20593

Legatorie de Cărți
A. B. REISCHER
Jassy.

20593

F ~~de capitania~~ ale

20593

⊢ modelize

PRECUVINTARE

Poate părea îndrăzneață intreprinderea de a scrie în starea de astăzi a științei istorice asupra poporului nostru o istorie a acestuia. Izvoarele pentru cunoștința trecutului seu curg adese ori numai in picături ; multe părți a le istoriei sale sunt încă niște gâcitori ce așteaptă o deslegare. Rodul este încă necopt pe arborele istoriei noastre. S'ar părea că culegerea lui ar fi o greșită pripire.

Și cu toate aceste nu este astfeliu. Istoria unui timp se clădește in totdeauna cu materialul adunat până atunci. Dacă ar fi să așteptăm ca tot materialul istoric al unui popor să fie descoperit, n'am mai ajunge nici odată să expunem cursul vietei sale ; căci descoperirile se fac neincetat; cunoștințele se întind și se adîncesc, mărind fără incetare orizonul istoriei. Timpurile din urmă indreaptă necontenit cele ce se află greșite în expunerile de mai nainte și, potrivit cu propășirea poporului și imbogățirea cunoștințelor, crește și se desvoltă și arborele istoriei sale. Fie-care timp oglindește in lucrările istorice ce le infățoșază cunoștința de atunci a poporului asupra trecutului seu. Fie care timp este deci in drept să aibă istoria lui, începînd chiar de la acela al copilăriei unui neam, cînd dînsul nu au eșit încă din fașele poveștilor.

Noi credem că chiar până acuma, cu toată pornirea unei grabnice și pripite lucrări, precum este întreaga noastră desvoltare, izvoarele de căpitenie a le istoriei noastre sunt cunoscute, sau cel puțin adunate. Viitorul va putea fără îndoială să ~~modulezę~~ cu mai mare preciziune corpul viu al trecutului nostru și să înfățoșeze ochilor poporului o figură mult mai deplină de cum putem s'o înfățoșăm noi astăzi. Lineamentele însă generale credem că pot fi puse de pe acuma și că viitorul va putea numai rotunzi sau polei formele pe care chiar ochiul nostru poate să le întrevază.

Întemeiat pe această convingere am întreprins greaua sarcină de a expune mult bîntuitele destine a le poporului romîn.

Departe de mine falsa modestie de a mĕ preface că ponegresc însumi propria mea lucrare, spre a atrage laudele altora. Totuși se poate ca mai multe izvoare să'mĭ fi scăpat din videre, ceea ce este prea ușor în istoria noastră, unde trebue să culegi științele, adeseori ca albina de pe florile cele mai îndepărtate. M'am silit însă, pe cît mi-a fost prin putință a fi complect. M'am ferit însă de erudiția goală, căreia îi place să citeze, numaĭ cît spre a minuna pe cetitor cu cunoștințele autorului. Citațiunele care le am făcut erau neapărate, pentru a dovedi spusele mele, ceea ce este cu atît mai de nevoe în istoria Romînilor, cu cît ea trebue încă creată în cele mai multe puncte. Atîta pot asigura că a trebuit, pentru a o scrie, să citesc mult mai mult decît ceea ce rezultă din citațiile mele.

Se va găsi poate încă un alt neajuns lucrărei mele, anume de a nu fi egală în stilul ei în toate părțile sale. Aceasta însă era peste putință. Cînd era vorba de a fixa o dată, sau de a determina succesiunea unor domni, stilul trebuia să ice caracterul unei discuții științifice. Aiurea unde simțiam pulsul cel mare al na-

ţiunei resunînd în inima mea, la privelişteа faptelor măreţe, sau la trecutul de durere a poporului romîn, fără să fi vrut mi se incălzia condeiul şi povestirea lua un caracter mai literar. Eu sunt anume de părere că istoria trebue să scruteze spre a afla adevĕrul, dar că acestuia nu-i va sta nici odată reu, cînd va fi invĕlit în o haină frumoasă. De aceea cred că, de şi istoria tinde a deveni o ştiinţă, scrierea ei nu trebue se inceteze a rămînea pe cît se va putea mai mult şi o lucrare literară, şi în îmbinarea acestor doue caractere, stă tocmai partea cea grea a formei in istorie.

Lucrarea ce o infăţoşez naţiunei mele este un sistem intreg, care caută să'şi dee samă de succesiunea tuturor imprejurărilor prin care dînsa a trecut. Sistemul însă nu este impus de o concepţie aprioristică a faptelor istorice, ci este rezultatul firesc al inlănţuirei lor. Nu credem ca să se poată da samă astfel de complexul tuturor imprejurărilor istoriei noastre, decît in modul in care le-am expus eu. Poate să fie de indreptat in vre o parte, de adaos sau de prefăcut aiurea. In marele lor trăsături liniile vor fi puse, şi la atîta numai poate năzui timpul in care trăim.

De aceea cer, şi cu drept cuvînt, ca cei ce se vor ocupa de lucrarea mea, să o considere in intregul ei şi să nu se opreascâ la o perioadă oare-care; căci bine inteles, intr'o intreprindere atît de vastă, era peste putinţă a nu slăbi cîte-odată. Atîta pot spune că am scris aceste şese volumuri cu o egală iubire pentru toate timpurile ce se desfăşurau maintea minţei mele, atît acele de glorie şi măreţie, precît şi acele de durere şi răstriste, şi aş fi fericit dacă cartea aceasta a neamului românesc ar fi imbrăţoşată cu aceeaşi căldură cu care a fost produsă.

Am impărţit intregul curs al vieţei poporului nostru in patru perioade, care insă nu se potrivesc cu

acele a le istoriei generale a popoarelor apusene. Istoria antică, medie, modernă și contimpurană se regăsesc și la Romîni, însă intr'un alt inţeles și oprindu-se aiurea decît aceleași perioade ale istoriei apusene. Impărţirea făcută de mine a fost următoarea. Istoria veche a poporului romîn, incepe la primele cunoștinţi ce le avem asupra ţărilor noastre, și la primele neamuri ce le au locuit, spre a se opri la descălecarea principatelor în secolul al XIII-le. Ea cuprinde tot acel complex de imprejurări care contribui la făurirea naţionalităţei românești. Din această perioadă naţiunea romînă eși cu caracterul ei propriu, ca element deosebit in sinul popoarelor incunjurătoare, acărora inriurire o suferise. In această primă perioadă se cuprinde deci marele fapt al *formărei naţionalităţei românești*. Despre o viaţă politică, o istorie proprin zisă a poporului nostru nu poate fi vorba, cît timp dînsul stătu adăpostit în munţii Transilvaniei. De îndată ce el se coborî la cîmp, începînd a lega iarăși firul vieţei așezate, se incepe pentru el istoria lui politică. Aceasta însă nu se putea desvolta peste Carpaţi, unde năvălirea maghiară, supunînd elementul românesc, inăduși incă din fașă pe șubredul prunc al statului romîn. Partea intăi a istoriei romîne se petrece in centrul Carpaţilor; a doua in câmpiile ce se intind din ei către Nistru, Dunărea și marea Neagră.

In această parte de a doua a istoriei poporului nostru, istoria vieţei sale politice, se deosebesc însă trei restimpuri caracteristice, care constituesc in viaţa lui tot atîtea perioade deosebite. Elementul osebitor al acestor perioade nu poate fi însă luat din faptele politice, care nu cuprind ceva caracteristic de la secol la secol. De și se întîlnesc domnii strălucitoare și neatîrnate, totuși atît înainte de ele cît și după dînsele găsim ţările ingenunchiate, desbinate și sfășiate prin lupte politice. Dacă cătăm însă la viaţa culturală,

care tocmai pare a lipsi din țările romîne, găsim în curînd o deosebire radicală între momentele ei, care constitue tot atîtea perioade deosebite în istoria acestei vieți.

De la originea statelor Munteniei și Moldovei, ele trăesc sub înriurirea *Slavonismului*, până către jumătatea veacului al XVII-le, la domnia lui Matei Basarab și Vasile Lupu, cînd predomnirea slavonă este suplantată de acea a *Grecismului*, care îi ia locul și se mănține cu o putere covărșitoare până către începutul secolului în care trăim. Atunci revoluția grecească pune capăt acestei noue înriuriri străine, și poporul românesc ajunge în sfîrșit, după lungi sbuciumări, să între în matca proprie a desvoltărei sale, acea românească. Începe de la 1821 perioada *Românismului* în care trăim astăzi.

Așa dar istoria Românilor se poate împărți rațional, după momentele însemnate a le desvoltărei sale, în patru perioade.

I. Istoria veche, de la origine până la 1290 d. Hr.: *formarea naționalității romîne*.

II. Istoria medie, de la descălecare până la Matei Basarab și Vasile Lupu, 1290—1654: *epoca Slavonismului*.

III. Istoria modernă, de la Matei Basarab și Vasile Lupu până la revoluția grecească, 1655—1821: *influența grecească*.

IV. Istoria contimpurană de la revoluția grecească din 1821 până în zilele noastre: *epoca Românismului*.

M'am oprit cu expunerea la faptul cel mare al unirei principatelor, adecă la realizarea celei dintîi din dorințele de reorganizare exprimate de divanurile ad-hoc. Pentru a pune în toată lumina lui, tabloul regenerărei noastre, ar fi trebuit să cuprind în el și îndeplinirea celuilalt punct din programul lor: întemeiarea dinastiei,

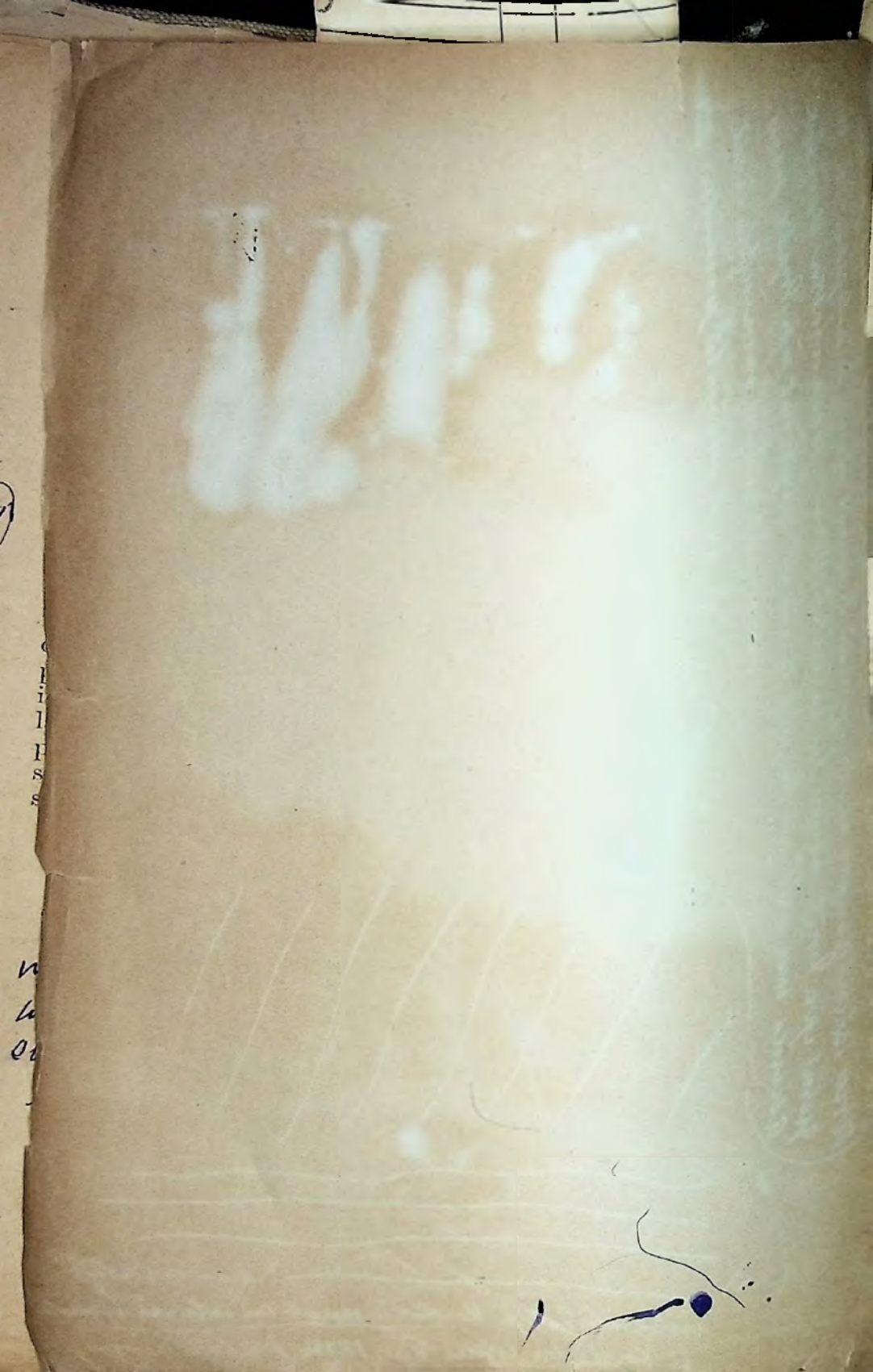

CAPUL I

TIMPURILE ANTE-ROMANE

513 în. de Hr.—106 d. Hr.

+ Din aceste hotare date de Herodot ce aleatuind marginile Scitiei se vede ca ~~[illegible]~~ ~~se cuprindea~~ o parte din ea ~~se intindea~~ împreună cu întreaga regiune locuită de cegatorii cuprindeau tacit în care mai târziu s'a desvoltat vechi poporului român.

~~les autres~~ nombre d'autres [illegible]

daient des carricatoria frumenti, car le commerce principal qu'ils faisaient dans ces régions était celui du blé dont ils s'approvisionnaient en échange des marchandises ~~[illegible]~~ orientales et occidentales dont ils fournissaient ~~ces pays~~ ~~les pays situés~~ la Bulgarie ainsi que les pays situés au nord du Danube, la Valachie, la Moldavie, la Pologne et la Hongrie.

Les ~~documents~~ sources historiques du XIVme siècle mentionnent un prince de la Bulgarie orientale nommé Dobrotica qui aurait étendu sa domination sur Messembria, ~~[illegible]~~ Varna et Kalliakra, ville qui a disparu

[illegible] dat per Nordet in [illegible] in Conservatoria Literar. VIII, 1874, p. 465 [illegible].

I

SCIŢII ŞI AGATIRŞII

I. TOPOGRAFIA SCIŢIEI

In vremile cele mai vechi despre care istoria ne au lăsat vre o pomenire, ţările care alcătuesc patria liberă sau încă subjugată a Romînilor, erau adăpostul mai multor popoare, pe rădăcina cărora acum adînc ingropată, s'au hultuit pe rînd toate acele elemente din acărora introlocare se urzi poporul românesc.

Ştirile noastre asupra acestor vremuri de mult apuse, le culegem aproape din un singur izvor, părintele istoriei, nemuritorul Herodot.

Era un timp cînd acest mare istoric fusese poreclit prin o neştiutoare ironie «părintele minciunilor», cuvînt inaripat, ce'şi făcu sborul prin lume ca toate lucrurile uşoare şi fără de cuprins. Prin o glumă reutăcioasă, prin un joc de cuvinte bazat pe neştiinţa celor ce i dădusse naştere, se puneau în îndoială ştiinţa şi iubirea de adevĕr a marelui istoric grec.

[illegible] bunul simț [illegible] și pe fie ce [illegible]

Cu toate aceste arătări lui Herodot nu rămâne mai puțin [illegible] când ne facem seama la [illegible] a [illegible] ~~[illegible]~~ însuși a lui fire

Cunând a culege știrile ce le dă [illegible] prin el însuși ~~(IV [illegible])~~ din spusele locuitorilor pe cari îi întrebate asupra [illegible], unde n-a putut pătrunde. Unde nu are asemenea mijloace de informație Herodot ~~[illegible]~~ [illegible] știrile ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ cu rezerve [illegible]. Așa într-un loc Herodot vorbește despre un vas mare de aramă din țara Exampaeus pe care el ~~[illegible]~~ [illegible] (IV. 81). Acum el scrie că, nu [illegible] asupra țării [illegible] din colo de acel [illegible] pe nimeni care să fi vorbit după proprii vedere (IV 7, 8, 16)

Acest observator cu [illegible]

locuiască departe de Dunărea, in faptul că popoarele din Tracia, de pe malul drept al fluviului, aveau despre niște imprejurări, pe care le vom videa că se referă la țara Agatirșilor idei foarte confuse. Ele spuneau că: «dincolo de Istru pămîntul e cuprins de albine, care impedecă pe oameni de a inainta in calea lor.» Vom vedea că Agatirșii cultivau albinele, și Tracii, auzind despre țara cea indepărtată unde erau albine, scorniră inchipuirea că țara de dincolo de Dunăre e așa de plină de albine, incît impedecă pe oameni in drumul lor. Tot astfel spuneau Sciții că la marginele țărei lor către nord-răsărit «nu este cu putință a pătrunde mai departe, nici a videa ceva din cauza nenumeratei mulțime de pene ce aboară prin văzduh» (IV, 7), cea ce Herodot el insuș esp[illegible] că prin o vecinică și deasă ninsoare (IV, 31). [illegible] cum Sciții nu pot pătrunde mai spre nord din cauza penelor, așa și Tracii din cauza albinelor. In ambele cazuri, aceeași transformare extraordinară a unui fapt real, provenită din cauza indepărtărei și a relațiilor nesigure și rare. Despre Sigini, care locuiau in Banat lîngă Dunărea, Tracii știu să spună lui Herodot relațiuni adevărate (IV, 9); iar despre Agatirși nu, pentru că erau despărțiți de ei prin toată lățimea Munteniei.

Din toate cele spuse s'a demonstrat indestul că Sciția se intindea in spre partea ei cea mai apusană, către nord, până la Carpații Munteniei și că dincolo de acești munți, in Transilvania de astăzi locuia poporul Agatirșilor. [4]

După Agatirși Herodot numește ca al doile pop[illegible] mărginaș al Sciților pe acel al Neurilor. Despre cesta spune intăiu că trăește după obiceiurile scit

---

4. *Dl Hasdeu* Ist. crit. p. 189, susține fără nici un cuvînt, că Agatirșii locuiau zona submunteană a țărei Românești.

(IV, 105), prin urmare că era păstor și nomad; Neurii apoi sunt din acei a căror țară a fost devastată de Darius, cînd acesta urmărea pe Sciți (IV, 125), doue semne de pe care putem recunoaște că locuiau o regiune mai plană, care fiind mai spre răsărit de Agatirși și la nordul Sciției nu poate fi căutată decît prin partea Moldovei numită țara de sus și până pe la isvoarele Nistrului, pe unde spune Herodot că se mărginea Neurida cu Sciția (IV, 51).

După aceștia veneau Androfagii (mîncători de oameni) și Melanchlenii (cei cu haina neagră) acăror locuinți trebuiau să fie mai in spre nord-ost, către obîrșiile Niprului. Și mai către răsărit incă, se mărginea Sciția cu deosebite popoare, asupra cărora relațiunile lui Herodot sunt din ce in ce mai fabuloase.

Lîngă gura Boristenului locuiau Calipizii care erau Greco-Sciți, așazați și agricultori. Totuși se vede că ei lucrau pămîntul mai mult din pricina exportului grînelor către orașele grecești, decît pentru propria lor întrebuințare și că ei trăiau tot după sistemul scitic, din turme și productele lor (IV, 17, 18).

Afară de regiunile ocupate de diversele popoare, Herodot ne vorbește și de riurile ce curgeau prin ele. Lucru destul de curios, că el nu vorbește de munți. Regiunea Sciției este pentru el un șes plan, fără vre o ridicătură insemnată. Acest caracter general al țărei se vede că îl stăpînește pe Herodot in toate locurile unde vorbește de ea; la munți nici pare a se gîndi. După cît se vede el nu a fost informat despre existența unor asemene și mai ales nu de acea munților apuseni, Carpații. Dacă ne vom aminti ă că Herodot s'au oprit mai mult la gura Boris-ului, de unde și-a cules notițele sale, atunci nu ne mira că existența acestor munți nu i-a fost impărtășită. Ea era necunoscută sau foarte puțin cunoscută și Sciților de lîngă marea, ce se aflau in așa

prilejul de a [illegible] prin propria [illegible] puțin țermurile [illegible]ilor, pe unde se întindeau popoarele ce locuiau și prin Dacia de mai tîrziu. Se știe că pe timpul lui, cătră 484—431, țermurile Pontului Euxin (mării Negre) erau pline de colonii grece pe care fără îndoială că Herodot le-a vizitat. Astfel ne vorbește el într'un loc (IV, 81) [1] despre un vas mare de aramă ce l'a văzut cu ochii săi în țara numită Exampea între Boristene (Nipru) și Hipanis (Bug). Aiure (IV. 82) arată cum a văzut el piatra cea vestită de lîngă Tiras (Nistru) pe care era întipărită urma unui picior de urieș, al lui Hercule, după cum pretindeau Grecii de pe malurile Pontului.

El a cunoscut deci țările noastre din o apropiere oare-care; a culeș relațiunile sale asupra lor de la popoarele ce locuiau pe aice, ceea ce se vede adese ori din spusele sale, precum: «aceasta este originea pe cari Sciții *și o atribuesc*»; «Sciții *pretind* că» (IV, 7); «pănă acuma am raportat ceea *ce zic* Sciții despre dînșii și despre țara lor. Grecii ce locuesc pe țermurile Pontului *spun* cu totul altmintrelea» (IV, 8).

Fiind însă că Herodot nu putea să cunoască prin sine însuși toate țările de care vorbește și cu atît mai puțin sălbatica Scție, apoi el culegea informațiunile sale, mai ales de la persoane ce veneau din lăuntrul acelor țări prin orașele unde el se oprise, și căuta pe cît se putea ca știrile sale să fie luate de la informatori de întăia mînă. «Nu se știe nimic positiv, zice el unde-va (IV, 16), asupra țărei așezate din colo de acea a căreia descriere am început'o, și *nu cunosc pe nimene cari să'mi fi vorbit despre ea după propria-i vedere*». (IV, 16)

Herodot a vizitat și orașele Traciei. El spune

1. Izvorul de căpitenie asupra țărilor [illegible]ște cartea IV.

de mai multe ori: «*am auzit* de la Grecii ce locuesc pe țărmurile Helespontului și a Pontului Euxin» (IV, 55), sau: «mai *spun* Tracii că peste Dunăre» (V.10). Tot atît de puțin va fi călătorit el în lăuntrul Traciei precum și în acel al Sciției.

Fiind că asupra acestor vremuri îndepărtate ne lipsește ~~singura~~ garanția autenticității faptelor istorice, controlul izvoarelor deosebite, apoi cercetarea credinței care se cuvine a se da spuselor lui Herodot, era neapărată înainte de a intra în expunerea lor.

Sciția după Herodot, este o regiune foarte întinsă, ~~din care numai o mică parte ende pe țările ocupate astăzi de Românî în stînga Dunărei~~. Ea cuprindea și o mare parte din Rusia meridională, mărginindu-se spre răsărit prin fluviul Tanais (Donul), care o despărția de Sauromați (IV, 21). Spre meazăzi se mărginea cu Palus-Macotides (marea de Azow) în care Tanaisul se varsă, apoi cu Pontul-Euxin până la Dunăre, trecea la gurile acestui fluviu și pe dreapta lui, cuprinzînd Dobrogia de astăzi, care în vechime purta, până pe timpul Romanilor, numele de Sciția minor.[2] Astfel Herodot ne spune că «Tracia, ce se ține de Pontul-Euxin, este înaintea Sciției, care nu începe decît în puntul unde se sfîrșește golful dependent de Tracia, și că deci Istrul trece prin Sciția pentru a merge în marea» (IV, 99). Așa dar marginea între Sciția și Tracia pe la gurele Dunărei nu este determinată de Herodot prin cursul fluviului, ci prin o afundătură a mărei Negre, un golf, de la care înainte începe Sciția, iar gurile fluviului trec *prin această țară*, nu o mărginesc. În privința celorlaltor limite a le Sciției, Herodot ne spune că: spre apus, de la Istru în sus, se mărginește Sciția întâi de către *Agatirși*,

2 Ammianus *Marcellinus* XXVII, 4. 12—13. Notitia Dignitum in partibus Orientis p. 10, 11 și 134.

apoi de către *Neuri*, mai apoi de *Androfagi*, in sfîrşit de *Melanchleni* (IV, 100). Inspre nord deci (de la Istru in sus) incepînd de la apus şi mergînd in spre răsărit, mărginile Sciţiei sunt arătate, nu prin accidente geografice, ci prin locuinţele altor popoare. Pentru a lămuri deci până unde se intindea Sciţia, este de trebuinţă a determina posiţia geografică a acestor ~~popoare~~ neamuri.

Cel intăi din ele care ar mărgini Sciţia din spre nord şi ar avea tot odată aşăzarea cea mai apusană, sunt Agatirşii. Despre ei ne spune Herodot aiurea că sunt nişte oameni cu port resfăţat şi foarte de aur purtători (IV, 104).[3] Aceastā descriere a poporului Agatirşilor ne dă mijlocul de a hotări reginnea ocupată de ei. Imbelşugarea aurului la acest popor şi deci luxul hainelor sale, provenia din bogatele mine de aur a le Transilvaniei, exploatate după cît se vede incă de pe atunci, şi care in vremile vechi erau de o producţiune mult mai mare decît astăzi. Tot acolo transpune o altă arătare a lui Herodot ţara Agatirşilor. El spune anume vorbind de mai multe riuri a le Sciţiei: «aceste sunt riurile ce izvoresc chiar din Sciţia, care măresc fluviul; riul Maris însă, eşind din ţara Agatirşilor, de aseminea se uneşte cu Istrul» (IV, 48). Lăsînd pentru un moment la o parte determinarea riului Maris, anume cu ce riu de astăzi corespunde, observăm numai oposiţiunea ce o face Herodot intre rîurile ce izvoresc din Sciţia şi acel Maris ce esă din ţara Agatirşilor. Sciţia fiind aratată de Herodot ca o ţară de tot plană (IV, 47), urmează că ea se întindea, în partea ei apusană, către nord, pană in Carpaţi; prin urmare riurile au-

3. Că ἀβρότατοι nu are in acest loc inţelesul de *laş*, *moale*, pe care il are une-ori, vezi *Hasdeu*, Istoria critică, Bucureşti, 1875, p. 189, nota, in care citează părerea identică a lui *Karl Ritter*.

togene a le Scitiei vor fi acele ce izvorese pe laturea exterioară, sudică a Carpaților: riul Maris însă, ce curgea din țara Agatirșilor, va trebui să izvorască *de pe laturea aceea a Carpaților ce nu se atîngea cu Sciția*, prin urmare de pe cea nordică, din Transilvania.

Pe cît timp încă popoarele nu sunt constituite în state, limitele între diversele ginți sunt de obiceiu acele naturale, mări și munți, mai cu sumă, și aceasta cu atît mai mult la popoarele nomade, precum se va vedea că erau Sciții. Odată ce Herodot ne arată că acest popor se întindea în Rusia meridională și Moldova de astăzi, de asemenea în regiunile de la gurile Dunărei către marea Neagră, nu avem nici un temeiu a ne opri la vr'un punt oare care de pe întinsul șes al Munteniei; toată regiunea plană acestei țări până din colo de Olt chiar, trebuia să fi fost cutrierată de hoardele Sciților cu turmele și carele lor. Precum cînd turnăm apă pe o suprafață plană și lipsită de ridicături, lichidul se întinde în toate direcțiunile și o acopere, așt-feliu și toinrile de popoare nomade, cînd le vedem arătate ca ocupînd o parte din un șes sau podiș, putem spune cu siguranță că întreaga regiune a acelui șes sau podiș este țara lor, în sensul adică că este cutrierată de ele.

Din așezarea Agatirșilor în cetatea Transilvaniei se explică cum de ei singuri se opun Sciților, cînd aceștia, urmăriți de Darius, voiră să'și răsbune asupra popoarelor înconjurătoare, Melanchlenii, Androfagii, Neurii și Agatirșii, care nu voiseră a le da ajutor contra marelui împărat. Melanchlenii, Androfagii și Neurii suferiră pustierile Sciților; singuri Agatirșii putură să se împrotivească, cum ne spune Herodot (IV, 124, 125), și această împrotivire le fu cu putință numai din pricina munților ce-i apără.

Mai avem o indicațiune că Agatirșii trebuiau să

de însemnată îndepărtare de dînșii. Să ne amintim că Neurii îi despărțiau de acești munți și că după Neuri era pentru Sciți sfîrșitul lumei. Cel mult vor fi cunoscut ei munții cei de la sudul Transilvaniei pe unde le vor fi eșit Agatirșii înainte spre întîmpinare; dar o relațiune mai strînsă cu acești munți nu aveau. Poate că Sciții de pe lîngă Dunăre să fi știut mai multe despre munții ce le mărgineau țara înspre nord; dar nu de la aceștia se informase Herodot, și pentru acele timpuri trebue să ținem samă de inceata și greaua ~~schimbare~~ a ideilor. Mai este de observat că Sciții au în genere mult mai bună cunoștință despre cele ce se petreceau la răsăritul și la nordul lor, decît despre cele de la apus. Astfelin ei înșiră un număr însemnat de pături de popoare locuind spre răsărit și nord, și marginile lumei sunt pentru ei într'acolo foarte îndepărtate, pe cînd înspre apus ele încep îndată după Neuri și Agatirși. Apoi chiar poveștile ce le spun despre țările nordice au un grad de adevăr. Astfel penele cele multe ce împleau aerul; apoi povestirea despre oamenii ce dormiau șase luni (IV. 25), în care vedem un resumet despre nopțile cele lungi ale polurilor. Cauza acestei mai de aproape cunoștinți cu nordul provine, după cît credem, din relațiunile comerciale ce le aveau cu acele regiuni, mai ales din comerciul cu blăni. Toate aceste împrejurări pot să esplice îndestul cum se face de Carpații nu sunt pomeniți în Herodot.[5]

Despre riuri istoricul grec ne vorbește din protivă îndestul de pe larg. El amintește, pe lîngă altele ce nu ne interesază, Istrul (Dunărea) și Tirasul (Nistrul), apoi cîți-va afluenți ai Istrului, care trebue să ne

5. *D. (Hasdeu)* Istoria critică, p. 204 crede că Herodot confundă Carpații cu Hemul, luîndu-i drept acelaș șir de munți. Chiar dacă ar fi așa, Carpații încă n'ar fi fost cunoscuți în chip lămurit lui Herodot.

ocupe mai de aproape, ca unele ce curg prin țările noastre.

Locul cel mai important din istoricul grec privitor la cursurile de apă la Sciți este următorul: «Sciția procură Istrului cinci riuri: unul pe care Sciții il numesc Porata iar Grecii Piretus, altul Tiarantos și Araros și Naparis și Ordessos. Cel d'intăi numit dintre aceste riuri e mare și curgînd spre răsărit își unește apele cu Istrul, iar al doile numit Tiarantos mai în pă tea apusană și mai mic; Araros însă și Naparis Ordessos, curgînd printre aceste, se revarsă în I nare»[6] (IV, 48).

In Porata al Sciților sau Piretus al Grecilor cunoaștem numele de astăzi al riului ce desparte Ro nia de Basarabia; Prutul. Consoanele *p*, *r*, *t* au fost te păstrate și numai cît vocalele au suferit o schimb firească, întunecîndu-se în *u*, din sunetele mai n deschise ale unei limbi mai apropiate de originile l bolor arice. Etimologia acestuia nume se află în s cala sanscrită *pâr*, zendic *pĕrĕ*, grecește *πέραω*-a tr de unde indianul *pâra*-mal, persicul *pĕrĕt*-pod, elen *πόρος*-drum, germanul *furt*-pîrău. La Constantin P firogenitul, împăratul Constantinopolei, care face tră 952 o descriere a administrației imperiului bi tin pentru învățătura fiului seu, se întîlnește te contrasă *Βρούτος*.[7]

Tiarantos al lui Herodot nu este altă ceva decît tiul. Acest riu mai are în alte fîntîni istorice următ le numiri: în Ptolemeu *Ἱεράσος* cu spiritul aspru; în mianus Marcellinus *Gerasus*, iar în Constantin P

6. «Ὁ μὲν πρώτος λεχθεὶς τῶν ποταμῶν (Πυρετος) μέγας καὶ ρεῶν ἀνακοινοῦται τῷ Ἴστρῳ τὸ ὕδωρ· ὁ δὲ δεύτερος λεχθεὶς Τιά πρὸς ἑσπέρης τε μάλλον καὶ ἔλασσων· ὁ δὲ δὴ Ἄραρός τε καὶ ὁ Νά καὶ ὁ Ὀρδήσσος διὰ μέσου τούτων ἰόντες ἐκβάλλουσιν ἐς τὸν Ἴστ

7. Constantin Porphyrogenitul, de administratione imperii, Bonn, p. 72. Comp. Hasdeu, Istoria critică, p. 184.

rogenitul forma ce o are şi astăzi, Σερέτος.[8] „Din modul deosebit cum îi aud numele şi'l reproduc cei trei geografi mai vechi, unul cu *t*, celalt cu spiritul aspru şi al treile cu *g*, putem induce că consoana iniţială avea un sunet cam nedeterminat, care se va fi apropiat şi de s, ce apare în Constantin Porphyrogenitul şi se păstrează şi astăzi. Derivaţiunea acestui nume trebue dar căutată mai curînd în o radicală începătoare cu s decît în una începătoare cu *t*. El îşi trage originea din radicala sanscrită *sru* a curge, de unde *srav-anti*-fluviu. Tiarantos al lui Herodot nu este decî decît *Sar-antus*, de unde prin suprimarea nasalei se naşte *Sar-at*, prototipul direct al Siretiului nostru.[9]

Dacă însă Piretus şi Tiarantos sunt Prutul şi Siretiul, unde să găsim atunci celelalte trei riuri care curgînd printre aceste să se verse în Dunărea, de oare ce între Siretiu şi Prutu nu se află alt afluent al fluviului? Pe de altă parte printre acele trei riuri arătate de Herodot ca intermediare între Piretus şi Tiarantos se află enumerat şi Ordessos, acărui nume aduce aşa de bine cu acel al Argeşului. Dar atunci cum s'ar putea împăca arătările lui Herodot cu aşezarea şi cursul riurilor noastre? Argeşul să se verse în Dunărea între Prut şi Siretiu![10]

Noi credem că Herodot a fost reu informat sau au înţeles greşit lămuririle ce i s'a dat asupra cursului riurilor Sciţiei, căci este de observat că pentru ştirile

8. *Ptol.* III, 8. *Am. Marcel.* XVII, 13. *Porphyr.* Idem.

9. *Hasdeu*, Ist. crit. p. 185.

10. D-lu *Hasdeu*, Ist. crit. p. 182. urmînd pe istoricul rus *Nadiezdin*, propune o traducere nouă a frasei „*διὰ μέσου τούτων*" anume „prin mijlocirea acestora," încît Naparis, Araros şi Ordessos ar deveni *afluenţii* Siretiului Moldova, Bistriţa, Suceava etc. Dar mai întăi nici un alt loc din Herodot nu invoeşte o aseminea traducere; apoi Herodot spune că prin mijlocirea *acestora* adică a amîndurora, Siretiului şi Prutului, s'ar vărsa acele trei riuri în Dunărea, şi Prutul n'are nici un afluent vrednic de însemnat. Vezi şi *Gr. Tocilescu*, Dacia înainte de Romani, Bucureşti, 1880, p. 48.

geografice *adunate după relațiuni*, trebue pus ca principiu de critică, că partea cea mai sigură in o asemenea relațiune este *numele* geografic, ear partea cea mai puțin sigură *posiția* elementului: riu, munte sau țară, a căruia nume e pomenit.

Intr'adevĕr numele e ceva simplu, o formă de sunet, care se fixază in memorie și se repetă prin graiu; din contra determinarea unei posițiuni este ceva foarte anevoios. E ușor de a ținea minte că un riu se numește Bistrița; e mult mai greu insă a ști și a expune de unde isvorește, in cotro curge, in ce se varsă și alte imprejurări.

Prin urmare cu toată indicațiunea greșită a lui Herodot asupra cursului riurilor Sciției, noi credem că Piretus al lui Herodot este Prutul, Tiarantos Siretiul și Ordessos, Argeșul.

Herodot mai amintește insă intr'un alt loc, reprodus și mai sus, un al patrule riu al Sciției, pe *Maris*. El zice că «și riul Maris, eșind din țara Agatirșilor, se amestecă cu Istrul» [11] (IV, 49).

E probabil că Herodot intelege aice prin Maris, Oltul și nu Mureșul. Faptul singur că Mureșul se varsă in Tisa și nu in Dunărea, ca Maris a lui Herodot, nu ar putea fi un temeiu pentru a nu identifica aceste doue riuri, acăror nume sunt așa de apropiete, intru cît se putea foarte ușor lua Mureșul ca riul principal și Tisa numai cît ca un afluent al seu. Herodot insă dă pe Maris ca pe un tributar al Dunărei *ce eșia din țara Agatirșilor, dar trecea prin acea a Sciților*. Mureșul insă curgînd in totalitatea sa dincolo de Carpați, in o țară ce nu mai era Sciția, ne vine greu a crede că să se fi raportat călătorului grec numele unui riu atît de indepărtat și să nu se

11. „Ἓκ δὲ Ἀγαθύρσων Μάρις ποταμὸς ῥέων συμμίσγεται τῷ Ἴστρῳ." Vezi și mai sus p. 29.

geografice *adunate după relațiuni*, trebue pus ca principiu de critică, că partea cea mai sigură in o asemenea relațiune este *numele* geografic, ear partea cea mai puțin sigură *positia* elementului: riu, munte sau țară, a căruia nume e pomenit.

Intr'adevĕr numele e ceva simplu, o formă de sunet, care se fixază in memorie și se repetă prin graiu; din contra determinarea unei posițiuni este ceva foarte anevoios. E ușor de a ținea minte că un riu se numește Bistrița; e mult mai greu insă a ști și a expune de unde isvorește, in cotro curge, in ce se varsă și alte imprejurări.

Prin urmare cu toată indicațiunea greșită a lui Herodot asupra cursului riurilor Sciției, noi credem că Piretus al lui Herodot este Prutul, Tiarantos Siretiul și Ordessos, Argeșul.

Herodot mai amintește insă intr'un alt loc, reprodus și mai sus, un al patrule riu al Sciției, pe *Maris*. El zice că «și riul Maris, eșind din țara Agatirșilor, se amestecă cu Istrul» [11] (IV, 49).

E probabil că Herodot înțelege aice prin Maris, Oltul și nu Mureșul. Faptul singur că Mureșul se varsă in Tisa și nu in Dunărea, ca Maris a lui Herodot, nu ar putea fi un temeiu pentru a nu identifica aceste doue riuri, acăror nume sunt așa de apropiete, intru cit se putea foarte ușor lua Mureșul ca riul principal și Tisa numai cit ca un afluent al seu. Herodot insă dă pe Maris ca pe un tributar al Dunărei *ce eșia din țara Agătirșilor, dar trecea prin acea a Sciților*. Mureșul insă curgînd in totalitatea sa dincolo de Carpați, in o țară ce nu mai era Sciția, ne vine greu a crede că să se fi raportat călătorului grec numele unui riu atît de indepărtat și să nu se

11. „Ἐκ δὲ Ἀγαθύρσων Μάρις ποταμὸς ἐὼν συμμίσγεται τῷ Ἴστρῳ.“ Vezi și mai sus p. 29.

fi atribuit acest nume Oltului care și el eșia tot din țara Agatirșilor, dar curgea intr'adevĕr prin Sciția pentru a se arunca in Dunărea. Cătră acest argument hotăritor se mai adauge și următorul text din Strabon: «Se mai varsă in Dunăre, trecînd prin țara Geților și riul Maris, pe care Romanii transportară toate cele de trebuință pentru resboiu.»[12] Țara Geților nu s'a intins insă nici odată in regiunea Mureșului sau a Tisei, ci a fost tot deauna in Valachia, incit și in Strabon avem acelaș indicațiune că riul Maris ar fi insemnînd Oltul. Apoi vom vedea mai jos, la expunerea expedițiilor lui Traian, că acesta nici odată n'au atins malurile Mureșului, ci in a doua lui călcare a Dacilor au intrat in țara lor prin valea Oltului, incît această imprejurare confirmă și mai mult părerea că Maris al lui Strabon, și deci și acel al lui Herodot, este Oltul.[13]

Maris este numai cît o derivare scitică a rădăcinei arice *mar*-apă de unde sanscritul *mîra*, celticul *mor*, goticul *marei*, latinul *mare*, slavicul *mare*, litvanul *mares*, și prin care se explică niște termini ca *Marmara*, *Marna*, *Marsala*, riușor și oraș in Sicilia, *Mara*, pîrău in Maramureș. Maris insemna deci in limba scitică tot atîta ca și apă, riu. Prin urmare de și nu se poate identifica Marisul lui Herodot cu Mureșul de astăzi, se poate admite cu siguranță că dacă Oltul, care mai tîrziu își schimbă numele, se numia pe atunci tot Maris, cu atîta mai mult acest nume de Maris trebuia să se fi aplicat, in generalitatea lui

12. *Strabo, VII*, 3 § 13: „Διὰ δὲ διὰ τῶν (Γετῶν) Μάρισος ποταμὸς εἰς τὸν Δανούβιον, ᾧ τὰς παραγχυὰς ἀνεκόμιζον οἱ Ῥωμαῖοι τὰς πρὸς τὸν πόλεμον."

13. Aceste ne par argumentele hotăritoare in chestiune și nu acele invocate de *Hasdeu* (in parte după *Nadiezdin*) Ist. Crit. p. 185 și urm. *Tocilescu*, Dacia in. de Romani p. 46, nota 94, combate insă fără drept părerea, in sine intemeiată, a lui Hasdeu.

de a însemna apă curgătoare, și la Mureș, care păstrează acest nume până astăzi, încît avem o dovadă indirectă că și Mureșul de astăzi se numea pe timpurile Sciților tot Maris. Nu numai atîta: pentru a explica numele *Maramureșului* suntem nevoiți a admite că și Tisa în prelungirea ei superioară de la vărsarea Mureșului în ea, purta pe atunci tot numele generic de *Maris-Mureș*, care dublificîndu-se cu celalt riușor din acea țară, *Mara*, ce și astăzi poartă acest nume, dădu naștere numelui țărei udate de ambele aceste doue cursuri de apă.[10]

Analisa idrografiei Sciției după Herodot ne au arătat deci că ~~patru nume de riuri, *Prutul, Siretiul, Argesiul* și *Mureșul*~~ își au originea lor încă de pe timpul când sălbaticile oarde ale Sciției locuiau pe marginile lor. După mai bine de doue mii de ani, Românii păstrează încă denumirile vechi a le acestor patru cursuri de apă, o continuitate în tradițiunea locală, care nu se poate explica decît prin o continuitate a poporației ce au locuit în prejurul acestor riuri, pe când la alte ape mult mai mari, precum Tirasul, Tanaisul, Boristenele, numele s'a schimbat cu totul, împreună cu elementele etnice ce se oglindean în valurile lor.

10. D-l. *D. Onciul* în studiul seu asupra lui „Dragoș și Bogdan" publicat în Convorbirile literare XVIII p. 304, crede că numele Maramureșului ar fi provenit din faptul că cursul superior al Tisei s'ar fi numit *marele* Mureș în opoziție, cu Mureșul celalt, cel mic. Noi credem că explicațiunea numelui din cele doue riuri a le țărei este de preferat.

Indice

Herodot I 26.
Scițiа I 28.
Tracia –
Sauromați –
Neuri I 29, 31
Androfagi I 29, 32.
Melanchleni I 29, 32.
Agatirsi I 29
Maris r. I 29, 36.
~~Darius I 30~~ † trei nume de rîuri Prutul
Sigini I 31 Siretul și Mureșul, bă ~~poate~~
Calipizi I 32. probabil chiar și cu al patrulea
Hemus I 33. Argeșul
Istrul I 33
Tiras –
Piretus I 34
Tiarantus I 34
Naparis –
Ordessus –
Araris –
Oltul I 36.
Țara Geților I 37. † descoperi, cercetând printoria
Maramureș I 38
Mara I 38.
Mureșul I 38
Prutul I 34
Siretul –
Argeșul I 36.

Lăsînd la o parte poveștile asupra originei Sciților, pe care Herodot le culese din gura lor, să venim la descrierea moravurilor acestui popor.

Sciții erau un popor barbar, cu moravuri foarte sîngeroase : astfel cînd regele condemna pe un vinovat la moarte, copii de sex bărbătesc împărtășeau soarta tatălui, iar fetelor nu li se făcea nici un rău (Herodot IV, 69). Un Scit bea tot deauna sîngele celui întâi om aruncat jos; el tae capul tuturor dușmanilor uciși și le prezintă regelui și numai astfelu capătă dreptul la împărtășirea prăzei. El jupește aceste capete, tăind pe ea in cerc deasupra urechilor și o desface astfel de pe partea osoasă ; după această operație el răzălușește curat toată partea cărnoasă cu o coastă de bou, apoi, lucrînd această piele în mîini pentru a o înmuia, face din ea un soiu de șervet cu care se șlujește la masă. Sciții anină aceste piei astfel pregătite de frîul calului pe care umblă, și se mîndresc cu asemene trofee. Cel ce are mai multe piei trece de cel mai voinic. Sunt chiar unii cari fac un soiu de mănătăli din mai multe de aceste piei cusute împreună. Mai mulți au obiceiul de a jupoi mîna dreaptă a oamenilor ce au uciș și de a face din pielile lor, cărora le lasă unghiile, învălitori pentru tolbele lor. Alții însfârșit icu pielea întreagă a oamenilor și, întinzînd-o pe bețe, o port de călare pentru a o arăta (IV, 64). Aceste obiceiuri sunt cu totul asămănătoare acelor practicate de Pieile-Roșii din America, cu cari nici o dată Sciții n'au putut

sta în legături. De aice se vede cît de puțin temeiu se poate pune pe identitatea moravurilor a două popoare, pentru a aprețui gradul lor de înrudire, afară doară de cazul unor obiceiuri cu totul caracteristice.

Partea osoasă a titvei dușmanilor lor celor mai mari o pregătesc astfel că fac din ea un soiu de cupă, de care se slujesc pentru a bea. Aceeași pregătire fac ei și cu titvele acelor dintre comptrioții lor, care avînd vro o judecată cu dînșii fusese dați de rege pe mînile lor. Cînd un străin îi vizitează, dacă se bucură de vre-o vază la ei, îi arată aceste titve spunînd: «Acestia a căror titve le vedeți, au fost cînd-va prietinii sau rudele noastre; ei s'au războit cu noi și noi i-am învins» (IV, 65).

Îndată ce regele a murit, corpul lui este acoperit cu ceară, deșertul pîntecelui este deschis, curățit și umplut cu plînte mirositoare, mirodenii și grîne de anison. Cadavrul astfel pregătit este condus pe un car de la un popor la altul. Acei ce'l primesc în trecerea lui, pentru a'și arăta durerea, își tae vîrful urechilor, își rad părul, își fac tăetur în brațe, își spintecă fruntea și își străpung brațul stîng cu o săgeată. După ce se pune regele în groapă, se gîtuie și se pun lîngă el una din concubinele sale, un bucătar, un paharnic, un secretar, un ușier, cai, precum și șipușoare de aur (IV, 71). Printre slugile regelui, cari sunt toți Sciți de origină, căci regele pune de'l slujește pe cine-i place, se aleg 50 de oameni cei mai deosebiți și mai bine făcuți dare se gîtue, și ucigîndu-se un număr de o potrivă de cai, se înșiră acești călăreți morți în giurul groapei sprijiniți cîte în o țepușă (IV, 72). Acest obiceiu arată într'un chip învederat că ideia nemuririi exista și la Sciți încă înaintea ivirei lui Zamolxis, după cum această idee se vede că se află chiar în mintea omului pre-

2 Soporația bastinaru a Sciții

După descrierea lui Herodot Sciții proprii
zis erau invederat nomazi: „Nu având
nici oraș, nici sate, nici zidiri și cărăți
fiind singura lor locuință, transportând
casa lor ori și unde la place, nu nutrindu-se
nici adatele de producțiile plugului, ci numai
din turmele lor, cum și nu fie și nu rămânși
și psulu a zice astfel negăriți?
Toate acestea folosesc la trag de la țară
lor cu plană și mai gâsen și în
fluviile cu o perzuzy mijloace de
apărare. Suprafața teritoriului
ce totul sesă a îmbelșugate în
pășuni și izvoare, iar fluviile
și rîurile sunt așa de numeroase
cum sunt în Egipt simplele
canaluri" (IV, 16, 17)

9 IV, 16, 17

In afară de descrierea moravurilor primitive și mai mult
îngerbare a le Sciților care însă
nu au ~~[illegible]~~ caracteristice ne
vom opri ampre stirilor
privitoare la religie lor și
ampre altor împrejurări
care pot să ne îndeletnicesc
rasa omenească din care aceste
popoare făcea ~~[illegible]~~ parte.

Sciți este obiceiul de a face jurămîntul cel mai sacru «pe vatra regească.» Cel acusat este adus. Dacă neagă să fi comis un asemenea sperjur, se aduc alți vrăjitori, care «dacă spun ca și cei d'intăi, se tae capul vinovaților. Dacă 'l declară nevinovat apoi se aduc și alții pănă ce majoritatea hotărește. Dacă aceasta rostește lipsa de vină a acusatului, atunci vrăjitorii cei dintăi sunt pedepsiți cu moarte (IV, 68. 69).

Sciții au mare îndepărtare pentru obiceiuri străine. Locuitorii unei provincii nu vrau se urmeze pe acele ale unei provincii vecine. De aceea au și ucis ei pe Scitul Anacharsis ce călătorise in Grecia și vroise să introducă la Sciți cultul grecesc (IV, 76).

Despre religiunea Sciților știrile ce ni le dă Herodot sunt foarte restrinse. El arată că «singurii zei la care se închină ei sunt mai intăi: Hestia (Vesta), apoi Zeus (Jupiter) și Ge (pămîntul) pe care o privesc ca femeia lui. In al treilea rang, Apolon, Afrodita, Hercul și Mars; Sciții regești jertfesc și lui Neptun. In limba lor ei dau Vestei numele de *Tabiti* și lui Jupiter, poate cu drept după părerea mea, acel de *Papaeus*; Pămîntul se chiamă *Apia*; Apollon *Eutosirus*; Afrodita *Artimpasa*; Poseidon *Thamimasadas*. Ei nu sfințesc zeilor lor nici temple, nici altare, afară decît lui Mars» (IV,59). Asupra jertfelor ne spune Herodot că «victima este înfățoșată în picioare cu membrele dinainte lățnite în o frînghie; că nu este nici foc aprins, nici auspicii, nici libațiuni. Animalul gîtuit este jupoit și apoi fert.» (IV, 60). Pentru Mart se fac jertfe deosebite. «In fie-care district, se ridică aproape de locul unde magistrații țin judecățile, un templu în modul următor. Se adună un mare număr de legături de vreascuri care se clădesc pe un spațiu de trei stadii de lung și tot atît de lat, dar de o înălțime mai mică păstrîndu-se deasupra o suprafață plană patrunghiulară. Trei din laturi sunt drepte, iar

a patra piezișă pentru suit. O sută cinci-zeci de care sunt ocupate in fie-care an a transporta legăturile de vreascuri necesare acestei construcțiuni, pe care iarna o strică de a pururea. Pe această movilă de vreascuri implîntă Sciții un vechiu iatagan de fer, ce se zicea fi inchipuirea zeului Marte, și acestui iatagan ofer Sciții in fie-care an jertfe de vite și cai. Tot acestui chip jertfesc ei și cîte unul din suta de prinși făcuți in resboiu, nu ca jertfe ordinare, dar cu ceremonii deosebite, După ce au turnat vin pe capul prinșilor ei îi tac deasupra unui vas ; ducînd apoi acest vas pe grămada de vreascuri ei udă iatagauul cu sîngele ce conține. După ce fac această stropire pe podișul clădirei ei se coboară, taie umerul și mina dreaptă a tuturor oamenilor jertfiți, acăror corpuri au rămas la pămînt, aruncă in aer aceste membre și le lasă acolo unde au căzut, așa despărțite de trunchiu. Apoi jertfesc jertfe ordinare și se retrag. Ei nu jertfesc nici odată porci, ba nici vor să crească de aceștia in țară» (IV, 62, 63).

Expediținnea lui Darius in contra Sciților arată in cea mai vie lumină starea socială a poporului scit. De pe timpul regelui med Ciaxares, sub care Sciții sunt arătați ca năvălind in impărăția Mezilor, și ținînd-o in stăpînire timp de 28 de ani, ei urmau regulat incursiunile lor in bogatele și cultele state ale Asiei. Imperiul Mezilor fiind resturnat de acel al Perșilor, al 3-le impărat de după Cyrus, Darius I Histaspes, se hotărește de a pedepsi vecinicile incursiuni ale Sciților prin o expediție făcută chiar in țara acestora. Fiind insă că drumul prin Asia catră țara Sciților era plin de greutăți, Darius se hotărește ai ataca prin Europa și trece Bosforul tracic pe un pod de vase construit de arhitectul Mandrocles din Samos (IV, 87). Grecii din Asia minoră, care urmau pe regele pers in expediția lui, fiind trimiși inainte, pe ma-

rea Neagră, spre a intra în Dunărea și a așterne un pod și peste acest fluviu, cea ce și făcură în puntul unde el se împarte în mai multe brațe (IV, 89), deci prin apropiere de Tulcea, Darius trece cu imensa lui armată în Sciția, atingînd sudul Basarabiei actuale.

Sciții trimiseră deputați la toate popoarele învecinate: Agatirșii, Neurii, Androfagii, Melanchlenii, Gelonii. Budinii și altele multe și le îmbiară la unire contra dușmanului comun. Unele din popoare fagăduiră ajutorul cerut; altele, mustrînd pe Sciți pentru că ei prin prădăciunile lor în Persia atrăsese resbunarea regelui, refuzară a lua parte la luptă. Sciții se hotărîră atunci a se retrage în lăuntrul țărei lor și a pustia totul în calea lor, astupînd fîntînele și arzînd finațele. Darius urmărește în zadar pe Sciți până în țara Budinilor, unde dă foc unui oraș de lemn părăsit de locuitori și, ajungînd pe marginele fluviului Oarus (Wolga ?) pune să se zidească aice opt forturi la o îndepărtare unul de altul de cîte 60 de stadii, din care se vedeau încă ruine pe timpul lui Herodot (IV, 124). Darius, văzînd că nu poate da de Sciți, se pregătea să s'întoarcă îndărăpt, cînd primi de la Sciți o straniе solie. Un trimis scit remise regelui o pasere, un chițcan, o broască și cinci săgeți, cu ordinul de a le lăsa fără ai da nici o explicare. Mîndrul rege al Persiei tîlcui această solie după dorința inimei lui, anume că Sciții supuneau lui pămîntul, apa, aerul (sub forma paserei) și armele lor. Un servitor însă de ai lui Darius, Gobrias, care cunoștea limba simbolică a Sciților, dădu acestei solii o cu totul altă interpretare, anume că: «dacă schimbîndu-vĕ în păseri nu veți scăpa prin vĕzduh, sau prefăcîndu-vĕ în chițcani nu vĕ veți vîri sub pămînt, sau devenind broaște nu veți sări în bălți, loviți de aceste săgeți nu vĕ veți mai întoarce înapoi.» (IV, 132). Sciții însă pe de altă parte știind armata lui

Darius slăbită prin lipsa proviziunilor, propun Grecilor ce rămăsese spre paza podului să'l strice și, lăsînd pe Darius închis în Sciția, să redobîndească libertatea lor. Tiranii însă din orașele Asiei minoare, care își mănțineau autoritatea asupra poporului grec numai cît prin sprijinul Perșilor, nu ascultă de aceste propuneri și marele impărat, prinzînd limbă de cele cele ce se unelteau la spatele sale, se grăbește a trece Istrul și apoi Helespontul în Asia înapoi. (Herodot, IV, 118—145). Această expediție se întîmplase pe la începutul secolului al VI-le, 513 înainte de Hristos.

Din toată această descriere a lui Herodot rezultă că Sciții erau popoare cu totul barbare, nomade și deci în stadiul cel întăi al culturei. Crîncene scene se petreceau pe atunci sub același cer care înveselește și astăzi cîmpiile noastre și același soare, aceleași stele luminau adeseori jertfele omenești făcute unor zei monstruoși. Astăzi s'au schimbat lucrurile în totul, și un popor așezat se trudește spre civilizația ce încolțește pe bogatele-i ogoare. Nici o legătură nu pare a mai uni pe Românul de astăzi cu vechiul barbar scit: și cu toate aceste să nu uităm că în sîngele poporului român s'a amestecat poate și cîte o picătură din acel al nomazilor sciți și că poate în adîncul sufletului seu mai resună uneori sălbaticele acorduri ce încîntau odată pe strămoșii sei.

Am arătat mai sus cum Agatirșii locuiau în Transilvania. Fiind țara ocupată de ci muntoasă și plină de păduri, viața nomadă devenia mai grea și ei căută să se fi așezat, îndeletnicindu-se cu mai multe ocupațiuni a le vieței statornicite. Așa mai întăi, i-am aflat exploatînd aurul, îndeletnicire care, fie că o puneau în lucrare culegînd pulberea de aur din rîuri, fie că'l extrăgeau din pămînt, nevoia numai decît o așezare statornică pe malurile acelor rîuri sau în vecinătatea minelor. Apoi am văzut că Herodot ne mai dă încă

un indiciu despre stabilitatea acestui popor, acolo unde spune că departe de Dunărea peste Carpați ar fi foarte multe albine, cea ce am vĕzut că nu se poate reporta decît la țara Agatirșilor. Asupra cultivărei albinelor de către această ramură a poporului scit, pe care natura țărei ocupate o silise să apuce mai curînd pe calea culturei, mai posedăm încă o notiță de mult preț culeasă de Elian, naturalist ce trăia în secolul al IV-le după Hristos, din un autor grec, contimpuran sau cu puțin posterior lui Herodot. Asupra fîntînei sale spune Elian că «ar merita cea mai deplină încredere, căci el ar fi cunoscut lucrurile din propria-i experiență și nu după nesigure povești ca Herodot.» Acest scriitor atît de bine informat asupra Sciției, cată ce spune despre cultura albinelor: «La Sciți frigul e nesupărăcios pentru albine, încît ei întrebuințază nu miere străină, ci locală, ba o și expoartă, vînzînd faguri Mizilor.»[1] Cu toate că isvorul lui Aelian vorbește de Sciți în deobște, este invederat că cultura albinelor nu putea să existe la partea nomadă a acelui popor, la Sciții propriu ziși; ea trebuia să se afle la ramura așezată a acestui neam, la Agatirșii din Transilvania. Este îndestul de curios față cu această împrejurare, ca marca districtului celui mai apusan a foastei Valachii, acel al Mehedinților să fie o albină, și că mierea și ceara să fi fost în toate timpurile producțiunea, pentru a zice astfel de căpitenie, a țărilor romîne.[2] Și aice am avea

1. *Aelianus*, de natura animalium rec. Herscher, Paris, 1858 II, 7. p. 37: „μελίττας Σκυθίδας εἶναι ἐπαίειν τε τοῦ κρύους οὐδὲν καὶ μέντος καὶ πιπράσκειν εἰς Μυσοὺς κομίζοντας Σκύθας οὐκ ὀθνεῖον σφισιν, ἀλλὰ αὐθιγενὲς μέλι καὶ κηρία ἐπιχώρια." Ap. *Hasdeu*, Ist. crit. p. 198.

2. Astăzi agricultura e în plină decădere. Nu era tot astfel în veacul trecut. Peyssonnel, sur le commerce de la Mer Noire, Paris, 1787, II p. 185, spune: „La cire est le plus considérable article de commerce de sortie de Walaquie; elle est de belle qualité et la quantité en est immense". *Raicevici*, Osservazioni intorno la Valachia, Moldavia, Napoli, 1788, p. 87 spune de asemenea: ma

o continuitate intre indeletnicirile economice a locuitorilor celor mai vechi ai Daciei și acei de astăzi, precum am găsit mai sus continuitatea cea izbitoare în denumirile geografice.

Agatirșii însă după cît se vede cultivau și via și cunoșteau deci fără îndoeală și cultura pămîntului. Herodot ne spune anume că Sciții aveau obiceiul de a bea vin curat și se spunea în Grecia că de aceia înebunise regele Spartei, Cleomen fiind că deprinsese acest obiceiu scitic. Grecii aveau o zicătoare obicinuita ce se întrebuința, atunci cînd se cerea de băut vin curat: «toarnă ca la Sciți» (IV, 84). Sciții însă nomazi, care trăiau din laptele oilor și avea ca băutură spirtoasă una pregătită tot din lapte, nu puteau să aibă vinul ca băutură obicinuită, și Herodot ne spune chiar că vinul se întrebuința la Sciți numai la ceremonii. (IV, 66, 70). De aceea suntem de părere că și această notiță trebue raportată la Agatirși.

Tot despre ~~aceștia~~ Agatirși adauge Herodot că au femeile în comun și acest amestec stabilind între toți indivizii o frăție și o înrudire de la o laltă, ei trăesc într'o deplină unire, fără gelozii și fără ură. (IV, 104).

Aristotel în sfîrșit ne spune că Agatirșii puneau legile lor în versuri și le învățau pe de rost cîntîndu-le.[3]

Vestitul medic grec Hipocrat ne au lăsat o descriere a tipului scitic în cuvintele următoare. «Corpurile lor sunt mari și greoae, membrele groase și flexibile, pînticile atîrnînd, au numai pĕr scurt și se asamănă foarte mult unii cu alții din causă că sunt

---

delle più pregevoli e riche produzioni delle due provincie sono le api, perche la cera che danno è senza dubbio la più bella e ricercata di tutta l'Europa; la quantità è considerabile".

3. Problemata XIX, 28.

52.I 20593

Acești stăpâni nomazi ai regiunei întinse, numită Sciției (în vechime), după numele lor, ~~erau deci de rasă a ricii~~; ~~dar~~ nu puteau fi poporul ~~la~~ și de baștină intru cât și rătăceau din regiunile asiatice până la Dunărea. ~~Din~~

Din cele arătate până aici se vede că nu ~~[illegible]~~ sau alăturea cu dânșii trăiau neamuri așezate, cum s'a văzut lucrul cu învederare la poporul Agatârșilor; dar chiar în lăuntrul Sciției propriu zise se întâlnesc grupări strâns care, după îndeletnicirea lor, cultivarea grâului - erau și ele ~~asigat~~ statornicite. Herodot însuș ne vorbește pe lângă Sciții nomazi și de Sciți așezați. Așa el spune întâi în loc că „de la Boristene înnaintea locuesc Calipizii, care sunt Greco-Sciți; ~~g~~ apoi vine un alt popor. Alazonii: Calipizii au obiceiuri asemănătoare cu ale Sciților

cu deosebire că ei samănă grâu și se nutresc cu el. Ei mănâncă și ceapă, usturoiu, linte, și mei. După Calipiji vin Sciții plugari care cultivă grâul, nu pentru a se hrăni din el, ci pentru a'l vinde. Sciții cultivatori ocupă o regiune de adâncime de ~~3 la~~ trei zile către răsărit și de 11 ~~spre~~ către nord. După Sciții cultivatori din colo de fluviul Pantecapsu se întind Sciții nomaji [1]

IV 17, (18)

Herodot mai spune încă cum Sciții nomaji, răspuni din Asia de către Masageți, ar fi trăit în Europa ampre Cimerienilor pe care i-ar fi supus, ucândui și stăpânire. Legenda spunea că după o luptă între două partide, acea a supunerei și acea a părăsirii

---

[1] Herodot. IV, 17, 18.

~~52~~ V

~~Sciții~~ agricultori, și Greco-Sciții trebue să fi semănat cu Sciții nomazi, dacă erau cu secret însemnați cu același nume, numai asupra Cimmerienilor, de și în privința datei etnice, îi par a fi fost ~~[illegible]~~ amestecați cu Sciții, ~~cum~~ încă vor fi fost, și să tot de rasă arică.

(vezi alt)

Deci pe cercetările preistorice care au încă mărginirea de a nu preciza nimic și de a lăsa toate a~~[illegible]~~ faptele descoperite de ele și plutind numai în generalități nedefinite, s-ar pare că rasa poporului supus Sciților și poate și acestei chiar aparținea ~~[illegible]~~ rasei arice ~~[illegible]~~ cei ~~[illegible]~~
~~[illegible]~~

52 II

52 VII

Dintre stațiunile cercetate în Europa mai mult sud-răsăriteana cum ~~[illegible]~~ sunt acele din Romania, Serbia, Bulgaria, Tesalia, ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ spre sud, apoi ~~[illegible]~~ mai spre nord ~~[illegible]~~ Basarabia, Galiția, Rusia, Ucraina și Ungaria, este o ne-redire în destul de vestite în ~~[illegible]~~ rămășițele ~~[illegible]~~ găsite.

Din aceste mieltele de ermenare sau de altă piatră, din epoca neolitică, cea mai caracteristică, nu pot chiți la nici o determinare strică, de oare ce sunt nascute din mare identitate omenește și au deci o formă asemănătoare la toate popoarele.

Diferențări nu se pot ~~[illegible]~~ iți decât

52 VII

acolo unde în obiectul folosit intervine și un element estetic reflex al gândirii. Deosebit colorate după naționalitate: Așa bunăoară în ceramică, ~~mai mai al~~ prin formele vasului, ca mai mult încă la cea vergate și pictate, precum și în ~~idolii~~ ~~de lut~~ sculptura începătoarică a idolilor de lut.

~~Rămășițele~~ Rămășițele unor ~~unor~~ artefacte de obiecte găsite în stațiunile ~~din lăsat~~ țărilor amintite ~~cu de~~ din regiunea Carpato-boleanică, au un caractar de asemănare foarte restit. Prin ~~ceramica~~ ceramica lor pictată ca și prin formele și tehnica vasului, ~~au precum~~ stațiunile de la Tetrinii (Basarabia) Cucuteni (România) ~~Schipenitz~~ Schipenitz, Horodnice (~~A~~ ~~Ameni~~ (Galiția) ~~Ameni~~ Tunda, Tunda și Priesterhügel (Ungaria), nu apare

5.2 III

până în Moravie și spre nord până la Marse-Egre, stau în o definitivă unitate de culture [1]. Pe de altă parte este interesant de constatat că idolul egesan devine din ce în ce mai sporadic pe mărunt ce ne depărtăm de litoralul mediteranean. Lipsind în întregime în Europa apusană și nordică [2], pe când în Italienul din regiunea Carpato-balcanică și se întâlnesc în ~~mari mulțimi~~ numai însemnat.

Ar urma deci ca popoarele care o locuit în vremea epoci neo-litice regiunea Carpato-balcanică

[1] Dechelette, Manuel d'archéologie celtique et gallo-romaine. Citat de Andriesescu l.c. p. 97

[2] Andriesescu Contribuțiuni la Dacia ~~[illegible]~~ de Romani. Lep. de doctorat la fac. de litere de Iași 1912. p. 79-80

țării, aceasta din urmă ieșind învin-
gătoare, Masagetii ar fi părăsit țara
lor lăsând-o pustie în mâinile Sciților.
Ca aceasta de pe urmă arătare a lui Herodot
trebue primită numai cu bagare de seamă
se vede de pe aceea ca însuși el spune că
pe timpul lui mai existau în ~~Sch~~ Sciția
orașe Cimeriene ~~și~~ ca Portmeia, și
Cimeria, și că însuși o parte din țară mai
păstrase ~~numele~~ numele de Cimeria iar
o strâmtoare ~~de la mare~~ de lângă Pontul
Euxin purta numele de Bosforul Ci-
meric." (Strâmtoarea de Perekop, între
~~Ma~~ Marea de Azov și Marea-Neagră)
(IV, 11, 12)

Din acestea locuri ale lui Herodot unite
cu faptul asigurat întăgăduite a Agatiș-
ilor, se vede ~~deci~~ că în Sciția locuiau
doue feliuri de popoare: stăpânitoare
nomaji și supuși asigurați, cum erau

~~Hidem IV, 11, 12~~.

5 2 IV

Cimerienii cei cu oraşe, Agatîrşii cei cu albiţii vii şi ~~[illegible]~~ mîini de ani, şi Greco-Sciţii şi Sciţii cultivatori care lucrau pămîntul

Si elementul supus era însă de rasă ariei ca şi acel conducător. Aceasta rasare din oare care indicii foarte sărace şi puţine, dar cu atât mai însemnatoare că ele dovedesc asemănarea în aceasta a lui puţinatat şi sărăcie, şi Iaşi Deci a întrevedea cât de ~~multe ac~~ bogate au fi acest asemănare fiind, deci s'au fi pastrat ~~mai mai~~ mai ~~bogat~~ multe rămânţi. Cu bunea oară nu întâmplătoare poate fi asemănarea numelui etnic al Agatîrşilor cu acel al unui Rege scit numit, Idantîrsos (IV 76, 120, 126, 127). Spargapitu este apoi numele unui Rege scit şi al unui agatîr. + Sciţii IV 76 + 78

... / Hidun, IV, 76, 120, 126, 127

+ IV, p 76, 78 alt nume de A scit este Aripitu sau Aripitu

ar fi fost de rasa aceea pe care o găsim
reprezentată în Balcan, unde a fost mai
statornic asezată, adecă de rasa tracică.
Întinderea unor popoare din regiunea
balcanică la nordul Dunărei în
Țările locuite mai târziu de Romănii
și cari popoare erau înrudite de rasă
tracică ~~[illegible]~~ s'ar fi conlopit
deci ~~acii~~ aici ~~[illegible]~~ cu vlastan de
aceiaș mare, ~~[illegible]~~ ceea ce ar rezulta
mai la urmă și deci ~~autoch~~
autochtonii asezat ai Sciției ~~[illegible]~~ nu
ar fi ~~fost [illegible]~~ făcut ~~[illegible]~~ parte
chiar din nebimpărțirea rasei
avicei numite tracice ci s'ar fi
ținut de o ramură mai îndepărtată
de aceasta din urmă, rasa sarmatică
la care se clasează de obicei ~~popoare~~
popoarele scitice."

Nu ori ce cuj substratul cel mai adânc al popoarelor
~~[illegible]~~ a fost un popor de rasa ~~[illegible]~~ avică și după cel avea
de nebimpărțirea tracii a aceeași rasa

grași și cărnoși ; femeile nu se pot deosebi de barbați. capul și 'l țin incovăiat, peptul lor e turtit, fața roșie.»[4]

De și prin unele trăsături această descriere i-ar apropia de rasa mongolă, precum scurtimea părului și asemănarea între barbați și femei, totuș caracteristica lăsată de Hipocrat nu e indestul de precisă pentru a determina feliul rasei Sciților, ca aparținînd celei mongole. Lipsește mai ales un punt esențial, care fără îndoială ar fi trebuit să lovească pe medicul grec, dacă l'ar fi văzut, anume nasul turtit, ochii și sprîncenele oblice, lucru de care el nu face nici o amintire. Apoi rasa mongolă e de obiceiu slabă și nu are pîntecele atîrnînd. Fenomenele de această natură, pe care le înfățoșază rasa chineză, sunt datorite îngrășărei prin întrebuințarea opiului. Herodot osebește anume de Sciți un popor ce ar locui către munții Urali, tocmai prin faptul că acest popor ar avea nasul turtit, dovadă că Sciții nu 'l aveau în această formă (IV, 23).

Cercetarea resturilor din limba scitică, ori cît de puține ar fi ele, ne va dovedi într'un chip învederat că Sciții în deobște erau un popor de rasă arică și anume mai mult apropiet de ramura eranică din acest trunchiu.[5]

Herodot spune că în Sciția s'ar afla adese ori oameni loviți de slăbăciune, care ar ajunge să semene foarte mult cu femeile și care s'ar numi *Enarei*, Ἐναρέες (IV, 67 și I, 105).[6] Această vorbă, esplicată de He-

4. De aëre, aqua et locis, 6, Ed. Kühn, p. 558.

5. Urmăm în demonstrarea limbistică cercetările rămase definitive în această privință ale lui *Müllenhoff*, Über Sprache und Herkunft der Pontischen Skythen in den Monatsberichten der königl. preuss. Akademie. August 1866. Comp. *Tocilescu*, Dacia înainte de Romani p. 119 și urm. Aducem însă numai etimologiile sigure, nu și acele controversate.

6. Această infirmitate se găsește și astăzi destul de respîndită la Nogai. *Iulius Klaproth*, voyage au Caucase pendant les années 1807 et 1808 c. XVI. Compară a aceluiași: Histoire primitive des peuples de l'Asie, St. Petersbourg, 1802, p. 175.

rodot prin *ἀνδρόγυνος* şi de Hipocrat prin *ἀνανδρίες* (§ 22) insamnă *nebărbătesc*. Etimologia cuvîntului se află in limba zendică: *nar* barbat şi negativul *e*, *a* privativ latin, care insamnă *ne*.

Sciţii dădeau, după Herodot, Amazoanelor numele de *Oiorpata*, din causă că ele ucideau pe copii de parte bărbătească ce se năşteau intre ele (IV, 110). Herodot el insuş esplică acest cuvînt prin ucigător de barbaţi, căci in limba scitică cuvîntul *oior* ar insamna barbat şi *pata*, a ucide. Oior nu este decît sanscritul *vira*, latinul *vir*, goticul *vair*, litvanul *wyras*, celticul *gwr*, barbat; iară *pata* este sanscritul *bad*, elenicul *πατάσσω*, latinul *batuere*, slavicul *biti*, a bate, a ucide.

Un topor de aramă cu doue ascuţişuri se numea in limba scitică *Sagara*, *Σαγάριν*.[7] Acest cuvînt stă foarte aproape de latinul *securis*.

Sciţii fiind un popor de arcaşi, numele lor îşi găseşte esplicare in germanicul *Schütze*, arcaş, şi o analogie in latinul *scutum*.

Am raportat mai sus etimologiile numelor de riuri, Porata şi Tiarantus, pe care le am găsit tot in limbile arice. La aceste mai este de adaos numele scitic al Palusului-Maeotid, dat de Pliniu in cuvîntul *Temarunda*, care cuprinde silaba arică *mar*, pe care am găsit o că insamnă apă.[8]

Inscripţiunile pontice[9] conţin mai multe nume proprii scitice, acăror etimologie se reaflă iarăşi numai in limbile arice:

Ἀρσάκης de la vechiul pers *arsaka*, zendic *arshan*, bărbat.

7. *Herodot I, 215*: „*Καὶ τοξόται τε καὶ αἰχμοφόροι, σαγάρεις νομίζοντες ἔχειν.*"

8. *Plinius*, Hist. nat. VI, 20: „Maeotim Scythae *Temarundam* vocant, quo significant matrem maris." Comp. mai sus p. 37.

9. *Boeckh*, Corpus inscriptionum graecarum, Berolini 1824—62 II. Comp. *Tocilescu*, Dacia in. de Romani, p. 126.

Σπαδάχης de la zendicul *çpadha*, armată.

Ῥαπάχης de la zendicul *rapaka*, bucurie.

Ὀναρδάρης de la persicul *vardanus*, nume propriu; sanscrit *vardh*, a crește.

Ῥαθάγωσος, duruitor cu trăsura; de la zendicul *rakha*, trăsură și *ghaosha*, ureche; scr. *ghosha*, sgomot.

Ἀθέας de la zendicul *atyas*, călăreț scr. *atya*, cal de alergare.

Χοδαίνος de la zendicul *hu-dama*, bună lege.

Χοραόθης de la zendicul *hu-raodha*, bună talie

Κόξουρος de la zendicul *qa-çura*, prin sine tare.

Κουζαῖος de la zendicul *qa-zaya*, prin sine armat.

Ναβάζος de la zendicul *navaza*, născut.

Βαϊόρασπος de la zendicul *Baivar-açpa*, care are 10,000 de cai.

Σατάσπης de la zendicul *sat-açpa*, cel ce are 100 de cai.

Βοραασπώχαβος de la zendicul *vara* bun, *açpa* cal și *kavan* cunoscător, sau cunoscător de cai buni.

Cîte-va alte cuvinte și nume presintă o etimologie mai puțin sigură; dar tot în limbile arice și mai ales în zendica își găsesc analogiile cele mai apropiate, astfel sunt:

Numele zeităților: Ἄπια, pămîntul; compară latinul *ops*.

Ὀϊτοσύρος, Apollo, comp. zendicul *çura*, tare, maiestos; scr. *sourya*, soare.

Παπαῖος, Jupiter; comp. vechiul persic *bab*, *babai*, noul persic *baba*, *bab*, zeul cel mare și a tot puternic.

Numele proprii:

Ἀριαπείθης,

Σπαρ)απείθης; comp. zendicul *paeça*, formă, figură.

Παραλάται (Herod. IV, 61), cei mai superiori dintre Sciții regali; comp. zendicul *paradhata*, cei mai supremi.

Această analisă a cuvintelor celor ce presintă eti-

mologiile cele mai necontestate, dovedește într'un chip învederat că Sciții se țineau mai aproape de rasa ceranică și că erau deci și ei o viță din marea familie arică. Fără îndoială că rămășițele limbei lor datînd din timpuri foarte vechi, cînd încă poate nu se diferențase încă bine deosebitele limbi ce se desfăcură pe rînd din tulpina arică, se pot ușor găsi asemănări și în alte limbi din acest grup, cea ce nu poate răpi limbei pe care o vorbeau Sciții caracterul ei ceranic, care se arată ca predominitor.

Cît despre Agatirși resturile limbei lor sunt aproape nule. Cele cîteva nume proprii ce ni le-au păstrat Herodot, ne arată o asemănare cu numele scitice. Astfeliu numele etnic al Agatirșilor *Ἀγαθύρσοι* samănă cu *Ἰδανθύρσος* numele unui rege scit (Herod. IV, 16); *Σπαργαπείθης* este numele unui rege scit și al unui agatirs (Herod. IV, 76, 78), și aceeași finală se regăsește la numele unui alt rege scit, *Ἀριαπείθης* (IV, 78). În contra acestei apropieri între Sciți și Agatirși nu se împrotivește arătarea lui Herodot că «în celelalte, moravurile Agatirșilor ar fi în destul de asemănătoare ca acele ale Tracilor» (IV, 104), întru cît mai întâi am văzut că popoarele cele mai deosebite pot semăna la moravuri;[10] apoi o asemănare a fenomenelor vieței morale la Traci și la Sciți s'ar esplica chiar prea bine prin comunitatea originei lor în marele trunchiu al Arilor.

Mai trebue amintită încă și legenda scitică care făcea ca cele trei popoare principale a le Sciției să se tragă din trei frați: Agatirsos, Gelon și Scites (Herod. IV, 9, 10).

Prima pătură de popoare care istoricește se adevereste a fi existat prin Dacia sunt niște neamuri de rasă ceranică, împărțite în două grupe: Sciții în partea

10. Mai sus p. 39.

șesă. Agatirșii in acea muntoasă. Din aceștia cei dintăi cutrierau in vecinicile lor migrațiuni partea plană a Moldovei și Munteniei; iar Agatirșii care se așezase, cultivau via și albinele și extrăgeau aurul din riuri sau din pămînt, in cetatea muntoasă a Transilvaniei.

Dacă Sciții ca popor nomad au putut să se retragă inaintea năvălirei geto-dace, pe care o vom vedea venind de la sud asupra Daciei, Agatirșii trebuiră se rămînă in această țară și se contopiră in sinul năvălitorilor, astfel ca și vechiul popor eranic car [illegible] atinge de așa de departe au contribuit la fă[illegible] naționalității romîne.

în[illegible]

este

[illegible]

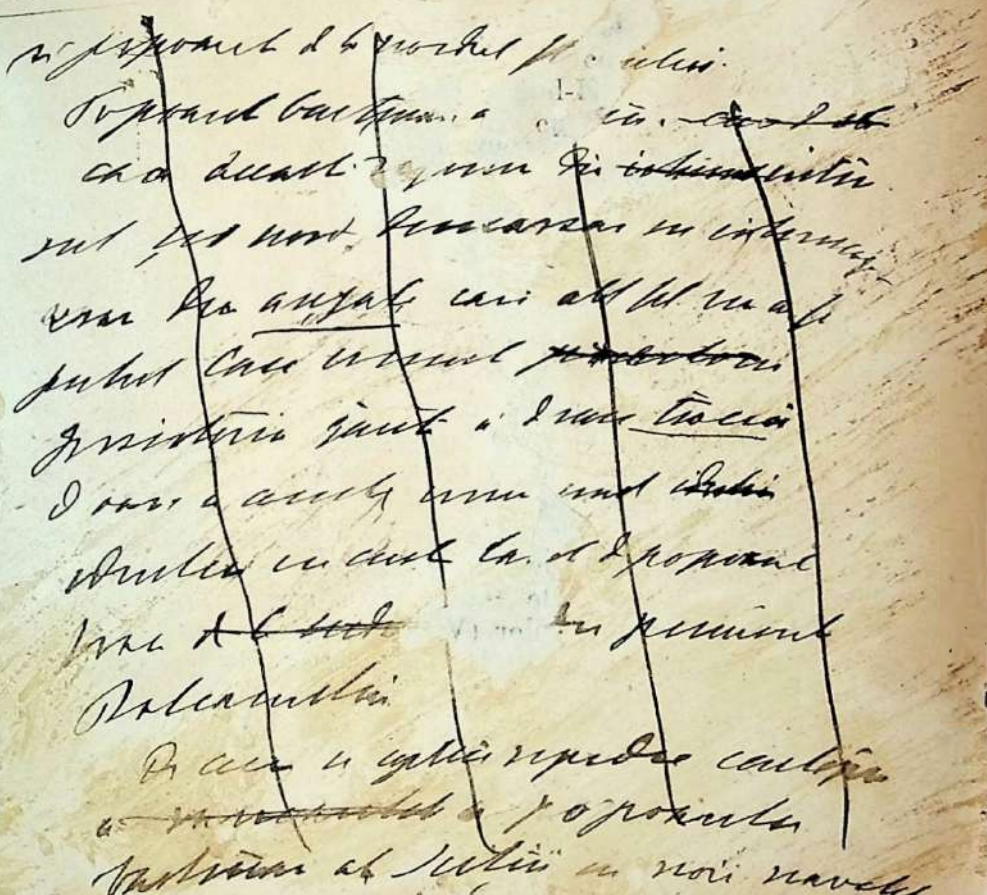

II

GEŢII ŞI DACII

I. AŞEZĂRILE GEŢILOR ŞI ALE DACILOR

Pe cînd Sciţii ocupau regiunile de la Dunăre in sus, in jos de acest fluviu se intindea după Herodot ţara *Tracilor*, care se mărginea dinspre nord cu cursul lui pănă la un loc, apoi cu o linie ce pleca de la un punt al fluviului pănă la golful din marea Neagră, care insemna limita Traciei de Sciţia (IV, 99). Naţiunea Tracilor este arătată de istoricul grec ca foarte numeroasă, cea mai mare din naţiunile existente, după Indieni, care, dacă ar fi sub domnia unuia dintre ei, ar fi neinvinsă şi mult mai tare decît toate popoarele. Aceasta insă le este foarte greu ba chiar peste putintă; de aceea sunt slabi. Ei au multe şi varii denumiri, după deosebirea regiunilor: dar aceleaşi moravuri şi aşăzăminte se găsesc la toţi, afară de Geţi, de Trausi şi de acei ce locuesc deasupra Crestonienilor (V, 3). Dintre toate popoarele Traciei, ne spune tot Herodot, Geţii fură singurii care

se incercară să se impotrivească regelui Darius, cînd acesta trecu in Europa; dar că el îi întîlni în regiunea dintre Hemus și Istru și îi supuse. Geții după cît se vede, vroiau să indreptățească reputațiunea de care se bucurau la popoarele de ginta lor, «de a fi cei mai nobili și mai virtuoși dintre Traci» (IV, 93).

După mărturisirea lui Herodot, Geții impreună cu toți ceilalți Traci s'ar fi intins în timpurile sale in peninsula balcanică pănă la Dunărea. Aceeași arătare este intărită și de alte izvoare tot atît de vrednice de credință. Astfel Tucidide (471—400 in. de Hr.), în istoria răsboiului Peloponezului, ne spune că: «Sitalces, plecînd din tara Odrisilor, ridică mai întăiu pe Tracii din muntele Hemus și Rodop peste care domnia el, pănă la marea Pontului Euxin și la Helespont; apoi pe Geții de din colo de Hemus și alte națiuni, care locuiau mai ales din coace de Istru (pentru noi dincolo), lingă Pontul-Euxin. Aceștia sunt Geții și alte popoare vecine cu aceștia, care au acelaș nume și toți trag cu arcul de pe cai».[1] Dio Cassius (155—229 d. Hr.) arată de asemenea că in vechime «Mysii și cu Geții locuiau in toată acea regiune care se așterne intre Hemus și Istru.»[2] Filip al II-le regele Macedoniei (359—336 in. de Hr.) intrînd in luptă cu regele Odrisilor, un puternic popor trac din acele timpuri, căută alianța poporului get și luă pe Medopa fiica regelui get Cotelas în căsătorie.[3] Pe atunci se întindea puterea Getilor și pe lîngă gurile Dunărei, stăpînind coloniile grecești, Tomi și Odessos (Varna).[4]

Getii cucerind Dobrogia, din care respinseră pe Sciți, trecură in curînd și pe malul nordic al Du-

1. *Thucydides*, II. 96.
2. *Dio Cassius* LI, 27.
3. *Athenaeus*, XIII. 5, Comp. *Iordanes* de rebus geticis cap. X.
4. *Iordanes*, cap. X.

nărei și își întinseră domnia asupra cîmpiei muntene. Geții erau anume pe atunci un popor pe jumătate nomad, căci Herodot spune în deobște despre Traci că «ei privesc ca cea mai mare onoare a nu munci; a ara pămîntul este pentru ei tot ce poate fi mai înjositor și a trăi din pradă socot ei că este îndeletnicirea cea mai nobilă» (V, 6). Asemenea idei însă trebuia cu atîta mai mult să fi fost împărtășite de «cei mai nobili și mai virtuoși dintre Traci.» Se vede deci că Geții, de și poate cunoșteau agricultura, o practicau puțin și trăiau ca popoare nomade, mai mult din prădăciunile vecinilor. Întărirea regatului macedonian, ne mai invoind Geților, nepedepsiți, prădalnicele lor incursiuni către sud, era firesc lucru ca ei să caute o despăgubire în o întindere către nord, unde cîmpia muntoană, numai rar străbătută de oardele nomade a le Sciților, aștepta liberă și fără stăpîn lățirea puterei getice.

Aceste împrejurări explică cum se face că, îndată după moartea lui Filip al II-le, găsim centrul puterei Geților, nu mai mult ca pînă atunci, în sudul Dunărei, ci la nordul acestui fluviu. Astfel la urcarea lui Alexandru cel Mare în tronul Macedoniei, Geții, urmînd exemplului Grecilor și crezînd că au a face cu un copilandru, răpăd mai multe expediții în provinciile Macedoniei. Alexandru, după ce înăduși începuturile de răscoală ce se urzise în Grecia, își îndreaptă armele în potriva popoarelor Traciei. În luna lui Mai 335 el pleacă din Amfipolis, trece prin pasurile muntelui Hemus și atacă pe Tribali, care fug sub regele lor Sirmus în insula Peuce dintre gurile Dunărei. Alexandru după ce atacă fără izbîndă insula, cu ajutorul unor corăbii ce veneau din Bisanț, trece Istrul pe malul stîng pentru a lovi pe Geți. Trecerea lui este acoperită de umbrele nopței și adăpostită pe malul getic de un întins lan de grău

cu spicele înalte. Geții surprinși sunt bătuți și fugăriți până la un oraș al lor de lemn, care este luat și ars de Alexandru. Regele macedonian însă, neavînd de scop a urmări pe Geți mai în lăuntrul țării lor, se întoarce încărcat de prăzi pe malul drept al Dunării, primește ostatici de la toți regii traci și curînd după aceea, plecînd în Asia împotriva Perșilor, mai multe corpuri de Traci și de Tribali sporesc armată expediționară.[5]

Această povestire a bine informatului Arrianus ne arată întâiu că pe timpurile lui Alexandru cel Mare Geții se aflau cu greu poporului lor pe malul nordic al Dunării, că ei începuse a se deda aici la lucrarea pămîntului și chiar la construirea de orașe, de o camdată de lemn, precum face în tot d'auna un popor în stadiul seu de trecere de la viața nomadă la cea așăzată.

Murind Alexandru cel Mare, luptele ce urmară între generalii sei pentru împărțirea vastului seu imperiu, înlesniră popoarelor tracice redobîndirea neatîrnării lor. În 301 ajungînd competitorii la o împăcare, și lui Lizimac căzîndu-i ca parte Asia-mică și Tracia, el se apucă îndată de supus această de pe urmă regiune, ceea ce izbutește a face după mai multe lupte cu noroc. Fiind că, după cît se vede, sprijinul cel mai puternic al împotrivirei Tracilor le venia de la Geții de la nordul Dunării, Lizimac se hotărește a înfrîna și pe aceștia. Trimițînd pe un fiu al seu în contra regelui get, acesta îl prinde și îl eliberează numai cît în schimb pentru o soră a lui, pe care regele o ie în căsătorie.

După cîți-va ani izbucnește iar războiul între Dromihete și Lizimac. Acesta trece însuși Dunărea; dar pățește mai rău decît Darius, căci armata lui con-

5. *Arrianus*, Anabasis. I. 1-4. Cf. și *Strabo* VII, 3 § 8.

strînsă prin foame, e nevoită să se dee prinsă. Totuși ginerile nu tratează reu pe socrul seu și se zice că i-ar fi dat un mare ospăț în orașul Helis, la care s'ar fi servit Macedonienilor bucatele cele mai alese în vase prețioase, iar alăturea mîncau Geții ferturi ordinare în vase de lemn. Intrebînd după aceea Dromihete pe Lizimac care din cele doue prînzuri îi plăcuse mai bine, acel al Macedonienilor din care gustase, sau acel al Geților pe care îl văzuse și respunzîndu-i Lizimac că acel al Macedonienilor. Dromihete l'ar fi întîmpinat atunci cu dojana că de ce caută să cucerească o țară care hrănește așa de reu pe locuitorii ei».[6]

De și Geții se află și după acest restimp «locuind ambele maluri ale Istrului» cum spune Strabon și Cassius, totuși centrul de greutate al statului lor se strămutase fără îndoială la nordul fluviului, după cum mărturisesc tocmai tot acei scriitori. Așa Strabon ne spune că «laturea Germaniei care vine din colo de Elba, o țin într'una Suevii; după ei începe regiunea Geților, care se întinde spre sud până la fluviul Istru» că «din aceste regiuni de din colo de Istru (pentru noi de din coace) de la Geți, Aelius Catus ar fi strămutat 50,000 oameni în Tracia. Tot el arată că «fluviul Maris se aruncă în Dunărea trecînd prin țara Geților»;[7] de asemenea arată și Dio Cassius, care însă, după cum vom videa, amestecă pe Geți cu Dacii.

La această strămutare tot mai deplină a Geților la nordul Dunărei pare a fi contribuit și năvălirea Celților de pe coastele orientale a mărei Adriatice în peninsula Balcanului, întîmplată pe la 280 în. de Hr. Mai întîlnim tot la nordul Dunărei pe regele Geți-

6. *Diodorus Siculus* XXI, 12, § 2. *Strabo* VII, 3, § 8.
7. *Strabo*, VII, 3, § 1, 10, 13.

lor Oroles, care luptă in potriva poporului german al Bastarnilor.[8]

Dacă insă Geţii pusese temelia unui stat tracic la nordul Dunării, acel popor care îi dădu caracterul seu definitiv şi'l duse la o desvoltare de putere neaşteptată, fu acel al Dacilor.

Dacii apar mai tîrziu în istorie de cît Geţii. In comedia atică, după cum ne spune Strabon, numele de Dac se întîlneşte sub forma *Davus* ca apelativ pentru sclavi impreună cu acel de *Geta*,[9] ceea ce lasă a intrevedea că robii Grecilor se recrutau cu deosebire din aceste popoare, şi se explică prin obiceiul Tracilor, amintit de Herodot, de a vinde pe copii lor la neguţitorii străini, cari îi duceau afară din ţările lor» (V, 6). Din rămăşiţele comediei atice ce ni s'au păstrat, se constată că, pe timpul lui Menandru (342—290 in. de Hr.) asemenea apelative erau in întrebuinţare.[10] Ca popor insă Dacii sunt pomeniţi, după cît se pare, pentru întăia oară de geograful Strabon. Acest scriitor, care aminteşte şi dînsul existenţa Geţilor la nordul Dunărei, stabileşte următoarea deosebire intre Geţi şi Daci: « Geţi sunt acei ce se inclină către Pont şi răsărit, Daci acei ce vin către Germania şi izvoarele Istrului. Partea superioară a fluviului care stă către izvoarele lui, până la cataracte (Porţile de fer) se numeşte Danubiu, şi trece mai ales pe lîngă Daci; partea inferioară până la Pont, de care sunt vecini Geţii, se numeşte Istru.»[11]

Din această arătare se vede că Geţii locuiau mai către Pont, de la cataracte in jos, prin urmare in Muntenia, poate şi prin Moldova, dacă luăm in con-

---

8. *Iustinus*, XXXII, 3.
9. *Strabo*, VII, 3 § 12.
10. Fragmentele din *Menandru*, din *Εὐνοῦχος* pentru numele *Davus* şi din *Μεσσουμενος* pentru *Geta*. Ed. Firmin Didot. Paris 1838, p. 19 şi 34.
11. *Strabo*, VII, 3 § 13.

siderare numele de *pustia Geților*, dat de Strabon regiunei dintre Istru și Boristene.[12] Dacii din contra trebuiau să locuiască mai în spre apus și anume în partea muntoasă a țărilor din stînga Istrului, de la cataracte în sus, deci prin Banat și Transilvania.

Aceeași indicațiune generală a locuinței Dacilor ne o mai dă și Plinius care arată că «cîmpia și șesurile sunt ocupate de Iazigii Sarmați, munții însă și pădurile pînă la riul Patissus, de Dacii cei alungați de Iazigi din cîmpie.»[13] Credem că acest loc din naturalistul roman a fost pînă acuma reu interpretat și sensul că Dacii ar fi locuit la început mai către apus, prin Panonia, de unde alungîndu-i Iazigii ar fi ocupat munții de lîngă Tisa.[14]

Mai întăi Iazigii nu se constată a fi locuit în aceste timpuri prin Panonia, ci tocmai în regiunea Nistrului. Așa Strabo ne spune lămurit că «regiunea întreagă care se așterne între Istru și Boristene, în cea d'întăi parte a ei este pustia Geților: apoi încep Tirigeții și *după aceștia Iazigii Sarmați*, care se mai numesc și basilei adecă regești.»[15] Acești Iazigi se strămută după aceea către Nistru și Pont și mai tîrziu, tocmai pe timpul împăraților romani, trec o parte din ei *peste Carpații moldovenești* în Dacia și se așază aice sub numele de Iazigi Metanași[16], locuind chiar atunci cel mai departe spre apus pînă la Tisa. Prin urmare cum s'ar putea că Iazigii să fi respins pe Daci din cîmpia Tisei către munții Carpați, cînd se constată că ei singuri nu au locuit nici o dată în

12. *Strabo*, VII, 3, § 14 „Γετῶν ἔρημα."

13. *Plinius* H. N. IV, 12: Campos et plana Iazyges Sarmatae, montes vero et saltus pulsi ab his Daci ad Pathissum amnem tenent." Restul acestui loc este cu totul stricat și nu înfățoșază nici un înțeles.

14. Așa îl înțeleg *Rösler*, Rumänische studien, Leipzig, 1871, p. 29. *Tocilescu*, Dacia înainte de Romani, p. 150.

15. *Strabo*, VII, 3, § 17.

16. *Ptolemeu*, II, 11: «Ἰάζυγες Μητανάσται».

vecinătatea acestui rîu *din spre apus?* Apoi Plinius spune lămurit că Dacii, alungați din cîmpie de Iazigi, au ocupat munții pînă la Tisa. Munții însă se află numai cît în stînga acestui riu dinspre Transilvania și nu pe dreapta lui, în Mesopotania maghiară. Prin urmare dacă Dacii ar fi locuit la început în cîmpia dintre Dunărea și Tisa, și ar fi fost respinși de Iazigi în munți, Plinius ar fi trebuit să zică că ei ar fi ocupat regiunea de la Tisa pînă în munți, pe cînd el zice lămurit că ei s'ar fi întins de la munți pînă la Tisa.

Dacă din potrivă admitem șesul subcarpatin ca locuință mai veche a Dacilor, atuncea găsim o concordanță deplină între știrile lăsate de cei vechi asupra locuinților Iazigilor și notița lui Plinius, căci Iazigii apropiindu-se de Carpații moldovenești, silesc pe Daci a ocupa munții și pădurile *pînă în Tisa*, adică Transilvania și Banatul.

Această discuțiune are însemnătate din următoarea cauză. Vom vedea că Dacii au fost considerați de unii autori ca Germani, și unul din sprijinile lor cele mai puternice stă tocmai în împrejurarea că Dacii se găsesc la se fi cobdrit cătră Transilvania și Banat venind din apus, dinspre Germania, cînd în realitate vom afla patria lor primitivă tot la sudul Dunărei, în țara Tracilor, din care și ei nu erau decît un trib alăturea cu Geții. Astfel se va aduce o împăcare între știrile lăsate de scriitorii vechi care arată pe Daci ca popor de viță tracă și așezarea lor geografică posterioară la nordul Dunărei, unde popoarele trace n'au putut veni decît din regiunile de la sudul fluviului, patria originară a poporului trac.

De unde venise Dacii la nordul Dunărei? Următorul loc din Dio Cassius respunde la această întrebare. «Dacii însă locuesc de ămbele părți a le Istrului, dintre care acei ce sunt de această parte (dreaptă)

a fluviului sunt vecini cu Tribalii și aparțin de prefectura Misienilor și se numesc Misi. *Acei ce locuesc pe malul nordic al Dunărei se numesc Daci, fie că se fi fost Geți sau Traci, de la acei Daci care locuiau cînd-va in Rodop».*[17] Această mărturisire este întărită de autoritatea lui Tucidide care spune și el că: »Sitalces chemă din munți pe mulți Traci neatîrnați și inarmați cu săbii, care se numesc *Dii* și locuesc cei mai mulți in Rodop.»[18]

Că Dii lui Thucidid nu sunt decît Dacii, dovedește următorul loc din Strabon care identifică aceste doue nume: «cred că *Dacii* a fost numiți *Dai* in vechime.[19]

Prin urmare Dacii ca și Geții ocupau in timpurile mai vechi regiunele de la sudul Dunărei și anume: Geții cîmpia dintre Hemus și Istru, iar Dacii imprejurimile Rodopului. Astfelu se esplică cum de se află ambele nume de *Davus* și *Geta* ca apelative pentru sclavii Grecilor; căci e mai de crezut că Grecii își cumpărau robii lor de la aceste popoare încă de pe cînd locuiau la sudul Dunărei, decît ca ei să-i fi adus pentru prima oară din o regiune așa de indepărtată ca acea de peste Dunăre, ~~și anume tocmai dinspre Germania, unde unii vreese a străpune patria primitivă a Dacilor.~~

Intru cît se poate reconstitui după niște notiți atît de sărace și in aparență chiar contrazicătoare șirul evenimentelor petrecute in timpuri așa de indepăr-

17. *Dio Cassius*, LI, 22: «οἱ δὲ ἐπέκεινα Δακοι κέκληνται, εἴτε δὲ Γέται τινὲς εἴτε καὶ Θρῇκες τοῦ Δακικοῦ γένους τοῦ τὴν Ῥοδόπην ποτὲ ἐνοικήσαντος ὄντες.»

18. *Thucydides* II, 96: „οἱ Δῖοι καλοῦνται, την Ῥοδόπην οἱ πλεῖστοι ᾠκοῦντες.»

19. *Strabo* VII, 3, § 12: «Δάκους δὲ τοὺς εἰς τ'ανατολὰ πρὸς Γερμανίαν, καὶ τὰς τοῦ Ἴστρου πηγὰς, οὓς οἴεται Δάους καλεῖσθαι τὸ παλαιόν.» Tot așa spune și *Stefan din Bizanț*: «οἱ Δάκοι οὓς καλοῦμεν Δάους. Tot de aice vine numele de *Davus* dat Dacilor in comedia grecească si latină.

19 bis Din Cantimir Hronicul ... p. 10 adecă dovezi locuri lui Strabon, Cantacuz. cari spune a Slavii ... adecă relații D. G. Sec.

Indicele

Tracii I 54
Geții I 55
Misii I 55
Medopa –
Cotelas –
Dobrogia I 55
Filip al II-lea –
Alexandru al Mare I. 56
Tribali I 56
Lizimac I 57
Dromihete –
Maris I 58
Celții –
Orolis I 59
Davus – I 62
Geta – –
Dacii I 59
Iazigii I 60
Iazigii Sarmați –
" Metanaști –
Dai, Dii I 62
Agatirșii I 63

Că Dii nu este decât o formă sustrată a numelor de Daci vezi De Cantemir Hronicul ed. Toribiu, 1901 p. 72 unde adem alte exemple de eliminarea lui K din numele proprii la Grecii: Τραικοί, Τράοι, cf. ~~De Cantemir~~, ~~Ii~~

tate, credem că trebue admise numai decît următoarele migrațiuni a le Dacilor. Mai intăi respinși de Macedonieni, ei trec Dunărea impreună cu Geții și se opresc in cîmpia munteană. Venind aice peste Daci Iazigii, Dacii sunt grămădiți in Transilvania, unde trecînd apoi și Iazigii Metanaști, Dacii sunt restrînși tot mai spre apusul acestei țări și in Banatul Temișoarei.

Vom vedea mai jos că identitatea demonstrată a naționalității gete și dace, ambele de rasă tracă, cere și ea numai decît această origine a lor comună la sudul Dunărei, unde am vĕzut că era sălășluința mare familii a Tracilor.

Arătarea lui Herodot (IV, 104) că Agatirșii ar semăna la moravuri cu Tracii, nu poate avea deci alt înțeles, decît că intre Traci și Sciți, precum erau Agatirșii, trebuia să fie o asemănare oare care, de vreme ce ambele aceste rase, erau numai cît niște odrasle rĕzlețite a le unuia și aceluiaș trunchiu comun, rasa arică.[20]

Fără indoială că Agatirșii, pe care i-am vĕzut ca popoare așezate in Transilvania, vor fi fost supuse de Daci cînd aceștia, alungați de Iazigi, ocupară regiunea muntoasă a Carpaților, și contopirea lor in sinul năvălitorilor va fi fost cu atîta mai ușoară cu cît nu-i despărțiu o mare deosebire de neam.

20. Tot așa trebue ințeleasă și notița conținută in *Stefan din Bizant*, ap. *Tocilescu*, Dacia in. de Romani p. 147 nota 3, că Agatirșii ar fi numele grecesc al poporului, ear că elinșii s'ar numi *Traust*, termin intrebuințat de *Herodot* pentru a desemna un popor din Tracia (V, 4).

Geții și Dacii erau doue ramuri ale aceluiași popor, căci Strabo spune cu siguranță și din propria lui esperiență că «Geții și cu Dacii vorbeau aceași limbă»[1], de aceea am și văzut în locul raportat mai sus că Dio Cassius cuprinde sub numirea de Daci pe popoarele ce locuiau de ambele maluri ale Istrului, arătînd apoi că mai în special ar purta numele de Daci acei ce locuesc pe malul nordic al fluviului «fie că să fi fost și aceștia Geți sau Traci»[2]. În acest loc vedem un deplin amestec între Geți și Daci și ambele popoare poartă amîndoue denumirile date și unuia și celuilalt din ele. Un alt loc tot din Cassius va adeveri și mai mult încă această amestecare a numelor sub care erau cunoscute aceste popoare. «Îi numesc Daci, spune el, căci așa se numesc ei înșii și cu acelaș nume sunt desemnați de Romani, de și nu'mi este necunoscut că ei sunt numiți Geți de unii dintre Greci, nebăgînd ei de samă de spun bine sau reu. Eu însă știu că Geții locuesc din colo de Hemus, lîngă Dunărea»[3], și cu toate aceste în locul citat mai sus Dio Cassius numește *Daci* pe locuitorii de pe ambele maluri a le Istrului, astfel că numirile de Geți și de Daci sunt pentru el sinonime. Nu mai puțin însemnat este faptul că pretutindene Geții și Dacii sunt arătați ca doue ramuri ale aceluiași

1. *Strabo*, VII, 3, § 13: «Ὁμόγλωττοι δ' εἰσὶν οἱ Δάζοι τοῖς Γέταις»
2. Mai sus p. 62.
3. *Dio Cassius*, LXVII, 6.

† iar Justin arată că „Dacii sunt din ~~[illegible]~~ Geţilor"; † iar Plinius adaogă că „acei Sofi cari au început în Dacie a locui s'au numit şi Daci."

neam, precum de exemplu în locul lui Strabon, unde arată așezarea respectivă a acestor două popoare, anume că Geții ar locui mai spre gurile, iar Dacii către izvoarele Istrului.[4] Acest geograf vorbește însă în două locuri despre luptele lui Boerebiste cu Critasir regele Boilor și cu Tauriscii și spune într'unul că: «Boerebiste de *națiune get* ar fi sfărâmat cu totul pe Boi sub regele lor Critasir,» iar aiurea arată că «Critasir ar fi fost bătut de *Daci*,» încît se vede aceeași identificare a acestor două popoare în mintea lui Strabon pe care am constatat'o la Dio Cassius.[5]

Cu toate că Dacii și Geții au putut fi două triburi deosebite, ele erau atît de asămănătoare încît erau în de comun amestecate unul cu celalalt.

Asupra rasei din care fac parte Geții și Dacii s'au susținut teoriile cele mai deosebite. Germanii, după exemplul lui Iacob Grimm, au susținut că Dacii și Geții ar fi de obîrșie germană, întemeindu-se pentru a sprijini această teză, întâi pe părerea greșită că patria originară a Dacilor ar fi fost Germania[6], apoi pe confuziunea intenționată a scriitorului got, *Jordanes*, care, în dorința de a afla pentru națiunea sa un început mai strălucit, consideră pe Geți ca Goți, de oare ce numele lor se deosebea prin o singură vocală unul de altul, și ie istoria poporului getic, cum o găsește expusă în perduta scriere a lui Dio Cassius, Getica, drept obîrșia și începătura poporului gotic.[7] Ce valoare însă se poate pune numai pe o simplă asonanță a două nume? Dacă ar fi să se pună temeiu pe asemene lucruri ar trebui să se găsască le-

4. Mai sus p. 59.

5. *Strabo*, VII, 3, § 11: «*Βοιρεβίστας, ἀνὴρ Γέτης... Βοιοὺς καὶ ἄρδην ἀφάνισε τοὺς ὑπὸ Κριτασίρῳ, καὶ Ταυρίσκους*» Comp. VII, 5, § 2: «*Δάκοι καταπολεμήσαντες Βοιοὺς καὶ Ταυρίσκους.*»

6. Mai sus p. 60.

7. Titlul cărței lui *Jordanes* este: „De Getarum sive Gothorum origine et rebus Gestis."

gături între Danezi şi Daci, de oare ce găsim adesea-ori în cronicile veacului de mijloc pe poporul din Dania însemnat cu numele de Daci în loc de Dani;[8] de asemene între Lechii din Armenia şi Lechii poloni, între *Γερμάνιοι* lui Herodot din Persia şi Germanii europei, între Veneţii din Armorica (Bretagne), Venzii din Prusia şi locuitorii Veneţici, şi aşa mai departe. Această teorie a germanismului popoarelor băştinaşe din vechea Dacie a şi fost aproape părăsită în vremile mai noue."

Slaviştii în dorinţa lor de a scormoni rădăcinele rasei lor în timpurile cele mai vechi, pentru a adăogi astfel şi dreptul istoric la predomnirea numerică a neamului lor în părţile Europei răsăritene, se silesc a dovedi că vechea poporaţie a peninsulei balcanice, Tracii şi împreună cu ei Geţii şi Dacii, ar fi fost de obîrşie slavă. Ei invoacă mai ales în sprijinul părerei lor elasticul tărîm al etimologiilor numelor proprii. Nu se poate tăgădui că unele din ele au la prima vedere oare care aparenţă de seriozitate, încît ar putea lesne înşăla. Vom analisa aice patru nume, cari vin mai ales în sprijinul teoriei slaviste: *Strumon* un vechiu riu al Traciei care apare încă în Herodot (I. 64) şi se regăseşte în polonezul *Strumon*, riu, gîrlă. *Bilazora* un oraş în nordul Macedoniei, pomenit de Polyb (V, 57) şi de Tit-Liviu (XXI, 26) pentru care se aduce etimologia slavonă: biela-zora, zorile albe. *Uscudama*, cetate a Bessilor lîngă Hemus în Tracia

8. *Pertz*, Monumenta Germaniae I. p. 552, Chron. de gestis Normannorum (secolul al X-le): „Northmanni procedentes de Scanzia insula, quae Northwegia dicitur in qua habitant Gothi et Hunni atque *Daci*." ap. *Tocilescu* Dacia în. de Romani, p 156 note 39.

9. Această teorie a găsit însă şi înainte de Grimm susţinători în Germania. Aşa, într'o carte foarte rară: Das alte und neue teutsche *Dacia*, das ist Beschreibung des Landes Siebenbürgen, Nürnberg 1666 (Bibl. Academiei, Colecţia Sturza No. 2680), Sarmizegethusa este numită Sarmiz Gothnza, şi Decebal, Ditschwaldt (p. 323.)

amintită de Eutropiu (VI. 10) și de Ammianus Marcellinus (XIV. 11), acărcia silabe ar corespunde cu două vorbe slavone, dama, casă și uscu, strimt. și *Dierna sau Tierna* riușor in Dacia nume pomenit de Ulpian în Digeste (L. 15, 1 § 8), de Ptolemeu (III, 8) Tabula peutingeriană și alte izvoare. Acest cuvînt n'ar fi alt ceva decît numele de apă atît de des întrebuințat la Slavoni: Cerna, (apă) neagră.

Asupra lui Strumon observăm că rădăcina cuvîntului *sru* sau *stru* este arică și însamnă a curge. Această rădăcină s'au păstrat aproape la toate popoarele arice în forme mai mult sau mai puțin pline: Așa la Latini avem forma *ru* in *Rumon*, numele cel vechiu al Tibrului; la Greci avem ῥέω care însamnă a curge; la Germani forma *stru* în *Strom*, fluviu și tot așa și la Slavi în forma *strumon*, riu. Strumon ar putea sluji de dovadă aproape tuturor raselor arice spre a revendica pe Traci.

Cît despre Bilazora, aducem aminte întâi observația făcută de mai mulți autori că un nume așa de poetic nu se potrivește de loc ca termin geografic. Nu se întîlnește pe toată suprafața pămîntului încă un termin geografic, care să conțină în sine elemente cerești, ci toate sunt compuse numai din acele culese pe pămînt. Ar fi deci mai mult decît extraordinar ca pentru singură Bilazora să se întîlnească o excepție și singur numele acestui oraș să fie rupt din ceriuri, mai ales cînd observăm că zorile nici nu sunt albe, ci roșii. O etimologie, mult mai prosaică dar mai verisimilă, a fost propusă de dl. *Iirecek* care derivă acest cuvînt din *Veles-ura* ce s'a schimbat în Bila-zora în ortografia celor vechi, și unde *ura*, *ure* la Albanezi însamnă punte, iar *Veles* va fi fost numele propriu al localității.[10]

10. *Iirecek*, Geschichte der Bulgarien, Prag. 1876, pr 70.

Uscudama conține într'adevĕr pe *dama* care în slavonește sub forma *domu* însamnă casă. Insă acelaș cuvînt se regăsește în forme aproape identice la toate popoarele arice: scr. *damas*, zend. *damana*, lat. *domus*, grec. *δόμος* celt. *damh*. Pentru ce să se pretindă oare că dama a fost împrumutat anume de la Slavi și nu de la cele lalte popoare arice? Cît despre uscu, acest termin de asemene a putut avea însemnarea de strimt și în alte limbi arice și prin urmare și în cea tracică.

Venim acuma la argumentul principal al teorii slaviste la Cerna. Aice avem oare cum etimologia dată prin însuși natura lucrului, nu numai prin derivarea cuvîntului, întru cît apa la care se aplică această denumire și de acărei nume e vorba în terminul nostru, are din pricina colorei datorite patului prin care curge, o aparență într'adevăr neagră. Asupra acestui nume observăm întăi că nici o fiintînă veche nu scrie *Cerna* cu *c* inițial, ci Ptolemeu *Διέρνα*, Tabula peuting. *Tierna*, Ulpian în Digeste *Zerna* (Zernensium colonia), o inscripțiune descoperită la Mehadia *Tsierna*.[11] Este deci evident că în limba dacă sunetul inițial al numelui se apropia mai mult de *z* sau de *ț* decît de *c*, pe cînd termenul negru este redat în toate dialectele slavice prin *cerni*, *ciarn*, *ciorn*, aducînd cu sunetul pe care 'l are *c* înainte de *e* și *i*. Limba tracică, fiind și ea o ramură a limbelor arice, nu ar trebui să ne minuneze chiar dacă am găsi în ea un termin pe deplin identic cu unul al limbelor slave. Am văzut mai sus identitatea aproape perfectă în toate limbele arice a terminului

11. Corpus inscriptionum latinarum, ed *Mommsen*, Berolini III, 1, Nr. 1568: „Statio Tsierniensis". In tabula cerată Nr. 1 (C. I. L. III, 2) găsim un „magister collegii Jovis *cernent*." S'ar putea crede că este un nume derivat din Cerna și scris ca *c*. Jupiter *cernenus* este însă Jupiter *văzătorul*, de la *cerno*, a vedea.

?? usw ??

care insamnă casă și acelui ce vra să zică a curge. De asemenea ce incheere s'ar putea deduce din acel ce insamnă fiică și care în scr. se numește *duhitar*, în grecește *θυγατὴρ* și în germana *Tochter*? Toate aceste limbi, fiind eșite din o tulpină comună, trebue să înfățoșeze intre ele asemănări, care adese ori sunt surprinzătoare. Dar in cazul *Cernei*, de și avem o mare asemănare, nu există identitate, din cauza deosebirei sunetului inițial insemnate mai sus. Pentru faptul că sunetul inițial al Diernei dace nu era *c* ci mai curînd z avem și altă dovadă. Există la Daci o plîntă *προδιόρνα*, (elleborum nigrum), soiu de elebor cu foile negre.[12] Această plîntă se numește până astăzi la poporul romîn *zîrnă* (cu *z*), de unde terminul intrebuințat despre plînte a se *zîrni* adecă a deperi la umbră. Este de observat că numele de zîrnă se aplică in românește tocmai la aceeași plîntă care purta in limba dacă pe acel de *προδιόρνα*, încît nu este de admis ca Romînii să'l fi împrumutat de la slavicul zerna, cu toată forma sa aproape identică, pentru că la Slavi zerna însamnă bob sau mazere și in acest caz cum s'ar explica cuvîntul derivat a se zîrni, a deperi la umbră, în cazul cînd s'ar admite ca zîrna românească să derive de la bobul slavon? Din contra dacă admitem originea dacă a cuvîntului, care insamnă negru, atunci avem explicarea cuvîntului a se zîrni, adică a se întuneca și din cauza întunecărei, a deperi. Cerna de astăzi curgînd tocmai pe acolo pe unde se află vechea Dierna, este invederat că numele dac a fost slavizat, fiind ambele așa de apropiate.

Dacă însă aceste patru etimologii perd la o cercetare mai de aproape ori ce putere dovedítoare pentru slavismul Tracilor, ce să zicem despre o sumă de alte etimologii, care de care mai fantastice?

12. Dioscerides IV c. 149 ap. *Tocilescu*, Dacia inainte de Romani p. 210.

Astfel sunt, bună oară: Crovizii popor din Tracia ce nu ar fi decît Croaţii slavoni; Carpaţii cari ar veni de la crapii, tare; Cotensii trib al Dacilor de la slavicul cît, unghiu; Timeşul de la rădăcina tim, ud; Clepidava de la Clepati, a suna; Oroles numele unui rege get de la oril, vultur; Zamolxis, profetul get de la za, după şi mrukati, a întuneca.!! Cu asemene etimologie s'ar ajunge in curind, cum spune domnul Miklosisch şi el un Slav, însă cuminte, a se slaviza şi Mekka şi Medina.

O a treia ipotesă că Daco-Geţii ar fi Celţi a fost susţinută dintre învăţaţii romîni de Ioan Maiorescu şi Obedenaru, precum şi de mai mulţi Franceji dintre care cel mai nou este d-l de Rosny. Argumentul principal al partizanilor acestei teorii este că Celţii au rătăcit şi prin orientul Europei, strămutîndu-se până in Asia, unde alcătuesc poporul Galaţilor. Deşi acest fapt este netăgăduit, el nu este îndestulător pentru a dovedi originea celtică a popoarelor de la Dunăre. Cel mult s'ar putea induce o inriurire celtică asupra lor. Cît despre apropierile limbistice făcute intre limba Romînilor şi acele celtice, ele sunt dacă se poate încă mai fantastice decît acele a le teoriei slave. Aşa se invoacă bună oară următoarele analogii: Deva cu Devonshire din Anglia, Timisul cu Tamisa, Giurgiul cu Gergovia lui Caesar (de bello gallico), Buccecii cu mons Vocetius din Tacitus (Germania), Galaţii oraşul de la Dunăre şi poporul Galaţilor din Asia, Deşiu cu Desio din Lombardia, Clusiu cu Clusium din Etruria, Putna nume invederat slav şi de origine postromană cu Pidna, in fine Palanca cu Palanqua numele unui deputat din camera spaniolă?[13] Tot aşa de

13. Această de pe urmă asemănare a fost făcută de d-l *B. Maniu* Studii asupra scrierei profesorului Dr. J. Jung, Bucureşti, 1878, p. 89. Dl. *Hasdeu* susţine că Dacii ar fi fost un popor celto-trac, sprijinind această

puţin concludente sunt identităţile de schimbări fonetice ce s'ar observa intre limbele celtice şi limba romînă, precum de exemplu prefacerea lui *c* latin in *p*, quattuor, patru sau a lui *f* in *h* precum ferrum, hier, intru cît asemenea transformări se intîlnesc spre exemplu şi in dialectele italice, precum acel sabin şi acel oscic, care nu sunt in nici o legătură cu limbile celtice.[14]

Dacă toate aceste incercări de a grupa pe poporul geto-dac in una din cele trei mari rase a le Germanilor, Slavilor şi Celţilor nu au condus la nici un rezultat mulţămitor în privinţa ştiinţifică, cauza acestei împrejurări trebue căutată mai ales în faptul că nu interesul curat ştiinţific au impins pe susţinătorii acestor teorii a le da fiinţă, ci că poate chiar fără de vroia lor, s'au amestecat in cercetările lor şi preocupări de altă natură, dorinţa de a da rasei din care făceau parte cercetătorii, întinderea cea mai mare. Aşa învăţaţii slavi susţin originea slavă a vechelor popoare dunărene, acei germani sprijinesc pe acea germană şi în sfîrşit acei franceji în genere pe acea celtică. Noi credem că adevărul stă aiure, că Geto-Dacii nu erau nici Slavi, nici Germani, nici Celţi, ci popoare de rasă tracică, grupă deosebită de popoare arice, care ocupară colţul sudic-răsăritean al Europiei.

Mărturisirile unanime ale scriitorilor vechi, sunt sprijinul cel mai puternic al acestei păreri. Toţi mărturisesc intr'un glas că Geto-Dacii ar fi Traci. Am văzut pe Herodot cum clasază pe Geţi intre popoarele tracice, spunînd despre ei că ar fi cei mai nobili

părere pe etimologia unui singur nume de plîntă dac: προπεδούλα! Originile păstoriei, la Romini, Columna lui Traian 1874. p. 102.

14. Vezi mai pe larg discuţiunea asupra naţionalităţii Geţilor şi Dacilor in *Van den Gheyn*: Les populations danubiennes, études d'ethnographie comparée, Bruxelles 1886 p. 135 şi urm.

Hasdeu a vrut să dovedească pe argumente filologice ~~[illegible]~~ asemănarea nici numirea plantei cinci degete în limba celtică cu terminul de pos Propedeile cât în cu Dacii cu acel de Propedeila, ca Dacii erau semi-celţi. Col. lui Traian V. p. 702. v. Bursta combate în deobite alternul Dacilor pe terminul pronunţării lui S (Conv. lit. XXII 1888 p. 992) şi în special dovede adînc de Hasdeu Ibidem XXIII, 1889 pp. [illegible]

şi mai virtuoşi din acea gintă. Menandru in un loc raportat de Strabon spune că: «Toţi Tracii şi mai ales Geţii, noi toţi (căci dintr'inşii mă mîndresc că mă trag şi eu) ne abţinem de la căsătorii», in care iarăşi se vede atestarea unui scriitor contimpuran că Geţii ar face parte din marele popor al Tracilor. Tucidid numeşte de asemenea Traci pe Dacii din muntele Rodop, şi mai lămurit decît toţi vorbeşte Strabon care, după ce spune că Dacii ar avea o limbă comună cu Geţii, adauge că şi «aceştia ar vorbi aceeaşi limbă cu Tracii»,[15] Faţă apoi cu amestecul adese ori nevoluntar pe care scriitorii cei vechi il fac intre Geţi şi Daci şi intre aceste popoare şi Tracii, nu ne rămîne decît a admite o deplină identitate de rasă a acestor trei ramuri de popoare. Mai este de observat că toţi scriitorii contimpurani cu existenţa lor, le dau drept locuinţă la inceput regiunile din sudul Dunărei, patria netăgăduită a intinsei rase tracice.

Pe lîngă acest argument de mare valoare, mărturisirea unor oameni de ştiinţă ce au cunoscut din propria lor experienţă popoarele de care vorbesc, se mai pot adăogi cîte-va consideraţii limbistice, care de şi curgînd din un izvor foarte sarac, de oare ce atît limba Geto-Dacilor cît şi acea a Tracilor sunt aproape dispărute, totuşi puţinele lor rămăşiţi incă invoesc nişte apropieri mult mai naturale decît acele ce sunt nevoiţi să le inchipuiască apărătorii teoriilor slaviste, germane sau celtice.

«O analogie a numelui oraşului Ἀζίζις din Dacia este citată de Hecateu din Milet sub forma Ἀζιζή in o regiune tracă, Samus numele dacic al fluviului Someşul este identic cu acel de Σαμαῖοι popor din

15. *Strabon* VII, 3 § 10: «παρὰ τῶν Γετῶν ὁμογλώττοι τοὺς θρᾳκῖους ἔθνους.»

+ La aceeași încheiere duce și etimologia numelui fluviului Dunărea. Acest fluviu, parte numele de Istru până în părțile Traciei unde i se schimbă numele de către pământeni și se numește Dunăre (~~Danubius~~ (Danubius).. căci în limba stramo sașe a Tracilor Dunăre era și pe ei Ducator de noi (νεφελήφορος). Intim cât în limba albanezi vă insamnă noi iar Duna, Dana insamnă în toate limbile ~~sau~~ indo-europene a da, a duce = avem etimologia numelui Dunăre în limba vechi albanezi care era ~~limba~~ limba tracă.

+ Comp. Hardea Istoria Critică I, p. 293. Papadopol Calimah. Dunărea în literatura și în ~~trad~~ Tradițiunea în Analel Acad. rom. II Tom. IX p. 322, unde sunt citate equivalente vechi.

Tracia și cu acel de Sama, Samus purtat de principi traci. Nu se găsește in Dacia numele Bersovia și Berzame la poporul Selaților din Tracia? Numele tribului dac al Amadocilor se reaflă in acel Ἀμάδοκος purtat de mai mulți principi traci din națiа Odrisilor. Există Biesii in munții Carpați și Besii traci din Rodop. Numele Diegis la Daci corespunde cu Dieghytis al Tracilor. Cotiso numele unui principe dac și κοτηνιστοι acel al unui trib dac, nu amintește el pe Cothelas al Geților și pe Cotu, numele mai multor capi traci din tribul Odrisilor și al Sapunilor și Κότυς zina iubirei la Edonienii din Tracia? Sufixul porus, poris, πολις, por Triporus, Petoporus, Natoporus, Diudiporis, Aulupor, Mucapor se regăsește la Sapuni, trib trac, unde se intîlnesc regi cu numele de: Ἄβροι πολις, Ῥηκουπορις. Insfîrșit sufixul dava, care sfîrșește cele mai multe din numele orașelor din Dacia (Doci-, Aci-, San-, Ziri-, Rami-, Comi-, Corsi-, Clepi-, Patri-, Zargi-, Petro-, Rusi-, Argi-, Buri-, Marco-, Tamasi-, Saci-Dava), se regăsește in Moesia: Succidava, Sagadava, Scandava, Capidava, Netindava, Piroboridava, Utidava; in Dalmația Thermidava, in Dardania Quimedava, și chiar pe granițele Macedoniei la Mizii din Tracia, strămoșii Bitinilor, in numele orașului Desudava.»[16] Apoi dacă in niște rămășiți așa de puțin numeroase găsim niște asemănări atît de puternice, ce ar trebui să fie atunci cînd limbele Tracilor și a Geto-Dacilor ne ar fi mai cu deamăruntul cunoscute?

Nu se poate cere a se determina cu precizione cărui grup al popoarelor arice aparținea ramura tracică impreună cu Geto-Dacii, nu atît din lipsa de elemente de determinare, cît mai ales din o altă causă. In acele timpuri indepărtate, apropiate de originile societăților, poate chiar a neamului ome-

16 *I. Van den Gheyn*, Les populations danubiennes p. 14.

nesc, rasele deosebite ce s'au caracterizat cu atît mai puternic cu cît au propășit cursul istoriei, erau încă departe de a înfățoșa acele punte marcante de deosebire ce le desparte astăzi. Diferențele începuse a se accentua, însă erau departe de a determina cu siguranță caracterul raselor. Totuși dintre toate limbele raselor arice nici una nu înfățoșază o apropiere mai mare cu dialectele trace din colțul sudic-răsăritean al Europei, ca acea a Eranilor adică a vechilor locuitori ai Mediei și Persiei.[17] Aceasta ne ar conduce la ipotesa că Tracii a fost ultimul popor arice ce s'au desfăcut din trunchiurile asiatice pentru a veni în Europa, o concluzie către care suntem impinși și de așezarea Tracilor în Europa tocmai în punctele cele mai apropiete de Asia, începînd de la strîmtorile Bosforului, care cum la gura vasului celui mare al Europei umplut de ultimele neamuri isvorite din adînca Asie ca din o nesecată fîntînă.

17. Asupra acestei chestiuni vezi *I. Van den Gheyn*, Les populations danubiennes, p. 187 și urm.

III

ORGANIZAREA

GEŢILOR ŞI A DACILOR[1]

I. VIAŢA MATERIALĂ

Geţii şi Dacii, care trăiau pe jumătate nomazi cît timp statura la sudul Dunării, trec la viaţa aşezată cînd se stramută la nordul fluviului. Devenind agricultori ei se organizează in un stat, care ia forma neapărată tuturor statelor incepătoare, absolutismul monarhic.

La începutul trăirilor lor la nordul Dunării Geţii avură precumpenirea, şi autorii vechi ne vorbesc de regii lor intr'un timp cînd Dacii nu apar niei macar cu numele in scrierile lor. Cel intăi rege get ce se intilneşte in cîmpia muntenă este acel Dromichete, contimporanul lui Lizimac (301-281 in. de Hr.), pe

1 Pentru acest capitul, am întrebuinţat în cea ce priveşte faptele mai ales scrierea enciclopedică a D-lui *Gr. Tocilescu*, Dacia înainte de Romani

cînd cel mai vechiu rege dac pomenit, Boerebiste, trăește aproape 200 de ani după Dromichete (pe la 44 d. Hr.).

Totuși aceste popoare, Geții și Dacii, se contopesc în curînd în unul singur, care ia numele tribului dominitor, acel al Dacilor, încît autorii vechi care și mai înainte amestecase adese ori pe aceste două națiuni, urmează înainte a lua în arătările lor pe una drept cealaltă. De aceea cu toate că se găsesc științi deosebite asupra Geților și a Dacilor în scrierile vechi, ele nu trebue luate numai decît ca referindu-se la poporul arătat, putînd fi atribuite fără deosebire și la celalalt popor îngemănat.

Pentru a înțelege organizarea unui popor trebue studiate elementele vieței sale, căci numai din combinarea acestor elemente rezultă forma generală a traiului seu.

Să începem cu temelia existenței ori cărui popor, starea sa materială sau economică, pentru a ne urca apoi treptat către manifestările mai superioare a le vieței omenești.

Schimbarea traiului Geților și a Dacilor din nomad în așezat nu se făcu de odată și într'un chip năprasnic, ci mai mulți ani trecuți în care ei zăboviră în o stare mijlocie. Așa știm că pe timpul lui Alexandru cel Mare, ei posedau numai orașe de lemn și că viața lor era așa de puțin întemeiată încît se puteau ușor retrage la venirea Macedonianului și scăpa de el în pustietățile lăuntrice a le țărei lor, unde Alexandru nu vroi să-i urmărească. Chiar pe timpul lui Lizimac, armata acestuia este nevoită să se dee prinsă din cauza lipsei de hrană, ceea ce rar se întîmplă în o țară agricolă și așezată, dar este îndestul de firesc lucru în una locuită de un popor acăruia avuții de căpitenie sunt turmele de animale.

Potrivit cu această stare a Geto-Dacilor în primele

timpuri a le ~~așezărei lor la nordul Dunărei~~ găsim notiți în scriitorii contimpurani, care par a atribui acestui popor ~~din traiu~~ cu desăvârșire nomad. Așa Columella, care scrie prin secolul întâi după Hristos un tratat asupra agriculturei, ne spune că «oare care națiuni necunoscătoare de grîne, trăesc din turme de oi, din care cauză *cei mai mulți din nomazi și din Geți* au fost numiți mîncători de lapte.»[2] Cu toate aceste am văzut cum Geții ~~încă din primele timpuri ale strămutărei lor în~~ Muntenia cultivau grâul și aceeași cultură se vede mai tîrziu și la poporul dac; căci pe columna lui Traian găsim legionari secerînd grâu pe ogoarele dace și un alt tablou ne arată grîne găsite de Romani în un lagăr părăsit de Daci[3]; iar printre dregătorii cei mari ai statului dac întîlnim și supraveghetori ai agriculturei.[4] De și grîul se vede că a fost cultivat în Dacia, totuș credem că hrana națională a Dacilor era meiul sau malaiul. Plinius anume ne spune că «popoarele pontice preferă meiul tuturor celorlaltor mîncări.» Sub numele de popoare pontice el trebue să fi înțeles cel puțin pe Geți, care se întindeau până pe malurile mării, dacă nu și pe Daci. Naturalistul Aelian din secolul al II-le d. Hr. după ce arata hrana națională a mai multor popoare spune că: «Meoții și Sarmații s'ar hrăni cu meiu.»[5] Potrivit cu aceste notiți aflăm pe timpul lui Attila pe locuitorii *indigeni* ai Banatului oferind lui Priscus «meiu în loc de grâu și mied în loc de vin.»[6] Meiul

2. Comp. *Horațius* Carmina III, 24.
3. La colonne trajanne ed. Fröhner, Paris, pl. 142-143, 159-160.
4. *Suidas*, s. v. *Βοιτίαις*.
5. *Aelianus*, H. N. III, 39: «*κέγχρον δὲ Μαιῶται καὶ Σαυροματικὰ* variae historiae, rec. Herscher, Paris III, 39 p. 335; Comp. *Herodot*, IV, 17.
6. *Priscus*, Excerpta de legationibus, Bonn, p. 183: «*ἀντὶ μὲν οἴνου κέγχρος, ἀντὶ δὲ οἴνου ὁ μέθυ ἐπιχωρίως καλούμενος.*» Comp. *V. Burla*, Dl. Paul Hunfalvy și teoria lui Rösler în Revista pentru istorie, archeologie, și filologie a d-lui *Gr. Tocilescu*, București, 1883, II, p. 294 și urm. *Hasdeu*, originile agriculturei la Romîni în Columna lui Traian, 1874, p. 52.

pare a fi fost temelia hrănei locuitorilor din ţările romîne pînă adînc în timpurile moderne, cînd popuşoiul veni să înlocuiască această antică cereală. Aşa un misionar catolic care vizitează Muntenia pe la 1670 spune că «tot acel popor se hrăneşte din pîne de meiu» şi Mihaiu Viteazul este poreclit de Saşi în batae de joc: «Malaiu-vodă.»

Pe lîngă numele de meiu se află la Romîni şi acel de malaiu, care pare a fi rămăşiţa formei dace a cuvîntului, după un prototip *malana*, pe cînd meiu este format din latinescul *milium*, precum teiu din *tilia*. Din cuvîntul malaiu s'au format apoi prin duplificare *mamalaiu*, care au dat naştere numelui mîncărei de astăzi naţionale a Romînilor: *mămăliga*.[7]

Ca băutură Geto-Dacii cunoşteau vinul, pe care l'am găsit încă de mai înainte cultivat de Agatirşi în Transilvania.[8] Se ştie că ~~patria, cea veche a Geto-Dacilor~~, Tracia, era o regiune cu totul vinicolă, cauză pentru care şi era considerată ca locul de naştere a zeului vinului Dionisos.[9] Chiar dacă n'ar fi găsit Geto-Dacii cultura vinului aclimatată în părţile nordice ale Istrului, ar fi introdus'o ei din sud. Imbelşugarea vinului la popoarele tracice explică viţiul lor naţional, beţia. Autorii vechi ne spun chiar despre Geţi că la ei bărbaţi şi femei beu vinul după moda scitică, ne amestecat cu apă, slujindu-se în loc de pahare, de cornuri mari de cerb şi de bou, care se treceau din mînă în mînă.»[10] Atheneu şi Platon adaog că au obiceiul de a bea pînă la deplină îmbătare.[11] Corneliu Nepos asigură că Tracii au obiceiul de a

7. *Hasdeu*, l. c.

8. Mai sus, p. 48.

9. *Homer*, Iliada VI, 130; Odisea XXIV, 74; *Diodorus Siculus*, III, 65.

10. *Xenophon*, Anabasis VII, 2 § 23; *Plutarc*, Alcibiade, 23; *Plato*, de legibus, I, 9.

11 *Plato*, l. c. *Atheneus*, VII.

lupta cu paharul ca cu armele, fiind oameni foarte dedați la băutură.[12] Boerebiste organizatorul statului Dacilor puse un frău acestei patimi necumpătate, ordonînd Dacilor, prin organul profetului Deceneus, ca să stîrpească viile, de care ordin, lucru indestul de extraordinar, Dacii ascultară.[13]

Din industriile agricole se pare că Dacii nu cunoșteau morile mecanice, cu apă sau vînt; căci Ovid, care a fost în țara Geților, în surgun la Tomi, spune despre femeile gete că « în loc de lînă ar frînge darurile Cererei,[14] ceea ce trebue raportat la faptul că ele măcinau grăul în morișce de mînă. Instrumentele lor de arătură nu sunt cunoscute: numai secerile de bronz ce s'au găsit în Transilvania, au o formă apropiată ca acea a secerilor de astăzi. Grînele se păstrau în gropi de pîne, ca pănă mai odinioară în țările romîne.[15]

În afară de agricultură își trăgeau Geto-Dacii hrana lor din creșterea animalelor. Am văzut pe Geți numiți mai sus mîncători de lapte. Ei posedau înainte de toate herghelii imense de cai, care probabil vor fi servit într'un timp mai vechiu ca și Sciților la hrana animală, singura de care dispun popoarele nomade. După așezarea Geto-Dacilor, caii serveau pentru călărie. Boii erau întrebuințați pentru lucrarea cîmpului și cărături, probabil și carnea lor pentru hrană. Vacile pentru laptele lor, din care știeau a extrage untul,[16] prin urmare și smîntăna și brînza.

12. *Cornelius Nepos*, Alcibiades VII, 11, § 4.
13. *Strabo*, VII, 3 § 11.
14. *Ovidius*, Ex Ponto III, 8: «Femina pro lana cerealia munera frangit.»
15. *Varro* de re rustica I, 57: «Quidam granaria habent sub terris, speluncas quas vocant σειρούς ut in Cappadocia ac Thracia.» *Plinius* H. N. XVIII, 73. Compară *Miron Costin* în Letopisețele publicate de Dl. M. Cogălniceanu, Iași 1852 II p. 11 și 13: «pînea din *gropi* o scotea.»
16. *Atheneus* X. zice că Paeonii de lîngă Strimon se ung cu un fel de oloiu scos din lapte. Tot IV, el spune că un poet Anaxandridos rîde despre

Oile erau de asemene ingrijite atît pentru laptele cît mai ales pentru lîna lor, foarte trebuitoare spre investmîntare in o țară așa de friguroasă in timp de iarnă ca Dacia. Afară de aceste se mai ocupau locuitorii Daciei și cu creșterea albinelor, din productul cărora ei chiar dobîndeau un articol de export.

Casele Geților și a le Dacilor in primele timpuri a le vieței lor in pămîntul Daciei erau de lemn, de oare ce am văzut pe Alexandru cel Mare dînd in Muntenia peste un oraș acărui nume nu ni s'a păstrat, construit din asemene material. De aceste orașe, sunt amintite in istoria primitivă a Geților, incă alte doue: unul este orașul Helis, unde Dromichete aduse pe Lizimac; celalalt Genucla al regelui get Ziraxis.[17] Dacii cari vin mai tărziu au și ei construcțiuni de lemn făcute din garduri de nuele căptușite cu lut. Cele mai adese ori ei clădeau zidurile prin lut apăsat intre doi pareți de scînduri și apoi ars."[18] Mai arareori intrebuințau piatra, insă așazată numai cît una peste alta și imbinată, fără var sau ciment. Cărămida le era necunoscută ca și Germanilor.[19] ~~Din acest sistem puțin trainic de zidării se explică cum se face de nu se află in Dacia decît numai ruine de monumente din timpul Romanilor și aproape nimic din perioada neatîrnării poporului dac.~~ Cît despre arhitectura militară, vom vedea mai jos că ea a fost in mare parte ridicată de meșterii romani aduși in Dacia.

---

* oaspeții cu părul vulvoiu și mincători de unt, (*Βουτυροφάγοι*) de la masa regelui Cotis.»

17. *Dio Cassius* LI, 27.

18. *Cesar Bolinc* au constatat asemene pareți la *Nedați*, pe malurile Vedei. Trompeta Carpaților 1869, No. 739.

19. *Victor Hehn*, Culturpflanzen und Hausthiere, Berlin, 1874, p. 131-132. Lucrările de peatră se văd a fi fost făcute de meșteri greci, dovadă monogramele grecești aflate pe pietrele ruinelor. Vezi *Ackner*, Bericht über einen Theil der südlichen Karpathen in Arhiv für siebenbürgische Landeskunde I, 1884 p. 18 și urm.

Geții și Dacii duceau în locuințele lor o viață în destul de simplă. Despre această simplicitate avem o dovadă în descrierea mesei date de Dromihete regelui Lizimac, la care masă se spune că Geții ar fi mîncat din blide de lemn mîncări ordinare. Totuși din această descriere chiar se poate vedea că obiectele de lux, tacîmuri de aur și de argint, nu erau necunoscute Geților, de oare ce ospătează pe Macedonieni în de aceste, prefăcîndu-se că le disprețuesc, pentru a putea da regelui străin o lecție de morală. Și la Geto-Daci ca și astăzi va fi fost mobilierul deosebit după condițiunea de avere a claselor societății: simplu și sărac în casa țărănească; bogat și scump în cele avute. Că luxul nu era străin întregei populații geto-dace, se vede din bogatele prăzi de războiu făcute de Traian la cucerirea Daciei. El putu rîdica mărețul seu for numai cît din prada *de mînă* făcută de la Daci.[20] Pe baso-reliefurile columnei lui Traian se văd soldați romani ducînd mai mulți catîri încărcați cu vase de metal, fără îndoială vase prețioase de argint sau aur. Aiurea se vede o căpitenie dacă oferind lui Traian o tavă plină cu juvaeruri, pentru a-și rescumpăra viața.[21] Traian hărăzește apoi doue vase de argint și un corn de zimbru impodobit cu pietre scumpe, probabil cornul de băut al lui Decebal, lui Jupiter Casianul, din templul de lîngă Seleucia, în timpul expediției sale asiatice.[22] Tot pe columna lui Traian se ved sculptate pe piedestal, înainte de a se începe scenele războiului un număr însemnat de vase, care sunt cu siguranță

20. *Gellius*, Noctes atticae, XIII, 24. Inscripția forului purta: „Ex manubiis." *Ioannes Lidus*, de magistratibus, II, 28 arată că Traian ar fi luat de la Daci suma, fără îndoială exagerată, de 5 milioane litre de aur, și 10 milioane litre de argint.

21. *Fröhner* tab. 171-172.

22. *Suidas*, s. v. χάσιον ὄρος.

reproducerea unor bucăți luate de la Daci.[23] De și se poate ca aceste lucrări să fi fost executate in afară de Dacia sau în această țară chiar de meșteri străini, s'ar putea totuși admite față cu arătările lui Pausanias și Herodot asupra perfecțiunei artei făurăriei la Sarmați, Masageți și la Sciți, că nici Geto-Dacii, care erau un popor cu mult mai civilizat decît celelalte, nu vor fi rămas mai pe jos in arta argintăriei.[24]

Dacă forma acestor juvaeruri putea fi dată obiectelor găsite în Dacia și de mînă străină, materialul principal din care erau făcute, aurul, era un product indigen al țării. Am văzut încă pe Agatirși lucrînd, din aurul aflat de ei în Transilvania, feliurite podoabe. Dacă nu se poate hotări întrebarea de au cunoscut chiar Agatirșii minele de aur ale țării lor, sau dacă ei culegeau acest metal prețios numai din nisipul riurilor, vom vedea că pentru Daci se dovedește într'un chip invederat cunoașterea și exploatarea minelor. De asemenea vom vedea că atît Geții cît și Dacii se folosiau de bogatele ocne de sare a le Munteniei și Transilvaniei.

Imbrăcămintea Geto-Dacilor era după cît se vede identică la ambele popoare. Cel puțin baso-reliefurile columnei lui Traian, nu ne dau decît un singur soiu de vestmînt la toți barbarii represintați pe ele, și intre cari fără indoială că a trebuit să fie și Geți. Un vers al lui Ovidiu vorbește într'altele despre «Geții purtători de pantaloni»[25], și tocmai pantalonii erau partea caracteristică a vestmîntului Dacilor. Acești pantaloni erau largi și lungi pănă la căpută, unde se

---

23. *Fröhner*, tab. 7-25.

24. *Pausanius*, I, 21 § 5. *Herodot*, I, 215.

25. *Ovidius*, Tristia, IV, 6: „Braccata turba Getarum". Pantalonii se numesc în limba greacă βράκαι și cea latină, *bracca*. In unele tablouri se vĕd și niște cavaleri imbrăcați in zale. Aceasta însă este o imbrăcăminte de războiu.

par legați cu o sfoară. In picioare purtau un soiu de opinci prinse cu nojițe; capul la cei nobili era acoperit cu un soiu de căciulă frigiană, care nu se vede însă a fi fost făcută din piele de miel, ci din o stofă moale, de care ce înfățoșază creți și ie prea exact forma capului ce acopere. Corpul era îmbrăcat cu o tunică lungă până la genunchi și încinsă peste brău, iar pe deasupra era aruncată o manta fără mînici, prinsă pe umăr cu o agrafă. Atît Geții cît și Dacii purtau barbe pline și după cum se vede nu se tundeau nici se grijau mai nici o dată, pentru care îi și numește Ovidiu negrijiți, netunși și zburliți.»[26] Părul îl purtau rătezat în frunte și în plete lungi pe tîmple și ceafă. Femeile aveau doue tunice, una lungă până în călcăi, și alta deasupra până la genunchi, prinsă într'o agrafă la piept, iar pe cap purtau o legătoare cam slobodă, care le acoperea părul în total. Mai știm că Geții obicinuiau a se tatua.[27]

S'a susținut de unii scriitori că costumul țăranului romîn ar reproduce cu exactitate îmbrăcămintea vechilor Daci.[28] Asupra acestei asemănări observăm că ea se reduce aproape numai la portul părului, care se vede într'adevăr a fi și astăzi tot acel ce era obicinuit pe atunci, anume tăiet în frunte și în plete lungi pe spete, pe cînd Romanii purtau părul tuns scurt. Țaranul romîn consideră din contra de cea mai mare nenorocire cînd își vede rătezată podoaba capului. Cît despre părul de pe obraz, observăm că Romanii umblau cu totul rași, musteți și barbă, și că țaranul romîn de astăzi rade numai barba, dar nu se atinge de musteți, a căror tăiere se consideră ca ~~cea mai mare~~ rușine. Cît despre elementele îmbrăcă-

26. *Ovidius*, Ex Ponto I, 2; I, 5; IV, 2: «hirsuti, intonsi, squalidi.»
27. *Plinius*, H. N. VII, 50.
28. *Fröhner*, p. IX: „De nos jours encore l'ancien costume des Daces se voit parmi les paysans de la Transylvanie et des principautés danubiennes."

mintei lor, este de observat că bernevicul sau iţarul este strîmt şi încreţit pe picior, iar nu larg ca braca Dacilor; coperirea corpului se face cu cămaşa, care de şi samănă cu tunica internă a Dacilor, nu are nimic caracteristic; pe deasupra însă ţaranii romîni poartă bondiţa, cojocul sau sumanul iar nu mantaua dacă. Căciula nu samănă pe de alta parte intru nimic cu acel fes fără ciucur al Dacilor. Brăul de cură lat şi impodobit cu alămuri este pe de altă parte străin îmbrăcămintei strămoşilor noştri, precum nu se află la ei cămaşa cu altiţe, nici fotele reţinute de un brîu, părţile cele mai osebitoare a le vestmîntului femeilor romîne.

Portul naţional al Romînilor nu este nici roman nici dac. De şi cuprinde multe elemente slavone, el este, mai ales în ce priveşte toaleta femeiască, o creaţiune proprie a gustului naţional, determinată până la un punt de condiţiile climatului în sînul căruia a luat naştere.

Cu toate că Ovid pare a tăgădui femeilor dace îndeletnicirea cu ţesutul, alţi autori arată din potrivă că ele se dedau la această lucrare. Aşa Hesichiu ne spune că «cînepa este o plîntă ce are oare care asemănare cu inul; femeile Traciei fac dintr'însa vestminte.»[29] Intru cît vedem pe columna lui Traian popoarele Dacici îmbrăcate cu ştofe ţesute, putem admite cu siguranţă că aceste ţesături nu erau importate, ci pregătite de femeile lor.

Olăcia rămasă de la Daci, ne arată pretutindene forme simple, o ornamentare rudimentară şi dovedeşte deci puţina desvoltare a acestei industrii, care nici o dată nu s'a înălţat la ea până la forme estetice.

---

29. *Hesichius* s. v. *κάνναβις*. Hesichiu trăeşte prin secolul al IV-le d. Hr. şi este autorul unui dicţionar important prin culegerea de notiţi din o mulţime de scriitori vechi, acum pierduţi. Comp. *Herodot* IV. 74.

– Românilor,

Despre comerciul pe care Dacii îl făceau încă din timpurile ante-romane, cu deosebitele popoare ale lumei vechi, putem culege indicii îndestul de sigure din monezile aflate pe pămîntul Daciei și care datează din vremile mai vechi decît cucerirea romană.[30]

Pe lîngă monezile dace bătute într'un chip cu totul grosolan din o amestecătură de aur și de argint, având ca efigie figura unui cal fără urechi, cu 5 bohîți în loc de coamă și cu cîte-va linii informe închipuind pe un călăreț[31], s'a mai găsit pe pămîntul foastei Dacii monezi de la poporul Tasienilor din insula Tasos al Arhipelagului, niște tetradrachme cu capul lui Bacus și Hercul, din care o samă a fost aflate în Muntenia mare, lîngă Giurgiu și București; apoi multe monezi de ale regilor macedonieni, statere de aur de a le lui Filip al II-le, Alexandru cel Mare, din care iarăși s'a găsit lîngă Giurgiu vr'o 250 de bucăți, și mai ales o mare cîtime de Lizimahi. De aceștia ne spune Wolfgang Lazius că s'ar fi găsit de o dată 40,000 lîngă riul Streiu; mai multe alte mii s'au aflat lîngă Muncel, la Grădiștea nouă. Ele poartă inscripția *Βασιλέος Λυσίμαχος* și au o greutate obicinuită de 3 galbeni. Numeroase sunt și drachmele de la Apolonia (Avelona), Dirachium (Durazzo) și din Iliria (Albania). În sfîrșit s'a mai găsit monezi de bronz din Corcira, Panormus din Sicilia, Scodra (Scutari), Issa (insulă în marea Adriatică lîngă coasta dalmatină), Hiponium din Brutium, Cizic, din aceste din urmă 15 la Galați.

Comerciul Daciei era deci în destul de întins, de și nu trebuie conchis numai decît de la aflarea unei monezi la relațiuni cu poporul căruia acea monedă

30. Asupra întregei acestei chestiuni vezi: *Tocilescu*, Dacia înainte de Romani, p. 442-509.

31. Asupra cîtor-va exemplare studiate de *Dl. Bielz*, vezi Arhiv. für sieb. Landeskunde, XI, 1873. p. 454.

aparţine, intru cît se putea ca unele monezi străine să fi venit in Dacia prin popoarele acele cu care Dacii erau in legături de comerţ mai nemijlocite, precum coloniile grece de pe malurile Pontului-Euxin. Acest comerţ va fi constat din exportul grînelor către oraşele maritime, care le trimitea la rîndul lor mai departe spre ţările greceşti, de obiceiu sărace in cereale. Nu mai puţin se exportau şi cai, care incă de pe atunci par a se fi bucurat, mai ales in părţile Moldovei, de reputaţia pe care o posed până aproape de timpurile noastre. Aşa găsim că Filip al II-le cumpără 20,000 de epe din cîmpiile de la gurile Dunărei pentru a regenera rasa din Macedonia.[32] De asemene exportau, ca şi mai înainte Agatirşii, mierea şi ceara către popoarele de peste Dunărea. Importul trebuia să fi stătut din arme, stofe mai scumpe[33], apoi bronz şi obiecte de bronz, intru cît elementele alcătuitoare ale acestui metal, ~~arama şi mai ales~~ cositoriul ~~sunt~~ străine ţărilor dunărene.

Mai insemnată poate insă părea imprejurarea că s'a găsit in Dacia multe monezi romane din epoca republicană sau anterioare cucerirei romane. Astfel s'a găsit mai multe sute de denari anteriori lui Iuliu Cesar, dintre anii 217-49 in. de Hr., din care 9 bucăţi consulari din timpul celui al doile răsboiu punic, anul 217, 38 anteriori anului 154, 246 anului 81, 47 anului 50, 61 anului 48 şi 12 din anul 38 in. de Hr., toate aceste la Apoldul mare. La Cerbel in cercul Orăştiei s'a găsit iarăşi 49 de denari, anteriori lui Iuliu Cesar şi nenumeraţi alţii, toţi din timpurile inaintea expediţiilor lui Traian. Aceste monezi romane nu pot fi considerate ca fiind aduse de Romanii ce colonizară

---

32. *Iustinus*, IX, 2 § 6. *Vopiscus*, Probus, VIII.

33. *Dio Cassius*, LXVIII. 14 spune că Decebal ar fi ascuns vestmintele sale cele mai preţioase intr'o peştere.

Mecul sa malaiul I 77.
Melsi vodi cu
M. Vitezul I 78
mărcăliga I 78
Portul Romîncilor I 83

Indicele

Getii I 76
Dacii –
Dromichoeta – I 80, 81
Lejmnae – I 81, 85
Baerebiste –
Mustii I 77
Sarmatii –
Banatul –
Helis I 80
Gemela –
Zisaxis –
Decebal I 81
Ovidiu I 83

Vrunul din ele
(=) este

Dacia după prefacerea ei in provincie, căci ar fi curios să se fi aflat in Dacia atîța colecționatori de monezi vechi. Este de admis că cele mai vechi din ele vor fi fost aduse tot de negutitorii din coloniile grecești a le mării Negre care aveau legături comerciale cu Romanii și cu Dacii; cele mai noue a putut fi aduse chiar de Romani, pe care i vom vedea intrînd in relațiuni cu Dacii, mai ales pe timpul lui Decebal.

Starea materială a poporului geto-dac ne arată deci numai inceputuri de desvoltare. In o țară însă bogată precum era Dacia, aceste inceputuri chiar trebuiau să pună pe popor in o poziție materială in destul de favorabilă, cauză pentru care și videm în Dacia stîmpărîndu-se mai curînd decît aiurea viața nomadă și alipindu-se omul de pămîntul roditor, precum cu multe veacuri inainte darnica vale a Nilului oprise pentru prima oară oardele vagabonde a le omenirei, impingîndu-le către pîrghiile civilizației.

2. RELIGIA ȘI MORAVURILE

Dacă temelia unui stat este traiul material al poporului seu, nu este mai puțin adevărat că formele în care se va închega viața lui, vor fi determinate în mare parte prin moravurile sale și că inteligența lui va veni numai să încorpore tendințele sale morale în forme anumite, în așăzăminte văzute; de aceea după ce am studiat viața economică a Geto-Dacilor, trebue să trecem la acea morală, pentru a ajunge apoi la cercetarea așăzămintelor create de spiritul lor, condiționat prin asemenea elemente.

Întreaga viață morală a poporului geto-dac era dominată de formele religiunei, împărtășind astfel și ea caracterul general al civilizațiilor antice. Observăm că deosebirea între rolul religiei în societățile antice și acele moderne este că pe când la cei vechi religia se confunda cu statul și cu viața socială, fiecare act politic sau civil trebuind să fie făcut sub ocrotirea religiunei, la moderni religia este ceva deosebit de stat și de viața comună, adese ori dușmană acestora. De aceea la cei vechi nu s'a văzut nici odată religiunea în luptă cu statul, un fenomen care însoțește mai în tot decursul seu istoria popoarelor de astăzi. Și religiile vechi tindeau la dominarea oamenilor; însă aceasta să făcea tocmai prin mijlocirea statului, pe când astăzi biserica se pune în antagonism cu statul de la stăpînirea omenirei. La cei vechi când decăzu religia, ea atrase numai decît după dînsa decăderea ~~statului~~; la cei noi din ~~potrivă~~

statul și civilizația apărată de el se desvălirā numai atunci cînd slăbi și se desfăcu ideea religioasă.

La Geți și la Daci găsim intreaga manifestare a vieței sociale dominată de religie. Trebue deci, inainte de a intra in cercetarea moravurilor, să ne ocupăm cu acea a credințelor lor.

Forma cea mai inaltă a religiei la Geți se intemeiese la acest popor incă cu mult timp inaintea lui Herodot, de oare ce el singur observă că Zamolxis, urzitorul credinței de căpitenie a Geților, trebue să fi existat cu mult timp inainte de Pitagora și adauge că Geții trăiau sub așăzămintele cerute de Zamolxis incă pe timpul expediției lui Darius, in 513.[1]

Religiile s'ar putea impărți in doue clase mari: acele naturale, pornite din mintea generală a poporului și acele reflexive, pornite din invățăturile unei personalități marcante, care devine apoi inzeită de generațiile următoare. Astfel in India, pe lingă vechea religiune a Vedelor, născută din adincul instinctului omenesc, care'l impinse a se inchina la tot ce el nu intelegea, intilnim pe Buda, intemeietorul unei doctrine reflexive și filosofice. In Persia aflăm pe Zaratustra și mai incoace avem la diverse popoare pe Moisi, Hristos și Mohamed, fără a vorbi de Luter, Calvin și alți reformatori de a doua mină a credințelor existente.

Religia Geților, de și la inceputul ei politeistă ca acea a tuturor Tracilor, s'a schimbat prin invățăturile lui Zamolxis in o religiune reflexivă, care vom vedea că poartă in sine caracterul dualistic al invățăturei lui Ormuzd și Ahriman a rasei ariane, din care am văzut că și Geto-Dacii făceau parte. Asemene părăsire a unei religiuni naturale pentru una reflexivă s'a mai intimplat in omenire. Amintim numai cît transfor-

1. *Herodot*, IV. 96.

marea idolatriei Arabilor in religia curat monoteistă a lui Mohamed și primirea creștinismului de vechea lume păgînă.

Zamolxis, propagatorul acestei credinți fu adorat mai tîrziu el insuș ca zeu. S'ar părea că zeul către care Zamolxis învățase pe poporul seu a se inchina se chema *Gebeleizis*, care nume apoi, cînd Zamolxis el insuș fu inzeit, se confundâ cu acel al noului zeu.[2] Vom vedea mai jos, cînd vom studia inrudirea și geneza acestei noue religii, că zeitatea lui Zamolxis (mai tărziu insuș acesta) nu era decît o nouă formă a lui Dionisos sau Bacus, confundat el insuș cu Zevs sau Jupiter și cu Foebus sau Apollo, cu alte cuvinte o formă antropomorfică a soarelui, izvorului vieței in univers. Că Getii adorau intr'adevăr soarele sub numele și inchipuirea lui Gebeleizis sau Zamolxis recesă din următorul obicein al lor, amintit de Herodot: « Toți acești Traci, (adecă Geții) au obicciul, cînd tună sau scapără, a trage cu săgeți către ceriu pentru a-l amenința».[3] Pe cine vroiau ei să sperie prin săgețile lor? Invederat că nourii acei care ca niște uriești balauri se inaiutau asupra soarelui, stingind viile sale raze in neagra lor intunecime. Umbra, intunerecul venia să ascundă lumina; natura toată părea că se intristează, cînd dragul astru dispărea pe firmament. Omul in pruncia lui, necunoscînd neputința sa față cu legile naturei, incorda arcul, arunca săgeata și credea că va alunga pe geniul cel reu ce invingea pentru un moment pe geniul binelui ce pluteа in eter.

Notițele rămase de la cei vechi ne inlesnesc a intrevedea că Geții intr'adevăr mai aveau și un al doile Dumnezeu, in care se incorpora principiul reului, pre-

2. *Herodot* IV, 94.
3. *Herodot*, idem.

cum în Zamolxis era întrupat acel al binelui. Acest al doilea zeu, acărui nume național getic nu ni s'a păstrat, era tălmăcit de către scriitorii greci și romani cu Ares sau Mart, zeul destrugerei, războiului și al morței. Astfel ne spune Virgiliu că «părintele Mart ar păzi ogoarele Geților»; Ovidiu ne vorbește despre «Geții închinătorii lui Mart.» Tot de asemene numesc Martialis și Statius pe Mart zeu getic.[4] Din această pricină chiar umbla la cei vechi o tradițiune că «Mart se născuse în țara Dacilor, Moesilor și a Tracilor.»[5] Mart însă în credințele antice era considerat tocmai ca zeul cerului turburat, al furtunei, norilor și al vijeliei, adecă tocmai acei monștri în protiva cărora Geții aruncau săgețile lor.[6] Că Dacii considerau furtuna ca un semn reu pentru ei, se vede de pe aceea că în lupta de la Tapae contra lui Traian, intervenirea unei ploi vijelioase, le ie curajul și îi face să piardă mai curînd cumpătul față cu Romanii.

Prin urmare cu toată încredințarea lui Herodot că «Geții nu ar admite ca să existe alți Dumnezei decît al lor»[7], ceea ce i-ar arăta oare cum ca monoteiști, noi credem că religiunea lui Zamolxis nu era decît o reproducere în o formă nouă a cultului lui Zarastustra, amestecat cu alte elemente, după cum vom vedea din cele ce urmează.

Celelalte zeități trace precum Cotis, Bendis (Diana), Molis, Atartis și Hermes nu le găsim de loc amintite la Geți, încît religiunea lor se pare că au îmbrăcat,

4. *Vergilius*, Aeneida, III. 35: «gradivumque patrem, geticis qui praesidet arvis.» *Ovidius*, Tristia V, 3; Ex Ponto, V, 14: «Marticolis Getis.» *Martialis* VII, 2: „Martis getico tergore fida magis." *Statius*, Silvae I, 2: «Mars geticus maritus Veneris.»

5. *Vegetius*, de re militari I, 28.

6. *Preller*, Griechische Mythologie, I, p. 263.

7. *Herodot*, IV, 94.

intr'un chip mult mai curat, forma dualismului religiei eranice.

Zamolxis, după tradiția culeasă de Herodot la Grecii Pontului-Euxin, ar fi fost «un sclav din Samos și robul lui Pitagoras, de unde fiind eliberat și adunîndu-și mari bogății, se întoarse în țara sa. În timp ce Tracii, afundați în neștiință, duceau un traiu mișelesc, Zamolxis învățase felul de viață al Ionienilor și deprinsese moravuri mai blînde decît acele a le patriei sale, fie prin relațiunile ce le avuse cu Grecii, fie prin învățăturile lui Pitagoras. Întors în patria lui, el înființă acolo o așăzare în carea aduna pe fruntașii cetățeni, le da mese și în timpul ospățului învăța că acei pe care-i primea la masa lui nu ar fi nici odată să moară, ci ar fi numai strămutați într'un loc unde s'ar bucura pentru vecie de toate bunurile dorite; pe cînd îi învăța astfel, puse să i se zidească în taină o cameră sub pămînteană și cînd ea fu sfîrșită, dispăru și se retrase în acea ascunzătoare, unde trăi timp de trei ani. În tot acest răstimp Tracii îl plîngeau ca pe un mort; dar în al patrule an el reapăru, întărind astfel el însuș cele ce învățase pe compatrioții sei.»[8]

În această tradițiune, transmisă lui Herodot de către Grecii cetăților Pontului, trebue să deosebim două părți: una de obîrșie getă, acea care se referă la doctrina lui Zamolxis și la forma în care această învățătură era împărtășită; cealaltă datorită iscodirei grecești, care nu putea admite ca o învățătură așa de înaltă ca acea a nemuririi să fi eșit de aiure decît de la un discipul al teoricianului metempsicozei.

Strabon adaoge la povestirea lui Herodot cîte-va punte caracteristice, anume că «Zamolxis, întors în patria lui, se bucura de stima celor mai însemnați, din cauza prezicerilor ce știa să le tragă din starea

8. *Herodot*, IV, 95.

cerului; că încredințase pe rege ca să'l iee pe el de coleg la domnie, ca unul ce cunoștea cele plăcute zeilor și deci pe acest Zamolxis, luîndu'l la început drept preot al zeului care mai ales era în onoare la Geți, după aceea au luat el însuș numele de zeu. Acest obiceiu, adaoge Strabon, ține până în vremile noastre, tot-deauna aflîndu-se cine-va care să fie sfetnicul regelui și să se considere de Geți ca zeu. Astfel cînd Boerebiste a luat domnia asupra Geților, contra căruia Cesar voi să pornească o expediție, Deceneu era în onoare.[9] Despre acest Deceneu se spune că, imitînd în totul pe Zamolxis, s'ar fi retras și el în peștera numitelui Cogaeonum.[10]

Zamolxis se vede deci că a fost un spirit superior ca toți întemeetorii de religiuni; el a speculat asupra instinctului celui mai puternic ce se mișcă în adîncurile ființei omenești, acel al păstrărei sale indefinite, căruia îi place să transpoarte și dincolo de mormînt farmecul nespus al acestei existențe. Știind pe poporul seu inculț și barbar, el întrebuință și mijloace înșălătoare pentru a-l face să primească noua învățătură; ast-fel erau prezicerile viitorului și retragerea sa în suteran. Pentru a îndruma și mai ușor triumful învățăturilor sale, el ie ajutorul puterei lunești și asociază pe rege la lucrarea de regenerare morală a poporului seu.

Fără îndoială că o asemenea religie, care făgăduia nemurirea celor ce o împărtășiau, trebuia să

9. *Strabo*, VII, 3, § 5.

10. Dicționarul lui *Frunzescu* conține numele unui munte *Cocaionul* (p. 124) arătat ca așezat în județul Argeș lîngă Olt și spunînd că ar ave o peșteră în care se zice că Zamolxis s'ar fi retras. Ar fi foarte însemnat de a se putea constata păstrarea acestei denumiri. Rugînd pe Dl. *Zugrăvescu*, învățător sătesc din comuna Zeblea plaiul Loviștea, jud. Argeș, a cerceta dacă există într'adevăr un munte cu asemenea numire, D-sa după o minuțioasă cercetare a tuturor muntilor din județul Argeșului, care vin spre Olt, nu a putut descoperi nici pe unul cu numele de Cocaionul. Indicația lui Frunzescu este deci greșită.

pună oare-care condiții închinătorilor ei. Aceste condiții par a se fi referit mai ales la cumpătarea în mîncări și băuturi, la înfrînarea de la viciul beției, pe care l'am cunoscut la Traci ca păcat național. De acea Zamolxis întrunea pe ucenicii lui la niște ospețe, de unde carnea era cu desăvîrșire îndepărtată" și fără îndoială că și vinul trebua să fie alungat, întru cît găsim mai tîrziu pe Deceneus întrebuințînd, pentru a ajunge la acelaș rezultat, un mijloc și mai radical, stîrpirea viilor.

Am văzut că ideea nemuririi era cunoscută și la Sciți, că ea pare a nu fi lipsit nici odată de sub titva omenească. Pe cînd însă la cele-lalte popoare ale vechimei această idee fusese aproape întunecată de desvoltarea prea bogată a odraslelor secundare ale ideei religioase, precum se întîmplă lucrul chiar la Greci și la Romani, sau mai trăia numai cît înțelenită în niște obiceiuri oarbe apucate din vechi, la Geți ea deveni centrul în jurul căruia se învîrteau toate concepțiunile lor religioase, toată viața lor morală.

De unde venia oare la Geți și mai tărziu la Daci o accentuare atît de energică a ideei nemuririi?

Această idee alcătuia fondul religiunei tuturor popoarelor de rasă tracică din care am văzut că Geții și Dacii făceau parte întregitoare. La Traci zeul național era *Sabazius*, numele trac al zeului aric universal, care la Greci se numea Dionisos și la Romani Bacus, zeul veseliei, al vinului și inspirațiunei profetice." In misteriile sale se reprezintau scenele simbolice ale morței și învierei naturei, care repetîndu-se în fie-care an, conducea de la sine la ideea nemuri-

11. *Herodot* și *Strabo*, l. c.

12. *Macrobius*, Saturnalia I, 18 arată că un autor din secolul I în. de Hr. ar spune că Tracii numesc pe Bacuș Sabazius. Scholiastul lui *Aristofan*, în Vespis 9, zice: «Σαβάζιον δὲ τὸν Διόνυσον οἱ Θρᾷκες καλοῦσι.»

rei. Este cunoscut că religiunile politeiste confundă și schimbă adesc ori înțelesul și atributele zeilor lor, că fie-care popor, fie-care oraș chiar avean cîte un zeu favorit, care covîrșia în curînd pe toți ceilalți în însemnătatea ce o dobîndea pentru mintea poporului. Astfel găsim la Atenieni pe Pallas-Atene sau Minerva, la Romani pe Mart și așa mai departe. In Egipet fie-care nomă adora un zeu deosebit. Tracia, regiunea vinului, adoptase ca zeu național pe Dionisos. Pe acesta îl confundau cu zeul cel mai mare Zevs sau Jupiter și cu Foebus sau Apolo, adecă soarele.[13] Tot după o reminiscență eranică i se ridica acestui zeu temple rotunde, cu o singură deschidere în vîrf, pe culmele munților.[14] Herodot ne spune că Satrii un popor din Tracia, au la dînșii un oracol al lui Bacus pe muntii cei mai înalți, unde un neam dintr'înșii, Besii, sunt profeții templului și o preoteasă dă răspunsul oracolului, ca la Delfi, și nu mai puțin întunecos.[15]

Cultul lui Sabazius, ca și al zeului din care el deriva, Dionisos, se făcea în afară de partea lui publică și în niște misterii, dintre care deveniră celebre ale celui din urmă prin acea că dădură naștere teatrului antic, precum misteriile religiunei creștine dădură ființa celui modern. In aceste misterii se proclamau, între alte principii mai înalte, ascunse de comunul lumei, și ideea nemuririi. Astfel Plutarc în mîngîerea îndreptată, către soția lui la moartea unui copil al lor, spune către dînsa că: «misteriile lui Dionisos i-ar fi învățat pe amîndoi că sufletul se asamănă în timpul vieței

13. *Macrobius*, idem: «Item in Thracia eundem habere *solem* atque *Liberum* (Liber pater, Dionysos) accipimus, quem *Sabadium* nuncupantes magnifica religione celebrant.»

14. *Macrobius*, idem: «eique deo (Sebadio) in colle Zilmisso aedes dicatae ut specie rotunda cuius medium interpatet tectum.»

15. *Herodot*, VII, 111.

cu o pasere in colivie, este nedestructibil și inzestrat cu simțire și după moarte.»[15] Asemene idei se răspîndiră și afară din acele invățături secrete, devenind o parte din credințele obicinuite. Tragedianul Euripid spune că «corpul rămîne in pămînt, iar sufletul se duce in ceriu, fiind mîntuit in acea lume nevăzută de relele acestei vieți.» O inscripție intre multe altele spune că: «pămîntul asemde in sinul seu acest corp, care este acel al lui Platon, dar sufletul seu se bucură de viața liniștită și vecinică păstrată pentru cei fericiți.» O alta spune iarăși că mortul de sub ea n'ar fi locuind in Tartar unde cei mai mulți erau trimiși, dar in locuința cea sîntă a eroilor și zeilor, unde sufletul seu participă in mijlocul astrelor la fericirea divină.[16]

Asupra ideilor arătate in cultul lui Sabazius, zeul trac, nu avem nici un text antic; dar se află in catacomba cea mică din Roma, niște fresceuri pe mormîntul unuia Vincentius, care se intitulează de preotul zeului Sabazius. Tabloul infățoșază intăi ospățul celor 7 preoți ai colegiului zeului, intre care figurează și Vincentius. Apoi se vede o scenă privitoare la soarta după moarte a Vibiei, de sigur soția lui Vincentius; in ea se represintă intăi moartea Vibiei, redată prin o infățoșare alegorică a răpirei Prosespinei. Pe urmă Vibia, intovărășită de Alcest, este dusă de Mercur inaintea tribunalului unde judecă Pluton, de unde insfîrșit trece condusă de bunul ei inger in sala banchetului celor trecuți prin dreapta judecată.[17] O inscripțiune găsită de Dl Heuzey in Macedonia ne arată și mai clar că această invățătură a

---

15. *Plutarchus*, Consolatio ad uxorem, X.

16. Vezi citațiunile in *Alfred Maury*, Histoire des religions de la Grèce antique, Paris, 1857, I, p. 583 și urm.

17. *R. P. Garrucci*, Tre sepiliri con pitture ed inscrizioni appartinente alle superstitione del Bacco-Sabazio e del persidico Mithra, Neapoli, 1852, in *Tocilescu*, Dacia in. de Romani, p. 313 nota 243.

nemuririi era o credință națională la Traci. Inscripția spune că: «durerile mele mari nu te ripese de la moarte, de și perderea unui fiu imi dă in deajuns dreptul de a plînge.» Se vede deci că era o inscripțiune pusă de un părinte, mai curînd o mamă, pe mormîntul copilului seu. Mai departe ea urmează: «*și cu toate aceste, reinoit in ființa ta, tu trăești in cîmpiile Elisee. Așa este decretat de zei să trăiască sub formă eternă acela care a bine meritat de lumina divină.*»[18]

Din toate aceste rezultă indestul că Tracii, avînd ca zeul lor național pe Sabazius, care nu era altul decît Dionisos, și că acest zeu fiind cel mai in onoare la ei, urma numai decît ca *nota caracteristică din cultul acestui zeu, ideea nemuririi, să fie mai cu putere accentuată la Traci*, notă care fu apoi ridicată de Geți la principiul fundamental al religiunei lor, in doctrina lui Zamolxis.

Această idee insă era deosebită de metempsicoza lui Platon și a Egiptenilor, intru cît metempsicoza admitea putința curățirei sufletului prin trecerea sa in corpul mai multor ființe, pe cînd am văzut că invățătura lui Zamolxis, admitea numai pe aceia in sinul vieței eterne, care după expresia inscripțiunei de mai sus, «bine meritase de lumina divină.»

Din o asemene idee a nemuririi și fericirei pe lumea cealaltă se esplică și obiceiul raportat de Herodot care se afla la Trausi, «că atunci cînd se năștea un copil, toate rudeniile lui incunjurîndu'l, plîngeau asupra relelor pe care avea să le sufere, din momentul ce vezuse lumina zilei și numerau gemînd toate mizeriile omenești care 'l așteptau. La moartea insă a unuia din concetățenii lor, ei se dedau din protivă ve-

18. *Heuzey*, Mission archéologique de Macédoine, p. 131 ap. *Tocilescu*. l. c. p. 317.

selici, îl acoperea cu pămînt în mijlocul glumelor și'l fericea de a se fi sfîrșit, fiind mîntuit de relele acestei vieți.»[19]

Este îndestul de curios că un atare obiceiu se regăsește astăzi la Românii din Macedonia, căci «la botezul unui prunc, femeile bătrîne plîng, avînd în vedere nefericirele ce îl așteaptă în viață, după ce se face om.»[20] Un asemene obiceiu este atît de caracteristic încît nu ne îndoim că el este o rămășiță de la Traci, peste care se așternu mai tîrziu pătura Românilor din Macedonia. Obiceiul arătat nu se regăsește la Românii de la nordul Dunărei, ceea ce ar fi îndestul de extraordinar, în cazul cînd Românii de aice ar fi niște imigranți veniți de peste Dunărea.

Ce a devenit oare religiunea nemurirei la poporul Dacilor? Fără îndoială că ea a fost primită și de poporul lor, poate încă de pe cînd trăia la sudul Dunărei, în Rodop; în ori ce caz însă după constituirea sa în stat împreună cu Geții, în țările carpatine. Aceasta se vede mai ales de pe împrejurarea că găsim continuîndu-se la Daci îngemănarea autorității civile cu acea religioasă, pe care o aflăm întemeiată la Geți de însuși Zamolxis. Strabon, care confundă chiar în totul pe Geți cu Dacii, ne spune că pe timpul lui Boerebiste era pe lîngă el un profet *Deceneus*. După Deceneu urmează un alt profet *Comozicus*, care pare chiar a fi întrunit în persoana

---

19. *Herodot*, V, 4. Comp. versurile traduse de *Cicero* din Cresfontes al lui Euripid, în Tusculanele I, 48:

«Nam nos decebat coetus celebrantes, domum
Lugere, ubi esset aliquis in lucem editus
Humanae vitae varia reputantes mala;
At qui labores morte finisset graves
Hunc omni amicos laude et laetitia exsequi.»

20. *Bolintineanu*, Călătorii la Românii din Macedonia, București, 1863, p. 88.

20593

sa și puterea civilă;[21] apoi alăturea cu Decebal întîlnim pe profetul *Vezinas*.[22] Ast-fel se introduse la poporul geto-dac acea ocîrmuire originală, care își găsește asemănarea tocmai in veacul de mijloc la sultanii Seldjucizi care stăteau pe tron alăturea cu califii arabi, și mai bine poate la impărații germani, care conduceau destinele lumei de mînă cu papa din Roma. Poate că și la vechii Geto-Daci, regele își imprumuta puterea de la pontifici, precum «luna imprumută lumina ei de la soare»; poate că și la ei ar fi imbrăcat ocîrmuirea acea formă teocratică, pe care Europa o luă pe timpul lui Grigorie al VII, dacă fulgerul spadei romane n'ar fi trăsnit de pe tronurile lor, zeu și rege deodată.

Mai reesă adoptarea religiunei lui Zamolxis de către Daci, și din următoarele cuvinte, pe care impăratul scriitor Iulian Apostatul le pune in gura predecesorului seu, Traian: «Am subjugat chiar pe acești Geți (adecă pe Daci), cea mai răsboinică națiune din toate neamurile ce au existat vre odată, nu numai din cauza puterei corpului lor, dar și din acea a invățăturilor lui Zamolxis, care este intre ei așa de slăvit. Acesta le au intipărit in inimă că ei nu mor, ci numai cît își schimbă locuința, și de aceea merg la moarte mai veseli decît la ori ce altă călătorie.»[23]

Dacii totuș par a fi introdus o reformă in cultul lui Zamolxis. Se spune anume că Deceneu, profetul lui Boerebiste, după ce călătorise in Egipet și invățase oare care semne naturale după care se cunosc cele divine, s'a constituit zeu in scurt timp, precum fusese

---

21. *Iordanes*, XI: „Decedente vero Diceneo, paene pari veneratione habuere Comozicum, quia nec impari erat solertiae. Hic enim et rex illis et pontifex ob suam peritiam habebatur."

22. *Strabo*, VII, 3 § 5. *Dio Cassius* LXVII, 10.

23. *Iulianis* imperatoris quae supersunt. Ed. Taubner. I. p. 420.

și Zamolxis; iar drept semn de supunere către dînsul este că după sfatul lui ei se învoiră a stîrpi viile și a trăi fără vin.[24] Se pare în adevăr că cu toată cumpătarea ordonată de Zamolxis, ospețele sale cele modeste degenerau în niște orgii în chipul Bacanalelor romane și că atari desfrînări loveau în puterea statului dac. Aceste obiceiuri scandaloase trebuiau înfrînate și la Daci, precum fusese la Greci și la Romani.[25] Fiind însă că cumpătarea, recomendată de Zamolxis numai prin predică și exemplu, fusese uitată de Geți, apoi organizatorul statului dac, Boerebiste împreună cu colegul seu profetul Deceneu, apucară un mijloc mai energic al stîrpirei reului, înlăturarea cauzei naturale a beției, nimicirea viilor.

Ca și Geții, Dacii se închinau lui Mart, pe care după cum am vezut îl credeau născut chiar în țara lor, încît este probabil ca și pe timpul Dacilor, religia lor păstrase caracterul dualistic pe care l'am desemnat mai sus.

Se mai amintește la Daci și un cult al apelor, păstrat din religiunea lor anterioară politeistă, care cult se regăsește la toate popoarele arice, de la Indieni până la Romani și era mai ales în mare onoare la popoarele eranice, căci spune Herodot că: «fluviile și riurile sunt sfinte la Perși; nu permit nici să scuipe în ele nici să le necurătască, nici să'și spele mînele în ele.»[26] O urmă despre această închinare se vede în obiceiul dac «de a nu întreprinde un războiu înainte de a fi luat apă în gură din Istru, în chip de vin sfînt, și a fi jurat că nu se vor întoarce în țară decît după ce vor fi tăiat pe dușmani».[27] Oare să

24. *Strabo*, VII, 3 § 11.
25. Pentru Greci vezi ce spune *Cicero*, de legibus II, 15. Pentru Romani Senatusconsultul de Bacchanalibus.
26. *Herodot* I, 138.
27. *Iunius Philargirius*, Comentar în Vergilii Georgica, II, 497.

+o Dacii unii arsan și un cult exterior, un simbolismu al ideii nemuririi în cultul Cabiritor, care au lasat urme în destul de numeroase în basorelieferile reprezentând o scenă ce se repete necontenit din legende acelor ființi închipuite. ~~[illegible]~~ un frate Dintre cei trei Cabiri este ucis de ceilalți doi, dar Zeul din mocarte cu ajutorul unei zeci. Cum spune Theohari Antoniescu: „Nu e mai puțin adevărat că credința în nemurirea sufletelor și în prăfuirea necesară a lor precum și a întregei naturi, a fost acea ce a pretutindeni dogma cea mai ~~[illegible]~~ înrădăcinate a religiunii cabirilor.“ x Aceasta nemurire omul unei tuburi să o dobândească prin jertfă, iată partea morală și înmaltătoare a acestui cult și din a religiei trăco-dace

T. Antoniescu,
„Cultul Cabiritor în Dacia 1889, p. 287

nu fi rămas de la acel obiceiu dacic zicătoarea și blăstemul poporan al Românilor: «bată-te Dunărea,» de oare ce numai Dunărea apare în mintea poporului nostru ca înzestrată cu puterea de a pedepsi, și nu vre un alt rîu.

Este lesne de înțeles după cele spuse pînă aice pentru ce, în inscripțiunile culese în Dacia, nu se întîlnesc nume de zeități naționale, precum se regăsesc de aceste și încă în număr însemnat în Galia, Britania sau Spania. Cauza pentru care numele de zeități lipsesc în monumentele epigrafice ale Daciei este lipsa acestor zeități însuș. Că nici chiar numele lui Zamolxis nu apare în ele, se poate înțelege din natura cultului acestui zeu. Analogia religiunei lor cu acea a Perșilor și înrudirea lor apropiată cu popoarele eranice ne îndreptățesc a admite că nici la ei nu era permis de a ridica temple sau altare nici statui a le zeilor, ceea ce Herodot se încearcă să espiice că ar fi, «pentru a nu să atribui zeilor o formă omenească ca la Greci».[28]

Ca toate religiunile ce pun centrul greutății lor în viața viitoare și impun condițiuni de moralitate pentru cîștigarea acesteia, așa și religiunea lui Zamolxis dădu naștere unei clase de oameni ce se abțineau de la mai multe din plăcerile acestei lumi, unei clase de călugări. Aceștia nu mîncau carne și trăiau în celibat; ei purtau la Geți și Traci numele de *Ctiști*, iar la Daci acel de *Polișți*.[29] Printre acești

28. *Herodot* I. 131. Nu este deci de nevoie a esplica dispariținea zeităților dace, prin stîrpirea poporației ce le adora, care stîrpire vom vedea că n'au avut loc; nici ca D. *Tocilescu*, Dacia în de Romani, p. 349, prin contopirea zeilor daci cu divinitățile asiatice. Inscripția care conține numele lui Zamolxis, *Abaes und Müller*, Römische Inschriften in Dacien No. 663 este privită în deobște ca falșă. Dacă chiar s'ar găsi cîte-va nume de zeități, care s'ar putea atribui Dacilor, aceste ar representa fondul vechiu politeistic al religiei lor.

29. *Strabo*, VII, 3, § 3. *Flavius Iosephus*, Antiquitates judaicae, XVIII, 1 § 5

călugări se vede că circula o idee încă mai severă a doctrinei lui Zamolxis, care o apropie chiar de nirvana lui Buda. Pomponius Mela ne spune anume că: «despreţul morţei la Geţi provine din cauze variate: unii cred că se vor reîntoarce sufletele celor morţi; alţii că de şi nu se întorc totuş nu se stîng, ci trec către locuri mai fericite, alţii în fine *că pier, dar că aceasta este mai bine decît a trăi.*»[30]

Despre formele cultului ştim numai atîta că Geţii trimiteau la fie-care cinci ani cîte un sol la Zamolxis pentru a-l informa de nevoile lor. Regele desemna pe acela ce trebuia să fie jertfit: Acesta, apucat de mîni şi de picioare, era aruncat în sus, spre a cădea pe nişte săgeţi pe care alţii le ţineau în mîni. Dacă muria îndată din rănile sale, atunci ei credeau că zeul le este favorabil; dacă nu, atunci respingînd pe acel ce nu murise ca om reu, trimiteau pe un altul.[31]

O religiune ca acea îmbrăţoşată de poporul Geto-Dacilor trebuia să aibă o puternică înrîurire asupra manifestărei întregei lor vieţi. Idea nemurirei, atît de adînc înrădăcinată la ei, trebuia să încoarde mult puterile lor în viaţa pămîntească. Moartea pentru ei nu era decît mîntuirea de suferinţele lumei reale şi eliberarea lor către lumea fericirei. Nu se puteau deci teme de ea, ci o doriau şi o binecuvîntau cînd ca soţia, mai ales pe cîmpul de războiu, unde luptau pentru patrie şi libertate. De aceea şi vedem pe scriitorii antici spunînd într'un glas, că aceste popoare erau foarte curagioase şi aproape ne învinse prin desprețul ce'l arătau pentru viaţă şi *apetitul* lor de moarte.[32] De aceea ei singuri din toţi Tracii îndrăznesc

30. *Pomponius Mela*, II, 2.
31. *Herodot*, IV, 94.
32. *Pomponius Mela*, II, 2: „Quidam Thraces feri sunt et ad mortem paratissimi Getae utique." *Martianus Capella*, VI: „Sequitur Thracia, cuius incolae barbari habent *appetitum* maximum mortis."

a se opune oardelor nenumărate aduse de Darius cu sine în Europa. Tot de aice se explică ușurința cu care ei părăsiau viața de bună voie.[33] Așa regele get Dapix, văzîndu-se tradat de un Grec și silit a se preda împreună cu armata sa, se ucide împreună cu toți tovarășii săi.[34] Tot din această împrejurare se explică mîndria cea nespusă a Dacilor. Cine nu se teme de moarte n'are nevoie să sufere injosirile vieței. De aceea Dacii cînd văd patria lor căzută, viața lor nimicită, dau foc ei singuri capitalei lor, și la lumina flacărilor mistuitoare, se ingrămădesc pe lîngă vasul cu otravă, își implîntă pumnarele în inimi sau roagă pe prietenii lor să le facă această de pe urmă îndatorire; iar regele lor, după ce a mai încercat încă odată soarta armelor tot fără noroc, își curmă și el viața fisică, a cărei legături morale le desprinsese sabia romană.[35] Un popor ce știe astfeliu să moară merită respectul posterității și acest respect nu le a fost tăgăduit nici chiar de dușmanii care i-au biruit.

Părerea lor că moartea ar fi o fericire, îi făcea cruzi pentru alții, căci a omori numai pe dușman, era după părerile lor a-i face un bine; trebuia deci să-l chinuiască spre a'l pedepsi. De aceea ei erau cumpliți cu dușmanii lor; chiar femeile lor luau rolul de călăi pe lîngă nenorocitii prinși de războiu romani. Ele se vĕd pe tablourile columnei arzînd pe aceștia la cap și la umere cu niște făclii. Înaintea zidului unei cetăți se vĕd înțepate mai multe capete de soldați romani și rămășițele corpului unuia sunt arătate ca aninate de roatele unui car.

Tracii și Geții admiteau poligamia ca formă de

---

33. *Solinus*, X, 1: „Thracibus barbaris inest contemtus vitae et ex quadam naturalis sapientiae disciplina concordant omnes ad interitum voluntarium".
34. *Dio Cassius*, LI, 26.
35. *Frohner*, La colonne trajanne, tab. 155—156, 171—178.

convieţuire a sexelor. Menandru în niște versuri raportate de Strabon, spune:

„Tracii toți și dintr'înșii Geții mai cu samă,
Noi toți (căci mi-e fală în ei să mă prenumăr),
Nu suntem tocmai modele de moralitate;
Căci nici unul din noi nu se mai mulțumește
Nici cu zece femei; mai mulți duc unsprezece,
Alții douesprezece și încă și mai multe;
Iar care nu poate să aibă peste patru
Sau cinci, se crede acela că a trecut prin viață
Fără să fi gustat plăcerile conjugale."[36]

Solinus ne spune că «Geții ar socoti ca lucru de onoare căsătoria înmulțită.»[37]

Alături cu poligamia se vede că femeile trace, gete și dace nu prea aveau moravurile severe, și cum ar fi putut sta lucrurile altfeliu, cînd era la ei obiceiul raportat mai sus ca părinții să'și vîndă fiii și fiicele la străini și învoiau fetelor a umbla liber cu ori ce barbați, păzînd numai pe femeile, pe care le cumpărau, sub un control mai aspru.[38] De aceea găsim într'o inscripțiune din Tracia menționat anume, că ar fi dedicată părinților *legitimi* ai celui ce o pusese, ca și cînd o asemene împrejurare ar fi fost o excepțiune.[39]

Tocmai această destrăbălare a relațiunilor dintre sexe unită cu viciul beției, esplică pe de o parte reacțiunea naturală reprezentată prin clasa Ctiștilor, precum și nevoia în care se găsi Boerebiste, organizatorul statului dac, de a pune un capăt acestor neorînduieli. Strabon ne spune anume că Boerebiste a

36. *Strabo*, VII, 3 § 4.
37. *Solinus*, I, 3. Acelaș lucru îl spune și *Heraclide Ponticul* XXVII, care fiind din Odesos (Varna) putuse observa mai ales pe Geți.
38. *Herodot*, V, 6.
39. *Heuzey*, Mission archéologique de Macédoine p. 137 ap. *Tocilescu* Dacia în. de Romani p. 365 nota 496.

Indicele

Bălă-te Dumărea I 101

~~Pitagora I 80~~
Zamolxis I 80
Gebeleizis I 90
Aresson Mart I 93
Cotis –
Bendis –
Decenea I 93.
Sabazius I 94
Besii I 95
Satrii –
Vincentius I 96
Vibia –
Traeni I 97
Boerebiste I 98. 104
Viginas I 99
Decenea I 98
Iztru I 100
Dumărea I 101
~~et~~ Ilești I 101
Poliști I 101
Dapix I 103.
Bastarnii I 105
Oroles I 105
πιλοφόροι I 106
Tarabostes –
cornuti –
capillati –

restatornicit puterile poporului seu prin *disciplină*, *cumpătare* şi *activitate* aşa că în puţini ani au constituit o vastă impărăţie.»[40] Poetul latin Horatius arată în una din odele sale pe femeile dace ca modeluri, pentru a putea biciui pe cele romane.[41] El cîntă:

„Trăesc şi Geţii cei aspri ce cresc a Cererei daruri
Pe neimpărţite ogoare; iar munca lor e impărţită
Astfel că unii înlocue pe alţii la finele anului.
Acolo muma păzeşte pe nevinovata copilă;
Iar neînzestrata femeie barbatul nu 'şi stăpîneşte
Nici adulteriul cel neted nu turbur'a casei odihnă."

Cu toate că Horaţius, mai mult în scopul de a ocări moravurile corupte ale Romanilor timpului seu, arată într'o aşa frumoasă lumină traiul casnic al Geţilor (Dacilor), totuşi trebue să admitem că tabloul ce'l făcea el despre virtuţile gospodăreşti ale Dacilor era măcar până la un punt adevărat; de altfel cine l'ar fi impedecat de a căuta mult mai departe, în ţări cu totul necunoscute, exemplele de moralitate pe care vroia să le pună în faţa societăţei romane? Pe columna lui Traian vedem femeile dace, ca bune mume, ducînd de mînă sau purtînd în braţe pe copii lor[42].

De altfel femeile gete şi dace trebuiau să se afle în acea condiţiune injosită în care se află în totdeauna sexul cel slab la popoarele necivilizate; căci o măsură a civilizaţiei este, între altele, şi respectul pentru sexul femeesc. Iustinus ne spune că Bastarnii, bătînd într'un rînd pe Geţi, regele lor Oroles îi osîndi să să se culce cu capul în locul picioarelor şi să slujască ei pe femei,[43] dovadă că în starea normală a lucrurilor aceste erau servitoarele barbaţilor.

---

40. *Strabo*, VII, 3, § 11.
41. *Horatius*, Carmina, III, 24.
42. *Prohner*, tab. 53—54, 63—64, 118—120.
43. *Iustinus*, XXXII, 3.

Asupra organizațiunei sociale atîta numai aflăm că poporul era impărțit in doue clase, nobilii și oamenii de rînd, din care cei dintăi purtau capul acoperit cu acel fes fără ciucur, de care am vorbit mai sus. Scriitorii greci numiau pe aceștia *πιλοφόροι*, cei latini *pileati*; iar in limba dacă se numeau *tarabostes*.[44] In acești nobili se deosebeau ranguri mai inalte, probabil neamurile principelui și preoții cei mari, care purtau un soiu de tiare mai inalte decît fesurile nobililor comuni.[45]

Oamenii de rînd se numeau *comati* sau *capillati* și umblau cu capul gol. Este cunoscut, din povestirea lui Dio, că Decebal in intăiul răsboiu trimise lui Traian o solie din oameni de rînd, capilați, și numai cînd vĕzu că nu poate indupleca pe impăratul roman, se hotări a-i trimite o altă compusă din pileați. Mărturisirea lui Dio este adeverită de figurile columnei lui Traian, care reprezintă in un tablou intăia solie fără fesuri și apoi, mai sus pe corpul columnei, pe a doua cu capul acoperit, incît această confirmare a spuselor istoricului prin baso-reliefurile columnei, pune intr'o vie lumină veracitatea povestirei lui.[46]

Este curios insă că nici in unul din tablourile care infățoșază soliile Dacilor cătră Traian, solii nu sunt arătați cîntînd din harfă, după cum spune Teopomp că obicinuiau Geții a'și aduce ambasadele lor.[47] Poate că la Daci acest obiceiu nu era cunoscut, sau poate că imprejurările erau prea serioase, pentru a mai introduce și musica in desbaterea lor.

---

44. *Iordanes* X: „primum Tarabostes, deinde vocitatos Pileatos hos qui inter eos generosi existabant, ex quibus eis et reges et sacerdotes ordinabantur." *Dio Cassius*, LXVIII, 8: «*οὐκ ἐπιτῶν κομητῶν, ὥσπερ πρότερον, ἀλλὰ τῶν πιλοφόρων τοὺς ἀρίστους.*»

45. Compară figurile din Fröhner, tab. 82—83, 101—104 și 177—178.

46. *Dio Cassius*, LXVIII, 9. Comp. *Fröhner*, tab. 51—52 și 82—83.

47. *Teopomp*, Fragmente, Ed. Firmin Didot, p. 419.

3. ORGANIZAREA STATULUI.

Însușiri a le minței și caracterului ca acele ce le am găsit la poporul Geto-Dacilor trebuiau să-i îndrepte activitatea spre războae și cuceriri. La început, cît timp nu erau încă organizați ei avură nevoe de toată energia lor spre a se împrotivi popoarelor barbare ce îi încunjurau la nordul Dunărei. În curînd însă Dacii căpătară predominirea asupra întregului neam. Această precumpenire a elementului dac se esplică prin poziținnea mai tare a țărei ocupată de ei, cetatea Carpaților, încunjurată de munți aproape din toate părțile. Și pe atunci ca și în timpurile mai noue Transilvania era adăpostul firesc al poporațiunilor alungate din cîmpii, de către oardele barbare. Stăpînii adăpostului însă deveniră cu timpul stăpînitorii firești ai cîmpiilor învecinate, și acest raport întâi trecător se schimbă în curînd în unul statornic. Astfel ajunseră Dacii, mai mult poate decît prin cucerire, domni și peste văile carpatine ce se prelungeau către Dunăre, și aceasta pare a reeși chiar din Strabo, care spune numai atît, că Boerebiste «supuse puterei sale pe gințele gete cele mai apropiate,» fără a adăugi însă că această întindere a stăpînirei Dacilor fusese datorită unor isbînzi războinice, lucru ce el din protivă însamnă anumit despre Boi sub regele lor Critasir, pe care Dacii i-ar fi «sfărămat precum și pe aliații lor, Tauriscii.»[1] Boii erau o poporație celtică

1. *Strabo*, VII, 3, § 11.

care locuise mai înainte in Galia cisalpină și, fiind bătută de Romani după al 2-lea resboiu punic,[2] in care ei luase parte alăturea cu Cartaginezii contra Romanilor, eșise din țara lor și venise pe cursul Dunărei in jos până pe la Porțile de fer, unde se unise cu Tauriscii și se răsboise cu Dacii. Ei fusese cu totul nimiciți de Boerebiste, așa că țara, locuită mai inainte de ei, luă numele de pustia Boilor.[3] Boerebiste trece insă și Dunărea, pustiind Tracia, Macedonia și Iliria, după cît se vede insă nu cu scopul de a le cuceri, mulțumindu-se cu intinderea marginelor imperiului seu până la Dunărea.

Am văzut mai sus măsurile de indreptare a moravurilor, luate de Boerebiste pentru a intări pe poporul dac. Izbînzile militare a le Dacilor apar ca o urmare a acestor reforme. Moralizarea și intinderea puterei statului dac trebui să'i dee o vază și o insemnătate deosebită in ochii popoarelor barbare din vecinătate. Totuș această unire a triburilor geto-dace in un singur stat pare a fi fost prea timpuriu, de oare ce după moartea lui Boerebiste, aflăm că regatul seu se imparte iarăși in patru părți.[4] Una din aceste părți au fost fără indoială Geții din cimpia Dunărei; alta va fi fost regiunea locuită de Iazigii din Moldova și munții răsăriteni ai Transilvaniei; a treia va fi cuprins pe Sarmați, iar a patra reprezinta pe tribul până atunci domnitor al Dacilor.

Un pericol insă mult mai amenințător se apropia de Dacia dinspre sud, cucerirea romană, și atunci popoarele ce fusese odată introlocate de Daci sub domnia lor, se uniră iarăși față cu primejdia, precum trebuiau să facă peste 2000 de ani strănepoții ace-

2. *Livius*, XXXVI, 38.
3. *Plinius*, H. N. III, 27.
4. *Strabo*, VII, 3 § 11.

lor popoare, cînd amenințarea de a fi înghițite de monarhiile vecine se întîlni la ei cu redeșteptarea conștiinței naționale.

De și nu se știe cînd se întîmplă această reîntoarcere la unirea odată încercată, atîta este sigur că ea avu loc înainte de domnia lui Decebal, care cînd veni la tronul părăsit de Duras în favoarea lui, găsi Dacia iarăși în limitele în care se întinsese pe timpul lui Boerebiste. De aceea cînd Decebal ia conducerea poporului dac, nu'l mai vedem ca pe Boerebiste, supunînd triburile vecine pentru a «constitui un mare imperiu» ci, basat pe puterea unei domnii tari și întinse, el atacă îndată provinciile transdunărene, îndrăznind să înfrunteze chiar pe legiunile romane.

Decebal introduse în viața statului seu o nouă însemnată, anume civilizarea Dacilor prin însuș acel popor ce se apropia amenințător de hotarele lor. Prin pacea încheiată între Decebal și Domițian, împăratul, se obliga a da regelui dac pe cît o însemnată cîtime de bani, pe atîta meșteri iscusiți în deosebite meșteșuguri ale păcei și a le războiului, nu mai puțin și mai multe obiecte din mobilierul imperătesc.[5] Decebal voia tocmai să procure poporului seu luminile și ghibăcia de care avea nevoie, elementele culturale ce îi lipsiau.

Ce s'ar fi putut naște dacă Dacii ar fi trăit și ar fi fost civilizați prin Romani, cine ar putea-o spune? Dar istoria nu se îndeletnicește cu cea ce ar fi putut fi; ea studiază numai cea ce a fost, și *cea ce a fost a trebuit să fie.* Așa era scris în «cartea oarbelor destine» ca Dacii, popor tînăr și viguros, să fie răsturnați și copleșiți de Romani, popor bătrîn și în mare

5. *Dio Cassius*, LXVII, 7: «πυχνὰ μὲν καὶ αὐτίκα χρήματα, καὶ δημιουργοὺς παντοίας τέχνης καὶ εἰρηνικῆς καὶ πολεμικῆς, τῷ Δεκεβάλῳ δοὺς.» *Plinius* (cel tînăr), Panegyrical lui Traian, XI și XII.

parte putred. Totuș neamul Dacilor nu peri in totalitatea ființei lui ; numai corona arborului fu rătezată; trunchiul rămasă plin de o ~~sigurosă~~ sevă, și pe el hultuindu-se elementul roman, se puse temelia acelui popor care astăzi poartă, pe un corp și o energie dacă, predispoziția spre civilizație moștenită de la Romani.

Trăsătura cea mai caracteristică a poporului getodac era pornirea războinică. Statul seu era un stat militar ; ca atare iar nu ca stat cultural a dobîndit el o insemnătate istorică, și ceea ce a făcut nemuritori pe Daci și a ridicat pe Decebal in rîndul oamenilor mari a fost crîncenul războiu purtat de el pentru a'și apăra țara și poporul seu de cucerirea romană.

Vom căuta deci să aruncăm un tablou cît se poate de deplin, despre mijloacele militare puse in lucrare de Decebal, pentru a aduce intărirea statului seu și a opune Romanilor o improtivire atît de cerbicoasă.

Armata dacă, astfel cel puțin cum ea apare in luptele ei cu Romanii, era mai toată pedestră. Numai in rari tablouri intîlnim călăreți, precum in acele unde se vede o trupă de cavalerie dacă, căzută intr'un riu, acăruia ghiață s'a rupt.[6] Acești călăreți par a fi fost Geți, de și ei nu se deosebesc in nimic de Dacii represintați pe toate tablourile columnei. Din vechime anume Geții sunt arătați cu toții drept călăreți ca și Sciții, sămănînd cu ei pănă și in modul de luptă, care ar fi de a arunca indărăpt, prefăcîndu-se că fug de inimic, săgeți inveninate după obiceiul Sarmaților.[7] Afară de arc, ei mai aveau ca arme lancea, numită in limba tracă *ὁμφαία*, măciuci și săbii numite *σκάλμη*[8] și purtau la brău ca și Dacii, incă de pe cînd locuiau în Rodop, un cuțit intors, in forma hamgerului

6. *Fröhner* tab. 54—55.
7. *Thucydides*, II, 96. *Ovidius*, Ex Ponto I, 2; III, 1; Epistolae I, 2; Tristia, III, 10.
8. *Herodot* IV, 94.

albanez. [9] Ca arme de împrotivire aveau un mic scut, numit *πάρμα*; cu care se apăra din toate părțile, învîrtindu'l repede în jurul lor. Cu toate că cele mai multe din aceste științi se referă la Traci, ele pot fi aplicate și la Geto-Daci. Ovidiu ne descrie astfel pe un luptător get:

„Glas sălbatec, față cruntă, lui Mart imagine vie
Cu coama, cu barba de fer neatinsă,
Dreapta lui, nu leneșă, rănește cu cuțitul,
Purtat de tot barbarul, la coastă atîrnat." [10]

Sistemul de luptă al Geților, de călare, se potrivea la locuri șese, nu însă la acele muntoase precum era centrul țărei Dacilor, tocmai unde ei fusese atacați de Romani. De aceea se vede pe columna lui Traian predomnind infanteria. Nu poate fi vorba despre o vristă la care s'începea recrutarea, precum nici despre o recrutare propriu zisă. Toți oamenii valizi îndată ce puteau purta arma luau parte la luptă. Așa se vede pe columna lui Traian un războinic foarte tînăr care, lovit de moarte, este transportat de alți doi tovarăși.[11] S'ar părea după niște versuri a le lui Horațiu că nu tot poporul lua parte de odată la expedițiile militare, ci că parte din el rămînea la cultura pămîntului, lucru ce bine înțeles n'ar fi de admis decît pentru expedițiile ordinare, și nu pentru lupta pe moarte ce o duseră în contra poporului roman. Poetul spune anume despre Geți că: «munca cîmpului la ei împărțită astfel că unul înlocuia pe altul la finele anului.»[12]

---

9. *Thucydides* IV. 96. Comp. VII, 27. *Ovidius*, Tristia V, 7. *Juvenal* o compară cu o secere încovăiată: falx supina. Vezi representarea unor figuri trace în statuele antice, care înfățoșază această armă caracteristică a tuturor Tracilor (*Fröhner*, apendice, inscriptia No. VI).
10. *Ovidiu*, l. c.
11. *Fröhner* tab. 49.
12. *Horatius* Carmina III, 24: «Nec cultura placuit (Getis) longior annus
Defunctumque laboribus
Aequali recreat sorte vicarius.»

Nu vom discuta nămolul de intrepretări ce sau dat acestui loc. Atîta numai vom observa că el amintește prea bine un sistem analog urmat de poporul Suevilor in Galia, care și ei lăsau pe cultivatori numai un an la muncă și apoi îi înlocuiau cu alții, ca nu cumva, deprinzîndu-se cu așezarea, să schimbe pentru agricultură gustul lor de luptă. [13]

De și nu posedăm asupra organizării tactice a armatelor dace nici o știință, totuși de pe columna lui Traian se poate vedea că Dacii comați sau poporul de rînd stătea sub pileați, care tot dînșii aveau și onoarea de a fi purtătorii steagului național, represintat prin un balaur sburător. Capul acestuia era de bronz sau de argint și figura pe acel al unui lup cu gura căscată, in care se videau dinții și limba. Corpul balaurului era incovăiat, luînd aspectul unui șerpe in mișcare. Unii autori susțin că acest trup al balaurului era de stofă colorată, ce se umfla la suflarea vîntului, dînd din el un sunet șuierător, încît ar fi sămănat cu semnul militar al Sciților, descris de Ammianus. [14] Alții bazîndu-se pe faptul că un balaur dac pus intr'un car, ar păstra totuși forma incovăiată, sprijin părerea că trebuia să fie și corpul lui de metal sau de lemn. [15] Pe lîngă acest semn in formă de balaur mai era incă unul de stofă patrat, pus in vîrful unei cozi, in formă de prapur, care se vede mai tot deauna alăturea cu balaurul dac. Se cunoaște de pe intrehuințarea acestor semne că armata Dacilor era impărțită in oare-care corpuri, că deci era o

13. *Caesar*, de bello Gallico, VI 22. Compară *Tocilescu*, Dacia in. de Romani, p. 372.

14. *Ammianus Marcellinus* XVI, 10: „purpureis subteminibus texti dracones, hastarum summitatibus illigati, hiatu vasto perflabiles ideo velut ira perciti sibilantes caudarumque volumina reliquentes in ventum." Comp. *Rösler*, Românische Studien, p. 55.

15. *Fröhner*, tab. 81, și 50-51. Comp. *Tocilescu*, Dacia in. de Romani, p. 383.

armată organizată și nu numai o gramadă nedeosebită de luptători.

Această armată cunoștea însă și oare-care mișcări determinate, provocate în mijlocul vuetului bătăliei prin niște semne date de instrumente de muzică, precum era tuba, un fel de bucium drept, lung și mare; buciumul propriu zis sau resfrînt și cornul îndoit în formă de semi-cerc, împodobit la deschizătura lui prin un cap de balaur sau de alt animal."[16]

Armele lor erau următoarele:

Acele pentru atac constau din arme tăetoare și aruncătoare. Cele dintâi numerau:

a) Sabia îndoită la vîrf, une ori în forma unei secere, arma națională a Geto-Dacilor, pe care am văzut'o moștenită de la Perși.[17]

b) Spada lungă și dreaptă, adesc ori cu o teacă frumos lucrată cu ornamente, care se vede cu deosebire la șefii pileați.[18]

c) Sabia scurtă, dreaptă și cu două tăiușuri în formă de pumnal, pe care Dacii par a o fi împrumutat de la Romani, care ei înșii o introdusese de la Spanioli.[19]

d) Lancea lungă, cu coada de lemn iar vîrful de bronz sau de fer.[20]

Dintre cele aruncătoare aflăm:

a) Sulița, o lance mai scurtă pentru aruncat (javelot) cu mîna sau balista, o mașină de aruncat.[21]

b) Arcul, arma națională a Sciților și chiar a Geților în timpurile mai vechi, rămîne tot-deauna la Daci.

16. *Fröhner*, tab. 3—25.
17. *Fröhner*, tab. 91—93; Mai toate medaliile antice, care reproduc în allegorie figura Daciei, o representa ținînd în mână cuțitul îndoit. *Eckhel*, Doctrina nummorum veterum, VII, pag. 343.
18. *Fröhner*, tab. 46.
19. *Fröhner*, tab. 49 și 66—67.
20. *Fröhner*, tab. 97—99.
21. *Fröhner*, tab. 47—50.

Săgeţile se purtau în o tolbă atîrnată la spate; adese ori tolbele erau frumos săpate.[22]

c) Praştia cu care aruncau pietre sau plumbi ascuţiţi la ambele capete.[23]

Afară de aceste două soiuri de arme ofensive Dacii mai purtau topoare, ciomege şi măciuci.[24]

Armele de apărare a le Dacilor constau din:

a) Scutul (*θύρεα* Geţilor), de formă ovală, împodobit cu deosebite figuri sau flori.[25]

b) Casca, care pare totuşi a fi servit numai clasei întâi a nobililor, de oare ce pe oamenii de rînd îi videm pretutindene luptînd cu capul gol. Că trebuia să fi fost întrebuinţate şi căştile în armata dacă, se vede de pe aceea că între trofeele luate de Romani de la Daci se află şi căşti.[26]

c) Lorica sau cămaşa de zale, compusă din verigi de fer care se purta pe trup de către ofiţeri.[27]

d) Zeaua completă care acoperea tot corpul, precum se vede la unii călăreţi, acăror cai sunt de asemene îmbrăcaţi.[28]

Dacii cunoşteau însă şi arta de a întări oraşele sau lagările lor precum şi acea de a sili întăriturile vrăjmaşilor.

La întăriturile ridicate de Daci se pot deosebi două sisteme: unul naţional, dac; altul învăţat de la meşterii romani atraşi în Dacia prin Decebal. Sistemul dac consta în încunjurarea locului, ce era de întărit, cu un zid construit din mari bîrne de lemn, aşezate cruciş orizontal şi vertical şi lăsînd între ele spaţiuri umplute

22. *Fröhner*, tab. 123—124.
23. *Fröhner*, tab. 91—93.
24. *Fröhner*, tab. 3—23, 53—54.
25. *Fröhner*, tab. 165—166.
26. *Fröhner*, tab. 3 23 şi 107.
27. *Fröhner*, tab. 3—25 şi 47—50
28. *Fröhner*, tab. 61—62.

cu mari bolovani de peatră, construcții in totul asemănătoare zidurilor de la Avaricum (Bourges) in Galia, care sunt descrise de Cesar. Asupra lor observă marele general și scriitor roman că « această lucrare ne fiind lipsită de oare care formă și varietate, alternînd bîrnile și pietrile, care'și păstrează fie-care rîndurile lor, prin linii drepte, este incă foarte potrivită și de folos pentru apărarea cetăților, fiind că și piatra o apără de foc și lemnul de berbece, și fiind legată adeseori pe din lăuntru prin bîrne de aproape 40 de picioare, nu poate nici să se rupă, nici să se despice.»[29]

Aceste intărituri sunt in deobște incunjurate și de un șanț, peste care duce un podeț ce se poate ridica.[30]

Intăriturile construite după sistema romană, constau din lagăre intărite, patrate sau dreptunghiulare, construite din pietre cioplite, cu patru sau mai multe porți, cu șanțuri, valuri și propugnaculum roman.[31]

La atacul precît și la apărarea cetăților, Dacii intrebuințau aproape aceleași mijloace ce se vĕd puse in lucrare și de Romani și care constituiau oare cum zestrea comună a mecanicei de răsboiu a popoarelor vechi. La asediu se intrebuința berbecele, o bîrnă lungă și puternică de lemn, prevăzută la capătul cu care lovia cu un cap de berbece de fer și care, purtat de mai mulți oameni, prin repetatele lovituri date in zid, producea o spărtură.[32]

Pe cînd Romanii adusese această mașină de răsboiu la o mare perfecțiune, punînd'o sub un acoperemînt, care apăra pe cei ce o purtau, și prevăzîndu-o cu

---

29. *Cæsar*, de bello Gallico, VII, 23

30. Vezi fortificațiuni de aceste in *Köhler*, tab. 145—151 și 50—51.

31. Propugnaculul era un fel de construcțiune ridicată deasupra porței care slujia pentru apărarea intrărei. Vezi *Köhler*, tab. 123—124.

32. *Isidor*, Origines, XVIII, 11: «Arboris caput ferro vestitur eaque suspensa funibus multorum manu ad murum impellitur»

roate, așa că se putea mișca cu mai mare ușurință, apoi atîrnînd berbecele de niște otgoane, care făceau ca loviturile lui se aibă mult mai mare putere,[33] la Daci această unealtă de războiu rămăsese în forma ei primitivă, purtată pe mîni. Mijloacele mecanice, întrebuințate de Romani în înfocmirea ei, făceau cu putință construcțiunea ei în dimensiuni colosale. Așa la asediul Cartaginei lucră un berbece de 200 de picioare de lung, care era mînuit de 3000 de oameni.[34] Despre toate aceste se vede că Dacii n'aveau nici o idee și lucrul se înțelege ușor, cum de ei nu putuse introduce asemene noiri în vechiul lor sistem, de și Romanii aduși la ei după încheerea tratatului cu Domițian, ar fi putut să'i învețe aceste meșteșuguri. Timpul de cînd meșterii și instructorii romani începuseră a veni în Dacia era prea scurt, abia vr'o 12 ani, căci tratatul cu Domițian se încheiese în 89 d. Hr., și la Daci fiind totul de transformat după sistema romană, se vede ușor că le lipsise timpul pentru a învața toate. Apoi fără îndoială că Dacii, avînd de o cam dată de scop a se întări pentru rezistență, nu aveau așa de neapărată trebuință de a'și construi instrumente de asediu, necrezînd ei că vor avea nevoe, ba încă așa de curînd, a lua întăriturî dușmane ridicate în propria lor țară. De aceea pe cînd sistemul întăriturilor romane se vede aplicat la cetățile dace, mașinele întrebuințate de Romani, nu se văd a le fi fost cunoscute în aceeași măsură.

Nu se știe dacă Dacii cunoșteau și celelalte mașini întrebuințate la Romani pentru baterea cetăților, precum fălcile murale, un soiu de instrumente care slujiau spre a scoate pietrele din ziduri; terebrele, un feliu de berbece, care în loc de cap de animal spre a lovi,

33. *Lucanus*, Pharsala, I, 384: «Aries actus lacertis.»
34. *Appianus*, de rebus punicis, XCVIII. Comp. *Polybius*, IX, 41.

se sfîrșia în un vîrf ascuțit spre a găuri zidul; turnurile mișcătoare și altele mai multe.

Ca mijloace de apărare contra asediului cetăților lor de Romani, Dacii întrebuințau fără îndoială mașinele acele ce aruncau pietre foarte grele asupra asediatorilor, numite la Romani *baliste* sau *catapulte*. Astfel se vĕd pe columna lui Traian doi soldați daci încărcînd niște asemene arcuri mecanice,[35] de și este probabil că la Daci aceste mașini nu ajunsese nici la perfecțiunea, nici la efectul cel covîrșitor ce'l aveau în armata romană. Pe zidurile Sarmisagetuzei se mai vĕd un fel de instrumente acăror natură încă nu a fost determinată. Unele din ele constau din niște forme ovale mișirate pe un drug de lemn; altele sunt un fel de cară cu trei roți, înarmate cu niște seceri și suliți, care probabil se puneau în mișcare odată cu învărtirea roților și, aruncate asupra dușmanului, aducea desordinea în rîndurile sale. De aceste fusese probabil carăle acele, pe care Geții le aruncase asupra lui Alexandru cel mare din piscurile Hemului.[36] Pentru a apăra mai ales intrările cetăților se construiau înaintea porților niște întăriture provizorii făcute din pămînt întărit prin legături de nuele (fașine) precum și prin bîrne. Un asemene *agger* se vede lîngă zidurile capitalei regatului dac.[37] Romanii întrebuințau însă aceste metereze și pentru a închide o cetate dușmană reducîndu-o prin foame, precum puneau în lucrare catapultele cu care bombardau cetatea. Este probabil că Dacii întrebuințau și alte mijloace de apărare pe lîngă catapulte, precum smoală aprinsă și alte materii arzînde, pe care le aruncau asupra încunjurătorilor.

35. *Frohner*, tab. 91—93.
36. *Arrianus*, de exped. Alex. I. 1.
37. *Frohner*, tab. 151—152.

Din toate cele spuse rezultă că Dacii deprinsese de la înaintata artă militară romană, mai multe mijloace de luptă, fie pentru atac, fie pentru improtivire; că ei în scurt timp adusese organizarea lor militară la un grad de desvoltare într'adevăr neașteptat, care îi puse în stare a lupta contra Romanilor cu o vigoare neasemănată. Ei erau însă departe de a se putea măsura cu dușmanii lor, fie în tactica militară, fie în instrumentele de războiu, și dacă au putut să se opună atîta timp și cu atîta energie, aceasta o datoresc marei lor inimi, care implinia dînsa lipsele lăsate de necultivata lor inteligență.

Astfeliu era acest popor, Geto-Dacii. Plini de energia barbară a rasei lor, oțeliți prin credința în nemurire, uniți într'un corp mare și compact, într'o pozițiune din cele mai tari atît pentru atac cît și pentru aparare, cu mintea lor ageră, predispusă pentru primirea civilizației, pe care însuș dușmanii lor firești se însărcinau să le o comunice, ei devenise pentru stăpînii lumei o primejdie din cele mai mari. și dacă nu ar fi luat un Traian în mînă conducerea destinelor poporului roman, apoi este de crezut că în loc de a videa pe Romani mergînd asupra Sarmisagetuzei, am fi aflat pe Daci apucînd drumul către cetatea eternă.

Indicis.

Cretasii I 107.
Doii —
Docubrit I 108
Decebal I 109
Duras —
Domitian 1. 105. 116
Ῥομφαία I 110
σκάζμη —
Rodop —
παρμα I 111
Sciti I 112
Traian I 118.
Sarmizagethuza 1. 118

IV

LUPTELE DACILOR CU ROMANII

I. INAINTE DE TRAIAN.

După ce poporul roman cuceri Macedonia la anul 146 în. de Hr. și o prefăcu în provincie, el căută să'și întărească stăpînirea asupra acestei țări, pe care o biruise după un șir întreg de cele mai crîncene lupte. Pentru a ajunge la pacificarea nouei lor agonisite, trebuiau numai decît să liniștească triburile barbare, de acelaș neam cu Macedonienii, care după firea lor prădătoare, nelinișteau provincia romană. Ei întreprinseră supunerea popoarelor tracice, «care nu se mulțămeau numai de a năvăli în provinciile cele mai apropiate, Tesalia și Dalmația, ci veneau pănă lîngă marea Adriatică.»[1] Acesta este blăstămul popoarelor cuceritoare, de a nu mai găsi răgaz și odihnă pe lungul cîmp al izbînzilor lor. Un război atrage

1. *Aenneus Florus*, Epitome III, 4.

pe un altul; cucerirea unui popor cere numai decît supunerea celui ce se află în dărăptul lui, și așa din cucerire în cucerire se tot lățește imparăția lui, slăbindu-se în proporție puterea de cohesiune ce ține la un loc mădularele sale. Energia lui, consumîndu-se în lupte necurmate, vine un moment unde legătura internă se sfărimă, și corpul cel mare desmembrat se desface iarăși în elementele primordiale din care el se alcătuise. Aceasta a fost și va fi istoria tuturor popoarelor ce nu s'au mulțămit cu granițele firești a le țărei și neamului, pe care natura le au însemnat desvoltărei lor.

Macedonia fusese, ca țară mai civilizată, în tot-deauna expusă loviturilor popoarelor barbare, care stînd la nordul Dunărei, adăposteau mai cu ușurință aice prăzile lor. Romanii, pentru a apăra stăpînirea lor în peninsula Balcanului, sunt nevoiți să întîmpine în mai multe rînduri oardele barbare, ce se revărsau de peste Istru ca un potop peste frumoasele țări de la sudul Hemului. Ast-fel îi găsim de mai multe ori în luptă cu Bastarnii și Scordiscii, unul popor german, celalat celt, care'și aveau locuințele la nordul fluviului;[2] nu mai puțin și cu Tribalii, care de și originari din sudul Dunărei (de prin Serbia de astăzi), trecuse mai toți, împinși de niște popoare ilirice, la Geți pe malul stîng al Istrului.[3] Odată chiar videm pe Romani ajungînd pănă la acest fluviu, sub consulul Curio în anul 89 în. de Hr. și venind în fața Dacici, în care însă nu îndrăznesc să treacă, temîndu-se de întunecimea pădurilor ei.[4]

Dintre toate popoarele prădătoare de la nordul Dunărei, nici unul nu era așa de periculos ca Dacii, mai

2. *Eutropius*, IV, 27.
3. *Appianus*, Illyricum, 3.
4. *Florus*, Epitome, III, 5: „Curio Dacia tenus venit; sed tenebras saltuum expavit."

ales de cînd ei se organizase în un corp puternic sub regele lor Boerebiste. Ei întreprind escursiuni prădalnice până prin Iliria, Tracia și chiar în Macedonia.[5] Cesar se gîndea a porni în protiva lor, cînd muri sub cuțitul senătorilor (44 în. de Hr.).[6]

Murind însă și Boerebiste, impărăția lui prea timpuriu închegată din elemente deosebite, nealipite unul de altul prin nici o legătură, se desface în patru părți, care par a fi fost reprezentate prin popoarele principale ce trăiau pe atunci în Dacia, anume: Dacii din Transilvania, Geții din cîmpia Munteniei, Iazigii de prin Moldova și munții răsăriteni și Sarmații care vor fi locuit și ei în o parte a Transilvaniei.

Moartea dictatorului, aruncînd imperiul roman iarăși în groazele războiului civil, Dacii reîncep pustiirea provinciilor romane. Totuși găsim că Dacii de astă dată caută să dobîndească nu numai pradă, ci și foloase politice. Înainte încă de izbucnirea luptei între Octavian și Antonius, Dacii trimit soli la Octavian, oferindu-i ajutorul lor. Ne împăcîndu-se cu el, Dacii se pleacă în partea lui Antonius,[7] pe cînd Octavian știe să cîștige pe Geți în partea lui. Se vorbea chiar prin Roma de o îndoită încuscrire între regele Geților Cotiso și împăratul roman, fie-care din ei avînd să ieie de soție pe fiica celui-lalt, încât să'și devină mutual soceri și gineri.[8] Nu știm de erau serioase aceste planuri matrimoniale. Se adeverește însă alianța Dacilor și a Geților cu cîte unul din cei doi rivali pentru omnipotență în Roma; o politică de desbinare, care se explică din dușmănia în care trebu-

5. *Strabo*, VII, 3 § 11: „ἤδη δὲ καὶ Ῥωμαίοις φοβερὸς ἦν διαβαίνων ἀδεῶς τὸν Ἴστρον καὶ τὴν Θράκην λεηλατῶν μέχρι Μακεδονίας καὶ τῆς Ἰλλυρίδος."

6. *Suetonius*, Iul. Caes., XLIV: „Dacos qui se in Pontum et Thraciam effuderant coercere...mors praevenit."

7. *Dio Cassius*, LI. 22.

8. *Suetonius*, Aug., LXIII.

iau să trăiască triburile Daciei, după despărţirea lor. In zadar căutase *Rolcs* sau *Oroles*, regele unui trib al Geţilor, a face să înţăleagă pe neamurile poporului seu, că ar trebui să se unească cu toţii contra duşmanului comun; in zadar ilustrase el chiar sfatul seu prin un exemplu viu, amuţind doi cîni unul asupra altuia şi dînd drumul unui lup înaintea lor, in momentul cînd se mîncau mai tare. Cînii incetară lupta lor şi se luară după lup.[9] De şi morala acestei fabule in acţiune era invederată, Geţii şi cu Dacii stăruiră in imbucătăţirea lor.

Dacii anume sub regele lor *Dicomes* şi cu Bastarnii, mergînd in ajutorul lui Antonius, atacă Tracia in care Octavian cîştigase ca aliaţi pe tribul Deuteleţilor, intre Nestus şi Strimon.[10] Octavian trimite in ajutorul aliaţilor sei pe Marcus Licinius Crassus, care se puse in legătură cu acel Oroles, regele Geţilor. Acesta, după ce incercase in zadar unirea intre Geto-Daci, se dăduse in partea lui Octavian. Crassus bate, cu ajutorul lui pe Daci şi pe Bastarni şi-i respinge peste Dunărea. Pe cînd îi fugărea prin Moesia către Dunărea, aruncă mrejele sale şi prinde in clientela romană mai multe triburi din popoarele trace ce se aflau aice, cele mai multe Geţi ce nu trecuseră incă Dunărea. Cînd se intorcea Crassus inapoi din expediţia lui, nişte popoare din Tracia, pe care el le credea prietine, atacă pe neaşteptate armata lui şi îi ripesc cea mai mare parte din prada făcută. Asemene purtare duşmănească a triburilor trace aduce o ingreuere a poziţiei in care ele se aflau faţă cu Romanii.

După cît se vede insă nu numai Geţii şi cu Dacii erau desbinaţi in politica ce o urmau faţă cu Romanii, ci chiar Geţii insuşi erau despărţiţi in mai multe

---

9. *Frontinus*, I, 11.
10. *Plinius*, H. N. IV, 11. *Dio Cassius*, LX, 23. *Plutarc.* Ant., XIX.

triburi dușmane unul altuia, căci vedem pe regele get Roles aliatul lui Octavian, cerînd ajutorul lui Crassus contra unui alt cap get *Dapix*. Crassus, răspunzînd la chemarea lui Roles, închide pe Dapix în o cetate și o face să capituleze prin tradarea unui Grec, cînd atunci Dapix cu ai săi se sinucid cu toții. Căderea marei națiuni a Tracilor sub Romani se explică mai ales din aceste certe și dușmănii lăuntrice, care nu numai că îi impedecase de a se uni într'un corp înaintea primejdiei, dar provocase chiar pe Romani a se amesteca în luptele lor, slăbindu-se ei mutual pentru folosul poporului rege. Astfel se adeverește prin aceste desbinări, față cu cucerirea romană, observația făcută încă de Herodot asupra acestui mare dar frămîntat popor, care dacă ar fi fost unit într'un singur corp, ar fi fost una din națiunile cele mai puternice ale pămîntului, dar a cărui lupte și rivalități interne îi paraliza cu totul puterile."[11]

Crassus, cu prilejul luptei contra lui Dapix supune prin deosebite mijloace și sub deosebite forme pe toți Geții de la sudul Dunărei, anume și pe acei ce nu făceau parte din domnia lui Dapix și vine pînă la Genucla, oraș de lîngă Dunărea, capitala unui al treile rege get, numit *Ziraxis*.[12]

Astfelu ajunsese de fapt atît Tracia cît și Moesia provincii romane, de și ele nu erau încă denumite oficial ca atare.[13]

După ce August devine stăpînul imperiului roman, se ridică la Daci regele *Cotiso*, altul decît regele Geților cu acelaș nume, pe care l'am vezut mai sus în vorbă de a se încuseri cu Octavian. Acest rege neliniștea atît de mult pe Romani, trecînd mai ales în

11. Mai sus, p. 54.
12. *Dio Cassius*, LI, 23—26.
13. De aceea lipsesc ele din enumerarea provinciilor romane făcută de *Dio Cassius*, LIII, 12.

Moesia peste Dunărea înghețată, încît una din grijile de căpitenie a le Romanilor pe acel timp era: «Ce se mai aude de Daci?»[14] August trimite pe Lentulus care îl gonește pe celaltă rîpă. Romanii atunci se fericesc a fi răpus armata lui Cotiso și a fi ucis trei capi de-ai Dacilor, între care poate era și Cotiso.[15]

Fiind însă că Romanii tot pe timpul lui August prefac și Panonia în provincie romană (15 în. de Hr.—6 d. Hr.) apoi imperiul roman deveni prin două părți expus loviturilor poporului dac, și ei, alegîndu-și tarîmul de operațiune, după cum una sau alta din acestă provincii erau mai lipsite de armată de apărare, deveneau pe fie-ce zi mai îndrăzneți în loviturile lor. Romanii îi atacă într'un rînd chiar peste Dunăre, prin Aelius Catus, și strămută pe rîpa dreaptă a fluviului vr'o 50,000 de oameni, care dispar curînd în sînul poporației de aceeași rasă ce locuia aice.[16] Strămutare o făcuse spre a spori numărul poporației transdanubiane, după cum vom vedea mai jos.

In anul 6 d. Hr. se revoltă însă popoarele panonice și acele din Dalmația, și pe cînd prefectul Moesiei Cecina Severus era ocupat cu combaterea lor, Dacii, Geții și Sarmații năvălise în Moesia. Ovidiu, care tocmai pe atunci fusese surgunit la Tomi[17], descrie după însuși a lui vedere incursiunile lor:

„Atuncea dar cînd Pontul și Dunărea spumindă
De iarnă îmbrățișate prind pelită de ghiață

---

14. *Horatius*, Satirae, II, 6. v. 53:

„Quicunque obvius est me consulit: o bone nam te
Scire, deos quoniam proprius contingis, oportet
Num quid de Dacis audisti?"

15. *Suetonius*, Aug., XXI.
16. *Strabo*, VII, 3 § 10.
17. Cei mai mulți pun Tomi în locul unde este acuma Constanța în Dobrogia. Este însă curios că lîngă Akermann sau Cetatea Albă există un lac care a purtat în timpurile mai vechi numele de *lacul Ovidului*.

† Fiind ce Dacii începuseră a atace Moesia, Tiberius prin vitrig al lui August lovesc a biruesc tribus Dac al Apulilo

Pe-a Istrului lucioasă și măturată cale
Călări pe cai sălbatici vrăjmașii vin încoace
Vestind a lor sosire săgețile ce sboară
Și rămînînd drept urmă pamîntul despoiat.
Țaranii fug departe lăsînd cîmpia pradă
Și barbarul rîpește puțina-i avuție
Tot ce putea să strîngă săteanul prin sudoare
Și carele și turma și sărăcia-i toată.
Apoi pe robi îi leagă cu mînele la spate;
Se duc, se duc sărmanii, privind cu desperare
In urma lor ogoare ce nu o se mai vadă,
Și focul ce se înalță din șubrede colibe;
Căci barbarul aprinde, doboară, mistuește
Tot ce nu poate duce, tot ce nu vra să ducă,
Și stoluri de victime cad moarte sub săgeată
In vîrf incîrligată, al cărui fer subsese
Din erburi ucigașe un suc inveninat." [18]

Această descriere admirabilă reinvie in chip plastic scenele de groază ce se petreceau la năvălirea barbarilor de peste Dunărea, și cu toate că in spre Tomi vor fi trecut mai ales Geții și Iazigii, nu trebue să credem că aspectul și purtarea Dacilor să fi fost mai puțin infricoșată.

După ce Romanii inădușă această răscoală amenințătoare, ei ieu măsura prea inteleaptă de a declara in mod oficial Moesia drept provincie romană, acăreia intăi propretor se găsește amintit in anul 15 d. Hr. [19] Malurile Dunărei sunt intărite prin o mulțime de castele și se așază in ele puternici garnizoane. Părților sudice a le peninsulei, adecă Traciei proprii, îi lasă Romanii incă pentru cît-va timp o autonomie amăgitoare sub principii indigeni, care fiind insă in

18 Traducerea D-lui *Hasdeu* din Ponticele lui *Ovidiu*, Istoria critică, p. 216.
19. *Appianus*, III, 30. *Tacitus*, Annales, I, 80.

15 bis Consulatu ad Liviam de poetae Tiberii Albinovanus
„Danuviusque rapax et Dacius orbe remoto
appulus (huic hostis perbrevi Pontius ictu)
citat de Dna Victoria Vasilide, Conquista de la Dacia Traiana
1903, p. 2.

deplină atîrnare de Romani, aceștia trăgeau folosul că stăpîniau țara fără a ținea in ea o armată.[20] Răscoala Odrisilor, inădușită prin consulul Sabinus in anul 26 d. Hr., aduce prefacerea și a Traciei in provincie romană.[21] +

Până pe timpul lui Vespasianus (69—79), Dacii urmează inainte a neliniști provinciile romane așezate pe malul drept al Dunărei, ceea ce impinge pe acest impărat a repeta operația executată cu cîți-va ani mai inainte, de Aelius Catus. Anume propretorul Moesiei, M. Plautius, mai strămută incă vre o sută de mii de Geți de pe malul stîng al Dunărei pe acel drept. O inscripțiune a timpului seu ne spune că «legatul propretorul Moesiei au transportat aice mai mult de o sută de mii dintre transdanubieni, spre a plăti dările, cu femeile, copiii, principii și regii lor, au inădușit revolta Sarmaților orientali, au pus in libertate pe fiii regilor Bastarnilor și a Roxolanilor precum și pe fratele celui al Dacilor și au luat ostatici de la ei. Pentru toate aceste au fost onorat cu ornamentele triumfului de către Vespasianus.»[22] Din această inscriptiune culegem mai multe știri importante: Intăi că Romanii voiau să indesască poporația Moesiei, deșartată necontenit prin emigrațiunea Geților către partea liberă a poporului lor, la nordul Dunărei, din care cauză inscripția mărturisește că transferarea poporației gete la sudul Dunărei se făcea spre a o pune să plătească dări. Al doile că și la nordul Dunărei, ca și la sudul ei, Geții erau impărțiti in o mulțime de triburi, cu regii lor deosebiți, și numărul acestora trebue să fi fost indestul de mare, de oare ce se găsesc mai mulți regi in o sută de

20. *Dio Cassius*, LIV. 20. *Tacitus*, Ann., II. 67.
21. *Tacitus*, Ann., III, 39; IV, 46.
22. ~~*Orelli*, Colectio inscriptionum latinarum selectarum amplissima, Zürich, 1838, No. 730.~~ C. I. L., XIV, No 3608.

+ În timpul ultimilor ani ai domniei lui August, Lentulus întreprinde o expediție contra Dacilor. Florus istoricul spune despre ei, ar trăi mai mult și ei de câte ori dimărea în unele maturile prin gaz și obișnuiesc a mânuge și a purtie vrei nătățile. Lui Caesar August i s'a părut a accasta quelle este gaza de răpus. Trimițând deci pe Lentulus i'a răspuns pe răpa ocolaltă; de ceasta lalte a făcut întăritură, așa ca Dacii Dacia n'a fost chiar învinsă, cât puțin a fost îndepărtată". [21 bis] Acestă întăritură alcătuesc mesquitul binesculei dimărcar de ce pomenește Lestin Rufus [21 III]

21 bis Florus. Epitome IV, 12
21 III De victoriis, VIII. citat de Dna Vanhiche (loc. mai un note 1964), p. 4.

lui prinsă — rezultatul cel mai folositor al luptei pentru Decebal — și mai multe semne militare cad în mînele Dacilor. Fuscus este îngropat în o pădure din Dacia [29]. Domițian o rupse de fugă îndată, la prima veste a nenorocirei, și Moesia rămînînd fără apărare, este cumplit devastată de Daci. *Tettius Iulianus*, un alt general roman, aleargă în ajutorul provinciei și Decebal, slăbit prin însuși victoriile sale, este nevoit să se retragă peste Dunărea. Iulianus, după ce introduce o aspră disciplină în trupele sale, trece el acum fluviul în țara Dacilor și bate pe Decebal la *Tapae*, ucigîndu-i un mare număr de oameni. Vezinas profetul de pe acel timp al Dacilor, pentru a scăpa de prinsoare, se preface a fi mort și fuge noaptea de pe cîmpul de bătae. Se zice că Decebal pentru a impedeca pe Romani de a înainta cătră Sarmizagetuza ar fi tăiat o pădure la înălțimea unui stat de om și ar fi îmbrăcat trunchiurile cu haine și arme, astfel că închipuian ca o mare armată, care ar fi înșălat pe Romani [30].

Domițian însă vroind să pedepsască pe Quazi și pe Marcomani, pentru că nu ar fi vrut să-i dee ajutor contra Dacilor, cătră care ei însă se obligase a păzi neutralitatea, este bătut cumplit de aceste popoare și nu se poate folosi de izbînda repurtată asupra Dacilor. El trimite deci soli acestora, propunîndu-le pacea. Decebal de și fusese învins, cunoscînd însă poziția Romanilor, le impune niște condițiuni cu totul defavorabile lor și folositoare pentru

29. *Martialis*, Epigr., VI. 76.

30. *Dio Cassius*, LXXVII, 10. Vom determina mai jos unde se află localitatea *Tapae*, unde Traian repurtă și el o victorie contra Dacilor. Dio Cassius arată această luptă de la Tapae ca întîmplată după încheierea păcei, ceea ce nu are nici un înțeles. Fără îndoială că această încurcătură în textul istoricului grec trebue pusă pe socoteala epitomatorului sen *Xiphilinus*. Istoricul roman *Suetonius*, Dom. 6, restabilește cum se cuvine timpul cînd s'a întîmplat lupta.

O inscripție C. I. L. III, N° 7564 adaugă pe Cornutus în Dacia ant p. un centurion M. Iulius Aurelius unde se arată că a luptat contra Dacilor - Notăm împrumutul de la conquit de la Daci de Jos Vaudeul. p. 28.

el. Cea mai însemnată era aceea despre care am amintit și mai sus, că Romanii să procure Dacilor instructori și ingineri militari precum și tot felîul de meșteri, prefăcînd astfel în o obligație din partea Romanilor sistemul pus și pănă atunci în lucrare de el, de a civiliza pe barbarul seu popor prin cultura romană. Mai dobîndește regele Dacilor și un tribut anual, care își ascundea rușinoasa lui ființă sub titlul de prezent. Domițian, făcînd totuș pe marele și pe învingătorul, încoronează pe Diegis fratele lui Decebal — căci acesta nu vroise să vină în persoană — cu o diademă, dîndu-i puterea de a domni asupra Dacilor și lăsînd acestora munții lor din înalta sa milostivire[31]. El trimite la Roma niște soli ai lui Decebal, cu o scrisoare foarte umilită din partea acestuia, care însă fusese plăsmuită de împăratul roman, sărbează un triumf îndoit asupra Quazilor și a Dacilor, iar pentru Sarmați depune o cunună de laur în templul lui Jupiter Capitolinus.

Cît de grabnic fusese norocul Dacilor la suiș, mai înte și prăpăstios fu el la coboriș; căci pe cînd Decebal credea că și-a ajuns ținta, de a dobîndi un răgaz în răstimpul căruia să poată a se pregăti pentru lupta hotărîtoare, se suie tocmai pe tronul Romei marele împărat *Traian*, care trebuia să resbune, în modul cel mai cumplit, cumplita rușine adusă împărăției lumei.

---

31. *Martiol*, Epigr., VI, 10. Asupra încheierei acestei păci vezi în genere *Dio Cassius*, LXVII, 7.

Indicele.

Bastarnii I 120, 122, 126
Scordiscii –
Tribalii –
Dacii –
Bourebiste I 121
Dacii I 121
Getii –
Jazigii –
Octavian –
Antonius –
Orolis I 122
Dicomes –
Crassus –
Moesia –
Dapix I 123
Tiraxis –
Cotiso –
Lentulus I 123
August –
Panonia –
Aelius Latus – 126
Caecina Severus –
Sarmatii –
Ovidiu –
Constanta I 124, 17
Tomi I 124, 17
Odrisii I 126
Sabinus –
Vespasianus –
M. Plautius –
Roxolanii I 126
Decebal I 127
Duras I 127
Partii 128.
Pacorus regel Partilor 128
Quagii 128
Marcomanii 128, 129.
Oppius Sabinus 128
Com. Tuscus –
Tettius Julianus 129.
Tapae –
Sarmisegetuza 129.
Diegis 130
Tracia 130.

2. INTĂIA EXPEDIȚIE A LUI TRAIAN

Motivul ce impinse pe Traian la acest războiu n'a fost dorința lui de a face cuceriri noue, cu toate că el, ca adevărat Roman, de și originar din Spania, nu va fi despreţuit izbînzile militare. El a vrut însă să scape imperiul de injositorul tribut pe care îl plătea Dacilor, precum și să înlăture pericolul ce creștea pe fie ce zi contra siguranței Romanilor, prin sporirea puterei și a sumeției Dacilor[1].

Nu este de admis că Traian să fi întreprins in prima sa expediţiune un războiu de cucerire contra Dacilor, intru cît îl videm incuviinţînd pacea lui Decebal, indată ce acesta primește condițiunile sale, iar dînsul se intoarce la Roma mulţămit cu izbînda sa, și fără a fi adaus nici un nou teritoriu imperiului roman. Traian, om înțelept, trebuia să fi recunoscut că mărginile impărăției sale erau și așa prea intinse și că era cu totul neinţelept de a cerca să le mai lărgească. Apoi fluviul Dunărea era in răsărit ca și Rinul in apus, o apă lată și adîncă, acăreia trecere era ușor de impedecat, incît era nepolitic a o depăși și a implînta pajurile romane in sinul lumei barbare. Căutase doar Romanii in zădar de a inrădăcina puterea lor de ceea parte a Rinului, și era de temut să nu se intîmple tot astfel și la o cercare de a trece Dunărea.

Traian avea deci drept ţintă in intăia lui expediţiune numai injosirea trufiei lui Decebal și rînduirea

1. *Dio Cassius*, LXVIII, 6.

lui sub legea generală care domnia pe atunci în lumea politică: imperiul roman ca stăpîn, toate popoarele ca supuse.

Ştim că în a doua expediţie, scopul lui Traian se schimbă cu totul, că el plecă din Roma chiar cu planul bine hotărît de a reduce Dacia în provincie romană. Dar această hotărîre nu mai era productul rece cugetări. Se amestecase în ea elementul pasional, care poate predomni până şi asupra celor mai puternice inteligenţi. Traian acuma ardea de dorinţa de a pedepsi pe Daci şi pe regele lor pentru necredinţa cu care ei se purtaseră pentru călcarea păcei jurate, şi de aceea îl şi auziau adese ori jurîndu-se: «aşa cum vrau cu să reduc Dacia în provincie romană»[2]. Marea inimă a lui Traian învinsese marea lui minte şi neprecugetat, ascultînd numai de o pornire pătimaşă, plecă el la cucerirea Daciei.

Depăşirea imperiului roman peste linia sa firească de apărare era fără îndoială o greşală politică, şi Traian comise această greşală. Dovada cea mai învederată că era astfeliu, este faptul că abia trecuse un secol şi jumătate de la cucerirea Daciei şi Romanii fură nevoiţi să o părăsască iarăşi în prada barbarilor, după ce tocmai Dacia fusese nada cea mai atrăgătoare, care adusese pe barbari către centrul impărăţiei. Zemislit din o greşală politică, poporul romîn trebue să plătească şi astăzi cu cele mai mari jertfe, existenţa lui, aruncat aice în părţile răsăritului, departe de trunchiul cel mare al rasei latine şi încunjurat de elemente străine. Dar vitalitatea lui cea extraordinară i dădu puterea a învinge toate greutăţile, şi ceea ce aproape doue mii de ani de încălcări şi suferinţi nu au putut distruge, în timpuri de întunerec şi de barbarie, fără îndoială că nu este menit a peri în

2. *Ammianus Marcellinus*, XXIV, 8.

acele de lumină și de civilizație în care trăim. Zemislit din o greșală, poporul romîn a îndreptat'o prin puternica sa natură, și ceea ce era pentru Romani o poticnire va deveni pentru orientul Europei un izvor de ordine și de propășire. ~~Nu suntem doar noi în zadar de viță romană!~~

Inainte de a pleca din Roma, Traian puse să se taie un drum în stîncile ce lungesc malul drept al Dunărei, de la Porțile de Fer în sus până la o indepărtare de vr'o sută de chilometri, cît ține malul prăpăstios al Dunărei. Acest drum, nu prea lat, mai mult un soiu de cărare, era menit a înlesni tragerea de pe mal a șăicelor și batelurilor cu proviziuni, pe care Traian era să le transpoarte pe Dunărea în sus, din Moesia cătră tărîmul operațiunilor. Romanii anume, după cucerirea Moesiei și a Panonici, organizase doue flotile pe Dunărea, *classis pannonica* și *classis moesica*, care aveau de scop mai ales paza trecerei Dunărei ; dar fără îndoială că alături cu aceste flotile de războiu, trebuîa să se afle și vase de transport. De aceea și vedem pe columna lui Traian aducîndu-se proviziuni de grău și butoae cu liquide, vin, oloiu etc., cu șăicele până la locul pe unde Romanii fac podul pentru a trece în Dacia[3].

In tot cursul seu de la Columbaci în Serbia până la Orșova, Dunărea curge în un pat foarte îngust, restrîns între doi pereți de stînci verticale, care eșă de a dreptul din apă, pentru a se înălța uneori până la 500 de metri. Partea cea mai îngustă, strîmtoarea de la Cazane, pare a înghiți cu totul între doue stînci uriețe, uriețul fluviu, care 'și restrînge aice lățimea numai la 150 de metri, din 1000—1500 lărgimea lui obicinuită, coborîndu-se însă adîncimea lui la mai bine

3. *Fröhner*, tab. 29—30.

de 50 de metri[4]. Aice in locul cel mai impunător, unde Dunărea birueşte munţii, se citeşte incă pe malul serbesc inscripţia pusă de Traian in anul 100 d. Hr. in care spune că «desfundînd stîncile au deschis o cale»[5].

Traian pune să transpoarte atît din Moesia, cu ajutorul drumului arătat, singurul care făcea cu putinţă urcarea indărăpt a şivoiului Dunărei, cît şi din Panonia, cîtimi mari de proviziuni la Viminacium, din care face baza operaţiunilor sale, cu atît mai mult că in susul şi in josul acestui oraş intărit se ridicau o sumă de turnuri de privighere, construite de mai inainte incă pentru paza graniţei[6].

Traian intrebuinţă la această expediţie legiunile care staţionau in Moesia şi Panonia şi care erau deprinse in luptele cu Dacii, cunoscînd modul lor de a se bate. Nu se poate determina cu preciziune numerul armatei care insoţia pe Traian. Ea trebue insă să se fi urcat la vr'o 60.000 de oameni, impreună cu trupele ajutătoare, cavaleria germană şi mauretană[7]. Generalii cei mai cu vază de lingă Traian erau: Licinius Sura prietinul seu şi acela ce-i ajutase mult la adoptarea lui de către Nerva, prin urmare la impărăţie, apoi Claudius Livianus, şeful cohortelor pretoriane şi Lucius Quietus comandantul cavaleriei mauretane; in sfărşit unul Laberius Maximus, care fu mai tărziu consul la Roma.

Traian pleacă la Dunărea in primăvara anului 101 d. Hr. Intr'adevăr panegiricul lui Pliniu cel tînăr,

---

4. *Elisée Reclus*, Nouvelle géographie universelle, Paris 1878, III, p. 316.

5. Corpus inscriptionum latinarum, III, 1, No. 1699: „Imp. Caesar divi Nervae filius, Nerva Traianus Aug. Germ. pont. max. trib. pot. III pater patriae cos. III montis . . . anfractibus superatis viam patefecit." Comp. *Arneth*, Die Trajan's Inschrift in der Nähe des eisernen Thores, Wien, 1856.

6. *Fröhner*, tab. 26—31.

7. *Conrad Mannert*, Res Traiani ad Danubium gestae, Norimbergae, 1797, p. 20. *Franke*, Zur Geschichte Traians und seiner Zeitgenossen, Quedlimburg,

cetit în senat în timpul celui al treile consulat al lui Traian, în luna lui Septemvrie al anului 100, face numai alusiuni la proiectele formate de împăratul contra Dacilor, fără a arăta prin nimic că războiul ar fi și început. Pliniu spune: «Dacă însă vre un rege barbar, în nebunia lui, ar merge atît de departe încît să'și atragă mînia și răsbunarea ta, într'adevăr! acela chiar dacă ar fi apărat prin interpunerea unei mări sau prin fluvii colosale sau prin munți prăpăstioși, s'ar vedea atît de curînd plecat sub curajul teu de erou, încît ar crede că munții s'au cufundat, fluviile au secat, marea a fost înghițită și că însuș pămîntul, nu flotele noastre s'au apropiat de el. Pare că vĕd în mintea mea triumful teu, îngreuiat, nu prin prada luată din provincii și prin banii storși de la aliați, ci prin armatele dușmane și prin lanțurile regilor prinși»[8]. Este învederat că Pliniu ţintește prin cuvintele sale pe Decebal, care refuzase închinarea și supunerea către Traian.

La începutul anului 101 Traian se afla încă la Roma, unde lua consulatul pentru a 4-a oară. ~~Aceste fraților Arvali dau chiar ziua de 25 Martie~~ 101 ca acea în care se ~~făcură jertfele pentru fericita expediție a împăratului, aceăruia plecare trebue să se~~ fi întîmplat ~~puțin timp după aceea~~[9].

Ce cale au urmat Traian pentru a pătrunde în Dacia? Fără îndoială că a trebuit să urmeze una cunoscută și bătută, care ducea din timpuri vechi de la Dunărea către centrul Daciei și anume către capitală. Nu era Traian să apuce peste munți și codri, prin o țară necunoscută, așa că să adăugă la greu-

---

1840, p. 100. *Aschbach*, Die steinerne Donaubrücke Trajans, p 3, admite cifra de 80,000, iar *Frölner*, p. XI, nota, acea de 100,000.

8. *Plinius*, Panegyr., XVI.

9. Bulletino dell' Instit. archeol., p. 118, citat de *C. de la Berge*, Essai sur le règne de Trajan, Paris, 1877, p. 39.

tăţile războiului şi acele a le drumului. Este deci mai mult decît sigur că Traian a trebuit să urmeze una din acele trei căi, care duceau din Moesia peste Dunăre in Dacia, căile pe care se purta comerciul intre aceste doue ţări, pe unde se înşirau oraşele Daciei şi care deci trebuiau să ducă in modul cel mai direct şi mai uşor către centrul Daciei, capitala ei.

Tabula Peutingeriană, făcută pe timpul impăratului Severus (193—211 d. Hr.), pe cînd Dacia se afla sub stăpînirea romană, arată tot cele trei drumuri vechi, care conduceau de peste Dunărea in Dacia, şi aceste trei drumuri sunt arătate ca trecînd fluviul, cel mai apusan la Viminacium in faţa oraşului dac Lederata, al doile la Saliatis in faţa staţiunei Tierna şi al treile, cel mai din spre răsărit, la Egeta in faţa oraşului dac Drubetis. Calea intăi, acea de la Viminacium, este arătată ca trecînd prin Lederata [10]. Arcidava. Centum-Putea, Bersovia, Azizis, Caput-Bubali şi sfîrşindu-se la Tibiscum. Viminaciul fiind aşezat la o egală indepărtare de Panonia şi de Moesia, şi fiind cetate intărită, trebuia din mai multe puncte de videre să fi fost aleasă de Traian ca loc de trecere in Dacia: mai intăi pentru uşurinţa concentrărei trupelor şi a adunărei proviziunilor, apoi fiind că ea îi oferea o puternică bază de operaţiune, care i-ar fi lipsit aiure; in sfîrşit pentru că era puntul cel mai apropiat de Italia pe unde se putea ataca Dacia. Dovada însă cea mai invederată că Traian a trebuit in prima sa expediţie, să intre pe această cale in Dacia, stă in aceea că, după cum vom videa, el trece prin staţiunile tabulei Peutingeriane Bersovia şi Azizis, ceea ce nu putea face decît mergînd pe calea de la Le-

10. Tabula Peutingeriană aşază greşit Lederata pe malul drept al Dunărei. Novela a XI-a a imparatului Iustinian vorbeşte de oraşele: „Recidua et *Literata* quae *trans Danubium* sunt."

derata spre Tibiscum, singura unde se intîlnesc aceste orașe și incă imediat unul după altul. In a doua sa expediţiune, el trecînd Dunărea pe podul de piatră de la Turnu-Severinului, acăruia rămășiţi se vĕd și astăzi in Dunăre, el nu avea ce căuta pe la Bersovia și Azizis, care le vom vedea că erau in Banat, incăt astfel v'om dovedi credem pe deplin că in prima lui expediţiune Traian a trecut Dunărea la Viminacium și a intrat in Dacia pe calea cea mai apusană insemnată pe tabula Peutingeriană.

Aice la Viminacium, astăzi satul Costolaţ in Serbia, Traian puse să se arunce un pod de dubase, pentru acăruia intocmire el se folosi de o insulă ce se afla in mijlocul fluviului [11] și care există și astăzi sub numele de Ostrova. După ce Traian consultă vroinţa zeilor și face jertfele trebuitoare, el trece podul in fruntea oștirei sale, și piciorul seu este cel intăiu al intregei armate care atinge pămîntul dușman.

Tabloul columnei ce represintă această trecere a Dunărei, arată pe zeul fluviului sub chipul unui bătrîn ce stă in o peșteре, cu capul incins cu erburi de baltă. De și geniilor riurilor nu le place in de comun a fi infrînate in libertatea lor prin lucrări omenești, bătrînul Danubiu se arată totuș bine voitor Romanilor și sprijine cu puternica lui mînă podul pe care calcă legionarii lui Traian. Chipul zeului este poate cea mai frumoasă figură a intregei spirale de pe columnă [12].

Cum calcă pe pămîntul Daciei, Traian adună in jurul seu pe comandanţii sei cei mai de frunte și ţine un sfat de răsboiu in care hotărește, după poziţia locurilor, modul inaintărei, și apucă calea inainte care conducea cătră Tibiscum in linie dreaptă. Puţin timp

11. *Fröhner*, tab. 31—33.
12. *Fröhner*, tab. 31—33.

după aceasta, el primește o solie indestul de extraordinară. Un popor din Dacia, anume Burii, trimit lui Traian un burete colosal pe care era scris in limba latină un sfat bine voitor, anume că Traian să nu strice pacea și să se intoarcă in țara lui. In dosul acestui sfat se ascundea o amenințare. Cît de mare era insă frica locuitorilor Daciei de numele lui Traian, se vede de pe aceea că solul Burilor pierde cunoștința cînd ajunge in fața lui Traian și cade de pe calul fără șea, pe care el venise in lagărul roman[13]. Știeau doară aceste popoare, cum spune Dio Cassius că «mai inainte ele nu invinsese pe poporul roman, ci numai pe Domițian ; că acuma aveau de purtat răsboiu cu poporul roman și cu impăratul Traian, care se deosebea prin dreptatea, tăria și curățenia moravurilor sale»[14].

Traian era un general foarte prevăzător. Precum el își alesese o puternică bază a operațiunilor sale și un loc ușor de aprovizionat, așa el nu face un pas inaintea lui in teritoriul Daciei, fără a acoperi dinapoile sale cu lucrări de intărituri. Aceste au un caracter de trăinicie de tot pronunțat, lucrate din piatră cioplită, unele din ele chiar cu ornamentări[15].

Dacii se retrăsese in lăuntrul țărei, părăsind după cît se vede cetățile lor de pe lîngă Dunărea, precum Lederata, Arcidava, Centum-Putea. Ei insă căutau să cunoască mișcările și direcțiunea pe care o lua armata romană prin spioni, din care Romanii prind intr'o zi pe unul, și îl aduc de păr, cu mînile legate la spate, inaintea impăratului[16]. Traian ajunge la

---

13. *Fröhner*, tab. 36. S'a discutat mult intrebarea dacă acest tablou al columnei reprezintă pe solul Burilor și dacă ceea ce el ține in mîni este un burete. *Ammianus Marcellinus* XVII, 12, spune că tot astfeliu păți și un principe sarmat inaintea impăratului Constantin cel Mare.
14. *Dio Cassius*, LXVIII, 6.
15. *Fröhner*, tab. 37—35
16. *Fröhner*, tab. 42.

† Regretatul nostru Coleg Theohari Antonescu în lucrarea publicată după moartea lui de soția lui Eugenia, tovarăș și colaboratoarea lui în numeroasele excursii făcute pentru a identifica tablourile de pe columna cu locurile reale geografice, lucrare apărută sub titlul Columna lui Traian, Iași 1910, susține ca Dacii au mai fost atacați pe o a doua cale prin valea Cernei, tocmai pentru a împiedica împotrivirea lor la înaintarea oștirilor romane prin teamă ~~[illegible]~~ ca cele ce s'au fi apărat contra unirii din ~~[illegible]~~ oștirile de atac ce au fi apărate pe la spate de Romanii pornite pe cel doilea drum (op. cit. p. 246). Și aceasta ce multe altele din foarte ingenioasele pareri ale ~~[illegible]~~ sunt nici numai. Nici ipotiza cea mai pot fi prin nimic verificată.

Bersovia, trece după aceea la Aixis, sau Azizis cum este însemnată pe tabula Peutingeriană. De aice el se îndreptă către valea Timișului, din care trecînd pe urmă în acea a Bistrei, trebuia să ajungă pe o cale bătută deadreptul sub zidurile Sarmizagetuzei. La *Tapae*, în acelaș loc unde și generalul Julian al lui Domițian bătuse pe Daci, întîlnește pentru întâia oară Traian pe protivnicii sei, Dacii, care se retrăsese din cîmpie, și căutase aicea un adăpost și o poziție strategică minunată, apărați fiind în frunte de cursul Timișului, iar cu spatele răzămați pe munții pădurоși ce se întind la nordul acestui riu și care munți îi feriau de a fi încunjurați. Lupta ce se dădu aice fu foarte sîngeroasă. Se spunea mai tîrziu între soldați, că ne mai ajungînd pînza pentru legatul rănilor, Traian își rupsese hainele pentru a procura cîrpele trebuincioase. Dacii fură învinși și din cauza unei furtuni ce izbucni în timpul luptei, încît ei care considerau zeul furtunei ca dușmanul lor, crezuse că și ceriul venise în ajutorul Romanilor [17].

Să căutăm acuma a determina după localitățile de astăzi drumul urmat de Traian până aice. În un fragment al unui gramatic latin, Priscianus, se găsește o frasă, singura ce a mai rămas din pierdutele comentarii a le lui Traian asupra războaelor Daciei: «de aice am plecat la Bersovia apoi la Aixis» [18]. Traian, plecînd de la Lederata în sus pe drumul ce duce de aice la Tibiscum, trecu prin stațiunile identice denumite și puse în aceeași ordine de tabula Peutingeriană, Bersovia și Azizis. Astăzi pentru a merge de la Costolaț către nord, trebue se trecem peste rîul *Bărsava*, afluent al Timișului. Acest riu păstrează precum se vede numele vechiului oraș dac, ce era așe-

17. *Dio Cassius*, LXVIII, 8. *Fröhner*, tab. 47-50. Mai sus p. 90.
18. *Prizcianus*, VI, 13, „Inde Berzobim, deinde Aixin processimus."

zat pe malurile, sale [19]. Orașul dispărînd s'a păstrat numai numele riului, fiind cunoscut că multe orașe poartă numele riului lîngă care au fost intemeeţe. De la Bersovia Traian trecu la Aixis sau Azizis, cum îi zice tabula lui Peutinger, care se va fi aflat poate pe malurile unui alt afluent mai nordic al Timișului, Poganișul, dar de la care oraș nu ne a rămas nici o urmă in topografia actuală.

Apucînd spre răsărit către Tibiscum și Sarmizagetuza, el intîlnește inainte de a ajunge la Tibiscum, pe dușman la *Tapae*. Numele acestui loc s'a păstrat in localitatea *Tapa* sau *Tapia* de la nordul Lugoșului, așezată la baza munților și deasupra Timișului, incît infățoșa foloasele strategice pentru o poziţiune de apărare, pe care le-am insemnat mai sus, și pe care Dacii o alesesă ca puntul unde să aștepte pentru prima oară ciocnirea armatelor romane. De la Tapae inainte, urmînd valea Timișului pănă la confluența Bistrei și apoi valea mărginită de munți de ambele părți ale Bistrei, se ajunge in linie dreaptă pănă la satul Grădiștea sau Varhely, unde se află ruinele vechei capitale a statului dac. De aceea atît Dio Cassius cît și columna lui Traian arată, pe la sfîrșitul expediției, pe Traian luptînd contra Dacilor in munți [20].

Analiza drumului urmat de Traian, pănă la intrarea lui in munții Daciei, ne-au dat putința a identifica cu o deplină siguranță doue nume vechi, Bersovia și Tapae cu corespondentele lor moderne, Bărsava și Tapa [21].

---

19. Din puntul de vîdere al limbei schimbarea vechiului *o* din *Bersovia* in *a*, *Bărsava*, este foarte firească, după cum se poate videa din analogiile *corastra* de la latinul *colostra* și *afară* din *ad foras*. *D. Onciul*, critica lucrărei mele, Teoria lui Rösler, in Convorbiri literare, XIX, p. 184.

20 *Dio Cassius*, LXVIII, 9. *Fröhner*, tab. 74, 83–85, 95–96.

21. Asupra acestui de pe urmă nume *Tapa*, observăm că din puntul de videre fonetic el trebuia să rămînă neschimbat, după analogiile *barba* și *capra* rămase aceleași in limba romînă.

In drumul seu prin valea Bistrei mai ie o cetate dacă, probabil Tibiscum, și legionarii îi dau foc pe cînd locuitorii ei fug in pădurea din apropiere [22]. Decebal, vĕzînd că armata romană se îndreaptă cătră capitala sa, trimite lui Traian o ambasadă compusă din trei ambasadori călări pe cai fără șele, urmați de o numeroasă intovărășire. insă toți dintre comați, clasa de jos a poporului [23]. Cu toate rugămințile ambasadorilor, Traian stăruește in condițiunile sale pentru incheerea păcei, cu atît mai mult că se simțise atins prin necuviința Dacului de a-i trimite in ambasadă niște oameni de rînd. Solia fiind respinsă, Traian inaintează mai departe și dă peste un sat in care rămăsese insă numai bătrînii, femeile și copii [24], poporația validă fiind luată in oastea care apăra țara. Accasta ne arată intr'un chip invederat că Dacii nu'și părăsise satele lor nici chiar la apropierea armatelor romane și deci invedereză cît de neintemeiată este părerea acelora ce susțin că Dacia a fost cu totul deșertată de poporația ei, după cucerirea romană.

Se vede că Romanii inaintase foarte incet pănă aice, pe la jumătatea văei Bistrei, de oare ce îi apucă iarna, și cavaleria dacă, vroind să treacă peste un rîu inghețat pentru a ataca pe Romani, ghiața se rupe și ea cade in apă [25]. Capul Dacilor, de și desperat de nenorocirea intîmplată, ordonă totuș restului trupei atacul Romanilor, care erau aparați de un lagăr intărit. Barbarii lovesc in oameni cu săgeți, in ziduri cu un berbece, dar după cît se pare cu puțină izbîndă [26].

Traian oprește aice campania din anul 101 și, lăsînd in toate lagările și intăriturele construite gar-

22. *Fröhner*, tab. 50—51.
23. *Fröhner*, tab. 51—52. Mai sus p. 106.
24. *Fröhner*, tab. 53—54.
25. *Fröhner*, tab. 54—55.
26. *Fröhner*, tab. 55—56.

nizoane indestulătoare, se intoarce in un oraș din Panonia, pentru a petrece iarna. In primăvara anului 102, el pleacă de aice cu armata lui pe șăici [27], și coboară Dunărea până la locul unde trecuse in anul dinainte. Impăratul dînd exemplul muncei și al activității ia singur vîsla in mîni și despică cu ea valurile Dunărei, adeverind astfel spusele lui Plinius din panegiric, că «atunci cînd Traian se află pe mare, nu se mulțămește numai cît a privi semnalurile și mișcările, ci se așază singur la cîrmă și asemene celor mai zdraveni tovarăși, el taie valurile, stăpînește vînturile revoltate și urcă cu puterea vîslei cele mai repezi șivoae» [28]. El ajunge in curînd la locul unde posise in campania intăi, găsînd neatinse toate posturile pe care le lăsase el in țara dușmană. Prima intîlnire a dușmanilor fu acea a unei trupe de cavaleri daci sau mai curînd sarmați, imbracați in zale, pe care Romanii îi bat și-i ieu pe fugă[29]. Auxiliarii germani ai lui Traian dau in acest timp peste un corp mai mare de Daci, cu care au o luptă crîncenă dar victorioasă. Conducătorul Dacilor, văzînd și această bătălie perdută, se sinucide. Această perdere aduce supunerea unui trib al Dacilor, care vine să facă inchinare lui Traian cu nobilii lor in frunte și cu o mare mulțime de femei și de copii, cerîndu-i indurarea. Traian, care avea interes de a provoca cît mai multe de aceste defecțiuni, pentru a slăbi pe dușman, primește și trătează pe cei ce se supuneau cu bună vroință [30].

Cu cît Traian se apropia de capitala Dacilor, cu atîta piedicele naturale și măestrite se inmulțiau, impotrivirea Dacilor devenia mai cerbicoasă; cu atîta

27. *Fröhner*, tab. 57—58.
28. *Fröhner*, tab. 58—59. Comp. *Plinius*, Panegyr. c. LXXXI.
29. *Fröhner*, tab. 59—62.
30. *Fröhner*, tab. 63—64.

lupta lua un caracter mai inversunat, atit din partea atacului cît și al apărării. Păduri ne umblate in care legiunile romane sunt nevoite să'și deschidă un drum cu toporul; ponoare, ~~torente~~ și șanțuri adînci pe care sunt siliți să le umple[32]; intărituri ridicate mai la fie ce pas și apărate cu o stărunință ne mai pomenită ingreuiau inaintarea Romanilor. Atacurile Dacilor asupra pozițiunilor romane devin tot mai dese; sîngele curge in șiroae și mai fie care pas inainte al Romanilor este însemnat prin moartea unui legionar; iar din partea Dacilor jertfirea vieței se face cu o dărnicie, pe care putea să o explice numai nestrămutata lor credință că ar fi nemuritori. Traian mai ie o cetate ce o intîlnește in cale, ultimul avanpost inaintea capitalei, pe cînd generalul seu Maximus prinde pe o soră a regelui și regăsește in cetatea unde pune mîna pe ea, toate semnele militare luate de Daci in lupta cu Fuscus[33].

Aceste de pe urmă perderi indupleca pe Decebal a trimite impăratului roman o nouă ambasadă, de astă dată un personaj de rang inalt, un pileat, care cum ajunge inaintea lui Traian se pune in genunchi, intinzînd către el mînile sale in semn de desperare și implorînd indurarea lui[34]. De și umilite in forma, in fond insă cererile Dacilor nu se potriveau de loc cu intențiile lui Traian, și răsboiul urmează mai departe. Cavaleria mauretană sub Lucius Quietus atacă pe Daci și-i pune pe fugă, scăpînd ei in fundul pădurilor[35]. Aice inchizînd drumul prin arbori răsturnați in cale, Romanii sunt nevoiți să ieo pădurea cu assalt, ca o cetate[36].

Cînd Romanii eșiră din pădure se desfăcu inaintea

---

31. *Fröhner*, tab. 83—88, 89—91.
33. *Dio Cassius*, LXVIII, 9.
34. *Fröhner*, tab. 82—83.
35. *Fröhner*, tab. 85—88.
36. *Fröhner*, tab. 91—92.

lupta lua un caracter mai inversunat, atit din partea atacului cît și al apărării. Păduri ne umblate in care legiunile romane sunt nevoite să'și deschidă un drum cu toporul; ponoare, ~~torente~~ și șanțuri adînci pe care sunt siliți să le umple[32]; intărituri ridicate mai la fie ce pas și apărate cu o stărunință ne mai pomenită ingreuiau inaintarea Romanilor. Atacurile Dacilor asupra pozițiunilor romane devin tot mai dese; sîngele curge in șiroae și mai fie care pas inainte al Romanilor este însemnat prin moartea unui legionar; iar din partea Dacilor jertfirea vieței se face cu o dărnicie, pe care putea să o explice numai nestrămutata lor credință că ar fi nemuritori. Traian mai ie o cetate ce o intîlnește in cale, ultimul avanpost inaintea capitalei, pe cînd generalul seu Maximus prinde pe o soră a regelui și regăsește in cetatea unde pune mîna pe ea, toate semnele militare luate de Daci in lupta cu Fuscus[33].

Aceste de pe urmă perderi indupleca pe Decebal a trimite impăratului roman o nouă ambasadă, de astă dată un personaj de rang inalt, un pileat, care cum ajunge inaintea lui Traian se pune in genunchi, intinzînd către el mînile sale in semn de desperare și implorînd indurarea lui[34]. De și umilite in forma, in fond insă cererile Dacilor nu se potriveau de loc cu intențiile lui Traian, și răsboiul urmează mai departe. Cavaleria mauretană sub Lucius Quietus atacă pe Daci și-i pune pe fugă, scăpînd ei in fundul pădurilor[35]. Aice inchizînd drumul prin arbori răsturnați in cale, Romanii sunt nevoiți să ieo pădurea cu assalt, ca o cetate[36].

Cînd Romanii eșiră din pădure se desfăcu inaintea

---

31. *Fröhner*, tab. 83—88, 89—91.
33. *Dio Cassius*, LXVIII, 9.
34. *Fröhner*, tab. 82—83.
35. *Fröhner*, tab. 85—88.
36. *Fröhner*, tab. 91—92.

lor intinsa cetate a Dacilor, bine așazată și minunat intărită. In loc insă de a se inchide in cetate și de a suporta un asediu, Dacii incearcă o de pe urmă dată soarta armelor. Se incinge o luptă desperată, in care fie ce Dac își vinde scump viața ; dar in sfîrșit intre vitejii egale trebuia să hotărască precumpenirea științei romane [37]. Dacii sunt din nou bătuți și capitala lor trebuind să cadă numai decît in mînile invingătorului, Decebal se hotărește a primi fără nici o condiție pacea dictată de Traian. El vine in persoană inaintea impăratului, insoțit de doi mari demnitari ai curței sale, și cade in genunchi la picioarele Romanului. Din dărătul lor o mulțime nenumărată de popor se tîrîe in genunchi implorînd ertarea invingătorului [38].

Pacea impusă de Traian și primită de Decebal stipula ca «regele dac, să inapoiască toate armele, mașinele și meșterii primiți de la Romani, să predee dezertorii, să dărîme toate cetățile, să părăsească toate cuceririle făcute in afară de propria lui țară, să recunoască de prieteni și dușmani pe prietinii și dușmanii poporului roman și să nu mai primească nici un Roman civil sau militar in slujba sa» [39].

Traian, crezînd că Dacii făgăduesc in bună credință mănținerea condițiunilor la care se indatorise față cu Romanii, ajungîndu'și prin aceasta ținta ce'și propusese cînd plecase din Roma, ie cu dînsul cîți va soli daci, care să meargă la Roma spre a confirma inaintea senatului juruirile pe care le făcuse lui, lasă o garnizoană in Sarmizagetuza, și se intoarce in capitală, unde serbează asupra Dacilor un meritat triumf și ie supranumele de «Dacicul» [40].

---

37. *Frőhner*, tab. 87—99.
38. *Frőhner*, tab, 101—104.
39. *Dio Cassius*, LXVIII. 9.
40. *Dio Cassius*, LXVIII. 10.

Indicis.

Traian I 131.
Portik & Fer I 133.
Moesia –
Pannonia –
Columbaci –
Orsova –
Viminacium I 134., 136
Claudius Livianus –
Lucius Quietus –, 143
Laberius Maximus –
Liberata I 136
Latiatis –
Tierna –
Egeta –
Drubetis –
Arcidava –
Antium Gutea –
Bersovia –
Agiga –
Caput Bubali –
Tibiscum –
Recidiva I 136, 10
Literata I 136, 10
Turm Severinului I 137
Cortolatg I 137
Ostrova –
Burii I 138.
Aixis I 139.
Timisul I 139.
Bistri –
Tapae –
Bersava –
Tapa v. Tapae I 140
Varhely –
Maximus I 143

3. A DOUA EXPEDIȚIE A LUI TRAIAN.

Decebal numai cît se prefăcuse că se supune Romanilor, văzîndu-se strîns prea de aproape. «Nu că doară el ar fi avut in gînd a se ținea de cele incheiete, ci numai pentru a scăpa din perzania in care se afla»[1], fățăria el o primire atît de necondiționată a indatoririlor impuse lui de Traian. De abia insă impăratul ajunsese in Roma și îi vine știre că «Decebal face multe contra legăturei păcei, că primește iarăși dezertori, reintărește cetățile, cercetează prin soli națiunile vecine, pedepsește pe acele ce nu primise a fi in partea lui, luînd bună-oară Iazigilor o parte de pămînt»[2], și altele multe. Aceste auzîndu-le Traian, face de indată să se decreteze din partea senatului pe Decebal de dușman al poporului roman și se hotărește a pleca numai decît iarăși in persoană în contra regelui dac.

In această de a doua expediținne Traian nu mai indreptă atacul principal contra lui Decebal pe unde'l lovise intăia oară, cu toate că s'ar părea că un asemenea atac ar fi trebuit să-i vină mai ușor, de oare ce țara îi era pe acolo cunoscută. Ne intrebăm care a putut fi motivul ce l'a impins pe Traian a

1. *Dio Cassius*, LXVIII. 9.
2. *Dio Cassius*, LXVIII. 10.

schimba de astă dată baza operațiunilor sale? Dar pentru a putea răspunde la această intrebare, trebue intăi să căutăm a determina locul pe unde Traian au atacat pe Daci in decursul celui de al doile al seu răsboiu impotriva lor.

Amintim de la inceput observația făcută și mai sus, că Traian nu putea pătrunde in Dacia, decît pe căile bătute și umblate ale acelor timpuri. Prin urmare, dacă el și-a schimbat calea de atac, a trebuit s'o strămute pe una din celelalte doue pe care tabula Peutingeriană le arată ca ducînd din Moesia in Dacia. Am vĕzut insă că afară de calea pe la Viminacium, mai erau una pe la Taliatis in fața stațiunnei Tierna și alta pe la Egeta-Drubetis. Pe una din aceste doue a trebuit Traian să'și aleagă noul seu drum. El nu putea să se hotărască pentru Taliatis-Tierna, care ducea pe la Ad-Mediam (Mehadia de astăzi) prin valea Cernei cătră Sarmizagetuza; căci de și drumul era cel mai scurt cătră capitala Daciei, pe de o parte ingustimea văei, restrinsă intre doi pereți de stînci uriețe, care une ori par a se atinge, o făcea cu totul greu de străbătut pentru o armată și foarte ușor de apărat; pe de altă parte insă ea nu corespundea scopurilor politice a le lui Traian. Ii remănea deci numai calea cea mai răsăriteană, Egeta-Drubetis, pe unde și Traian puse să se construiască vestitul pod de piatră peste Dunărea, de cătră arhitectul grec Apollodorus din Damasc.

S'a discutat mult timp asupra locului așezărei acestui pod și mai mulți scriitori au pretins că podul lui Traian nu ar fi fost așternut la Turnu-Severinului, cu toate rămășițele de pilastri ce se vĕd și astăzi in apă, cînd Dunărea este mică; că pe aice ar fi trecut podul, tot de piatră, al lui Constantin cel

20593

x) Vezi descrierea exploratorilor facute de Tocilescu la Celeiu pentru constatarea rămăsitelor podului în Monumente epigrafice și sculpturale I 1902, p. 239 și urm.

Mare[3], iar că acel al lui Traian, s'ar fi aflat mult mai în jos pe cursul Dunărei, la Celeiu lîngă Corabia, la o îndepărtare aproape egală de gurile Jiului și ale Oltului, unde de asemene se văd rămășițe de stîlpi de piatră în matca Dunărei. Pentru această părere s'au adus mai ales două argumente: întâi că dimensiunile podului, astfel precum sunt arătate de Dio Cassius, nu s'ar potrivi pentru lățimea îndestul de mică a Dunărei la Turnu-Severinului; apoi lipsa unei căi romane, care să ducă din fața podului în interiorul țărei, ceea ce tocmai s'ar afla în locul celalalt, unde o cale romană începe de la Celeiu și merge pe malul drept al Oltului până în Transilvania.

Asupra argumentului întâi observăm că pretinsa nepotrivire a dimensiunilor podului cu acea a Dunărei provine numai din o greșită măsurătoare. Este cunoscut că îndepărtarea între malurile Dunărei la Turnu-Severinului este de 1127 de metri. Dio Cassius ne spune însă că podul era așezat pe 20 de stîlpi, îndepărtați unul de altul de 170 de picioare; în totul 3570 de picioare, care fac 1103 metri[4]. Dacă socotim însă și părțile dintre cel d'întâi și cel de pe urmă stîlp și maluri, ajungem la lățimea fluviului constatată astăzi. Măsura dată de Dio nu se potrivește însă nici de cum la Celeiu, unde Dunărea are o lățime de 6000 de picioare sau 1856 de metri. Apoi Dio el însuși observă: «nu doară ca pe aiurea fluviul nu ar fi mai lat, căci este chiar de două și de trei ori pe atîta; dar aice cu toate că este mai îngust

3. Asupra podului lui Constantin cel Mare, vezi *Cedrenus*, Bonn. I, p. 517 și *Aurelius Victor*, de vita et moribus imperatorum c. XLI: «Hic (Constantinus) pontem in Danubio construxit.» Comp. *Orosius* VII, 28 și *Paulus Diaconus*, XI.

4. Un picior grecesc = 0.m 309. Datele lui Dio sunt luate din descrierea lucrărei lui Apollodorus făcută de însuși architectul Comp. *Procopius*, de ædificiis IV, 5; prin urmare măsurile sunt acele grecești.

este însă proporțional și mai adînc»[5], ceea ce corespunde în tocmai cu natura Dunărei la Turnu-Severinului, unde de și nu este în lățimea ei cea mai mare, are însă o adîncime de aproape 30 de metri.

Argumentul cu șoseaua romană este tot atît de puțin hotăritor. Oare Romanii trebuiau numai decît, îndată ce pusese piciorul în Dacia, să construiască și o șosea spre a pătrunde în lăuntrul țărei? Cu toată fenomenala repeziciune cu care se construiau lucrările romane, ar fi trebuit mult mai lung timp pentru construirea șoselei decît pentru acea a podului. Dacă Romanii ar fi trebuit să aștearnă și șoseaua prin Valahia mică de la podul de la Celeiu până în Transilvania, înainte de a începe războiul cu Dacii, atunci fără îndoeală că, începînd ei construirea podului în 103, în 105 nu ar fi putut păși pe șoseaua lor pentru a intra în Transilvania. Șoseaua este cu totul neatîrnată de pod; a fost așternută mai tîrziu, după reducerea Daciei în provincie romană. Din aflarea sau lipsa ei, ca continuare a unui pod, nu se poate deduce absolut nimic asupra locului construirei acestuia, și din asemenea argumente nu se poate dobîndi nici o lumină și cauză.

Nu trebue să ne mirăm dacă nu găsim nici o pomenire a podului lui Traian în hărțile sau însemnările drumurilor rămase de la cei vechi, precum în tabula Peutingeriană sau în itinerariul lui Antonin,[6] pentru că aceste însemnări nu se ocupă decît cu în-

---

5. *Dio Cassius*, LXVIII, 13.

6. *Engel* în Commentatio de expeditionibus Traiani ad Danubium et origine Valachorum, Vindobonae, 1796, p. 206 arată că itinerarul lui Antonin ar însemna puntea lui Traian între Egeta și Aquae. Engel reproduce anume după ediția lui Wesseling următorul loc din itinerar:

Cuppis, M. P.	XXIII
Novas . .	XXIII
Talia . .	XXII

este însă proporțional și mai adînc»[5], ceea ce corespunde în tocmai cu natura Dunărei la Turnu-Severinului, unde de și nu este în lățimea ei cea mai mare, are însă o adîncime de aproape 30 de metri.

Argumentul cu șoseaua romană este tot atît de puțin hotăritor. Oare Romanii trebuiau numai decît, îndată ce pusese piciorul în Dacia, să construiască și o șosea spre a pătrunde în lăuntrul țărei? Cu toată fenomenala repeziciune cu care se construiau lucrările romane, ar fi trebuit mult mai lung timp pentru construirea șoselei decît pentru acea a podului. Dacă Romanii ar fi trebuit să aștearnă și șoseaua prin Valahia mică de la podul de la Celeiu pănă în Transilvania, înainte de a începe răsboiul cu Dacii, atunci fără îndoeală că, începînd ei construirea podului în 103, în 105 nu ar fi putut păși pe șoseaua lor pentru a intra în Transilvania. Șoseaua este cu totul neatîrnată de pod; a fost așternută mai tîrziu, după reducerea Daciei în provincie romană. Din aflarea sau lipsa ei, ca continuare a unui pod, nu se poate deduce absolut nimic asupra locului construirei acestuia, și din asemenea argumente nu se poate dobîndi nici o lumină și cauză.

Nu trebue să ne mirăm dacă nu găsim nici o pomenire a podului lui Traian în hărțile sau însemnările drumurilor rămase de la cei vechi, precum în tabula Peutingeriană sau în itinerariul lui Antonin,[6] pentru că aceste însemnări nu se ocupă decît cu în-

---

5. *Dio Cassius*, LXVIII, 13.

6. *Engel* în Commentatio de expeditionibus Traiani ad Danubium et origine Valachorum, Vindobonae, 1796, p. 206 arată că itinerarul lui Antonin ar însemna puntea lui Traian între Egeta și Aquae. Engel reproduce anume după ediția lui Wesseling următorul loc din itinerar:

Cuppis, M. P.	XXIII
Novas . .	XXIII
Talia . .	XXII

este însă proporțional și mai adînc»[5], ceea ce corespunde în tocmai cu natura Dunărei la Turnu-Severinului, unde de și nu este în lățimea ei cea mai mare, are însă o adîncime de aproape 30 de metri.

Argumentul cu șoseaua romană este tot atît de puțin hotăritor. Oare Romanii trebuiau numai decît, îndată ce pusese piciorul în Dacia, să construiască și o șosea spre a pătrunde în lăuntrul țărei? Cu toată fenomenala repeziciune cu care se construiau lucrările romane, ar fi trebuit mult mai lung timp pentru construirea șoselei decît pentru acea a podului. Dacă Romanii ar fi trebuit să aștearnă și șoseaua prin Valahia mică de la podul de la Celeiu pănă în Transilvania, înainte de a începe răsboiul cu Dacii, atunci fără îndoeală că, începînd ei construirea podului în 103, în 105 nu ar fi putut păși pe șoseaua lor pentru a intra în Transilvania. Șoseaua este cu totul neatîrnată de pod; a fost așternută mai tîrziu, după reducerea Daciei în provincie romană. Din aflarea sau lipsa ei, ca continuare a unui pod, nu se poate deduce absolut nimic asupra locului construirei acestuia, și din asemenea argumente nu se poate dobîndi nici o lumină și cauză.

Nu trebue să ne mirăm dacă nu găsim nici o pomenire a podului lui Traian în hărțile sau însemnările drumurilor rămase de la cei vechi, precum în tabula Peutingeriană sau în itinerariul lui Antonin,[6] pentru că aceste însemnări nu se ocupă decît cu în-

---

5. *Dio Cassius*, LXVIII, 13.

6. *Engel* în Commentatio de expeditionibus Traiani ad Danubium et origine Valachorum, Vindobonae, 1796, p. 206 arată că itinerarul lui Antonin ar însemna puntea lui Traian între Egeta și Aquae. Engel reproduce anume după ediția lui Wesseling următorul loc din itinerar:

Cuppis, M. P.	XXIII
Novas . .	XXIII
Talia . .	XXII

dicarea staţiunilor şi a distanţelor dintre ele. Cînd drumurile întîlnesc o apă, linia care le însamnă trece curat peste ea, fără a arăta dacă comunicaţia se face prin o punte sau altfel cum-va.

Dintre scriitorii vechi numai Procopius (sec. al VI-le) se rosteşte mai lămurit asupra locului ocupat de podul lui Traian. El spune că: «nu departe de Zanes este un castel acărui nume este Pontes,» arată apoi că acest nume de Pontes îi vine de acolo că Traian impăratul ar fi făcut un pod aice peste Dunărea prin arhitectul Apollodorus din Damasc. Că acest castel Zanes vine lîngă Turnu-Severinului se vede de pe aceea că Procopius, urmînd cu enumerarea cetătilor dunărene, arată ca cea întăi după Pontes oraşul ad Aquas şi după acesta castelul Dortico, care sunt arătate şi de tabula Peutingeriană ca urmînd indată după Egeta. Zanes nu poate fi deci decît un alt nume pentru Egeta. Găsim următoarea paralelă între Procopius şi tabula Peutingeriană:

Procopius	—	**Tab. Peut.**
Lederata	—	Lederata
Zernes	—	Tierna
Zanes	—	Egeta
Pontes	—	—
Ad aquas	—	Ad aquas
Dorticum	—	Dortico

Procopius pune evident puntea lui Traian mai în sus de Aquas, deci cu neputinţă în spre gura Oltului.[7]

Egeta . .	XXII	Inter Egetam et Aquas Pons Traiani.
Aquis . .	XVII	
Dortico. .	X	

In ediţia critică a itinerarului lui Antonin a lui Parthey şi Pinder, Berolini 1848, p. 103 se vĕd însemnate staţiunele arătate de Engel, fără acea notiţă asupra punţii lui Traian. Bănuim că Engel va fi luat o adnotare a lui Wesseling drept textul itinerarului.

7. *Procopius*, de aedificiis, c. VI. Vezi harta expediţiilor lui Traian.

Conform cu aceasta arată și Constantin Porfirogenitul (sec. al X-le) că «in țara Ungurilor ar fi mai multe lucruri vechi și inainte de toate podul lui Traian (adică ruinele lui), la extremitatea Ungariei. Belgradul este la trei zile indepărtare de această punte» [8]. Indicațiunea scriitorului grec de și cam generală, este totuși indestulătoare pentru a arăta așezarea podului, din cauză că Porfirogenitul arată locul acestui pod ca la extremitatea Turciei adecă a Ungariei, țară care nu s'au intins nici o dată până la gurile Oltului și mai ales nu pe timpul impăratului scriitor, cind Valahia era in stăpînirea Pecenegilor.

Dacă toate dovezile aduse până aice ne dispun numai cît a primi mai curînd așezarea podului lui Traian la Turnu-Severinului, apoi dovada invederată că rămășițele de pilastri, ce se află aice in Dunărea, aparțineau podului lui Traian și nu acelui al lui Constantin, care acesta se afla la Celeiu, ne-a dat'o studiarea insăși a acestor rămășiți, făcută in ziua de 15 Ianuarie 1858, cînd se intîmplă o scădere cu totul exceptională a apelor Dunărei. «Un inginer militar din Rușava și un conductor de clădiri al companiei vapoarelor din Turnu-Severinului făcură in acea zi măsurători și explorațiuni minuțioase; ei constatară in albia fluviului 16 stîlpi de zidire, pe care cercetîndu-i, îi găsiră construiți ca și capetele podului de pe maluri, cu petroae și cu mocirlă de ciment roman și căptușiți cu cărămidă mare pătrată; erau indepărtați intre ei ast-feliu de a latul riului, incît locul unde lipsiau dintrinșii patru, spre a face 20 in totul, era acoperit de o insulă, care pe semne podmolise pe aceste. In interiorul zidăriei se aflară nu numai găuri regulat dispuse, in care fusese așezate bîrne incrucișate, dar incă se aflară și cîte-va

8. *Const. Porphyrog.*, de adm. imperii, c. XI.

+ Cum de Traiàn a putut cleidi podul fare a fi
restiuștit de Dacu se explica prin acea
ca el ocupase de mai înnaint malul
nordic al Dunării

+ Dna Vaschide (l.c. maisus p. 125 nota 19 bis) p. 64 arată ca
~~acea~~ regăsitele curonii ~~poarte~~ poarte mărcile:
Coh. II Hisp., Coh. I civ. Rom. și Coh. III Brit. cohorte
care se adevăr au luat parte la expediție.

crîmpeie de lemn de stejar; *cărămizile care acopereau stîlpii purtau mărcile a trei diferite cohorte auxiliare din a XIII-a legiune Gemină*, care negreșit au fost întrebuințate la lucrarea podului» [9]. Este invederat că aflarea unor cărămizi cu marca legiunei a XIII-a Gemină hotărește definitiv că această punte trebue să fie a lui Traian, căci este cunoscut că atare legiune a luat partea cea mai activă la cucerirea Daciei, și a ramas aice ca garnizoană până la părăsirea ei de către ocîrmuirea romană. Să înlăturăm însă și o ultimă întîmpinare, care se aduce tocmai din construirea acestui pod. Am văzut anume că în partea superioară a stîlpilor s'a găsit găuri care slujiau după cît se vede la prinderea structurei superioare a podului, care era de lemn, și că s'au găsit în ele chiar resturi de crîmpeie de stejar. Se pretinde că asemenea rămășiți nu s'ar potrivi cu descrierea podului de către Dio, care ar spune că și partea superioară a podului era tot de piatră. Scriitorul grec însă în descrierea în destul de scurtă a podului spune numai atîta asupra acestui punt: «Stîlpii stau între ei la o îndepărtare de 170 de picioare și sunt legați prin bolți» [10], fără să adaugă dacă bolțile sunt de lemn, sau de zidărie. Ele puteau fi însă și de lemn și este natural că și lemnul să fi fost așezat în formă de boltă, pentru o deschidere atît de mare, unde nu ar fi putut să reziste niște grinzi orizontale.

Traian trecînd Dunărea la Turnu-Severinului, a doua întrebare care se pune de la sine este pe unde au apucat el către Sarmizagetusa; deadreptul prin pasul Vulcanului sau prin acel al Turnului Roș? Dacă

9. *A. I. Odobescu*, Istoria archeologiei, I, anticitatea, renașterea. București 1877 p. 362, după monografia profesorului *Aschbach*, Ueber Trajan 's steinerne Donaubrücke, Wien, 1858.

10. *Dio Cassius*, LXVIII, 33: „*Καὶ ἀνταὶ ἑβδομήκοντα καὶ ἑκατὸν ἀπ' ἀλλήλων πόδας ἀπέχουσαι, ἀψῖδι συνῳκοδομήνται.*"

Traian ar fi vrut să lovească numai Sarmizagetuza, atunci n'ar fi avut decît să apuce pe la Lederata, prin valea Timișului și a Bistrei, pe unde ajunsese o dată până sub zidurile ei. Dar pentru a nimici puterea Dacilor și a-i supune stăpînirei romane nu era în deajuns a se lua capitala. Trebuia să atace pe Daci în chiar cetatea lor firească, să le taie putința retragerei către munții Transilvaniei; deci trebuiau atacați ei în această țară chiar. Iată dar că în planul strategic al lui Traian trebuia să fie atacul Dacilor prin Transilvania și prin urmare trecerea lui prin pasul Turnului Roș. Această încheiere apriorică găsește mai multe argumente în alte împrejurări. Mai întâi de la Drubetis calea care duce în interiorul Daciei la ultimul seu oraș în spre nord, Porolissum, trecea prin următoarele punte după tabula Peutingeriană: Anutria, Pelendova, Castra-nova, Romula, Acidava, Rusidava, Pons-Aluti, Buridava, Castra-Traiana, Arutela, Pretorium, Pons-vetus, Stenarum, Cedonie, Decidava, Apulum (astăzi Karlsburg sau Alba Iulia) și de acolea înainte prin Napoca la Porolissum (astăzi Mojgrad). Mai multe din aceste nume sunt romane precum: Castra-nova, Romula, Pons-Aluti, Castra-Traiana, Pretorium, Pons-vetus; prin urmare arată că fusese călcată de Romani calea pe care se înșirau. S'ar putea întîmpina că ele au putut fi date locurilor după cucerirea Daciei de Romani, de oare ce ele se află în tabula Peutingeriană, care este posterioară cuceririi romane. Unul din ele însă, Castra-Traiana, trebue numai decît să-și aibă originea din timpul cuceririi însăși, de oare-ce vedem în el numele lui Traian, fie că acest nume să-i fi fost dat de însăși legiunile cuceritorului Daciei ce poposise acolo, fie că să fi fost aplicat acelui loc în timpuri mai târzii, ca

o amintire a trecerei lui Traian. Strabo apoi ne spune că Romanii ar fi transportat pe riul Maris (pe care l'am văzut a fi Oltul) «toate cele de trebuință războiului» [11]. Ce inlesnire ar fi avut Traian de a transporta pe Olt materialul și proviziile de războiu, dacă armata lui ar fi trecut prin pasul Vulcanului? Din potrivă, dacă urma calea pe la Turnul Roș, atunci fără indoială că cursul Oltului putea să-i slujască la asemene lucru.

Inainte însă de a merge mai departe trebue să arătăm că drumul ce merge de la Drubetis la Apulum și Porolissum trecea intr'adevăr prin pasul Turnului-Roș. Cite-va identificări a le numelor vechi cu acele ce se află incă astăzi in țările romine vor inlesni asemene dovadă.

Intăia stațiune arătată de tabula Peutingeriană după Drubetis este *Amutria*, care nu este decît forma romanisată a numelui dac (ad) *Mutria* (m) care au rămas până astăzi alipit de riul *Motru*, ce curge prin acea parte de țară [12]. Așa dar calea de la Drubetis către Apulum apuca intăi peste Motru, deci spre răsărit și nu direct spre nord către Sarmizagetuza. După cîte-va stațiuni intermediare intilnim *Pons-Aluti*, adică puntea Oltului, prin urmare o stațiune ce trebuia să fie lîngă acest riu, și unde se afla un pod, pentru care Romanii o și numiră astfeliu. Acest nume nu insamnă că Traian ar fi trecut aice Oltul pe un pod, ci numai că se afla de mai inainte in acest loc o trecătoare făcută de Daci. Intr'adevăr este cunoscut că malul Oltului din stînga este inalt și rîpos, pe cînd acel

11. *Strabo*, VII, 2 § 13. Comp. mai sus, p. 37.

12. *Mutria* după regulile limbei românești poate fără nici o greutate fi redusă la *Motru*. Pentru schimbarea lui u in o aducem analogiile *norã* de la *nurus*, *popor* de la *populus*; iar pentru perderea lui i inainte de u avem *cumătru* de la *commatrinus*, *Dumitru* de la *Demetrius*. Vezi *Onciul* in Conv. lit., XIX, p. 183.

din dreapta este o vale largă de cîte-va sute de metri, mărginită de o terasă mai inaltă, care oferea deci o cale foarte indămănatecă pentru o armată. Traian deci, cum au ajuns la Pons-Aluti, au apucat spre nord pe *malul drept* al Oltului către pasul Turnului-Roș, pe calea indicată de tabula Peutingeriană. Puntul unde Traian au atins Oltul trebue să se fi aflat puțin mai jos de Rîmnic, căci de acolo vedem că mai sunt numai doue stațiuni până la *Arutela*, care era așezată pe riul *Lotru* de astăzi, ce'și trage numele de la Arutela. Am vĕzut că Traian mergea pe partea dreaptă a Oltului și tocmai pe această parte se varsă în el riul Lotru [13].

Mai observăm că pe cînd de la Drubetis până la Pons Aluti, distanță in destul de mare, sunt cinci statiuni, de la acest din urmă până la Arutela, distanță mică, sunt numai doue, și tot pentru identificarea Lotrului cu Arutela mai vorbește și imprejurarea că el se află aproape la doue treimi de drum intre Turnu-Severinului și Alba Iulia, precum și Arutela tabulei Peutingeriane se afla la aceeași indepărtare proporțională intre Drubetis și Apulum [14].

---

13. *Arutela* este format ca și Amutria din (ad) *Rutela* (m). Prin o metateză foarte obicinuită in limba romînă avem din Rutela, Lutera, de unde apoi prin schimbarea lui *u* in *o*, eliminarea lui *e* și prefacerea genului din feminin in masculin avem forma *Lotru*.

Schimbarea lui *u* in *o* am dovedit'o in nota precedentă. Eliminarea lui *e* și metateza sunt fenomene obicinuite in limba romînă. Cît despre schimbarea genului citĕm: tilia—teiu.

14. Tabula Peutingeriană arată anume următoarele distanțe intre diversele stațiunii a-le acestei căi.

	mii de pași
De la Drubetis la Amutria	36
„ Amutria la Pelendova	35
„ Pelendova la Castra-nova	20
„ Castra-nova la Romula	30
„ Romula la Acidava	13
„ Acidava la Rusidava	24

	mii de pași
De la Arutela la Praetorium	15
„ Praetorium la Pons vetus	9

+ Dar Traian mai lovi pe Daci și prin un al doile punct, prin Scitia mică ~~...~~ Dobrogea de astăzi. Numai ase a explica radicarea de cetate el ~~...~~ a marchei monument de la Adam Klissi, Troppaeum Traiani presumă a celatei Nicopoli în Moesia ca un „semnu al victoriei lui contra Dacilor." Tot de aici se explică cum de oraşul Tomis (constanța de astăzi) tot ~~...~~ monde în vocaturi ~~...~~ Traian; apoi pentru ce unul atât de mult oraș din Moesia care mândrea în numele lui, ca ~~...~~ Nicopolis, Plotinopolis (de la Plotina

---

1) Amm. Marcellinus, XXXI, 5, 16: „Nicopolis quam indicium victoriae contra Dacos Traianus condidit." Tocilescu Fouilles et recherches archéologiques, com. à l'acad. des Inscriptions, à Paris, 1900, p. 74: „Qui voulait faire le grand monument d'Adam Klissi dans la Dobrogea s'il est vrai que le genre de contre la Daces ne s'était porté que sur la rive gauche du Danube?"

Din discutiunea de până aice s'au dovedit doue împrejurări, anume: că drumul ce conducea de la Drubetis în lăuntrul Daciei, trecea pe la Turnul Roș și că aceasta a fost calea apucată de Traian în a doua lui expediţiune [15].

Motivul ce l'a impins a ataca pe Daci din această parte a fost întâi scopul seu de a le tăia linia de retragere către interiorul ţărei; apoi Dacii, aşteptîndu-se fără îndoială a fi loviţi tot prin partea de mai înainte, grămădise într'acolo toate întăriturile lor, încît Traian era sigur a găsi drumul prin Transilvania aproape liber către capitală.

Traian plecă în anul 104 de a doua oară contra Dacilor. Anul întâi însă îl petrece în Moesia, privighind sfîrşirea construirei podului, care nu se putea efectua înainte de a se ocupa mai întâiu cu armata rîpa nordică a fluviului, căci altfel Dacii s'ar fi opus la alipirea lui de malul ţărei lor. El se coboară din Panonia cu vase pe Dunărea până la Egeta, unde ajungînd, toată poporaţia acestui oraş roman îi eşă înainte şi 'l primeşte cu dragoste [16]. Pe şăicile ce adusese armata romană până aice, trece o parte din ea la Drubetis pentru a ocupa acest oraş

	mii de paşi		mii de paşi
De la Rusidava la Pons-Aluti	14	De la Pons vetus la Stenarum	19
„ Pons-Aluti la Buridava	13	„ Stenarum la Cedonie	12
„ Buridava la Castra-Traiana	12	„ Cedonie la Acidava	24
„ Castra-Traiana la Arutela	9	„ Acidava la Apulum	15
Total între Drubetis şi Arutela (Turnu-Severinului şi Lotru)	206	Total de la Arutela la Apulum (Lotru la Alba Iulia)	94

Să se vadă harta de la sfîrşitul capitolului.

15. *C. de la Berge*, Essai sur le règne de Trajan p. 51 spune în privirea aceştei de a doua expediţii a lui Traian: «Nous sommes complètement dépourvus de renseignements géographiques sur la deuxième guerre.» Dacă nu ne înşelăm, cercetarea noastră împlineşte această lipsă.

16. *Fröhner*, tab. 108—112. La p. 17 D-sa crede că acest tablou ar înfăţoşa un oraş maritim. Nu înţelegem pentru ce.

dușman și a îndepărta oștirile dace[17]. Mai multe triburi, gete și iazige se supun lui Traian. Acele gete, ce am văzut că locuiau în Valachia, sunt îmbrăcate ca și Dacii, iar Iazigii poartă niște haine până la talie strînse pe corp și terminate prin o fustă lungă până în pămînt și creață, încît de departe au aparența unor femei[18]. Iazigii care fusese pedepsiți de Decebal cu luarea unei părți din pămîntul lor, ca unii ce refuzase a se alia cu Dacii[19], fură cei dintăi ce se închinară lui Traian. Romanii ieu după aceea un lagăr întărit al Dacilor construit după principiile artei romane și construesc ei înșii mai multe întăriturî pentru a apăra capul podului dinspre Dacia[20]. În anul 105 terminîndu-se construcțiunea podului, Traian după ce săvârșește sacrificiile obicinuite, trece pe el cu restul armatei sale în Dacia[21].

După aceasta Romanii trec un riu pe un pod de lemn[22], probabil Jiul, căci Motrul și celelalte cursuri de apă între Turnu-Severinului și Olt pot fi trecute în vad. În drumul lor ei primesc închinarea mai multor triburi gete, ceea ce se adeverește nu numai din repețitele tablouri ale columnei traiane, care înfățoșază supuneri de popoare din Dacia, dar încă și din Dio Cassius, care spune că « Decebal parte din pricină că cei mai mulți Daci trecuse la Traian, parte din alte împrejurări vroia să trateze de pace »[23]. După ce trec riul pe podul amintit, soldații romani dau

17. *Fröhner*, tab. 117—118.
18. *Fröhner*, tab. 118—120. Aceasta este singurul costum deosebit de acel în care se înfățoșază de obiceiu barbarii pe columna lui Traian.
19. Mai sus p. 145
20. *Fröhner*, tab. 124—128.
21. *Fröhner*, tab. 128—129.
22. *Fröhner*, tab. 131—133.
23. *Dio Cassius*, LXVIII, 11: „Τῶν δὲ Δακῶν μεθισταμένων πρὸς Τραϊανὸν καὶ δι' ἄλλα τινὰ εὐδηθη ἄνθις ὁ Δαχέβαλος εἰρήνης.

sotie lui Traian, ~~[illegible]~~ și repetatele sunt
mii de Ulpie dat mai multe
orașe, ca Ulpia Nicopolis ad Istrum,
Ulpia Ludia, Ulpia Topirus,
Ulpia Oescus, Ulpia Traiana
Roteanie ~~[illegible]~~ și altele ciuri." În
afară de aceste dovezi de sarbatorirea lui Traian
și Sistie mina ~~[illegible]~~ mai găsim o mulțime balute
și cinstire lui și Tomi și mai multe altare
dedicate lui de ~~[illegible]~~ deosebite fețe."

---

1) Vp. Al. T. Dimitrescu, Inscripțiile ~~[illegible]~~ creștinilor Românilor
Bucu. 1906, p. 55.
2) Tocilescu Tocilescu et Rakovicza, p. 22, și
215.

peste un lan de grâu, pe care'l săceră pentru a'şi face proviziuni [24]. Aceasta ne arată că armata înainta către capitala Daciei pe la sfîrşitul lui Iunie 105. Ajungînd legiunile înaintea unui oraş dac întărit, parte dintre apărători erau de părere a se supune, parte a se împrotivi. Se naşte de aice o ceartă îndestul de vie în sînul garnizoanei, care aruncă şi mai curînd oraşul în mînile Romanilor [25]. Oraşul luat se vede a se fi aflat în partea muntoasă a ţărei, de oare ce videm tabloul columnei lui Traian înfăţoşîndu'l ca aşezat pe o înălţime.

Dacii, vezîndu-se din nou serios ameninţaţi, recurg la mijloace necinstite pentru a scăpa de peire. Încă de pe cînd Traian era în Moesia, ocupat cu construirea podului, Decebal trimisese nişte dezertori însărcinaţi a ucide pe împăratul, care era de obicein uşor de apropiat; acuma însă, ocupat cu a le războiului, dădea intrare ori cui o cerea, încît prea lesne s'ar fi putut îndeplini scopul lui Decebal, dacă întîmplarea n'ar fi adus descoperirea planului de la unul din conjuraţi, care supus apoi torturei, arătă şi pe ceilalţi. După ce Traian trece pe pămîntul Daciei, Decebal închipueşte o altă şiretenie. Înşală anume pe un comandant roman foarte iubit de Traian, Longinus, prefăcîndu-se că ar vroi ai vorbi de pace şi după ce pune mîna pe el, ameninţîndu'l cu tot felul de chinuri, îi cere să destăinuiască planurile lui Traian. Romanul însă remîne mut la toate întrebările, Decebal atunci se gîndeşte a se folosi într'un alt chip de prinderea lui Longinus. Trimite lui Traian răspuns că dacă nu se va retrage din Dacia, înapoindu-i toată ţara până la Dunăre şi dîndu-i şi o despăgubire de războiu, va ucide pe Longinus cu cele

24. *Frohner*, tab. 142—143.
25. *Frohner*, tab. 143—144.

mai cumplite cazne. Traian era pus intr'adevăr intr'o grea cumpănă prin viclenia Dacului. Era in luptă inima lui cu datoria lui de domn și impărat. De o cam dată, pentru a scăpa pe Longinus de o moarte ingrozitoare, el răspunde lui Decebal intr'un chip ingăimat, incît Decebal nu știea la ce să se hotărască. Intr'aceste insă Longinus, scrie o scrisoare lui Traian, in care'l îmbie să stringă cu putere pe Decebal și să-i resbune moartea, căci in momentul ce va primi scrisoarea, el nu va mai fi intre vii, și ie otrava chiar in noaptea cînd trimisese curierul către domnul seu, ne lăsînd in mînile lui Decebal decît un cadavru, care nu-i mai putea sluji la nimic [26].

Așa știeau Romanii, chiar in timpul decadenței lor, sa'și implinească datoria!

Dar și Decebal chiar cînd năimia ucigași sau trăda credința datorită vorbitorului de pace, ce făcea el alta decît tot implinirea datoriei? O datorie poate incă mai sfîntă decît acea de a lupta pentru glorie și izbîndă, lupta pentru neatîrnare. In sufletul seu barbar nu știea să facă deosebire intre mijloacele permise și cele nepermise; toate îi păreau bune de indată ce era vorba de mîntuirea patriei sale. El avuse prilejul a se convinge că salbateca vitejie a poporului seu nu se putea măsura cu știința romană; căuta să-i indeplinească lipsurile cu ce-i eșia la indămînă, și dacă vre odată fu indreptățit principiul că scopul ~~justifică~~ mijloacele apoi fără indoială că atunci. Dacii arătase că știeau să moară și dacă este ceva de admirat in acest popor, este lupta sa pănă in ultimul moment; nelepădarea armelor din mîni cît timp mai păstrase, nu vre o umbră de speranță in un rezultat fericit, dar cel puțin putința de a le vedea roșind de sîngele dușmanilor.

---

26. *Dio Cassius*, LXVIII, 11—12.

După nespuse greutăți, Romanii ajunseră înaintea Sarmizagetuzei din partea răsăriteană, precum cu trei ani mai înainte se apropiase de ea prin cea apusană. Scopul lui Traian nu mai era acuma de a scăpa pe poporul roman de un tratat injositor, ci de a răpune statul și poporul Dacilor. De aceea cînd Decebal spăriet de defecțiunea tot mai deasă a triburilor dace, oferă pacea lui Traian, acesta îi respunde că să se predee el și armata sa în deplina lui voie[27]. Supunere necondiționată sau moarte, eată alegerea pe care Traian o punea Dacilor. De și unele triburi plecară grumajii lor sub jugul roman, partea cea mai deosebită a poporului, acea care 'l aruncase în această cumpănă, alese fără preget de pe urma alternativă. Asaltul întâi dat de Romani nu izbutește, mai ales din cauza bolovanilor celor enormi aruncați de Daci în capetele înconjurătorilor[28]. Romanii atunci abat o pădure și construesc un *agger*, adecă o contra-întăritură, din care să poată mai ușor și mai la adăpost lupta cu Dacii[29]. Al doilea asalt dă orașul în mînile dușmanului și pe cînd Romanii sfărmau zidurile și porțile, Dacii dădeau foc propriei lor cetăți[30], iar șefii lor, adunîndu-se în jurul unui mare vas cu otravă, se grămădesc pe întrecutele a se adăpa cu băutura mîntuitoare de chinuri[31]. Moartea trebuia să le fie grabnică, dacă nu vroiau să impodobească triumful învingătorului.

Capitala căzuse, nu încă și poporul Dacilor. Decebal cu oștirea rămasă se retrăsese încă de mai înainte spre nord, în munții care erau tăria țărei sale.

---

27. *Dio Cassius*, LXVIII, 11.
28. *Frohner*, tab. 143—151.
29. *Frohner*, tab. 151—152.
30. *Frohner*, tab. 154—155.
31. *Frohner*, tab. 155—156.

Traian însă nu lasă Dacilor nici timpul de a se gîndi; lovitura urmează după lovitură cu repejunea fulgerului. Indată după luarea cetății el pleacă in contra lui Decebal și'l atacă în lagărul seu intărit, luînd și pe acesta după o crincenă luptă. Decebal atunci vĕzînd perdută ori ce speranță de mîntuire, se hotărește a urma patria lui în mormînt și, blăstămînd o de pe urmă dată pe pricinuitorii peirei sale, se aruncă pe spada lui. Capul seu tăet este adus lui Traian [32]. Șefii Dacilor ce mai supraviețuise tuturor nenorocirilor de pănă atunci, parte se sinucid, parte se supun invingătorului, aducîndu'i pe largi tave de argint prețul rescumpărărei vieței lor, scumpe juvaeruri [33]. Dacia cade sdrobită de picioarele lui Traian, in 106 d. Hr.

32. Pe o medalie găsită la Deva in comitatul Uniedoarei se vede pe Decebal aruncîndu-se pe spada lui și dedesupt legenda *occupata Dacia*. Magazin für sieb. Landeskunde I, 1843, p. 130.

33. *Erohner*, tab. 171—172, 177—178.

Indiah.

Ad Mediam I 146.
Egeto —, 148
Drubetis —
Apollodorus Damasc. —
Turm. Sevr. —, 149
Constantinus Man. —
Celius I 147
Iris —
Vet. —
~~Egeto~~ Aquae I 148, 6
Cuppis — —
Novas — —
Talia — —
Pontes I 149.
Zanes —
ad Aquas —
Portico —
Zanes —
Aquis I 149, 6
Lederata I 149, 152.
Zernes —
Tierna —
Porticum —
Hungaria I 150
Vulcanus I 151
Turmeros —
Tagigii I 156.

Timisul I 152
Bulia —
Drubetis I 152
Porolissum —
Amutria —
Pelendava —
Castra nova —
Romula —
Aci dava —
Buri dava —
Pons aluti —
Buri dava —
Castra Traiana —
Amutila —
Pretorium —
Pons veteri —
Hunarum —
Cedonii —
Deci dava —
Apulum —
Karlsburg —
Majgrad —
Maris I 153.
Mutria —
Moten —
Lotus I 154
Alba Iulia —
Longinus I 157

CAPUL II

DACIA SUB ROMANI

106—270 d. Hr.

20593

I

COLONIZAREA DACIEI

I. ELEMENTELE STRĂINE.

Statul dac perise și pe ruinele lui era să se înalțe unul roman. Dacă însă elementul nou, ce venia să se înfiripiască pe vechea stirpe tracică din poalele munților Carpați, era superior acesteia în cultură și inteligență, în caracter nu putea să o întreacă, încît rădăcina poporului romîn e prinsă în păturile istorice prin două vițe tot atît de energice, de trainice și de pline de virtute. Să nu ne fie deci silă dacă și sîngele Dacilor se va găsi amestecat în naționalitatea noastră; căci dacă Dacii nu au ajuns și ei un popor mare și însemnat, aceasta fu datorit numai oarbei fatalități, care îi aduse în lovire cu Romanii, ce erau mai puternici decît ei[1].

---

1. Este cunoscut că istoriografia noastră mai veche combate ideea unui amestec al Dacilor cu Romanii și pretinde că poporul romîn ar fi de obîrșie curat romană. Astfel susțin: *Petru Maior*, Istoria pentru începutul Românilor

Cît de mult însă socoteau Romanii pe Daci se vede din marele preț pe care ei îl puneau pe răpunerea lor. Izbînda contra Dacilor fu privită ca un mare și insemnat evenement. De la Cartaginezi, nici un popor nu pusese in o așa de primejdioasă cumpănă puternicul imperiu roman ; «căci, cum exlamă Plinius in o scrisoare către Caninius, care materie este oare așa de proaspătă, de bogată, de mare, in sfîrșit așa de poetică și, cu toate că in lucrurile cele mai adevărate, așa de fabuloasă ! Vei arăta cum fluvii a fost vărsate asupra pămîntului, cum punți noue a fost aruncate peste rîuri, cum vîrfurile abrupte a le muntilor a fost incununate cu lagăre de soldați, cum capitala a fost răsbită, și cum răsbită fu și viața unui rege ce nu știea să piardă nădejdea. Numai o greutate, dar aceea prea mare, vei intimpina; anume că cu toată puterea minței tale, această măreață epopee să nu treacă peste marginele ei» [2]. Sărbările date in Roma pentru a celebra inturnarea triumfală a impăratului fură din cele mai strălucite : «O sută doue-zeci și trei de zile, ne spune Dio Cassius, ținură jocurile publice și peste unspre-zece mii de fiare periră in luptele date, in care apărură și zece mii de gladiatori [3]. Istoricul Romei uită însă să ne spună și cîți din acești nenorociți își lăsară oasele in amfiteatrele romane ; uită, sau mai curînd, ca om cu cugetul mai inalt, i-e rușine să o mărturisască. Traian primește felicitări de la toate popoarele barbare, care se cutremurase de cumplita invățătură dată Dacilor. O solie intre altele îi vine tocmai din indepărtatele Indii. El ridică in Moesia un oraș, pe care îl numește Nico-

lor, Ed. din Buda-Festa 1843, p. 5; *Șincai*, Chronica Romînilor, Iași 1853, p. 7; *Laurian*, Istoria Romînilor, etc. Această părere mai numără incă și astăzi aderenți; insă numărul lor scade cu cît înaintează studiile istorice.

2. *Plinius* (cel tînăr), Epistolae, VIII, 4.

3. *Dio Cassius*, LXVIII, 15.

Alt monument rudicat chiar în Dacia, adică în provincia romană din hotarul și Scythia minor este acel de la Adam-Clisse care este zidit în onoarea împărăteștei Traian după anul 108 când ~~[illegible]~~ Traian îmbrăcase pentru a 13-oară puterea tribunicii, și care monument reproduce pe împărat în ~~[illegible]~~ relieferul lui în scurte asemănătoare cu acele de pe columnele mai grosolan cioplite de către unii artiști provinciali. Monumentul se înalță în orașul Tropaeum Traiani al cărnei locuitori dedice o piatră întunecătorului Dacii în anul 115.*

În afară de Romani și de repetate reproducere a figurei lui Traian, monumentul mai rădă numeroase ~~[illegible]~~ chipuri de Dacă ~~[illegible]~~ prinși și legați de arbori, precum și ~~[illegible]~~ arme luate de Romani ~~[illegible]~~ și care vă de fi Dace.

* Voir Gr. Tocilescu: Das Monument von Adam Clissi. 1896 – Fouilles et Recherches archéo Cagiques, 1900. Comp. Theohari autorescu, Columna lui Traian 1910

poli, în amintirea victoriei repurtate, și puse să se bată o mulțime de medalii care se referiau atît la faptul general al cuceririi Daciei, precum și la oare care întîmplări mai însemnate a le războiului.

Ca un monument neperitor, care străbătînd veacurile, să ducă pînă la urmașii cei mai îndepărtați răsunetul faptelor sale, el face să se înalțe în forul seu, în Roma, vestita columnă ce poartă numele seu și pe care puse să se sape în un șir de tablouri, înfășurînd columna ca o cordea de jos în sus, cele mai însemnate scene din luptele sale cu Dacii.

Dacia fusese cucerită de Traian cu scopul anumit de a fi prefăcută în provincie romană. Văzînd neerediința lui Decebal, această idee luase în mintea lui un caracter de fixitate, care se vădea în jurămîntul seu obicinuit: «așa cum vrau eu să reduc Dacia în provincie romană». Însă nu așa fusese gîndul seu primordial, ci zădărît de violenția regelui Dacilor luase, Traian o asemene hotărîre. Fiind însă că această țară era așezată peste hotarele firești ale impărăției romane, de aceea trebuiau luate pentru asigurarea stăpînirei ei măsuri excepționale, spre a face din ea o stavilă în contra barbarilor, un lagăr roman în țară dușmană. Eată pentru ce ne spune Eutropiu, că «Traian aduse pentru a impopora această provincie, de un inconjur de un milion de pași, din tot imperiul roman nesfîrșite mulțimi de oameni, spre a cultiva ogoarele și orașele ei»[1]. Despre nici o altă provincie nu se raportează un asemene fapt. Pe aiurea Romanii se mulțumeau a trimite cîte-va colonii, și lăsau a tot puternicei înrîuriri romane sarcina de a roma-

1. *Eutropius*, Hadrianus, c. VIII: „Traianus, ad frequentandam hanc decies centena millia passuum in circuitu habentem provinciam, ex toto orbe romano infinitas copias hominum transtulerat, ad agros et urbes colendas." Eutropius dă drept motiv al acestei măsuri, stîrpirea sexului masculin din Dacia: „cum diuturno bello Decebali *viris* esset exhausta", despre care mai jos.

niza ţara cucerită. Pentru Dacia se procedă altfeliu: se aduse de odată un mare număr de coloniști, care să inlocuiască partea, după cum se vede destul de insemnată, a poporaţiei Daciei căzute in războiu, dar tot odată să imprime cu grăbire caracterul roman acestei noue agonisite, pentru a putea astfeliu să slujască la scopul propus.

După cît se pare Traian nu aduse coloniile sale din ţara de baștină a poporului roman, Italia; căci centrul impărăţiei ajunsese in mare lipsă tocmai de element roman, incît lucru indestul de extraordinar, poate nicăiri nu erau așa de puţini adevăraţi Romani ca in capitala insăși a impărăţiei. Capitolinus, unul din alcătuitorii istoriei imperiale, care trăește pe vremile lui Diocleţian și Constantin cel Mare, spune despre Antonin că «fiind Spaniile cu totul deșartate de oameni, ar fi ingrijit de ele cu bună voinţă, prin o colonizare din Italia, *contra preceptelor lui Traian*»[5], de unde se vede că Traian își pusese ca maximă, in afaceri de colonizare, a nu scoate element roman din Italia.

Să cercetăm acuma după inscripţiile aflate pe pămîntul Daciei, din care regiuni veniră in această ţară coloniștii romani, și pe urmă să vedem ce caracter aveau aceste străine de firea romană ele Daciei.

Mai estul de insemnat de coloniști după cum se poate constata aceasta din mai împrejurări, și anume intăi din numele lor de ne greacă ce ni s'au pastrat in inscripţiuni. Astfel enumerăm: *Isidora Domo Asiae*, o tînără femeie de 18 ani moartă și ingropată in Apulum de soţul ei Primus Aurelius; *Ae-*

5. *Capitolinus*, Antoninus, XI: Hispaniis exhaustis, italica allectione, *contra Traianis praecepta*, verecunde consuluit."

lia Pergamia adecă din Pergam, care închină împreună cu *Iulia Bassa* o piatră zinelor Vinerei și Dianei; *Aelius Syrus* adecă din Siria, arătat ca augustal al municipiului Apulum; *Quintus Ianuarius Agathangelus*, care pune o piatră mormîntală pe groapa tatălui seu *Quintus Ianuarius Zozimus*; *Lizinia Callityche*, care pune o inscripțiune pe mormîntul soțului ei Titus Lizinius Amabilis și tot astfel face și *Iulia Afrodisia* pe acel al bărbatului ei Caius Longinus Maximus. Ambele aceste nume de femei sunt invederat grecești, fie că soții lor să fi fost tot Greci botezați însă cu nume romane, fie că ei, Romani, să fi luat în căsătorie femei de neam grec. O legătură inversă întîlnim în *Severus Eucharistus*, care are de soție o femeie de nume roman Aula Candida. Aiure întîlnim pe un libert *Eutychus* care dedică o piatră lui Mitra pentru sufletul patronilor sei. Tot așa ridică M. Antonius *Onesas* și M. Aurelius *Theodotos*, cite o piatră în onoarea unui zeu Glycon, acărui închinare era originară din orașul Abonoteichos, din Paflagonia. Ca preoți a mai multor zei grecești întîlnim iarăși Greci: pe *Caius Spedias Hermias*, preutul lui Esculap din Pergam și pe *Addebar Semei* și *Okeanos Socratis*, preoții lui Jupiter din Doliche. In tabulele cerate găsim un copil *Apalaustus* de națiune grec, cumpărat ca sclav de unul Dasius Breucus[6], și o fată *Theodota*, originară din Creta[7].

Acelaș lucru este dovedit și prin mai multe nume de zei de origine greacă adorați în Dacia, acăror în-

6. Vezi inscripțiile în Corpus inscriptionum latinarum, III, 1, No. 1222 Domnsiae; 1366 Pergamia; 976 Syrus; 1504 Agathangelus și Zozimus; 1535 Callityche; 1536 Afrodisia; 1529 Eucharistus; 1417* Hermias; 1573*, Eutychus; 1301* Semei și Socratis; 1021 Onesas; 1022 Theodotos.

7. Tabula cerată: No. VII, C. I. L., III, 2, p. 941: „Dasius Breucus emit mancipioque accepit puerum Apalaustum natione grecum.“ No. XXV, p. 959: «mulierem nomine Theodotam natione creticam.»

chinători și preoți, după cum am vĕzut din exemplele aduse, aveau nume grecești. Astfel afară de acel *Glycon*, zeu originar din Paflagonia, și de *Jupiter optimus maximus Dolichenus deus Commagenorum* de obîrșie din Doliche oraș din provincia Comagena, in Siria nordică, lîngă Eufrat, pe cari i-am amintit și mai sus, mai intîlnim pe *Jupiter optimus maximus Heliopolitanus*, adorat in Heliopolis, oraș din Asia minoară, provincia Coelesiria, nu departe de izvoarele Orontului; apoi pe *Jupiter optimus maximus Tavianus* din Tavia, oraș al Galatiei pe malul oriental al fluviului Halis; in sfîrșit mai intîlnim pe *Jupiter optimus maximus Prusenus*, originar din Prusa cetate din Bitinia, care nu trebue confundat cu *Jupiter Erisenus*, de fel din Eriza, oraș din Caria, adorat și el in Dacia [8].

Culturile zeului persian *Mithras* și al ~~zeitei~~ zeilor egiptene *Isis*, se regăsesc și in Dacia precum și in toată intinderea imperiului roman. In Dacia insă aceste zeități poartă niște epitete grecești și inchinătorii ei se vĕd a fi mai cu osebire Grecii, incît și reaflarea lor sub această formă in Dacia, intărește prezența elementului grecesc. Astfel Isis poartă adaosul de *Mirionima*, avînd un colegiu de inchinători, iar Mitra sau soarele acel de ἀνεικῆτος. Inscripțiunile care se referă la acest din urmă, sunt apoi scrise in totul sau in parte in grecește [9]. Intr'un loc intîlnim o piatră inchinată lui *Sol Hierobulos*, ἰαρίβουλος al inscripțiunilor din Palmira [10].

---

8. C. I. L., III, 1, No. 1301 a, b, 1302 Dolichenus; 1353, 1354 Heliopolitanus; 860, 1088, Tavianus; 859 Erusenus. *Akner und Mutter*, Romische Inschriften in Dacien, No. 728 Prusenus.

9. C. I. L., III, 1, No. 882 „Isidi Myrionimae C. Iul. Martialis pater et L. Livius Victorinus quaestor collegii Isidis d. d".; No. 1107: „Soli invicto, *Ηλιω ανικητω ευχην ανεθηκεν*"; No. 1436: „Soli invicto, Mithrae aniceto, Hermodio v. s".; *Akner*, No. 362: „*Ηλιω ανεικητω Ερμης Γοργιου ανεθηκε.*"

10. C. I. L., III, 1, No. 1108. Comp. Corpus inscriptionum graecarum, Ed. Boeckh, No. 4483, 4502.

Pentru Serapis vezi un altar în Tocilescu Monumenti epigrafice I (1902) p. 46.
Pentru Mithras studiul lui Studniczka în arch. epigr. Mittheilungen aus Oesterreich VII. 1883. Nicu

[si Serapis

O altă numire a zeului soarelui este acea de *Azizus*, căruia i se mai zicea și *puer bonus phosporus*, sau aducător de lumină. Numele de Azizus este însă arătat de scriitorii antichității ca zeul popular din Emesa, cetate din Siria Apamene[11].

Adeseori închinătorii unuia din acești zei îi ridicau temple și îngrijiau de slujba lui prin preoți precum am văzut pe acei ai lui Esculap din Pergam și ai lui Jupiter din Doliche. Pentru susținerea unui asemene cult, se organizase colegii, care contribuiau în mod voluntar la sprijinirea religiunei lor. Afară de colegiul Isidei Mirionime pomenit mai sus, mai amintim colegiul Galaților (Galatae consistentes), care întreținea templul lui Jupiter Tavianul, originar din Galatia[12] și colegiul Asianilor, din care inscripțiunea ce'l amintește reproduce numele a 42 de membri, 26 de barbați și 16 femei[13]. Mai adăugim și colegiul Utricularilor Adrastei, oraș din Asia de lîngă Cyzicus[14].

Pe lîngă aceste mai observăm că în Dacia staționară în tot timpul stăpînirei romane, mai multe cohorte de trupe ajutătoare din Comagena, precum și din alte localități a le Siriei, astfeliu din Iturea lîngă Palestina și din Palmira[15]. Mai amintim și prezența în Dacia a unor negustitori greci, cum se poate vedea din o inscripțiune pusă de doi *negustitori* din Siria lui Jupiter Dolichenus[16].

11. C. I. L., III, 1, No. 875, 1131—1138. Că Azizus era adorat în Emesa vezi *Iulianus*, Orationes, IV, p. 150.

12. C. I. L., III, 1, No. 860. Comp. alt collegium Galatarum No. 1394.

13. C. I. L., III, 1, No. 870.

14. C. I. L., III, 1, No. 944. Vom vedea mai jos ce erau utricularii.

15. C. I. L., III, 1, No, 955, 1343, 1347, 1371-74, 1379 Cohortae Commagenorum; 1382 Coh. Ituraeorum; 837, 907 Numeri Palmurenorum.

16. *Goos*, Archeologische Analekten in Archiv für sieb. Landeskunde. Neue Folge XII, p. 169: „I(ovi) O(ptimo) M(aximo) D olicheno) Aurelius Alexander et Flavius *Suri* negotiatores ex voto l(ibenter) p(osuerunt)."

Toate aceste împrejurări ne arată că între coloniștii romani, aduși de Traian în Dacia, era un contingent destul de însemnat de element grecesc, care de și romanizat în parte, totuș se vede a fi păstrat, cel puțin în generația sosită în Dacia, conștiința naționalității sale. Aceasta cu atîta mai mult cu cît este cunoscut că în deobște poporul roman n'a izbutit nici odată a romaniza, în țara lui chiar, pe deplin elementul grecesc, ce era mai cult decît dînsul, încât dacă vedem că în Dacia elementul grecesc s'a perdut în totul în sînul acelui roman, aceasta a provenit din faptul că, strămutat în Dacia, atare element fusese smult din pămîntul seu, rupt de pe basa sa națională, transferat din o incunjurime grecească în una romană, ceea ce explică desnaționalizarea lui. Că unii din coloniștii Asiei minoare păstrase la venirea lor în Dacia conștiința nationalității lor grecești, se vede din aceea că se găsesc mai multe inscriptiuni, redactate în limba greceașcă [17].

Dacă însă coloniștii iubiau să scrie această limbă, ei trebuiau să o și vorbească și astfel se introduseră în limba poporului din Dacia mai multe cuvinte grecești vechi, care au rămas pănă astăzi în limba romînă și care nu trebue confundate cu acele derivate din limba greceașcă modernă, introduse în timpurile mai noue, de la constituirea statelor romîne în coace.

Astfel de cuvinte de origine *elină* în limba romînă sunt:

Drum de la δρόμος, care nu poate fi împrumutat din greceasca nouă, pentru că atunci ar fi trebuit să păstreze pe *o*, așa precum această vocală a rămas neschimbată în toate cuvintele luate din limba greacă

17. *Akner*, No. 79, 192, 362, 541, 608, 666, 699, 850, 875, 877, 918. Adauge *Hirschfeld*, Epigraphische Nachlese zum Corpus inscriptionum latinarum, Wien, 1871, No. 25, 26, 27.

† μάρτυς sau și

† care nu se află în greaca modernă

mai nouă: omofor de la ὁμόφορος; econom de la οἰκονόμος; amvon de la ἄμβων; anison de la ἄνισον și așa mai departe. Schimbarea lui *o* și *u* s'a făcut încă din vremuri foarte vechi, în epoca de formațiune a limbei române.

Martur de la μάρτυρος care redă pe *υ* grecesc prin sunetul *u*, și care cuvînt nu poate deci veni de la modernul μάρτυρος, de și are acelaș înțeles; căci dacă cuvîntul românesc ar fi împrumutat de la neogrecescul martiros (*υ* se ceteșce astăzi ca *i*, pe cînd în vechime avea un sunet mai apropiat de *u*) ar trebui să fi păstrat pe *i*, precum în pirostie de la πυροστία, sîrmă (sau sîrmă) de la σύρμα, tipar de la τύπος, etc. Redarea lui *υ* vechiu prin *u* este obicinuită în limba latină: pus (puroiu) de la πύων; puga (bucă) de la πυγή; sub în grecește ὑπό, cu spiritul aspru; super de la ὑπέρ: luma (spin) de la λύμη și altele multe.

Papură de la elenicul πάπυρος, pentru acelaș cuvînt.

Tufă de la elenicul τύφος (fum). Nu trebue confundat acest cuvînt care însamnă *nimic*, echivalent cu fum (d. e. în locutiunea *tufă în pungă*), cu tufă de la latinescul tuffa: tufă de erburi, tufăriș de arbori.

Strugur de la elenicul τρύγα, prin aceeași prefacere a lui *υ* în *u* și adăogirea unui *s* premergător ca și în sturz, numele unei păseri, de la turdus.

Teacă de la elenicul θήκη cu acelaș înțeles, și nu de la identicul grecesc, din cauză că, dacă ar fi împrumutat de la aceasta din urmă limbă, ar fi reprodus sunetul *η* prin *i* și nu prin diftongarea lui în *ea*, care dovedește o origine foarte veche. Din greceasca modernă avem bună-oară: mitropolit de la μητροπολίτης; shimă de la σχήμα; splină de la σπλήνα; cămilă de la καμήλι, etc.

Casc de la elenicul χάσκω, identic și în greceasca modernă. Că cuvîntul românesc este luat din limba veche și nu din cea nouă grecească, se vede de pe

aceea că el redă consoana aspirată χ, care la cei vechi ăe pronunța κχ, prin sunetul *k* românesc, pe cînd la cuvintele împrumutate din greceasca modernă totdeauna χ inițial este reprodus prin *h* românesc, precum în har de la χάρος; hău (cît îi hăul) de la χάος; hiritisesc de la χαιρετίζω; hirotonie de la χειροτονέω, și altele mai multe.

Aceste cîteva exemple, de prezența sigură a cuvintelor elene vechi în limba română, să fie în deajuns pentru a dovedi susținerea despre înrîurirea pe care o lăsară vechii coloniști din Asia minoară asupra poporației ce se formă din nou în Dacia, după ocuparea ei de Romani.

Faptul însă că am constatat prezența în Dacia de elemente eline, încă *vii* și nedeplin romanizate, explică la rîndul seu în deajuns existența unor cuvinte elinești în limba de astăzi a Românilor, și nu este de nevoie, pentru a se afla cheia care să deslege această aparentă ghîcititoare, să strămutăm poporul român tocmai peste Dunăre, ba încă peste Balcani, prin preajma naționalității eline, spre a'l pune acolo să împrumute cele cîte-va elemente elinești din graiul seu actual. Elinii veniți la noi în timpul colonizărei au adus acele elemente în limba noastră, și nu noi ne am coborît către Grecia spre a ni le însuși.

De îndată ce se constată prezența de elemente eline la constituirea chiar a naționalității noastre, nu ne mai pot minuna de loc aflarea cîtor-va termini din limba lor în graiul nostru de astăzi. Păstrat'au doar și Francejii în limba lor cîte-va cuvinte eline, de și în întreaga întinsă Galie era numai o singură colonie greccască, Massalia, astăzi Marseille. Așa migraine de la μιγραναία; golfe de la κόλπος și alte cîte-va.

A doua regiune, care au trimis coloniști în Dacia, era acea locuită de popoarele traco-ilirice, care ocupau pe de o parte Tracia și Macedonia, pe de alta

coasta mării Adriatice, întinzîndu-se până în Panonia, anume acele ţări care poartă astăzi numele de Albania, Montenegro şi Dalmaţia.

Din această de pe urmă ţară, care se numea tot astfelîu şi în vechime, Traian aduse lucrători iscusiţi în exploatarea minelor, căci ne spune Florus despre Dalmaţi că, după ce fusese pedepsiţi de mai multe ori pentru prădăciunile lor, «îi dădu Augustus pe mînele lui Vibius ca să-i înfrîneze cu totul. Dînsul sili pe această naţiune sălbatică a săpa pămîntul şi a topi aurul din vinele sale, cea ce ea făcea şi fără această de la sine, fiind foarte sgîrcită» [18]. Astfel la Alburnum maior, care astăzi se numeşte Abrud, pe ungureşte Abrudbanya, unde erau vestitele mine de aur a-le Daciei, se afla o colonie întreagă de Dalmaţi, care se întrebuinţau la exploatarea lor. Aceştia erau mai cu osebire din tribul Piruştilor, pe care autorii cei vechi îi recunosc cu toţii a fi o poporaţie ilirică [19]; de aceea găsim Alburnul maior numit într'o tabulă cerată vicus Pirustarum [20]. Într'o altă tabulă cerată, găsită ca şi cea de mai sus în ruinele de la Verespetak, lîngă Abrud, vinde unul Dasius Verzonis, Pirusta ex Kavieretio, o copilă de 6 ani numită Passima [21] pentru 265 de denari, unuia Maximus Batonis. S'a mai găsit apoi două inscripţiuni care amintesc personaje de obîrşie din Aequum, oraş dalma-

18. *Florus*, IV. 12: „Augustus perdomandos Vibio mandat qui efferum genus fodere terras coegit aurumque venis repurgare; quod alioquin gens omnium cupidissima studiosa diligentia anquirit."

19. *Livius*. XLV, 26: „Senatum Illyrios esse liberos iussit sed etiam immunes fore Issenses et Taulantios Dassaratiorum, *Pirustas*, Rhizonitas. Comp. *Ptolemeus*, II. 17. 8. *Strabo*, I. 1.

20. Tabulae ceratae, No VIII. C. I. L., III. 2, p. 945: „Andueia Batonis emit mancipioque accepit domus partem dimidiam quae est Alburno maiori *vico Pirustarum*".

21. Idem No. VI, p. 937: „Maximus Batonis puellam nomine Passimam emit mancipioque accepit de Dasio Verzonis *Pirusta* ex Kavieretio".

tin [22]. O a treia pomeneşte despre unul „T. Aurelius Afer Delmata, chemat cel intăi din Splonum“ [23]. In Alba Iulia in sfirşit s'a mai găsit o inscripţiune, care conţine dedicarea unui templu, ridicat din pămînt de către un colegiu al Prosmonilor, originari din oraşul dalmatin Prosmona [24].

Ani văzut mai sus asemănările vorbitoare ce există intre numele personale din Dacia cu acele din Tracia [25]. Nu se poate determina astăzi dacă această comunitate a numelor proprii este datorită identităţei raselor dace şi trace, sau faptului că acei ce le purtau in Dacia erau originari din Tracia. Pentru obiectul urmărit de noi această intrebare este insă indiferentă. In ori ce caz prezenţa de Dalmaţi şi de Traci in Dacia cată să conţină o explicare indestulătoare a intîlnirei unor cuvinte de origine albaneză in vorbirea poporului romîn [26]; căci Dacii, fiind ei siguri Traci, se poate explica presenţa de cuvinte inrudite cu Albaneza, prin moştenirea lasată de Daci in limba romînă. In cazul insă cînd s'ar bănui poate existenţa unui deosebiri mai mari intre limba dacică şi acea veche ilirică, din care au eşit albaneza de astăzi, aşa ca să nu se poată explica pe această cale asămănarea prea intimă intre unele cuvinte romîne şi unele albaneze, atunci chiar coloniştii cei numeroşi veniţi

22. C. I. L., III, 1, No. 1223. 1262, 1323: „Diis M(anibus) P. Celsenio Constanti decurioni coloniae delmatiae Aequo, item coloniae dacicae“. Asupra colonici *Aequum* vezi *Ptolemeus*, II, 16, 11. Itin. Antonini. No. 269. Tab. Peutingeriană.

23. C. I. L., III, 1, No. 1322: „D. M. T. Aur. Afer Dalmata, princeps adsignatus ex *Splono*“.

24. *Hirschfeld*, Ep. Nachlese No. 28: „Familiaricum a solo *Prosmoni* ex suo fecerunt per Aur. Statium et Ulp. Paulum quaestores“. Asupra oraşului Prosmona vezi *Appianus*, Illyricum, XII, 26—27.

25. Mai sus p. 72.

26. Asemene cuvinte asemănătoare cu Albaneza ar fi: *abur* de la alb. avul; *brad* de la breth, *broască* de la bresca, *bu* de la buze, *cioară* de la sorra, *codru* de la codre, *ghimp* de la ghiemp, *grumaz* de la gurmaz, *nopîrcă* de la nepirke, *văpae* de la vape, *vatră* de la vatre şi alte cîte-va.

nut pe ~~[illegible]~~ | Ace Aurelius Bassinus, [illegible] decurion din ~~[illegible]~~ Aequa. Alta inscr. Aurelius Decoratus, decurion, [și în alt Aurelius], din aceiași colonie

[și anume pe T. Celsenius Constans, pe Aurelius Bassinus ~~și pe alt Aurelius~~ [Aurelius Decoratus] al cărui nume nu s-a păstrat în ~~[illegible]~~, cel de ca[re] [illegible] decurion din ~~orașul Dobovatu Aequum~~ acel oraș 22

20593

[Nº 1108: „Deo Soli Hierobulo Aur. Bassinus col. ~~Dobovatu E Aequo, item coloniae [illegible] vixit annos [illegible]~~ Aequensis sacerdos numinum v. s. l. m." Nº 1556: „I. O. M. Pro salute s. A. S. M. Aurelius Decoratus ~~[illegible]~~ dec. col. Aequi Flamen aedilis [illegible] M. Aur. ... decurio col. Aequum v. s. l. m."

in limba română sunt de două soiuri: ma
ce prin Arnăuții ce slujiau în strajile ~~Bis~~
torilor români în decursul istoriei mi
țărilor române – și vechi ale cărora infiltra
limbii române datează din epoca română
și dintre elementele lexicale, cuvintele: barză;
ung, viscere, jumătate, întâiu și alte câte va *)
mate ~~deci~~ acest cuvinte vechi de origine ilirică
limba română sunt formele gramaticale și
mune limbii române și celei albaneze, și, care
ntul ce privesc la țesătura limbii lubin și ele și
și ea și privesc și de formare – ase sunt bunăo
tilatea genitivului cu dativul; formarea pluralu
tivelor neutre cu uri; formarea numeralelor
ce prepoziție spre; adaugerea lui a la pronumele
tiv; formarea ~~pe~~ viitorului cu auxiliarul
unerea articolului și alte câte va **) Mai sunt apoi
schimbări identice de înțeles a unor cuvinte im
mulate din latina și de limba albaneză și
ă ***)
capitală prezente acestei elemente ilirice sa
și limba română ~~și pe~~ și mențin că, cum

aine, Histoire de la langue roumaine, 1901, p. 29, 295. Hardu
lt mai multe cuvinte de origine albaneză, pe care el
e Dace / Vezi citatul în Densușianu, l.c. p. 35.
Densușianu, l.c. p. 33-34.
Ibid., p. 297-295

Niapoli I p. 164
Isidore Domo Asiae 166
Primus Aurelius –
Aelia Pergamia 167
Iulia Bassa –
Aelius Syrus –
Quintus Iannearius
Agathanghelus –
Quintus Iannearius
Zoninus –
Lignia Callytiche –
Titus Lignius Amatitis –
Iulia Afrodisia –
Caius Longinus Maximus –
Severus Eucharistus –
Aula Candida –
Eutychus –
M. Antonius Onesas –
M. Aurelius Theodotus –
Glycon –
Abonoteichos –
Caius Spedius Hermias –
Addebae Sunni –
Okeanos Sokratis
Apalaustus
Caius Bruncus
Theodota.
Commagmorum Deus Iupiter I. p. 168
Heliopolitanus Iup. –
Tavianus " –
Trusenus " –
Erisenus " –
~~Tavia~~ Mithras –
Sin Merionima –
Mithra ~~[illegible]~~ ἀνεκήτος –
Sol Hierobalus

Deus bonus ~~[illegible]~~ Phosporus p. 169 –
Azizus –
Emesa –
Seria Apamum –
Esculap. Dis Pergam –
~~Iupiter Dolichen~~
Asiani (Colegii –
Vinicularii Adrastus –
Palestina, ?
Palmyra) –
Dalmati 173
Vibius –
Albernum Maior –
Abrud –
Tirnesti – Periustanus [illegible]
Dasius Vrzonis –
Kovieritium –
Maximus Batonis –
Aequum –
Splonum –
Troxmorum – Prosmarum –
Vitorimerus 175
Nihalennia –
Bussumarus Iupiter –
Illeimarus –
Augusta Treverorum –

amestec intrus 1 element latin și 2 element ilirie este analog acelui ce a intervenit între elementele slave și român. Formele slave ale limbei române rămân nu fiind ~~nici~~ explicabile decât prin traiul indelung comun cu slavii, tot așa nu se pot înțelege albanismele ~~la~~ graiului român decât admițând o dezvoltare comună a acestui idiom ~~[illegible]~~ cu albanezul, cu atât mai mult ~~cu albanezul~~ ce acest din urmă a inrîurit mai adânc ampre vare carer punte fondul limbei românesc decât a făcut o limbe slavă. El a atacat ~~fo~~ cele d'intâs ale sale forme alcătuitoare, acele latinești, și a lucrat în timpul când latina se îndrumă către prefacerea ~~sa~~ în graiul românesc, pe când slavul au atins un idiom românesc acum constituit un var cu trăsătură ~~și~~ deosebit fixate.[x]

Tocmai aceasta împrejurare nu face a nu primi parerea ~~[illegible]~~ că limba română pentru a-și putea însuși asemenea forme hibrei, ce se fi dezvoltat în apropierea limbei ilirice sau albanezi. Nu poate nu poate ~~[illegible]~~ împrumuta ~~[illegible]~~ la occasie decât cuvinte sau cel mult vare cu sufixe. Pentru ce înrîurirea limbilor se se cobor în lucrare chiar a limbei, apropierea și vecinătatea nu mult

x Densusianu, l.c., p. 300

nedesvelătoare. Trebue o încrucişare, o contopire a alor două rase, un ~~[illegible]~~ amestec intim între ~~în prezent~~ a vedea de copilare și întovărășite când copiii amestecă formele graiului mamei cu acel al graiului ~~tatălui~~ taților. Această încrucișare ~~[illegible]~~ a Albanezilor cu Românii ~~nu s'a putut face~~ ~~nu s'a făcut~~ dacă s'ar fi făcut la sudul Dunării ar fi trebuit ~~să [illegible]~~ să fi avut de urmare dispariția ~~poporului~~ unuia din cele două popoare, ~~[illegible]~~ prin contopirea lor în unul singur, ceea ce nu s'a întâmplat de oarece și Românii și albanezii există până astăzi. Românii de la sudul Dunării dimpotrivă, un substrat ~~[illegible]~~ sau niște elemente a daco, albaneze ~~[illegible]~~ ilirice, care au lăsat în țesătura intimă a limbii române urme caracteristice la dispărut. Acest element a fost sau substratul traco-ilir al Dacilor, sau a daco-ul coloniștilor ilirico-dalmatini!*)

---

*) Hasdeu în vremile din urmă susținea părerea că albanezii nu sunt decât Daci (costoboci, carpi și Bessi), strămutați la sudul Dunării de împărații urmași ai lui Traian. Limba albaneză de astăzi nu e deci decât limba dacă. Această părere sprijinită ca de obicei cu ~~[illegible]~~ multă ingeniozitate de Hasdeu rămâne în domeniul ipotezelor. (Vezi studiul lui: Cine sunt albanezii în Analele Acad. Rom. S. II. Tom ~~XXIII~~, 1901

Istoriografia noastră mai veche se silește a dovedi din răsputeri stingerea desăvîrșită a națiunei dace, in urma crîncenului războiu și a emigrărei Dacilor, după ce Romanii luară țara lor in stăpînire. Această părere, sprijinită la inceput de istoricii romîni, in interesul păstrărei curățeniei singelui roman din care ne tragem, a fost adoptată și de scriitorii străini, însă cu o țintă in totul deosebită. Susțin și dînșii asemenea teorie, însă in scopul de a putea mai ușor indepărta pe coloniștii romani din Dacia, la retragerea lui Aurelian, «ca unii ce Romanii nu prinsese in Dacia niște rădăcini atît de puternice, nelultuindu-se elementul lor pe temelia unei poporații supuse» [1].

Mai intăi constatăm un fapt netăgăduit, anume ca Geții și Dacii, cînd fură atacați de Romani, părăsise acum de mult timp viața nestatornică. I-am aflat incă de pe timpul lui Alexandru cel Mare cultivînd grăul. Pe timpul luptelor lor cu Romanii găsim la ei agricultura indestul de desvoltată, de oare ce se află niște dregători insărcinați cu inspectarea ei. Apoi intîlnim in Dacia o sumă insemnată de orașe și de sate, care exclud ideea unui popor nomad. Este însă

1. *Rosler*, Romaenische Studien, Leipzig, 1872, p. 45: „In Dacien wurde, wenn wir richtig urtheilen, auf mehr dünnbesiedeltem Boden, rings umgeben von einer übelwollenden Bevolkerung, *ein reines Colonialland geschaffen*, in dem das Römerthum nicht so tiefe Wurzeln trieb, wo es nicht auf der breiten sicheren Grundlage eines auch geistig erroberten Volksthum ruhte. Daher die Leichtigkeit mit der es später wieder entfernt wurde und verschwinden konnte, ohne einmal so viel Spuren zu hinterlassen als selbst in Britanien oder in Noricum, wo es wie ein Firniss ist abgerieben worden".

o lege ce reesă chiar din firea lucrurilor, că un popor aşezat nu fuge nici o dată in totalitatea lui inaintea unei năvăliri. Fug numai popoarele nomade, care işi duc viaţa in cortul mişcător şi trăesc din mîncarea curat animală; nici odată insă acele aşezate, care-şi trag hrana din pămîntul cultivat de ele şi de care deslipite, sunt expuse mai curînd peirei decît sub ameninţarea săbiei duşmane. De aceea, de cînd există omenirea, nu s'a vĕzut strămutarea in masă a unui popor aşezat. Este adevărat, columna lui Traian arată, in tabloul seu final, mai mulţi Daci incărcîndu-şi averile in cară, ceea ce reprezintă fără îndoială o scenă de emigrare [2]. Aceştia vor fi fost dintre cei bogaţi ai naţiunei lor, care putînd trăi ori unde, nu aveau nevoie să sufere apăsarea romană. A se deduce de aice o emigrare a intregului popor este o incheere prea indrăzneaţă. Se pretinde insă că Romanii ar fi ucis pe toţi Dacii acei ce nu emigrară din ţară. Dar după ce dînşii se supusese, fiind invinşi, pentru ce ar mai fi ucis Romanii pe acei ce le recunoşteau supremaţia? Lăsînd la o parte umanitatea, care impedecă de a lovi pe acel ce se roagă, constatăm că o asemene purtare ar fi fost contrară politicei urmate de Romani in toate ţările, politică ce le-au indrumat dominaţiunea lumei, anume de a fi aspri cu improtivitorii şi blînzi cu acei ce se supuneau lor, prin care ei hotăriau adese ori chiar pe protivnici a prefera prietinia duşmăniei lor. Apoi era oare in interesul Romanilor a stîrpi cu totul poporaţia dacă? Care este valoarea unei cuceriri, pămîntul şi siliştele goale sau poporaţia ce se mişcă pe ele? Am vĕzut mai sus pe generalii romani, năvălind in Dacia şi transplîntînd de acolo sute de mii de oameni in Moesia, spre a spori numărul birnici-

2. *Fröhner*, tab. ultim.

în Dacia din părțile unde locuiau în vremile vechi strămoșii Albanejilor, ar da o explicare indestulătoare. Nu este deci de nevoie, nici pentru explicarea albanismelor din limba română a recurge la teoria reimigrărei Românilor de peste Dunăre.

Ne mai rămîne numai de amintit și numerul destul de însemnat de ale, cohorte și corpuri de armată originare din părțile Traciei și ale Iliricului, spre a termina cu studiarea acestui însemnat element, care intră și el în plăsmuirea naționalității noastre. Așa întîlnim în Dacia corpuri ajutătoare de Traci săgetari, de Traci cetățeni romani, de Dalmați, de Iliri și de Bessi, acești din urmă cunoscuți ca unul din cele mai puternice triburi a le popoarelor tracice [27].

Între locuitorii Daciei mai găsim și elementele celtice. Astfelu întîlnim mai multe cohorte din Gallia, Britania și Hispania [28], țări acăror poparație pe acel timp era încă în mare parte celtică. În afară de cohorte aflăm doue zeități de aceeași origine: Zeul *Vitirimenus* și o zeită *Nehalennia*. Tot zeu galic trebue să fi fost și *Jupiter Bussumarus*, după forma cuvîntului. Însfîrșit mai aflăm un Trevir originar din orașul Augusta Trevirorum, în Belgia, cu numele gallic de *Illiomarus*, ca decurion, deci în positie însemnată și care arată tot odată că era cetățan în Dacia [29].

Cu toate că cercetarea limbei românești nu au ajuns încă a determina dacă se află elemente celtice în limba română și care sunt acele, căci încercările

27. Privilegia militum in C. I. L., III, 2. No. XL Thracum Sagittariorum; XXV Thracum civium romanorum; XXXIII Flavia Bessorum. C. I. L., III, 1, No. 1197 numeri Illyricorum; 1577 Coh. III Delmatarum.

28. Privilegia militum, No. XXXIII Gallorum Hispanorum; XXV Gallorum macedonica; XL Gallorum dacica, C. I. L., III, 1, No. 1342 Hispanorum Campagonum; 821, 1633 Britannorum.

29. C. I. L., III, 1, No. 1214: „D. M. T. Fabio Illiomaro domo August. Trever. quondam decurio canabarum vixit annis LX".

făcute pînă acuma în această direcțiune sunt cu totul lipsite de caracter științific, totuși chiar dacă cercetările ulterioare ar descoperi celtisme în limba română, o asemene împrejurare n'ar avea nimic extraordinar, și nu ar trebui pentru a le explica să transportăm poporul românesc pe marginele Galiei, de unde dînsul și le ar fi cules, ci prezența de Celți în Dacia după colonizare, ar da o explicare îndestulătoare a acestei împrejurări.

Cercetarea înscripțiilor ne arată spusele lui Eutropius, că Traian ar fi adus coloniști în Dacia din toată întinderea împărăției romane ca adevărate, întru cît putem regăsi în ea elemente aduse din Asia minoară, din Iliric și din Galia, trei regiuni atît de deosebite și de îndepărtate din acea împărăție. Aceste elemente au putut lăsa în sînul nouei poporații închegate pe pămîntul Daciei după cucerirea română urme în graiul ce se făuri pe noul pămînt roman. Vom cerceta mai jos altă împrejurare, anume dacă această grămadă de coloniști, trimiși aice din toate părțile împărăției conținea niște elemente cu totul disparate, neunite între ele prin nici o legătură, și dacă mai ales le au lipsit chiagul acela care face din adunături de oameni popoare și din gramăzi de indivizi societăți.

lor lor [3], și in Dacia vroim ca Romanii să fi alergat ca fiarele însetate de sînge după locuitorii Daciei, ce veniau in genunchi cu femei și copii, plîngînd și cerînd indurarea invingătorilor? Poporul roman era fără indoială crud; dar cruzimea lui era războinică și avea tot deauna un scop și o ţintă; nu era setea acea nesăţoasă de sînge a unor triburi africane de astăzi, care ucid numai pentru plăcerea de a ucide.

Se aduce însă in sprijinul acestei păreri, a stîngerei elementului dac, cuvintele lui Eutropius, care spune intr'un loc raportat mai sus, că Traian adusc nenumărati colonişti in Dacia pentru a impopora ogoarele și orașele, «căci Dacia ar fi fost secată de *barbaţi* prin lungul război al lui Decebal» [4] și in acelaș sens pune impăratul scriitor Julianus in gura lui Traian cuvintele: «Eu însă văzînd republica lîncezîndă și apăsată atît prin tirania din lăuntru cît și prin ofensa primită de la Geţi, singur am indrăznit a ataca pe mărginașii Istrului și *am resturnat şi nimicit cu totul gintea acea a Geţilor*. Iar o lucrare atît de mare am insprăvit'o in timp de aproape cinci ani» [5]. Războiul fiind foarte crîncen și indelungat, purtat apoi din partea Dacilor cu o nespusă indărătnicie, se inţelege că poporația validă a celor ce luptară pănă la sfîrșit a trebuit să fie foarte rărită, incît scriitorii puteau, exagerînd puţin lucrul, să vorbească de nimicirea totală a acestei poporații. Eutropius ne spune însă el singur că Dacia a fost secată de po-

3. Mai sus, p. 126 și 58.

4. *Eutropius*, Hadr., c. VIII: „Cum Dacia diuturno bello Decebali *viris* esset exhausta." Mai sus p, 165.

5. *Iuliani* imperatoris quae supersunt. Ed. Taubner, p. 66: „Ego sane quasi torpentem rempublicam et dissipatam, tum domestica tyrannide qua nullo tempore opressa fuerat, tum Getarum contumelia suspiciens, solus Istri accolas aggredi sum ausus. Et *Getarum quidem gentem penitus exerti et delevi*. Et hoc quidem tantum opus annis fere quinque confici." Observăm și aice cum impăratul Iulian numește pe Daci, Geți. Vezi mai sus p. 64.

p. 626 Greșit in Tara Românească și cred cuvintele „Getarum gentem penitus delevi" ale contimeliei a Mercurul la Traian. Acest Mercurii s'au pierdut. Iar l'a parțial fie și o viziune proastă (Vezi mai sus reproduși mai sus, p 134 nota 1)

poraţia ei *bărbătească*. Şi intr'adevăr care cuceritor au nimicit vre-o dată elementul femeesc şi copii din un popor supus? Chiar insă dacă ar fi dispărut cu totul, ceea ce este peste putinţă de gîndit, poporaţia validă bărbătească din Dacia, incă rămînînd o mulţime de femei şi de copii, aceştia putură reconstitui in curînd un element de baştină in destul de puternic, care au putut sluji de rădăcina celui roman.

Atîta poate fi adevărat că partea cea bogată a naţiunei dace propriu zise, care se opusese cuceririi cu cea mai strasnică inversunare, după ce se supuse in aparenţă Romanilor, preferă a se exparria şi părăsi provincia. Că această emigrare a trebuit să se facă după incetarea războiului, se vede din tabloul columnei, care arată incărcarea averilor emigranţilor ca făcîndu-se in deplină linişte. Desemnurile columnei lui Traian, tot-deauna aşa de exacte, ar fi reprodus de sigur buimăceala unei fugi pripite, in cazul cînd ar fi fost vorba de o asemene.

Erau insă oare numai Daci propriu zişi in Dacia? Am văzut mai inainte că mai erau Geţi, Sarmaţi şi un trib particular al acestora, Iazigii. Se constată insă intr'un chip invederat că Iazigii erau duşmani Dacilor in timpul războiului al doile, de care ce fusese pedepsiţi de aceştia cu luarea unei părţi din pămîntul lor, pentru neparticiparea la războiul impotriva Romanilor. Pe aceşti Iazigi i-am văzut, pe columna lui Traian, venind se facă inchinarea lor impăratului, de indată ce acesta trece podul in Dacia. Şi aceştia să fi fost duşmanii Romanilor? Şi pe ei să-i fi stirpit Romanii pănă la cel de pe urmă om? Apoi Dio Cassius, acel istoric pe cit judicios pe atîta şi bine informat, ne spune apriat că Decebal vroia să facă pace, «*văzînd pe cei mai mulţi Daci că trec la Traian*»[6].

6. Vedi locul citat mai sus p. 156 nota 23.

Fără indoială că acești Daci ce trecură la Romani in timpul celui de al doile războiu, erau mai cu deobire Geții din Valahia, care la inceput caută să opună oare-care improtivire, mai apoi însă urmează pe Iazigi și vin impreună cu ei să'și plece capetele impăratului roman. Ei bine! pe toți acești trădători ai cauzei naționale a Dacilor, pe toate aceste eminente ajutoare ce veniau lui Traian chiar in țara dușmană, să-i fi ucis Romanii fără cruțare? Credem că o asemene părere este curat vorbind absurdă.

O imprejurare mai ales pune in evidență această absurditate, anume aceea că aproape toată terminologia geografică a provinciei romane este moștenită de la poporul indigen. Ast-fel numele munților și a riurilor care se reaflă in gura Romanilor sunt cu toatele imprumutate de la Daci. Afară de munții Carpați, o catenă lungă cu nume comun la diverse popoare, mai aflăm incă un munte particular al Dacilor, *Caucasus*, care nu este altă ceva decît muntele *Cogaeonum* in acărui peșteră se retrăsese Zamolxis, și care nume apare iarăși in *Caucaland* al lui Ammianus Marcellinus, iar astăzi se regăsește in numele mai multor munți *Cocanul* din Carpații munteni [7].

Dintre riuri, afară de acele acăror nume insuși Dacii le moștenise de la Sciți, precum *Pyretus*, *Tiarantos*, *Maris*, *Ordessus* [8], mai amintim următoarele numiri luate de Romani de la Daci și care mai toate răsună incă și astăzi in gura poporului romîn: *Tibiscum*, *Samus*, *Grissia*, *Gilpil*. *Aluta*, *Mouvaioc*. De asemene aproape toate numele orașelor sau satelor ce se aflau pe timpul Romanilor in Dacia păstrară numele lor cele vechi; numai puține din ele au pri-

7. *Akner und Müller*, Anhang, No. 17: „Ad Alutum flumen secus montem *Caucasi*". Asupra muntelui *Cogaeonum* vezi mai sus p. 93. *Amm. Marcell.* XXXI, 4: *Caucalandensem* locum."

8. Mai sus p. 34.

mit un botez roman; unele din ele, precum capitala Daciei, a îmbinat ambele numiri, cel vechiu și cel roman în o denumire îndoită. Din Ptolemeu, tabula Peutingeriană, geograful Ravenat și inscripțiuni, ni s'au păstrat numele următoarelor cetăți sau sate de nume dac. In Ptolemeu (sub Antonin 150 d. Hr.) găsim : *Ruconium*, *Docidava*, *Parolissum*, *Arcobadara*, *Triphulum*, *Patridava*, *Carsidava*, *Petrodava*, *Napoca*, *Patruissa*, *Sandava*, *Utidava*, *Marcodava*, *Ziridava*, *Singidava*, *Zermizirga*, *Comidava*, *Ramidava*, *Pirum*, *Zusidava*, *Paloda*, *Zurobara*, *Lizisis*, *Tiriscum*, *Sarmizagethuza*, *Netindava*, *Tiasum*, *Tibiscum*, *Zeugma*, *Dierna*, *Acmonia*, *Druphegis*, *Arcina*, *Pinum*, *Amutrium*, *Sornum*. Din tabula Peutingeriană (sub Severus 222 d. Hr.), adăogim pe următoarele, altele decît acele enumerate de Ptolemeu : *Lederata*, *Arcidava*, *Centum-Putea*, *Bersovia*, *Azizis*, *Gaga*, *Masclianis*, *Agnavis*, *Pelendova*, *Acidava*, *Rusidava* (poate aceași cu Zusidava din Ptolemeu), *Buridava*, *Arutela*, *Stenarum*, *Cedonia*, *Blandiana*, *Brucla*, *Patavissa* (poate aceeași ca Patruissa lui Ptolemeu), *Optatiana*, *Largiana*, *Cersie*. Geograful Ravenat nu face decît reproduce cîteva din numele tabulei Peutingeriane, fără a adăogi nimic nou, afară de *Potula*, dacă aceasta nu va fi identică cu Paloda [9]. Inscripțiunile ne mai procură următuarele numiri, necunoscute în izvoarele celelalte : *Ampeia*, *civ. Volmerium*, *civ. Petovium*, *Colonia Malvensis*, *Imenmosum maior*, *Kavieretium*, *Deusara*, *Kartum*.

Lîngă aceste 68 de nume de obîrșie dacă se întîlnesc numai 16 de caracter latin, precum în Ptolemeu 7 : *Ulpianum*, *Salinae*, *Praetoria-Augusta*, *Angustia*, *Apulum*, *Aquae* și *Frateria*, și în tabula Peutingeriană alte 9 : ad *Pannonios*, *Pons-Augusti*, *Ca-*

9. *Anonymus Ravennatis*, IV, 14, 7.
10. C. I. L. III, 1, No. 1399; III 2, Privilegia, LI; Tabulae III, VI, X, și XIII.

put-Bubali, *Castra-nova*, *Romula*, *Pons-Aluti*, *Castra-Traiana*, *Pons-vetus*, *Ad-Mediam*. Fără indoială că și aceste numiri romane vor fi avut corelativele lor dace, după cum capitala purta dubla numire de *Sarmizagethuza regia* și de *Ulpia Traiana Augusta*; dar ele au fost întunecate, la scriitorii ce s'au ocupat cu Dacia, de numele paralele romane.

Tot așa ne mai dă Ptolemeu, care scrica precum am arătat către 150 d. Hr., prin urmare după cucerirea Daciei, numele a 18 triburi dace ce s'ar afla in această provincie anume de la nord începînd dinspre apus: *Anarții*, *Tauriscii și Cistobocii*; sub ei *Prendavensii*, *Ratacensii* și *Caucoensii*; sub aceștia in aceiași ordine *Biefii*, *Buridensii* și *Cotensii* și sub aceștia *Albocensii*, *Potulatensii* și *Sensii*; iar sub dînșii in sfîrșit, in partea meridională *Saldensii*, *Ciagisii* și *Piefigii*.

Este probabil că Ptolemeu alcătuindu'și geografia după un autor mai vechiu, Marin din Tir, va fi imprumutat de la el numele acestor 15 triburi, care nu vor mai fi existat in intregimea lor pe timpul lui in Dacia. Majoritatea lor însă a trebuit să existe, fără de care nu ne putem închipui, cum de Ptolemeu putea să treacă in geografia lui, menită a fi cetită de contimpuranii sei, ca existente, triburile unui popor acum șters de pe fața pămîntului.

Topografia Daciei remănînd, aproape neschimbată sub dominația romană, păstrîndu'și vechiul seu caracter dacic, această imprejurare dovedește intr'un chip invederat că a trebuit să rămînă o populație in destul de deasă in Dacia, pentru a putea păstra aceste denumiri și a le impune Romanilor, cu toată tendința acestora de a romaniza geografia țărei, ceea ce se vede din schimbarea numelui unora din orașele Daciei.

Dacă pănă aice am adus mai mult argumente din care să se deducă aflarea poporului dac in vechea

sa patrie sub stăpînirea romană, studiul inscripţiunilor şi al autorilor ne va dovedi intr'un chip invederat existenţa Dacilor sub oblăduirea imperiului roman in vechia lor ţară. Astfeliu ne spune Dio Cassius că Sabinianus legatul impăratului Comod (180—192), după ce bătu pe Dacii ce se retrăsese in munţii incunjurători provinciei, strămută in Dacia 12,000 de familii din această naţiune [11].

Aşa dar pe lîngă Dacii (Geţi sau Iazigi) ce ramaseră in Dacia, ca unii ce ţinuse cu Romanii in lupta lor contra lui Decebal, mai videm că poporaţia lor este sporită prin strămutări silite făcute de Romani, fără indoială in acelaş scop in care am vĕzut mai sus pe Aelius Catus şi pe Marcus Plautius transplantînd poporaţiuni getice din stînga Dunărei in Moesia, anume pentru a spori numerul birnicilor. Apoi, dacă Romanii ar fi avut de ţintă nimicirea totală a naţiunei dace, nu ar fi fost o adevĕrată nebunie de a aduce in ţara lor tocmai din acei oameni, pe care vroiau să-i stîrpească de pe faţa pămîntului?

Din inscripţiuni nu vom raporta aice decît acele ce se referă fără indoială la prezenţa *Dacilor* sub stăpînirea romană şi nu acele, in care nu se poate hotări, dacă numele amintit nu este cumva acel al unui colon *trac* sau iliric, şi dovedeşte numai prezenţa elementului trac in Dacia. De aceea vom lăsa la o parte, din inscripţiunile ce vom aduce, toate acele in care s'ar intîlni nume ce pot găsi o analogie in acele trace sau ilirice, şi ne vom mărgini numai la acele ce nu samănă cu nici a unui popor cunoscut, şi care totuşi, prin forma şi sunetul lor, lasă a fi intrevĕzute ca aparţinînd ramurei eranice a limbilor arice.

---

11. *Dio Cassius*, LXXII, 3.

1) „Aia lui Nando a trăit 80 de ani. Andrada lui Bituva a trăit 80 de ani, Bricena a trăit 40 de ani, Iusta a trăit 30 de ani, Bedar 12. După moartea ei Herculan libertul au pus (această piatră) patronei sale drept recunoştinţă“ [12].

Numele conţinute în această inscripţie ne arată învederat pe membrii unei familii dace, care adoptase însă movavurile romane, ceea ce reesă întâi din punerea însuşi a pietrei, obiceiu roman, apoi din împrejurarea că o vedem posedînd liberţi, ceea ce o arată tot odată că dispunea de mijloace.

2) „Zeilor Mani: Lui Aeliu Andena, Auliu Macrin Epidianul zis şi Epidiu, augustal al coloniei şi Macrina Marcia fiica puseră (această piatră).“ [13].

Andena fiind un nume dac, urmează că acel ce îl purta îşi maritase fata, care poartă numele roman de Macrina Marcia, după un personaj, care din numele ce'l poartă Macrin Epidianul sau Epidiu pare a fi un dac romanizat.

3) „Părinţii Ulcudiu a lui Bedar şi Suta lui Epicad au pus (această piatră) pre-a iubitei lor fiice, ce a fost ucisă de talhari, însă resbunată“ [14].

Numele fetei lipseşte, partea superioară a pietrei fiind ruptă. Părinţii ce-i pun inscripţia, poartă însă învederat nume de caracter dac.

4) „T. M. au pus (aceasta piatra) spre recunoştinţă Domiţiei lui Clon, care au trăit 30 de ani“ [15].

---

12. C. I. L., III 1, No. 917: „Aia Nandonis vixit annis LXXX. Andrada Bituvantis vixit annis LXXX. Bricena vixit annis XL. Iusta vixit annis XXX. Bedarus XII. Post obitum ei Herculanus libertus patronae benemerenti.

13. C. I. L., III, 1, No. 1488: „D. M. Aelio Andennae Aelius Macrinus Epidianus qui et Epidius augustalis coloniae Macrina Marcia filia posuerunt“

14. C. I. L., III, 1, No. 1585: „Interfecta a latronibus et vindicata Ulcudius Baedari et Sutta Epicadi parentes pientissimae filiae titulum posuerunt“?

15. C. I. L., III. 1, No. 1267: „Domitia Cloni qui vixit annis XXX T. M. benemerenti posuit“.

Domiția, nume roman; a lui Clonus, nume dac.

5) Zeilor Mani. Aelius Diaies au trăit 90 de ani și i-au pus (această piatră) Aureliu Ditugeniu fiul și moștenitorul părintelui prea iubit spre recunoștință“ [16],

Atît fiul cît și tatăl cu nume romane, iar familii dace.

6) Zeilor Mani. Mavida fiica lui Epicad, care a trăit 45 de ani, soțul iubitei sale soții pune (această piatră). Aice odihnește“ [17].

Numele și cognumele sunt caracteristic dace.

7) „Zeilor Mani. Aureliu Fabiu, purtătorul steagului aripei Siliane a trăit 28 de ani și 11 luni, Aureliu Rebur veteranul și Fabia pusera (aceasta piatră) fiului prea iubit, dar și lor“ [18].

Amestecare caracteristică între nume latinești și dace, care indegetează o contopire a acestor două elemente. Astfel fiul mort poartă numele roman de Aureliu Fabiu și era purtătorul steagului unei ale; pe mumă o chiamă tot Fabia, iar tatăl, care se numește și el cu numele roman de Aureliu, mai poartă și cognumele de Reburus, formă invederat neromană și care, neregăsîndu-se nici la Traci nici la Ilirieni, urmează ca să fie de origine dacă.

8) „Sola lui Mucatru, veteran din aripa frontoniană, au împlinit jurnita făcută lui Apolon“ [19].

Inscripție însemnată prin aceea, că arată pe un Dac

---

16. C. I. L., III, 1, No. 835: „D. M. Aelius Diaies vixit annos LXXXX et posuit Aurelius Ditugenius filius et haeres patri carissimo bene merenti“.

17. *Goos* in Arhiv fur sieb. Laudeskunde 1874, p. 129: „D. M. Mavida Epicadi filia vixit annis XXXXV. Maritus conjugi pine posuit. Hic sita est“.

18. C. I. L., III, 1, No. 847: „D. M. Aurelius Fabius signifer alae silianae vixit annos XXVII menses XI. Aurelius Reburus veteranus et Fabia filio pientissimo posuerunt, sed et sibi“.

19. C. I. L., III, 1, No. 787: „Apollini sacrum Sola Mucatri veteranus alae Frontonianae votum solvit“.

+ Cea mai caracteristică inscripție este încă acea pe care pe mormântul unui regim dacă moartea dacă pe timpul stăpânirii romane.

10) Isila Mari. Ziari ~~Tatie Tiati~~ fiicei lui Tiati, Dacei pe soția lui Pepones regelui Cistobocilor, Natoponus și Drilgiria bunele prăcubitu au facul (acest mormânt)*.

Am văzut că Cistobocii sunt arătate de Ptolemeu ca aflându-se ca Dacii sub stăpânirea romană și totuși unul ~~[illegible]~~ cap al acelui trib care obișnuiau a purta ~~[illegible]~~ titlul de rege moșie este înjugat de bunicele și ca pe timpul ~~[illegible]~~ ~~stăpânirii romane~~ stăpânirii romane.

Cette inscripție care amintește doar numele ~~Dacei~~ Dacei și ~~o navalire~~ din Scitie numele și o navalire a Cistobocilor și acea regiune este amintită Isila Mari. Lui Daizus fiul lui Corzoius care a trăit 50 de ani ~~și a fost~~ ucis de Castabrei, Iustus, și Valens parintelui bine meritat" și Numele de Comozous amintește pacul al regelui Dac: Comozicus.

* Acest inscripție din C.I.L. VI, 1801 este adusă de J. V. Parvan, Istoria vechiului Dacii romane p. 95 note 429.

7) Gazete la Adam Klein. Toci Tomi Tonitru de Ptolemeu p. 196.

întors la religia romană, de oare ce dedică o piatră lui Apolon.

9) Zeilor Mani. T. Aeliu Ariort quattuorvir anal al municipiului Drobeților ucis de tâlhari au trăit ani 57. Digna prea iubitului ei soț Publ. Aeliu fiul și Publ. Aeliu Valente fiul și Udar nepotul spre recunoștință i-au pus (această piatra)" [20].

Videm aice un Dac in fruntea unui municipiu. Femeia lui poartă un nume roman. Tot așa și cei doi fii ai sei, iar nepotul seu nume dac; dovadă invederată de contopirea Dacilor cu poporul roman, de latinizarea lor și de dobîndirea dreptului de cetățănie, fără de care imbrăcarea dregătoriei de quattorvir ar fi neexplicabilă. Tot de assemenea credem a videa nume dace in următoarele, culese din inscripțiuni: *Dada*, *Drigiza*, *Dius Pupa*, *Siccia*, *Sisiata* și altele cîte-va mai indoelnice [21].

Am exclus cu dinadinsul din această enumerare a inscriptiunilor, ce după toate probabilitățile pomenesc nume dace, toate acele care reproduc nume ce se reaflă și la popoarele din Tracia, pentru motivul amintit, că se poate ca ele să conțină personaje ce erau originare din Tracia sau Iliric, de unde au văzut că se adusese coloniști in Dacia. Așa numele terminate în porus, ca *Mucapor*, *Natopor*, *Mucator*, care se regăsesc la numele din Tracia; deaseminea *Rescu Turme Soie*, *Diza* care se reaflă de asemenea la nume bessice precum *Rescu* și *Dizus* [22], *Vt ass h p Catarus* [23]

20. C. I. L., III, 1, No. 1559; D. M. Aelio Ariorto IIII vir annalis municipii D(robetarum), interfecto a latronibus vixit annis LVII. Digna conjugi pientissimo et P. Aelius filius et P. Aelius Valeus filius et Bedarus nepos b. m. posuerunt".

21. C. I. L., VII, No. 323; *Orelli*, No. 510; C. I. L., III, 1, No. 804, 917, 986, 1236, 1243 și 1525.

22. C. I. L., III, 1, No. 799, 744, 852; *Orelli*, No. 510; Natoporus: C. I. L., III, 1, No. 870 b, 1195. Comp. *Tomaschek*, Ueber Brumalia und Rosalia. Sitzungsberichte der Kaiserl. Akademie, LX, p. 381.

23 Din o inscripți descoperite [illegible] Rom. Romanați. numele se regăsesc și o alți inscripții apud G. Wilhelm. Vrp Torilasca Monumenti epigrafici p. [illegible] L 1502 p. 303

Dacă însă inscripţiunile raportate până acuma nu conţin decît nume, pe care forma lor, ce nu se regăseşte la nici un alt popor cunoscut, ne impinge a le atribui poporaţiuneide baştină, posedăm altele în care se spune lămurit că individul pomenit aparţinea acestei poporaţiuni.

16) Iulius Secundinus veteran rechemat in slujbă (evocatus) al cohortei III a salariorilor care a trăit ani 85 *de naţiune dac*, Atticia Sabina soţia lui şi Iul. Costas fiul şi moştenitorul spre recunoştinţă" [23].

Iulius Secundinus este deci arătat anumit ca *de naţiune dac* şi cu toate aceste poartă un nume in totul roman, o dovadă de complecta romanizare a Dacilor ce rămăsese sub domnia romană. Cîţi Daci se pot ascunde sub nume romane, la care nu mai e insemnată, ca in inscripţiunea analizată, originea individului, de oare ce el poate o şi uitase şi trecea drept Roman neaoş! Femeia lui Secundinus poartă numele de Atticia, care este dac, iar cognumele de Sabina, invidierat roman; incît aice nu mai rămîne nici o indoeală că avem a face cu Daci romanizaţi.

Tot acelaş lucru dovedeşte şi următorul fragment de inscripţiune, in care insuşi numele Dacului este stălcit, dar după finală este de sigur romau.

17). „Iuliu Pi...tinul cetăţean dac" [24].

Existenţa Dacilor sub stăpînirea romană se dovedeşte şi din aflarea unor cohorte de Daci, atit in Dacia cît şi in alte părţi a le imperiului. Astfel aflăm in Britania cantonată *cohorta I Aelia Dacorum*. Mai multe inscripţiuni ne au păstrat numele unor ostaşi

---

28. *Orelli* No. 6844: „Julius Secundinus evocatorum coh. III Salariorum qui vixit annis LXXXV, *natione dacus*, Atticia Sabina conjux et Jul. Costas filius et heres b. m. fecerunt".

24. C. I. L., VII, No. 944: „Julius Pi...tinus, *cives dacus*".

din această cohortă, care se arată inviderat ca dace. Astfel sunt *Decibalus*, *Dada* și *Acadunus*, acest din urmă arătat anume ca originar din Ulpia Traiana[25] capitala Daciei.

Apoi tribunul cohortei Claudius Menander, poate și el un Dac cu nume roman, pe o piatră pusă de el, sapă și un cuțit incovăet, arma națională a Dacilor[26]. Mai aflăm o *ala I Dacorum*, care se vede că staționa in Noricum, unde s'a găsit o inscripțiune la Einod, care pomenește numele ei[27].

Se mai găsește o cohortă *II Augusta Dacorum veterana milliaria equitata* in Panonia la Dalya, in vechime Teutoburgium, și o altă cohortă *III Dacorum* amintită pe o piatră aflată in Macedonia, și care este arătată ca luînd parte la o expediție in Mesopotamia[28].

De asemene se mai află o inscripțiune care amintește despre un prefect al militarilor *Dacorum Iassiorum*[29], dedicată lui Antoninus Pius și găsită in Sarmizagetuza; o alta care pomenește o *cohortă I Daco-*

---

25. C. I. L., VII, No. 323. „Acaduno Ulpia Traiana veterano alae Patrianae Martius filius ponendum curavit. Asupra numelor *Decibalus* și *Dada* vezi No. 858 și 866.

26. C. I. L. VII, No. 838.

27. C. I. L., III, 2, No. 5044: „Praef. equitum alae I Dacorum tribunus militum legionis II adjutrix". O altă inscripțiune reprodusă de *Mommsen* in nota la No. 1153 (C. I. L. III, 1) amintește pe unul Julius Erucianus Crispus praef. alae I Ulpiae Dacorum. Era aceeași *Ala I Dacorum* cu *Ala I Ulpia Dacorum*, sau 2 corpuri deosebite?

28. C. I. L., III 2, No. 6500, și III, 1, No. 600.

29. *Akner und Müller*, No 1575 „Ex voto tricenali magno et invicto imperatori Caesari Tito Aelio Hadriano Antonino Pio Augusto, pontifici maximo, tribunicia potestate XVI, consuli III, patri patriae, pro salute et felicitate pontificis maximi et Anniae Faustinae Augustae conjugi, *Caius Clodius, sextum praef. militum Dacorum Iassiorum* hanc statuam inauratam numinibus majestatique eorum (posuit)". (După cetirea lui Akner și a lui Müller). Rîndul subliniat este dat de inscripție astfeliu: „C. CLOD. VI. PRAEF.

rum vigilum și o a treia care poartă pe ea o *vexillatio Dacorum parthica*.

Mai amintim și milites *Dasciscianî* care se regăsesc în mai multe izvoare și erau respîndiți în toată întinderea imperiului roman, precum și cohorta *Getuilor* din Iudea [30].

Prezența unor trupe atît de numeroase de Daci în împărăția romană, cere numai decît acea a unui număr însemnat de Daci în provincia de unde ele să se fi putut recruta.

Dacii însă se întîlnesc nu numai ca soldați, ci și ca ofițeri superiori, comandanți în armatele romane, bine înțeles în acest caz pe deplin romanizați și numai cît arare ori păstrîndu-și amintirea originei lor. Astfel aflăm despre *Regalianus*, unul din cei mai buni generali romani ai timpului său, că era «de națiune dac și după cît se spune coborîtor din Decebal» [31]. Chemat de împăratul Valerian la o comandă superioară, el capătă sub Gallienus guvernarea Iliricului și stîmpără o revoltă a acestei provincii. Un uzurpator, Ingenuus, resculîndu-se împrotiva lui Gallienus, este bătut în Moesia și Gallienus pedepsește cu ne-

---

M. DACORUM IASSIORUM". Cetindu-se pe M. din inscripție: *municipium* s'a vezut aice vechiul nume al *Iașilor*. Noi credem împreună cu Akner și Müller că un prefect al unui municipiu este ceva în totul neobicinuit și că cetirea *militum Dacorum Iassiorum* este mult mai probabilă. Dacă Iașii ar fi existat de pe timpul Romanilor, ba încă ca municipiu, ar trebui numai decît să se reafle în el urme a vieței romane, pe cînd este cunoscut că nu s'a găsit în el nici o singură inscripție romană. *Milites Daci Iasii* nu erau decît Dacii Iazygi, care se aflau în Dacia sub stăpînirea romană. Mai notăm și împrejurarea că pretinsul prefect al municipiului Iași trăește tocmai în Sarmizegetuza.

30. *Trebellius Pollio*, în Claudio, XVII; *Flavius Vopiscus*, în Aureliano XXXVIII; *Orelli* 5889, 6049, 6688; Notitia dignitatum imp. rom. Ed. Böcking, p. 21, 23, 88, 96. Asupra Getuliior vezi C. I. III, 2, Privilegia XIV.

31. *Trebellius Pollio*, Triginta Tyranni, X: „Erat gentis dacae, Decebali ipsius ut fertur affinis." Comp. *Aurelius Victor*, Caes. XXXII.

+ Trei diplome militare din anii 149, 150, 151 pomenesc pe ... un veteran Sentius Iasi alaturi de unele trupe Getice. ? Roman Rue Militärdiplom des Antoninus Pius für Noricum und Rhaetien. Archiv. f. ... p. 20.

Indici

~~Castragemini p. 179~~	Singidava –	Saborinse –
Decebal – 179	Zermizirga –	Optatiani –
Iulianus –	Comidava –	Sargetiae –
Getii –	Ramidava –	Ursii – –
Dacii –	Pirum –	Potula –
Sarmatae 180	Zusidava –	Acmoniae –
Iazigi –	Caluda –	Volsinorum civitas –
~~Stolassius 180~~	Zurobara –	Colonia –
Caucasum 181	Apisir –	Malvensis colonia
Cumberland –	Tiriscum –	Drumnosum, Ungaria
Cocaniel –	Sarmizegethusa –	Lavirilium
Tyrtius –	Netindava	Dunase
Tarantula –	Tiasum –	Carlium
Massi –	Tibiscum –	Ulpianum
Odisum –	Zeugma	Solinae
Tibiscum –	Dierna –	Praetoria Augusta
Samum –	Acmonia –	Augustia
Grisia –	Drophegis –	Apulum
Salpis –	Arcinna –	Aspera
Aluta –	Rusiana –	Patavisa
Μουσαιον –	Amutrium –	ad Aquas mediae
Ruconium 182	Sornum –	Porta Augusti
Paradava –	Zevrale –	Caput Bubali
Porolissum –	Arcidava –	Castra nova 183
Arcobadara –	Castra putea –	Romula
Triphulum –	Berzovia –	Forum Aluti
Patridava –	Agisis –	Castra Traiani
Carsidava –	Tierna –	Forum Vetus
Petrodava –	Marciani –	ad Mediam
Angustia –	Aquavis –	ubi Traianus ...
Patruissa –	Pelendava –	Anartii
Sandava –	Cecidava –	Teurisci
Utidava –	Rusidava –	Costoboci
Marcodava –	Buridava –	Prendavenses
Ziridava –	Arutela –	Ratacensii
Adonii –	Stenarum	Caucoensii
Mandiane –		Biephi
		Buridensii
		Cotensii

spusă cruzime pe partizanii răscoalei. Moesii spăriaţi proclamă atunci pe Regalianus de impărat (263 d. Hr.) care este însă ucis curînd după aceea, temîndu-se provincialii de o şi mai cumplită răsbunare a lui Gallienus.

Toate aceste imprejurări adeverese existenţa poporaţiunei dace sub stăpînirea romană, şi deci nu se poate susţinea cu temeiu că naţiunea Dacilor ar fi fost cu desăvărşire nimicită de Romani, cu prilejul cucerirei ţărei lor.

Prin cucerirea Daciei, supunerea poporului băștinaș și aducerea de colonii din diversele părți a le impărăției romane, se adunase in noua provincie romană elemente deosebite prin obîrșia și feliul lor de a fi. Ele fură supuse insă aice unei inriuriri covărșitoare, care ca o grea piatră de moară sfărămă toate grînele deosebite aruncate in coșul ei și scoase din a lor măcinare un popor nou și unitar, ce purta pe fruntea lui tot pecetea romană. Ne rămîne de studiat mijloacele puse in lucrare de Romani pentru a romaniza Dacia, țintă pe care chiar Traian trebuise s'o aibă primul in vedere, dacă vroia ca a lui cucerire să devină pentru impărăția romană un scut și o apărare, iar nu numai o nadă mai mult spre a atrage pe barbari.

De și Traian aduse colonii din provinciile și nu din centrul imperiului, el căutâ in totdeauna ca să trimită in Dacia elemente romanizate, printre care numai se strecurară și de acele in care romanizarea nu prinsese incă depline rădăcini. Mai multe din orașele ce contribuiră prin poporația lor la colonizarea Daciei erau colonii romane sau orașe de acele frecventate de Romani. Se știe insă că dreptul de colonie nu putea fi acordat decît acelui oraș străin, in care se adaosese atît de mult poporația romană, incît să dobîndească o fisionomie curat latină. *Emesa* acel oraș din Siria Apamene care trimisese in Dacia cultul lui Azizis sau puer bonus phosporus era nu numai colonie romană, dar incă din cele mai

favorate, dăruită cu dreptul italic, care scutea pe locuitorii ei de dări și le dădea putința de a întrebuința formele stricte a le dreptului roman la regularea daraverilor lor. [1] Tot asemene colonie cu drept italic era și *Heliopolis* din Coelesiria, de unde se adusese în Dacia cultul lui Jupiter Heliopolitanus [2]. Aceste orașe grecești a le Asiei minoare conțineau o populație romană așa de numeroasă, încît mulți din oamenii cei mari ai Romanilor văzuse lumina zilei în zidurile lor. Așa vestitul jurist Ulpianus era originar din colonia romană din Fenicia, *Tirul* [3]. Orașul *Tavia* sau *Tavium*, de unde veni în Dacia cultul lui Jupiter Tavianus, era vestit ca mare centru comercial [4], care deci trebuia să fi fost foarte frecventat de Romani, ce căutau să tragă mai ales foloase economice din stăpînirea lumei. Tot colonie romană era *Augusta Treverorum*, patria lui Ibliomarus [5], și aceași însușire o avea și *Aequum* din Dalmația [6].

Nu era pentru prima oară cînd Romanii căutau să romanizeze o provincie nouă, cu elemente romanizate din altele mai vechi. Acesta fusese în deobște sistemul întrebuințat de dînșii, pentru a introduce mreja gîndirilor romane în capetele tuturor supușilor lor. Elementul latin sporia prin însuș faptul întinderei sale, și popoarele latinizate de Romani slujiau la

1. Digestae, L 15, § 4: „Sed et Emesenae civitati Phoenices imperator noster ius coloniae dedit, iurisque Italici eam fecit." (Ulpianus).

2. Idem, § 2: „Est et Heliopolitana quae a divo Severo per belli civilis occasionem Italicae coloniae rempublicam accepit". De și aceste doue orașe dobîndesc dreptul de colonie după Traian totuș ele trebuiau, încă de pe timpul lui, să conțină în ele o numeroasă populație romană, care să le fi romanizat până într'atîta, încît pe timpul lui Severus să ajungă a dobîndi dreptul de colonie.

3. Idem, pr. „Sciendum est. esse quasdam colonias suris italici, ut est in Syria splendidisima Tyriorum colonia, *unde mihi origo est*". (Ulpianus).

4. *Strabo*, l. 1.

5. *Orelli* No. 71.

6. Mai sus p. 174 nota 22.

rîndul lor pentru a latiniza pe altele. Astfel numai se putu lăți spiritul reprezentat la inceput prin mîna de oameni din Latium și Roma, și din un simbure mic se putu desvolta acel arbore uriaș, care umbrea cu ramurile sale cîte trele părțile a le lumei cunoscute pe atunci.

Dar, dacă Traian nu vroi să mai slăbească incă elementul roman din Italia, trimițîndu'l dînsul in Dacia, putu el impedeca pe locuitorii centrului impărăției și a capitaliei a se duce de bună voia lor in Dacia, cătră care parte îi atrăgea, cu o putere neinvinsă, farmecul aurului, ascuns in măruntaele acestei fericite țări? Putea Traian să impedece colonizarea voluntară a provinciei cu elemente din Italia chiar, după cum el oprise aducerea de acolo a coloniilor sale? Este invederat că nu, și că bogăția minelor de aur a le Transilvaniei va fi atras, in pămîntul Daciei, un număr foarte insemnat de Romani in ințelesul adevărat al cuvîntului, adecă de oameni de viță curat latină. †

Cercetarea inscripțiilor ne dovedește, in chip invederat, imprejurarea că imensa majoritate a locuitorilor provinciei Dacia erau Romani, sau elemente pe deplin romanizate, iar că străinii, acei ce mai păstrase incă in ființa lor caracterul eterogen, alcătuiau numai o mică fractiune din poporația Daciei; excepția in mijlocul regulei generale. Mai toate inscripțiile sunt scrise in limba latină, conțin nume patronimice latinești, care consacră amintiri zeităților romane, sau reproduc organizarea statului sau cea municipală a Romanilor[7]. Numai 14 din cele aproape 1200 aflate

---

7. *Akner*, unul din invățații acei ce au studiat mai adinc starea Daciei romane spune: „Und dass die Colonisten *meist Kernrömischen Ursprungs gewesen*. beweisen die unzähligen Lapidarinschriften, welche beinahe durchgängig in der echt römischen Sprache, im classischen Lateinstyl sowohl an

+ Că Romanii erau pretutindeni atrași de exploatarea aurului, ne o spune iutăr Cicero când arată ca minele de aur din Macedonia fiind luate în arendă de capitaliștii romani.
Ei Strabon și Plinius adaug că Salașii din Piemont fiind supuși, o parte din Cărămurile lor aurifere le fiind răpite și că îndată o societate romană se alecătuie pentru exploatarea minelor; iar Titu Livia ne arată încă mai închiseștor că le începuse să închiseze minele de aur din Macedonia pentru ca să nu ne valeasă în ce capitaliștii italieni."

---

4) Cicero, Brutus 22; Strabo, V, 1, 12; Plinius H. N. XXXIII; Titu Livia, XLV, 18 și 29.

până acum în Dacia, sunt scrise în limba grecească, și nu știm de se vor găsi 100 în care să fie amintite elemente străine.

În onoarea lui Jupiter găsim dedicate mai bine de 60 de pietre, în a Junonei 16, a Minervei 14, a lui Mart 12; în a lui Esculap 30, a Higiei 26 și așa mai departe. Pe când numele patronimice de origine greacă, tracă sau celtică se întîlnesc mai mult ca niște curiozități, unde și unde câte unul, acele romane ne întîmpină la fie ce pas. Așa numele Aelius revine de vr'o 100 de ori, acel de Aurelius de vr'o 150, acel de Iulius de vr'o 50 de ori; tot așa cu acel de Valerius și cu numirile femeești de Iulia, Plautia, Valeria, etc. Într'un cuvînt întregul tablou ce esă din inscripții este acel al unei vieți romane, atinsă pe ici pe colea de elemente străine. Aceste, de și aveau în unele cazuri oare-care însemnătate, nu au ajuns nici odată a face din locuitorii Daciei o adunătură de elemente disparate, nepredominate de nimic, care să lupte și să se sfărîme unul pe altul cu o egală putere. Toate se subordonau înrîurirei predominitoare a spiritului, vieței și culturei romane, reprezintate în Dacia prin o nenumerată mulțime de Romani alergați în ea, spre îmbogățire, din toate părțile imperiului roman, și cu deosebire din Roma și Italia.

De aceea ne mirăm cum de s'au găsit învățați care pentru a dovedi existența Romanilor adevărați și anume a celor originari din Italia, au căutat arătări anumite în inscripțiuni, găsind bună oară o asemănare între numele orașului Apulum în Dacia și districtul Apulia din Italia, între muntele Alburnus din același district și numele orașului Alburnus maior în

---

Gebäuden und Altären, als auch auf Votivtafeln und Grabmonumenten verfasst worden sind." (Die Colonien und militärischen Standlager der Römer in Dacien, Wien, 1857, p. 11).

Dacia[8]. Am putea adăogi noi la asemene argumente slabe, altele mai puternice: bună-oară dispoziția luată pe patul de moarte a libertului lui August, procuratorul minelor din Dacia, M. Ulpius din gintea Hermia, de a fi transportate oasele lui la Roma, fără îndoială fiind că doria să odihnească acolo unde se născuse[9]. Dar unde este nevoia de a dovedi că ziua este lumină, sau noaptea întunerec? Elementul roman, față cu cel străin, este așa de puternic reprezentat în Dacia, încît cu toată însemnătatea acestuia din urmă el se perde în celalalt, ca neghina cea rară în grâul curățit. [10]

Sub înrîurirea covârșitoare a elementului roman, atît de puternic reprezintat în Dacia, chiar și acei străini, care la sosirea lor în țară, nu vor fi fost pe deplin romanizați, precum Grecii acei ce pun inscripții grecești pe pietrile votive consacrate de ei zeilor lor, se vor fi asimilat cu timpul tot mai mult cu populația domnitoare. Dar dacă chiar ei vor fi păstrat până la moartea lor ceva din firea lor străină, precum în accentul, sau în moravurile lor, încă generația următoare trebuia numai decît să se prefacă în română, întru cît tocmai elementele etnice deosebite aduse în Dacia, fiind rupte din pământul lor, trebuia să lepede cu timpul particularitățile lor osebitoare. Apoi această gramadă de oameni deosebiți, veniți din Galia, Panonia, Iliria, Dalmația, Asia minoară și Italia, trebuiau să aibă o limbă comună pentru a se putea înțelege între ei, și care putea fi alta această limbă, decît acea oficială a imperiului roman, limba dregătorilor și a militarilor? Chiar deci dacă elementele aduse de Tra-

8. *Guos*, Untersuchungen über die Innerverhältnisse des trajanischen Daciens, in Arhiv für siebenbürgische Landeskunde, 1874, p. 109

9. C. I. L. III. 1. No. 1312: „D. M. M. Ulpius Aug. Hermiae procuratori aurariarum, cujus reliquiae ex indulgentia Augusti nostri Romam latae sunt. Salonina Palestria et Diogenus libertus bene merenti fecerunt. Vixit annis LV."

10) Dlle Fustel de Coulanges : adhuc cunoscatur ad imperiosum romanum per tempus impositum spernere in Histoire des institutions politiques de l'ancienne France, II, p. 358 : « La population générale de l'empire ne pouvait augmenter ; la population agricole restait au dessous de ce qu'il eut fallu. Le mal parut surtout lorsque Trajan eut jeté de grandes colonies d'agriculteurs sur la rive gauche du Danube, peuplant la Dacie aux dépens de l'Italie et de la Gaule ». Nu aux spurs mini adate ~~[illegible]~~ ca Traian a adus colonii mai ca sarmi. Quelle paysanne ornitele, cum ciclatis, Gruit-spuseale mele d'Obedienne. Gracia in Tom Romanum p. 627

ian in Dacia, nu vor fi fost de la inceput pe deplin romanizate, ele trebuiră prin puterea lucrurilor să se romanizeze in cel mai scurt timp.

Faţă cu un element roman atît de puternic, era firesc lucru ca toate elementele străine să dispară şi să se piardă in sinul seu, şi tot dinsul au inghiţit şi elementul cel de baştină al Daco-Geţilor ce rămăsese in ţară după cucerire, după cum am constatat'o mai sus. Dacă insă partea civilă a poporaţiei era un agent atit de puternic de romanisare, cu mult mai mare lucrare avu in acest sens elementul militar.

Cohortele, alele şi numerii, trei soiuri de corpuri ajutătoare, erau compuse din străini, strămutaţi inadins din ţara lor in alte părţi a le imperiului, pentru a determina desnaţionalizarea lor; de aceea găsim de obiceiu cohorte de o naţionalitate oare-care cantonate in alte ţări, adese ori foarte indepărtate. Astfel pe cînd găsim cohorte de Britani in Dacia, intîlnim cohorte de Daci in Britania. Aceste cohorte ajutătoare de străini erau elemente incă neromanizate din armatele romane, pe care Romanii le smulgeau de la ele din ţară, tocmai pentru a grăbi desnaţionalizarea lor. Legiunile din contra nu puteau fi alcătuite decît din elemente pe deplin latinizate. La inceput ele fusese alese (legio=legere) numai din Romanii din Roma, cătră care se adauseră apoi popoarele italice, şi numai cît mai tărziu elemente provinciale, insă tot deauna cetăţeni romani [10]. Ele stăteau de obiceiu intr'un singur loc, ne fiind schimbate decît foarte rar din o ţară in alta. Astfel se intîlnesc legiuni, care in timp de secuh intregi, in decursul mai multor

10. *W. Harster*, Die Nationen des Römerriches in den Heeren der Kaiser, Speier, 1873, p. 28: „namentlich waren es aber die Legionen die ausnahmelos aus *römischen Bürgern zusammengesetzt und einen nicht unbeträchtlichen Kern italischer Krieger enthaltend, das eigenthümliche römische Gepräge noch bis in späte Zeit bewahrten.*"

generațiuni, staționară in una și aceeași provincie, precum bună oara legiunea a XIII-a gemină, care stătu in Dacia de la cucerirea ei de Romani pînă la a ei părăsire (106-270). Slujba soldatului fiind de 20-25 de ani [11], individul intrat tînăr in legiune, eșia bătrîn din ea, cu atît mai mult că viața lui trebuia să se mistue răpede, in o muncă atît de incordată cu acea a ostașului roman. Viața legionarului fiind așa de statornică, el indată ce era cantonat in o provincie, să grăbea să se insoare cu o femee din localitate, cu care procrea copii, se incunjura cu o familie adese ori numeroasă, intocmindu-și o gospodărie potrivită cu nevoile sale. Copii erau crescuți in lagăr, ceea ce făcea ca ei să deprindă limba taților lor, mai curînd decît acea a mumelor, precum se intîmplă de obiceiu. Așa ni se raportează faptul că in timpul războiului cu Spania trupele romane dădură naștere, cu femei localnice, la un mare număr de copii, care fură crescuți in lagăr și din care republica formă colonia romană Carteia, după cererea părinților lor [12]. Din cele 215 inscripțiuni culese in Africa, și care arată locul nașterei unor legionari, se găsește de 81 de ori insemnarea *castris*, in locul aceluia al unui oraș natal, ceea ce ar insemna ca mai mult de $^3/_8$ din efectivul legiunilor romane era născut și crescut in lagăr [13]. De aice se explică pentru ce legionarii cînd eșiau din armată, după o viață intreagă de slujbă militară, sub numele de *veterani*, li se impărția pămînturi de regulă in provincia unde slujise, și tot așa se urma cu ostașii din trupele ajutătoare

11. *Mommsen* in C. I. L., III. 2, p. 903; *Jung*, Römer und Romanen in den Donauländern, Innsbruck. 1877. p. 45.
12. *Mommsen*, Römische Geschichte, Berlin, 1865, II, p. 4.
13. *W. Harster*, l. c. p. 26.
14. Idem, l. c. p. 50: „wesshalb die verabschiedeten Veteranen auch ge-

D. Ovid Densusianu, Histoire de la langue roumaine 1901, p. 51 crede gentil à „Quelques soldats ayant pris en mariage des femmes romaines, fondaient des familles ~~mixtes~~ mixtes, où les enfants qui leur naissaient apprenaient forcément la langue de leur mère." Le Romani, accorte regule d'attrit obstacea ire excepţia.

Ni s'au păstrat mai multe diplome militare (cu numele lor tecnic, *tabulae honestae missionis*) găsite in deosebitele provincii ale imperiului roman precum și in Dacia. Prin ele se eliberează din slujba militară pe ostașii ce au slujit cu vrednicie și credință timp 25 de ani și mai bine; se dă cetățenia acelor ce nu o aveau (din trupele ajutătoare); se acordă conubiul acelor dintre cetățeni ce luase in căsătorie femei peregrine și se recunoaște copiilor născuți din asemenea căsătorii dreptul de cetățenie, ca și când ar fi fost născuți din doi cetățeni [15].

Dacia fiind o provincie mărginașă, și incă cea mai expusă din tot imperiul roman, se intelege că numărul acestor veterani liberați și așezați aice va fi fost cu deosebire insemnat. De la cuvîntul *veteranus* s'au format românescul *bătrîn* și să se observe că răzășii numesc și astăzi părțile neimpărțite a le proprietăților lor cu numele de *bătrîn*. In asemene denumire caracteristică, noi videm o amintire a asignațiunei de pămînturi făcută veteranilor romani, odată cu demisiunea lor din armată.

---

wohnlich in dem Lande in welchem sie längere Zeit in Quartier gelegen hatten, sich häuslich niederliessen." Intre inscripțiile dacice sunt vro 36 care pomenesc veterani așezați in Dacia, din care unii din ale și cohorte, alți din legiuni.

[15]. C. I. L., III, 2, Privilegia militum, No. XL: Imperator Caesar Titus Aelius Hadrianus Antoninus Augustus Pius equitibus et peditibus qui militaverunt in alis III quae appellantur I Hispanorum Campagonum...et cohortibus X, I Vindilicorum...I Flavia Commagenorum ... I Ubiorum, I Thracum Sagittariorum .. et I Gallorum Daciea . . et I Augusta et in peditibus singularibus Britannicis *et sunt in Dacia sub Statio Prisco*, XXV pluribusve stipendiis emeritis, dimissis honesta missione, quorum nomina subscripta sunt, civitatem romanam qui eorum non haberent dedit et connubium cum uxoribus quas tunc habuissent cum est civitas eis data aut cum is quas postea duxissent. dumtaxat singulis", (din anul 157). Dintre numele ostașilor dimiși prin această diplomă, insemnăm: *Geta, Christimus, Iassus, Felicius, Statianus* și *Prisc*. — No. XXV: Imp. Caesar Nerva Traianus Augustus Dacicus equitibus et peditibus qui militaverunt in alis duabus et cohortes decem quae appellantur I Augusta Itureorum et I Aug. Iur. sagittariorum et I Britanica civium romanorum et I Hispanorum pia fidelis et I Thracum civ. rom. et I

Ştefan Ştefănescu, Inscripțiunea de la Tropaeum Traiani, în *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, II, 1883, p. 252.

L. Steinacker, Incercare asupra demonologiei limbii române, în *Revista Tracilor* (VI), p. 230.

astfel Dacii de și bătuți desăvârșit, totuși păstrară în stăpînire o bună parte din țara lor. Traian însă le luă regiunea cea mai tare, cetatea munților, Transilvania și Banatul, cu o prelungire către Dunărea prin Muntenia mică, spre a crea în ea noua sa provincie; șesurile Moldovei și a Munteniei mari le lăsă Dacilor, pe care acestia le avuse în stăpînire încă înainte de a veni peste ei cucerirea romană.

Harta lui Ptolemeu arată și dînsa cele mai multe din orașele Daciei așăzate în partea cuprinsă mai tîrziu de Romani și numai puține din ele sunt așăzate din colo de aceste limite. Așa în Valachia spre răsărit de Olt se află orașele dace *Sornum*, *Tiasum* și *Netindava* așazate în mijlocul tribului Peifigilor, și în Moldova până la Siretiu orașele *Carsidava* și *Petrodava*, în dreapta acestui rîu, în partea lui superioară (cam pe unde vine orașul Piatra de astăzi); mai în spre munți *Utidava* și mai jos *Paloda* și *Zurobara*. Chiar Dacii deci nu aveau centrul puterei lor în afară de cetatea munților transilvani, de oare ce din cele 36 de cetăți arătate de Ptolemeu ca existente în Dacia, 28 sunt așăzate în țările de dincolo de munți și numai 8 în acele de dincoace. Pe cînd însă Dacia Dacilor se întindea și în afară de cetatea munților, Dacia romană ramăse numai în dărăptul lor, pricină pentru care nu se găsesc ruine romane prin Muntenia mare sau Moldova. Acele ce s'au găsit lîngă Galați precum și inscripțiunea aflată acolo și de care vorbește Cantemir, inscripție dedicată lui Traian, arată numai atîta că Romanii, care ocupase încă dinainte Scythia minoră (Dobrogia de astăzi), trecuse Dunărea pentru a întemeia și pe malul ei stîng niște cetăți, spre apărare în contra barbarilor, precum au tras tot spre apărarea Dobrogiei, acele valuri imense de pămînt întărite cu lagăre de soldați prin Basarabia actuală

Vom vedea apoi mai jos la capitolul asupra construcțiilor ~~[illegible]~~ rădicate de Romani în Dacia ca sosele romane se întindeau spre ~~[illegible]~~ răsărit numai pacea la castelele și cetățile ce aparau intrarile pasurilor Carpatilor moldovenești în Transilvania ce prin urmare nu poate fi reach arătare lui Ptolemeu ca Dacia romana s'a fi întins spre răsărit pacea la rul Hierasus (Sirstiul) de vare ce ar fi fost chiar absurd ce Romanii se fi depășit hotărât firesc al munților moldovenești pentru a se ~~[illegible]~~ întinde stăpânirea pe o suviță îngustă de pamant anyat din colo de ei în lumea barbară. Spre sud Dacia se mărginea cu dunărea pacea la gura oltului; de acolo avut nu forma hotărât ~~[illegible]~~ iarăși răsăritean întărit cu castelele Limeanului alutanus iar de la pasul Turnului Roș înainte se hotărâ iarăși la sud cu Carpatii munteni, lăsând Munteniei Mari în afară de ~~[illegible]~~ provincia romană +1

+ Este ca atâta mai curioasă și găsim pe Tocilescu mărturisind ca Cărțărea Dacia romana se întindea asupra „Moldovei la apus de Siret și din Romanacii" (Ibid. p. 102) ca Dacia este cu pe sapătărit lui a ~~[illegible]~~ Decopus intrarea Limeanului alutanus (Ibid. p. 107)

+1 De aceea nu putem primi marginile Dacia romana cum le hotărât Tocilescu după Ptolemeu și ~~[illegible]~~ Monumentele epigrafice ce sculptură I.I.502/1 p. 101 ‡

și Moldova sudică.[19]. Că aceste valuri, cunoscute și astăzi sub numele de *valul lui Traian*, nu erau menite a apăra Dacia, ci Dobrogia, se vede de pe îndreptarea lor transversală față cu riurile ce se varsă în Dunărea din Moldova și Basarabia, și nu longitudinală, precum ar fi cerut'o apărarea Daciei. ≠

Prin urmare nu se poate tăgădui că centrul Daciei romane a fost dincolo de Carpați și de riul Olt, că aice deci s'au exercitat înrîurirea romană în toată puterea ei. De aceea ne și spune Eutropiu că întinderea Daciei în încunjurul ei era de un milion de pași[20], ceea ce făcînd aproape 1480 de chilometri, nu convine de loc întinderei Daciei, dacă considerăm această țară ca cuprinsă între Tisa, Nistru și Dunăre, de oare ce cursul Tisei singur în linie dreaptă, fără încolăcirile riului, se urcă la aproape 1000 de chilometri. Apoi este de observat că toate trele căile însemnate de tabula Peutingeriană, ca străbătînd Dacia, trec prin Banat, Oltenia și Transilvania și nici una nu se așterne prin Valachia mare sau Moldova.

Din această cercetare reiesă că, dacă Dacii puteau să aibă în stăpînirea lor Moldova și Muntenia, fără îndoială că Romanii nu întinseră în aceste părți, greu de apărat, limitele provinciei, și le mărginiră la cetatea întărită de munți a Transilvaniei cu anexele sale, Banatul și Oltenia.

Cu toate aceste noi credem că Dacii din Muntenia și Moldova (Geții) n'au fost cu totul subtrași de la înrîurirea romană. Am arătat anume pe unde s'întindea valul lui Traian prin Basarabia și Moldova

---

19. Vezi textul inscripției în *Cantimir*. Descriptio Moldaviae, București, 1872, p. 23. V'om studia mai jos pe unde se întindeau aceste valuri.

20. *Eutropius* în Hadriano VIII: „Traianus ad frequantandam hanc *decem cetera millia passuum* in circuitu habentem provinciam". Comp. *Sextus Rufus* în Breviario.

≠ N'au avut nici nouă Romanii să apere cu mică lor garnizoană o lungime de 2 legiuni 20.000 d. oameni „vastele câmpii ale Prutului și Nistrului" cum susține Tocilescu, Ce p. 182

sudică și cel puțin în această parte trebuiau să existe trupe romane, care prin așăzarea constantă a lagărilor lor, erau un așa de puternic element de romanizare. Apoi nu ne pare admisibil ca de a lungul Dunărei, unde se aflau atîtea orașe însemnate pe malul drept al fluviului să nu se fi aflat stațiuni romane și pe acel stîng, pe teritoriul Munteniei. Chiar însă dacă nu se vor fi aflat colonii romane în regiunile Munteniei mari și a Moldovei inferioare, cel puțin stațiuni militare sunt dovedite că au existat pe aice, nu numai cît din aflarea valului sus citat, ci încă din acea a mai multor cărămizi legionare, pe lîngă București și Giurgiu, în localități așazate de altfeliu în afară de limitele admise a le Daciei trajane. Astfel la Pietroșani în Muntenia mare, între Giurgiu și București, s'a găsit o cărămidă legionară cu marca *Legio I Italica* [21]; alta amintită mai sus, cu inscripția *Legio XIII Gemina Adiutrix* au fost aflată tot lîngă București, și de aceia noi credem că monezile romane, găsite așa de des în cîmpia moldovenească provin, nu de la barbarii care prădau pe Romani, ci de la însuș aceștia, care se purtau mai ales ca militari și prin aceste regiuni. Apoi Dacii, chiar acei din părțile rămase necuprinse în provincia creată de Romani în țara lor, erau supuși Romanilor ca tributari, după cum ne o dovedește o prețioasă inscripțiune, pentru părțile de la nordul Transilvaniei, de asupra rîului Sameșului, rămase și ele afară din stăpînirea imperiului. Această inscripțiune sună astfeliu :

> Zinei Nemesis reginei „Valerius Valentinus beneficiar consular militar din legiunea a XIII-a gemină, edil al coloniei gordiane Napoca *au inscris la dare regiunea Sameșului cu acca de peste val*, sub consulatul

21. *Akner*, No. 846.

Indice

Emesa. 192.
Heliopolis –
Tirus –
Tavia. Tavium –
Aug. Taurorum –
Aequum –
Apulia 195
Albanum –
Carteia 198.
Sarmum 202
Oeasum –
Netindava –
Carnidava –
Pelodava –
Utidava –
Zurobara –
Scythia minor 202
Legio I Italica – 204
Legio III Gemina –
Valerius Valentinus 204
Lamus – 204
Veterani 198
Batrum 199
Volucrum Tracia 203.

impăratului domnului nostru M. Antonius Gordianus August și a lui Aviola in ziua a X-a inaintea Calendelor [22].

Din această inscripție se vede că Valentinus inscrisese la darea cătră Romani și regiunea de dincolo de valul roman, care mărginea provincia cătră nord pe la Porolissum și care regiune, nu putea fi locuită decît de Dacii tributari ai imperiului roman. De aceea și înțelegem cum de mai multe ori, in decursul stăpînirei romane, acești Daci se revoltară in contra acestei stăpîniri,[23] revolte care de altfeliu nu ar avea nici un înțeles, in cazul cînd Dacii rămași neincorporați in impărăția romană, nu ar fi stat cu ea in nici o relațiune. Este mare probabilitate că nu numai Dacii de la nordul Transilvaniei se vor fi aflat in această legătură cu imperiul roman ci și acei din Moldova și Valahia.[24] De aice insă se poate deduce in chip neapărat că nici aceste părți a le Daciei libere nu erau cu totul substrase de la inriurirea romană.

22. C. I. L., III. 1, No. 827. „Deae Nemesi reginae Valentinus beneficiarius consularis, miles legionis XIII Geminae Gordianae aedilis coloniae Napocae *a censibus subsignavit Samum, cum regione trans vallum* imperatore domino nostro M. Antonio Gordiano Augusto et Aviola consulibus X Kal".

23. *Capitolinus*, Antoninus Pius V, spune că Dacii s'ar fi revoltat sub acest impărat (138—161 d. Hr.), și *Lampridius*, Commodus, XIII arată acelaș lucru sub acest din urmă.

24. [illegible] Mentuiu. [illegible] I p. 105 note 2.

II

ORGANIZAREA DACIEI ROMANE

1. ORGANIZAREA GENERALĂ

Provincia Dacia fu impărțită încă de Traian in două părți, pentru ușurința ocirmuirei, mai ales in privirea financiară: Dacia superioară și inferioară. Cea d'intâi, Dacia superioară, este documentată de o inscripțiune găsită in Moesia, care spune că Sarmizagetuza capitala intregei Dacii s'ar afla in partea numită Dacia superioară. Numele de Dacia inferioară s'a găsit in o diplomă militară din anul 129, apropiată deci de epoca lui Traian, care amintește o ală și patru cohorte din Dacia inferioară, probabil insuși locul unde s'a găsit piatra, adică Oltenia. De aceea spune scriitorul bizantin Ioan Malala că Traian ar fi inființat două provincii dincolo de Dunărea [1].

---

[1] I. C. I. L., III, 1, No. 753; „ab ordinibus coloniarum...Trainae Sarmizegethusensium *ex Dacia superiore*." IG No. 4501; „Valeria Dionysia domo Sa(rmizagethusa) D(aciae) s(uperioris)" C. I. L., III. 2, Privilegia, No XXXIII; „et sunt *in Dacia inferiore* sub Plautio Caesiano (Mai sus p. 200, nota 15.)

† a fort tot deauna ca organis nu politic un singur
corp ~~sub~~ pers ~~sub un~~ ~~Le~~ ce provincie marginale
imperiale sub ~~cons~~ autoritatea unui ~~legat~~
Legatus Augusti propraetor, numit și Duce
în unele inscripții. Pentru administrarea
și mai ales în privirea financiară se fu cîn
partiție mai iniciat ~~în 2 parte~~ ~~și~~ sub sub Hadrian
în doue parte.

Mai tărziu, probabil de la Marc-Aurel (161-180) inainte, apare o nouă impărțire a Daciei in trei părți: *Apulensis*, *Porolissensis* și *Malvensis*. Zicem de la Marc-Aurel, intru cît găsim pentru prima oară titlul de *propraetor trium Daciarum* (et Moesiae superioris) dat lui M. Claudiu Fronto, trimis de impăratul filosof in Dacia, in timpul luptei sale cu Marcomanii [1]. Din aceste trei părți, Apulensis și Porolissensis se intindeau in părțile de peste munți prin jurul orașelor cu acelaș nume, acăror existență in Dacia este dovedită prin arătările concordante ale lui Ptolemeu, tabulei Peutingeriană și a numeroase inscripțiuni. Dacia Apulensis se intindea in partea sudică a Transilvaniei pănă pe din sus de Alba Iulia, iar Dacia Porolissensis la nord pănă la riul Samus, pe unde era ridicat și un val roman spre apărarea provinciei din spre părțile nordice [2]. Că Porolissum trebuia să vină in spre nordul Transilvaniei se vede de pe aceea că drumul ce merge la el, insemnat pe tabula Peutingeriană, mai numără de la Apulum inainte, prin care oraș trecea, incă 7 stațiuni și anume: *Brucla*, *Salinae*, *Patavissa*, *Napoca*, *Optatiana*, *Largiana*, *Cersie*, după care vine Porolissum. Napoca insă vinea ca siguranță pe la Clușul de astăzi, intru cît s'a găsit in acest loc mai multe inscripțiuni cu numele coloniei Napoca [3]. Este deci invederat că Porolissum trebuia să fie așăzat mai sus incă decît Cluș, cam pe la Moigrad.

Intru cît insă părțile transcarpatine erau impărțite intre Dacia Apulensis și Porolissensis, nu rămine alt

---

2. C. I. L., III, 1. 1457.

3. Dacia *Apulensis*, in C. I. L., III, 1, No. 1256: „Q. Axio procuratori provinciae Apulensis"; Dacia *Porolissensis* in No. 1464; „Ulpiano procuratori provinciae Daciae Apulensis agenti vice praesidis, item procuratori provinciae Porolissensis". Comp. No. 6054; „Sempr. Ael Lycini procuratori Daciae Porolissensis"; 6055 „procuratori vicesimae hereditatum per provinciam Porolissensem". Dacia Malvensis in C. I. L. ark. epig. Mitteilungen XVII, 117, M. Aurelius Cascianus procurator Malvensis C. I. L. VI, 1449 M. Maximus avitus proc. prov. Malv.

4. *Mommsen* in C. I. L., III, 1, p. 169.

loc pentru cea Malvensis decît Oltenia. Aice trebue să fie căutată și colonia Malvensis, ~~a cărui loc nu s'a putut determina~~ până astăzi. Către presupunerea în deobște admisă până acuma că această colonie, împreună cu provincia ce se ținea de ea, trebuia să fie în Oltenia, mai adăugim următoarea considerațiune, pe care ne o deșteaptă împrejurările în care este amintită această colonie în o diplomă militară. Iată ce spune această diplomă: împăratul Alexandru Severus dă călarilor care s'au oștit printre singularii din *lagărele cele noue Severiane*, cărora comandează Aelius Victor tribunul și care au slujit cîte 25 de ani și mai bine și acărora nume sunt însemnate mai jos cetățenia, conubiul cu femeile lor etc. (formula ordinară a diplomelor militare); copia acestui diplom se vede a fi eliberată lui «Aurelius Dacianul fiul dacianului *din Colonia Malvensă din Dacia*»[5]. Originalele tuturor diplomelor se aflau săpate în tabula de aramă în Roma din dărăptul templului lui August, și de acolo acei ce vroiau să'și dobîndească o adeverire a însușirilor de soldat liberat cu onoare, își scoteau cîte o copie, pentru care și toate diplomele găsite prin provincii poartă însemnarea că au fost decopiate și colaționate cu originalul din Roma. Această diplomă se vede eliberată călarilor din *Castrele noue severiane și anume unui locuitor din colonia Malvensă*. Este îndestul de firesc lucru a admite că

5. I C L., III, 2. Privilegia, No. LI: „Imp Caes...Severus Alexander...equitibus qui inter singulares militaverunt in *castris novis Severianis*, quibus precest Aelius Victor tribunus, quinis et vicenis pluribusve stipendiis emeritis, dimisis honesta missione, quorum nomina subscripta sunt, ipsis filiosque eorum civitatem romanam qui eorum non haberent, dedit et connubium cum uxoribus quas tunc secum habuissent cum est civitas eis data aut cum iis quas postea duxissent, dumtaxat singulis a. d. VII K. Ian. L. Virio Agricola et Sex. Catio Clementino consulibus=230. ex equite domini nostri Augusti M. *Aurelio Deciano filio Deciano colonia Malvese ex Dacia*. Descriptum et recognitum ex tabula aenea quae fixa est Romae in muro post templum divi Augusti ad Minervam".

[care se crede că se află unde este astăzi orașul Celeiu.*

* Tocilescu, Monumente epigrafice și sculpturale I/1902/pag. 211

ambele aceste locuri erau în apropiere și că de aceea se vede pe locuitorul din colonia Malvensă luînd copia diplomei, fiind că și el era unul dintr'aceĭ ce fusese călăreț în castrele Severiane. Aceste castre Severiane nu sunt altele decît orașul numit astăzi *Turnul Severinului*, unde s'a găsit și un fragment de inscripțiune, care poartă pe el o dedicațiune către împăratul Severus [6].

Castrele Severiane și colonia Malvensă fiind deci în apropiere și cele dintâi fiind la Turnul Severinului, colonia Malvensă cată să fi fost în aceeași parte de țară, anume în Dacia ciscarpatină, în Oltenia.

Motivul acestei împărțiri a Daciei, întâi în două părți, mai apoi în trei, este ușurința ocîrmuirei financiare, de oare ce, precum vom videa, pe cînd puterea politică era încredințată unei singure persoane, pentru cîte trele Daciile, cu strîngerea dărilor erau însărcinați trei dregători, cîte unul pentru fie-care din subîmpărțirile provinciei [7]. Înmulțirea sub-împărțirilor Daciei de la două la trei, dovedește însă că numărul populației sporise de la Traian la Marc-Aurel și că perceptorii însărcinați cu strîngerea impozitelor nu mai ajungeau a'și îndeplini slujba lor; pentru a se asigura deci mai bine intrarea impozitelor, se mișcurară circonscripțiunile. Această împrejurare ne arată învederat că Dacia propășise atît în numărul locuito-

6. C. I. L., III, 1. p. 12: „Im. Sev". Nu înțelegem pe ce motiv Dl. *Mommsen* o răspinge ca aporifă: „videtur ficta propter nomen oppidi". Dacă ar fi fost închipuită, apoi fără îndoială că formularea ei ar fi fost mai clară. Dovada, adausă de noi în text, întărește originea romană a Turnu-Severinului. Argumentele limbistice aduse contra derivărei acestui nume din acel al împăratului *Severus* (*Ioan Nădejde*, critica teoriei lui Rosler în Contimporanul, IV, p. 252) nu au nici o valoare, căci regulele fonetice a le schimbărei sunetelor nu se aplică la numele proprii, *care neavînd înțeles*, urmează niște regule deosebite, precum v'om vedea-o și la alte exemple, mai jos.

7. C. I. L., III, 1, No. 1153, 1457. Ei sunt numiți și *consulares trium Daciarum*: No. 1174, 1178, 1374, 1393.

C. v. Tocilescu pretinde că I. Zeuss Contributii la istoria Românilor Transilvaniei trad. în Conv.-Lit., XXVIII, 1894, p. 346 nu I.

rilor cît și în starea ei economică, în decursul de vr'o 60 de ani, cîți trecură de la cucerirea ei până la Marc-Aurel (106-161), și această sporire a populației trebue pusă nu numai în socoteala înmulțirei prin nașteri, ci mai ales în o continuă imigrare, provocată prin atragerea aurului din Transilvania.

Autoritatea politică era încredințată unui propretor sau legatus Augusti, întru cît Dacia ca provincie mărginașă nu era dintre provinciile senatului, ci din cele imperiale. El purta titlul de *Legatus Augusti pro praetore trium Daciarum*[8]. Reședința lui era în Sarmizagetuza, pentru care și acest oraș purta titlul de metropolă, în deosebire de celelalte colonii și municipii. Tot aice se afla templul cel mare al provinciei și preotul coronar al celor trei Dacii[9]. Provincialii arătau în tot d'auna mare iubire și respect pentru reprezentanții împăratului, precum se vede aceasta din numeroasele inscripțiuni dedicate lor și din titlurile pompoase ce li se dau în aceste monumente. De obiceiu, după ce un legat îndeplinea slujba sa în provincie, îmbrăca dregătoria consulară în Roma și ni s'au păstrat o inscripțiune în care cinci persoane din Dacia, trimise să asiste ca delegați ai provinciei la alegerea de consul al fostului lor legat *M. Sedatius Severianus*, întorcîndu-se sănătoși îndărăpt, dedică o piatră zeilor și spiritelor apelor din Ad-Mediam (Mehadia), de unde ei erau originari[10].

Sub președința legatului se aduna tot în capitală

8. C. I. L., III. 1, No. 1175, 1428, 1440, 1441, 1456, etc.

9. C. I. L., III, 1, No. 1433: „sacerdos arae Augusti nostri coronatus Daciarum III. Comp. No. 1209, 1513: „sacerdos arae Augusti".

10. C. I. L., III, 1, No. 1562: „Diis et Numinibus Aquarum. Ulpius Secundinus, Marius Valens, Pomponius Haemus, Iulius Carus, Valerius Valens legati Romam ad consulatum Severiani clarissimi viri missi, incolumes reversi, ex voto posuerunt", (găsită la Mehadia).

consiliul general al provinciei [11], care îi ajuta în mînuirea jurisdicției private: așa bună oară la manumisiuni de sclavi mai mici de 30 de ani, care nu se puteau face decît în prezența consiliului. Gaius ne spune că consiliul în Roma era compus din 5 senatori, iar în provincii din 20 de recuperatori, cetățeni romani [12]. Acest consiliu se mai îndeletnicia cu cercetările despre ingenuitate, libertate, drept de cetățenie. Mai vota apoi și adresele de mulțămire către împărați sau legații lui, care se deosebeau prin îngrijirea intereselor provinciei, și le ridica statue sau le punea inscripții comemorative. Astfel se așază, în colonia Aquae, legatului *M. Furius Saturninus*, o piatră în care i se mulțămește pentru «că de cum au intrat în provincie pînă ce au părăsit'o s'au purtat cu bunătate către toți în deobște și către fie care în parte, scutind pe mulți de greutăți, încît provincia întreagă (prin consiliul ei) îi rămîne îndatorită» [13].

Pe cînd autoritatea supremă a provinciei era concentrată în o singură persoană, aceea a legatului lui August și era pusă în lucrare de el împreună cu consiliul provinciei, acea fiscală era împărțită, cum s'a spus, între trei procuratori, pentru cele trei subprovincii: Apulensis, Porolissensis și Malvensis. Din această de pe urmă nu este documentat prin inscripțiuni nici un procurator, pe cînd pentru cele două dintăi se află mai mulți [14].

---

11. C. I. L., III, 1, No. 1454: „Imp. Caes. M. Ant. Gordiano Pio felici consilium provinciarum Daciarum III devoti numini maiestatique eius".

12. *Gaii*, Institutiones, I § 18—20.

13. C. I. L., III, 1, No. 1412: „Diis faventibus et concordia imperatorum evenit quod a primo adventu suo P. Furius Saturninus legatus Augustorum donec a provincia decederet ita singulos universosque benignitate sua tractaverit, oneribus etiam relevaverit, nomini felicissimo et praecipuis virtutibus eius obstricta simul et devota provincia fieri curabat".

14. Procuratori în *Apulum*: C. I. L., III, 1, No. 1422, 1423, 1456; în *Porolissum*: No. 1464; III, 2, No. 6054, 6055. Comp. III, 1, No. 836:

Asupra dărilor, de acăror strîngere ingrijau acești procuratori și pentru care aveau o intreagă cancelarie, nu posedăm informațiuni speciale amănunțite in privirea Daciei. Fără indoială însă că dările acestei provincii nu puteau fi altele de cît acele obicinuite in restul imperiului roman.

Dările directe asupra provincialilor, de care erau apărate numai cetățile cu drept italic, erau darea fonciară asupra proprietății imobiliare (tributum soli) și acea pe cap (tributum capitis). Pămîntul era taxat nu numai după intinderea, ci și după calitatea lui. Așa se deosebeau mina intăi, a doua, cîmpiile, pădurile cu ghindă și poenile de pășunat [15]. Impozitul nefiind așăzat pe venit, ci pe capitatul la care se evalua imobilul, mărimea lui era de obiceiu de 1% pe an din valoarea capitalului și probabil nu acelaș in toate provinciile [16]. Pentru existența dării fonciare in Dacia există o dovadă conținută in o tabulă cerată, in care Veturius Valens, vînzînd o casă lui Anducia Batonis, își ie indatorirea de a plăti el darea cuvenită, pănă la noul recenziment [17]. A doua dare directă era impozitul pe cap, plătit numai de acei ce nu aveau proprietăți, intru cît acei ce plătiau tributum soli erau scutiți de tributum capitis [18]. Nu știm dacă Dacia era supusă și ca prestațiunilor in natură, vectigalele, care se arendau la publicani și aleătuiau una din sarcinele cele mai grele a le provinciilor.

T. Claudius Quintilianus procurator Augusti, (găsită la Moigrad, vechiul Porolissum).

15. Digestae L. 15, Lex 4, pr.: „arvi primi, arvi secundi, prati, silvae glandiferae, silvae vulgares pascuae".

16. *Velleius Paterculus*, II, 39: „paene idem quod totus terrarum orbis ignavum conferunt tributum".

17. C. I. L., III, 2, Tabulae. No. VIII: „Conveniteque inter eos uti Veturius Valens pro ea domo tributa usque ad recensum dependat".

18. Vezi in deobște *Huschke*, Ueber den Census und die Steuerverfassung der früheren römischen Kaiserzeit, Berlin, 1847.

Este de observat însă că încă Caesar și mai mult decît el, August, introdusese schimbarea acestor dări în natură în dări bănești, și este probabil că și în Dacia, unde Traian voia să atragă cît mai mulți coloniști, se va fi aplicat această măsură, și că deci nu se mai lua din provincia Dacia nici o contribuție în natură, ceea ce nu ar fi lipsit a fi memorat în numeroasele inscripțiuni găsite în Dacia, în cazul cînd ar fi existat, după cum se găsesc amintite ridicări de vectigale în alte provincii.

Mai însemnate însă decît contribuțiunile directe erau acele indirecte, din care unele se stringeau de către niște dregători fiscali, iar altele erau date în întreprindere. Din aceste enumerăm întâi darea de 5% pe moșteniri (vicesima hereditatum) și darea pe sclavii liberați (vicesima libertatum sau manumissionum). Nu știm căreia din aceste două soiuri de dări aparținea dregătorul inferior, numit în o inscripțiune din Dacia *vicesimae libertus* [19]. De asemene se găsește un *procurator a caducis*, însărcinat cu strîngerea moștenirilor vacante [20]. Dintre dările arendate amintim mai mulți întreprinzători ai pășunilor și salinelor, *conductor pascui et salinarum* [21]. Unul din ei este numit și *conductor commerciorum*, putîndu-se înțelege sub acest cuvînt sau întreprinzătorul oare căror taxe pe obiectele de consumație, sau pe producțiunile vămilor. Inscripțiunile amintesc două stațiuni unde se percepea vama: *Pons Augusti*, între Sarmizagetuza și Tibiscum și *Tierna*, lîngă Dunărea în fața orașului moesic Saliatis [22].

Dintre dregătorii deosebiți ai acestor autorități ce

19. C. I. L., III., 1, No. 968.
20. C. I. L., III., 1, No. 1622.
21. C. I. L., III., 1, No. 1209, 1363.
22. C. I. L., III., 1, No. 1351, 1568.

29593

s'au găsit amintiți în inscripțiuni cităm un *librarius ab instrumentis censualibus*, după cît se pare un comptabil la controlul recensimentului, care aveau ca ajutoare mai mulți scriitori, sclavi sau liberți, numiți *adjutores tabulariorum* [23]. Tot asemenea dregătorie ocupau probabil *librarius a rationibus* și *adjutor officii corniculariorum* [24], acăror caracter nu ponte fi determinat mai de aproape.

23. C. I. L., III. 1, No. 1460, 1468, 1469, 1470.

24. C. I. L., III. 1, No. 1447. — Adăugim că provincia Porolissensis în care se aflau minele de aur, purta și numele de *aururia*. Vezi *Abner* No. 169: Ulpio procurator Augusti trium Daciarum, Apulensis, *aurariae*, Malvensis, procuratori provinciae Porolissensis *suo*, praefecto annonae, item procuratori stationum privatorum per Tusciam et Picenum etc., patrono optimo". Procuratorul provinciei Porolissensis ținea pe atunci și locul legatului lui August peste întreaga Dacie, de aceea numește el prov. Porolissensis, *sua*. Vezi și *Goos* în Arhiv XI. 1873. p. 102.

Indice

Sarmizegethusa 206
Aquilensis Dacia 207
Porolissimi " "
Malonensi "
Brucla 207
Salinae -
Patavissa -
Napoca -
Optatiana -
Largiana -
Arsis -
Oltenia 208.
Castra novae Severiana 208.
Colonia Malonensi 208
Tunnel Severi nuli 209.
M. Sedatius Severianus 210
M. Tercius Saturninus 211
Pons Augusti 213
Tarna -
Selciatis

* Vicii sau pagii însemnau satele aleatoriile din poporație supusă de Romani. Adese ori alaturea de poporație bastinară se asigura în ele, și ~~cetate~~ elemente romane, după cum se vede lucrul din mai multe de acest angari ornamente afloare în ~~[illegible]~~ Sutiu mirea (Dobrogea de astăzi) așa ca vicus Ulmetus în care se spune colonia veterană și cetățeni romani. Se mai afla mult vicani dacă din tribul ~~Dur~~ Duridavengita, vicus Parsal... vicus Cereris, vicus Cerlaidina, vicus Sc...ia, vicus terra Mica, vicus Clem... an... vicus Siamans. Chiar cetatea Tropaeum Traiani ~~care fu probabil rade~~ care aminte numele cuceritorului dacii a fost de și locuite de mai multe Romani. până la Caracalla (după 211) nu simplu vicus fiind abia de atunci radical la rangul de municipiu, în preajma carnei apoi la anul 316 imparații Constantinus și Licinius radicară cetatea care dadu apoi titlul acesta angari. ~~Din~~ ~~Din~~ Din acest sate dacă în care tot spune poporația romană la Dnostru apoi municipiile și coloniile ~~romane~~ provinciile romane. Dacă mai vicii

V. Parvan, Cetatea Tropaeum 1912, p. 19, 21, 23, 44 și 65.

2. ORGANIZAȚIA MUNICIPALĂ

Cercetarea organizării municipale a Daciei ne va da deslușiri mult mai de preț asupra vieței poporațiunei sale, de cît acele puține științi ce ni le-a procurat întocmirea generală a ocîrmuirii acestei provincii. Unele din orașele Daciei poartă pe lîngă numele lor și deosebite titluri, dintre care cele mai însemnate sunt municipiile și coloniile. Astfel Sarmizagetuza, Patavissa, Aquae, Malva sunt arătate ca colonii; iar Tibiscum, Porolissum, Romula, Sirmiantium ca municipii. Unele orașe, ca Apulum, sunt arătate de o dată ca colonii și ca municipii; iar altele precum Drobetis și Napoca se prefac din municipii în colonii. De asemene ajunge Patavissa din un simplu *vicus* sau *pagus* (sat) a fi și ca municipiu și apoi colonie. Patru colonii mai sunt în sfîrșit arătate ca avînd *ius italicum*, anumera Tierna Patavissa, Napoca și Apulum. Trebue lămurit acuma ce însamnă toate aceste schimbări și deosebiri.

În timpurile mai nouă ale imperiului roman veuea greu chiar Romanilor de a stabili o deosebire între colonii și municipii în privința drepturilor lor[1]. Originea însă le-a fost tot deauna deosebită, de la cele d'întăi timpuri a le înființărei lor. „Coloniile erau niște părți deslipite din centrul impărăției romane, la inceput Roma, mai tîrziu Italia sau chiar alte țări romanizate, care se așezau în mij-

1. *Aulus Gellius*, Noctes atticae I. 1: „municipia quid et quo iure sint quantumque a colonia differant ignoramus". (Gellius, trăește în veacul al II le d. Hr.).

locul popoarelor cucerite, in scopul de a privighea mişcările lor şi de a le destruge naţionalitatea. Ele erau descălecate de obiceiu in mijlocul cetăţilor supuse. Romanii ce le alcătuiau păstrau dreptul de cetătenie, pe cînd poporaţia supusă forma lîngă comunitatea privilegiată un simplu sat, *pagus* sau *vicus*, fără nici un drept, ba care perdea in favoarea Romanilor o parte din pămînturile sale [2]. Din cauza acestei poziţii privilegiate a coloniilor, ele erau duşmănite de poporaţia indigenă, şi se intîmplau adeseori omoruri şi măceluri [3]. Organizaţia coloniei, precum vom videa la studiarea intocmirei celor din Dacia, era imitată după acea a metropolei, Roma. Ordo decurionum reprezinta senatul, decemvirii pe cei doi consuli; aveau quaestorii şi colegiile lor de preoţi: pontifici, auguri, flamini, tot după modelul capitaliei. Dreptul lor era acel al cetăţei Roma şi nu aveau aşezămintele lor particulare [4]. Coloniile in timpurile vechi urmăreau mai mult scopuri militare. Cu cît imbătrîneşte imperiul roman, cu atîta ele ieu un caracter mai mult civil şi Tacit spune despre coloniile imperiului «că nu se mai duceau ca altă dată intregile legiuni cu tribunii şi centurionii lor, cu toţi militarii orînduiţi in corpurile lor, ci necunoscuţi intre ei, in grupe separate, fără un conducător, erau mai curînd o grămadă decît o colonie» [5]. Tocmai de aşa feliu erau coloniile aduse de Traian in Dacia şi care fură aşezate in oraşele mai sus amintite. Fiind insă că unele forme ale dreptului nu se puteau pune in lucrare decît in Italia,

2. *Dio Cassius*, VIII, 14. Asupra modului cum a intemeiat
3. *Dio Cassius*, ~~[illegible]~~.
4. *Aulus Gellius*, XVI, 13: „jura instituaque omnia populi Romani, non sui arbitrii habent".
5. *Tacitus*, Annales, XIV, 27: „non enim ut olim universae legiones deducebantur cum tribunis et centurionibus et sui cuiusque ordinis militibus, sed ignoti inter se, diversis manipulis, sine rectore, numerus magis quam colonia".

Traian col. Sarmisagethusa, vezi Aur. Victor, De Caesaribus 13

~~Asupra [illegible] Tracia [illegible]~~
~~[illegible] Vieta [illegible] 13 [illegible] p. [illegible]~~

⟼ II, 54; V, 40, 43, 45; VI, 32

precum mancipațiunea, usucapiunea etc., apoi pentru a întinde și coloniilor bucurarea de aceste forme, li se recunoștea prin o ficțiune favoarea de a fi considerate ca făcînd parte chiar din Italia, dîndu-li-se dreptul italic, *ius italicum*. Din aceeași cauză aceste colonii erau și scutite de ori ce dare directă, precum era și Italia.

Originea municipiilor este cu totul deosebită de aceea a coloniilor. Acele dintre cetățile *străine*, care prin o deosebită favoare erau primite într'o legătură mai strînsă cu Romanii, dobîndeau și oare care drepturi, în schimbul sarcinilor ce le impunea intrarea lor în viața politică a poporului dominator. De aceea și numele de municipium este explicat de cei vechi de la *munus capere*, adecă luarea unei sarcini[6]. Municipiile erau deci niște orașe *din națiunile supuse*, cărora pentru diverse considerațiuni, Romanii găsiseră cu cale a le recunoaște dreptul de cetățenie. Pe cînd însă între colonii nu putea fi nici o deosebire, afară de aceea ce se referea la ius italicum, între municipii erau deosebite grade de apropiere de supremul bine al cetățeniei romane, grade născocite de Romani tocmai în scopul de a putea recompensa, potrivit cu meritul fie-cărei porțiuni din poporul supus, slujbele sau devotamentul ce'l arătase către stăpîna comună. Astfel erau municipiile fără sufragiu, adecă acărora membri nu aveau dreptul de a vota cînd veniau în Roma, și municipiile ce se bucurau de acest drept. Acele cu sufragiu erau apoi subîmpărțite, în municipii numai cu *jus suffragii* și în acele cu *jus suffragii et honorum*, adecă acăror membri aveau nu numai dreptul de a vota ci și acel de a fi aleși la vr'o dre-

6. *Isidorus*, Origines, IX, 4: „municipes ab officio munerum dicti eo quod publica munia accipiunt. Munia sunt officia, unde et immunes dicuntur qui nullum gerunt officium".

gătorie în capitalie. O altă deosebire consta în aceea dacă municipiul păstrase organizația sa autonomă sau nu, dreptul de a'și alege el însuși magistrații, sau dacă trebuia să se supună unuia numit de autoritatea română.

Cu cît propășia romanizarea țărilor supuse, cu atîta se stergea deosebirea ce existase la origineă lor între colonii și municipii, mai ales pentru acele țări în care elementul roman prinsese rădăcină, precum Galia, Spania, sau Africa. Deosebirea de naționalitate, aproape singura care exista la început între colonii și municipiile cu sufragiu, ștergîndu-se, nu rămînea în privința drepturilor acestor două clase de cetăți aproape nimic care să le mai despartă, și de aceea înțelegem greutatea Romanilor înșii de a recunoaște în ce se deosebeau aceste două feluri de orașe, din puntul de videre juridic. De îndată însă ce se adăogea o țară nouă împărăției romane, de îndată ce se iveau iarăși poporații străine ce trebuiau asimilate către elementul stăpînitor, înțelegem cum deosebirea între colonie și municipiu trebuia să reînvie în toată deplinătatea ei. Coloniile redeveneau *grupe de cetățeni romani* așezați în mijlocul străinilor: municipiile însemnau *grupe din poporul supus* alipite de cetățenia română.

Această deosebire constatată, aruncă cea mai vie lumină asupra caracterului colonizărei, și mai ales hotărește într'un chip irevocabil chestiunea mult desbătută, dacă au ramas poporație de baștină în Dacia după cucerirea romană.

Într'adevăr dacă toată poporația dacă ar fi fost stîrpită sau alungată și Dacia ar fi devenit un tărîm gol rămas liber pentru colonizare, atunci ne întrebăm ce caută aflarea de *municipii* în ea, și pentru ce nu sunt toate orașele Daciei botezate cu numele de colonii? Analisa de mai sus răspunde la această între-

* Citaeo numero unmentionat lex in Tantum Decorum cave Dom, dicti ei municipiis non constituit in sequentia nomina: „municipium id genus hominum dicitur qui quum Romam venissent, neque cives romani essent, participes tantum fuerunt omnium rerum ad munus fungendum una cum romanis civibus, praeterquam de suffragio ferendo aut magistratu capiendo." Cioè è vorbe di po-

bare. Existau municipii in Dacia, *fiind că s'au incuviințat privilegiile municipale unor orașe cu poporație indigenă*, pe care Romanii vroiau să le atragă mai curînd către ei, devenind ele tot odată o nadă, care făcea să cadă și celelalte in mrejile romane. Aceste erau după toate probabilitățile acele orașe, care trecuseră către Romani incă de pe cînd acestia erau in luptă cu poporul Dacilor. Intre ele videm și orașul Drobetis, acela ce venia chiar la capul podului lui Traian și care va fi fost unul din cele dintăi ce se supuse invingătorului. Din potrivă acele orașe ce fusese aproape desartate de poporația lor, prin impotrivirea in contra Romanilor, precum insuș capitala Sarmizegethusa, fură impoporate din nou cu element roman, și deveniră colonii. Tot din aceasta se esplică cum se face ca Drobetis și Napoca, care la inceput sunt municipii, se prefac cu timpul in colonii[7], anume prin sporirea elementului imigrant și desnaționalizarea celui indigen.

De aceea și intîlnim in Drobetis un dac, pe Aelius Ariortus ca *quattuorvir annalis* al municipiului[8]. Acest oraș căpătase probabil dreptul de municipiu sau de la insuș cuceritorul Daciei sau de la urmașul lui, Hadrian, de oare ce este numit intr'o inscripțiune: *res publica municipii Flavii Hadriani Drobetae*[9]. Nu se poate insă hotări timpul cînd a devenit colonie. Napoca este amintită in o inscripțiune din anul 108 de insuș Traian, fără nici o denumire de municipiu sau colonie[10]; capătă insă numele de municipiu in

7. Asupra intregei chestiuni a municipiilor și coloniilor, vezi articulele respective in *Pauly* Realencyclopädie des classischen Alterthums, Stuttgard.

8. *Drobetis ca municipium*: C. I. L., III, 1, No. 1559, 1579; cfr. No. 6309. *Drobetis colonia*: No. 1209, 2679: „Aurelio Longiniano decurioni coloniae Drubetensis." Mai sus, p. 187.

9. C. I. L., III, 2, p. 1018, additamentum ad No. 1581.

10. C. I. L., III 1 No. 1627: „a Potaissa Napocae millia passuum decem."

poporația străină strămutată la Roma; de aci și ură cînd și cînd a clipei o celui străin la viața romană.

o inscripțiune de pe timpul lui Antoninus (139-161), în care corporațiunea Galaților din el dedică o piatră lui Jupiter O. M. Tavianus. Napoca este ridicată apoi la rangul de colonie de către Comod (180-192), căpătînd înainte de Severus (193-211) și privilegiul dreptului italic [11]. Încă de cînd era municipiu găsim în Napoca coloniști romani și încă numeroși, precum era acea corporațiune a Galaților. Imigrațiunea sporind necontenit, înțelegem prefacerea municipiului în colonie.

Despre Patavissa sau Potaissa, pe care Ulpian o numește *vicus*, știm că ea înainte de a deveni colonie sub Severus, fusese municipium [12], încît aice vedem cum un oraș dac trece prin toate formele din ce în ce mai depline ale cetățeniei romane. La început simplu sat dac, fără nici un drept, poporația lui dobîndește apoi dreptul de municipiu, pentru a se urca apoi, după deplina ei romanizare, la colonie și chiar la ius italicum.

Cît despre Apulum știm că el ajunse la o mare înflorire sub stăpînirea română. Cele mai multe inscripțiuni culese în Dacia provin din Apulum, încît se vede că el fusese unul din centrele cele mai însemnate a le vieței romane. Acest oraș este arătat în mai multe inscripțiuni ca fiind *de o dată și municipiu și colonie* [13], împrejurare din acăreia esplicare

11. C. I. L., III, 1, No. 860: „I. O. M. Taviano. Pro salute imp. Antonini et M. Aureli Caesarie Galatae consistentes *municipii* posierunt" (găsită la Cluj, vechia Napoca. Altă inscripție în care e amintit municipiul Napoca este No. 1100. — *Ulpian* în Digestae L, 15, Lex 1, § 8, 9: „In Dacia Zernensium colonia a divo Traiano dedueta juris italici est. Sarmizegethusa quoque eiusdem iuris est; item *Napocensis colonia* et Apulensis et Patavissensium vicus qui a divo Severo ius coloniae impetravit." Ulpian spune aice că numai Patavissensium vicus dobîndise dreptul de colonie de la Severus. Celelalte, prin urmare și Napoca, îl aveau de mai înainte. Comp. No. 855, 963 și 1141.

12. C. I. L., III, 1, No. 913.

13. C. I. L., III, 1, No. 975: „Aesculapio et Hygiae decuriones *municipii* Apuli et P. Aelius Rufinus patronus collegii fabrorum *Coloniae* Apuli" No. 1065: „Tiberius Claudius Rufus decurio *coloniae* et flamen *municipii* Apuli."

va rezulta o dovadă încă și mai deplină despre faptul că, pe cînd colonia era o așezare de cetățeni romani, municipiul era numai cît lărgirea cetățeniei poporațiunei indigene. Care este originea acestei indoite calități a orașului Apulum? Și observăm în treacăt că a trebuit să existe o deosebire între colonie și municipiu, de oare ce sunt arătate ambele aceste însușiri ca *coexistente*; care însă putea fi deosebirea după cele expuse mai sus, decît acea a originei locuitorilor?

Apulum, vechiu oraș dac, a dobîndit însemnătate prin staționarea în el a legiunei a XIII-a gemină, în un lagăr construit în apropiere. Pentru nevoile soldaților se înființară în curînd, lîngă orașul dac, mai multe crîșme și dughenițe, în care li se vindea deosebite obiecte, și care se deschideau de obiceiu lîngă fie care lagăr staționar roman, purtînd numele de *Canabae*. Se menționează Canabele legiunei a XIII-a gemină într'o tabulă cerată din 142 Mai 16, arătîndu-se în ea, că unul Dasius Breucus ar fi cumpărat de la Belic Alexandru pe copilul Apalaust, de națiune grec, și că actul de cumpărătură s'ar fi încheiat *in canabele legiunei a XIII-a geminã* [14]. Că aceste canabe a le legiunei se aflau la Apulum se dovedește din patru inscripțiuni găsite la Alba Iulia (vechiul Apulum) și care toate pomenesc despre niște dregători ai acestor canabe.

Astfel se întîlnește pe unul *Silius Maximus veteranus legionis I adjutricis, magistratus primus in Canabis* [15]. Se mai găsesc apoi tot aice pe unul ~~*Aurelius*~~ *Celer veteranus legionis XIII geminae decurio kanabensium*, pe unul *T. Flavius Longinus* și pe Treviranul

14. C. I. L., III, 2. Tabulae No. VII: „Actum *Kanabis legionis XIII geminae* XVII Kal. Iunias, Rufino et Quadrato consulibus."
15. C. I. L., III, 1, No. 1008.

Ibliomarus din Gallia în aceiași însușire [16]. Se vede că din o simplă cantină pentru soldați se desvoltase un orășel, care avea trebuință de o administrație, mai întâi a unui magistrat, după aceia a unui corp de decurioni, aceasta cu atîtă mai ușor cu cît am văzut că lagărele romane, fiind compuse din soldați cu familii și gospodării, era firesc lucru ca negustitorii să vină să se așeze în preajma lor, pentru a le vinde cele trebuitoare și a se folosi din daraverile încheiete cu soldații. Afluența necontenit crescătoare a Canabelor, aduse înflorirea aceltei așezări. În anul 158 un cetățan din Canabe îmbogățit din comerciul făcut de el aice, aduce apă în oraș și ridică un altar și o statue lui Jupiter [17]. Legiunea a XIII-a zidește apoi tot acolo o clădire în anul 161, acăreia inscripție s'a păstrat [18], care slujia probabil pentru locuința administrațiunei sub-provinciei Apulensis, creată tocmai pe la acest timp, sub Marc-Aurel (161-180) [19]. Astfelîu se desvoltase îndestul de repede din iarmarocul statornic de lîngă lagărul legiunei a XIII-a o înfloritoare așezare omenească, care dobîndi încă înainte de Septimius Severus dreptul de colonie, de care ce Ulpian în un loc raportat mai sus, arată anume că Patavissa dobîndise dreptul de colonie de la împăratul Severus, lăsînd astfel a înțelege că Napoca și Apulum îl avuse de mai înainte [20]. Lîngă această colonie, și tot mai întunecat de înflorirea ei, se mănținea vechiul oraș dac, sub forma de municipiu, dobîndită probabil i-

16. C. I. L., III, 1, No. 1093, 1100, 1214.

17. C. I. L., III. 1, No. 1061: „Jovi optimo maximo et consessui deorum dearumque pro salute imperii Romani et virtute legionis XIII geminae sub M. Statio Prisco consuli designato, demonstrante ipsis *aquas aperiendas* per L. Aurelium Trophimum ponentem signum Jovis et aram pecunia sua fecit."

18. C. I. L., III, 1, No. 1071. „Imp. Caesare M. Aurelio Antonino III et imp. Caes. L. Aurelio Vero II consulibus."

19. Mai sus p. 207.

20. Mai sus p. 220, nota 11. Abia vom găsi Canabe ridicat la rangul și municipiu (atestat probabil cînd proprietatea a le aleătuiască mai mult străini. Aci bun oară Canabele și G. Trassmis a pus în Municipiu Vezi Tocilescu Monument epigrafic I (1900) p. 77.

mainte de a se ridica la colonie canabele legiunei a XIII-a. Apulum era deci compus din doue orașe: Apulum vechiu, locuit de Daci și căruia i se incuviințase rangul de municipiu și Apulum nou, desvoltat din canabele legiunei a XIII-a, care fiind poporat de imigrațiune dobîndi titlul de colonie, incît *coexistența acestor doue insușiri la unul și acelaș oraș* se explică pe deplin. Potrivit cu aceste imprejurări și găsim mult mai multe inscripțiuni relative la partea romană a orașului, colonia, decît la partea dacă, municipiul [21]. Mai adăogim încă pentru dovedirea că municipiul era vechiul sat dac, ridicat mai tîrziu la acest rang, imprejurarea că se mai intîlnesc și aiure asemene sate dace existînte lîngă coloniile romane. Așa intîlnim în o inscripțiune pe unul Caius Iulius Marcianus arătat tot de odată și ca decurion al coloniei Aquae și ca prefect al satului (dac) cu acelaș nume, și care dedică o piatră geniului tutelar al coloniei [22].

Această discuțiune a complectat dovezile aduse mai sus despre stărunința poporației de baștină a Daciei sub stăpînirea romană, și astfel credem că această părere va rămînea de acuma înainte bine stabilită în știință.

Organizarea municipiilor și coloniilor era aceea ce exista în toate părțile imperiului roman. Ea este însă documentată pentru Dacia prin numeroase inscripțiuni, și poate fi deci reconstituită, fără a recurge la calea inducțiunei; de aceea ne v'om opri puțin

21. Se găsesc vr'o 11 inscripțiuni care amintesc despre *municipium Apuli* și vr'o 50 despre *colonia*. — Dl. *Mommsen* este de o părere, greșită cînd atribue indoita insușire a orașului Apulum imprejurărei că „și o colonie fusese dedusă la Apulum și că s'ar fi ridicat pe vechii Canabensi la rangul de municipiu." (C. I. L., III, 1, p. 183). După D-sa atît canabele cît și municipiul ar fi avut aceeași origine, colonizarea; de unde provine atunci deosebirea orașului în doue părți, cu nume și drepturi deosebite?

22. C. I. L., III, No. 1407: „Caius Iulius Marcianus decurio coloniae et praefectus pagi Aquensis."

asupra ei. Atît coloniile cît și municipiile erau administrate de un ordo decurionum, care se adevereşte pentru oraşele: *Sarmizagetuza*, *Apulum*, *Ampelum*, *Tibiscum*, *Porolissum*, *Romula*, *Aquae*, *Drobeta*, *Potaissa*, *și Napoca*. Acest consiliu ocîrmuia toate interesele oraşului. și mai ales orînduia repartiţiunea impozitului pe capete, care era impus în totalitate unei comune: privighea deci, ceea ce, în terminologia slavonă a statului romîn, se numia *cisluirea* poporului. Decurioni erau de trei soiuri: patroni, cei mai cu vază din colegiul lor; decurioni ordinari și decurioni onorifici, care obţineau, ca resplată a jertfelor făcute pentru binele obştesc, privilegiile și onorurile decurionatului. Cu toţii erau trecuţi în un registru ţinut de edili, care se numea *album decurionum*. Ei erau în mare onoare la concetăţenii lor, deosebiţi în toate împrejurările de restul poporaţiunei; purtau niște semne deosebitoare, *ornamenta*, precum tunica cu bandă lată, *lacticlavia*; aveau un loc deosebit la jocurile publice, aveau singuri dreptul de a fi aleşi la deosebite funcţiuni, dreptul de moştenire în averile tovarăşilor lor morţi fără urmaşi: erau apăraţi de tortură în procesele criminale și puteau fi osîndiţi numai cît de împăratul; iar cînd un decurion scăpăta, era susţinut din casa oraşului. S'ar părea după aceste drepturi și privilegii, că condiţiunea decurionului trebuia să fie căutată de toţi, și într'adevăr aşa era în timpurile republicei și în cele d'întăiu timpuri al monarhiei, pănă pe la domnia pretorienilor, la destrăbălarea ocîrmuirei romane, cînd începură a se spori atît de mult îndatoririle decurionilor, încît această însuşire deveni o adevărată povoară pentru acel ce o avea. Cea mai de căpitenie îndatorire a lor, care dădea loc tuturor asupririlor, era că ei, ca cei mai bogaţi, trebuiau să garanteze cu averea lor încasarea dărilor de la poporul oraşului,

din cauza cărei îndatoriri erau puși sub un fel de epitropie în privirea daraverilor lor private, ca să nu poată întreprinde afaceri și compromite posițiunea lor. Erau opriți între altele de a vinde, sau a dărui ceva; de a administra averi străine, sau de a dispune asupra mai mult de o a patra parte din averea lor prin testament. Nici măcar nu puteau întreprinde o călătorie fără învoirea superioară. Trebuiau apoi să dee poporului jocuri și să contribue la presenturile în bani date de provinciî împăratului. Toată lumea fugea deci de decurionat, ca de o adevărată nenorocire, și lucru în destul de caracteristic, se ordona adese ori intrarea în decurionat ca pedeapsă pentru o faptă nelegiuită [23].

Ca autoritate mai mult executivă se alegeau din *ordo decurionum* în colonii doi bărbați, iar în municipii patru, care să conducă afacerile curente a le orașului. Așa găsim în Dacia menționați *duoviri* în coloniile Sarmizagetuza și Ampelum, *quattuorviri* în municipiul Drobeta. [24]. În Apulum găsim pentru partea dacă a orașului, municipiul, *quattuorviri*; pentru aceea romană, colonia, *duoviri* [25]. Această delegațiune executivă se schimba în fie-care an, pe cînd însușirea de decurion era pe viață și putea fi perdută numai în anumite cazuri. Din *quattuorviri* probabil și dintre *duumviri* era unul *primus*, un fel de primar, iar cei lalți erau ca un fel de ajutoare, astfeliu că decurionii formau ceea ce astăzi este consiliul municipal, însă cu îndatoriri mult mai serioase și periculoase, decît acele a le organizației comunale actuale. Duumvirii și quattuorvirii erau însărcinați mai ales cu judecarea proceselor, pentru care sunt și numiți

23. *Pauly*, Realencyclopädie, s. v. *decurio*.

24. C. I. L., I, No. 1209, 1323, 1369, 1472 Sarmizagetuza; 1293: Ampelum; 1559 Drobetis

25. C. I. L., III, 1, No. 985: quattuorviralis mun. Apuli; No. 972, 974, 982: duumviralis coloniae Apuli.

dummviri iure dicundo. Ei erau aleşi in deobşte pentru un an, uneori însă pe cinci, cînd atunci purtau şi numele de prefecţi [6].

Pe lîngă autoritatea municipală şi peste ea era *patronul* oraşului, numit şi *defensor*, care avea rolul de a apăra interesele cetăţei inaintea administraţiei centrale, bună oară in chestiunea impozitelor. In Sarmizagetuza găsim intre alţii ca patron pe insuşi legatul lui August, propretorul Claudius Tiberius Fronto [27]. De şi ordo decurionum purta une ori şi numele de senatus, ceea ce ar lăsa a presupune că trebuia să fi fost alcătuit din oameni în vrîstă, totuşi intîlnim in Dacia decurioni in destul de tineri, de 28 şi 30 de ani [28].

Aceşti decurioni trebuiau să fie fără excepţie cetăţeni romani. Peregrinii, adecă străinii, nu puteau nici intr'un caz să imbrace o asemene dregătorie ; de aceea şi intîlnim foarte adese ori in raugul de decurioni militari liberaţi din armată, pe care i-am vĕzut mai sus dimisionaţi cu onoare din slujbă şi dînduli-se pămînturi in provincia Dacici, unde se insurase şi se stabilise incă din timpurile cînd erau legionari. Mai multe inscripţiuni amintesc veterani legionari sau ai deosebitelor trupe auxiliare, (care şi ei dobîndise cetăţenia, sau inainte, sau la eşirea lor din slujbă), ca decurioni in deosebitele municipii şi colonii ale Daciei [29]. Şi poporaţia dacă romanizîndu-se şi dobîn-

---

26. C. I. L., I, No. 1083: quatuorvir *primus annalis* mun. Apuli; 1137 primus quattuorvir; 1051 primus; L. 16 Cod. Theodosiani, de decurionibus, XII, 1. C. I. L., III, 1, No. 971, 973: quinquennalicius coloniae Apuli; 1141 1473, 1482: quinquennalis col. Sarm; 1503 quinquennalis primus pro imperatore; 1497 praefectus quinquennalis pro Antonino imperatore.

27. C. I. L., III, 1, No. 1180 patronus col. Apuli; 1457: „A. Tib. Frontoni colonia Ulpia Traiana Augusta dacica Sarmizagethuza, petrono fortissimo duci amplissimo, praesidi"; 1458 patrono col. Sarm.

28. C. I. L., III, 1, No. 1323, 1592. 1512.

29. C. I. L., III, No. 1196: „Sulpicio Flacio veterano legionis XIII geminae

dînd orașele ei dreptul de municipii, căpătase onorurile decurionatului, precum am găsit mai sus pe Dacul Ariortus decurion în municipiul Drobetis. Despre însemnătatea acestor dregătorii în ochii poporului roman, ne poate da o idee împrejurarea că însuși împăratul Antoninus Pius fu ales într'un rînd de prefect quinquenal al coloniei Sarmizagetuza, îndeplinind această dregătorie prin un delegat al seu [30]. Altă dată întîlnim iarăși un quinquenal în numele împăratului în colonia Sarmizagetuza, fără ca să se arăte pentru cine [31].

În afară de aceste organe centrale de ocîrmuire a cetăților daco-romane, mai găsim încă și altele însărcinate cu deosebite atribuțiuni anumite, precum: 1) *edilii* însărcinați cu inspecțiunea zidirilor și a piețelor, cu împărțirea grăului la cei săraci și cu jocurile publice [32]. Că în Dacia ca și în Roma se făceau împărțeli publice de grău ne arată o inscripțiune pusă de decurionul coloniei Sarmizagetuza, Quintus Aurelius Tertius, prin care arată că dăruește 80 de sesterțe *pentru cumpărarea de grău*; aceasta spre amintirea onoarei ce i se făcuse de a fi ales ca flamen, adecă preot al lui August [33]. 2) *Cvestorii*, casieri comunali amintiți în Apulum, Drobetis și Sarmizagetuza [34]. 3) Mai multe feluri de preoți, care deserveau

decurioni coloniae daciae Sarmizagethusae, vixit annis LXXV"; 1478: „Manlio Hero veterano legionis XV signifero decurioni coloniae, vixit annis LXXV" (găsită la Sarmizagetuza); 1485: „Valerio Rufo veterano leg. XIII gem. ex beneficiariis consularibus decurioni coloniae, vixit annis LXV," etc.

30. C. I. L., III, 1, No. 1497: „M. Cominio M. F. Pap. Quinto pontifici coloniae Sarm. et prafecto quinquennali pro Antonino imperatore, patrono collegii fabrorum, equo publico, ordo coloniae ob merita ipsius."

31. C. I. L., III. 1. No. 1503.

32. Edili sunt amintiți în Apulum, colonia C. I. L., III. 1. No. 1139; Napoca, No. 827, 858, 867 și Sarmizagetuza, No. 1398, 1495 și 1517.

33. C. I. L., III., 1, No. 1448: „Imperatori Caesari Antonino Pio Quintus Aurelius, Quinti filius Tertius, Papiria, Sarmizagethusae coloniae decurio, ob honorem flamonii *sestertios* LXXX *nummos ad annonam dedit*." (din anul 144).

34. C. I. L., III. 1, No. 1104, 1145, 1218: Apulum; 1579 Drobetae; 1484, 1485: Sarmizagethuza.

numeroasele temple închinate deosebiților zei romani, de care inscripțiunile sunt, curat vorbind, pline și care dovedesc o viață religioasă puternic desvoltată în Dacia. Așa avem întâi *pontificii*, apoi *flaminii*, *antistiții*, *sacerdoții* și preoții experți în arta prezicerei, *augurii* și *haruspicii*. Din aceștia, sacerdoții erau preoții ce cultivau închinările străine, precum acele asiatice; iar ceilalți toți aparțineau cultului roman [35]. 4) O clasă foarte numeroasă de preoți speciali erau *augustalii*, pomeniți de nenumărate ori în inscripțiuni. Aceștia deserviau cultul împăratului, acărui geniu fusesese luat între Lari și Penați, zeii casnici ai Romanilor. Erau așa de numeroși, încît formau o clasă a poporației orașelor, intermediară între decurioni și plebe. Erau organizați în o corporație sau colegiu, acăruia șefi erau șase bărbați, numiți *seviri*. Augustalii erau numiți de decurioni în dregătoria lor. Ei serbau cultul lui August prin jertfe, ospețe și jocuri, date cele mai de multe ori din averile lor, încît și această dregătorie ajunse, ca și acea a decurionilor, a fi foarte împovorătoare pentru acei onorați cu ea [36]. Dacă mai amintim și colegiile Isidei din Potaissa și acel al Galaților din Napoca, care serbau cultul lui Jupiter Tavianus [37], și acel lui Jupiter Cernenus ce se va aduce mai jos, atunci vom fi istovit tot ce se știe despre organizarea religioasă a Daciei romane.

35. Inscripțiunile privitoare la preoți întâlnindu-se la fie ce pas, găsim de prisos a le mai însemna.
36. Inscripțiuni numeroase
37. Mai sus p. 169.

Indice

Sarmiag. colonie 215
Patavissa " —
Aquae " —
Malva " —
Tibiscum mun. —
Porolissum —
Romula —
Sirmisticum —
Apulum col. et mun. —
Drobeta —
Napoca —
Tierna —
Potaissa 220
Canabae 221
Dacius Bruccus —
Bilii alexandri —
Apolaustus —
Alba Iulia 221
Ampelum 224
Iupiter Cornusius 228

3. COLEGIILE.

Colegiile aveau în Dacia o însemnătate deosebită şi merită a fi studiate mai cu deamărnntul, întru cît reprezintă partea cea mai originală a vieţei provinciale romane şi în special acea a Daciei. Caracterul lor este complex. Ele slujiau şi pentru asigurarea unui cult comun şi pentru nevoile private a le membrilor sei; erau un soiu de societăţi de ajutor mutual sub scutul religiei. Statul roman recunoştea numai pe acelea ce aveau anumite *sacra*, adecă un cult special al unei zeităţi. Adese ori se vĕd colegii, care aleg cîte un geniu tutelar [1].

Colegiile ce se constată a fi existat în Dacia sunt: *aurarii*, (lucrători la minele de aur), *fabri* (deosebiţi meşteri), *centonarii* (neguţitori de lînă), *dendrofori* (plutaşi), *nautae* (corăbieri), *negotiatores* (neguţitori), *utricularii* (luntraşi pe burdufuri de piele) şi *lecticarii* (palancari, purtători de scaune).

Organizarea tuturor acestor colegii era următoarea:

Colegiile cuprindeau pe toţi membrii ce se dedau unui soiu de ocupaţiune. Organul lor era un fel de senat, alcătuit după chipul celui al oraşelor, purtînd şi membrii lor numele de decurioni. Sub aceştia veniau fruntaşii colegiului şi apoi gramada cea de rînd a membrilor. Autoritatea executivă era magistrul colegiului; avea însă, pentru apărarea intereselor lui în afară, cîte un patron sau defensor şi probabil că pen-

1. C. I. L., III. 1, No. 1016 (din Apulum), genio fabrum Comp. No. 1424

tru nevoile săvîrșirei cultului se vĕd și *matres collegiorum*[2].

Aceste colegii urmăreau cum am spus, pe lîngă scopul unui cult comun, și asigurarea nevoilor membrilor lor. Fie-care depunea cîte o contribuțiune lunară în casa comună, administrată de cvestorul colegiului, din care apoi să dădeau ajutoare la membrii cei bolnavi, se îngropau cei morți fără mijloace, precum se și petrecea în comun la serbătorile pe care le ținea fie-care colegiu.

Ni s'a păstrat o interesantă tabulă cerată din anul 167 Februarie în 9, în care magistrul colegiului lui Jupiter Cerneanul, *Artemidorus Apolloni* și cei doi cvestori ai acestui colegiu, *Valerius Niconis* și *Offas Menofili*, înștiințază prin o publicațiune pe membrii acelui colegiu din Alburnum, că din 54 de oameni cîți îl alcătuiau mai înainte, nu rămăsese decît 17; că nici măcar *Iulius Iuli* comagistrul seu, de cînd fusese numit în această însușire, nu dăduse pe la Alburnum, nici la colegiu; că el (Artemidorus) dăduse celor de față socotelile și primise înapoi cauțiunea cu care el garantase; că într'un timp așa de îndelungat cît este hotărît de legi, nimine n'au vrut să mai depună nici o contribuție pentru înmormîntări sau daruri; de aceea îi înștiințază prin publicitate că, dacă cineva care făcuse parte din colegiu ar muri, să nu se creadă că el ar avea un colegiu sau că va putea primi vr'un ajutor pentru înmormîntare».

Acest prețios document ne dă amănunțimi interesante asupra constituirei acestor colegii. Aflăm mai întăiu că colegiul alcătuit numai din 54 de persoane, nu putusă să se mențină, de unde se vede că obiceiul și

2. C. I. L., III, 1, No. 1210 decurio coll. fabrorum col. Apuli; 1210 principales; 1016 magister; 975, 984, 1209, 1210: patronus; 1207 mater.

Appendix

moda colegiilor fiind pe atunci predominitoare, cu toate că nu se găsise în Alburnum maior decît acel număr restrins de persoane, care să se închine lui *Jupiter Cernenus*, totuși ei alcătuise societatea lor de ajutor mutual. De pe numele conducătorilor colegiului s'ar părea că și aceștia erau Greci, coloniști din Asia minoară. Numele atît a președintului, *Artemidorus* Apolloni, cît și acel al casierilor, Valerius *Niconis* și *Offas Menofili* au un caracter grecesc cu totul pronunțat. Membrii cei subsemnați în josul publicațiunei: Vasidius Victor, Secundinus Legitimus, Stertinus Rusticus, Aelius Plator, Ulpius Felix și September Plator, par a avea din contra un caracter latin[3]. Se vede deci că chiar până la această dată, 60 de ani după cucerire, toate elementele aduse și aflate în Dacia, intrase în acel amestec, în acea fertură, care alcătui mai tîrziu elementul daco-roman.

Colegiul lui *Jupiter Cernenus*, creat în condițiuni ne îndestulătoare pentru a putea trăi, peria prin descompunere, căci fără a se calcula întâi putința izbînzei, oamenii se asociase. Fără îndoială, că pricina pentru care a perit colegiul lui *Jupiter Cernenus* a

3. C. I. L., III, 2 Tabulae No. I: „Descriptum et recognitum factum ex libello qui propositus erat Alburno maiori ad statione(m) Resculi, in quo scriptum erat id quod infra scriptum est:

Artemidorus Apolloni magister colegii Jovis Cerneni et Valerius Niconis et Offas Menofili quaestores collegii eiusdem, posito hoc libello, publice testantur: ex collegio supra dicto, ubi erant homines LIIII ex eis non plus remansisse ad Alburnum quam quod homines XVII; Iulium Iuli quoque commagistrum suum ex die magisteri sui non accessisse ad Alburnum, neque in collegio, neque eis qui presentes fuerunt rationem reddedisse et si quit eorum habuerat rededisset sive funeribus et cautionem suam in qua eis caverat, recepisset, modoque autem funeraticis sufficerent neque loculum haberet, neque quisquam tam magno tempore diebus, quibus legi continetur, convenire voluerint aut conferre funeraticia sive munera; seque idcirco per hunc libellum publice testantur ut și quis defunctus fuerit ne putet se collegium habere aut ab eis aliquem petitionem funeris habiturum. Propositus Alburno maiori V idus Febr. imp. L. Aurelio Vero III et Quadrato cos. Actum Alburno maiori."

In act se vĕd subsemnate încă următoarele persoane: L. Vasidi Victoris, C. Secundini Legitimi, Stertini Rustici, Acli Platori, Ulpi Felicis, Septembris Platoris,

fost contribuţiunile cele prea mari impuse membrilor sei pentru intreţinerea asociaţiunei.

Ne mai spune incă vechiul document că presedintele depunea o garanţie pentru administrarea cu credinţă a averei sociale, că era o lege care hotăria restimpurile in care trebuia să se intruneascâ membrii unui colegiu, şi sfîrşeşte ameninţînd cu naivitate pe acei *ce vor muri*, că nu vor mai putea pretinde ingroparea pe socoteala societăţei!

Ajutoarele ce se dădeau din casa socială constau mai cu osebire in provizii de mincare: nu grâu, care se impărţia cele mai adese ori de stat, ci carne sau altele. La zile anumite venia acela ce era să priimască ajutorul cu un paneraş şi-şi lua cele destinate pentru el, care i se impărţia de dregătorii colegiului. Ne au rămas o piatră in care unul M. Aureliu Fortunatus mulţumeşte decuriei a III-a a colegiului fabrilor pentru indoita porţie (sportula) ce i se incuviinţase, probabil fiind că era om scăpătat şi cu familie [4].

La unele zile de sărbătoare se ţineau ospeţe comune, la care luau parte toţi membrii cei ce primeau ajutoare. Ni s'a păstrat socoteala cheltuelei unui asemene ospăţ, făcut de dregătorii colegiului ca act justificativ. Acest ospăţ se dădu la 1 Mai. Banii trebuincioşi pentru intimpinarea acestei cheltueli extraordinare se vĕd a fi fost adunaţi in decursul lunei lui April. Aşa se vede notat pe o parte a tabulei cerate ce ne au transmis acest interesant *menu* al strămoşilor nostri, banii incasaţi inainte de sărbătoare [5]:

4. C. I. L. III, No. 1494: „Colegii fabrorum decuriae tertiae M. Aurelius Fortunatus ob duplam sportulam collatam sibi." *Sportula* se numea paneraşul cu care clienţii îşi luau proviziile.

5. C. I. L., III, 2, Tabulae, No. XV.

IV	non April	2 April
pr.	non. April ac.	4 id.
VII	idus April ac.	7 id.

Institution Appendix

Se vede că aceste contribuțiuni fusese percepute in mod extraordinar, de pe faptul că ele sunt date in restimpuri așa de scurte, pe cînd după serbare mai găsim numai două insemnări, in răstimpuri mult mai rari, de unde se vede că contribuțiunile regulate erau departe de a se urma așa de des [6].

Din suma adunată in luna lui April, se cheltuesc in ziua de 30 April, pentru ospățul de a doua zi, de la 1 Mai, 166 de denari, din cari 18 denari pentru 5 mici, 5 denari pe un purcel, 2 pe pîne albă, 2 pe tănăc, unul pe salată și cîte-va sumi mai mici pentru oțet, sare și ceapă, precum și pentru bacșișul celor ce slujise la masă. Dacă insă pentru mîncare cheltuiala era destul de cumpătată, pentru băutură o videm din potrivă darnică, și anume 95 de denari pentru vin ordinar, 2 pentru vin vechiu, și alți 20, probabil pentru vr'un fel de spirt care să stîrnească gustul de mîncare. Se vede deci că strămoșii noștri impărtășiau și ei zicătoarea Romînului că: mîncarea este fudulie iar băutura temelie [7].

---

idibus	April ac		13	id.
XVII Kal.	Maias acce. XX	(denari)	15	id.
XV Kal.	Maias accepi XXII		17	id.
XIII Kal.	Maias pensio XXV		19	id.
VIII Kal.	Maias accepi XXV		23	id.
VII Kal.	Maias accepi XX		25	id.
IIII Kal.	Maias accepi XXII		28	id.
Kal.	Maias accepi XX		1	Mai.

6. Idem.

non. Maias	accepi	15 Mai
pridie non	Aug.	12 Aug.

7. Idem.

pr. Kal. Maias ex	CLXVI	(denari)
agnos n	XVIII	
porcellum	V	
ponem candidum	II	
thus primum	II	
meri	II	

La zi intăi a fie cărei luni se ţineau la Romani serbătorile familiare a le zeilor casnici. Larii, care se vede că dobîndise la 1 Mai o desvoltare mai deosebită, cînd natura intreagă reinvia sub suflarea caldă a primăverei. Pe pajiştele inverzite a le Daciei mîncară acei vechi strămoşi ai Romînilor miel fript cu salată, şi ca vrednicii Romani udară această mîncare cu libaţiuni îmbelşugate de vin. Poate că vinul cel bun însemnat în lista cheltuelelor să fi fost chiar pelin! Serbară deci armindinul, pe care îl serbăm şi astăzi cu miel şi vin pe iarbă verde. De şi obiceiul este înviderat roman, numele ce îl însamnă astăzi este slavon [8].

Existenţa acestor colegii, din care numele a celor mai multor s'a perdut poate pentru tot d'auna, a trebuit să contribue foarte mult la grabnica desnaţionalizare a elementelor străine poporului roman. Pururea în atingere unii cu alţii, cetăţenii Daciei erau uniţi prin interse comune, prin culturi şi petreceri comune. Elementul roman, care era precumpenitor, trebue să se fi folosit, din această atingere a sa cu toate celelalte, care alcătuian poporaţia Daciei romane. In desbaterile provocate în întrunirile colegiilor se întrebuinţa limba latină, chiar în cazul cînd majoritatea celor ce luau parte la ele erau străini; mai întăi pentru a dobîndi prin această practicare a limbei poporului dominitor mai uşor ajutoarele şi apărările de care aveau nevoie, apoi fiind că bunul ton şi moda cerea această cunoştinţă a limbei stăpînitorilor, în sfîrşit adese ori din cauză că, luînd parte

---

vini	XCV
	XX
pegambum	I
impensam	
aceti	
salem et cepam	

8. Numele *Armindin* vine de la *Irminā denā* adecă ziua lui Ieremia, întru cît la 1 Mai cade profetul Ieremia.

I
t
t
r
c
c
i
u
V
a
p
p
n
d
v

in un colegiu oameni de diferite naționalități, aveau nevoe de un organ comun de înțelegere, pentru a-și transmite cugetările lor. De aceea am văzut mai sus pe capii greci ai colegiului lui Jupiter Cernenul redactînd ploclamarea lor in limba latină. Ast-fel viața de colegii a Daco-Romanilor adauge pe lîngă prezența numerosului element roman, explicarea grabnicei desnaționalizări a elementelor străine.

Organizarea Daciei romane avu deci mai ales un efect istoric de o importanță foarte mare, anume prefacerea tuturor neamurilor deosebite ce se intîlniră in urma colonizărei pe teritoriul ei, in o singură massă omogenă, de naționalitate romanică. Prezența coloniilor, care introduseră in țară elemente romane sau romanizate, aceea a municipiilor, care atraseră poporația de baștină a Daciei prin favoarea de a se bucura de drepturile și privilegiile stăpînitorilor, puternica inriurire a armatei romane, care lucra și acolo unde nu se intindea inriurirea elementului civil al poporației romane, in sfîrșit viața colegială a Daciei, iată fără indoeală niște agenți in destul de puternici pentru a aduce pe poporul din Dacia la un sistem de gîndire și de simțire comun, la inchegarea uneia și aceleiași naționalități.

Nu se poate deci susținea cu nici un temeiu că poporația romană din Dacia ar fi rămas străină de acea de baștină a țărei, că elementul roman s'ar fi suprapus numai cît acestei poporațiuni, fără să hultuiască pe ea, că deci nu prinse rădăcini in această țară și putu fi deslipit cu cea mai mare ușurință de ea, cînd Aurelian dădu ordinul de părăsire a provinciei de dincoace de Dunăre. Că nu ne au rămas mai multe nume de Daci, decît acele ce le am putut urmări prin inscripțiuni, provine tocmai de acolo că ei, romanizîndu-se pe deplin, adoptau in primul loc numiri romane, precum am găsit mai sus pe *Iulius Secundinus*,

arătat din intîmplare ca de naţiune Dac. Este cunoscut că desnaţionalizarea unui popor incepe intăi prin lepădarea numirilor sale proprii, trece apoi la obiceiuri şi in fine la partea cea mai trainică, la limbă. Apoi in Spania şi Galia ne au rămas oare mai multe nume celtice ale poporaţiei de baştină, şi nu poartă şi ca mai toată un caracter roman, cu toate că nimărui nu i-a trecut prin minte să susţină in aceste ţări o stirpire totală a elementului indigen.

Se mai intimpină incă in contra romanizărei Dacilor şi imprejurarea că Dacia ar fi rămas prea scurt timp in stăpînirea Romanilor, de oare ce Britania nu era incă romanizată, după patru veacuri de la cucerirea ei, iar Dacia a stat alipită de imperiul roman numai 164 de ani. Exemplul Britaniei nu este de loc incheetor, intru cît este cunoscut că elementul roman nici odată n'a fost puternic in această ţară. Fie din cauza climei sale prea neguroasă, fie din acea a indepărtărei sale de centrul imperiului, este netăgăduit că la retragerea legiunilor din Britania in 406, «nu rămaseră aici din Romani decît cîte-va femei şi copii, care in curînd deveniră Cambrieni» cum spune o veche cronică bretonă. Provinciile acele din protivă, către care elementul roman curgea mai cu imbelşugare, se romanizau cu o nespusă repejune. Aşa despre Spania, in care cea intăi colonie romană fu intemeiată in anul 171 in. de Hr., ne spune Strabon că pe timpul seu sub August, era cu totul romanizată, că locuitorii spanioli uitase limba lor şi se dăduse la intrebuinţarea limbei latine, ne mai deosebindu-se intru ninnic de Romani[9]. Provincia narboneză din Galia, supusă Romanilor de Iuliu Cesar (52 in. de Hr.), era pe timpul lui Pliniu (mort la 79 d. Hr.) «mai mult o Italie

9. *Strabo*, III, 15.

Illustrissimo Domino Domino Vicecomiti Bellomonti, Domino Abergavenniæ, Domino Bergavenniæ, Domino Hastingorum, Domino Hastingorum de Loughborough, Domino Hastingorum de Ashby de la Zouch, Domino Hastingorum de Leonardslee, Domino Hastingorum de Scotney, Domino Hastingorum de Willoughby de Broke, Domino Hastingorum de Ogle, Domino Hastingorum de Hungerford, Domino Hastingorum de Botreaux, Domino Hastingorum de Moleyns, Domino Hastingorum de Hastings, Domino Hastingorum de Welles, Domino Hastingorum de Newmarch, Domino Hastingorum de Bradwardine, Domino Hastingorum de Tregoz, Domino Hastingorum de Molines, Domino Hastingorum de Grandison, Domino Hastingorum de Fauconberg, Domino Hastingorum de Bonvile, Domino Hastingorum de Harington, Domino Hastingorum de Beauchamp de Somerset, Domino Hastingorum de Beauchamp de Powick, Domino Hastingorum de Beauchamp de Bletsoe, Domino Hastingorum de Beauchamp de Kidderminster, Domino Hastingorum de Beauchamp de Elmley, Domino Hastingorum de Beauchamp de Alcester, Domino Hastingorum de Beauchamp de Warwick, Domino Hastingorum de Beauchamp de Hache, Domino Hastingorum de Beauchamp de Bedford, Domino Hastingorum de Beauchamp de Abergavenny, Domino Hastingorum de Beauchamp de Holt, Domino Hastingorum de Beauchamp de Elmley Castle, Domino Hastingorum de Beauchamp de Powick, Domino Hastingorum de Beauchamp de Bletsoe, Domino Hastingorum de Beauchamp de Kidderminster

decît o provincie [10]. In sfîrșit Velleius Paterculus ne spune că in Panonia, la acăreia cucerire el insuș luase parte, deci in decursul unei singure generații, nu numai limba latină era răspîndită, ci insuș literatura romană se introdusese in sinul poporațiunilor [11]. Știm că această inriurire zdrobitoare a elementului roman este și va rămînea incă mult timp o gîcitoare. Existența ei este insă un fapt netăgăduit, de oare ce din un simbure de cîte-va mii, a dat naștere astăzi in lume la mai bine de 100,000,000 de oameni de rasă latină, dacă socotim și națiunile romanice din America sudică. Apoi cînd se constată pe de o parte o putere de asimilare așa de covîrșitoare, pe de alta rămășița poporațiunei dace in Dacia și in sfîrșit un așa de puternic contingent de element roman, cu o organizare atît de potrivită pentru destrugerea individualităților străine, se mai poate susținea cu succes că aceste doue poporații, cea dacă și cea romană, au rămas fără nici o inriurire una asupra alteia?

Din studiul de până aice credem că reesă următoarele fapte:

Romanii nu numai că au cucerit pămîntul gol de popor al Daciei ci pe insuș poporul Dacilor și l'au asimilat pe deplin și l'au inghițit in naționalitatea lor, impreună cu toate celelalte elemente străine aduse de ei aici [12]. De aceea urmașii Daco-Romanilor de astăzi, Romînii sunt

10. *Plinius* III, 4.
11. *Velleius Paterculus*, II, 110.
12. Un exemplu minunat de latinizarea treptată a elementelor străine din Dacia ni s'a păstrat in o tabulă cerată (C. I. L., III, 2, Tabulae. No. XXV) in care un grec Alexandru Antipater subsamnă in cuvinte latine, insă in litere grecești, stîlcind și limba in care scria: *Αλεξ ανδρει Αντιπατρι σεκοδο αυκτορ σεγναι* Alexander Antipater secodo (secundum) auctor segnai (signavi), adecă Alexander Antipater au iscălit ca garant lîngă vînzător. Să se observe modul cum Grecul scrie cuvintele secundum (secodo) și signavi (segnai) precum și imprejurarea că scrie cu litere grecești și se va convinge ori cine despre tendința elementelor străine de a'și asimila limba latină.

un popor de viţă romanică, un popor neolatin, ca şi cele lalte din apusul Europei, eşite tot din sinul imperiului roman. Insă acest popor nu este de origine curat romană, ci pe lîngă celelalte elemente ce intrară in constituirea lui, fondul şi temelia lui rămîn *Dacii romanizaţi*, nu insă printr'o simplă influenţă a dominaţiunei romane, ca la Celţii din Galia, ci printr'un amestec trupesc cu un prea puternic element roman. Şi să nu se intimpine că nu s'ar regăsi element dac in limba romînă. Mai intăi nu se poate şti dacă elementul albanez al limbei româneşti, nu este cumva datorit păturei supuse a Dacilor, de rasă tracă şi ci ca şi Albanezii de astăzi. Apoi chiar cînd acest element ar lipsi, sau ar fi reprezentat numai prin prea puţine cuvinte,[13] o asemene dispariţiune aproape totală a limbei dacice n'ar fi decît prea explicabilă, intru cît găsim un fapt paralel, mai estraordinar incă, petrecut cu limba celtică a popoarelor din Galia, care nu au lăsat in limba franceză de astăzi decît vr'o 20 de cuvinte celtice, cu toate că poporul celtic a fost incomparabil mai mare şi mai numeros decît acel al Dacilor, şi că desnaţionalizarea lui a fost provocată de o inriurire fără asemănare mai slabă decît acea pusă in lucrare de poporul roman asupra Dacilor.

---

13. Dintre ele amintim, numele eleborului negru la Romîni *Zirno*, care vine de la dacul *prodiorna* (mai sus p. 69). Pentru terminologia geografică rămasă de la Daci in gura Romînilor, vezi mai jos Etymologicum magnum Romaniae, intreprins acuma de Dl *Hasdeu*, va determina poate intr'un chip definitiv, care cuvinte din limba romînă pot fi considerate ca dace.

Indici

Artemidorus apollonii 230
Valerius Viticonis –
Offa Mucosili –
Intus Iuli –
Alburnum –
Iupiter Cerrenus 231
Provincia Narbonensis 236
Pannonia 237

Illinois Supreme Court Law Library
Appendix

III

VIAŢA DACO-ROMANILOR

1. INDELETNICIRILE ECONOMICE.

Inlocuirea stăpînirei dace cu acea romană in ţara lui Decebal aduse după sine o schimbare totală, nu numai in alcătuirea etnică a poporaţiei ţărei, dar şi in condiţiile traiului seu, care luă in totul fisionomia romană. Determinată insă prin natura ţărei, izvoarele ei de bogăţie particulare şi prin caracterul colonizărei ei, cultura ce inflori in acest colţ indepărtat al impărăţiei romane, dădu naştere unor forme de viaţă, pănă la un punt deosebite de acele din restul imperiului roman, care din această pricină merită a face obiectul unui studiu deosebit.

Vom incepe prin a cercetа condiţiunile vieţei materiale, temelia tuturor celorlaltor forme de cultură.

Indeletnicirea de căpitenie a poporaţiei Daciei romane nu fu decît o continuare a acelei la care se dădea mai cu deosebire şi poporaţia dacă, pe timpul

vieții sale neatîrnate, care ca insăși deprinsese exploatarea minelor de la cei mai vechi locuitori ai cetății carpatine, luxuoșii Agatirși. De indată ce Romanii puseră piciorul in Dacia, ei intreprinseră lucrarea minelor, și mai ales a celor de aur, și am vĕzut că tocmai aceste erau nada cea atrăgătoare, care aducea atît de numeroși Romani din toate părțile imperiului, și mai cu osebire din Italia și Roma, pentru a impopora Dacia. Că insuș statul roman trebuia să se ingrijască de această folositoare exploatare este ușor de inteles; de aceea și găsim chiar pe Traian că aduce lucrători din Dalmația iscusiți in extragerea aurului [1]. Ba această atragere a lucrătorilor dalmatini fu incunjurată de favoruri deosebite, precum primirea lor in decurionatul capitaliei și altele de aceste. Astfeliu intîlnim pe Celseniu Constante, fost decurion in orașul Aequum, pus in aceași insușire in Sarmizagetuza [2], și de sigur că alăturea cu el vor fi fost și alții, acăror nume s'au pierdut. Că inscripțiunea care amintește pe acest Dalmat trebue să fie din vremile lui Traian, se vede de pe aceea că acest personagiu, mort la vrîsta de 30 de ani ca decurion in Sarmizagetuza, și arătat ca fiind mai inainte decurion in Aequum, trebue să fi fost numit in această insușire in capitala Daciei, imediat după sosirea lui aice, sau mai bine zis, au fost transferat din decurionatul Aequului in acel al Sarmizagetuzei. Decurionii insă se luau, in de obiceiu, dintre cetățenii vechi ai orașului și, pentru a explica asemene escepțiune, trebue să raportăm numirea acestui strain la decurionatul Sarmizagetuzei la timpul primei colonizări, atunci cînd se injghebară și primele autorități a le

1. Mai sus, p. 173.
2. C. I. L., III, 1, No. 1323: „Celsenio Constanti decurioni coloniae dalmatae Aequo item decurioni coloniae dacicae vixit annos XXX

Ittiricein Vappnd

orașelor, din coloniștii nou veniți în Dacia. Tot la un asemene timp apropriet de întemeierea provinciei, ne duce și titlul simplu de *colonia dacica* dat Sarmizagetuzei în această inscripțiune, care titlu în cele posterioare este mult mai pompos și mai lung, purtînd numele roman de *Ulpia Traiana Augusta* alipit pe lîngă acel vechiu de *dacica Sarmizagetusa*, precum și adese ori epitetul de metropolis [3].

Într'un stat despotic ca al Dacilor, nu rămîne nici o îndoială că minele de aur trebuiau să fi fost proprietatea regelui, și acelaș principiu era consfințit și în statul, nu mai puțin absolut, al Romanilor. Cucerirea Daciei a trebuit deci să dee minele țărei în stăpînirea statului, adecă a impăratului roman. De acea și găsim în Dacia un procurator special al impăratului, pentru minele de aur numit *procurator aurariarum*, și care era în totdeauna un libert al lui August [4]. Procuratorii erau deci originari din Roma, trimiși în Dacia ca oameni de încredere ai impăratului, pentru care am și găsit pe unul din ei, dispunînd cu limbă de moarte, ca rămășițele sale să fie strămutate la Roma [5]. Acest îngrijitor al minelor de aur nu trebue confundat cu ceilalți trei procuratori ai subprovinciilor Apulensis, Porolissensis și Malvensis, care supravegheau stringerea contribuțiilor. El avea sub dînsul mai mulți subprocuratori, îngrijitori ai deosebitelor mine de aur a le Daciei, care nu erau toate în aceeași localitate. Ei purtau titlul de *subprocuratores aurariarum* [6]. Dintre dregătorii inferiori ai cancelariei acestor

3. *Akner*, No. 48: Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegethusa. Mai vezi No. 162: Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegethusa metropolis, și altele multe.

4. C. I. L., III, 1 No 1311, 1312 și 1313: Libertus Augusti procurator aurariarum. *Akner* No. 578, proquaestoris, procuratori aurariarum.

5. Mai sus p. 196, nota 9.

6. C. I. L., III, 1. No. 1088.

procuratori, mai aflăm un *tabularius aurariorum dacicorum*[7], precum și mai mulți *adjutores tabulariorum*[8].

Cu toate că se constată că minele cele mai mari și mai productive erau în stăpînirea împăratului roman, mai aflăm altele în stăpînire privată. Ni s'a păstrat anume în tabulele cerate vr'o trei contracte de închiriere a unor gropi de aur, pe care acei ce le dau le numesc *a le lor*. Unul din aceste contracte, scris de *Flavius Secundinus* din partea proprietarului *Memmius Asclepi*, care nu știa carte, constată că dînsul închiriază o groapă lui *Aurelius Adjutor*, pe termin de 6 luni, din ziua încheierei actului, 20 Mai 164 d. Hr., pînă la Idele lui Noemvrie, adecă 13 a acelei luni, pentru prețul de 70 de denari, cu condiție ca, în cazul cînd proprietarul ar vrea să revoace contractul, să plătească arendașului cîte 5 sesterțe ($1^1/_4$ denari) pe zi ca despăgubire. Aceeași penalitate să lovască și pe arendaș, în cazul cînd n'ar plăti arenda în ratele obicinuite, probabil lunare, fiind obligat proprietarul al aștepta numai trei zile peste terminul fixat. La caz de irumpere a apei în groapă, se va scădea arenda proporțional cu paguba suferită. Acest contract este arătat ca încheiat la *Imemmosum maior*, localitate ce se află în apropiere de Verespatak (Zalatna), unde a fost găsit acest document. În josul lui se vede iscălit proprietarul Memmius Asclepi, bine înțeles tot de mîna acelui ce scrisese actul, și doi marturi *Titus Beusantis qui et Bradua* și *Socratio Socrationis*[9]. Al doile contract găsit tot la Zalatna,

7. C. I. L., III, 1, No. 1297.

8. C. I. L., III, 1, No. 1305, 1466, 1469. Aceștia însă nu sunt arătați anume ca dregători ai minelor, încît ar fi putut funcționa și aiurea ca scriitori.

9. C. I. L., III. 2. Tabulae No. X: „Macrino et Celso consulibus XIII Kal. Iunias. Flavius Secundinus scripsi rogatus a Memmio Asclepi, quia se litteras scire negavit id quod dixit se locasse et locavit operas suas opere aurario Aurelio Adiutori ex hac die in idus Novembres proximas denarios septuaginta. Mercedem pro tempora accipere debebit. Suas operas sanas valentes edere de-

Appendix

conține arendarea unei gropi a unuia *L. Ulpius Valerius*, iarăși neștiutor de carte, către Socratio Socrationis, marturul din contractul precedent, cu aceleași condițiuni. Actul este scris pentru Valerius de unul *Adjutor Macarius*. La sfîrșit un al treile contract, trecut de asemene între un om neștiutor de carte, acărui nume însă nu se poate descifra, arendează celui al doile martur din contractul dintăi, Titus Beusantis Bradua, o groapă auriferă până la Idele lui Novembrie, pentru suma de 105 denari, stipulînd iarăși aceleași condițiuni, care par a fi fost stereotipe pentru asemene contracte [10].

Caracteristică este mai intăi imprejurarea, că nici unul din cei trei proprietari de gropi aurifere nu știu carte; apoi micul preț al arenzei acestor gropi, care se urcă cel mult până la 200 de lei, in monedă de astăzi, pentru timpul de șese luni. Explicațiunea acestui fapt ne pare a fi următoarea. Pe lăngă minele cele mari pe care le-am aflat in stăpînirea impăratului, se aflau și gropi mici, exploatate de privați in tărîmurile aurifere. Acești proprietari erau, după cît se vede, legionari demisionați, cărora li se impărțise pămînturi in apropierea minelor de aur și care inchiriau gropile lor la oameni străini, nepricepîndu-se cum să le exploateze singuri. Astfel atît Socratio Socrationis cît și Titus Beusantis Bradua sunt inviderat nume neromane.

Exploatatorii acestor mine formau mai multe colegii, despre care s'a găsit urme, mai ales la locurile

---

hebit conductori supra scripto. Quod si invito conductori recedere aut cessare voluerit, dare debebit in dies singulares sest. V numeratos. Quod si fluor impedierit, pro rata computare debebit. Conductor si tempore peracto mercedem solvendi moram fecerit, eadem poena tenebitur, exceptis cessatis tribus. — Actum Imenmoso maiori."

Titus Beusantis qui et Bradua. Socratio Socrationis. Memnius Asclepi.

10 C. I. L., III, 2, No. IX și XI.

exploatării. Astfel La Ampoia, astăzi Zalatna, așazată pe pîrâul Ampoiul, s'a găsit o inscripțiune dedicată unui împărat de colegiul aurarilor [11]. Alta pusă tot de colegiul aurarilor s'a găsit la Crăciun. Lucrătorii minelor, cei mai mulți sclavi, se numeau *leguli aurariorum*, și există o inscripțiune care îi pomenește împreună cu alți sclavi [12].

De și rămășițele de documente și inscripțiuni romane s'a găsit aproape numai cît la Abrud și Zalatna, totuși se constată că mine a trebuit să fie exploatate de Romani și în alte părți a le țărilor carpatine. Astfelîu se găsesc urme, pe care cunoscătorii le declară cu siguranță drept romane, afară de centrurile cele mari de la Abrud și Zalatna, încă la Boița, lîngă pîrâul Caianelul; lîngă Criș, la Brad, Cebe și Baia Crișului; apoi spre nord la Rodna și însfîrșit în Banat, la Sasca și Moldova. «Că Romanii au căutat aur în toate aceste locuri se vede întâiu din metoda săpărei, care corespunde în tocmai cu descrierile lui Plinius și a altor autori. După spusele concordante a le celor ce le au cercetat, se constată că aceste săpături au fost făcute fără întrebuințarea de materii explozibile, cu cazmale și unelte de fer. Pentru a înmuia mase mai mari, se întrebuința focul, turnîndu-se apoi pe piatra înfierbîntată oțet și apă, despre care metodă se văd și astăzi în Verespatak cele mai lămurite urme. Apoi în toate aceste mine se găsesc numeroase instrumente, precum cazmale, ciocane, drugi de fer, pene și lămpi miniere de o formă învederat romană;

11. C. I. L., III, 1, No. 941: „I, O M. Pro salute imperatoris collegium aurariorum L. Calpurnius donum dedit." *Ackner*, No. 827: „D. M. Marcus Ulpius Sabinus decurio collegii aurariorum vixit annis L. Ulpius Sabinus... aurar... Ulpius Maximus... posuerunt. Celelalte inscripții aduse de *Ackner* pentru colegiul aurarilor, precum No. 572, 607, 609 sunt fals cetite. Vezi C. I. L., III. 1, No. 1214, 1284 și 1602.

12. C. I. L., III, 1, 1307: Luciliae Augustae imperatoris Veri Augusti, armeniaci, partici, maximi, liberti et familia *et legali aurariorum*."

Institutiones appendix

ba chiar în vechile galerii a le regelui Emerik din Ofenbaia s'au găsit săpat de mai multe ori în pereți litera latină D. În minele Sfîntului Simon din muntele Chirnicul mare, lîngă Corna, s'a găsit o scobitură cu pereții șlefuiți, prevăzută cu o vatră, o masă și locuri de șezut, toate lucrate din stînca cea mai vîrtoasă. În galeriile Sfintei Caterine din muntele Leti, se găsiră, în anul 1855, zece amfore romane și o mulțime de blide, precum și butoaie și măsuri pentru grău» [13].

Toate aceste împrejurări dovedesc că minele formau în Dacia o întinsă îndeletnicire și că dacă nu ne-au rămas, despre ele, mai multe urme vorbitoare, aceasta se datorește a tot destrugătorului timp.

După ce cvarțul aurifer era scos din mină, adese ori de copii mici, care se tîriau pe brînci, prin lungile și ingustile găituri săpate în stîncă, ducînd în spetele lor cîte o coșarcă cu mineral, acesta era pisat în pive de fer și apoi spălîndu-se făina pisată, elementele străine erau luate de apă, iar aurul, ca mai greu, rămînea pe funduri și era adunat [14].

Potrivit cu această metodă de exploatare a minelor de aur s'a găsit în Transilvania pive de piatră, pentru pisarea cvarțului aurifer. La Buda lîngă Criș, în o pădure din apropierea minelor, s'a găsit o piuă colosală de fer cu doue torți, de 4 picioare înălțime și 2 picioare în diametru [15].

Cu toate că scriitorii vechi nu ne-au lăsat nici o dată statistică asupra producțiunei minelor Daciei, totuși noi credem că putem să o evaluăm la căti-

13. *Goos* după Jahrbücher der Centralcomission zur Erforschung der Baudenkmäler. pe 1856, în Arhiv, p. 153.

14. Asupra metodei extragerei aurului vezi *Plinius* H. N. XXXII, 19; *Diodorus Siculus*, III, 13; *Strabo*, III, 1, § 8.

15. *Goos* după studiile făcute de *Akner*, *Bernhard v. Cotta* și *Griselini* în Arhiv p. 152

mea produsă de minele din Galicia, Luzitania și Asturia, arătată de Plinius ca dînd pînă la 20.000 de pfunzi pe an. Pentru a produce această cîtime, trebuia însă să lucreze în ele cel puțin 20.000 de oameni, ceea ce iarăși ne pare admisibil, de oare ce întîlnim lucrînd numai în minele de argint din Cartagena un număr de 40.000.

In afară de aur, care alcătuia exploatarea de căpitenie a bogățiilor pămîntului Transilvaniei, se mai scotea din el și *sare*. De și nu ne au rămas nici o știre directă asupra lucrărei ocnelor, totuși putem deduce o asemene din faptul că am întîlnit în Dacia un întreprinzător al salinelor [16], și de pe numele unui oraș *Salinae*, botezat de Romani pe pămîntul Dacici și care se afla tocmai pe locul unde și astăzi se găsește încă o bogată mină de sare, la Maros Ujvar. Aice s'a descoperit o inscripțiune iar străvechile gropi sunt săpate după sistemul roman, găsindu-se tot odată și multe monede și instrumente romane. Este însă sigur că Romanii exploatară și bogatele mine de sare de la Turda, unde s'au găsit vr'o 80 de inscripțiuni, urmele unui apăduct și a unui castel roman.

Știm de asemine că se exploata și *fer*, după cum se vede aceasta din un fragment de inscripțiune care vorbește de mine de fer, de și sfărămarea parțială a pietrei pe care dînsa se află,nu mai invoește restituirea deplină a textului ei [17]. Este însă invidierat că în a-

---

16. Mai sus, p. 213.

17. C. I. L., III, 1. No 1128: Numini et virtutibus ...
nato ubi ferrum ex op...
naturae boni event...
ani Antonini au....
Terentiu...

Asupra acestei inscripții observă *Mommsen* l. c.: „certum mihi videtur pertinere eum ad ferrum repertum in Dacia imperante Pio, ferrariasque tum institutas; nam eo ducit quod praedicantur praeter numen virtutesque dei nescio cuius genius loci, scilicet novarum ferrariarum, ibi natus ubi ferrum exciditur et natura boni eventus."

l
a
p
p
d

ceastă inscripțiune legatul provinciei, unul Terentius, mulțămește lui Antoninus Pius pentru deschiderea minelor de fer făcută din ordinul lui, și intr'adevăr pe timpul lui Pius intilnim in Dacia pe un propretor *Terentius Gentianus* [18]. In rîndul intăi al inscripției se dedică piatra geniului și puterilor unui zeu necunoscut, «născut unde ferul se extrage din măruntaele pămîntului». Această inscripție a fost găsită la Apulum, unde vom vedea că era așezarea unui numeros colegiu de ferari. Și astăzi există mine de fer in Transilvania între Deva și Hațeg.

Romanii lucrau apoi și carierile de *marmură*, din care se puneau numeroasele inscripțiuni pe piatră de marmură ce se găsesc in Dacia, și a cărei fir este intocmai cu acel al carierilor ce și astăzi se vĕd la Bucova, lîngă Poarta de Fer și Grădiștea. Este interesant de notat că Romînii numesc și astăzi dealul din care se extrăgea acest material *Dealul Marmura*. In această denumire se regăsește invederat urma vechiului nume al carierilor marmoree a le Romanilor. In aceste cariere se vedea pănă mai dăunăzi o mulțime de obiecte săpate in stîncă pe jumătate, precum coloane, altare, stîlpi, și pe la inceputul secolului se mai cunoștea urmele unor șine săpate in piatră, pentru transportarea materialului [19].

Această activitate atît de insemnată, pusă in lucrare de Romani la minele din Dacia, trebuia să atragă aice un numĕr insemnat de locuitori, care vineau necontenit să improspăteze elementul roman, potrivit ca cît dîusul se contopia cu acel indigen. Și din această vecinică adăugire a elementului roman, se explică inriurirea lui a tot puternică asupra națională-

18. C. I. L., III. 1. No. 1463 și *Capitolinus*, Hadr. XXIII.
19. *Goos*, in Arhiv, p. 159.

tăților eterogene, ce le întîlni în provincie, precum și cotropirea lor atît de deplină.

Asupra celorlaltor ocupații productive a le Daco-Romanilor ne dau oare care deslușiri amintirile colegiilor de prin monumentele epigrafice. Am studiat mai sus organizarea acestor asociațiuni. Acuma ne trage rîndul a arăta îndeletnicirile la care se dedau membrii ce le alcătuiau, pentru a videa astfeliu ce soiuri de ramuri de producțiune înfloriau în Dacia.

Mai întăi întîlnim colegiul *ferarilor*, foarte numeros în Dacia. El era împărțit în mai multe decurii, fiind prea întins pentru a alcătui un singur corp. Așa găsim în Sarmizagetuza 4 decurii ale acestui colegiu și în Apulum 11[20]. Acest mare număr al ferarilor nu credem să-și poată găsi explicarea numai în împrejurarea că se cuprindea sub acest nume și alte bresle de meșteri, căci chiar așa fiind, încă numărul lor ar fi exorbitant. Într'adevăr, am văzut mai sus că colegiul lui Jupiter Cernenul nu putuse ține, din cauză că numerul de 54 de membri nu ajungea a întîmpina, cheltuelile prin contribuțiile lor, trebuitoare la întreținerea colegiului[21]. Pe de altă parte Plinius cel tînăr spune în una din scrisorile sale către Traian că împăratul să se gîndească, dacă se poate institui un colegiu de ferari, numai cu numărul de 150 de oameni[22]. Deci și acest număr se vede a fi fost neîndestulător pentru susținerea unui colegiu, și în cazul cînd colegiul era împărțit în de-

20. C. I. L., III, 1, No. 1431: „I. O. M. Dolicheno. Pro salute M. Bassi Aquilae et Gai Gaiani ex collegio fabrorum decuriarum IV votum solvit". Comp. No. 1494 decuriae III coll. fabr. No. 1043: „I. O. M. Pro salute imperatoris et collegii fabrum Tib. Iul. Bubalus ex decuria XI donum dedit."

21. Mai sus p. 231.

22. *Plinius*, Epistolae, X, No. 42 (Ediția lui Weise Lipsiae, 1843, No. 35): „Tu domine dispice autem an instituendum putes collegium fabrorum, *duntaxat hominum* CL. Ego attendam ne quis nisi faber recipiatur, neve iure concesso in aliud utatur. Nec erit difficile custodire *tam paucos*."

5 ~~[illegible]~~ apud ~~[illegible]~~ colegium fabri / schola fabrum / [illegible] affi in mun.
Probetis

+ Vgi a Tavilens, Monumenta epigrafica et sculptura
I 1901. p 355.

curii, fie care din ele avînd localul, templul și săracii sei de sprijinit, trebuia ca o decurie, pentru a putea exista ca atare, să întrunească numerul de membri trebuitor, pentru a asigura existența anui colegiu, adecă cel puțin 200. Ce aveau însă de făcut vr'o 800 ferari, lemnari și stoleri în Sarmizagetuza și vr'o 2200 în Apulum? Noi credem că prezența atît de numeroasă a membrilor acestui colegiu trebuie explicată prin nevoia cea simțită mai ales de ferari, în o țară minieră, unde uneltele de fer, care slujau la spargerea stîncilor, stricîndu-se în fie-ce moment, erau de nevoie mulți meșteri, care să se îndeletnicească cu reîntocmirea lor.

Afară de colegiul fabrilor se mai găsește acel al *centonarilor*, adică al negustitorilor de lînă, pomeniți în Apulum, unde probabil procurau haine ostașilor legiunei a XIII-a gemină și familiilor lor. Se pomenesc în inscripțiunile care amintesc patroni și matroane a le acestui colegiu.

Interesante sunt colegiile *luntrașilor* și a le *plutașilor* care se întîlnesc tot în Apulum. Ambele aceste asociațiuni de transporturi pe apă își exercitau meseria lor pe riul Mureș, ducînd probabil către Panonia cea lipsită de sare acest mineral extras mai la deal de Apulum, la Salinae. Tot într'acolo se transportau de plutași lemnele de cherestele în cîmpia cea stearpă de arbori a Mesopotamiei europene [23].

Alt soiu de luntrași erau *utricularii*, care se slujiau însă în loc de luntri de niște burdufuri de piele, numite pe latinește *uter*, de unde le vine și numele. Modul cum ei lucrau este necunoscut. Colegiul utricularilor în Dacia era însemnat, de oare ce îl vedem posedînd un templu propriu al seu. Inscripția ce'l amintește este singura ce s'a găsit la Marga, lîngă Grădiștea.

23. C. I. L., III, 1. No. 1209, coll. nautarum; 1217, coll. dendrophorum.

Altă inscripțiune îl pomenește la un loc necunoscut, găsită la Mikhaza pe lîngă Maros Vasarhely, pe riul Mureșului [24]. Numerul insemnat al oamenilor care trăiau din transportul pe apă, împărțiți cel mai puțin în trei colegii, ne indegetează iarăși o poporațiune indestul de deasă a Daciei și o mișcare insemnată comercială, fără de care n'am înțelege cum de acești numeroși trantportori pe apă putea să'și găsească subsistența.

Că poporația Daciei era însă nu numai deasă, dar și avută, ne o dovedește aflarea unui colegiu al *lecticarilor*, care se ținea în Sarmizagetuza, capitala Daciei și deci reședința obicînuită a bogătașilor ei [25]. Existența însă a acestui colegiu al purtătorilor de tragle, în care se duceau, în loc de trăsuri, oamenii avuți la Romani, dovedește că luxul și traiul molatec trebuia să se fi resfățat și în Dacia ca și în molateca și desfrânata Romă.

Ne mai remîne să vorbim de colegiul *negutitorilor*, care trebuia să aibă o insemnătate deosebită în sinul unei provincii poporate și bogate. O inscripțiune găsită la Alba-Iulia (Apulum) conține o dedicație făcută unuia *Crassus Macrobius*, ca patron al colegiului, de către negutitorii provinciei Apulensis și alta se vede închinată, de *Titus Aurelius Narcissus* negutitor din aceași regiune, de oare ce inscripțiunea s'a găsit tot în Apulum, lui Jupiter și Iunonei [26]. Din această specificare a colegiului negutitorilor, ca din provincia Apu-

---

24. C. I. L., III, 1. No. 1547: „Deae Nemesi Aelius Diogenes et Silia Valeria pro salute sua et filiorum suorum mater et pater ex voto a solo templum ex suo fecerunt collegio utriculariorum"; No. 944: „In honorum domus divinae Adrastiae collegium utriculariorum."

25. C. I. L., III, 1. No. 1438: „Deae Nemesi reginae Cornelianus defensor lecticariorum et Iulia Bassa coniux eius ex voto posuerunt."

26. C. I. L., III, 1, No. 1500: „Crasso Macrobio negotiatores provinciae Apuli, defensori optimo;" No 1068: „I. O. M. et I. R. (Iunoni Reginae) Titus Aurelius Narcisus negotiator pro se et suorum."

lensis, se vede că mai erau și altele, cel puțin două, unul în provincia Porolissensis, altul în cea Malvensis. Negustitori din Dacia se întîlnesc însă și în deosebitele părți a le imperiului roman. Așa găsim pe unul *Aurelius Aquila*, decurion din Patavissa, ca negustitor din provincia Dacia, așazat în Dalmația, la Salona [27]. Că el era stărător în acest oraș se vede din faptul că se strămutase aice cu familia lui, unde îi moare femeia, pe care o îngroapă. După cît se vede acest Aquila era un corespondent al unei case de negoț din Dacia. Aiure întîlnim un decurion al Sarmizegetuzei, aflîndu-se în insula Lemnos, unde probabil că petrecea tot în pricini de negoț [28]. Asociațiunile, sufletul întreprinderilor comerciale, înlesniau desvălirea afacerilor după cum colegiile industriale protegiau munca; de aceea printre mai multe contracte de vînzare, cumpărare, închiriere, împrumut și depozit, s'a găsit în tablele cerate de la Verespatak și 2 contracte de societate. Unul din ele conține o societate pentru împrumuturi de bani, încheiată între Cassius Frontinus și Iulius Alexander pe termin de 16 luni, în care cel dintăiu pune 500 iar al doile 267 de denari (167 Mart 28). Este de adus că numerul afacerilor de împrumuturi de bani, era în destul de mare, pentru a se înjgheba o societate pe un termin așa de scurt [29]. Că acești societari exercitau meseria de cămătari încă înainte de a-și uni puterile spre a exploata mai bine această îndămănateeă meserie, se vede de pe acea că se află un sinet încă din 162

27. C. I. L., III, 1, No. 2086: D. M. V. Ursinae conjugi incomparabili defunctae annis.... mensis VI, dies V, Aurelius Aquila decurio Patavissensis negotiator ex provincia Dacia bene merenti posuit et sibi, cum qua vixit annis VII sine ulla querela." (găsită în Dalmația).

28. *Goos*, Arhiv, p. 119, nota 61.

29. C. I. L., III. 2. Tabulae No. XIII: „Inter Cassium Frontinum et Iulium Alexandrum societas danistaria (danista=cămătar) ex X Kal. Ianuarias quae proximae fuerunt Pudente et Polione cos. (166 dec 23) in pridie idus

Oct. 20, in care Iulius Alexander împrumută cu 60 de denari pe Alexander Cari, stipulîndu-și o dobîndă acărcia cifră din nefericire nu se poate ceti cu siguranță [30]. De aceea și in actul de tovărășie incheiet cu Cassius Frontinus sau Palombul, el spune că banii sei, 500 de dinari, sunt aduși in numerar sau *in fructuo*, adecă puși la fructificare, sau dați cu dobîndă.

Aceste sunt prea săracele notiti pe care afundarea societății din Dacia in noianul năvălirei barbare le au mai lăsat neperite din acea cumplită criză. De și ele ne spun foarte puțin asupra stărei economice a Daciei romane, totuși putem intrevedea că această stare era infloritoare și că toată viața economică a Daco-Romanilor se grupa in jurul indeletnicirei de căpitenie a țărei, exploatarea minelor. Am vĕzut insemnătatea acestora, in jurul cărora se născuse, lingă agricultori care intreținean viata poporației, și mai multe bresle de oameni, acăror existență este greu de explicat, dacă nu admitem că erau un ajutor neapărat producțiunei miniere. Așa numerul cel mare de ferari, de lemnari, plutași și utricolari, din care cei dintăi pregătiau uneltele pentru exploatarea minelor, ceilalți inlesniau transportul pe apă a le productelor extrase. Negutitorii Daciei, care mijlocean atit exportul cît și importul acestei țări, erau respîndiți in tot imperiul roman și toți acești agenți de producțiune erau prinși in spornicile legături a le intovărășirei.

Aprilis proximas venturas ita convenit ut quidquid in ea societate arrenatum fuerit lucrum damnumve acciderit aequis portionibus suscipere debebunt, qua societate intulit Iulius Alexander numeratos sive in fructo quingentos denarios et secundus Cassi Palumbi servus actor intulit denarios ducentos sexaginta septem (urmează mai multe condiții). Actum Densara V Kal. April. Vero et Quadrato cos. (167 Mart 28). Vezi alt contract, cu totul stirbit la No. XIV. *Goos* susține că ar fi 3 contracte (Arhiv. p. 119; al treile nu'l aflăm in Corpus.

30. C. I. L., III, 2, Tabulae No. V.

Indien
Palmat
Celsenius Constanti 240
Ulpia traiana Aug. 241
Sarmicaphellus 241
Flavius Secundinus 242
Memmius Aelipii –
Aurelius Adjutor –
Immunorum maior –
Tibi Bensanti Bradus –
Socratio Sacratiorum –
S. Ulpius Valerius 243
Adjutor Macarius –
Ampicus 244
Zalatius –
Terentius Gentianus 247
Deabel Marmura –
Jupiter Cornelius 248

Poporul Romanilor, aplicat din firea lui cătră viața practică trebuia să ingrijască în primul loc de nevoile materiale a le provinciilor și țărilor, care pe rînd veniau să mărească uriașa întindere a impărăției sale. Așa făcu el și cu Dacia, și de aceea expunerea stărei culturale a Daco-Romanilor se va intemeia mai ales pe urmele văzute lăsate în Dacia de stăpînirea romană. Construcțiunile care se înălțau pretutindene pe unde trecea piciorul roman, inzestrară în curînd și provincia Dacia cu toate acele întocmiri materiale, pe care Romanii le credeau neapărate pentru a asigura buna stare a poporaților impărăției.

Amintim intăi șoselele, care de și în primul loc erau menite a înlesni mersul trupelor romane, slujiau și ca arterii mari de communicațiune pentru celelalte indeletniciri a le vieței. Dacia înfățoșa, după rămășițele ce se constată încă astăzi, o rețea bogată de șosele romane. Acele ce se pot recunoaște mai cu siguranță se intind prin Transilvania și Oltenia, și anume dintre ele a fost explorate pănă acuma următoarele ramuri: 1) De la Grădiștea la Hațeg și de acolo prin Kiskalău peste Mureș la Alba Iulia (Apulum), Maros-Ujvar (Salinae) și tot în sus, pe cursul Mureșului, întovărășindu'l cînd pe dreapta cînd pe stînga, pănă pe aproape de punctul, unde acest riu apucă directiunea sa sudvestică la Sasz-Regen și Fülhaza. 2) Din această ramură se desparte o cale laterală care pornește de la Alba-Iulia cătră Baia Abrudului, vechiul Alburnus maior, unde se aflau mine de aur, precum și în apropiere la Ve-

respatak. 3) Altă ramură laterală pleacă tot din Alba Iulia pe cursul Tîrnovei mari și merge până in țara Secuilor, la Odorheiul secuesc. 4) De pe calea ce conduce de la Alba Iulia către Sasz-Regen, se desface in dreptul Maroș-Ujvarului o linie spre nord prin Turda și Cluș către Moigrad, vechiul Porolissum, iar de la Cluș in sus se bifurcă iarăși o altă șosea, urmînd cursul Sameșului cald, până la confluentul seu cu Sameșul rece la Deeș, de unde urcă cursul acestuia până la Bethlen și apoi de aice, părăsind valea riului, apucă către Rodna și Bistrița, unde erau minele de argint. 5) Tot de la Alba-Iulia mai apucă o a cincea ramură spre sud-ost, prin Sibiu către pasul Turnului roș, prin care trece in Muntenia urmînd cursul Oltului, cînd pe dreapta cînd pe stînga, până lîngă gurile sale la Islaz, cu o ramură la Celeiu, unde era podul lui Constantin cel Mare. Nu departe de pasul Turnului-roș, după ce a trecut in Transilvania, această cale sudică a Romanilor da o ramură laterală răsăriteană, care apuca pe valea Oltului prin Klein-Schenk, Cohalmu și Homorod și ajunge și dînsa tot la Odorheiul secuesc, unde conducea și ramura a doua care se desfăcea din Alba Iulia pe valea Tîrnovei. 6) In sfîrșit mai amintim și șoseaua ce s'indrepta către apus pe valea Mureșului spre gura lui, din care insă numai o parte, până la Dobra, a fost urmărită cu deplină siguranță[1].

Intinderea șoselelor către răsărit până aproape de Carpații moldovenești, la Bistrița spre nord și la Odorheiul secuesc mai la sud, dovedește că Romanii tindeau să apere pasurile răsăritene a le Daciei, de unde mai ales dînsa era amenințată de neliniștitele popoare barbare. S'a și găsit urme de lagăre romane precum și inscripțiuni la *Vecz*, unde Mureșul esă din

1) Vezi harta de la sfîrșitul acestui număr.

1) Asupra drumurilor din Dacia, care deosebit v. Rusu Silvania antiqua în Bul. soc. geogr. rom. X 1889, p. 229 urm.

strimtorile munților: la *Szent-Imre* (Sânt-Imbru), la basa munților Gurghiului, așăzați pe stînga Mureșului; la *Mikhaza* pe cursul superior al Niaradului afluentul Mureșului de sus; la baza aceloraș munți, la *Enlaka* între cele două Tîrnave; la *Odorheiul secuesc* unde se sfîrșiau cele două ramuri a le șoselei romane ce pleca din Alba Iulia; la *Galt Heviz*, confluentul Homorodului cu Oltul și la *Bereczk* lîngă pasul Oituzului[2]. Toate aceste localități sunt așezate la baza Carpaților ce separă Transilvania de Moldova, și anume la locurile acele ce ofereau trecători mai îndemănatece, încît se vede că Romanii întocmise la baza Carpaților orientali ai Transilvaniei un lanț întreg de întăriturî militare, menite a apăra provincia lor de năvălirile barbarilor.

Dacă însă despre răsărit Dacia se putea mult mai ușor apăra, protegiută fiind de înălțimele Carpaților, spre partea ei apusană, unde lanțul de munți este spart prin largile văi a le Sameșului și Mureșului, apărările ei firești fiind mult mai slabe, aceste trebuiau întărite prin lucrări omenești, care se și vĕd că au fost efectuate. Există anume pe lîngă Moigrad, vechiul Porolissum, cel de pe urmă oraș al Daciei dinspre nord, un val roman, care începe din malul rîului Sameșului și merge încovăindu-se cu concavitatea spre Transilvania, pănă în malul Crișului repede închizînd astfel larga vale a Sameșului, și trecînd pe aproape de Moigrad, vechiul Porolissum.

Ceva mai jos, în dreptul Aradului, începe din malul Mureșului un alt val roman care trece peste rîurile Bega și Poganișul pănă lîngă rîul Caras. De la Timișoara în jos, pe unde era de apărat chiar cen-

2. Pentru pietrele găsite la Odorheiul secuiesc vezi *Goos*, archeologische Analekten in Arhiv, p. 173; pentru acele de la Galt-Heviz C. I. L., III, 1, No. 951—958; la Enlaka, No. 945—949; la Mikhaza, No. 944. In cele-lalte locuri sau găsit cărămizi legionare.

trul provinciei de barbarii apuseni, începe un al treile val roman, ce se întinde paralel cu cel d'întâiu pe din afara lui, și se coboară până în riul Bârsava. Partea sudostică a Banatului era apărată de un al patrule val, ce se întindea mai spre apus, de pe la Alibunar și se cobora până în Dunărea. Astfel vedem că laturea apusană a Daciei, mai slab întărită de natură, era mai pe tot percursul ei prevăzută cu întăriturĭ măestrite.

Pe lînga marile construcțiuni militare, precum erau șoselele și valurile, aceste din urmă prevăzute cu lagăre întărite, Dacia ne-a mai păstrat și urmele a numeroase zidiri civile, acăror ruine acopăr și astăzi încă locuri, în care adese ori plugul țăranului romîn restoarnă împreună cu brazda și pietre ce altă dată se înălțau în frumoase coloane peste suprafața pămîntului, sau dădeau adăpost oamenilor sub cupolele formate din ele, în contra elementelor atmosferice, care acuma le mănîncă și le darmă.

Dintre construcțiunile cele mai însemnate acăror urme se întîlnesc în Dacia, însemnăm întâi amfiteatrele, care slujiau, ca și în Roma, la jocurile de fiare și de gladiatori, petrecerile cele mai obicinuite a le Romanilor.

Astfel de zidiri se întîlniau nu numai cît în centrele mari, precum în Sarmizagetuza și Apulum, unde se văd și până astăzi ruinele lor, ci până în cetatea cea mai nordică a țărei, în Porolissum (la Moigrad), unde s'a găsit o inscripțiune, care amintește refacerea din nou a amfiteatrului celui daramat prin vechimea lui, de către împăratul Antonin Piul, sub îngrijirea lui Tiberiu Claudiu Quintilian procuratorul seu [3]. În-

3. C. I. L., III. 1, No. 836: „Imperator Caesar Titus Aelius Hadrianus Antoninus Augustus Pius, Pontifex maximus, tribunicia potestate XX, imperator II, consul IV, pater patriae, amphitheatrum vetustate dilapsum denuo fecit, curante Tiberio Quintiliano procuratore suo."

Ce făcuseră unii Romanii cu hotarul Oltului care marginea Dacia Malvensă? Este înviderat că numai cursul Oltului nu constituia o apărare indistinctă a toate natura răpoasă a malului său stâng. ~~Ea~~ Romanii se îngrijiră de a întări această latură a tăiu la prin mai multe cetăți cu constituie împreună ceea ce s'a numit Limes alutanus care era nu numai o linie de apărare ci și una vacuală. Acest Limes se compunea din următoarele puncte întărite: Malva (la Celeiu pe Dunăre), Stăvuni (lângă Olt), Romula (Rusca), Acidava (lângă gara Piatra Olt), Rusidava (Drăgășani), Pons aluti (Ionești Govorii), Burădava (Bormeasa), Castra Traiani (Gara Văci), Arutela (lângă Lotru pe la mănăstirea Cozia), Tractorium (lângă mân. Cornetu), Pons vetus (Căinșui), Caput Stenarum (Boița la Transilvania) [r]

[r] Tocilescu, Monumente epigrafice și sculpturale I (1902) p. III n. 27

scripțiunea fiind din timpul consulatului al IV-lea al lui Antoniu, din anul 158, urmează că zidirea amfiteatrului, care se repara atunci, ca stricat prin vechimea lui, trebuia să dateze din timpul lui Traian. Această imprejurare ne arată însă că cele mai multe din localitățile dacice, a căror nume ni s'au păstrat, nu erau niște simple stațiuni sau sate neinsemnate, ci orașe importante, în care populația era îndestul de numeroasă pentru a avea trebuință de petreceri publice. În afară de aceste orașe mai de samă, acărora număr și nume au fost reproduse mai sus [4], mai erau și sate așezate prin jurul lor, precum d. e.: *Imenmosum maior* (și *minor*), *Densara*, *Kucieretium*, *Kartam*, lîngă Alburnus maior și altele, acărora nume au dispărut.

Pe lîngă amfiteatruri, se mai ridicau și alte zidiri de folos public. Așa apăducte care pretutindene alimentau cu apă orașele romane, nu lipsiau nici în Dacia. Împăratul Hadrian aduce apă în Sarmizegetuza, prin ingrijirea lui Cneius Papirius Aelianus, propretorul seu, după cum ne arată o inscripție din anul 133 [5], care s'a găsit chiar la intrarea unui conduct subteran, pe unde vineau apele. Rămășițele unui altui apăduct se regăsesc în Alba Julia, unde era vechiul Apulum. Lîngă ruinele-lui s'a găsit de asemene o inscripțiune, în care unul *Ulpianus Proculinus speculator* (supraveghetor) *legionis XIII Geminae Gordianae* ridică din pămînt o cișmea, care probabil că era alimentată din acel apăduct [6].

4. Mai sus p. 182.

5. C. I. L., III. 1, No. 1446 „Imperatori Caesari divi Traiani Parthici filio, divi Nervae nepoti, Traiano Hadriano Augusto, pontifici Maximo, tribunicia potestate XVI, consuli III, patri patriae, *aqua inducta* colonia dacica Sarmizegetusa per Cneium Papirium Aelianum, legatum eius pro praetore." Și pe timpul lui Adrian Sarmizegetuza purta tot numai numele de *colonia dacica*. Vezi mai sus, p. 241.

6. C. I. L., III. 1, No. 990: „Ex iussu dei Apollinis, *fontem aeternum* Ulpianus Proculinus, speculator legionis XIII Geminae Gordianae a solo restituit."

Este cunoscut că Romanii practicau foarte mult băile, ingrijind astfel cu stăruință de una din intăile condițiuni igienice, curățenia. Feredeile din Roma, cu scaune pentru 2000 și 2400 de persoane, au rămas celebre pentru toate timpurile. Avem mai multe dovezi că și in Dacia erau băi pentru folosul locuitorilor, pe cît și altele speciale pentru trupele ce păzeau țara. Inscripțiunele ne arată existînd băi publice in Apulum, unde ziditorul lor ingrijește și de oleiul, cu care Romanii după bae își frecau corpul [7].

Tot in Apulum mai aflăm pe unul Publius Aelius Gemellus, care zidește pe cheltuiala lui o bae publică din temelie [8].

In Veczel pe riul Mureș, la indepărtare de o oară spre apus de Deva, in o localitate acărui nume daco-roman nu ni s'a păstrat, s'a găsit o inscripțiune, care adevărește că impăratul Pertinax (193 d. H.) au intocmit iarăși băile cohortei a II-a a Comagenilor, care ar fi fost ruinate prin vechime. Mai multe alte inscripțiuni arată apoi că aice era locul de stațiune a acestei cohorte [9].

In afară de asemene băi, care se vor fi aflat in toate localitățile unde se așazară Romanii, mai erau cunoscute și ~~băile termale~~ de la Mehadia, unde Daco-Românii căutînd insanătoșarea de suferințele lor, ei puseră mai multe pietre spre aducere aminte de a lor

apă termală

(„Gefunden in einer Schlucht des nahen Berges, Mahmud, wo noch immer von der römischen Wasserleitung Trümmer zum Vorschein kommen.") Inscripția adusă de *Akner* sub No. 170, in care propretorul C. M. Drusus ar fi indepărtat torentele de apă, ce inecase Sarmizegetuza, este falșă. Vezi C. I. L., III, 1. p. 11.

7. Ephemeris epigraphica, II, No. 414: „balneas populo publice oleum posuit."

8. C. I. L., III, 1. No. 1006: „Fortunae Augustae sacrum Publius Aelius Gemellus, vir clarissimus, *perfecto a solo balneo* consecravit."

9. *Akner*, No. 253. „Imperator Caesar L. Septimius Severus Pertinax Augustus consul *balneum* cohortis II flaviae Commagenorum *vetustate dilabsum* restituit sub Polo Terentiano consulari III Daciarum, curante Sexto Bobio Seri-

Ruinele
Altsibăr se află la Hisa în comitatul Salnok-Doboka, la Bucium, la Ciachi Gurtău, Sabiu și aiurea

~~acele numerale de la Hisa în comitatul Salnok Doboka unde a fost descoperite cât vă inscripții dedicat lui Esculap și Higiei, ~~[illegible]~~ de mai multe dregători romani 4bis. Cele mai renumite din statuinile balneare romane în Dacia ora unei fare indocate acest~~

Numele poporan rom.: Media

---

4 bis. Vezi inscripțiile în C.I.L., III, 1 N° 786. 789. Comp. V. Russu. Silvania antiqua în Buletinul soc. geografice romane X, 1889, p 177.

7 bis Vezi V. Russu. Silvania antiqua în Buletinul soc. geogr. rom. X, 1889, p 177. 180, 184, 185 etc

vindecare. Cele mai multe din aceste inscripțiuni sunt dedicate lui Hercul, care era considerat de cei vechi ca dătătorul de putere și sănătate [10], pentru care el și este intitulat de *Salutiferus* [11] și este considerat ca *geniul locului* și anume a fîntînelor calde, după cum ne arată o piatră dedicată de Calpurnius Julianus legatul Moesiei, care venise și el să se curățiască la apele termale din Dacia [12]. Cu drept cuvînt deci se dau astăzi acestor băi numele de băile lui Hercule. Se mai găsesc însă dedicațiuni și lui Esculap și Higici în o piatră pusă de un părinte pentru însănătoșarea din o grea boală a fiicei sale Iunia Cirila, prin virtutea apelor [13]. Acuma însă dorm cu toții și de veacuri, atît la tatăl cît și fiica lui, acei care altă dată mulțămeau zeilor pentru vindecarea lor! Une-ori se închinau pietre deadreptul către zeii și spiritele apelor, precum am văzut mai sus că fac acei cinci delegați ai Daciei, trimiși ca să asiste în Roma la alegerea de consul a fostului legat al Daciei, Severianus [14]. Se vede prin urmare că aceste băi erau locuite statornic, ba chiar de o populație numeroasă, cuprinzînd în ea și persoane însemnate, care puteau fi alese și trimise în capitală spre a reprezenta provincia la acea serbare. Apoi o inscripțiune ne spune încă că locul era colonie. S'a găsit anume în ruinele zidurilor cetățuei din Mehadia o piatră pusă de unul Paulus, de-

---

bonio, prafecto cohortis." Asupra Coh. II a Comagenilor, că își avea staționea în locul numit astăzi Veczel, vezi C. I. L., III, 1343, 1347, 1355, 1371—1374, 1379, găsite toate în Veczel sau împrejurimi.

10. *Pauly*, Realencyclopädie, III, p. 1177.

11. C. I. L., III, 1, No. 1572: „*Herculi Salutifero* Quintus Vibius Amillus aug(ur) coloniae dacicae pro salute Iuliani filii sui."

12. C. I. L., III, No. 1566: „Herculi,, genio loci, fontibus callidis Calpurnius Iulianus.... legatus Augusti propraetore..... Moesiae."

13. C. I. L., III, 1, No. 1561: „Aesculapi et Hygiae pro salute Iuniae Cyrillae, quod a longa infirmitate virtute aquarum numinis sui revocaverunt filiam, pater amantissimus eius votum solvit libens merito."

14. Mai sus p. 210.

curionul colonici, soției sale preaiubite [15], în care titlul de colonie pare a se referi la stațiunea Ad-Mediam, afară decît dacă vom admite că colonia era Tierna, oraș apropiat de aceste băi, la gura Cernei în Dunărea [16].

Care era numele acestei așăzări balneare a Romanilor? Dacă cercetăm tabula Peutingeriană vedem că al doile drum, ce conducea de la Dunărea în interiorul Daciei, era pe la Taliatis, pe rîpa dreaptă, și Tierna, pe cea stîngă a fluviului, ambele aceste stațiuni fiind așăzate între Viminacium-Lederata în sus și Egeta-Drubetis în jos. Fiind deci așezată această cale între celelalte doue, și anume arătată, pe tabula Peutingeriană, ca mult mai apropiată de calea prin Drubetis, decît de acea prin Lederata, este învederat că nu putea trece pe aiurea decît prin valea Cernei, și că stațiunea Tierna venia deci chiar la gura Cernei în Dunărea. A doua stațiune, însemnată după Tierna pe tabulă, este însă *Ad-Mediam*, care nu putea veni aiurea decît unde astăzi se află satul Mehadia, lîngă băile lui Hercule, unde s'a și găsit inscripțiunile amintite mai sus și încă altele [17].

Cultul atît roman cît și acel al religiunilor introduse în Dacia, prin coloniștii aduși aice din provincii, nevoia ridicarea a o mulțime de temple, despre existența cărora se regăsesc dovezi, atît în ruinele cît și în inscripțiunile aflate în Dacia. Dintre ruine amintim acele încă însemnate aflătoare la Grădiștea, vechea Sarmizagetuza și acele de la Alba Iulia, vechiul *A-*

15. C. I. L., III, 1, No. 1580: „Paulus, decurio coloniae, coniugi carissimae posuit."

16. *Mommsen* în C. I. L., III, 1, p. 248.

17. Numele de Mehadia, de unde vine și acela al județului apropiat al Mureșului, Mehedinți, este derivat de la acel roman de Ad-Mediam, prin metateza lui Ad-Mediam în *Mea-Ladium*, care schimbînd accentul și întărind pe *d*, a păstrat și sunetul acestuia neprefăcut în *z*, după cum s'a făcut bună oară în *mează* din *media*.

Ma numele poporan actual Msdéa, Msgia vine de la Ad Msdiam din care se trage și numele neg. Mshsdéa prin ~~[illegible]~~ apropiere stimologice de la Mch=albina, de la care Romanii au format numele judetului Mshedinți ×

× Vezi G. Pascu G. Pascu: Elemente dacă: Mshadée Mshedinți în arhiva di Iași XVII 1906 p. 50 a 134. Toate silintele d-ou Dan de a da de unguresc numele Mshadée (de la mch = albine pe ung.) (vezi Conv. Lit. XXX, 1855 și XXXI 1900 p. 142) sunt răsturnate prin faptul ca numele poporan al localitatei este Msdéa și nu Mshadée cum ar ~~[illegible]~~ literar.

pulum, precum și în alte părți a le Daciei. Din nefericire cumplita soartă de mai tîrziu a Daciei a dărămat aceste zidiri, mult mai deplin de cum s'a întîmplat în alte părți a le imperiului roman, încît de aceea ele sunt pe cît rari, pe atît și mai greu de recunoscut, la ce soiu de zidire au aparținut.

Inscripțiunile ne arată iarăși mai multe zidiri și reparări de temple: Astfelin am văzut mai sus templul ridicat de patronul și de mumma colegiului utricularilor pentru uzul membrilor acestuia, în Marga lîngă Grădiștea [18]. În anul 193 găsim pe un simplu militar a-l legiunei a XIII-a gemină, că ridică un templu cu un cadran solar din banii sei în Apulum, închinat lui Jupiter și Junonei, pentru sănătatea împăratului Antonin Piul și a mumei sale Iulia Augusta [19]. Un augustal al colonici Apulum, numit Claudius Quintus, edifică din temelie un alt templu a lui Jupiter, și a Junonei care se surpase de vechime [20], și un fragment de inscripțiune ne mai arată încă un templu ruinat prin vechime, reîntregit împreună cu statuele sale, de mai multe persoane din care se mai poate ceti numai numele unei femei, Vibidia [21]. Însfîrșit mai însemnăm pe doi militari din Istria, Flavius Iovinus și Flavius Paulus Biareus, tatăl și fiul, care pun să se ridice un templu din temelie, pomeniți în o inscripțiune găsită în Temișoara [22]. Reparări parțiale ale templelor sunt pomenite mai de multe ori, precum pavelurea curței unuia de către

18. Mai sus, p. 250.

19. C. I. L., III, 1, No. 1070: „I. O. M. et I. R. pro salute imperatoris M. Aurelii Antonini Pii Aug. et Iuliae Augustae matris Augusti, M. Ulpius Mucianus miles legionis XIII geminae *horologuare templum a solo de suo* ex voto fecit, Falcone et Claro consulibus."

20. C. I. L., III, 1, No. 1069: „*templum vetustate collapsum* a solo restituit."

21. C. I. L., III, 1, No. 1164.

22. *Aknet*, No. 55: „*templum a fundamentis* iusserunt fabricari."

un oare care Probus în Sarmizagetuza, sau repararea unei statui a lui Jupiter de către preotul lui [23], și altele.

Mai tot atît de importante ca și templele erau casele de întrunire a le colegiilor, așăzăminte ce am văzut înflorind în Dacia cu atîta strălucire. Se găsește astfeliu pe unul Tiberius Claudius Ianuarius, augustalul coloniei Sarmizagetuza și patronul decuriei I a colegiului fabrilor, care puse să zugrăvească porticul casei de întrunire a decuriei și să facă niște paturi pentru șederea la masă, după obiceiul roman: iar fiul seu, Claudius Verus, face la această zidire o intrare, o culme și un frontispiciu, pe care se puse inscripțiunea ce ne spune astăzi despre aceste lucrări [24].

Colegiul fabricanților de lină, care aprovizionau cu hainele trebuitoare lagărul cel mare din Apulum, ridică de asemene o casă de întrunire a colegiului cu un fronton din banii sei, sub auspiciile lui Lucius Pomponius Liberalis, legatul Daciei, în onoarea lui Pertinax și Marc-Aurel împăraților și Cesarului Septimius Geta [25].

Dintre alte zidiri, de care ne pomenesc inscripțiunile dacice, mai amintim sala de gardă cu portice și cu o sală de primire făcută de familia lui Marcu Aureliu Comatul, la comandamentul militar din Apulum [26]; înălțarea mai multor statui și columne în o-

---

23. C. I. L., III. 1. No. 1482; *Akner*, No. 202.

24. Ephemeris epigraphica, IV No. 191: „Tib. Cl. Ianuarius Augustalis coloniae, patronus decuriae I. *picturam porticum et accubitum*; item Cl. Verus filius eius *proporticum et culinam et frontalem* ex suo fecerunt." Că decuria I era a colegiului fabrilor, vezi observațiile editorilor Efemeridelor l. c. De aice se adeverește cele spuse mai sus (p. 248) că fie-care decurie avea întocmirile unui colegiu, cu atît mai mult că decuria se arată ca avînd și patronul ei deosebit.

25. C. I. L., III. 1, No. 1174: „collegium centonariorum *scholam cum aetoma* pecunia sua fecit, dedicante L. Pomp. Liberale cos. Dac. III."

26. C. I. L., III, 1, No. 1096: „*cryptam cum porticibus et apparitorio* et *exedra* pecunia sua fecerunt libentes." Altă inscripțiune care amintește repara-

Indici

Innumerum maior 257
Dimara –
Sevicretum –
Hastum –
ad Medium 260
Lichadia –
Gradistae –
Alba Iulia –
apertum –
Marga 261

noarea împăraților, precum columna ridicată de veteranii legiunei a XIII-a gemină împăratului Comod în anul 151 [27], și altele.

S'a putut observa că cele mai multe construcțiuni sunt făcute din mijloace private și însemnarea *din banii sei* (ex sua pecunia, de suo, ex suo) revine mai în fiecare inscripțiune, care conține amintirea unei construcțiuni. Se știe că la Romani era o onoare de a cheltui în interesul public, și cetățenii își cîștigau un nume și titluri spre a fi aleși în deosebitele magistraturi, tocmai prin întrecerea lor de a se jărtfi pentru binele obștiei. Acelaș spirit care însufleția întreaga societate română se vede strămutat și în centrul Carpaților: iar darnicia cu care cetățenii daco-romani cei mai avuți veniau în ajutorul obștiilor în sînul cărora trăiau și cîștigau, arată pe de o parte deplina infiltrare a caracterului și a feliului de viață roman în Dacia, pe cît pe de alta adeverește starea de prosperitate în care se afla această provincie sub oblăduirea română, cu toate pericolele la care vom vedea că dînsa era expusă, prosperitate ce-și găsește cheea explicărei în o singură împrejurare, aceea că Dacia era California lumei vechi.

rea unui pod de către Aulus Crispus prefectul legiunei a XIII-a pentru poporul din Sergedava (*Archiv* No. 175) este falș. Vezi *Mommsen* în C. I. L., III, 1, p. 11.

27. C. I. L., III, 1. No. 1174.

3. VIAȚA MORALĂ ȘI INTELECTUALĂ

Dacia fiind o provincie romană, viața morală și intelectuala a locuitorilor ei cată să fi fost o copie, in destul de credincioasă, a acelei din capitala imperiului roman. Nu vom reproduce in genere insă trăsăturile vieței romane, pentru a ințelege pe aceea din Dacia, ci ne v'om sluji și aice, pe cît va fi prin putință, cu știrile rămase din viața insuși de provincie a Daco-Romanilor, care tocmai in acest punt sunt din nenorocire din cele mai sărace.

Incepînd cu cunoștințele Daco-Romanilor, constatăm mai intăi un grad in destul de mare de cultură, intru cît cunoștința scrierei și a cetirei era așa de răspindită. Intr'adevăr numeroasele inscripțiuni, găsite in toate unghiurile Daciei romane, dovedesc că știința de carte era obicinuită la poporul din Dacia, cel puțin la poporația superioară, căci am găsit mai sus pe proprietarii particulari ai minelor de aur, neștiutori de carte, in unanimitatea tuturor celor amintiți de inscripțiuni. Suntem deci indreptățiți a admite că literatura nu va fi fost cu totul străină Daco-Romanilor, mai ales după ce va fi trecut prima furie a aurului, și locuitorii Daciei vor fi intrat in o viață mai normală și mai liniștită. Că nu era cu totul neingrijit cultul muselor pe lîngă acel a-l lui Mamon, se vede din mai multe inscripțiuni scrise in versuri, sau cel puțin in o formă care nu mai este curat epigrafică, ci imbracă un caracter literar. Aceste inscripțiuni se găsesc pe unele morminte, care

inghițau în recele lor sîn, o perdere cu deosebire dureroasă, și pentru exprimarea căreia limba lua accentul, mai deadreptul în legătură cu inima, a poesiei. Astfel întîlnim în o inscripțiune din Apulum, pusă pe mormîntul unei copilițe de 5 ani, următoarele cuvinte, îmbrăcate în versuri latine, de și nu prea corecte:

„Copila de cinci ani aice ce s'așeunde
Din Emiliu născută și din mama Plotia
Numită după ambii Plotia Emilia
Răpită fu de moarte din pragul chiar al vieții" [1].

Într'o a doua inscripțiune se întrebuințază ca epitaf o formă cam neobicinuită. Moarta, care este Marcelina, femeia unuia Aelius, vorbește ea însuși și spune că:

„Singurul ei soț (fusese deci *univira*, adecă numai odată măritată, un mare merit în acel timp de destrăbălare a moravurilor) care au înbit'o atît de mult, a pus acea piatră în semn de pietate și ca amintire a iubirei sale" [2].

O a treia inscripțiune e alcătuită iarăși de însuș necla ce era să fie acoperit de ea, în cuvintele următoare:

„Lui Publio Aeliu Ulpiu veteran dintre decurioni.
Lung imi plăcu prin muncă sfințirea acestei odihne
Ca să primească membrele mele cele-obosite
Prin onoruri și sarcini purtate în grelele vremuri.
Însuș Ulpiu 'ngrijì epitaful, mormîntul făcut'an
Ca adăpost mădularelor sale, supus fiind soartei" [3].

1. C. I. L., III, 1. No. 1228: „Diis Manibus. Quinque hic amorum aetatis conditur infans. Aemilius ermes hanc generavit; matris de nomine dixit Plotiam, patris praenomen Aemiliam. Vixit, rapuit quam mors in limine vitae."

2. C. I. L., I, No. 1537: „D. M. Hic pietatis honos, haec sunt pia dona mariti cui multum dilecta fui ego Marcellina pro merita que mihi solus communx Aelius etiam post obitum memor amoris dicat."

3. C. I. L., III, 1, No. 1552:

„Publio Aelio Ulpio veterano ex decurionis.
Hanc sedem longo placuit sacrare labori
Hanc requiem fessos tandem qua conderet artus

O a patra inscripție, redactată tot în versuri, este pusă de unul Bassus la întăriturile orașului dac Germisara. În ea se vorbește însă și de un geniu al apelor, de o nimfă podoabă a pădurilor, încît înțelesul ei ar fi cam confuz, dacă nu ar fi explicat prin starea de astăzi a localității unde a fost găsită. Iată acea inscripție:

„Piatra din munte de marmură seoasă ți-am dedicat'o
Nimfo, regină a undelor, slava pădurei
Care tu Bessus ai consacrat'o prin ruga-ți fierbinte
Pentru întăriturile Germisarei"[4].

Această piatră a fost găsită la satul Ghelmariu, între Orăștia și Alba-Julia, pe cursul Mureșului. De ceea parte a rîului se văd în dreptul satului și astăzi încă ruine de băi romane. Piatra a fost deci dedicată apei care alimenta băile și întăriturilor cetății dace. Numele de astăzi al localității *Ghelmariu* este înviderat derivat din *Germisara* prin schimbarea consoanelor lichide *r* în *l*, și elisiunea silabei mijlocii.

Aceste cîte-va rămășiți literare păstrate pe filele pietrelor mormîntale sunt foarte prețioase. Ele ne arată că cultura literară nu era ca totul străină de pămîntul Daciei romane, și că atunci cînd simțimîntul se încorda sub îmboldirea unei înalte cugetări, se găsiau și în Dacia niște accente mai pasionate pentru al exprima.

Ulpius emeritis longaevi muneris annis
Ipse suo curam titulo dedit, ipse sepulchri
Arbiter, hospitium membris fatoque paravit."

4. C. I. L., III. 1. No. 1935:

Hanc tibi marmoreo caesam de monte dicavi
Regina undarum, nympha, decus nemorum
Voto damnasti perfecta quam prece Bassus
Mocnitae propter moenia Germisarae."

Asupra derivării numelui Ghelmariu din Germisara ne au atras luarea aminte colegul nostru Dl *Aron Densușianu*. Notăm că această inscripție a fost găsită în ruinele băilor de la Al-Gyögy, în fața satului Ghelmariu, între Orăștia și Alba Iulia.

Ce alte indeletniciri culturale se vor fi săvărșit in in Dacia nu putem ști, in lipsă totală de ori ce soiu de impărtășiri. Atita se mai poate adăogi că știința, sau mai bine zis arta medicinei era practicată și in Dacia, ca și in rămășița imperiului roman. S'a găsit pecetea unui medic de ochi, care conține următoarea reclamă. Pe fie care din cele patru fețe a le pecetei se văd anunțate următoarele :

a) Medicament de intrebuințat după criza curgerei ochilor a lui Titus Attius Divixtus.

b) Vin parfumat pentru criza boalei ochilor a lui Titus Attius Divixtus.

c) Colir pentru cicatricele vechi a lui Titus Attius Divixtus.

d) Medicament pentru tăerea curgerei chiar de la inceput a lui Titus Attius Divixtus [5].

Această pecete a fost găsită la Apulum și ne arată nu numai că arta medicală era cultivată in Dacia, dar că dînsa era specializată după diferitele boli.

Asupra vieței religioase a Daco-Romanilor ne rămâne de adaus pe lîngă cele arătate mai sus despre culturile romane și cele asiatice, și urmele existenței cultului creștin in Dacia romană. Aceste urme nu ne sunt date de inscripțiuni, de oare ce religia creștină fiind persecutată in tot timpul cît Dacia stătu sub Romani, trebuia să trăiască ascunsă, in provincii poate chiar mai reu decît in marele vîrtej al capitalei. Limba romînă ne au păstrat insă niște cuvinte, care sunt o dovadă invederată, că poporul ce o vorbește a trebuit să fi cunoscut noțiunile creștine, incă de pe timpul stăpînirei romane, după cum vom vedea-o mai jos.

5 C. I. L., III. 1. No. 1636:
„Titi Atti Divixti diazmyrnes post impetum lippitudinis.
Titi Atti Divixti nardinum ad impetum lippitudinis.
Titi Atti Divixti diamisus ad vetera cicatrices.
Titi Atti Divixti dialibanum ad impetum ex ovo."

Asupra petrecerilor Daco-Romanilor, au rămas [illegible]
ospețele pe care și le făceau [illegible]
ca și noi la amîndoi [illegible] se găsește apoi o inscripție
pusă pe monumentul unui copil de 12 ani numit
[illegible] care, asemenea lui [illegible]
ar fi cîntat și jucat înaintea Senatului și a
poporului roman precum și înaintea împăra-
ților; [illegible]
[illegible] în
Roma. El era originar din . . . [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] gladiatori [illegible] în Tomis
[illegible]
[illegible]
Dacia [illegible] în orașul unde se află amfiteatrul
ca în Sarmizegetusa, Apulum și Porolissum,
ca și în Tomis unde se află [illegible] amfiteatru
în acest timp o altă inscripție [illegible]

Mai sus p. 272.
[illegible] Müller p. 462: „

Se mai găsesc oare care urme de sais
tinte unei scoli in Dacia presumă
o caramidă cu literile alfabetului
latin A, B, C, D, E, F, G, H, I, ... M, N, O, P, Q,
R scrijelate de sigur de ori un scolar
care se inecarcă de 3 ori a reproduce
literile. Alte inscripţii ~~şi~~ nu ne-
cunoscut scris ca a avut privilegiul
la scris ~~[illegible]~~ occasionem nanctum
suum scribendi". 4

4) Cea d'intâi găsită la Gradiste, a doua
la Mojgrad. Cât despre caramidă de
la Recica care ar aminti pe omul
a toate bunei voinţe un puţin negare
1/2 namestnicului cum ore ~~[illegible]~~
Tocilescu. Vezi Tocilescu et Rechenstein (mai
sus p. 155) p. 97, 102, 103.

Ce alte indeletniciri culturale se vor fi săvârşit in in Dacia nu putem şti, in lipsă totală de ori ce soiu de impărtăşiri. Atita se mai poate adăogi că ştiinţa, sau mai bine zis arta medicinei era practicată şi in Dacia, ca şi in rămăşiţa imperiului roman. S'a găsit pecetea unui medic de ochi, care conţine următoarea re-

IV

ISTORIA DACIEI SUB ROMANI

I. DE LA TRAIAN LA AURELIAN.

Cît timp trăi întemeetorul Daciei, creațiunea lui fu respectată de popoarele înconjurătoare. Teama de numele lui Traian era mai bun scut al provinciei, decît însuși legiunile ce o apărau.

De îndată însă ce Traian închise ochii, începu pentru Dacia o perioadă de neliniște, care se sfîrși cu părăsirea ei de către Romani în prada barbarilor. Chiar pe timpul lui *Hadrian* (117-138) găsim o năvălire a Sarmaților și Roxolanilor în proxinciile răsăritene ale imperiului roman și anume peste Dunăre. Regele Roxalanilor, poporu de ginte sarmatică, care locuia prin cîmpiile de la răsăritul Carpaților moldovenești, supărat pentru că i se reținuse prezentele anuale ce i se plătiau probabil încă de pe timpul lui Domițian, năvălește în Moesia. Cu el probabil locuiau

IV

ISTORIA DACIEI SUB ROMANI

I. DE LA TRAIAN LA AURELIAN.

Cît timp trăi întemeetorul Daciei, creaţiunea lui fu respectată de popoarele înconjurătoare. Teama de numele lui Traian era mai bun scut al provinciei, decît însuşi legiunile ce o apărau.

De îndată însă ce Traian închise ochii, începu pentru Dacia o perioadă de neliniște, care se sfîrşi cu părăsirea ei de către Romani în prada barbarilor. Chiar pe timpul lui Hadrian (117-138) găsim o năvălire a Sarmaţilor şi Roxolanilor în provinciile răsăritene ale imperiului roman şi anume peste Dunăre. Regele Roxolanilor, popor de ginte sarmatică, care locuia prin cîmpiile de la răsăritul Carpaţilor moldoveneşti, supărat pentru că i se redusese prezenturile anuale ce i se plătiau probabil încă de pe timpul lui Domiţian, năvăleşte în Moesia. Cînd el

Și îndată ce Traian închise ochii (11 aug. 117)
~~Totuși marele cuceritor nu închisese ochii (11 august 117)~~ ~~și~~ Zagigii Metanaști ~~în~~
~~unire cu Roxolanii Sarmatiei din partea~~
din Banatul apusean unite cu Roxolanii
Sarmatiei ~~din Munte și Dincolo de olt~~
Din stânga Oltului alacară Dacia. Hadrian
cumnatul lui Traian care se afla atunci
în Orient sub nevoit ca vină și grabi ~~[illegible]~~
~~Dacia~~ în Dacia, împacă pe Roxolani
îndatorindu-se a la plăti câte o sumă de
bani pe an, dar schimbând pe regele
cu l'avea Rasparaganus cu un altul.
~~[illegible]~~ Zagigii Metanaști sunt ~~[illegible]~~ mai
bătuți și răspunzi de un legat al lui
Hadrian.

Cu acest prilej Hadrian vizitează Dacia,
trece prin Sarmisagetuza care i ~~[illegible]~~ radice
o piatră commemorativă, reconstruește
municipiul Drobetis, începe construirea
Limesului Alutanus și radice valul
apusean cu Banat contra Zagigilor
Metanaști. 1)

Dovezile în Tocilescu, Monument
epigrafic și sculpturale I (1902)
p. 105. +

+ Vezi și comentarul lui Weber, Mitteilungen zur Geschichte des Kaisers Hadrianus, (1907) p. 72 la textul lui Vita Hadriani V, 2 și VI, 6. „Sarmatas bellum ... a mapa Drobetis și Limesului ... Moesiae petiit". Vezi și p. 153 +

către apusul Daciei și atunci această provincie, astfel că împăratul Hadrian este nevoit să meargă în contra lor peste Dunăre[1].

Autorii vechi spun că Hadrian, ar fi avut gîndul să părăsască și Dacia, precum făcuse cu celelalte cuceriri a le lui Traian de peste Eufrat, spre a retrage astfel marginele imperiului roman la niște granițe mai ușoare de apărat. Se spune chiar că el ar fi vroit să iee această măsură din gelozie către gloria lui Traian; dar ar fi fost oprit de generalii sei, care îi spuseră că ar fi păcat să se lese atîta Romani în prada barbarilor. Cassius adauge că el puse să strice și podul de piatră cel construit de Traian[2].

Nu credem că se pot respinge în totul aceste mărturisiri, și trebue cercetat pînă unde ele pot fi adevărate. Este netăgăduit că Hadrian a răstrins și întărit marginele imperiului roman. Astfel el părăsi adăugirile făcute peste Eufrat de către predecesorul seu, și anume Armenia, Mesopotania și Asiria, în care provincii nu se strămutase nici un singur roman, și care puteau fi perdute la cea d'întâi ciocnire cu popoarele incunjurătoare. Paralel cu această politică înțeleaptă, îl videm luînd măsurile cele mai energice, pentru a întări marginele imperiului, contra loviturilor popoarelor barbare, care începuse a se mișca în afară de sfera imperiului. Astfel el ordonă ridicarea zidului de apărare la nordul Britaniei, celei adause imperiului de Vespasian, spre a o apăra dinspre Caledonia, lăcașul prădalnicilor Picți și Scoți; drege apoi și reîntărește, în părțile slăbite, celalt zid

---

1. Spartianus, Hadr., V: „Sarmatae bellum inferebant. Audito tumultu Sarmatarum et Roxolanorum, praemissis exercitibus, Moesiam petiit."

2. *Dio Cassius*, LXVIII, 13; *Eutropius*, VIII: „qui (Hadrianus) gloriam invidens Traiani, statim provincias tres reliquit quas Traianus addiderat et de Assyria, Mesopotamia et Armenia revocavit exercitus. Idem de Dacia facere conatum amici deterruerunt, ne multi cives Romani barbaris traderentur."

inceput de Romani, incă de pe timpul lui Tiberius, intre Dunăre și Rin, pentru apărarea de năvalirile germane, și care fusese sfîrșit de Traian, pe cînd era generalul lui Domițian in Germania.

La Dunărea inferioară imperiul roman era apărat numai prin muntoasa Dacie, pănă pe lîngă gurile fluviului ce o incingea. Cătră revarsarea lui in mare insă, se intindea legătura cîmpiei dunărene cu șesul oriental al Europei. Romanii trebuiră să ice și aici măsurile de apărare, cu care ei acoperiau granițele slabe a le impărăției lor. După cît se pare ei incepură a face intărituri in aceste părți, incă de la cucerirea Moesiei, care deveni o insemnată posesiune romană, mai intăi prin poziția ei comercială, ca devărsatoare a mai tuturor regiunilor nordice cătră imperiul roman; apoi prin acea strategică, ca una din știrbiturile de căpitenie a le granițelor firești a le impărției, pe unde puteau pătrunde barbarii cătră lăuntrul ei. De aceea se și iau, nu se știe cînd, măsuri de intărire foarte serioase a le gurilor Dunărei. Legiunea a V-a macedonică, care luase parte la expedițiile dacice, este strămutată in Scythia minor (Dobrogia de astăzi), după răpunerea lui Decebal și așăzată in *Troesmis* (Iglița), unde s'a desgropat intregul lagăr intărit al acestei legiuni, presurat cu nenumărate inscripțiuni. Garnizoana din Troesmis își găsise un punt de sprijin in orașul Tyras, vechie colonie a Miletului de la gurile Nistrului (lîngă Akermanul sau Cetatea Albă de astăzi). Romanii ne socotind de indestulătoare linia de apărare formată de Dunărea, care inghețînd iarna, așternea un pod peste valurile sale, săpase un șanț la nordul acestui fluviu in Basarabia inferioară, a cărui urme se vĕd incă astăzi, pornind de la vadul lui Isac pe Prut și mergînd pe deasupra lacului Ialpug, prin coada lacului Catlabug și apoi spre nord-ost prin cozile la-

carilor Kitaia și Sasik, probabil până la orașul Akerman. Acest val roman, menit a închide calea barbarilor pe la gurile Dunărei, se întindea însă și în Moldova sudică, plecînd aice de la Prut, în dreptul Vadului lui Isac, și mergînd spre Tecuci, Nicorești, Ploscuzeni pe Siretiu, Ajud și până în munții Transilvaniei. Fără această continuare a valului roman dincoace de Prut, până în Carpați, acel din Basarabia n'ar fi avut nici un scop, întru cît barbarii l'ar fi putut înconjura trecînd prin Moldova [4]. Cînd se va fi ridicat și acest val nu se știe. Probabil însă că și Hadrian, pe care l'am văzut îngrijind cu atîta stăruință de întărirea granițelor imperiului, el care apoi slujise în legiunea a V-a macedonică în Troesmis, ca tribun pe timpul lui Domitian, luase parte la aceste lucrări [5]. Medaliile și inscripțiunile săpate de locuitorii din Tomis în onoarea lui Hadrian cu prilejul venirei sale în Moesia [6], dovedesc că el a fost chiar pe la gurile fluviului, pe unde Roxolanii și Sarmații atacase provincia și deci, după respingerea acestora, el va fi luat măsuri de întărire și pentru această parte mai expusă a imperiului roman.

Este de crezut că un împărat cumpătat și îngrijitor de soarta imperiului cum era Hadrian, care se retrăsese în Asia până la linia Eufratului, văzînd atacurile barbarilor îndreptate la Dunărea de jos, va fi zis în un moment de răsgîndire, că are să părăsească și Dacia, spre a se retrage și în Europa la linia Dunărei. Prietinii sei, îngrijiți pentru soarta co-

4 Existența acestui val în Moldova a fost descoperită de Dl *C. Schuhardt* în anul 1885. Vezi o dare de samă a excursiunei sale publicată în Weserzeitung din 27 Mai 1885 No. 13,800. Vezi carta valurilor și șoselelor romane la p. 253.

5. *Spartianus*, Hadr., II.

6. C. I. L., III, 1, No. 765: „Hadriano, ordo populusque Tomitanorum." (găsită la Constanța).

loniștilor, ce erau să rămînă părăsiți în prada barbarilor, se siliră să'l întoarcă de la acest gînd, ceea ce le fu cu atîta mai ușor, cu cît însuș Hadrian nu'l însoțise de o hotărîre, și această scenă, poate mai mult teatrală decît reală, petrecută între Hadrian și generalii sei, își găsi un resunet în împrejurimea sa, care fu transmis posterității de către Eutropiu, scriitor din veacul al IV-le d. Hr. Dio Cassius însă ne aduce un fapt, din care ar rezulta că Hadrian ar fi pus gîndul seu chiar în lucrare, destrugînd podul de piatră ridicat de Traian. Dacă este să dăm crezare spuselor lui Dio, atunci soarta Daciei ar fi fost cu totul alta de la Hadrian înainte, deslipită de imperiul roman prin surparea monumentalei lucrări a lui Apolodor, și aruncată deci încă de pe atunci în sfera popoarelor barbare. Cum s'ar putea însă explica în această ipoteză, legăturile atît de strînse mănținute între Dacia și imperiul roman, atît sub Hadrian cît și sub urmașii sei, legături ce vor apăra în rîndurile următoare? Apoi, dacă Hadrian au ascultat de rugămințele prietinelor sei și nu au părăsit Dacia, cum să se explice atunci dărămarea podului? Nu mai rămîne nici o îndoială că Hadrian ar fi trebuit întâi să hotărască părăsirea Daciei și apoi, după ce va fi retras, pe podul ce o lega de imperiul roman, oștirile sale și cetățenii acei ce ar fi avut să o părăsască, să fi dat ordinul stricării lui. Dărămarea acestuia trebuia să fie actul, nu cel d'întâi, ci acel de pe urmă al părăsirei provinciei transdunărene. In loc de aceasta ce ne spune Eutropiu? că Hadrian avuse numai intențiunea de a părăsi Dacia, dar că fusese întors de la acest gînd de către prietinii sei; prin urmare că nici nu apucase a-l pune în lucrare.

Cu toate aceste contimporanul lui Hadrian, vrednicul de credință Dio Cassius, spune anumit că acest împărat au dărămat podul și, cu toate că am con-

statat o imposibilitate logică și de fapt ca Hadrian să fi indeplinit asemene lucru, trebue să căutăm a explica, in această ipoteză, cuvintele istoricului Romei. Impăcarea nu va fi grea, dacă amintim că scrierile lui Cassius, astfel cum le avem noi astăzi, nu ne vin toate de a dreptul de la el, ci mai multe părti, intre altele anume viața lui Hadrian, ne au fost păstrate numai in niște extracte, făcute tocmai in veacul al XI-le de către unul Xiphilinus. Modul de extragere a epitomatorilor vechi este insă cunoscut; ei amestecau adeseori părerile lor printre rîndurile imprumutate din scriitorii pe care-i decopiau, incit este de admis că Xiphilinus va fi adăugit, din propriile sale științi, greșita versiune a strieării podului de către Hadrian, care pod pe timpul lui Xiphilinus era intr'adevăr dărămat, dar care dărămare, după logica lucrurilor, nu s'a putut săvîrși decît de adevăratul părăsitor al Daciei și destrugător al lucrării lui Traian, impăratul Aurelian [7]. De altfel dacă insuși Dio Cassius ar fi notat acea desființare, cum ar fi oare cu putință ca Eutropius, care a culeș fără indoială din Cassius cele mai multe din științile sale privitoare la aceste lucruri, să spună despre intenționea lui Hadrian, de a părăsi cucerirea lui Traian, și să nu insemne nimic despre semnul vĕzut al acestei intențiuni, stricarea podului? Dacă insă această versiune s'au adaos de Xiphilinus, posterior cu atîtea veacuri lui Eutropius, la textul istoricului grec, atunci ințelegem cum de Eutropius nu o pomenește.

Astfel ni se pare pe deplin lămurită chestiunea scopului lui Hadrian de a părăsi Dacia, și redusă la adevăratele ei proporțiuni, o gîndire rostită intr'un

7. Comp. *Duruy*, Histoire romaine, Paris 1879 IV, p. 331, nota. Dl. Duruy insă merge prea departe, cînd pune in indoială chiar intenția atribuită lui Hadrian de a părăsi Dacia.

moment de turburare, ne urmată însă de nici o punere în lucrare. De aceea și vedem că Hadrian, departe de a nu se mai îngriji de provincia transdunăreană a imperiului, ridică în ea mai multe construcțiuni [8], și tot de aice se vede că Hadrian în loc de a fi considerat de contimpuranii sei ca un micșurător al cuceririi lui Traian, este privit din contra de întăritorul ei, fiind titluit pe medaliile timpului seu de «restitutor Daciae», iar coloniștii ei înșii se fericesc de îngrijirea împărătului pentru ei, numind provincia pe aceleași medalii, „Dacia felix“. Pe ele se vede provincia Dacia, simbolizată în chipul unei femei, șezînd pe o stîncă, și ținînd într'o mînă o sabie încovăiată, arma națională a Dacilor, iar în cealaltă niște struguri, dovadă pe de o parte că în Dacia se urma cu cultura vinului, existentă încă de pe timpurile dinaintea Geto-Dacilor, de pe a le Agatîrșilor; pe de alta însă că provincia lui Traian era privită și pe timpul lui Hadrian ca o stavilă puternică, care reținea prin munții ei șivoiul năvălirei.

Antoninus Pius (138-161), ne spun istoricii vechi că au avut de răspins atacuri de a le Germanilor, Iudeilor și Dacilor. Mai însemnată este însă știrea că acest împărat avu de înăbușit chiar în Dacia o răscoală a provincialilor, ceea ce ne putîndu-se referi la poporațiunea romană, trebue numai decît atribuit celei de origine dacă, și anume, precum am văzut mai sus, la Dacii din afară de provincia romană supuși acesteia ca tributari, poate chiar la Dacii din provincia anexată, care până atunci nu se romanizase încă [9].

---

8. Mai sus p. 257, unde am adus inscripția care constată că Hadrian ar fi construit un apăduct în Sarmisagetuza.

9. *Capitolinus*, V: „Germanos et *Dacos* et multas gentes atque Iudaeos contudit per praesides et legatos.“ *Lampridius*, Anton. XIII: „Victi Daci Pan-

20593

Despre ingrijirea de care Dacia se bucura sub domnia acestui împărat, celui mai bun din lungul şir al autocraţilor Romani, ne dă o dovadă inscripţiunea adusă mai sus, care aminteşte nişte lucrări de folos obştesc făcute de Antonin în Dacia [10].

Războiul cu Marcomanii, întîmplat pe timpul lui *Marc-Aurel* (161-180), exercită o însemnată înrîurire asupra stării provinciei lui Traian. Acest popor german se puse în fruntea unei lige anti-romane, în care luptau alături cu popoare germane şi de cele sarmate, mai ales Iazigii, care ameninţau Dacia. Împăratul cu armata lui era la Vindobona şi se răzăma spre dreapta lui pe Dacia, acărei trupe erau comandate de Claudius Fronto, numit guvernator de odată şi al Daciei şi al Moesiei superioare, spre a avea mai multe legiuni la dispoziţia lui. Sarmizagetuza, ce era mai ales ameninţată de barbari, este mîntuită de pericol prin apărarea lui Fronto, şi cetatea recunoscătoare îi pune spre amintire o piatră, care s'a păstrat, închinată prea vestitului general [11]. O altă inscripţiune mulţămeşte împăratului Marc-Aurel pentru scăparea ţărei din *îndoitul pericol* ce o ameninţa. Probabil că odată cu răscoala Marcomanilor, vor fi încercat şi Dacii din afara provinciei romane un atac asupra capitalei [12]. Ca o urmare a acestui răs-

nominaeque compositae, in Britannia, in Germania et *in Dacia* imperium eius *recusantibus provincialibus*, quae omnia ista per duces sedata sunt." Comp. mai sus, p. 205.

10. Mai sus p. 256, unde am adus inscripţia care arată pe împăratul Antonin reparînd amfiteatrul din Porolissum.

11. C. I. L., III. 1, No. 1457: „Cl. Frontoni legato Augusti propraetore trium Daciarum et Moesiae superioris, colonia Ulpia Traiana Augusta dacica Sarmizagethusa, patrono, *fortissimo duci, amplissimo praesidi*."

12. Ephem. epigr. IV, No. 188: „Imp. Caes. Marco Aurelio Antonino colonia Ulpia Traiana Augusta dacica, *anceps periculo, virtutibus restituta*." Anceps periculum poate însă însemna şi pericul mare. Vezi şi teza de licenţă a d-lui *Ioan Bogdan*, Istoria coloniei Sarmizagetuza, Iaşi 1885 p. 32.

boiu pentru Dacia, aflăm așăzarea mai multor fugari și prinși barbari în cuprinsul ei [13].

Urmașul lui Marc-Aurel, *Comod*, (180-192) susține o luptă cu Sarmații și este numit «Sarmaticus». Pe timpul lui, legatul seu din Dacia, Sabinianus, având o luptă cu Dacii de la marginea provinciei, îi bate și strămută 12000 de familii dintre ei, în lăuntrul Daciei [14].

Septimiu Sever (192-211) este unul din împărații acei ce iau o mai de aproape îngrijire de Dacia. El aduce aice legiunea a V-a macedonică, spre a întări garnizoana ei; așază această legiune în Potaisa, unde ridică spre folosul ei un edificiu, probabil niște băi; preface acest oraș, care trebui, îndată ce devenia centru militar, să dobîndească și un contigent însemnat de element civil roman, la rangul de colonie, și întemeiază la Turnu-Severinului castrele noue Severiane [15]. Dacia recunoscătoare, pentru interesul ce-i purta împăratul, îi dedică mai multe inscripțiuni [16].

Până acuma însă se pomenise numai de vechii dușmani ai provinciei romane, care fusese deposedați de teritoriul lor prin cucerirea romană, Sarmații și Dacii acei ce nu primise stăpînirea romană, cînd de odată pe timpul lui *Caracala* (211-217) se vestește despre un nou soiu de barbari, care necunoscut până atunci, trebuia să inspire o groază și mai pronunțată bîntuiților locuitori ai Daciei. Era vorba de *Goți*, ce se coborîse în acel timp de pe țărmurile mării Baltice pe acele a le mării Negre și care înaintau amenințători asupra imperiului roman. Se spune chiar

---

13. *Dio Cassius*, LXXI. 11.

14. *Idem* LXXII, 3. Inscripția din *Almer* No. 726. de pe timpul lui Commodus: „quamquam furiis Daciae nulla spes pacis ac salutis relinquitur" este falșă.

15. Introducerea lui *Mommsen* la Potaissa, C. I. L., III, 1, p. 172. Mai sus, p. 208.

16. C. I. L., 1, No. 1439 și 1462.

că împăratul Caracala i-ar fi întîmpinat pe malurile Dunărei, respingîndu-i înainte de a fi pus piciorul lor pe pămîntul roman [17]. Urmașul seu *Alexandru Severus* respinge o năvălire gotică, ucărnia obiectiv pare a fi fost Dacia [18].

După ce *Maximian Thrax* (235-238) răspinge un atac al Dacilor și Sarmaților, pentru care și dobîndește titlul de «Dacicus și Sarmaticus» [19], încep sub *Gordian* (238-244) Goții a pătrunde chiar în Dacia. În anul 244 împăratul îi bate și îi alungă din provincie [20]. Locuitorii recunoscători dedică mai multe pietre cu inscripțiuni acestui împărat. Se vede că Sarmizagetiuza se bucura mai ales de protecțiunea împăratului, fiind ridicată după cît se vede de el la rangul de metropolă a orașelor dace [21]. Sub *Filip Arabul* (244-249) Goții combină atacul lor asupra Daciei cu un altul asupra Moesiei, trecînd Dunărea cam pe la Giurgiu, și atacînd cetatea Marcianopolis (astăzi Preslav nu departe de Varna), pe care o silesc să se răscumpere cu o mare sumă de bani [22]. Este invederat că atacul Goților asupra Daciei s'a făcut din cîmpia muntenă, care stă în legătură cu șesul oriental al Europei, cutreerat de poporul got, ce era pe atunci în stare nomadă, deci prin pasul Turnului-roș, pe unde chiar îi iubia frumoasa șosea așternută de Romani, însă pentru alte scopuri decît spre a servi Goților de îndreptător peste cetatea de munți ce încunjura Dacia.

Reținuți puțin prin luptele lor cu Gepizii, Goții

17. *Spartianus* în Caracalla, X.
18. *Petrus Patricius*, Excerpta de legat., ed. Bonn, p. 124.
19. *Herodian*, VII, 2.
20. *Capitolinus*, Max et Balb., XVI; *Petrus Patricius*, ed. Bonn, p. 124.
21. C. I. L., III, 1. No. 1432 și 1454. No. 1456, din 238, dă pentru prima oară capitalei Daciei acest titlu de „metropolis" reprodus apoi și în No. 1175 din 239 și în altele. Comp. *Bogdan*, Istoria coloniei Sarmizagetuza, p. 39.
22. *Iordanes*, XVI.

după ce răpun pe aceştia, inundează din nou Moesia. Răspinşi intăi de impăratul *Decius* (249-251) la Nicopolis lîngă riul Iantra [23], ei sfarămă curînd după aceea armata lui şi prădă oraşul Filipopoli din sudul Hemului, după care se varsă peste intreaga Macedonie şi pătrund spre sud pînă la Termopile, unde o impotrivire energică ajutată de poziţia locului, îi sileşte să se retragă iarăşi către Moesia. Aice le eşă impotrivă impăratul Decius. Goţii, desorganizaţi prin prădăciunile lor, ofer pacea. Impăratul le pune condiţiuni care imping pe Goţi la o luptă desperată, in care intreaga armată romană este nimicită şi impăratul el insuşi se incacă intr'o mlaştină (251) [24]. Se vede că impotrivirea lui Decius, scăpase Dacia de pericolul devastării, de oare-ce in o inscripţiune acest impărat este numit *reintemeetor al Daciei*, de către *noua* colonie din Apulum. Colonia fusese infiinţată incă pe timpul lui Commodus (180-192): prin urmare nu mai era nouă, acuma vr'o 60 de ani după aceea. Se vede deci că colonia nouă vroia să zică *din nou intocmită*, după devastarea Goţilor [25].

Goţii intinzindu-şi stăpinirea pe coastele mării Negre, şi punînd mîna pe Bosforul cimeric, incep expediţiunile lor maritime contra părţilor răsăritene a le impărăţiei romane. In anul 253 ei pleacă pe o mare cîtime de luntri, străbat marea Neagră, cu cea mai mare indrăsneală, pe nişte vase atît de nesigure, şi apar de odată inaintea cetăţii Pitius, pe care o iau după doue atacuri, pun mîna apoi pe Trapezunt, de unde duc cu ei in marea de Azow o bună flotă, in 258.

---

23. Această cetate este alta decît Nicopoli de lîngă Dunărea. Vezi *Ptolemeus* III, 11: *Νικόπολις πρὸς τῷ Ἰάτρῳ.*

24. *Iordanes*, XVIII; *Amm. Marcell.*, XXXI, 5 şi 13; *Zosimus* I. 13; *Aurelius Victor*, XXIX.

25. C. I. L., III, 1, No. 1176: „Imp. Caes. Caio Messio Quinto Traiano Decio pio felici Aug. p. m. trib. pot. II, cos II, p. p. *restitutori Ducianum*,

In anul următor ei intreprind o expediție contra Bosforului tracic, cuceresc Calcedonia, Nicomedia, Niceea, Brusa și alte cetăți. In o a treia expediție făcută îndată după aceea, ei pleacă cu 500 de corăbii, coboară la Cizic pe care il dărămă; merg de aice pe mare către Atena, debarcînd la Pireu și de acolo pustiază, in jos Peloponezul, in sus până la Tesalia și Epir. O parte din ei se intorc pe uscat, incărcați de prăzi prin Moesia inapoi, și cu această ocazie fac o *razzia* și prin Dacia [26]. Aceste se intimplase pe timpul impăratului *Gallus* (251-254) *și Valerianus* (254-260).

Pe timpul lui *Gallienus* (260-268) se urmăresc aceleași atacuri indreptate pe mare, in contra provinciilor așăzate in jurul Pontului Euxin, și pe uscat in contra Daciei și a Moesiei. Scriitorii romani arată chiar că aceste veciuici incursiuni silise pe Romani incă de pe atunci să părăsască apărarea Daciei, de oare ce aveau nevoie de toate puterile lor pentru a se opune barbarilor in Moesia, Macedonia, Grecia și până in Asia. De aceea mai mulți scriitori vechi mărturisesc că Dacia a fost perdută pe timpul impăratului Gallienus [27]. Cu toate aceste ni s'a păstrat o inscripțiune pusă de Sarmizagetuza in chip oficial lui *Licinius Cornelius Valerianus*, fiul impăratului T. Licinius Eguatius Gallienus și care deci trebue să dateze din domnia acestuia, intre anii 260-268, probabil in anii d'intăi a domniei lui, cind incă provin-

---

colonia nova Apulensis solvit. Că Apulum era colonie cam de pe vremile lui Commodus vezi mai sus, p. 222. Vezi și mai multe medalii cu inscripția „Dacia felix" (*Eckhel* Doctrina nummorum, Wien 1792—1797, VI, p. 344) care toate se referă la victoria lui Decius asupra Goților de lingă Iantra.

26. *Zonaras*, ed. Bonn, p. 628.

27. *Eutropius* in Gallieno, IX: „Dacia, quae a Traiano ultra Danubium fuerat adjuncta, amissa est. Graecia, Macedonia, Pontus, Asia vastatae per Gothos. Pannonia a Sarmatis undique populata." *Sextus Rufus* in Breviario, Gall.: „sub Gallieno imperatore Dacia amissa est." *Orosius*, Gall., VI, 21: „Graecia, Macedonia, Pontus, Asia Gothorum inundatione delentur; nam Dacia trans Danubium in perpetuum aufertur."

cia spera o apărare, de care în curînd tocmai Gallienus a lipsit'o, lăsînd'o aproape fără scut în mînile barbarilor [28].

Năvălirile Goților devin însă pe fie ce an mai dese și mai pustietoare. În anul întăi al domnici lui *Claudius* (268) ei întreprind iarăși o expediție maritimă; după ce atacă în zadar Tomi și Marcianopolis, se coboară către sud și ajung până în Creta și Cipru. Se pare că această lovitură pe mare era combinată, ca de obiceiu, cu una pe uscat, care însă le eși rău de tot, căci o imensă armată a lor este nimicită de împăratul Claudius lîngă Naissus. Romanii încîntați de această neașteptată izbîndă, fac și ei ca și vechii Greci, exagerînd la nesfîrșite numerul oardelor gotice răpuse de ei. Vorbesc bună oară de 320,000 de morți! [29]. Totuși se pare că Goții nu uitară așa de curînd măcelul cumplit suferit de ei aice. Ei mai încetară cu năvălirile contra imperiului roman, și de aceea cu atît mai mult trebue să ne miere părăsirea Daciei de către împăratul Aurelian, cu cît el nu fu silit la aceasta prin un atac nemijlocit al Goților.

Din această expunere a luptelor Romanilor cu Goții până la părăsirea Daciei, rezultă mai multe însemnate fapte. Mai întăi aceea că Goții aveau ca obiectiv principal al atacurilor lor provinciile romane de la sudul Dunărei, pe care le inundau mai ales cu expedițiile lor maritime; că în tot timpul acestor lupte, Goții nu au părăsit lăcașurile lor de la țărmurile mărei Negre, și că *nici o singură dată nu se a-*

28. Ephem. Epigraph., IV, No. 190: „P. Licinio Cornelio Valeriano nobilissimo Caesari, filio imperatoris Caesaris P. Licinii Egnati Gallieni Pii Felicis invicti Augusti colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizagethusa, metropolis, publice." Nu înțelegem față cu această inscripție cum de *Mommsen*, spune că inscripția cea mai nouă din Dacia datează din 255. Histoire romaine, trad. franç. Paris, 1887, IX p. 308.

29. *Trebell. Pollio*, Claudius, VIII—XII; *Zosimus* I, 43—45.

minteşte o expediţie a lor ca pornită din Dacia, de unde urmează că dacă ei au prădat adese ori Dacia, *nu s'au aşezat nici o dată în ea*; în sfîrşit că pricina părăsirei acestei provincii de energicul şi curagiosul Aurelian, nu a fost ocuparea Daciei de Goţi, (care rămîn şi după aceea şi până la năvălirea Hunilor (375) locuind tot pe lîngă ţărmurile mărei Negre), ci mai mult din aceea, că neputînd apăra provinciile mai lăuntrice a le imperiului de atacurile necontenit reînprospătate a le Goţilor, şi avînd nevoe de armată şi pentru luptele sale din Asia cu Zenobia regina Palmirei, Aurelian retrase restul trupelor din Dacia, sancţionînd oficial o stare de lucruri, existentă după cum am vezut, încă dinaintea lui.

Părăsirea Daciei nu este deci o faptă hotăritoare făcută de Aurelian. Ea nu are înţelesul acela ca până la acest împărat Romanii ar fi făcut toate silinţele lor pentru păstrarea cuceririi lui Traian; dar vĕzînd că împrotivirea lor faţă cu Goţii, care ar fi atacat tot mai înverşunat provincia romană, devenea cu nepuinţă, Aurelian dădu ordin legiunilor să o părăsască în voia întîmplării.

Lucrurile se petrecură cu totul altfeliu. Dacia fusese într'adevĕr prădată de Goţi în repeţite rînduri; căci ei nu lipseau, cînd treceau în peninsula Balcanului, de a trimete din oardele lor prin pasul Turnului-roş, să cercetezе şi Dacia. Ce custau pe provincialii din Dacia aceste vizite, ne dovedesc pietrele înclinate împăraţilor, care izbutisc a mîntui, măcar pentru un moment, provincia de asemene musafiri. Atacurile îndreptate contra Daciei nu erau însă nimic faţă cu acele ce loviau în imperiul roman. Aice era greul şi pericolul, căci se apropia de inimă. Pentru a scăpa viaţa imperiului, Aurelian se hotări să facă amputarea membrului mai puţin neapărat

mînt și a expediție a lor ca pornită din Dacia, de unde urmează că dacii ei au prădat adesea ori Dacia, *nu s'au așezat nici o dată în ea*; în sfîrșit ca pricina părăsirei acestei provincii de energicul și curagiosul Aurelian, nu a fost ocuparea Daciei de Goți, care rămîn și după aceea și până la năvălirea Hunilor (375) locuind tot pe lîngă țărmurile mărei Negre, ci mai mult din aceea, că neputînd apăra provinciile mai lăuntrice a le imperiului de atacurile necontenit reînnoite prospătate a le Goților, și avînd nevoe de armată și pentru luptele sale din Asia cu Zenobia regina Palmirei. Aurelian retrase restul trupelor din Dacia, sancționînd oficial o stare de lucruri, existentă după cum am văzut, încă dinaintea lui.

Părăsirea Daciei nu este deci o faptă hotărîtoare făcută de Aurelian. Ea nu are înțelesul acela ca până la acest împărat Romanii ar fi făcut toate silințele lor pentru păstrarea cucerirei lui Traian; dar văzînd ca împrotivirea lor fără cu Goții, care ar fi atacat tot mai înverșunat provincia romană, devenea cu neputință, Aurelian dădu ordin legiunilor să o părăsască în voia întîmplării.

Lucrurile se petrecură cu totul altfelin. Dacia fusese într'adevăr prădată de Goți în repețite rînduri; căci ei nu lipseau, cînd treceau în peninsula Balcanului, de a trimete din oardele lor prin pasul Turnului-roș, să cerceteze și Dacia. Ce custau pe provincialii din Dacia aceste vizite, ne dovedesc pietrele inchinate împăraților, care izbutise a mîntui, măcar pentru un moment, provincia de asemene musafiri. Atacurile îndreptate contra Daciei nu erau însă nimic față cu acele ce lovian în imperiul roman. Aici era greul și pericolul, căci se apropia de inimă. Pentru a scăpa viața imperiului, Aurelian se [illegible] să facă amputarea membrului mai [illegible]

Singurul izvor al părerii rătăcite că locuitorii Daciei ar fi părăsit provincia împreună cu legiunile este *Flavius Vopiscus*, unul din scriitorii istoriei auguste, care scrie pe la începutul veacului al IV-le d. Hr., vro 25 de ani după moartea lui Aurelian, și a cărui spuse și chiar cuvinte sunt reproduse de alți doi istorici posteriori, *Eutropius*, care scrie un *breviarium historiae romanae*, între Constantin cel Mare și Iulian (323-370) și *Sextus Rufus* de la care ne au rămas un alt *breviarium rerum gestarum populi romani*, alcătuit cam pe timpul împăratului Valente (364-378). Asemănarea textuală chiar a frazelor acestor trei istorici, ne arată că cei din urmă au copiat cu mai multă sau mai puțină exactitate pe antemergătorul lor, Vopiscus, și că deci ei n'au culeș știința lor despre părăsirea Daciei, din alte izvoare, ci numai din acel arătat, de unde urmează că critica spuselor acestuia va face de prisos o cercetare a repetărilor celorlalți.

Iată ce relațiune dă acest scriitor aproape contimpuran cu Aurelian, și pe care deci l'am putea crede bine informat, asupra părăsirei Daciei: «(Aurelian) văzînd Iliricul devastat și Moesia perdută, au părăsit provincia întemeiată de Traian dincolo de Dunăre, *ridicînd din ea armata și pe provinciali*, desperînd a o mai putea mănținea, *și popoarele luate de acolo le au așăzat în Moesia*, pe care o numi Dacia sa și care acuma desparte cele doue Moesii». Eutropius

repetă aceleași cuvinte, modificînd puțin numai alcătuirea frasei și adăogînd de la el, în formă de explicație mai lămurită a vorbelor modelului seu, că: «*au luat pe Romani din orașele și ogoarele Daciei*»; iar Rufus scurtînd textul lui Vopiscus, se ține mai strîns de el [1].

Că spusele lui Flavius Vopiscus nu trebue luate după litera lor ne o dovedesc întâi relațiuni identice cu ale sale, raportate asupra Rației de către Eugip, care spune în viața Sfîntului Severin că, potrivit cu prezicerile sfîntului, toți locuitorii țărei fură strămutați în imperiul roman, ceea ce se dovedește în chip manifest a fi un neadevăr [2].

In deobște toți scriitorii istoriei auguste, din care face parte și Vopiscus, sunt spirite lipsite de ori ce critică, trăind în un timp acăruia tradițiune se îndeletnicește «mai cu sămă de oțărmuire, une ori și de poporul dominator, și numai cît întîmplător de popoarele dominate» [3]. Vopiscus apoi mărturisește el însuși ce motiv l'au împins a scrie viața împăratului Aurelian, anume stăruințele unei rudenii a aceluia, Iunius Tiberianus, care se tînguia către el că ar fi păcat ca viața unui principe atît de însemnat să rămînă

---

1. *Vopiscus* în Aureliano, XXXIX: „Quum vastatum Illyricum ac Moesiam deperditam videret, provinciam trans Danubium, Daciam a Traiano constitutam, *sublato exercitu et provincialibus reliquit, desperans eam posse retineri, abductosque ex eo populos in Moesiam collocavit, appellavitque suam Daciam quae nunc duas Moesias dividit.*" — *Eutropius*, Breviarium, IX, 15: „Provinciam Daciam, quam Traianus ultra Danubium fecerat, vastato omni Illirico et Moesia, *desperans eam posse retineri*, abductosque Romanos ex urbibus et agris Daciae, in media Moesia *collocavit, appellavitque suam Daciam, quae nunc duas Moesias dividit.*" — *S. Rufus*, Breviarium, VIII: „Dacia Gallieno imperatore amissa est et per Aurelianum translatis exinde Romanis, duae Daciae in regionibus Moesiae ac Dardaniae factae sunt." — Celelalte izvoare vechi nu sunt decît reproducerea acestora. Vezi enumerarea lor în *Rösler*, Românische studien, p. 67.

2. *I. Jung*, Die Anfänge der Romänen in Zeitschrift für oesterreichische Gymnasien, 1876, p. 92.

3. *Mommsen*, die Schweitz in römischer Zeit.

necunoscută. Il sfătuește chiar că, dacă ar vra să o scrie, nu ar avea nevoie să spună tot adevărul, căci ar avea tovarăși în minciună pe niște autori a căror elocvență istorică este admirată[4]. Se vede deci cu cîtă rezervă trebue luate spusele lui Vopiscus.

Și într'adevăr dacă cercetăm puțin logica intima a vorbelor sale, dăm de odată peste o contrazicere, ce nu'și găsește nici o explicare.

El începe anume prin a spune că Moesia, fiind pustiită și perdută, Aurelian se hotărește a părăsi Dacia, încît pare a atribui părăsirea provinciei transdunărene, nu atîta atacului Goților îndreptat asupra ei, cît nevoei de a apăra provinciile mai lăuntrice a le imperiului. Că Moesia trebuia să fi fost cumplit devastată prin repețitele invasiuni a le Goților, se poate deduce din istoria năvălirilor lor, și deci Vopiscus merită crezare asupra acestui punt. Dacă însă Moesia era așa de devastată și expusă prădăciunilor, cum atunci de Vopiscus face din ea un adăpost pentru coloniștii retrași din Dacia? Vopiscus spune chiar dintr'o singură aruncătură a gîndirei că: «*Moesia fiind pustiată și perdută, Aurelian strămută popoarele luate din Dacia în ea*». S'a interpretat aceste vorbe atît de contrazicătoare a le lui Vopiscus în sensul că Moesia, fiind devastată *de mai nainte* prin Goți, ar fi fost lipsită de populație și că ar fi avut mare nevoie de un adaos de locuitori. Dar oare Moesia *fusese* numai cît, sau *era* devastată de Goți, *chiar pe timpul lui Aurelian* și urmă înainte a fi expusă loviturilor lor și după moartea acestui împărat? Am cercetat mai sus năvălirile Goților până la 270. Vom videa că și după acel an, până la ridicarea lor din

4. *Vopiscus* in Aureliano, II, „Habiturus mendaciorum comites, quos historiae eloquentiae miramur auctores."

Dacia, provinciile transdunărene a fost tot deauna obiectivul de căpitenie a năvălirilor lor.

Numai în Moesia deci nu ar fi putut Aurelian să adăpostească pe coloniștii din Dacia, și Vopiscus care trăia chiar pe timpul acelor prădări și pustieri trebuia să o știe mai bine decît ori cine. El au aseuns deci adevărul, după preceptele inspirate lui de acela ce poate l'a plătit ca să scrie istoria lui Aurelian: de a nu încunjura minciuna în povestirea lui».

Din fericire pentru Romîni, Vopiscus ne arată și izvoarele după care el au alcătuit epopea domniei lui Aurelian. El pune în gura lui Tiberianus următoarele: „Și totuși dacă sunt bine informat, avem scrise efemeridele (jurnalul) acelui bărbat (Aurelian) și războaele sale redactate în chip istoric, pe care vrau să le primești și să le pui în ordine, care toate aceste le vei studia cu deosebita ta sîrguință din *cărțile lintee* (*scrise pe pînză*) *în care el însuși* (*Aurelian*) *ordona să se scrie toate zilnicele lui fapte.* Voi îngriji doară ca să ți să dee din biblioteca ulpiană și acele cărți lintee»[5]. Exista deci jurnalul tuturor operațiunilor războinice a le lui Aurelian, pe care el însuș ordonase a le scrie, sub controlul, ba adeseori sub dic-

5. *Vopiscus*, și Aureliano, I: „Et tamen si bine novi, *ephemeridas illius viri scriptas habemus, etiam bella characlere istorico digesta*, quae velim accipias et per ordinem scribas. Quae omnia ex libris linteis in *quibus ipse quotidiana sua scribere praeceperat*, pro tua sedulitate condisces. Curabo enim ut tibi ex Ulpiana bibliotheca et libri lintei proferantur". *Rösler*, l. c. p. 68, care are interes a arăta pe Vopiscus ca un istoric vrednic de credință, spune despre el, că ar fi „ein sehr besonnener, sorgfältiger auf gründliche Prüfung der Thatsachen bedachter Geschichtschreiber, dem reiches Material zu gebote stand." Cum falsifică ideile preconcepute chiar pe mintea cea mai critică, precum fără îndoială era Rösler! Înțelepciunea lui Vopiscus constă în acea de a nu se teme să spună și minciuni și bogatul material istoric de care dispunea consta în decopiarea jurnalului împăratului Aurelian!! Ne mirăm însă cum de și Dl *Gaston Paris*, în critica cărței lui Iung, în Romania, recueil consacré à l'étude des langues et des littératures romanes, 7me année, 1878, p. 611, este de aceași părere. — Asupra acelor doue texte care pot să ne dee măsura credinței de încuviințat lui Vopiscus, au atras pentru prima oară luarea aminte *Petru Maior*, Istoria pentru începutul Romînilor în Dacia, c. III. §. 6.

tandul seu. Acest jurnal este pus la îndămîna lui Vopiscus și dintr'însul scoate el toate știrile sale privitoare la Dacia. Așa dar Vopiscus a urmat ca izvor asupra părăsirei Daciei *jurnalul oficial* al împăratului Aurelian. Eată deci ce istoric și ce izvor hotărese o atît de însemnată întrebare!

Să ne punem acuma în poziția împăratului Aurelian, cînd a trebuit să facă însemnatul pas îndărăpt în istoria romană, ca care până atunci nu cunoscuse alt strigăt decît acel de înainte, și să vedem dacă el putea arăta, așa de a dreptul și fără o îndulcire, amara necesitate a pierderei unei provincii.

Imperiul roman simția slăbirea sa, dar nu vroia să o mărturisască. El se silea a fățări închipuirea unei puteri ce acuma dispăruse. Iată pentru ce el ascundea perderile sale sub niște arătări glorioase, și mai mulți împărați, care întorsese spatele înaintea dușmanilor, triumfau la Roma. Notitia dignitatum conținea numele a mai multor dregători, acăror provincii căzuse de mult timp în prada barbarilor. Mai multe orașe care erau numai cît dărîmături figurau încă în registrele provinciilor[6]. Rușinea de a mărturisi slăbăciunea, care eșia la lumină din toate părțile putredei lor organizațiuni, cuprinsese pe Romani. Ei, altă dată stăpînii lumei, dictatorii popoarelor, să se vadă acuma bătuți și răspinși de către niște neamuri, pe care până acuma nici le băgase în samă? Era greu, foarte greu de a mărturisi asemene păcate, și cu atît mai greu trebuia să vină aceasta împăratului însuși ce le dăduse pe față prin părăsirea Daciei. Pentru a slăbi deci efectul zdrobitor, pe care trebuia să'l aibă în Roma și în imperiu vestea acestei părăsiri, cel întăi pas hotăritor de retragere înaintea barbarilor, împăratul trebui să'și dee acrul că a luat cel puțin grijă de locuitorii romani ai Daciei, așa că acești-

6. *J. Jung.* die romanischen Landschafter des römischen Reiches, p 403.

tia să nu rămînă părăsiți in lumea barbarilor; că au intocmit in Moesia altă Dacie, ba incă doue in loc de una, incît astfel nici numele vechei provincii n'ar fi fost perdut, ca și cînd acest nume ar fi putut inlocui teritoriul părăsit. Dar, totul fiind calculat pe ipocrisie, și această indreptățire mergea tot așa de bine, ca și acea cu retragerea coloniștilor *de la țară și din orașe*. Fără indoială că Aurelian va fi inscenat chiar o inchipuire de retragere a coloniștilor din Dacia in Moesia, aducînd pe cîți-va din ei din provincia părăsită in noua lui creațiune, și astfel nu va fi lipsit de a arunca pulbere in ochii contimpuranilor, precum a făcut'o și vor face-o in tot-deauna guvernele ce au de ascuns fapte rușinoase. Este intrebarea numai cît, dacă comedia jucată de Aurelian și apoi stilizată după el de istoricul seu, poate fi considerată ca un fapt de o insemnătate reală in istoria coloniștilor din Dacia traiană?

Noi credem că nu, și v'om dovedi-o pentru ce, in rîndurile ce urmează.

Mai intăi să cercetăm ce credeau insuși Romanii despre urmările părăsirei Daciei de către impărăție, Acelaș Eutropiu, care arată că Aurelian au retras din Dacia coloniștii din orașe și de la țară, ne spune că incă impăratul Hadrian avuse gîndul a părăsi Dacia, dar că fusese intors prin rugămintele prietinilor sei, care îi puseră in videre că *prin o asemene măsură s'ar jărtfi o mulțime de Romani in prada barbarilor* [7]. Așa dar Romanii ei singuri nu credeau că părăsirea provinciei de către administrația romană va avea de urmare deșărtarea ei de coloniști. Apoi dacă o asemene idee era adevărată pe timpul lui Hadrian,

7. *Eutropius* in Hadriano, VIII reprodus mai sus p. 269. Observăm asupra spiritului de critică al lui Eutropius, că el nu vede contrazicerea in care se pune prin aceste doue știri ce se exclud una pe alta.

pentru ce oare și-ar fi perdut ea valoarea pe acel al lui Aurelian? Teama deci pe care prietenii lui Hadrian o exprimase către acesta, că retrăgînd garnizoana din Dacia, eram să rămînă o mulțime de Romani în prada barbarilor, deveni o realitate sub domnia lui Aurelian. Legiunile fură retrase, și marea mulțime a cetățenilor daco-romani rămase expusă la prădăciunile barbare. Este de luat aminte că în aceste spuse a le lui Eutropius, avem însuși părerea Romanilor contimpurani, asupra urmărilor pe care trebuia să le aibă părăsirea Daciei, adecă a singurilor judecători competenți în asemenea materie, și că ne pare foarte straniu de a pretinde astăzi, să știm noi mai bine decît Romanii, cele ce a trebuit să se petreacă cu prilejul retragerei legiunilor din Dacia.

Romanii aveau temeiuri foarte puternice pentru a crede că, cu toată retragerea garnizoanei, poporația țărei va stărui a rămînea alipită de patria ei. Într'adevăr, am văzut mai sus că Dacia fusese lovită de Goți cu mult înainte de 270, că fusese chiar ca perdută pe timpul lui Galien, încît Aurelian nu făcu altă ceva decît să dee o consfințire oficială unui fapt indeplinit. Cu toate aceste am găsit încă poporațiunea daco-romană dedicînd inscripțiuni împăraților în 260, cu 10 ani numai înainte de părăsirea ei desăvărșită; dovadă deci că, cu toată năvălirea Goților, Romanii nu părăsise Dacia, și ceea ce s'a petrecut înainte de 270, se va fi urmat și mai incolo.

Nu rămîne nici o îndoeală că acei dintre cetățeni care putură părăsi Dacia, o făcură, și încă cu mult timp înainte de Aurelian, de îndată ce atacurile repețite a le Goților nu mai învoiră o petrecere liniștită în provincia din Carpați. Și acești cetățeni, care puteau să se retragă din provincia bîntuită, nu vor fi așteptat un ordin al ocîrmuirei, pentru a-și pune per-

soarele și averile la adăpost. Astfel ni s'a păstrat o singură știre despre o persoană din Dacia, care fuge de aice dinaintea unei năvăliri a poporului sarmatic al Carpilor. Această știre se referă la mama împăratului Maximian (ce ajunge la tronul roman în 285 în vîrstă de peste 30 ani), care scăpă peste Dunărea, pe cînd purta încă în sînul ei pe viitorul împărat [8], adecă pe la 250. E vorba deci de o persoană *bogată*, și ca dînsa vor fi făcut multe altele de aceeași stare, să fi fost ele de obîrșie dacă sau romană, de oare ce contopirea acestor două naționalități în una singură, cu caracter latin, stînsese până atunci ori ce soiu de deosebire. Nu ne pare întemeiat a susține că cetățenii de obîrșie romană, nefiind așa de strîns alipiți de noua provincie, s'ar fi depărtat mai ușor de ea, și că ar fi rămas acolea numai Dacii romanizați, care băștinași vechi ai acestei țări, deprinși cu nevoile, ar fi vrut mai bine să sufere neajunsurile pe pămîntul strămoșesc decît să caute liniștea desțărîndu-se [9]. Într'adevĕr ce rol joacă simțimîntul național asupra maselor cînd, pericolul se apropie? Conservarea individuală vorbește atunci mai tare decît patriotismul, care poate să răpună egoismul numai în naturile alese, ce tot deauna au alcătuit în omenire o neînsemnată minoritate. Nouă ni se pare că nu *naționalitatea* locuitorilor Daciei au hotărît care din ei au emigrat și care au rămas pe loc, ci *starea lor de avuție*. Cei bogați s'au dus, căci au putut să se ducă; nu aveau nevoie să sufere ei pericolele, nici măcar neplăcerile năvălirei. Și astăzi fac tot astfel, cînd războiul se apropie de țara, asediul sau epidemia de cetățile lor. Cei săraci însă au trebuit să rămînă, pentru cuvîntul cel foarte sim-

8. *Lactantius*, de mortibus persecutorum, IX.
9. *I. Jung*, Römer und Romanen in den Donauländern, 1877, p. 107.

Indien

—

Catropius 287

J. Russus —

Propicius Flavius —

Aurelius —

Tunis Tiberianus 284, 286.

plu, dar nu mai puțin temeinic, că *nu puteau să fugă*, lipsindu-le mijloacele de a trăi în străini. Această deosebire se vede și astăzi atît de des, încît n'avem nevoie să mai stăruim asupra ei.

Bogații locuind însă, după obiceiul roman, mai ales prin orașe, înțelegem ușor cum aceste trebuiră să se despoporeze mai curînd. Violența năvălirei, pe care o vom vedea având în Dacia o asprime deosebită, necunoscută restului împărăției romane, contribui și mai mult la deplina desgolire a orașelor Daciei, care căzură în ruină, îngropînd sub dărămăturile lor și numele ce le purtase, astfel că astăzi să găsesc în Dacia foarte puține rămășiți de nume daco-romane, alipite de localitățile existente. Aceasta ne conduce la studiul toponimiei țărilor care constituiau cînd-va Dacia cea veche.

In expunerea de până aice, am avut prilejul de mai multe ori a adeveri vechimea unora din numele actuale de așăzări omenești. Astfelin *Mehadia* de la *Ad-Mediam*; *Turnu-Severinului* de la numele impăratului *Severus*: *Tapia* sau *Tapa* sat de lîngă Lugoș in Banat, de la vechea *Tapae*, unde Traian invinse pentru prima oară pe Daci: *Ghelmaria* de la *Germisara* [1]. Cătră aceste mai adăugim următoarele: *Pata* sat lîngă Cluj, care nu este decît vechea *Patavissa* sau *vicus Pata*, așezat pe tabula Peutingeriană lîngă Napoca, care se ridică pe locul Clujului de astăzi. *Tărchiiu*, un sat dintre Deșiu și Bistrița, la nordul Transilvanici, transformare românească a lui *Tarpeia* latin, satul fiind așăzat la baza unei stînci verticale uriașe de 400 de metri înălțime, și care primise la Daco-Romani acest nume, in asemănarea stîncei Tarpeia din Roma [2].

Dacă trecem munții in Oltenia găsim aice mai multe numiri, de origină veche, alipite de unele localități. Astfelin *Caracăl* oraș de lîngă Olt, care-și trage numele de la acel atît de caracteristic prin sunetul lui, al impăratului *Caracalla* [3]. Pentru derivarea acestui

1. Mai sus, p. 140, 209, 260 și 266.

2. Numele *Pata* trebuia să rămînă neschimbat ca și *Tapa*. Vezi mai sus, p. 140. *Tărchiiu* este o prefacere după toate regulele din *Tarpeia* latinesc. Ungurii au schimbat numele in *Torpeny*, iar Germanii Transilvanici in *Treppen*. Vezi *Ignaz Lenk von Trauenfeld*, Siebenbürgens geographisches Lexicon, Wien 1839, IV, p. 279.

3. Din punctul de videre fonetic, chiar dacă aplicăm acestui nume propriu, regulele de schimbări de sunete de la cuvintele comune, ceea ce adese

— Medio (Mohadia)

~~[illegible]~~

Sarmasul, Sarmasetul [illegible] de la ~~vechiul Sarmis (apotheosa)~~.

~~Sarmasul, Sarmasetul, Sarmasagul~~ tari numeri de sate în Transilvania, care sunt [illegible] de la vechiul Sarmis

‡ ci de la vechiul nume al satului numit astăzi Recica și care se chema la Romani Romula sau Romana, de unde Romanați ~~[illegible]~~ la în vechile documente sau Romanați, prin sufixul latin ~~[illegible]~~ ctiu ates alipit pe lângă nume.*)

---

*) La Recica s'a găsit o inscripție în care din timpul lui Filip arabul în care localitatea se ~~[illegible]~~ numește Colonia Romula. (Vezi Annaeh Academiei Serie II Tom VIII, p. 14)

(v. mai pe larg note 25 mai jos)

‡ Andrian numele propriu de la Adrianus. Vezi de exemplu Andrian fabricant în [illegible] din 1746 Oct. în Ur. Uricariul VIII, p. 1. actul de la Petru Schiopul din 1544, idem, E. p. 229. Un al brevilor de la Vasile Lupu 1635, idem XIV, p. 97 [illegible] patriot din 1786, idem p. 120. Cu locuitor acest numele lunei Decembrie ~~[illegible]~~ Indrea de la Andrian ~~[illegible]~~ ce cad în [illegible] luna

nume de la acel al impăratului roman, mai vorbește și altă împrejurare.

Lîngă Caracăl se află ruinele unei vechi cetăți, pe care poporul o numește astăzi *Antina*, nume ce aduce aminte de *Antonina*, încît se vede că ambele nume a le impăratului Antoninus Caracalla a fost împărțite pe aceste doue creațiuni a le sale. La Antina s'au găsit urme de întăriturĭ romane, doue morminte romane, și tot aice se întîlniau cele doue ramuri de șosele romane care vineau, unul de la Celeiu, celalalt de la Islaz, încît invederat că în acest loc a trebuit să fie o stațiune romană [1]. În sfîrșit mai adăugim o a treia concordanță caracteristică. Nu numai numele capitalei, dar și acel al întregului județ este roman, anume *Romanați*, care nu vine de la ~~Romînați~~, cum credea istoriografia noastră mai veche, ~~fiți de la *Romanacius*, precum vin *cărnați* de la *carnacius*, *fînați* de la *fenacius*~~. Mai adăugim tot în acest județ,

Roma - nați

ori nu are loc, încă derivarea lui *Caracăl*, de la *Caracalla* este pe deplin regulată. Accentul s'a păstrat pe aceași silabă. Vocala *a*, cea mai stăruitoare, a rămas neatinsă, ca și în *Para* și *Tapa*, și numai în ultima silabă s'a întunecat în *ă* din pricina perderei ultimei silabe latine.

4. Regula fonetică a schimbărei lui *a* înainte de *n* în *î* nu se aplică la numele proprii, de unde cele toate numele păstrate de la Romani în care se întîlnește pe *a* înainte de *n* au păstrat sunetul *an* și nu l'au prefăcut în *în*, precum s'au întîmplat lucrul în cuvintele comune. Așa avem și astăzi numele de *Anton* (de la care tocmai derivă Antonina și Antina) care au rămas neschimbat, de și se constată invederat că este de origine latină, întru cît era un nume obicinuit la coloniștii romani din Dacia (vezi de exemplu C. I. L., III, 1, No. 1474 *Antonius* Victor miles leg. VI victricis, aflată la Grădiștea, No. 1594 *Antonius* Nicanoris, găsită la Reclca lîngă Caracăl; No. 1004 L. *Antonius* Appolinaris veteranus leg. I adj., găsită la Alba Iulia). De asemene cu *Alexandru*, în forma lui poporană *Lisandru*, însă nici odată *Lisîndru*, rămas de asemine de la Romani (C. I. L., III, 1, No. 1137 Afrodisius *Alexander*, găsită la Alba Iulia; No. 1190 Septimius *Alexander*, idem; No. 1294 Aurelius *Alexander*, găsită la Zalatna). De asemene s'a păstrat sunetul *a-an* în *Traian* sau *Troian* rămas de la întemeietorul Daciei; numai puțin acel de *Vulcan*, păstrat ca nume propriu la munțele, pasul și satul *Vulcan* și fără înțeles în limbagiul comun. Mai caracteristic este încă următorul nume propriu în care s'a păstrat sunetul *a-an*, anume muntele *Crestianilor* din Transilvania de și în limbagiul comun, latinescul *chrestianus* a dat *crestin* și prin contragere *creștin*. Aice se poate constata cu evidență că numele proprii nu se

cel mai bogat in păstrarea de vechi denumiri, aceea a orașului *Turnu*(-Măgurele), care este vechiul oraș *Turris*, amintit de Procopius tocmai prin această regiune [5].

Dacă însă urmele numelor vechi de orașe rămase in Dacia sunt atit de sărace, aceasta se explică cînd luăm in privire, ca viață orășănească dispăru din Dacia din cauza violenței năvălirei, pe cînd dînsa fu scăpată in provinciile romane a le Europei apusene. De aceea pe cînd viața culturală in Galia, Spania sau Italia urmează inainte a se desvolta, chiar in timpul dominațiunei barbare, in Dacia ea incetează de o dată cu retragerea legiunilor, cînd atunci se va fi retras și restul cetățenilor bogați de prin orașe, care mai inimoși, nu vroise să-și părăsască sălășluințele lor, cît timp mai licărise măcar o umbră de speranță despre mîntuirea țărei lor. Am văzut că ultima inscripțiune pusă de Romani in Dacia este din anul 260, și după aceea incetează ori ce manifestare culturală a poporului daco-roman, ceea ce nu insemnează că poporațiunea acestei țări s'ar fi strămutat dincolo de Dunărea, ci numai atita că acei rămași nu știeau scrie, sau chiar dacă ar fi știut, aveau altă ceva de făcut, in mijlocul neorinduelilor unei stări chaotice, decît de a ingriji de mormintele străbune. Nu este deci de loc lucru afară din cale de a videa pe Atila indreptîndu-se la Romani pentru a-și dobîndi ministrii sau ajutoarele de guvern a le impărăției sale, și că nu-l videm luîndu-i din poporațiunea romană, care se afla in imperiul seu [6]. Ar fi

supun în totul regulelor obicinuite a le schimbărei sunetelor in cuvintele comune. *Dlomin* de la *Romanus*, putea trece drept cuvînt comun: de aceea prefacă pe *a* in *i*.— Dl *Hasdeu* Etymologicum magnum Romaniae, București, 1888. II, s. v. derivă numele *Antina* tot de la un nume vechiu, insă nu de la impăratul Antoninus Caracalla, ci de la vechea cetate dacă *Archinna* (Arcina) redată de Ptolemeu.

5. *Procopius*, de bello gothico, III, 14.

6. *Hunfalvy*, Die Rumänen und ihre Ansprüche. Pest, 1885. p. 20.

‡ În Transilvania întâlnim numele de sat: Sărmașul, Sărmășelul, Sărmașagul care se derivă îndrăzneț din Sarmis.

aequa

aigues-mortes

‡ Un exemplu izbitor al aspectului că cuvintele din numele proprii urmează alte reguli de schimbare fonetică decât acele limbii comune ni-l dă prefacerea terminului aqua din latinește în limba franceză. ~~[illegible]~~ În cuvântul comun eau; în numele propriu aquas-mortuas = aigues-mortes, (oraș în sudul Franciei). — ~~[illegible]~~ (agua [illegible] greco moderno)

* Aceste etimologii lasă o bănuială: numai termini prefac într-adevăr pe t în ch ~~[illegible]~~ mai ales în ardelenește muster = muschi; dar inversul ~~[illegible]~~ a lui ch în t precum s'au constatat ~~[illegible]~~ prefacerea lui ἄχυρα în antina așa de [illegible]?

fost greu regelui Hunilor a-și găsi miniștrii, de care avea nevoie, la țaranii din Dacia, din care am văzut mai sus, cu prilejul studiului tablelor cerate, că dearîndul nu știeau carte [7].

Dacă însă, odată cu orașele, au dispărut aproape toată, și terminologia geografică daco-romană a locuințelor omenești, afară, în natură, la cîmp și la munte, au rămas în destule urme a le vieței Daco-Romanilor prin aceste părți, niște urme care nu se pot explica, dacă vom admite dispariția din Dacia a populației acesteia și vom înlocui-o cu elemente străine.

Nume de munți ne a fost păstrate puține în scriitorii timpurilor vechi, căci antichitatea nu iubia munții și îi înconjura pe cît îi stătea prin putință. Șvițera, țara frumusețelor naturei pentru noi modernii, era privită cu groază de către Romani. Acele denumiri însă ce ne au rămas amintite prin cărțile vechi, se regăsesc toate în gura poporului romîn de astăzi.

Ast-fel numele generic al *Carpaților*, amintit de Ptolemeu [8], de și nu s'a păstrat la Romîni pentru a însemna întregul lanț ce străbate țările lor, a rămas alipit de mai multe piscuri, precum muntele *Carpatin* în județul Muscel și altul cu asemene nume în acel al Gorjului [9]. Această aplicare a numelui generic al lanțului, cum se afla la cei vechi, la niște piscuri singuratice, de către poporul romîn, dovedește o continuitate învederată a locuinței sale în sînul lor; căci este peste putință de a explica altfelîu păstrarea acestui nume în gura poporului romîn, și încă ca vechiul sufix romanesc *in*, dacă nu admitem că originea lui să cadă în acel timp, cînd numele de Carpați trăia în gura popoarelor din Dacia. Acc-

7. Mai sus, p. 242.
8. *Ptolemeus*, III, 8: *Καρπάτης ὄρος*.
9. *Frunzescu*, s. v.

iași împrejurare ne-o dovedește păstrarea unui altui nume, pe care cei vechi îl dădeau Carpaților, anume acel de *Caucazus mons*, nume ce se regăsește în *Caucaland* al lui Ammianus Marcellinus în care se refugiară Goții, loviți în cîmpia munteană, precum și în Ptolemeu, în tribul dac al *Caucoensilor*, nu mai puțin în numele muntelui *Cogaeonum*, în acărei peșteră se retrăsese Zamolxis. Aceste numiri resumă și astăzi în acea de *Cocau*, munte din județul Muscel, așăzat pe lîngă Olt, pe acolo tocmai pe unde un legionar din legiunea I Minervia, trecînd pe timpul expediției lui Traian, consacră mai tîrziu o inscripție matroanelor Aufane, un fel de zine casnice, în amintirea acestei a sale treceri spre la fluviul Aluta, lîngă muntele Caucazus[10].

Mai amintim și *muntele Crestianilor* nume deosebit în forma lui de acea a cuvîntului limbagiului comun *creștin*, și care derivă de a dreptul și aproape fără schimbare din cuvîntul latin *chrestianus* care însemna pe creștin, încît numele latinesc de mons chrestianorum s'a prefăcut în românește în muntele Crestianilor. Tot așa și numele de *Vulcan*, dat atît pasului pe unde intră Jiul din Transilvania în Muntenia cît și unui munte din apropiere, pe care se vĕd încă urmele unui crater; nu mai puțin poartă acest nume și un sat din Transilvania, la gura pasului cătră acea țară. Dînsul este învederat rămas de la Romani, care însemnase cu el un munte cu aparență vulcanică, pe cînd astăzi el a rămas ca nume propriu, fără înțeles, în gura poporului român. Tot astfelin este și cu *dealul Marmura* din Transilvania, care a păstrat pănă astăzi numele lui, de la piatra ce se extrăgea din el.

10. *Akner*, Anhang No. 17: „Matronibus Aufanibus Caius Iulius Mansuetus miles legionis I Minerviae piae fidelis votum solvit libens merito fu . . e . . *ad Alutum flumen secus montem Caucazi.*" Vezi mai sus. p. 93 și 183. „Caucalandensem locum" în Amm. Marcell., XXXI, 4.

Dacă însă numele de munți rămase de la cei vechi în terminologia geografică a țărilor române sunt în număr restrîns, din potrivă acele ce se referă la rîuri sunt în destul de numeroase. În deobște toate numele rîurilor mai mari sunt rămășiți din nomenclatura veche a țărilor române și anume nu atît din acea romană, cît mai ales din acea împrumutată de însuși Romanii de la predecesorii lor pe acest pămînt. Sciții, Geții și Dacii. Această continuitate a denumirilor dovedește de odată două lucruri: stăruința Dacilor sub stăpînirea romană și acea ne întreruptă a Romanilor în Dacia, de la colonizarea lui Traian pănă în zilele noastre.

Fiind însă că în lungul răstimp, cît a trecut de la Romani pănă astăzi, s'a întîmplat în numirile rămase transformări fonetice, de aceea pentru identificarea numelor moderne cu acele vechi, nu ne mai putem mărgini numai la reproducerea numirilor identice, precum am făcut'o spre a constata păstrarea numirilor dace în gura Românilor, ci va trebui să intrăm în o cercetare a acestor denumiri, spre a dovedi că numele de astăzi sunt într'adevăr, în gura porului român, rămășiți străvechi.

Cel întăiu nume de rîu ce se constată a fi rămas de la cei vechi este acel al *Dunărei*, în forma pe care o are la Românî cu sunetul *r*, care este cu neputință de dedus din numele latin sau grec al fluviului: *Danubius*, Δανούβιος, care nu conține nici această literă, nici vre o alta din care ea să fi putut să derive. Numele românesc *Dună-re* își găsește etimologia în două cuvinte albaneze, *dane* sau *dene*, care însamnă *purta* și *re=nour*, încît Dunăre ar fi vrut să zică în limba tracică, din care gintă se trag și Albanejii de astăzi, *purtător de nouri*. Tocmai așt-fel însă este raportată însemnarea, pe care numele acestui fluviu îl avea la

Traci, de către Samonicus, scriitor roman posterior cu un veac lui Traian, care spune că in limba națională a Tracilor *Danubiu ar insemna purtător de nouri*[11]. Această insemnare a numelui Dunărei se vede și de pe transcripțiunea inţelesului seu in forma latină a numelui *Da-nubius*, care conține cel puțin cuvîntul *nour nubes*. Numele grecesc *Δανούβιος* este o reproducere a celui latin, ne avînd in grecește nici un inteles, pe cînd numele fluviului la Greci era *Ἴστρος*. Cuvîntul *Dunăre* nu poate fi insă de origine albaneză, de oare ce Albanejii n'au locuit nici odată pe malurile ei. El trebue deci să fie de origine dacă, adecă tracică, trăgîndu-se din limba unui popor de aceeași rasă cu Albanejii de astăzi. Dacă deci numele de Danubius sau Istru nu ar putea proba nimic in privirea stăruinței Romînilor in Dacia traiană, de oare ce cursul fluviului ce'l poartă este atît de lung, incît feliuritele popoare ce locuesc pe malurile sale ar fi putut să'l transmită posterității, nu este tot ast-fel cu numele seu dacic de *Dunăre*, care au putut fi păstrat numai de strănepoții acelui popor ce i-l dăduse pentru prima oară. Intr'adevăr dacă Romînii ar fi plecat din Dacia sub Aurelian și s'ar fi dus tocmai peste Balcani, nu l'ar fi uitat ei in timpul de aproape 1000 de ani, cît au stat indepărtați de fluviu, și l'ar fi putut ei readuce in Dacia și da din nou apei, după un răstimp atît de indelungat?

D'intre afluenții Dunărei amintim intăi *Prutul* și *Siretiul* acăror identificare cu numirile vechi s'a făcut mai sus, apoi *Mureșul* numit in vechime *Μάρις*, Marisia și Mariscus, cu care nume incă pe vremea Sciților se insemna și Oltul, ba chiar si partea superioară

11. Ap. *Lydum* de magistr. rom., III, 32: „*Δανούβιον δὲ τὸ νεφελοφόρον ἐκεῖνοι καλοῦσι πατρίως.*" Această fericită derivare a numelui Dunărei a fost făcută de Dl *Hasdeu*, Ist. crit. p. 293.

a cursului Tisei. Tot vechiu este și numele afluentului acestui din urmă, riușorul *Mara*, și din conbinarea celor done nume de Mara și Mureș se explică numele de *Maramureș* [12].

Cerna, numele riului de pe granițele Banatului și a Transilvaniei, provenit din slavizarea numelui vechiu al Tiernei numită și Zerna, Tsierna și Dierna [13].

Bârsava, numele unui afluent al Timișului, pe care in vremile vechi era așezat orașul dac Bersovia sau Bersobis, care dispărind, au lăsat numele seu alipit de riul lîngă care se ridica [14].

Motrul, afluent al Jiului pe partea lui dreaptă, curgînd la puțină indepărtare de Turnu-Severinului, care și-a păstrat numele de la vechiul riu dac Mutria, lîngă care se afla stațiunea Ad Mutriam sau Amutria [15].

Lotrul afluent pe dreapta Oltului, indată după intrarea lui in Muntenia, nume păstrat de la vechiul dac, Lutera sau Rutela, lîngă care se afla stațiunea Ad Rutelam sau Arutela [16].

Afară de aceste nume vechi cercetate in paginele precedente mai putem constata păstrarea numelor vechi la următoarele riuri :

Timișul, de la Tibiscus cu accentul pe silaba ultimă, ceea ce s'intîmplă in de comun, cînd cuvîntul originar a fost scurtat, că accentul nu se strămută, ci se păstrează pe silaba accentuată veche, care devine ultima, prin lepădarea celor ce vin după dînsa. Este de observat că limba magliiară, care ridică in tot deauna accentul mai sus, l'a strămutat din *Timiș* pe silaba

12. Mai sus, p. 34 și urm.
13. Mai sus, p. 68.
14. Mai sus, p. 139.
15. Mai sus, p. 153.
16. Mai sus p. 154.

intâi *Timeș*, care singură imprejurare ar fi o dovadă indestulătoare că acest nume a fost pastrat de la Daco-Romani prin mijlocirea poporului romîn și nu prin acea a poporului maghiar. Este și curioasă pretențiunea că Ungurii să'l fi luat ei din gura Daco-Romanilor și apoi să'l fi transmis Romînilor, cînd este cunoscut că Ungurii vin in Dacia tocmai prin veacul al X-le, și cine au putut oare să păstreze acest cuvînt timp de 7 veacuri, de la retragerea lui Aurelian pînă la venirea Ungurilor, pentru a'l transmite lor, dacă poporul de baștină al Transilvaniei, urmașii direcți ai vechilor Daco-Romani, ar fi părăsit țara la 270? [17]

Tisa, de la Tisia, Tisianus, de și numele acestui rîu se confundă une ori la cei vechi cu Tibisia, Tibiscum [18].

Crișul de la Grisia sau Grissia [19], afluentul intermediar al Tisei intre Sămeș și Mureș.

---

17. In privirea fonetică observăm că neprefacerea lui *t* in *t* inainte de *i*, este normală, de oare ce i nu este accentuat, precum spre exemplu și in *părticea* din *particella*. Comp. *Onciul*, critica teoriei lui Rosler in Conv. lit. XIX p. 184). Cît despre schimbarea lui *b* in *m* (Tibiscus-Timiș), aceste sunete labiale par a se fi confundat in limba tracică, de oare ce intîlnim astăzi la Albanezi cuvîntul *macat, mucat* derivat și in înțelesul de *peccatum* latin.

18. *Iordanes* V, Tisianus, XXXIV, Tisia; *Amm Marcel.*, XVII, 13, Parthiscus; *Geogr. Ravennatis*. Tibisia; *Gruter*, Inscriptiones, No. 448, 4, Tibissus. — Se pretinde incă a se intimpina o greutate fonetică, anume *t* fiind accentuat, se susține că *t* inainte de el trebuia, in cazul cînd *i* ar fi fost lung, să se prefacă in *ț*; car in cazul cînd ar fi fost scurt *t* ar fi rămas neschimbat, insă *i* s'ar fi prefăcut in *e* sau s'ar fi diftongat in *ea*. In cazul deci cînd *i* ar fi lung Tisia ar fi trebuit să dee in românește *Țișă*, iar cînd ar fi scurt *Teșă* sau *Țeașă*. Această regulă fonetică este insă neexactă: Cuvintele latine in *ti* păstrate in românește nu au urmat un singur mod in prefacerea lor din limba mumă in a noastră. Astfel *titi* cu *i* scurt au dat contra regulei, după care nu ar fi trebuit să se sibileze, *te*, pe cînd *timeo* tot cu *i* scurt a dat *tem* și *tiha*, *teiu*. *Tingo* cu *i* lung, care ar fi trebuit după acea regulă să dea *țing*, a produs mai multe compuse toate cu *t*, *ating*, *inting*; iar *titio* cu *i* scurt nu a dat nici pe *e* nici pe *i*, ci a schimbat pe *i* in *ă*: *tăciune*. Cînd constatăm o asemene neregulă in prefacerea unui sunet, nu ne este permis a susținea neschimbarea lui *t* in *Tisia-Tisa*, de și este urmat de *i* lung și accentuat, după analogia lui *ating, inting*?

19. *Iordanes*, XXII. Fonetic in totul regular.

Sameşul de la Samus, numele riului păstrat de o inscripţiune, raportată mai sus, in care unul Valerius Valentinus soldat din legiunea a XIII-a gemină, edil din colonia Napoca, spune că au inscris la recensiment regiunea *Samului* impreună cu aceea de peste val [20]. Acest *Samus* dat de inscripţiune unei regiuni numită astfel de la riul ce o străbătea, il credem noi prototipul dac, din care s'au derivat numele *Sameşului* de astăzi, numit une-ori şi *Someş*. Analogia formaţiunei lui Mureş din Maris explică pe acea a lui Someş din Samus, analogia fiind in limbă unul din mijloacele cele mai obicinuite de formaţiune a cuvintelor.

Oltul numit Alutus sau Aluta in Ptolemeu şi alte izvoare vechi, s'a prefăcut in gura Romînilor in *Olt* prin prefacerea lui *a* in *o*, ca in *oltar* din *altar*, *lotru* din *latro*, *porumb* din *palumbus*, *Troian* din *Traianus*. Cît despre elisiunea lui *u* dintre *l* şi *t* observăm că ea se intîmplase incă pe timpul Romanilor, de oare ce o inscripţiune numeşte acest riu cu diminutivul contras *Altinus* [21].

Buzeul care se regăseşte in viaţă sf. Sava martirul sub forma *Movσαῖος*. Autorul acestei vieţi, puţin posterior morţei martirului, spune anume că Sf. Sava, indrăznind să ramînă in Dacia de peste Dunărea, după cumplită persecuţie făcută de principele

20. C. I. L., III, 1, No. 827: „Deae Nemesi reginae Valerius Valentinus beneficiarius consularis, miles legionis XIII Geminae Gordianae aedilis coloniae Napocae, a censibus subsignavit *Samum* cum regione trans vallum imperatore domino nostro M. Antonio Gordiano Augusto et Aviola consulibus X Kal." Mai sus, p. 205.

21. Cu toate aceste Dl *Nădejde*, Contimpuranul IV, p. 253 susţine că „prefacerea grupului *al* in *ol* s'a intîmplat in alte limbi romanice, la noi insă nu." Se vede de departe că aceasta *lege* a fost scoasă numai din cuvîntul Olt, de oare ce prefacerea lui *a* in *o* se constată intr'un chip invederat; *nu se constată insă prefacerea grupului al in ol*!! (a lui *al* in *or* nu se poate insă tăgădui: p*a*lumbus, p*o*rumb). — *Ukner*, Anhang, No. 28: „ab *Altino* usque ad flumen Danuvium".

got Atanaric contra adepților lui Ulfilas și a creștinismului, întîmplată în anul 355, este ucis și el din ordinul principelui, și anume prin înecare în riul Museus. Forma acestui nume este înviderat foarte apropiată de acea a numelui de astăzi a riului Buzeu. Redarea sunetului inițial în grecește prin *m* în loc de *b* se explică din împrejurarea, că limba grecească nu posedă sunetul *b* în alfabetul seu, și că este nevoită să'l înlocuiască sau prin *m* sau prin *p*; după ortografia mai nouă, chiar prin *mp* [22].

Ampoiul sau *Ompoiul*, numele unui riușor din Transilvania, afluent al Mureșului, care'și trage numele de la vechiul oraș dac Ampeium sau Ampeia. În caz cînd numele corect al riușorului ar fi Ompoiul, am avea aceeași prefacere a lui *a* în *o* constatată la numele Oltului. Numele ungurese *Ompoly* se vede că este format din acel românesc, după analogia lui *czympolia* din *cimpoiu*. Litera *l* nu se află în prototipul dac [23].

S'ar mai putea adăugi la această enumerare numele *Argeșului*, care după toate probabilitățile derivă din acel scitic de *Ordessos* și acel al *Jiului*, care pare a se regăsi în prima silabă a riului *Gilfil* pomenit de unele izvoare vechi [24].

Pentru a sfîrși cu nomenclatura păstrată pînă astăzi în gura Românilor din epoca daco-romană amintim încă numiri ca *Masa lui Traian*, dat unei mari tăieturi în forma unei mese uriașe ce se află în mun-

22. Συναξαριστὴς Νικοδήμου Ἁγιορείτου, (Colecție de viețile sfinților) Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1845, IX, p. 55: „διὰ τοῦτο ἔφερον αὐτὸν εἰς τὸν ποταμὸν Μουσαῖον, καὶ ἐκεῖ βαλόντες... ἔπνιξαν αὐτόν."

23. C. I. L., III, 1, No. 1293, ordo Amp; 1308, ordo Ampeic. Comp. *Hasdeu*. Etimologicum magnum Romaniae, București, 1887, I, p. 1106.

24. Mai sus, p. 35. Asupra lui *Gilfil* vezi *Iordanes*, XXII și *Geogr. Raven.*, IV, 14. Dl *Onciul* în Conv. lit., l. c. ar admite derivarea lui Argeș din Ordessos. Dl *Hasdeu*, Etymologicum magnum, II, s. v. nu primește această derivare.

V O dovadă despre reproducerea sunetului b prin m în limba grecească ~~...~~ se află tocmai vară în Leo Grammaticus, Bonn, p. 208 care scrie pe Sennacherib Σενναχερεῖμ. Și asemenea Chalcocondilas, ~~Bonn~~, ~~p. 337~~ ~~...~~ scrie numele Basarab, Μασαραμπα, p. 338 :: τὸν Δάνον τὸν Μασαράμπα παῖδα.

~~p. 338~~

Tarone arrata pare a i gări un sprijin în poporul ce portă
Tarone numele cucerilorului Daciei sub Dat în romanul
despre vocalismul slav: Troian, nici odat Traian. Vezi bine
oară în doc. din 1642 [illegible] de la Troian pace 6 vechim
v. Iorga Studii și Doc., VI p. 299. Dar pentru a
Slavii în acest p Troian ei trebie la 6 schimbat în
și prenumel despre vocalismul din Tătarul Traian
și cunt bine numai cu l'a poporul și Rotacism
Studii și Romanii.

Troian la Slavi nu insamnă tare, mari, ci
nici cu sensul și divinitate ca și schimbați
și Romani și nici cuvântul împăratul și
Romănii a cu Slavii vreuri a altăcum. Vezi
Studii Archivele p Iorga și Radu Vasile, Romănii
Dunăreni în Analele Acad. rom. II, Tomul XVIII 1896
Ca Troian nu fiind Traian și la Slavi 6 Romani în sensul
D. O. Densusianu Viața și l. l. rom., p. 268-269. Mai
comun și poate sprijini Traian a existat sensul,
acăruia pentru ca nu vrea să aibă a schimba în
Slavi, și 6 Romanii la Slavi. Cât despre formele lui
pentru lui au [illegible] și mai
nu, la nu a dispărut și Numele Traian. Vezi și
Vrea nu, notă 4. Există apoi o legendă a Eraiului
Troian, și Dorinței fată lui Pachel / Decebal /. Pachei
pentru a scăpa și armatele lui Troian nu prinsă
și-și în Stânca cu apă și numită Cuhlea. Vezi
și Densusianu. Vrea 6 Povești 6 Stăpânire Romă
nă în Carpați în Dacia II, 1890, p. 470 și urm.

Cum să se explice acuma păstrarea unor nume de munți și de riuri mari și mici, precum și alte nume de elemente geografice puse in legătură cu intemeietorul Daciei in gura poporului romîn, in o formă care le apropie așa de tare de aceea ce o aveau pe timpul Daco-Romanilor? Este cunoscut că un popor nou dă in tot deauna așăzărilor sale nume luate din limba sa proprie, și că tot astfel botează el și formele geografice in sinul cărora el colindă sau se așază. Un lucru este insă mai presus de ori ce indoială: majoritatea numelor de riuri mai insemnate din țările locuite de Romîni sunt așa feliu, incit reamintesc numai decît numele vechi dace. Cum s'au putut ele oare

25. Aceste nume de Pratul lui Trojan sau valul lui Trajan, nu sunt iscodite de erudiția nouă romînă, cum îi place a crede D-lui *Hunfalvy*.` Cel intăi se află insemnat intr'o carte tipărită in 1666, pe cînd erudiția romînă nu văzuse incă lumina zilei: Das alte und neue teutsche Dacia, das ist Beschreibung des Landes Siebenbürgen, Nurnberg 1666 (Bibl. Academiei, Colecția Sturza. No. 2680), aceiași carte care face din Decebal pe Neamțul Ditschwald (vezi mai sus p. 66 nota 9). La pagina 250 găsim: „Kerestes-Mezo, *Prat de la Trojan*." Cît despre valul lui Traian, el se află amintit de *Alexandru Amiras* cronicar din veacul trecut (Letopisețele publicate de M. Cogălniceanu. III p. 129) sub numele de *Hindichiul lui Trajan*. Persistența numelui lui Traian alipită la șoselele rămase de la Romani este mărturisita de toți scriitorii nepărtinitori: *I. Jung* die romanischen Landschaften du röm. Reiches, p. 379 nota 2. *Duruy*. Histoire des Romains IV, p. 256 nota 2 „On voit encore sur la rive droite de l'Aluta du Danube au montagnes, les restes d'une voie romaine, que les Valaques appellent *calea Traianului*." *C. de la Berge*, Essai sur le règne de Trajan, p. 49: „L'existence d'une voie romaine traversant la petite Valachie du nord au sud, aboutissant a Gieli (Celeiu) et encore appellée dans le pays: *calea Traianului*."

acele prezente. Dacă poporația daco-romană a fugit din Dacia la venirea barbarilor, atunci cine a rămas aice pentru a spune noilor veniți vechile numiri a le riurilor? Și apoi să se observe că de la năvălirea Goților se strecoară prin Dacia unele după altele mai multe popoare nomade, care nu se așază aice, ci colindă cît va timp prin Dacia și apoi o părăsesc, pentru a nu se mai întoarce. Astfel pentru a nu cita decît pe cele de căpitenie enumerăm: Goții, Hunii. Gepizii și Avarii. In sînul unei asemene veciuice schimbări, cum vroim noi ca nomenclatura apelor să fi păstrat un caracter statornic, cînd elementele etnice ce se apropiau de paturile lor se schimbau necontenit? Pentru a explica această stăruință a denumirilor nu trebue admis oare un element statornic al poporației, care rămînea ca pietrile în fundul unui riu cu valurile necontenit schimbătoare? Și să nu se creadă că ar fi de ajuns a se presupune că rămăsese în Dacia cîți va copii rătăciți de ai vechilor locuitori, care ar fi învățat denumirile străvechi noilor oaspeți. Pentru ca nomenclatura veche să se păstreze într'un chip așa de obștesc, trebue numai decît ca și elementul etnic ce o reprezintă să fi fost numeros, să fi avut așa de mare întindere, încît să fi făcut de prisos închipuirea unor noue nume pentru însemnarea formelor pămîntului și a apelor Daciei.

Se întîmpină la toate aceste argumente ponderoase

numai împrejurarea, că unele denumiri ar fi greu de explicat în forma lor actuală în gura poporului român, după felul prefacerilor cuvintelor vechi a le acestei limbi, încît s'ar părea că unele din aceste numiri s'ar afla astăzi în gura poporului român, transmise de alte limbi decît de graiul românesc. Am văzut că la o cercetare mai amănunțită, cele mai multe din întîmpinările aduse nu pot sta mult timp în picioare. Totuși dacă chiar unele forme ar mîfățoșa oare care greutăți, nu trebue oare luat în considerație, că poporul român a trăit alăturea cu neamuri străine timp de aproape o mie de ani pe pămîntul Daciei, și că, în acest lung restimp, el a fost mai în tot d'auna supus lor politicește? De mirat ar fi oare, dacă s'ar fi furișat în prefacerea vorbelor românești, cîte-va tonuri și inflexiuni, care să nu se mai poată explica, numai cît din firea și regulele acestei limbi [26]? Avem chiar un exemplu clasic despre modul cum înrîurirea vocalismului străin a putut modifica forma unui cuvînt daco-roman. Este numele *Cerna*. Acest riu, care ar trebui, să poarte numele de *Zerna* sau *Zîrna*, după forma prototipului seu dac, și analogia cum numele plintei dace prodiorna s'a prefăcut în acel de zîrnă, (dînd naștere și verbului *a se zîrni*), se numește astăzi *Cerna*, alipindu-se forma dacă de cea așa de apropiată slavonă [27].

Să nu se caute deci pete în soare! Nomenclatura orografiei și a idrografiei Daciei a rămas și astăzi aceea ce era cu aproape de 2000 de ani în urmă, pe timpul vechilor Daci. A trebuit deci să fie un popor așezat statornic pe aceste locuri, care să transmită asemene denumiri pănă în zilele noastre. Acest popor nu

26. Comp. *Pic*, Zur rumänisch-ungarischen Streitfrage, Leipzig 1886 p. 20, nota 1.

27. Vezi mai sus, p. 68.

poate fi altul decît Românii, care formați din vechii Daci și din Romanii ce li s'au suprapus, au aruncat astfel puntea de trecere între epoca veche și acea modernă.

Nu putem, fără a apuca mai înainte faptele istorice de cum ele s'au petrecut, expune și celelalte argumente care vin în sprijinul stărnirei Daco-Românilor în patria lor. V'om vedea însă din șirul de mai tîrziu al întîmplărilor, prin care au trecut viața Românilor, că întreaga lor istorie stabilește pe deplin adevărul, că dînșii nu-și au părăsit nici o dată în massă țara lor de la nordul Dunărei, pentru a căuta aiure scăpare și adăpostire, și că tema părăsirei Daciei a fost iscodită numai cît de protivnicii neamului românesc, pentru a întemeia niște pretenții politice [28]. De o cam dată atîta să ne fie de ajuns, de a fi tăiet rădăcina chiar a acestei teorii, care își găsia sprijinul ei cel mai puternic în spusele istoricilor romani, acărer valoare am analizat'o, și în pretinsa lipsă de nume geografice în Dacia, care să'și tragă originea lor din epoca romană.

Putem deci privi poporul român, ca rămas în Dacia și după ce Romanii o părăsesc, și urmări mai departe istoria lui în aceeași țară unde își are începutul.

Rezultatul stăpînirei Romanilor asupra Daciei fu din cele mai însemnătoare. De și această stăpînire ținu aicea mai puțin timp decît în alte provincii a le împărăției, efectele ei se simțiră mai adînc decît pretutindene aiure, din pricină că, precum am văzut, nicăirea elementul romau nu se năpustise cu așa de covărșitoare putere asupra unui colț de pămînt, pen-

28. O tratare deplină a acestei însemnate întrebări am încercat'o în scrierea mea Teoriea lui Rösler, Iași 1884, publicată și în o ediție franceză sub titlul les Roumains au Moyen-âge, une énigme historique, Paris 1885 (Leroux).

20503

tru nici o altă regiune ne înfîndu-se măsuri de colonizare așa de întinse, ca pentru agonisita lui Traian.

De aceea și acei 164 de ani de stăpînire romană fură îndestulători pentru a întuneca cu totul în gura poporației băștinașe, idiomul indigen, astfel că astăzi să se regăsească numai slabe urme din el în graiul poporului român: fură îndestulători pentru a transforma chiar felul tipului rasei copleșite, așa că exemplarele cele mai mîndre a le rasei românești de astăzi, să nu se plece spre caracterul dac, ci mai mult spre cel roman; fură îndestulători spre a sfărîma pe toate celelalte individualități străine, aduse prin colonizare chiar pe pămîntul Daciei, întinzînd pe toate aceste elemente deosebite, indigene și imigrate, puternicul strat al individualității romane, care ca o apă adîncă coperi totul, fără a lăsa măcar să se mai prevadă prin străvezala ei elementele înecate.

Astfeliu se urzi în Dacia o nouă făptură de caracter roman, de o energie ne mai pomenită, ce păstră trăsăturile ei caracteristice, cu toată năpustirea unor roiuri nesfîrșite de elemente străine, care cu furia particulară sălbătăciei și barbariei neîmblînzite, se rostogoliră în imensul răstimp de o mie de ani peste natura sa de granit, fără a putea să o destrugă, fără ai ataca inima și mărunțaele, și cel mult numai încrustînd pașii lor pe puternica-i scoarță.

De aceea vom vedea eșind din noianul năvălirei, în care totul părea că se va cufunda împreună cu marele întreg de care Dacia se ținuse, o naționalitate de caracter roman, care ca o insulă împinsă de puterile telurice la suprafața apei, arătă întâi pe dinsa un colț al uscatului, apoi un altul, până ce însfîrșit, coperită de verdeață și devenită lăcaș de viață pămîntească, ca se lăți necontenit și tinde acuma tot mai mult să cuprindă locul ce i se cuvine.

Impreună însă cu caracterul roman se păstră în sînul poporului romîn o altă însușire legată de el: tendința către cultură și civilizație, care deosebise pe Romani de lumea peste care ei se întinseseră. Această tendință fu tot deauna vie și rostită în inima poporului romîn: dar nici o dată în lume nu așteptă atîta timp prilejul de a o manifesta. De aceea și nici un alt nu se răpezi asupra culturei și cu o așa foame, cu o așa însetare, ca poporul romîn; nu o sorbi și o asimilă cu o așa de necomparabilă putere; nici un popor nu arătă o așa destoinicie de a se urca de odată de pe treptele de jos ale unei primitive barbarii, pe acele ce conduc către deplina lumină.

În cucerirea lui Traian stă zemislirea naționalității noastre: tot în ea stă și principiul progresului implîntat și nedespărțit de a noastră ființă. Cînd mai tîrziu vom întîlni în poporul romîn acea puternică năzuință către cultură și civilizație, să nu uităm nici odată că originea și începătura acestei tendințe stă în perioada vieței romane. E drept însă că această viață, care tocmai pe cînd se implîntă în Dacia, ajunsese pe povîrnișul decăderei, nu ar fi putut da o odraslă atît de roditoare dacă nu s'ar fi altoit pe vița cea plină de vigoare a rasei traciee din poalele Carpaților.

Aceste două împrejurări să fie pururea prezente minței noastre, dacă voim să înțelegem lupta cea încordată, dusă în timp de veacuri pentru păstrarea naționalității noastre, precum și strălucita înflorire a minței românești în vremurile din urmă.

Astfel se leagă începutul istoriei poporului nostru cu zilele în care trăim.

Indice

Mehadia
Tapa
Phelmaria
Hermisara
Pale
Palavissa
Tarchiu
Caracal
} p. 292

Antiqua
Romanati } 293
Turnu (Magurele) } 294
Parris
Carpati 295
Carpatiu –
Caucajus 296
Caucaland –
Caucocusi –
Cogaeonum –
Cocau –
Crestianilor munteli –
Vulcan –
Marmura Deal –
Dunare
Danubius } 297
Prutul
Sereteul
Mureșul
Maris } 298
Mare 299
Maramureș –
Cerna – 299 u 305
Jerna –
Tsierna

Dierna 299
Dîrsava –
Dusovie –
Motrul –
~~Mutria (ad~~
~~ad~~ Mutria (m) ad. –
Latrul –
Butela –
Lutera (m) ad –
Tiurcul 300
Tibiscus –
Tise –
Tisia –
Crisul –
Grissia –
Samusul 301
Samus –
Oltul –
Aluta –
Altimus –
Jugul –
Μουσάτος –
Ampoiul 302
Ompoiul –
Ampelum –
Ampeia –
Argeșul –
Ordinos –
Jiul –
Gilfil –
Traian (mare lui) –
" (mortul lui) 3
(Valea lui) –

CAPUL III

DACIA IN PRIMA PERIOADĂ A NĂVĂLIREI BARBARE

ROMÎNII ÎN MUNȚI

270—700 d. Hr.

Părăsirea Daciei în prada barbarilor fusese precedată de o epocă de transițiune în care această provincie, de și încă sub stăpînirea Romanilor, suferise în repetite rînduri năvăliri pustiitoare. De și trecerea de la starea liniștită și înfloritoare a stăpînirei romane la acea chaotică a timpurilor năvălirei nu fusese năprasnică, totuș nu e mai puțin adevărat că, cu retragerea legiunilor, începe pentru poporația daco-romană o epocă cu totul nouă a istoriei ei, caracterizată prin mai multe împrejurări însemnate.

Întâi: cei mai mulți din locuitorii rămași în Dacia traiană, spăriețí de violențele și grozăviile năvălirilor, caută, ca și Românii de mai tîrziu, adăpost în contra lor în munții și pădurile de care Dacia era plină.

Al doile: felîul cel nou de viață, adus prin strămutarea poporului de la cîmpie la munte, schimbă și condițiunile traiului seu, reîntorcîndu'l îndărăpt de la viața agricolă la una ca și nomadă, și cu toate că Românii n'au părăsit nici odată cu totul îndeletnicirile vieței așazate, totuși petrecerea lor în munte împingîndu-i mai ales la păstorie, ei se purtau necontenit în toată întinderea lor, veniau în atingere unii cu alții din puntele cele mai îndepărtate, și astfel unificînd felul lor de a fi, pregătiră acea unitate surprinzătoare a neamului românesc de la nordul Dunărei.

Al treile: În acest răstimp de aproape o mie de ani, poporul Daco-Romanilor intră în atingere cu deosebite neamuri barbare, care lăsară urme puternice în graiul și obiceiurile lui, determinară forma lui de

organizare și ajunseră chiar a-i domina mintea prin limbă și religiune.

Națională tatea romînă, acăreia bază fusese pusă prin contopirea Romanilor cu băștinașii din Dacia, esă formată pe deplin tocmai din epoca năvălirilor. Aceasta au desvoltat simburele vechiu in un arbore puternic cu ramurile intinse, corona bogată și rădăcinele adînci. El esă insă din această epocă, selbatec și neregulat, ca trunchiurile primitive ce cresc in umbra desișurilor. Trebuia curățit și ingrijit, desfăcut la rădăcină și răsuflat in crengariu, spre a da intreaga desvoltare puterilor sale latente. Curățirea a fost intreprinsă de epoca regenerărei, care incă nu este incheiată și care este menită a face din selbaticul fiu al pădurei un arbore civilizat.

Perioada năvălirei cuprinde deci una din fazele cele mai insemnate a le istoriei noastre, acea in care s'au adaos mai multe elemente noue către națională tatea romînă. Vom vedea că epoca de o mie de ani, petrecută intre părăsirea Daciei și intemeierea principatelor, nu este o lungă pauză in desvoltarea poporului nostru, nici o epocă asupra căreia nu s'ar ști nimica, ci din contra una din părțile cele mai interesante, cele mai bogate in rezultate a le istoriei sale.

E drept că izvoarele curg mai sărace asupra acestui timp; insă pentru cine știe să atingă struna istorică, ele dau un resunet indestul de clar al acestor timpuri puțin cercetate.

I

GOȚII, HUNII ȘI GEPIZII

1. NĂVĂLIREA GOȚILOR, HUNILOR ȘI A GEPIZILOR.

Am urmărit mai sus istoria năvălirilor gotice până la părăsirea Daciei de împăratul Aurelian și am văzut că, în tot acel timp, oardele lor nomade cutrierau întinsul șes oriental al Europei, trecînd prin Muntenia, pentru a intra pe de o parte în imperiul roman de peste Dunăre, pe de alta în Dacia. Este interesant a constata că nici după delăsarea Daciei în prada lor, Goții nu'și părăsesc așezările de pe țermurile mării Negre, unde îi întîlnim fără întrerumpere, până ce, spăimîntați de Huni, trec cu grămada în partea orientală a împărăției romane.

În tot răstimpul de 109 de ani ce se strecură de la părăsirea Daciei până la venirea Hunilor (270—375), provincia reintrase sub stăpînirea neamurilor sarmate. Așt-fel pe timpul lui Constantin cel Mare, (325—337) Goții, care până atunci par a se fi ținut mai în liniște, atacă din nou imperiul roman și provoacă pe

Constantin a face o expediție in protiva lor. El trece Dunărea pe un pod de piatră, acela acărui rămășiți se vĕd și astăzi incă la Celeiu, intre gurile Jiului și ale Oltului [1]. Goții sunt bătuți de Constantin in *țările Sarmaților* [2]. Se vede deci că Muntenia purta pe atunci numele de țara Sarmaților. Construirea unui pod de piatră peste Dunăre arată insă invederat că Constantin cel-Mare nu avuse numai scopul de a spăria pe Goți spre a-i astimpăra, ci că el vroise a alipi iarăși mai cu trăinicie părțile nord-dunărene de impărăția sa, lucru ce era firesc la un impărat, care strămutase scaunul impărăției sale din apus in răsărit, pe malurile Bosforului.

Că acești Goți invinși de Constantin, nu se aflau in foasta Dacie romană, se cunoaște de pe istoria lor ulterioară, care îi arată tot ca locuitori ai țărmurilor mărei Negre, prin Basarabia de astăzi.

Anume după impărțirea provizorie a imperiului roman in acel de apus și acel de răsărit, Valente impăratul răsăritului (364-378) face o expeditiune contra Goților și, lucru caracteristic pentru regiunile unde el vroia să-i atace, este că el ernează la Marcianopoli in Moesia, aproape de coastele mărei Negre. Apoi face și el un pod, insă de plute, peste Dunăre pe la Noviodunum, care oraș este arătat de Ptolemeu ca aflinduse acolo unde Istrul incepe a se despărți in gurile sale, adecă pe la Isaccea de astăzi, și bate pe tribul got al Greutungilor [3]. Recesă deci intr'un chip invederat că Goții locuiau tot către Nistru și părțile orientale, și că atunci cind Constantin cel Mare îi

1. Mai sus, p. 147.
2. *Orosius*, VII, 28: „Mox Gothorum fortissimas et copiosissimas gentes *in ipso barbarici soli sinu, hoc est in Sarmatarum regione delevit.*" Comp. *Paulus Diaconus* XI și *Idatius*, Chronicon, ad annum 332.
3. *Amm. Marcell.*, XXVII, 1. *Ptolemeus*, III, 10, 11.

bătuse în părțile mai occidentale ale Munteniei, nu-i lovise în țara lor, ci în acea a Sarmaților.

Goții stau în părțile aceste până când, spăriețí ei înșii de cumpliții și sălbaticii Huni, o rup de fugă către Dunăre. Atanarie șeful ramurei celei mai occidentale a Goților, trimisese un corp de oștire pentru a recunoaște armata Hunilor; iar dînsul se așezase în o vale pe fluviul Nistru. Spăimîntat prin raportul dat de corpul seu de armată, el se coboară repede către Dunărea și vroește să s'întărească aici, trăgînd un zid cu șanț din malul Siretiului până în acel al Dunărei [4]. Din el va fi rămas probabil valul de pămînt, din care și astăzi se văd urme în județul Covurluiului, și care pornește de la satul Tulucești, în coada lacului Brateșului și merge până la malul Siretiului, în dreptul satului Cotu-lung [5]. De și valul acesta, care poartă în gura poporului din acele părți tot numele, dat în de comun tuturor lucrărilor de asemene natură aflătoare pe pămîntul Daciei, de valul lui Traian, pornește din malul Siretiului și ajunge în acel al Brateșului, totuși acest lac nefiind decît o formație a Dunărei, arătarea lui Amian se poate referi la el. Este invederat că pe aice un val roman nu ar fi avut nici o rațiune de a fi, mai întăi întru cît există valul cel mare, într'adevăr apărător al Moesiei inferioare, pe care l'am văzut că trecea prin Besarabia și Moldova sudică, de la Akerman prin vadul lui Isac pe Prut, peste Siretiu și până în Carpați; apoi la ce ar fi slujit Romanilor un val tras între Brateș și Siretiu, care nu ar fi constituit nici o linie de apărare pentru posesiunile lor sud-dunărene.

4. Amm. Marcell., XXXI, 3: „Quo in novitate maioresque venturi pavore constrictus a supercilüs Gerasi fluminis adusque Danubium Taifalorum terras perstringens muros altius errigebat."

5. Vezi harta României publicată de *Flemming* la Glogau. Acest val este omis pe harta marelui stat major austriac. Vezi harta de la p. 253.

singurele acăror scut îl aveau în videre ridicarea unor astfeliu de întăriturî? În așa numitul val al lui Traian ce leagă coada Brateșului cu malul Siretiului, avem înaintea noastră, rămășițele acelui ridicat de Atanaric pentru a se opune năvălirei Hunilor [6]. Nesigur însă nici la adăpostul acestei întăriturî măestrite, Atanaric caută cu poporul seu o scăpare în acele naturale a le munților Carpați, care se întindeau nu la o mare indepărtare spre apus, și anume el se retrage în așa numitul *Caucaland*, nume cu finala germană *land*=țară dat de Goți munților *Caucazus* unde se retraseră, și din combinarea cărora eși acela dat de Ammianus. Am vĕzut că Caucaz părea a se numi mai cu osebire partea Carpaților spre răsărit de Olt, unde se află până astăzi munți ce amintesc acest de al doile nume al Carpaților [7]. Aici însă ei întîlniră pe Sarmați, pe care trebuiră să'i alunge cu puterea, pe care groaza lor de Huni le o dăduse cu prisosință [8].

Se poate ca în goana lor cătră acei munți să fi perdut lîngă Buzeu, la poalele dealului Istrița, lîngă satul Bădenii de jos sau Pietroasa, tesaurul de aur păstrat astăzi în muzeul din București și cunoscut în popor sub numele de *cloșca cu puii*, și din care o verigă poartă inscripția gotică: «guthâni ocwi hailag» adecă: «lui Odin patrua sfințită» [9].

---

6. Dl *Hasdeu*, Ist. critică p. 299, care vra să îndrepte pe alții în privirea așezărei acestui val, comite însuși o eroare, spunînd că valul s'ar fi întins între *Prut* și Dunăre. Gerasus al lui Amain nu poate fi decît Siretiul (mai sus p. 34) și valul fiind tras între *Siretiu* și Dunăre, nu poate fi decît acel arătat de noi. Vezi și *Odobescu*, Notices sur les Antiquités de la Roumanie, Paris, 1868, p. 47.

7. Mai sus, p. 296.

8. *Amm. Marcell.* XXXI 4: „Athanaricus paria pertimescens abscessit ad Caucalandensem locum altitudine Silvarum inaccessum et montium, cum suis omnibus declinavit, Sarmatis inde extrusis."

9. Această cetire a inscripției este cea mai probabilă și a fost propusă, după o sumă de alte încercări făcute de învățații străini, de Dl A. I. *Odobescu* în Notices sur les antiquités de la Roumanie, p. 17—24. Greutatea stă în ter-

Toate știrile deci privitoare la Goți constată unul și același fapt, important din mai multe punte de videre: stăruința Goților până la sfîrșitul petrecerei lor la nordul Dunărei, în regiunile răsăritene și sudice, a le Moldovei și Basarabiei și lipsa lor din Dacia, de unde ce nici unul singur din izvoarele indestul de numeroase ce pomenesc de ei, nu ne arată că vre-o incursiune a Goților, *să fi pornit din Dacia romană*, iar toate atacurile, atît făcute cît și suferite de ei, au drept teatru regiunile răsăritene din vecinătatea mărei Negre. Se vede deci cum această împrejurare, bine constatată, trebue să schimbe cu totul părerile despre motivul care l'au impins pe Aurelian, să părăsască Dacia. Provincia fu numai cît prădată din timp în timp de Goți, nu ocupată de ei, nici măcar trecător. Nu a fost deci ripită Dacia de Goți din mînele lui Aurelian, ci dînsul, avînd de apărat poziții mai importante a le imperiului decît reslățita Dacie, o părăsi, găsind că ocrotirea ei contra neîncetatelor incursiuni a le barbarilor era prea anevoiasă.

Al doile rezultat al neocupărei Daciei de către Goți, este lipsa aproape deplină de elemente gotice, constatată în limba română. S'ar putea găsi ca rămășiți gotice în românește, cuvîntul *hoț*, format din *Got* prin aspirarea lui *g* în *h*, și într'adevĕr cînd veneau Goții veneau hoții, încît această etimologiă ne ar părea probabilă [10]. Al doile rest gotic ar fi jumĕtatea

---

minul *Oeci*, pe care Dl Odobescu îl traduce prin *patrie*, bazîndu-se pe presupunerea că așa ar fi numit Germanii patria lor adecă Sciția, pe care și *Iordanes* o dă sub sub un nume apropiat prin forma lui de cuvîntul inscripției. De Gothorum sive Getarum origine ac rebus gestis, IV: „Haec igitur pars Gothorum quae apud Filimer dicitur in terras *Oium* emenso amne transposita, optatum potita solum."

10. Dl *Hasdeu*, Istoria critică p. 299 este de părere că cuvîntul *hoț* ar veni de la exclamarea ce se întrebuințază de obiceiu la prinderea hoților de *ho*! *ho*! Noi știm că românește acest strigăt are sensul poprirei: *ho*! *stăi*, *aho*! *aho*! dar nici odată acel al urmărirei, goanei. Observăm însă că și Dl

a doua a cuvîntului *cocostirc*, din care partea intăi amintește pe latinescul *ciconia*, iar a doua pe goticul *stork*, germ. mod. *storch*. In sfîrșit se pare a ne fi rămas de la ei și numele riului *Moldova*, de la care apoi se trase acel al țărei, care ar veni de la goticul *mulde* = *praf*, de unde avem mai multe rîuri in țările Germane cu numele de Mulde, Moldau. Așa cel intăi ne intimpină in Saxonia, la un afluent al Elbei; cel al doile la riul ce udă capitala Boemiei, Praga, și care poartă iarăși numele de *Moldau* in gura Germanilor, pe cînd Slavii acelei țări îl numesc *Ultava*. Cum se poate deriva numele unui rîu de la un element atît de deosebit de apă ca praful, se vede din imprejurarea că și Slavonii au numit un rîu al Muntenici *Prahova* de la *prah*=*praf*. Apoi chiar Ovid vorbește intr'un loc de *amnis pulverulentus* [11].

Față insă cu niște elemente atît de puține și incă și aceste nesigure, se poate susținea că gotismele lipsesc aproape cu desăvîrșire din limba romînă. Această lipsă a fost invocată de protivnicii stăruinței Rominilor in Dacia, pentru a dovedi tocmai faptul că ei nu se aflau in Dacia la venirea Goților. Ei pornesc de la premisa de tot falșă că Goții ar fi ocupat Dacia, stînd in ea cel puțin 100 de ani (270-375), și intru cît in naționalitatea romînă nu se constată aproape nici o urmă de inriurire gotică, ar urma de aice ca Romînii nu se aflau in Dacia la venirea acelui popor, fiind strămutați peste Dunărea [12].

Demonstrarea atît de deplină că Goții nu au ocu-

Hasdeu tot de la un srigăt dat la prinderea făcătorilor de rele derivă cuvîntul de hoț.

11. *Hasdeu*, Ist. crit., p. 300. D-sa au atras cel intăi luarea aminte asupra poziției teritoriale ocupate de Goți și au explicat din ea lipsa gotismelor in limba romînă.

12. *Rösler*, Romaenische Studien, p. 123, după *Sulzer*, Geschichte des transalpinischen Dakiens, Wien, 1781.

† (după exemplul la D. Cantemir, Hronicul p. 264, Imp. p. 271)

pat nici odată Dacia lui Traian in chip statornic că, ei până la trecerea lor peste Dunărea, au stat totdeauna in cîmpiile vecine cu marea Neagră, taie tocmai rădăcina unei atari argumentari. Chiar dacă Goții au venit in atingere cu Daco-Romanii, aceasta fu tot deauna dușmănească și trecătoare, ca acea in care intră cel prădat ca hoțul care îl pradă. Apoi așa nu se stabilesc inriuririle intre popoare, cu sabia in mînă și cu ura in suflet, ci pe calea pacinică a relațiunilor de la om la om, pe acea a legăturilor de interes și a schimbului de slujbe. Să nu ne miere deci nici într'un chip lipsa gotismelor in limba Românilor. Ar fi extraordinar tocmai, dacă niște asemene elemente s'ar afla in ea.

Dacă limba daco-romînă s'ar fi desvoltat la sudul Dunărei, tocmai atunci ar trebui se aflăm in ea elemente gotice. Intr'adevăr Goții, alungați de Huni, trec Dunărea in imperiul de răsărit, căpătînd invoirea de la împăratul Valente, după nesfîrșite promisiuni de a rămînea liniștiți [13]. Ei se așază cît-va timp aice ; dar revoltîndu-se curînd după aceea, bat pe împăratul Valente și'l omoară la Adrianopolea, pradă și pustiacă un lung șir de ani peninsula Balcanului, apoi trec in Italia și insfîrșit in Spania, unde oceanul Atlantic pune un țel vieței lor rătăcitoare. Parte însă dintre Goți, elementele mai puțin vagabonde a le neamului lor, *rămin așezați in țările din sudul Dunărei.* Așa ni se spune că in Albania, s'ar fi intîmplat căsătorii intre Goți și băștinași [14] și acelaș lucru se va fi intîmplat și in Moesia, pretinsa sălășluință a coloniilor strămutate. Apoi limba bulgară de as-

13. Mai intăi trec Goții creștini sub Fritigern și Alavivus. După aceea se hotărește și Atanaric șeful Goților păgîni, care se refugiase in Caucaland, să facă și el ca și ceilalți; el trece Dunărea in 395 pe timpul lui Teodosiu. Vezi *Iordanes*, XXVII; *Amm. Marcell.*, XXVII. 9.

14. *Malchus*, Excerpta de legationibus, Bonn, p. 258.

tăzi, desvoltată tot în Moesia, prezintă cîte-va urme netăgăduite de elemente gotice în ea, precum și limba gotică la rîndul ei înfățoșază urme de înrîurirea slavă. Astfel avem în limba bulgară elementele gotice: *vrtograd*, grădină, de la goticul *aurtigard*, derivat din *aurts*, iarbă: *userez*, cercel, din goticul *aushariggs*, derivat de la *auso*, ureche: *sabota*, zi, din goticul *sambas*, idem: *buky*, carte, din goticul *boka*, idem; *măzda*, mârfă, din goticul *mizda*; *netij*, serbește *netjak*, rudenie, de la *nithgis*, idem. Iar ca bulgarisme în limba gotică citãm; *klismo* care vine de la slavo-bulgarul *klik*, vuet; *plinsjan*, a sări, de la slavicul *pliasati* idem; *chleb*, pîne, de la slavicul *hliab* [15].

Nu ar fi oare cu totul extra-ordinar că limba românească, desvoltată pe acelaș teritoriu alăturea cu limba bulgară și în atingere cu Goții, care influențează pe aceasta din urmă, să rămînă subtrasă cu totul de la ori ce înrîurire gotică? Prin urmare, faptele fiind restabilite conform adevĕrului istoric, lipsa de gotisme în limba română, este tocmai dovada cea mai bună că Daco-Romanii nu au părăsit nici odată vechea lor patrie, Dacia lui Traian.

Intăiul element al năvălirei barbare a pricinuit, de și în un chip indirect, părăsirea Daciei. El nu a venit însă în o atingere roditoare cu poporația daco-romană, și nu a lăsat deci asupra ei nici o urmă de înrîurire.

Se vedem ce s'a petrecut cu *Hunii*, care vineau pe urmele Goților, ca niște tigri însătați de sînge după o ceată de lupi nemilostivi.

---

15. *Schafarik*, Slavische Alterthümer Leipzig, 1844, I. pu 429. — Goții de care ne am ocupat, erau cei de apus, *Visigoții*. Cei de răsărit, *Ostrogoții*, acărora rege, Hermanaric se sinucisese, fiind că nu putuse să se împotivească Hunilor, primiră stăpînirea acestora și rămaseră în patria lor, dincolo de Nistru. *Iordanes*, c. XLVIII: „in eadem patria remanserunt." Mai tîrziu se strămută după Huni în Panonia.

Poporul Hunilor era de rasă mongolică, in deosebire de Goți care erau Ari. Portretul lor, lăsat de mai mulți scriitori contimpurani, de și fără îndoială văzut prin prisma fricei și a groazei și deci poate cam exagerat, explică indestul spaima ce cuprinse pe toate popoarele la venirea lor. Ammianus Marcellinus reproduce in colorile următoare, care se văd copiate după via natură, potretul fisic, moral și intelectual al acestui cumplit neam de oameni: «Hunii intrec in cruzime și barbarie tot ce și-ar putea cine-va inchipui mai barbar și mai selbatic. Corpul lor grămădit, cu membrele superioare foarte mari și capul peste măsură gros, le dă o infățoșare monstruoasă. Se nutresc fără a intrebuința nici pregătire, nici foc, mincind rădăcini de plinte selbatice și carne inmuiată intre coapsele lor și spetele cailor: nici o dată nu mînnesc plugul; ei nu locuesc nici in case, nici in colibe, căci ori ce incunjurare a unui zid le pare un mormint, și ei nu se cred in siguranță sub un acoperiș. Tot deauna rătăcind, schimbînd vecinic locuințele lor, ei sunt deprinși din copilărie cu toate suferințele: frigul, foamea și setea. Turmele lor îi urmează in rătăcirile lor, tîrînd carele in care este inchisă familia lor. Acolo tore femeile și cos hainele barbaților, acolo dau naștere copiilor și-i cresc pănă ajung mari. Intrebați pe acești oameni de unde vin, unde au fost zemisliți, unde au fost născuți, nu vor ști să răspundă. Ei trăesc necontenit pe caii lor cei mici și urîți, insă iuți și neobosiți. Călări ca barbații, sau stind pe o parte după chipul femeilor, ei țin pe ei adunările lor, cumpără și vînd, beu și mănîncă, ba chiar și dorm inclinați pe gîtul animalelor. Hunii sunt nestatornici, fără credință, mișcători după toate vînturile, cu totul rîpiți de furia momentului. Ei știu tot atît de puțin, ca și animalele, ce este cuviincios și necuviincios. Limba lor

este întunecată, încurcată și plină de metafore. Cît despre religie ei nu par a avea nici una, sau cel puțin nu practică nici un cult; patima lor precumpenitoare este aceea a aurului».

Iordanes sfîrșește, prin cuvintele următoare, legenda ce avea curs între Goți, asupra originei acestor ființi înspăimîntătoare: «Hunii sunt un soiu de oameni născuți în mlaștini, mici, sfrijiți, îngrozitori la vedere și ne-ținîndu-se de neamul omenesc decît prin facultatea vorbirei»[16].

Hunii, mulțime nesfîrșită de noroade deosebite, aruncate de Asia asupra Europei, de către acel neam dintre ele care dădu numele seu întregei năvăliri, trebuiră să cuprindă toate regiunile Europei centrale, atît malurile Dunărei, cît și părțile mai lăuntrice a le continentului. Fiind că veniau din stepele Rusiei de astăzi către apusul Europei, era firesc lucru, ca lovindu-se de stavila nestrăbătută, pe care munții Carpaților moldovenești o opunea înaintărei lor directe, să se desfacă în doue brațe, care să încunjure acești munți pe la nord și pe la sud, precum un șivoiu de apă, ce se lovește de o piedică se împarte în doue gîrle. Curentul nordic al năvălirei apucă pe deasupra Carpaților, și cu el se va fi dus greul poporului hunic; acel sudic se îndreptă prin cîmpia muntcană, și apoi prin pasul Turnului-roș către inima Daciei. Că Hunii s'au așăzat mai ales în centrul Europei, în cîmpia panonică, ne o dovedește împrejurarea că scaunul imperiului lui Atila se găsește aice, precum și apăsarea pe care prezența Hunilor o exercită asupra mai multor popoare barbare, care năvălesc, impinși de ei, asupra Italiei, sub conducerea lui Radagais, și după retragerea legiunilor

16. *Amm. Marcell.*, XXXI 2; *Jordanes*, VIII.

de la Rin de către Stilico, generalul lui Valentinian III, trec acest fluviu și inundează Galia, Spania și Africa.

De și Dacia nu pare a fi fost ocupată în chip constant de către barbarii Huni, și o asemene ocupare era chiar cu neputință unui popor nomad, precum erau Hunii, totuși este invederat că ei cercetară și această țară, precum am spus, întâi prin poarta Turnului-roș, și apoi din câmpia Panoniei, prin văile ușor de străbătut a le Sameșului și Mureșului. Ei adăugiră către spaima, produsă în locuitorii Daciei, prin incursiunile Goților, acea reînoită prin pustiirile noilor năvălitori, și împinseră tot mai mult pe locuitorii rămași în partea provinciei romane către adăpostirile firești și apropiete a le munților și pădurilor.

Din descrierea unei călătorii, făcută în imperiul Hunilor cu prilejul ambasadei lui Maximianus la Atila de către istoricul bizantin Priscus, aflăm mai multe știri asupra efectului pe care năvălirea Hunilor îl produse asupra popoarelor prin sînul cărora ea trecu. Astfel ne spune el că, mergînd pe coasta apusană a peninsulei Balcanului, ajunseră la Sardica, oraș pe care'l găsiră prefăcut în cenușă prin o năvălire anterioară a Hunilor. Tot astfel aflară redus în ruine orașul Naissus (astăzi Niș în Serbia), patria lui Constantin cel Mare, unde găsiră numai cîți-va bolnavi, care nu putuse fugi, adăpostiți în o biserică, și care erau căutați de țăranii din vecinătate [17]. Această relațiune arată ce efect producea năvălirea asupra locuitorilor expuși. Orașele care cuprindeau pe bogați, erau mai ales ținta furiei barbarilor; ele erau dărâmate, date flăcărilor și locuitorii lor umpleau lumea, fugind în toate părțile. La Sardica dărâmarea era așa de deplină, că ambasadorii romani nu găsiră nu acopere-

17. *Priscus*, ed. Bonn p. 181.

mînt spre a se adăposti, ci trebuiră să întindă corturile în mijlocul ruinelor.

De aice înainte pînă la Dunăre ambasadorii trecură prin un cîmp albit de oseminte omenești, rămășițele măcelului, îngrozitor căruia fusese expusă poporația locului. Ambasada venise de la Naissus în linie dreaptă către Dunărea, probabil prin valea Moravei și trecu fluviul, pe lîngă gura acelui afluent al seu, în Banat, pe care'l străbătu prin partea apusană și șesă a sa. După o primă audiență la Atila, ambasadorii fură invitați a merge după rege, care apucă spre reședința lui, către nordul Panoniei. În drumul lor Priscus ne spune că trecură peste mai multe rîuri, din care cele mai mari după Istru ar fi *Drecon*, *Tigas* și *Tifisas* [18]. Cel întăi nu poate fi identificat cu nici unul din rîurile existente; celelalte două redau numele cam schimbate a le Tisiei și Tibiscului, Tisa și Timișul. Pe cînd străbăteau șesul oriental al Banatului, Priscus spune că le aduceau de prin sate ca nutriment, în loc de grău, *malaiu* și în loc de vin, *mied*, numit astfel în *limba locuitorilor indigeni* [19]. Asemine și servitorii lui care îi întovărășiau duceau cu sine malaiu și o beutură, pe care și-o pregătiau din orz și pe care barbarii o numiau *camus*. Mai arată că după ce făcură o călătorie lungă, întinseră spre sară corturile lîngă un lac, care avea apă bună de băut și la care locuitorii satului vecin veneau după apă. Aceste sate prin care trecu Priscus erau locuite de o poporație alta decît cea hunică, pe care el o denumește cu numele de barbară, pe cînd acea ce locuia în ele este desemnată ca poporație indigenă. Aceași deosebire recsă și din indicarea lui Priscus că indigenii ar bea mied,

18. *Priscus*, ed. Bonn., p. 183: „ὅτε Δρήκων λεγόμενος καὶ ὁ Τίγας καὶ ὁ Τιφησας."

19. *Priscus*, ed. Bonn., p. 183: „ὁ μέθυ ἐπιχωρίως καλούμενος" Mied
a bea pane Carpați și tatăl meu. Mi Jn. în
1633 anul a pus să mănînce pănînă 1130 de
ungur. și 13 poloboace mied. Ghibănescu
Ispisoace și Zapise, XVI. p. 19

pe cînd barbarii ar intrebuința un soiu de bere, numit camus.

Nu credem că această poporație indigenă a Banatului apusan să fi fost Daco-Romanii, ci erau poate niște triburi slave aduse sau impinse inainte de năvălirea Hunilor, precum tot așa vor fi fost și locuitorii satelor acelor ce ingrijiau de bolnavii din Naissos. Intr'adevăr limitele Dacici nu eșiau din regiunea munților Banatului: ba indărătul chiar a liniei pe care călătorea Priscus se intindeau valurile romane menite a apăra Dacia din partea apusului [20].

S'a crezut a se descoperi, in Priscus, urme despre existența unei poporațiuni de obîrșie latină in imperiul Hunilor. Istoricul bizantin vorbește, anume in mai multe locuri de *Ausoni* și de limba *Ausonilor*, părind chiar in unul din ele a face o deosebire intre aceștia, și poporul Romanilor. El spune anume despre «Sciți» că «fiind o adunătură din diferite popoare, vorbesc cu preferință pe lîngă limba lor barbară, sau limba Hunilor, sau a Goților sau chiar și acea a *Ausonilor*, acei dintre dînșii care vin in atingere cu *Romanii*. Acest loc a fost pus in legătură cu altul in care Priscus arată că un caraghios, Zercon Maurusius, intrînd in sală la sfîrșitul unui banchet dat la curtea lui Atila, ar fi inveselit pe toți comesenii prin o cuvîntare rostită in limba *ausonică*, impestrițată cu cuvinte gotice și hunice [21]. Ausonii insemnînd in latinește *roman vechiu*, s'a dedus de aice că Priscus ar ințelege prin limba ausonică, *latina poporană* [22], vorbită de Daco-Romanii, din Dacia traiană.

---

20. Mai sus, p. 255

21. *Priscus*, ed. Bonn., p. 198: „*Ξυγκλυδες γὰρ ὄντες πρὸς τὴ σφετέρα βαρβάρῳ γλώσσῃ ζηλοῦσιν ἢ τὴν Οὔννων ἢ τὴν Γότθων ἢ καὶ τὴν Αὐσονίων ὅσοις αὐτῶν πρὸς Ρομαίους ἐπιμιξία.*" Despre Zercon spune p. 206: „*τῇ γὰρ Αὐσονίων τὴν τῶν Οὔννων καὶ τὴν τῶν Γότθων παραμιγνὺς γλῶτταν.*"

22. *Niebuhr* explică in indicele lui Priscus, p. 615, *lingua ausonica* prin *latina rustica*. [illegible]

Mărturisim că o asemene explicare, ne pare cam îndrăzneață. Dacă s'ar primi argumentară că cuvîntarea lui Zercon, n'ar fi provocat risul tuturor dacă n'ar fi fost înțeleasă, atunci am fi siliți să admitem că majoritatea șefilor huni de la masa lui Atila ar fi cunoscut dialectul poporan al țăranilor din Dacia, pe care îi vom videa din contra, că fug înaintea Hunilor în crierii munților. Apoi Priscus ne mai spune că, un barbar, ce stătea la masă lîngă el, îi adresă cuvîntul în *limba Ausonilor* [23], căruia Priscus îi răspunse, probabil în aceiași limbă, pe care el cel puțin o înțelesese, de oare ce îl videm ducînd cu vecinul seu o întreagă convorbire. Iată'l deci pe bizantinul Priscus cunoscînd și vorbind limba strămoșilor noștri! Nouă ne pare mai firesc lucru de a admite că Priscus, în mania sa de arhaizare, de și numea pe Romani cu numele lor, desemna graiul latinesc, sub numele învechit de limba Ausonilor, cînd atunci se explică și faptul cum Hunii, ce veneau în atingere cu Romanii, cunoșteau și limba latină și cum Zercon Maurusius va fi parodiat o latinească pocită amestecată cu cuvinte hunice și gotice, pe care comesenii lui Atila, nu aveau nevoie a o înțelege numai decît spre a ride de ea, ba tocmai rideau așa de tare, fiind că nu o înțelegeau. Atunci ni se explică și conversația lui Priscus cu barbarul de la masă, purtată în latinește. Credem deci că Priscus nu poate fi invocat ca mărturie serioază pentru prezența Romînilor în Dacia, pe timpul Hunilor [24], cea ce nu însamnă de loc că ei nu s'ar fi aflat în ea. Priscus însă

23. *Priscus*, ed. Bonn., p. 206.

24. *Vasile Burlă* într'un articol publicat în Revista pentru istorie archeologie și filologie a D-lui *Gr. Tocilescu* 1883 II, p. 289 și urm. a susținut interpretarea lui Priscus, pe care o combatem noi. De și lucrarea D-lui Burlă face un puternic efect la prima ei cetire, la o mai liniștită cugetare, nu te convinge.

nu trecuse în călătoria lui prin locurile unde ei trăiau pe acel timp, munții Transilvaniei, ci cum am arătat'o, pe dincolo de munții Banatului și a valurilor romane, în afară chiar de hotarele Daciei lui Traian.

Puțin timp după ambasada lui Maximianus la curtea lui Atila, regele Hunilor se scoală cu mare parte din poporul seu și pleacă către apus, trece în Galia, unde este bătut la Châlons-sur-Marne de către Romanii comandați de Aetius, aliați cu Francii și Vizigoții, străbate cu toate aceste înainte prin Italia până la Roma, pe care o cruță atît din rugămințele papei Leon III, cît și de o teamă superstițioasă de a nu se atinge de urba eternă. Atila după aceea se întoarce la reședința lui în Panonia, unde moare chiar în ziua când contractase o nouă căsătorie cu frumoasa Ildico, Hildegunda cîntecului Nibelungenilor. Asupra cauzei năprasnicei sale morți, au umblat tot d'auna mai multe versiuni: unii spuneau că ar fi fost ucis prin un complot urzit de împăratul roman; alții că ar fi căzut jertfă răsbunărei soției sale, acăreia părinți fusese uciși de regele barbar, și a treia în sfîrșit, aceea oficială care cum și crezută în tot imperiul lumnic, că moartea lui ar fi fost firească, provenită din un atac de apoplexie.

Moartea lui Atila fu semnul peirei și a imperiului întemeiat de el cu atîta repejune. O luptă sîngeroasă izbucni între numeroșii sei copii, care formau ei înșiși un popor întreg; iar pe de altă parte popoarele germane, și mai ales Gepizii și Ostrogoții, acăror regi se bucurase de o mare vază pe timpul lui Atila, fiind desconsiderați de urmașii sei, ridicară steagul răscoalei. «Se împărțiră domniile și popoarele și dintr'un corp se făcură mai multe membre, care numai sufereau de aceiași boală, ci cu capul tăet se sfășieau unul pe altul, care nici când nu și-ar fi aflat părechea, dacă nu s'ar fi nimicit mutual prin rănile

lor, națiunile cele mai puternice a le pămîntului»[25]. Intr'o luptă uriașă dată pe malurile Dravei, Elac fiul cel mai mare al lui Atila, peri și popoarele germane invingătoare, își impărțiră posesiunile apusene a le impărăției Hunilor. Gepizii sub Ardaric ocupă pentru cît-va timp cîmpia Tisei, coborîndu-se de pe la izvoarele Vistulei, unde se așezase atunci cînd se strămutase impreună cu Goții din țările scandinave[26], iar Ostrogoții se așezară vremelnic in Panonia apusană dincolo de Dunăre, pănă ce o nouă strămutare impinse pe Gepizi peste Dunăre in Moesia, iar pe Ostrogoți din colo de Alpi, in Italia. Hunii parte se contopesc in sinul celorlaltor popoare, parte se retrag cu incetul iar in cîmpiile Asiei de unde venise.

Lăsat'au Hunii urme din trecerea și stăpănirea lor in țările romîne? Atingerea lor cu Romînii, fiind tot dușmănească, și poporatia Daciei fugind inaintea lor in munți, credem că aceste urme, trebue să fie foarte slabe. In toponimie s'a păstrat numai cît *muntele Hunilor* in ținutul Seghișoarei in Transilvania. Resturi in limba Romînilor, chiar de vor fi rămas, s'au amestecat cu acele mai noue din limba ungurească, fiica limbei hunice, din care nu ni s'a păstrat nici un singur cuvînt, afară de cîte-va nume proprii, care se regăsesc pănă astăzi in intrebuințare la Unguri.

Să cercetăm strămutarea *Gepizilor*.

Am arătat că Gepizii, scuturînd jugul Hunilor, își intinsese stăpînirea in cîmpia Tisei, la apusul munților ce despart Transilvania de Ungaria propriu zisă de astăzi, (munții Banatului, acei Mineriferi, ai Abrudului, Bihorului și ai Vlăghiesei). Acești Gepizi nu erau decît o ramură a poporului gotic, și vorbiau acciași

25. *Jordanes*, L.
26. *Jordanes*, XVII; *Ptolemeus*, III, 5.

limbă cu Goții [27]. Jordanes, analistul național al primelor popoare germane, ne spune, în repețite rînduri, că Gepizii ar fi avut în stăpînire toată Dacia lui Traian, stăruind anume asupra acestei împrejurări [28], încît din asemene arătare ar rezulta că ei au putut veni în atingere cu Românii.

Aceasta nu se poate admite fără de control ; căci Jordanes, scriitor preocupat mai ales de mărirea poporului seu, de cîte ori este vorba de arătarea întinderei stăpînirei lui, va fi dispus la exagerare. În ori ce caz dominația Gepizilor asupra Daciei va fi fost asămănătoare celei a Hunilor, fără să se fi mijlocit o atingere directă a poporului lor cu Daco-Romanii. Apoi Gepizii nici n'au stat mult timp la nordul Dunărei, ci s'au strămutat în curînd, după coborîrea lor de la originele Vistulei, din colo de fluviu în Dacia aureliană, păstrînd asupra foastelor lor locuințî numai o suzeranitate nominală. Astfel *Procopius*, care trăește pe timpul lui Iustinian, și a fost secretarul generalului Belisariu, spune anume despre ei, că «vechile lor locuințî au fost din colo de Istru ; de aice Gepizii ocupară Singidunul și Sirmiul cu regiunile învecinate, atît în dreapta cît și în stînga Istrului », și această arătare atît de precisă este repetată de scriitorul bizantin în mai multe rînduri [29]. Menandru spune asemene că Baian, chaganul Avarilor (care locuia în Panonia), trecînd Istru, au intrat în hotarele

27. *Jordanes*, XVII: „Nam Gepidae sine dubio ex Gothorum prosapia ducunt originem."

28. *Idem*, XII: „Daciam dico antiquam, quam nunc Gepidarum populi possidere noscuntur, quae patria in conspectu Moesiae sita, trans Danubium corona montium cingitur, duos tantum habens accessus, unum per Bontas, alterum per Tapas. Hanc Gothiam quam Daciam appelavere maiores quae nunc ut diximus Gepidia dicitur, tunc ab oriente Roxolani, ab occasu Iazyges, a septentrione Sarmatae et Bastarnae, a meridie amnis Danubii terminant."

29. *Procopius*, de bello vandalico, I, 2 ; *Idem*, de bello gothico, III, 33, 34.

Gepizilor [30]. Sirmium și Singidunum fiind așezate unde astăzi se înalță orașele Mitrovitz și Belgrad în Serbia și Gepizii ocupînd aceste orașe și locurile învecinate din colo și din coace de Dunărea, reiesă că la nordul fluviului ei aveau în stăpînire partea șesă a Banatului, pînă în munții acestuia, unde trăia retrasă și parte din populația daco-romană. În acest șes al Banatului se și întîlnesc mai tîrziu, după destrugerea Gepizilor de Longobarzi, încă trei sate gepidice de către generalul Priscus, care face în 601 o expediție lîngă Tisa contra Avarilor [31].

Este deci înviderat că dacă Gepizii au putut avea un moment sub stăpînirea lor Dacia traiană, atunci cînd staționau între Tisa și munții apuseni ai Transilvaniei, pe timpul lui Jordanes, cînd Avarii le luase locul și ei trăiau peste Dunărea, nu mai putea fi vorba de o asemene stăpînire.

Jordanes avea interes a întinde, cît se putea mai mult, stăpînirea poporului seu, și de acea bănuim la el o amestecare poate intenționată a Daciei lui Aurelian cu acea traiană, ca și amestecul Goților cu poporul trac al Geților, în scop de a urca pe de o parte cît se poate mai mult în timp începuturile poporului Goților, precum pe de alta doria să lărgească și în spațiu marginile țărilor în care domina neamurile din care dînsul făcea parte. De altmintrele Jordanes, nu pare a-și da bine samă despre cele ce înțelege prin Dacia veche (adecă traiană). El spune într'un loc că Gepizii ar sta lîngă fluviile *Marisia*, Miliare, Gilpil și *Grissia*, care ar întrece pe toate celelalte riuri [32], iar aiurea arată marginile țărei Gepizilor, ca cuprinse

30. *Menander*, ed Bonn, p. 114.
31. *Teophylact.* VIII, 3.
32. *Iordanes*, XXII; „Gepidae sedent iuxta flumina Marisia, Miliare et Gilpil et Grissia, qui amnes supradictos excedit."

intre riul Tisa, care ar uda-o despre nord și apus, Dunărea despre sud și Tausis despre răsărit, ale cărui unde iuți și spumoase, se reped furioase in Dunărea[33]. Nu putem determina astăzi cu ce riu ar corespunde *Tausis*.[34] Insemnat insă pentru poziţiunea geografică a Gepizilor este faptul că ei ocupă *basenul Crişului*, care după cum este cunoscut, izvoreşte de pe laturea *exterioară* a munţilor ce separă Transilvania de Ungaria, deci curge *in intregimea lui* afară din Dacia: nu mai puţin de băgat in samă este și imprejurarea că Jordanes dă ca graniță apusană a țărei Gepizilor riul Tisa, incît se vede deci că și el pune, ca regiune ocupată de acest popor, mai mult cîmpia Tisei, pe unde și pe acolo curge riul Mureșului, decît Dacia lui Traian. Că ei vor fi intins stăpînirea, adecă prădăciunile lor, și prin văile Sameșului și Mureșului până in Transilvania, cine ar putea-o tăgădui, de oare ce in decursul intregei istorii, stăpîni Panoniei au fost și acei ai Transilvaniei?

Astfel deci s'ar putea impăca spusele lui Jordanes cu celelalte izvoare contimpurane, in sensul acela, că Gepizii locuiau intăi la nordul Dunării, in cîmpia Tisei, intinzindu-și stăpînirea și asupra Daciei lui Traian; că insă puţin timp după coborirea lor in aceste regiuni din părţile Galiţiei, s'au strămutat peste Dunăre in Moesia, unde stătură până ce poporul lor fu nimicit de Longobarzi și de Avari. Că nu au rămas urme germane, nici de la Gepizi in sinul poporului romîn, trebue să ne mire tot atît de puţin ca și lipsa aflărei de elemente gotice, de oare ce poporul daco-roman se retrăsese in mare parte, incă de la năvălirea Goţilor și a Hunilor, in munţii

33. *Iornandes*, V, „Nam Tisia per aquilonem eius corumque discurrit; ab Africo vero magnus ipse Danubius, ab eoo fluvius Tausis secat qui rapidus ac verticosus in Histri fluenta furens devolvitur."

34 Hasdeu Românii Bănăţeni în Analele Acad. rom. II Tomul XVIII 1896 identifică pe Tausis cu Tibiscul, ceea ce ar ar confirma pe Gepizi tot în Banatul apusan.

și pădurile Daciei, și chiar dacă Gepizii ar fi dat peste Românî, în incursiunile lor în Transilvania și munții Banatului, această atingere a lor dușmănească cu ei, nu le ar fi dat prilejul a lăsa în naționalitatea românâ urmele unei astfel de atingeri.

Gepizii deci locuind cea mai mare parte din timpul cît a trăit, la sudul Dunărei, în regiunea Serbiei și a Bulgariei, și tot acolo așăzîndu-se și Goții, din care rămîn însemnate pîlcuri, chiar și după ce se duce greul poporului lor, în Italia și Spania [34], se înțelege de la sine că dacă Românii ar fi petrecut în acest timp în Moesia alături cu ei, și dacă Goții și Gepizii s'ar fi contopit în naționalitatea Românilor, mai tărziu cînd aceștia ar fi revenit înapoi în Dacia, ar fi trebuit numai decît să aducă cu ei urmele înrîurirei gotice asupra graiului lor. Lipsa unor asemene, departe de a fi, cum credeau Sulzer și Rösler, un indiciu că Românii nu s'ar fi aflat în Dacia pe timpul năvălirei acestor popoare, este tocmai cea mai bună dovadă, că Românii n'au părăsit nici o dată Dacia traiană, spre a trăi din colo de Dunăre. [35]

34. Însuși *Iordanes*, l. l. mărturisește că pe timpul lui, 550 d. Hr., Goții minori, acăror pontifice fusese Ulfilas ar locui în Moesia, în regiunea nicopolitană lîngă muntele Haemus: „Erant siquidem et alii Gothi, qui dicuntur minores, populus immensus, cum suo pontifice ipsoque primate Vulfila qui eis dicitur et literas instituisse *hodieque sunt* in Moesia, regionem incolentes Nicopolitanam, ad pedes Haemi montis, gens multa, sed paupera et imbellis, nihil abundans, nisi armento diversi generis pecorum et pascua silvaque lignorum: parum habens tritici, cetererum specierum est terra foecunda."

Indice

Eotiu 313.
Hunu –
Count al Man –
Valente 314
Bratislav 315
Sirituel –
Cota Lung
Alemanni –
Vadul lui Isac –
Rutul
Ithile –
Stadiu de jos –
Adin 316
Caucazu –
Caucaland –
Pietroasa
Moldova p. 318.
Prahova 318
Moldau –
Hunu 320
Priscus 323
Sardica –
Naissus –
Drecon 324
Tigas –
Tifisas
Lusoni 325
Zercon Mauruscius –
Attila –
Iepiju 326
Marica 330
Milian –
Sibiu –
Trinia –

Tausu 331

Closca a pun 3..
Mind 324
Malaia –

Bărăţeni, Anakl. Acad. Rom. II Journal XVIII 1896

Incă de pe timpul lui Hadrian, incepuse popoarele barbare, ce locuiau in apropierea Daciei, a neliniști pe locuitorii provinciei romane, venind cînd sub formă de bande de hoți, cînd in trupe mai mari, spre a ataca poporațiunea daco-romană [1]. Cît timp numai Sarmații și Dacii neatîrnați loviră provincia, locuitorii ei se apărară și răspinseră, cu ajutorul impăraților, loviturile lor. De pe la 238 insă se adaug către incursiunile acestora, acele a le Goților, mult mai barbari și selbatici decît ei. Am vĕzut cum la inceput Romanii luptă vitejește și in contra acestor noi năvălitori. Dinșii revin insă cu o furie tot crescîndă, destrug de mai multe ori orașe din Dacia, incît pericolul năvălirii lor devine tot mai simțit pentru poporațiunea daco-romană. E probabil că de pe atunci incepură cetățenii cei mai avuți și mai puțin inimoși a părăsi provincia, pentru a căuta adăpostire, nu atît in Moesia, unde Goții vrăfuiau mai reu chiar decît in Dacia ci in părțile mai lăuntrice a le imperiului roman. Cu timpul insă, și acei pe care dorința cîștigului îi reținea in Dacia, cu tot pericolul căruia se expuneau, fură nevoiți să o părăsască, dacă nu voiau să'și vadă agonisita lor devenind prada barbarilor. Astfel se deșertară cu incetul orașele Daciei *de clasa avută a poporației lor*. Am vĕzut intr'adevĕr că barbarii aveau drept țintă in prădăciunile lor, mai cu osebire orașele, căci ceea ce-i atră-

1. Mai sus, p. 268.

gea pe ei, era mai ales setea aurului, metal pe care'l știeau ei că se ascunde mai curînd in lăzile bogaților de prin orașe, decît sub căpătăiul locuitorului de la țară. Orașele fiind distruse, date pradă flacărilor, și poporația lor cea săracă era nevoită să le părăsască și să caute ainre adăpostirea existenței.

Ce deveni această poporație impreună cu acea care locuia pe ogoarele Daciei? Părăsi și dînsa oare provincia? Aceasta era peste putință, din pricina slabelor ei mijloace. Cu toate aceste nici ea nu putea rămînea expusă la vălmășagul năvălirei, care producea in pacinicii locuitori, efectul ce-l face un cîrd de lupi intrați de odată intr'o turmă de oi. Și ei o rupeau de fugă, cînd auziau că vin barbarii. Unde se duceau insă? In adăposturile invecinate ale munților și pădurilor, pentru a putea fi pururea aproape de casa și de ogorul lor. De indată ce barbarii dispăreau, se inturnau iar la locuințele lor prădate și pustiate, une-ori nimicite, plîngeau pe ruinele in care se prefăcuse gospodăria lor, se apucau de ridicat din cenușă dărămăturile, de dres, de adunat rămășițele avuției lor, cît nu incăpuse in grăbitele mîni a le năvălitorilor, cînd de o dată iarăși resuna alarma, iarăși veniau barbarii, iarăși fugiau prin văgăunele munților, și in desișul pădurilor. Că lucrurile au trebuit să se petreacă astfel, ne-o dovedește istoria tuturor năvălirilor petrecute in timpuri mai aproaiate de noi, și care toate ne arată cît de mult ține la sălășluirea lui omul așezat, cît de greu se desparte el de casa ce'l adăpostește, de ogorul ce'l hrănește. Chiar puterile naturale, fenomenele ingrozitoare a le cutremurilor de pămînt, in care tot ce poate fi mai sigur și mai temeinic in această lume, pămîntul pe care stai, îți fuge sub picioare, incă nu sunt in stare să indepărteze pentru tot deauna pe om, de locul unde a trăit. Lizbona, de și a fost dărămată cu de-

~~Lucrul a fost constatat la orașul roman de Sălăș mîna Troppacum~~

1) ~~Daciei~~ V. Pârvan, Cetatea Troppacum în Buletinul comisiunii monumentelor istorice, IV, 1911. p. 165 și 175.

2) ~~Pârvan~~ Pentru Hirkes d. Pârvan [illegible]

[illegible] Dacien und Mösien, p. 147

+ Ase se constată ca orașul roman din Scythie minor Troppaeum Traiani fusese dintru de Goti; dar ce locuitorii lui împrumutați se strânseseră, iar le cumpărarea lor și mai necăjiți, mai stranotorat ca înmânuit duceau totuși mai departe povara vieții lor oropsite și și aceasta dintrugă o neladu și mai repet nici de cât ve vin". Deasemenea orașul Histrie despre care se spune ca în anul 238 fusese dintrui, se constată totuși ca împoporate ~~orașii târgii~~ mai târgii.

săvârșire în 1755, astăzi se înalță iarăși mîndră pe ruinele de altă dată. În America centrală sunt orașe care au fost răsturnate cîte de cinci ori de puterile elementare, și cu toate aceste necontenit sîrguința omenirei le ridică iarăși din dărămăturile lor. Un cutremur întîmplat odată într'un loc, cine răspunde că el nu se va repeta adoua zi? Ce îndemn dar împinge pe om a nu se deslipi de locul primejdiei? Este credință oarbă și necontenit înoită, că nenorocirea suferită de el este cea de pe urmă. Atîta de puternică este în omenire, speranța în vremuri mai bune!

Am spus că istoria tuturor năvălirilor mai nouă ne poate dovedi faptul că pe cînd poporațiunea cea bogată fuge în depărtare și se desțărează, cea săracă caută adăpostire, pe cît se poate mai mult, în locurile învecinate. Tocmai istoria poporului românesc, care a fost bîntuit de năvălirile tătărești pînă aproape de secolul în care trăim, ne dovedește acest fapt cu prisosință. De cîte ori veniau Tătarii, ce făceau Românii? Își părăsiau ei țara? De loc, de oare ce îi regăsim la fiecare nouă năvălire iarăși așezați în locuințele lor. Fugiau pentru moment, luînd cu sine cînd puteau, avuția lor principală, frumoasele lor vite, și se ascundeau la munți și la codru; apoi cum se înseninа cerul, iarăși se întorceau la locuințele lor, dărămate și pustiete de Tătari, rămînînd să o rupă iarăși de fugă la cea d'întâi veste a revenirei lor. Cronicarii noștri sunt plini de aceste știri a fugei poporației țărilor române, în adăposturile firești, la venirea Tătarilor. Astfel Neculai Mustea spune: «că Tătarii după obiceiul lor au și lăsat ciumbur în toate părțile în șese zile de au prădat și robit, și fiind calea grea și omeții mari, *nu s'au putut ascunde bieții oameni* și s'au umplut de robi și de dobitoace; cum erau săniile și bejăniile, așa le aduceau încărcate de muieri și copii degerați și fete mari, cum era mai amar, și

am fost față de am vĕzut aceste»[2]. Ioan Canta spune că «in domnia a patra a lui Constantin Mavrocordat toată puterea turcească se suise in capul țărei la cetatea Hotinului și *țara se bejănise la munți și la codri*»[3]. Constantin căpitanul, cronicarul Munteniei adauge «că oamenii cei proști *erau fugiți prin păduri și prin munți* pentru o veste ce venise că vor să robească țara Tatarii»[4]. Să se observe că in acest loc cronicarul spune anume că acei ce fugeau prin munți erau clasa de jos. Cei bogați fugiau și ei, insă in niște adăposturi mai indămănatece; de obiceiu peste graniță in Polonia sau Transilvania. Acest fapt era așa de cunoscut timpurilor noastre mai vechi, incît îl videm reprodus de anaforaua obștestei adunări din 1817. ca explicare a impoporărei mai mari a munților decît a cîmpului. «Nu puțin norod de locuitori pătimea după vremi de năvăliri streine și intru această pricină unii *năzuiau in părțile munților, fiind locuri tari spre a se putea apăra*»[5]. Miron Costin in poema polonă induce cu tot cuvîntul că așa au trebuit să se fi petrecut lucrurile și la intăile năvăliri a le barbarilor in Dacia. El spune că atunci «cînd coloniștii nu mai putură infrîna furioasa mulțime inăbușitoare, *s'au retras in partea munților*, lăsînd pustii frumoasele lor orașe»[6].

2. Letopisețele țărei Moldovei publicate de M. Cogălniceanu, Iași 1852, III, p. 70.

3. *Idem*, p. 188.

4. Magazinul istoric p. Dacia de *N. Bălcescu* și *A. Laurian*, București, III. p. 252.

5. Uricarul d-lui *T. Codrescu*, Iași, IV, p. 327. *Dimitrie Cantemir* in Hronicul Moldo-Vlahilor ediția lui Săulescu, Iași 1835. I, p. 303 emite părerea că retragerea coloniștilor de către Aurelian din Dacia să fi fost numai vremelnică, până la reintuenarea lui din Asia, pentru-a-i feri in acest timp de năvălirile barbare. De și această părere nu ne pare intemeiată, Cantimir aduce o asemănare care are insemnătatea ei. El arată cum pe timpul lui chiar, cînd veniau năvălirile tatare, locuitorii erau luați chiar de ocirmuire și strămutați la munți, până se strecura primejdia.

6. Arhiva istorică a d-lui *Hașdeu*, București, 1865, I, 1, p. 169.

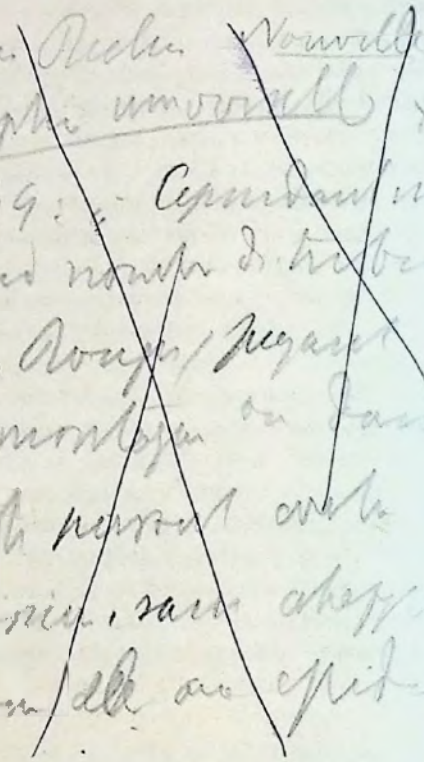

Comp. Elysée Reclus Nouvelle
géographie universelle XVIII
p. 49 : « Cependant un
grand nombre de tribus de
Beaux Rouges, jugeant dans
la montagne ou dans la
forêt pouvant avoir trop
possession, sans chaque
pour elle une expédition »

Posedăm o importantă mărturie contimpurană năvălirei tătărești celei mari din 1241, care ne arată iarăși că efectele acestei năvăliri, una din cele mai furioase pe care le înregistrează istoria, nu fu acela de a desțăra pe locuitori, ci numai de a-i arunca în munți și păduri. Călugărul Rogerius, prins de Tătari și scăpînd de la ei, vine fugar în Transilvania, pe care o străbate în toată întinderea ei, pe urmele pustierilor făcute de Tătari. Vom stărui aiurea asupra acestei pustieri nemaipomenite. Aice atîta vroim să raportăm, cum Rogerius află într'un loc poporația țărei adăpostită într'un pisc de munte, așteptînd mereu să se strecoare furtuna omenească, ce viforea la poalele lui. «Și era acolo, ne spune nenorocitul Rogerius, la o îndepărtare de vr'o 10 mile lîngă o pădure un sat, care se chiema *Frata* în limba vulgară, și din jos de pădure, la patru mile un munte minunat și înalt, pe acăruia vîrf se înălțau niște stînci ingrozitoare. Acolo căutase scăpare o mare mulțime de barbați și de femei, care salutîndu-ne, ne primiră cu lacrimi, întrebîndu-ne despre primejdiile ce le îndurasem. Ne oferiră o pîne neagră, făcută din făină și coajă de stejar. Am stat aice o lună de zile și nu îndrăzneam a ne coborî; dar trimeteam adese ori descoperitori, care să afle și să ne spună, dacă mai rămăsese în Ungaria vr'o parte de Tătari, și cu toate că adese ori lipsa de hrană ne silea a ne lăsa spre părțile ce fusese cînd-va locuite, totuși nici odată nu ne era sigur coborișul [7].

7. ***Rogerius***. Miserabile Carmen in *Schwandtner*, Scriptores rerum hungaricarum, I, p. 320: „Et erat ibi ad decem milliaria iuxta silvam, villa quae Frata dicitur in vulgari et infra silvam, ad quattuor milliaria, mons mirabilis et excelsus, in cuius summitate lapis et petra fundabatur terribilis. Magna eo hominum et mulierum confugerat multitudo, qui nos gratulanter uno fletu receperunt, interrogantes nos de nostris periculis; obtulerunt tandem nobis nigrum panem de farina et corticibus quercum pistum. Mansimus igitur uno mense, nec fuimus ausi discedere, sed mittebamus semper speculatores videre et rescire si

† Frata este un sat cu munte și stînci locuit și poporația românească. Vezi Archiepiscopul metropolitan alba-Iulia „Archiv" 1880 p. 92. Ibu
Frata se află mai mult munte Magyar Frata / Frata Magyarorszag / p. Olah Frata / Frata romînească / A. 1465. Hazm., Dor., U. c. p. 168.

Apoi cînd vedem că poate cea mai strașnică din toate năvălirile, nu avuse alt efect decît de a împinge poporațiunea săracă în adăposturile munților, pentru ce am admite că pe timpul primilor năvăliri, lucrurile s'ar fi petrecut altfelin și întreg poporul daco-roman ar fi părăsit țara ce'l hrănise până atunci?

Faptele omenești sunt de două soiuri, acele ce se referă la inteligență, care sunt necontenit schimbătoare și alcătuesc substratul mișcărei istorice, și acele ce se țin de viața lui animală, în care intră și partea mai intimă a vieței pasionale. Aceste de pe urmă se vor repeta tot deauna, schimbîndu-se numai cît prea puțin, și aceasta numai în modul lor de manifestare, care împrumută adese ori elemente intelectuale. Limba, gîndirea, religia, știința, artele și meseriile poporului se vor schimba. Iubirea, ura, gelozia, invidia, frica, simțimîntul conservărei traiului vor determina în tot deauna pe oameni la aceleș felin de fapte. Dacă ar fi deci cu totul neistoric a conchide de la un fenomen intelectual din vremile noastre la unul de aceiași natură din timpuri trecute, este din contra cu totul îndreptățit a admite că în sfera pasională, omul au lucrat în tot deauna în acelaș mod și a induce, acolo unde nu avem probe directe, din faptele precum ele se petrec sub ochii noștri, cele ce au trebuit să se întîmple în timpuri necunoscute.

Pe acest temeiu psihologic am admis și noi inchecrea, pe deplin logică a lui Miron Costin, că fenomenele produse de năvăliri în timpurile vechi, au trebuit să fie în tocmai cu acele ce se constată în timpurile mai apropiate.

---

adhuc aliqua pars Tartarorum in Hungaria remansissent. et quamvis saepius necessitate victualia cogente loca petiverimus quondam habitata, antiquam tamen noster tutus erat descensus."

(sa. [illegible])

— + Tot ase spune „Presbiterul din Deocleia ca, în acele vremi multe creștini, mocnind a se supune moravurilor spurcate ale Barbarilor jugeau și de și în toate păștile și se ungeau ca ~~[illegible]~~ cei a petrecea în ~~[illegible]~~ munte și în locuri tăi" "

"Schwandtner III, p. 479. To~~[illegible]~~

8. 1567 Hurm., Doc., II, 5, p. 612; ~~[illegible]~~ Comp. p. 662: „Walachi qui lautem in silvis et ~~[illegible]~~ montibus non contumendum pecorum numerum alunt"; 1570 Fejér, Codex Diplom., X, 5, p. 143: + ~~[illegible]~~ alpes ascendatis et perfidos Valachos interficiatis"; 1602 Hurm., Doc., IV

+ Reproduce și de Hurm., Doc., ~~[illegible]~~ XV, p. 26.

+ din 1567 a cameraşi fiscale din Ungaria care voagă pe Regele Maximilian ca să propună dietă ca pe-
rezse la contribuţii şi a „Valahilor care se occu-
pă numai cu vitele şi occupă munţii"; apoi
altăr din 1570 ia care comitele Szecsiolos Jakobs
scrie catre Senatul acestui popor:

purne mai apro...

adhuc aliqua pars Tartarorum in Hungaria remansissent, et quamvis saepius necessitate victualia cogente loca petiverimus quondam habitata, nunquam tamen noster tutus erat descensus."

7 bis ~~Elysée Reclus, Nouvelle Géographie universelle XVIII, p. 49 constate despre Pietre Roşii, qu'un grand nombre de tribus fuyant dans la montagne ou dans les forêts, pensent éviter l'oppression"~~

Aproape deci tot poporul daco-roman, care nu putuse părăsi provincia, se retrase in munți in primele timpuri a le năvălirei, atunci cînd vĕzîndu-se părăsit de impărăția de care se ținuse, el fu lăsat in voia intîmplării. Această retragere in munți, incepută de pe cînd năvălirile Goților luase un caracter de tot amenințător, deveni și mai pronunțată pe timpul Hunilor, astfel incît putem admite că pe la 451, cînd Atila plecâ către apusul Europei, munții Transilvaniei devenise, in intregimea lor, adăpostul poporațiunei daco-romane.

De aice se explică imprejurarea cea insemnată *că Romînii până in timpurile mai noue, au ocupat tot deauna partea muntoasă a țărei*, unde se află documentate și primele lor urme, și de unde ei se coboară apoi mai tîrziu pentru a inființa state in poalele lor, atunci cînd vremile se mai liniștiră.

Toate știrile cele d'intăi documentale, ce le posedăm asupra Romînilor, ni-i arată ca locuind partea muntoasă a podișului transilvan. Intre alte documente care vor fi studiate mai la vale, citâm pe unul ~~din secolul al XVI-le, in care comitele Secuilor, Iaksch, scrie către senatul acestui~~ popor: «De aceea rog prietenia voastră ca in fie ce zi *să urcați munții* cu toată puterea voastră, și să *sfărâmați pe vicleniii de Valachi*, cruțind femeile și copii»[8]. De asemene episcopul *Napragi*, de pe timpul lui Mihai Viteazul, spune in raportul seu către impăratul Rudolf despre Romîni, «că ei ar fi imprăștieți in toată Transilvania, locuind mai ales regiunea muntoasă»[8].

8. 1567 Hurm., Doc., II 15, p. 612; Comp. p. 662: „Walachi qui tantum in silvis et ~~[illegible]~~ montibus non continuendum pecorum numerum alunt"; 1570 Fejér, Codex diplom., X, 5, p. 143: + ~~[illegible]~~ alpes ascendatis et perfidos Valachos interficiatis"; 1602 Hurm., Doc., IV p. 285: „Valachi disperse sunt, montium [illegible] inhabitant

+ Reproduc. și de Hurm., Doc., ~~[illegible]~~ XV p. 26.

Este de observat că pretutindene unde populația romană sau romanizată, și deci deprinsă cu viața organizată a imperiului roman, fu expusă la loviturile violente a le năvălirei barbare, atunci cînd furia lor selbatică, nu fusese încă stîmpărată prin atingere cu lumea civilizată, dînsa căută în munți un adăpost în contra grozăviilor năvălirei. Așa în sudul Dunărei găsim populația romană adăpostită în munții Hemului, Rodopului și ai Pindului, unde ea rămîne apoi ocupîndu-se cu păstoria pînă chiar în zilele noastre. Astfel o descrie Nicetas Choniates, cronicarul imperiului romîno-bulgar, care o văzuse el singur, în însușirea sa de secretar al împăratului Isac Anghelul. El spune că «stăpînul seu, găsi cetățile și satele întărite prin nouă metereze, iar apărătorii lor acățați pe înălțimi după chipiul cerbilor, săriau ca și caprele peste prăpăstii și nu primiau nici o luptă fățișă» [10]. Tot el spune despre Valachi «că satele lor ar fi foarte numeroase în Hemus, mai toate așăzate pe prăpăstii amețitoare, și înălțimi înfricoșate» [11]. La această descriere corespunde întocmai aceea a rabinului evreu Veniamin din Tudela, care trecu prin țara Valachilor de la sudul Hemului, și anume acea așezată în Tesalia. «Aice, zice el, (dincolo de Sperchio) se începe Valachia, ai cărei locuitori așăzați pe munți își dau numele de Valachi. In înțeală ei sunt asemene căprioarelor. Ei se coboară de pe munți, în Grecia pentru pradă și hoții. Nimene nu cutează ai înfrunta în răsboiu și nici un rege nu-i a putut birui» [12].

Aceeași părăsire a locurilor șese și retragere a populației romane în munți se adevărește și în Raeția și Tirol, atinse și ele de curentul violent al năvălirei

10. *Nicetas Choniates*, ed. Bonn. p. 561.
11. *Idem*, p. 487.
12. Arhiva istorică a D-lui *Hasdeu*, II, p. 25 (anno 1170).

(sec. XI)

[1] Istoricul bizantin Kekaumenos când spune că „astfel e obiceiul Valahilor, ca familiile [illegible] [illegible] și [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

---

[1] Reproduce locul d-l G. Murnu în articolul său Vlahia Mare și Românii din veacul al XI-lea în Convorbiri Literare XXXIX p. 591

barbare. Așa *Mommsen* spune despre Raetia: «Muntele apărător era locul de scăpare cel mai apropiat al provincialilor, care fugeau în aceste timpuri pline de turburări înaintea Germanilor, atît din țările Dunărei cît și din Noric sau din valea Padului», iar *Steub* adaugă despre Tirol: «Mai de însemnat este însă că tocmai muntele cel mai înalt, mai gol și mai sălbatic din dosul Tegernsee este încă plin de nume romanice [13]. De asemene mai găsim vechile colonii romane din insula Creta, retrase în munți înaintea năvălirei Sarazinilor, și ocupînd și astăzi munții Albi din acea insulă, sub numele de Sfachioți și Lachioți [14].

Cînd vedem că retragerea poporațiunei romane la munte este un fapt ce se întîlnește în toate locurile, unde imperiul roman a fost bîntuit de valurile ecle vijelioase a le năvălirei, nu suntem oare siliți a admite, chiar fără dovadă directă, că tot astfelin a trebuit să se petreacă lucrurile și în Dacia, unde acele valuri loveau cu o putere deosebită, ca una ce era țara cea mai expusă, prin așăzarea ei, ciocnirilor barbare.

Există însă o dovadă puternică, și neresturnabilă, că poporațiunea romană, din Dacia traiană a locuit muntele în tot decursul veacului de mijloc: anume faptul că aproape toată terminologia geografică a muntelui, poartă un caracter pronunțat românesc. Dacă am enumera toate numele lanțurilor și a piscurilor din Carpații țărilor române, începînd de la munții Banatului, de a lungul coastei sudice a Tran-

13. Citați de I. Jung, în Zeitschrift für oester. Gymn. (die Anfänge der Romanen) 1872, p. 98 99.

14. Că acești Sfachioți și Lachioți nu sunt poporații doriene cum crede M. *Elisée Reclus*, Nouvelle geographie universelle, Paris, 1876, I. p. 135, ci Romîni, a dovedit'o într'un chip nediscutabil colegul meu Dl *Ioan Caragiani* în scrierea sa, Studii istorice asupra Romînilor din peninsula Balcanului, București, 1888, p. 266. — Élysée Reclus, Nouvelle géographie universelle, XVII, p. 65 constată aceleași lucruri despre Țiriț Roșii: «Mi-am notat în carnetul meu de călătorie, după spusele lui Jean le montagnard, că acești țărani sînt foarte primitivi în agricultură».

silvaniei și apoi spre nord pe laturea Moldovei, până în fundul Maramureșului, acolo pe unde se deschide în marea cîmpie a Tisei; de asemene dacă vom cerceta numele catenelor și a piscurilor muntilor din partea apusană a Daciei, acei așăzați între Transilvania și Banatul cu Crișiana: munții Mineriferi, lanțurile Abrudului, Biharului și a Vlăghiesei, aceste nume precum și acele a le tuturor dealurilor ce resar din ele, precum și acele a le tuturor riurilor, pîrăelor și pîrăiașelor, ce se scurg de pe coastele lor, poartă aproape fără excepțiune un caracter românesc [15]. Zicem *românesc* și nu *roman*, *adecă latin*; căci după cum am spus'o și aiure, terminologia muntelui rămasă din epoca romană, este foarte săracă, pentru motivul că Romanii se fereau de munți, și îi incunjurau pe cît le era prin putință; prin urmare nici nu aveau nevoie să le dee nume spre a-i recunoaște. Faptul că muntele e plin în toate părțile sale de numiri românești, că cele mai mici poteci și accidente de tărîm poartă numiri deosebite numai la poporul romîn, iar cînd aceste nume se întîlnesc și în gura celorlaltor națiuni conlocuitoare cu Romînii în Transilvania, ele sunt numai cît reproducerea și adese ori schimonosirea numelor românești, arată că partea înaltă a țărei a trebuit să fie cutrierată în toate sensurile de poporul romîn, și că această botezare, atît de universală a tuturor părților muntelui, a fost datorită unei ~~lucrări~~ foarte îndelungate și stărnitoare în decurs de veacuri întregi [16].

Efectul produs de retragerea poporației daco-romane

15. La capitolul despre Slavi vom explica numirile slavone, care toate au rămas în gura Romînilor. La acel despre Unguri vom lămuri excepțiunea aparentă din ținutul Secuilor, unde terminologia muntelui este în mare parte astăzi ungurească.

16. Vezi exemple din această nomenclatură în a mea Teorie a lui Rosler, Iași, 1884, p. 201 ș. u. și mai jos sub II, Avarii și Slavii

in munți, inaintea năvălirei, fu din cele mai insemnate. Ea schimbâ cu totul fața Daciei, intinzînd moartea și pustierea acolo pe unde mai inainte resuna viața și se aduna imbelșugarea, și trezi echourile liniștite a le munților sub resunetul vuetului omenesc. Orașele din cîmpiile Daciei dispărură unul după altul; locuitorii săraci din ele, care la inceputul năvălirei le vor fi părăsit numai vremelnic, vezînd că prădăciunile barbarilor devin tot mai dese pe fie ce zi, se deprinseră din zi în zi, cu traiul lor in ascunzăturile munților, și petrecerea lor aice luâ un caracter mai statornic. Orașele pustiete de barbari, ne mai fiind ridicate din dărămăturile lor, mușchiul se prinse pe ruinele lor, și o dată cu ele dispărură, și numirile ce le insemnase din conștiința poporului romîn.

Astfeliu se explică cum se face de se intîlnesc in Dacia așa de puține rămășiți de nume de orașe, care să'și tragă originea de la numirile vechi, ~~după cum am arătat'o mai sus~~ [17]. – Cele cari ve ce i ar putea derive din ele au fost arătate mai sus. 17

Nu ar fi insă de mirare de a nu se afla *nici un singur* nume de oraș vechiu, păstrat pănă astăzi in gura poporului romîn, de și in țările Apusului se află de aceste numiri indestule. Insă lipsa de nume de orașe, păstrate de la cei vechi in Dacia, are cu totul altă explicare decît aceea pe care vrau să-i o dee partizanii părăsirei Daciei de Romani, adecă retragerea din Dacia a poporației romane.

Caracterul năvălirei barbarilor in Dacia este cu totul deosebit de acela pe care dinsa l'au avut in celelalte țări a le Europei. In partea apusană a continentului nostru au năvălit numai popoare germane, cel puțin numai aceste intr'un chip mai statornic. Hunii au trecut numai cît pe aice. Avarii și Ungurii,

17. ~~Mai sus~~, p. 292.

de și au prădat une ori Germania, Franția și Italia, nu și-au ales in aceste țări locul sălășluinței lor, ci in Panonia, in preajma Daciei. Popoarele germane ele insăși, inainte de a se așeza in țările apusene, trecuse prin acele de la răsărit, de unde venia năvălirea, și lovindu-le pe aceste cu toată furia, își revarsasă tot focul selbătăciei lor asupra acestor părți și in primul loc asupra Daciei, și numai după aceea, răcorîți și induplecați către civilizație, cei mai mulți creștinizați in părțile răsăritului, treceau mai departe către Europa apusană. Pe cind deci Apusul Europei primi in sinul seu popoare ce e drept barbare, dar capabile și chiar doritoare de a se civiliza, Dacia fu copleșită sau de aceste popoare la prima lor ciocnire, sau de altele de neam turanic, cu neputință de a se polci sau cultiva [18], care nu veniau să se pună sub umbra puterei imperiului roman, ci se repeziau cu o furie nemaipomenită să sfărîme și să pustieze tot ce le eșia in cale. Era barbaria in toată puterea cuvîntului, barbaria cea oarbă și inăscută rasei, nu acea care provine numai cît din lipsa unei culturi. Dînsa nu putea fi schimbată, precum nu poți imblînzi firea lupului sau acea a tigrului.

Pe cînd in Apusul Europei cei mai mulți barbari se furișau in Imperiul roman, rugindu-se să fie primiți in armatele sale și numai cît atunci năvăliră cu violență, cînd simțiră la spatele lor suflarea inciumată a Hunilor, in Dacia năvălirea avu tot deauna caracterul năpustirei unor imense bande de hoți, care dădeau foc, dărămau, pusticau, omoriau, pare c'ar fi vrut să stingă toată suflarea de pe acest pă-

18. Dacă Ungurii s'au civilizat, ei datoresc aceasta amestecului lor cu rase civilizabile, Slavii și Românii, care au transformat aproape cu totul natura lor. Cea mai bună dovadă este fisionomia lor, care au perdut caracterul turanic și au luat pe acel european, mai ales la poporația orășănească.

mînt. Și această năvălire nu țiu ca pentru Europa apusană vr'o doue sute de ani, ci se reimprospătă necontenit în timp de aproape *o mie*, încît, lucru îngrozitor de gîndit, peste 20 de generații de oameni nu mai putură hălădui în liniște de reul barbarilor, care păreau că curg din un izvor ce nu vroia să mai sece. Huni, Avarii, Bulgarii, Ungurii, Pacinații, Cumanii și Tătarii, afară de alte triburi mai mici, acăror nume s'a confundat cu aceste lalte, iată pomelnicul bogat și înflorit numai al neamurilor mongolice, ce s'au năpustit asupra Daciei. Și fie-care din aceste năvăliri nu era decît reproducerea celei de mai înainte: atîta numai că în locul celor sătui veniau alții tot mai flămînzi.

O asemene năvălire căzînd asupra poporației daco-romane, înțelegem ușor cum de cei ce nu putură să părăsască cu totul Dacia, căutară mîntuirea lor în munții acestei țări. În apusul Europei fuga era excepția precum am văzut'o bună oară efectuîndu-se în munții Sviterei și ai Tirolului; de obiceiu poporația romană rămase pe loc. Moșiile și orașele Romanilor se umpleau pe zi ce merge tot mai mult de poporațiune barbară. În Dacia totul fu dărîmat, pustiet; nu rămasă piatră peste piatră din frumoasele orașe a le Daciei, și poporația ei umplu lumea sau munții.

În niște asemene condițiuni de viață create Daco-Romanilor, ar fi fost o adevărată minune ca să fi rămas în Dacia o terminologie geografică care să fi păstrat pînă astăzi numele vechilor orașe. Aceste fură prefăcute în cenușă și nu se mai ridicară; căci Românii nu se puteau cobori ca *popor* din munții unde-și adăposteau existența, cît timp barbarii roiau necontenit la poalele lor. Paralel cu această peire a orașelor romane mai găsim dispărută încă și o altă parte, poate mai însemnată chiar a vieței lor, care ar fi trebuit să lovească tot atît de tare pe acei ce se

miară de dispariţiunea numelor de orașe, dar pe care cu toate aceste nimene n'a băgat'o in samă. Aceasta este peirea vieţei de stat romană.

Daco-Romanii erau organizaţi in Dacia, ca provincie romană, precum erau organizaţi huină oară locuitorii in Spania și Galia. Pe cînd in aceste ţări tradiţiunea statului roman, numele dregătorilor, limba oficială și alte elemente a le vieţei organizate rămîn neatinse, ele dispar din Dacia aproape cu desăvîrșire. Astfel in Galia, «familia Merovingiană devenind stăpina Galiei, nu se gîndi a distruge așezămintele politice, pe care le găsi in fiinţă. Ea pretinse din potrivă să ocîrmuiască după chipul roman și să continue imperiul. Dacă vroim să ne facem o idee exactă despre acești principi, trebue să ne inchipuim niște oameni care vorbesc latinește, care se imbracă după feliul roman, care se apucă de scris latinește, cărora le place mai ales a ședea pe pretoriul lor după chipul impăraţilor și a rosti de acolo judecăţi. Păstrînd titlul de regi ai Francilor, ei adaug bucuros titlurile in totul romane de *principe*, *patriciu* sau *om ilustru*. Ei poartă insemnele imperiale, coroana de aur, toiagul, hlamida și mantaua de purpură. Ei au o curte pe care o numesc, ca și impăraţii, palatul sacru. Se vede in jurul lor o intovărășire de dregători și de curteni care se numesc *comiţi*, *domestici*, *castelani*, *referendari*, *camerari*. Toate aceste numiri sunt romane; toate aceste dregătorii au trecut din palatul impăraţilor in acel al regilor franci. Regii merovingiani, stăpînii unei asemene puteri, nu avuse de căutat mijloace nouc spre a ocîrmui oamenii, ci intrebuinţară pe acele de care se slujise imperiul roman. Acesta organizase o ocîrmuire centrală și o ocîrmuire provincială; regii franci păstrară pe una și pe alta. Principalul impozit direct era ca și pe timpul Romanilor contribuţia fonciară. Nu numai cît el urmă ina-

inte a fi strîns ca și pe timpul impăraților; dar incă stringerea se făcea după aceleași registre de repartiții care fusese intocmite de dregătorii impărătești» [19].

Pretutindene deci cea mai deplină continuitate intre viața romană și acea a statelor barbare.

Să cercetăm lucrul in Dacia.

Aice din contra nu intîlnim la poporul romîn aproape nici un singur așezămînt politic moștenit de la Romani: totul este la ei nou și imbracă mai ales forma slavonă, sub a cărui inriurire s'a inchegat iarăși in Dacia viața de stat.

Lăsînd la o parte noțiunile de stat ce se țineau de centrul imperiului roman, precum acele de *senat, patriciu, censor, consul, impărat*, din care numai aceasta de pe urmă s'a păstrat in conștiința poporului romîn, imbrăcată in haina mitică a povestei, să trecem la analiza elementelor politice provinciale și anume la acele ce se constată a fi existat in provincia Dacia, pentru a vedea rămas'au vre una din ele incă in memoria poporului romîn?

Capul suprem al provinciei Dacia a fost in tot timpul stăpînirei romane *legatus Augusti* [20], și s'a găsit in inscripțiuni numele a 38 de acești inalți ocîrmuitori, astfelin că numele și noțiunea de legatus trebuia să fie intipărită in mintea fie-cărnia Daco-Roman. Tot atît de insemnați erau și *procuratores Augusti*, insărcinați cu stringerea dărilor, care erau cîte unul pentru fie care din cele 3 Dacii: Apulensis, Porolissensis și Malvensis. Inscripțiunile ne au păstrat numele a 14 procuratori, din care 8 in Porolissum și

19. *Fustel de Coulanges*, Histoire des institutions de l'ancienne France, I. p. 485, 453, 502

20. *Legatus Augusti pro praetore trium Daciorum* era titlul seu deplin. Vezi asupra șirului și numelui lor *Goos*, Untersuchungen über die Innerverhältnisse des trajanischen Dakien's in Arhiv für siebenbürgische Landeskunde, 1874, p. 139 ș. u.

6 in Apulum. Acești procuratores Augusti aveau și ei sub dînșii mai mulți alți subprocuratori speciali, însărcinați cu strîngerea unor dări particulare, precum i-am arătat mai sus. Asemene agenți fiscali, perceptori de dări, fiind necontenit in atingere cu publicul, trebuia ca numele și ființa lor să fie foarte cunoscute poporației din Dacia. Ambele aceste dregătorii, legatul și procuratorul, atît de populare și de cunoscute pe timpul Romanilor, au perit din amintirea poporului romîn, acărnia limbă nu a păstrat nici o urmă a acestor cuvinte in țesătura ei. Dar dacă dregătoriile generale a-le provinciei au dispărut, rămas'au cel puțin acele municipale, acele dregătorii mai apropiate de popor prin sfera lor de lucrare? Nici atîta.

Centrul administrativ al municipiului sau coloniei romane era, după cum am văzut, in orașele Daciei ca și in acele a le intregului imperiu roman, *ordo decurionum* sau senatul municipal, compus din un numer de *decuriones*, dintre care o delegațiune compusă de patru bărbați in municipii, *quattorviri*, și de doi in colonii, *duoviri*, conduceau administrația comunală. Toți acești dregători comunali sunt pomeniți de nenumarate ori in inscripțiuni și tot atît de populari erau și *defensores* sau *patroni* atit ai orașelor cît și ai colegiilor, proteguitori și apărători influenți a le intereselor acestora, care se intîlnesc iarăși la fie ce pas in monumentele epigrafice. Se mai găsesc in sfirșit in Dacia și alți magistrați atît comunali cît și provinciali *curatores viarum*, inspectori ai căilor publice, *quaestores*, casieri, *pretores urbani et peregrini*, judecători, *aediles*, inspectori ai zidirilor publice, *praefecti pagi*, *collegiorum*, magistrați ai satelor sau colegiilor, etc. etc.[21]

Toată această intinsă și complicată administrație

21. Vezi mai sus, p. 207—238.

F Mai intâi ~~mun~~ denumirea orașelor se [illegible] și
colonii și langi acel de canatas, vin și au pași, numeru
raspandit ampre întâiu dacii, și care tribune și fu [illegible]
și fu care și de [illegible] și, s'au perdut en lokal dii graiul
de mai largu al aceleia [illegible] și apoi

romană a dispărut până la cea de pe urmă rămășiță din sînul poporului românesc, și limba lui nu mai păstrează nici o amintire a cuvintelor ce o insemna.

Mai extraordinar poate părea faptul că și organizarea armatei, impreună cu cuvintele ce se raportau la dînsa, să fi dispărut din mintea poporului romîn. Armata romană să compunea din *legiuni, ale și cohorte.* Dacă acest de pe urmă cuvînt se reaflă în limba romînă sub forma de *curte*, nu are în ea înțelesul unei subimpărțiri a oștirei, ci acel de ogradă, care derivă din cealaltă accepțiune ce avea cuvîntul de cohors la Romani, anume acel de loc închis, îngrăditură [22]. Militarii activi purtau numele de *milites gregarii*; cei eșiți din slujbă acel de *veterani*, cuvînt care în limba latină avea înțelesul special de soldat liberat din armată. Durata slujbei fiind de 25 de ani, înțelegem că mai toți cei ce eșiau din armată erau înaintați în vrîstă. Acest cuvînt s'a păstrat la Romîni în acel de *bătrîn*, care însamnă însă numai cît mare de ani, fără nici o amintire a slujbei militare. S'au păstrat acest cuvînt și într'un alt înțeles la moșiile rezășești, pentru a însemna un trup de pămînt neimpărțit, la care au drept mai mulți simpărtași. Așa se zice că cutare răzeși fac parte din un bătrîn. Aice s'a păstrat amintirea asignațiunei de pămînt ce se dădea veteranului la eșirea lui din armată, lucru ce se făcu adese ori și în Dacia, precum am văzut mai sus. Numai atîta însă a rămas din complexul noțiunei de *veteranus*, din care tocmai înțelesul seu fundamental, elementul militar, a dispărut cu totul.

Pe lîngă capul armatei, care era de obiceiu legatul lui August, mai erau ofițeri inferiori: *praefecti*,

22. Numele ogrăzei la Romani avea chiar forma *chors*, *chortes*, (*Nonius* ed. Mercer p. 84, *Varro* de lingua latina I, 13, 2; V, 16, 26) de unde s'a format românescul *curte*.

tribuni, *centuriones*, *optiones*; apoi deosebite grade mai mici precum: *decuriones*, *frumentarii*, *duplarii*, *cornicularii*, *tesserarii*, *beneficiarii*, *vexillarii*, care toți aceștia au dispărut până la unul din memoria poporului romîn. Tot așa au dispărut și numele dărilor romane, precum *vicesima*, *tributum*, *portorium*.

Ce s'au făcut cu toată această organizare întocmită de Romani pe pămîntul Daciei? cum se face de au dispărut așa de deplin încît nu numai că s'a pierdut cu desăvîrșire toate cuvintele ce însemnau elementele ei, dar n'au rămas macar un resunet al ei în alte cuvinte a le poporului romîn? Alt răspuns nu poate fi dat la această întrebare de cît că, perzîndu-se așezămintele la care se referiau cuvintele acestе, cu timpul au trebuit să dispară și ele. Se tăiese rădăcina lor, care le ținea vii în conștiința poporului, și trebuiau deci să se usuce și să se deslipească, ca frunzele de pe un trunchiu mort.

Păstrarea oare căror termini relativi la judecăți și darea dreptății precum *drept*, *judecată*, *jude*, de unde mai tărziu se formă *județul* în sensul de circonscripție teritorială a autorității unui jude, nu probează decît că această îndeletnicire, neapărată ori cărei societăți, nu a putut dispărea cu totul de la Daco-Romanii, care trăise tocmai o viață civilizată, din care trebuiră să păstreze oare care urme. Termini apoi ca *uzură* (usura) *capără* (capere arrham), *arvonă* (arrhabo) dovedesc stăruința unor noțiuni uzuale, neapărate până și vieței celei mai rudimentare, dar care dovedesc tot atît de puțin ca și terminii referitori la judecăți, stăruința așezămintelor romane. *Popa*, adecă executoriul jărtfelor păgîne, transportat asupra slujbașului bisericei creștine, nu era un element al organizării civile romane, de și la Romîni el dobîndi mai tîrziu un rol oare care în această organizare. Singur terminul de *domn* în înțeles de principe, deci de ele-

ment al unei organizări politice, este de caracter latin (dominus). Insă el la Romani nu insemna nici o autoritate, ci numai pe stăpîn față cu clienții. Prin urmare nu este un termin de organizare politică moștenit de Romîni de la Romani, ci o creațiune proprie a poporului romîn, botezată cu un cuvînt luat în partea latină a limbei lor, tot așa precum au format și mai tîrziu boieriile *portar* de la poartă, *spatar* de la spată, *ușier* de la ușă, termini și aceștia de origine latină, dar care invederat nu desemnă așezăminte moștenite de la Romani.

Intr'un cuvînt se poate spune că organizația romană a dispărut cu totul din Dacia în partea ei specială și care cum technică, și că chiar dacă au rămas cîte-va noțiuni, aceste se referă numai la viața elementară a ori cărei societăți, pe care dacă Romînii nu le ar fi păstrat de la Romani, ineai ar fi trebuit să le inventeze, intru cît traiul fără de ele era cu neputință [23]

Năvălirea barbarilor asupra Daciei avu deci de efect de a stinge cu totul viața de stat romană, de a nimici ori ce soiu de așezăminte organizătoare și de a arunca pe Daco-Romani iarăși în starea primitivă în care să fac înșghebările societăților. Acolo, reduși din nou în cea mai mare parte la starea de păstori, ei recăzură din înalta și complicata organizație romană în viața patriarhală, în care unitară, împreună cu toate noțiunile ce se referiau la viața mai cultă, și cuvintele ce le insemnau. Această dispariție me atît de deplină a ideilor privitoare la viața statului este cea mai vie dovadă că Romînii au trăit în munți un lung răstimp din viforoasa perioadă a năvălirei ; că

23. Iată la ce se reduce păstrarea așezămintelor romane, pe care se silește a o stabili colegul meu Dl *Aron Densușanu* în Istoria limbei și literaturei romîne, Iași 1885, p. 61—65.

deci ei părăsise orașele din cîmpii: că aceste s'au dărămat și n'au fost reedificate, și că împreună cu monumentele se îngroapără sub ruine și numirile lor, pe care astăzi trebue să le desmormîntăm precum facem și cu dărămăturile lor.

Eată deci luminată pe deplin pricina lipsei de nume de cetăți în Dacia. Ea nu putea fi înțeleasă fără faptul paralel arătat de noi, dispariținea întregei vieți de stat a poporului roman.

Observăm că cu strămutarea locuitorilor Daciei peste Dunărea, dacă chiar s'ar explica dispariținea din Dacia a numirilor cetăților vechi, nu se dă cheea pierderei vieței de stat romane. Căci sau coloniștii strămutați în Dacia aureliană, au rămas pe loc în orașele Moesiei, și atunci au trebuit să păstreze terminologia statului moștenită de la Romani, ca și locuitorii orașelor Galiei și a Italiei, care terminologie ar fi trebuit s'o readucă cu ei în Dacia, cînd au reocupat această țară: sau au trebuit să fugă înaintea năvălirei, și din Dacia aureliană, în munții peninsulei (ceea ce s'a și întîmplat), și să uite în viața patriarhală a păstorului, complicata organizație a statului roman. Apoi dacă e vorba de fugă în munți, atunci nu înțelegem pentru ce nu am admite că Daco-Romanii s'au retras *de plano* în munții Daciei traiane înaintea năvălirei, și i-am strămuta în Moesia, spre a-i pune să caute și de aice, *tot în munți*, un adăpost în contra năvălirei.

Efectul deci produs de primele ciocniri a le popoarelor barbare asupra imensei majorități a populațiunei daco-romane, a fost de a destruge viața ei orășănească, împreună cu acea de stat romană, și a arunca toată această populațiune în munte. Acesta primi în decursul timpului în toate părțile sale numiri românești și, cu toate că nimici cu totul formele vieței civilizate a le poporului romîn, mîntui ca într'o așezămîntoare

Indice

Hadrian 333.
Frata 337
Augerius –
Jahrb. comitet. Secuilor 339.
Valahii die Hemus 340
Sachioti 341
Lachioti –

Veteranen / Vatrin) 345.

+o Totuşi nu trebue să credem că poporul român
se întoarce pe deplin la viaţa nomadă ~~[illegible]~~
~~[illegible]~~ a pastorului. Ei tot pastrarea îi obscurit unde
[illegible] agricole şi la ~~[illegible]~~ se epuizau
de lucrat pământul cheiu, şi pe înălţimea numitelor
şi în poienile codrilor de iudele se găsiau pământuri
primitoare de plug. ~~[illegible]~~ Aceasta împrejurare
~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~
~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~
[illegible] dovedi, mai jos, de o cam

La Românii din fostă Dacie traiană nu sunt deosebiri
dialectale proprii pin între locuitorii deosebitelor
regiuni. Chiar Bănăţenii care înfăţişaţă
oare care particularitate limbistică ca pastrarea
lui u înmânt de i (vénie, calcaniu, întâmiu, cum
în loc de vie, calcaiu, întâiu, cui) schimbarea lui t în
d ca ce şi ge înmânt de i sau e (prunce, vordă
în loc de prunte, vorde) şi pronunţat ca s (coco
ros, în loc de cocoş roş) — şi alte cât
va particularitate fonetice ~~vezi Hardeu~~
~~Românii Bănăţeni, Analele acad. rom.~~
~~II. Tom. XVIII 1896, p. 19 urm.~~) nu fac
din graiul bănăţean un dialect al celui
românesc de la cordul Dunării.[7 bis] Deosebiri
dialectale proprii pînă-ţi numai între cel 3
grupe de Românii: Daco-Românii, Macedo-Rom.
şi Istro-Românii; ~~[illegible]~~ acii nici se ~~[illegible]~~ se află
ceţuranţe.

7 bis) Hardeu, Românii Bănăţeni ~~[illegible]~~
în analele acad. rom., II. Tom. XVIII 1896 p. 19
urm.

elementele sale mai intime: moravurile, obiceiurile și mai ales limba sa, care păstră acel caracter pronunțat latinesc, ce o deosebește astăzi intre toate idiomele neo-latine. Daco-Romanii luară cu ei in munți și numele vechi a le riurilor, care-și au toate obîrșiile pe inălțimi, le păstrară acolo și apoi le readuseră cu ei, cînd se coborîră iar de la munte la cîmpie. Astfel se esplică pe deplin cum se face că, pe lîngă o sărăcie atît de mare a unei nomenclaturi orășenești vechi rămase in gura poporului romîn, să se intîlnească o bogăție relativă de numiri de munți și de riuri, rămase de la străbunii acestui popor. +

Pînă aice rolul năvălirei asupra poporului Daco-Roman a fost mai mult negativ. In capitolul următor vom incepe a intîlni efecte positive a le marelui fenomen etnologic, care caracterizează veacul de mijloc.

+ Dar limba fu nu numai păstrată dar și îmbogățită și în chip surprinzător prin veșnica sumă nomade a poporului Daco-roman reîntoarse la ~~viață~~ stare pastorească, strămutându-se din loc în loc după pășunile cu turmele lor. Poporul din Dacia în necontenitul schimb de vorbe cumul pe întreagă întinderea a țării și făcu un grăiu unitar care se ~~[illegible]~~ pare tot pare astăzi, cînd aceasta unitate limbistică ce nu se mai regăsește la nici un popor din Europa constituie una din părțile cele mai de seamă ale civilizației românești. Românii din ținutul transcarpatin Tisean ~~[illegible]~~ în fiecare toamnă munții pentru a cîrmui oile lor în bălțile Dunării și a le întoarce primăvara în ~~[illegible]~~ Maramureș. Aceasta strămutare a Românilor din munte în jos și [illegible] unitatea sufletului românesc. +

23

+ Și cu mai vechi amintiri a ~~[illegible]~~ pășunatul oilor de Transilvania în Muntenia este 1414. Mircea voievod i Muntenia [illegible] [illegible] de Hotin se ia pace oil în munți [illegible] Munteniei.
Bun. Dor. I. 2. p. ~~[illegible]~~ 502.

II

AVARII ŞI SLAVII

1. NĂVĂLIREA AVARILOR ŞI A SLAVILOR.

De abia se împrăştiese Hunii, şi Gepizii trecuse Dunărea, cînd o nouă năvălire se prăbuşi asupra Europei, făcută de nişte popoare tot atît de barbare, de hide şi de neomenoase ca şi sălbaticii tovarăşi ai lui Atila. Aceştia erau *Avarii*, ginte hunică [1], care s'ar putea numi o nouă ediţiune a acelui cumplit popor.

După lungi şi straşnici frămîntări in măruntăele Asiei, oarda Avarilor [2], care numera 200,000 de su-

1. *Paulus Diaconus*, Hist. Langob., II, 10: „Huni qui et Avari." *Greg. Turon.* Hist. Franc., IV, 23: „Post mortem Chlotari regis (561) Chuni Gallias adpetunt." (*Chuni* nu pot fi Hunii proprin zişi, care in 561 nu mai existau) *Theophanes*, Chronographia, Bonn, I, p. 378: „*Οὖννοι γὰρ κατ' ἐκεῖνο τοῦ καιροῦ* (564), *οὓς Τούρκους λέγειν εἰώθαμεν.*" Tot Turci numesc autorii bizantini şi pe Unguri. Huni, Avari, Unguri sunt unul şi acelaş popor in diverse timpuri.

2. Asupra imprejurărei că aceşti năvălitori nu erau adevăraţii Avari, ci nişte robi ai lor, care scăpase din captivitate şi se numeau in realitate *Οὐαρ καὶ Χουνί*, vezi *Theophilact*, p. 284. Comp. *Amedée Thierry*, Histoire d'Attila et de ses successeurs, Paris, 1856. I, p. 394 ş. u.

Hetc, porni cu căruțele sale către apusul soarelui și se îndreptă spre Europa, prin partea deschisă între marea Caspică și munții Urali. Toate popoarele ce le întîlniau în cale, o rupeau de fugă înaintea lor, împingîndu-se unele pe altele, într'un valmașag fără nume de limbi și de neamuri. Cum atinseră pămîntul Europei, ei auziră despre marea împărăție a Romanilor, care se întindea departe către apus, până unde soarele se cufundă în apele oceanului. Ei trimiseră o ambasadă la Constantinopole, care trezi prin toate orașele prin care trecu, o nespusă curiozitate, mai ales din pricina portului părului lor, împletit în două cozi atîrnate pe spate (557 d. Hr.). Împăratul Iustinian, pentru a îndepărta asemene oaspeți supărăcioși de la marginile împărăției sale, consimte să le plătească cîte un dar pe an, cu condiție însă ca să apere împărăția romană de toți dușmanii ei, vroind prin aceasta să slăbească și să ruineze puterea acestor primejdioși supuși. Avarii se și apucă de treabă, și bat mai multe popoare de pe țărmurile mării Caspice și a le mării Negre, ceea ce ne dovedește că pe acest timp ei nu se apropiese de Dacia, ci se purtau încă prin cîmpia orientală a Europei. Ajungînd la Nipru, cad peste popoarele slave a le *Anților*, trec peste ele și se apropie de Dunărea, fără îndoială prin partea șesului celui mare oriental al Europei, de care se țin țările de astăzi Basarabia, Moldova sudică și Muntenia răsăriteană. Ei trec chiar Dunărea în Sciția mică, Dobrogia de astăzi[3]. O nouă deputație trimisă la Iustinian, în scopul de a dobîndi pămînturi spre așezare, aduce ca respuns că împăratul ar vroi să le dee Panonia secundă, ceea ce însă nu convinea barbarilor, de oare ce numai din Sciția ei puteau privighea popoarele ce le supusese pe malu-

3. *Menander*, Bonn, în Volumul Dexipus, Eunapius, Priscus, p. 285.

rile Pontului Euxin. Vĕzînd că nu pot obținea nimic după placul lor de la Iustinian, se întorc iar asupra popoarelor supuse lor, adecă a Antilor [4], și după ce îi prădă din nou, trec peste ei, Sclavini și Veneți, până ce ajung la fluviul Elba, pe hotarele monarhiei france Austrazice [5]. Aice domnia după moartea lui Clotar (561), Sigebert fiul seu, care bate pe năvălitori, conduși de vestitul Baian, într'o luptă sîngeroasă; însă, fiind că rezultatul luptei nu fusese tocmai hotăritor pentru nici unul din răsboitori, amĕnĕ dușmani se impacă, și Sigebert trimite chiar poporului lui Baian hrana și proviziunile de care avea nevoie [6].

Pe cînd se aflau Avarii pe confinile monarhiei france, Longobarzii care se pregătiau a eși din Panonia pentru a se strămuta în Italia, le trimit o solie rugîndu-i să le dee ajutor contra Gepizilor, cu care vroiau să răfuiască o veche dușmănie înainte de a-și părăsi sălășluințele lor. Le făgăduiau ca mulțămită țara Gepizilor și chiar pe a lor proprie, pe care vroiau să o delese, precum și a patra parte din turmele ce le aveau. Avarii primesc, se unesc cu Longobarzii, bat pe Gepizi și îi nimicesc aproape cu totul, încît de atunci nu mai avură un rege al lor, ci trăiau în cîte-va miserabile sate, ducînd o viață de sclavi sub stăpînirea Avarilor. Aceștia se așază în Panonia, după părăsirea ei de Longobarzi, unde stau până la nimicirea puterei lor de Carol cel Mare. In tot timpul stăpînirei Avarilor în valea Dunărei mijlo-

---

4. *Menander*. Ibidem, p. 284.
5. *Idem*, p. 302.
6. *Gregor. Turon.*, IV, 23: „Post mortem Chlotarii regis Chuni Gallias adpetunt, contra quos Sigebertus exercitum dirigit et gesto contra eos bello, vicit et fugavit; sed postea rex eorum amicitias cum eodem per legatos meruit". *Paul. Diac.*, II, 10, spune că lupta s'ar fi întîmplat „juxta Albim fluvium." Asupra proviziunilor procurate Avarilor de Franci, vezi *Menander*, p. 303.

cii, ei ridică pretenții asupra părței din Moesia ce fusese locuită de Gepizi, mai ales asupra orașului Sirmiu, (astăzi Mitrovitz in Serbia)

Din această expunere a migrațiunilor Avarilor, reiesă că ei, după ce se așază vremelnic la gurile Dunărei, pleacă iară spre nord asupra popoarelor slavone ce supusese, și ajung până pe malurile fluviului Elba, pe hotarele monarchiei france, și de aice se cobor in Panonia, care devine regiunea centrală a puterei Avarilor. Se vede deci că până atunci nu intrase Avarii in nici o atingere cu Dacia traiană și că ei pătrunseră in ea, nu prin răsărit, pe unde se opuneau pedeci firești aproape nerăsbătute, nici prin sud, prin pasul Turnului-roș, ci prin partea apusului, pe unde se deschideau către Panonia văile ineăpătoare a le riurilor ce se varsă in Tisa [1].

Avarii, fiind un popor nomad și prădător, care repezia in toate părțile iuțile sale oarde, indată ce își alesera Panonia drept cuibul de unde'și intindeau prădăciunile lor, se lățiră și in văile Transilvaniei, care erau atit de bogate in pășuni mănoase pentru turmele lor. Este probabil că atunci cînd ei pătrunseră in văile Ardealului, nu mai găsiră in ele pe Romîni locuind aice ca popor, de oare ce ei se retrăsese in ascunzișurile munților inaintea popoarelor barbare, care precedase pe Avari in ruinarea vieței lor civilizate.

---

1. *Amedée Thierry*, l. c. I, p. 408. spune că după ce Avarii fură bătuți de Sigebert, se intoarseră iarăși in locuințele lor la *gurile Dunărei*, de unde ei atacară *prin coastă* pe Gepizi in unire cu Longobarzii care ii loveau in frunte (p. 421), incît s'ar crede că Avarii venise contra Gepizilor pe valea Dunărei și că de aice ar fi trecut in Panonia. Fiind insă că după cum vom vedea mai jos, nu exista o trecere directă in acele timpuri din Panonia in Valahia, ar urma că Avarii să fi trecut prin pasul Turnului-roș pentru a se lovi cu Gepizii, că ei deci ar fi pătruns in Dacia pe la Sud Isvoarele nu invoesc insă o asemene părere. Asupra rezultatului luptei vezi *Paul. Diac.*, l. 27: „Langobordi victores effecti sunt, tanta in Gepidas ira saevientes ut eos

Efectul deci pe care năvălirea avară îl puse în lucrare asupra poporațiunei daco-romane fu acela de *a o opri să se coboare din infundăturile munților* iarăși către șesul roditor, unde barbarii izvoriau fără încetare, ca din o mare fără fund ce nu se mai istovia.

Apăsarea pe care o făcură Avarii asupra poporației daco-romane se îndreptă, ca și acea făcută de Goți și de Huni, din centrul Daciei către periferia ei, toată încunjurată de munți înalți, coperiți de păduri nestrăbătute. Goții prădaseră lăuntrul Daciei, pătrunzînd prin pasul Turnului-roș; Hunii probabil intrară și ei pe aice, precum și prin văile deschise către apus; Avarii însă numai prin aceste din urmă. Toate aceste popoare, care contribuiră la ruinarea vieței civilizate a Daco-Romanilor, îi împingea către treptele superioare a le imensului amfiteatru de munți ce încunjura Dacia romană.

Totuși poporația grămădită în ei nu se putea coborî pe laturile exterioare a le Carpaților, de care ce pe aice îi încingea un alt brâu de barbari, care le închidea drumul către cîmpie. Asupra acestor barbari care joacă în istoria Românilor și în formarea naționalității lor un rol mult mai însemnat decît acei studiați pînă acuma, trebue să îndreptăm cercetările noastre.

Acești barbari erau *Slavii*, care încunjurau, încă din vremuri mult mai vechi decît năvălirea Avarilor, cele doue laturi nordice a le triunghiului de munți, ce încunjurau vechea Dacie traiană.

Slavii care erau enumerați de scriitorii antichității între popoarele sarmatice cele mai apusene, purtau în vremile mai vechi numele de *Veneți*, *Sclavini* și *Anți*. Am văzut că acești din urmă locuiau pe lîngă fluviul Nipru. Veneții, care se numiau și Sclavini,

---

ad interfectionem usque delerunt, usque hodie Hunnis eorum patriam possidentibus, duro imperio subiecti gemunt."

r subumpartiti în

+ mun s'a scris civitas Sclavinorum ase
Civitas Sclavinorum Novietunense care s'a citit de un
copiatu „a civitate Novi et Sclavinorumunense".
vezi
Ne mirăm
cum Hasdeu care scrise în 1893 un pomenit mai de aceste
versiune.

locuiau către nordul Galiției, pe la originele Vistulei până către marea Baltică, care purta chiar numele de *sinul Venedic*[8]. Numele de Veneți dat Sclavinilor, se păstrează până astăzi în poporul *Venzilor*, din care a mai rămas numai o fărâmătură negermanizată în Lusația de sus și de jos (ober und nieder-Lausitz), țară așezată parte în Saxonia, parte în Prusia[9].

Istoricul got Iordanes ne dă următoarele indicațiuni precise despre locul pe care îl ocupau Slavii, nu numai pe timpul seu, ci încă de pe vremile regelui ostrogot Hermanaric, adecă înainte de venirea Hunilor[10]. «Din colo de Dunărea se așterne Dacia, încinsă cu o întăritură de munți înalți și riposi, pe partea stîngă a cărora și către nord începînd de la izvoarele Vistulei se întinde pe niște spațiuri nemăsurate, națiunea cea numeroasă a Veneților, acăreia numiri, de și sunt deosebite după locuri și familii, totuși se deosebesc mai ales în *Sclavini* și *Anți*. Sclavinii încep de la orașul Novietunensis și lacul care se chiamă Mursianus până la Nistru și spre nord până la Vistula, având bălți și păduri drept locuri întărite. Anții din potrivă, cei mai bravi dintre ei, își au locuințele acolo unde marea Neagră face o îndoitură, între Nistru și Nipru care fluvii sunt la o îndepărtare de mai multe zile de drum unul de altul»[11].

Năvălirea Goților întăi, mai mult încă acea a Hunilor, care aduse o spaimă atît de mare în lumea barbarilor ce încunjurau imperiul roman, aruncă cea mai mare parte din aceste popoare peste corpul lînced zit

8. *Ptolemeus*, Geogr., III, 5, 19: Οὐενέδαι; III, 5, 1: οὐενεδικὸς κόλπος.
9. *Elisée Reclus*, Géographie universelle, III, p. 737.
10. *Iordanes* scrie cartea lui de Getarum sive Gothorum origine et rebus gestis în 551, după *Cassiodorus*, care scrisese Libri XII de gestis Gothorum către începutul veacului al VI-le (500—520?) La c. XXIII. el spune: „Post Herulorum caedem idem Hermanaricus in Venetos arma comovit, qui quamvis armis despecti, sed numerositate pollentes, primo resistere conabantur."
11. *Iordanes*, c. V.

al acelei impărăţii. Asupra părţei ei apusene se intinseră mai ales popoarele germane, pe cînd orientul fu acoperit mai cu osebire de acele slavone. Ambele aceste neamuri de popoare barbare aduseră o adîncă schimbare etnică in poporaţiunea imperiului roman. Pe cînd insă in partea apusană a lui, elementul roman, in sinul căruia se aşezară popoarele barbare, ajunse cu timpul să predomnească asupra elementului năvălitor, şi să dee naştere la popoare de viţă romanică, in răsărit mai multe din părţile copleşite, acele ce din oare care pricină nu infăţoşau elemente romanizate sau grecizate, deci in stare de a rezista acestei inecări, dispărură in sinul Slavonilor, care imprimară caracterul lor etnic unei mari părţi din peninsula Balcanului. Astfeliu elementul roman a fost inăduşit in Moesia, de unde mare parte din el fugise către munţii din sudul peninsulei; apoi in Panonia şi in Dalmaţia, acăreia locuitori infăţoşază incă astăzi frumosul tip roman, şi păstrează cel puţin in numele lor de Maurovlahi, o amintire a originei lor romane [12].

Din această inecare, ce părea obştească, se inalţară cu timpul trei insule latine şi aice in răsăritul Europei, de o putere şi trăinicie neauzită, care izbutiră să rămînă neinăduşite de valuri, cu toată furtuna ameninţătoare ce le arunca peste dinsele. Elementul slavon, care inghiţise pretutindene aiure pe acele de baştină a le ţărilor năvălite, fu la rîndul seu inghiţit de acel roman, cu energia căruia nu putea să lupte. Grăul fusese sămănat in acele părţi mai des decît pe rămîşiţa lanului. Aice şi invinsese el chirul şi mărăcinele, care peste tot locul aiurea îl inăduşise. Unde elementul roman fusese mai slab, el dispăru in sinul năvă-

12. *Presbyteri Diocleatis* regnum Slavorum in *Schwandtner*, scriptores, III. p. 478: „Bulgari ceperunt totam provinciam Latinorum, qui illo tempore Romani vocabantur, modo vero *Marovlachi*, hoc est nigri Latini vocantur."

lirei; unde el fu mai puternic, luptă și o învinse. Și apoi să se pretindă că, tocmai în Dacia, acest element să fi lipsit cu totul la năvălirea Slavonilor![13]

Goții chiar la început, mai ales însă Hunii și apoi Avarii venind spre apusul Europei, aruncară pe popoarele slave care încunjurau Dacia și peste adăposturile Daco-Romanilor, munții Daciei. Deosebirea fu numai că pe cînd coloniștii urcase treptele munților din lăuntrul Daciei spre periferia ei, popoarele slave se suiră în munți prin laturile lor exterioare. De și nu ne-au rămas nici o dovadă directă despre această împrejurare, că Slavonii la venirea barbarilor, de ginte hunică mai ales, ar fi căutat și ei adăpostire în munți, posedăm totuși mai multe probe indirecte că așa lucrurile au trebuit să se petreacă. Astfel este cunoscut din istoria Goților că acest popor, de și el însuș barbar, o rupsese de fugă înaintea Hunilor. Nu este nici un motiv de a admite că Slavii să nu fi făcut și ei în mare parte tot așa. Pe cînd însă Goții, care locuiau mai înspre șes, căutase o scăpare numai vremelnică în munții cei înalți și ripoși ai Caucalandului și apoi își asigurară mai bine existența, trecînd în imperiul roman, Slavii, care ajungeau cu așezările lor pănă la baza munților Carpați, vor fi căutat în ei o adăpostire mai statornică. Astfel se întinseră asupra întregei Dacii neamurile slavone, care veniau însă peste Românî nu mai mult *ca năvălitori, ci ca fugari ei înșii înaintea unei năvăliri, căutînd nu pradă ci mîntuire.* Din această așezare a Slavonilor alăturea cu Românii în munții Daciei se explică singur, elementul destul de bogat slav representat în topografia muntelui, pe care îl vom studia mai la vale. Caracterul cu totul deosebit al năvălirei slavone, care făcea din neamurile

13. Acele trei insule de popoare romanice sunt: Daco-Românii, Macedo-Românii și Istro-Românii.

ei niște tovarăși in nenorocire ai neamului românesc, explică relațiile mai intime, in care dînșii intrară cu poporațiunea daco-romană. Pe cînd atingerea acesteia cu celelalte feliuri de barbari fusese dușmănească, intîlnindu-se tot deauna cu arma in mînă, cu Slavonii este din potrivă de o natură mai blîndă, ca aceea care unește intre ei pe doi osîndiți la aceiași pedeapsă. De aice se explică intăi, cum se face de Slavonii urcară munții, ducîndu-și traiul alăturea cu Romînii, cînd barbarii in deobște fug de munte și caută numai cît șesul, care nu opune stăvili atit de grele rătăcirilor lor; al doile, acea inriurire mult mai pronunțată a Slavonilor asupra vieței romînești, de și exercitată de un singur popor, decît acea a popoarelor de rasă hunică sau mongolă, care loviră in șepte rînduri Dacia in decursul veacurilor.

Scriitorii bizantini, posteriori năvălirei avare, ne arată cu toții pe Slavoni, și anume ramura acestora numită *Sclavini*, adecă *Slovenii*, ca locuind pe de o parte in peninsula balcanică, pe de alta ocupînd malul nordic al Dunărei, de unde roiau necontenit noue năvăliri in țările impărăției bizantine. Triburile slave constituiau, după cum am vĕzut, o imensă mulțime de norod, incît peste acei ce fugise in munți la apropierea Hunilor și apoi a Avarilor, mai erau incă o sumă de triburi, care fură impinse de năvălirea hunică peste imperiul bizantin. Popoarele nomade chiar conțin in sinul lor unele elemente mai blînde, mai doritoare de o viață pacinică și liniștită. Aceste vor fi rămas așezate in sinul Romînilor, pe cînd acele vagabonde și prădătoare se vor fi intovărășit la expediții de jaf și pustiere in imperiul de răsărit.

Potrivit cu cît Slavonii se așezau in această impărăție, ca și in Dacia traiană, prin insuși faptul așezării lor, ei pierdeau din barbaria lor primitivă, și se intorceau la o viață mai orînduită. Necontenit insă

reimprospătați prin oarde noue de barbari neimblinziți, care pusticau totul cu fer și cu foc, Slavonii apar in autorii contimpurani cu doue caractere ce par a se exclude: blindețea, moravurile pacinice, alăturea cu cruzimele, prădăciunile și neomeniile cele mai revoltătoare. Contrastul se explică ușor, dacă raportăm elementele mai dămoale la acele așezate, iar cele aprigi oardelor rătăcitoare. In contra acestora, mai multi impărați, intre care chiar Slavul Iustinian, ieu măsuri de apărare; așa intre altele, pentru a-i impăca și a-i deturna de la năvălirile lor peste Dunărea, le oferă orașul *Turris*, ce fusese zidit incă de impăratul Traian, și care se afla pe malul nordic al Dunărei [14]. Acest oraș nu este altul decit acel ce există astăzi la gura Oltului, numit *Turnu*-Măgurele, căci este de crezut că el să fi fost zidit de Traian, intru cît știm că cuceritorul Daciei pusese să-i transpoarte proviziunile trebuincioase armatei pe riul Olt in sus, și deci se poate să se fi intemeiat la gura lui o stațiune romană, care apoi să se fi intărit și prevăzut cu un *turn* de privighere, precum erau cele mai multe din orașele de pe malul fluviului, de la care turn își trase numele [15].

Solia lui Iustinian prin care oferă orașul Turris Selavinilor cade in anul 546. Trei ani după aceasta Selavinii năvălesc in Iliria in mare număr și pustiesc in chipul cel mai cumplit regiunea de lîngă Epidamnus (astăzi Durazzo). Generalii din Iliria, de și dispuneau de 15.000 de oameni, nu indrăznesc a infrunta oardele selavine [16]. In anii următori Selavi-

14. *Procopius*, de Bello Gothico, II, p. 336: „εἰς πόλιν ἀρχαίαν Τούρριν ὄνομα, ἣ κεῖται μὲν ὑπὲρ ποταμὸν Ἴστρον, Τραϊανοῦ τοῦ Ῥωμαίων αὐτοκράτορος ἐν τοῖς ἄνω χρόνοις αὐτὴν δειμαμένου, ἐρημος δὲ ἐτύγχανεν ἐκ παλαιοῦ οὖσα, λησαμένων αὐτὴν τῶν τηδε βαρβάρων."

15 Asupra turnurilor de privighere vezi p. 134; asupra urcărei proviziunilor pe apa Oltului, p. 153 și p. 37.

16. *Procopius*, De bello gothico, II, p. 398.

nii, devenind tot mai indrăzneţi, intră in Dalmaţia, pradă Tesalonicul şi pătrund până in Grecia, unde petrec chiar o iarnă intreagă[17]. In toate aceste prădăciuni ei plecau de pe malul stîng al Istrului, acăruia rîpă nordică impreună cu Dacia traiană, o ocupase incă de pe la venirea Hunilor[18]. Această indicaţiune a locuinţei Sclavinilor in ţările noastre este repeţită de mai multe ori in Procopius. Astfeliu ~~avare~~ el arată că «Hunii (Avarii), Sclavinii şi Anţii ar locui *nu departe* de rîpa Dunărei, de cea parte a fluviului»[19]. Acest «nu departe» este lămurit şi mai clar de istoricul Teofilact, (640) care povesteşte expediţiunile generalului Priscus in contra Sclavinilor. Priscus trece Dunărea, surprinde pe capul Sclavinilor Ardagast, şi prinde pe mulţi barbari, pe care îi trimete sub paza unuia *Tatimir* (după nume el insuşi un Slav) la Constantinopole. A doua zi un ofiţer al lui Priscus, Alexandru, trece riul *Ilivachia*, nume grecizat pentru *Ialovātschi*, şi urmăreşte pe Slavi până in pădurile şi mlaştinele, care le slujiau drept ascunzătoare[20]. Numele rîului s'a păstrat până astăzi in acel al *Ialomiţei*, care se numeşte chiar in documentele mai vechi slavone a le Munteniei *Ialovnitza*[21], din care apoi limba romînă schimbînd pe *vn* in *m* a făcut Ialomiţa[22]. Păstrarea

17. *Idem*, p. 454.

18. *Procopius*, de bello gothico, II, p. 336: „τὸ γὰρ πλείστον τῆς ἑτέρας τοῦ Ἴστρου ὄχθης αὐτοὶ νέμονται."

19. *Idem*, p. 125: „Οὖννοι καὶ Σκλαβηνοὶ καὶ Ἄνται, οἳ ὑπὲρ ποταμὸν Ἴστρον οὐ μακρὰν τῆς ἐκείνῃ ὄχθης ἵδρυνται."

20. *Theophilact*, Bonn., p. 257: Ὁ δὲ πολέμαρχος Πρίσκος ἐπὶ κατασκοπῇ προθέειν οὐκοῦν εἰς τὰ πρόσω τοῦ Ἠλιβακία ποταμοῦ ἐξ ἑωθιτοῦ ποιεῖσθαι τὴν βάδισιν τῷ Ἀλεξάνδρῳ προστέταχεν." *Theophanes*, Bonn, I, p. 425 aminteşte şi el numele acestui riu: „περιτυγχάνουσιν τῷ Ἰλβακίᾳ ποταμῷ," tot cu prilejul povestirei expediţiei lui Priscus.

21. Document din 1387 citat de Dl *Hasdeu*, Ist. crit. p. 266: „dori do ustie Ialovnitzi." Dl Hasdeu arată tot acolo că numele de *Ialovnitza*, *Ialomiţa* nu vine de la coloarea galbenă a apelor sale, ci de la terminul *ialov* care insamnă *pustiu*, *deşert*, *neroditor*, precum era şi este incă in parte cîmpia Baraganului.

22. Adăogim şi acest exemplu pentru schimbarea lui *v* sau *b* in *m* constatat mai sus p. 300, la *Timiş* din *Tibiscum*.

barbare in țările romîne. Ne arată anume că între Panonia și Valahia nu era in acel timp, din cauza munților și a pădurilor, o trecere indemănatecă pentru o armată, cu atîta mai puțin pentru un popor. De altmintrele pentru ce ar fi făcut Baian un incunjur așa de insemnat și ar fi indeplinit de doue ori greaua trecere a Dunărei, dacă ar fi putut veni de a dreptul din Panonia in Valahia? Prin urmare lipsind pe aice o communicațiune directă, barbarii nici odată n'au trecut din șesul oriental al Europei in acel al Dunărei mijlocii prin colțul apusan al Munteniei, ci sau ei apucau prin pasul Turnului-roș in Transilvania, sau urmau calea mult mai indămănatecă pe la nordul Carpaților, prin continuarea marelui șes oriental in lăuntrul Europei [24]. Cu toate insă că din izvoare nu se poate dovedi locuința Slavonilor decît in Muntenia și deci a fortiori in Moldova, adecă in partea șesului, terminologia geografică slavonă indestul de bogată pănă și in partea muntelui, ne silește a admite că Slavonii au trebuit să se fi așezat și aice alăturea cu Romînii.

Din toată această cercetare rezultă cu indestulă siguranță că Sclavinii locuiau la inceput la nordul și răsăritul Carpaților; că ei fură aruncați in acești munți prin laturea lor exterioară sub presiunea barbarilor năvălitori și fiind foarte numeroși, inundară mai intăi Transilvania, țările transcarpatine și România de astăzi. De aice apoi și mai ales din Muntenia, unde erau necontenit improspătați prin scurgerea poporului lor de la nord către sud, ei incepură a năvăli in părțile de peste Dunărea, așezîndu-se treptat și in

24. A mea Teorie a lui Rösler, p 104; *Pic.* Abstammung der Rumänen, p. 75. Această locuință a Sclavinilor in Dacia, explică cum se face de Bizantinii, in mania lor de a arhaiza numele, îi chiamă adeseori *Geți*. Așa *Theophylact*, p. 272: „τοῖς Γέταις, τοῦτο γὰρ τοῖς Βανβίροις (adecă τοῖς Σκλαβίνοις) τὸ πρεσβύτερον ὄνομα.“

Indice

Avarū 354
Sclavinia } 355
Dobrojea
Antii 356, 358
Sclavinii –
Venetii –
Sangobarzi –
Slavii 358
Venedii sinus 359
Sergii –
Slavenii 362
Turris } 363
Turris Magnus
Hivachia } 364
Zalovatschi
Zalovnicia
Zalovnicia
Novitonensis 359

dărnșul, Girul mare, Călmățuiul, Lăpușna, Sărata, Tigheciul și o a doua Largă; *cu numiri slavone*: Cerniava, Sucăul, Șovița, Gasinca, Velija, Lopatenca, Racovățul, Camianca, Solonețul, Dolija, Brătuleanca și Nirnova. Pe dreapta cu *n. r.*: Ceremușul, Derecluiul, Bașăul, Pruteț (cu subafluentul seu de nume *r.* Hușul), Elanul (cu subafluenții sei de nume *r.*: pîrăul Balotescului, Hurmuzul și Chinezul); cu *n. sl.*: Trebnicul, Beresnița, Brusnița, Hlinița, Corovia, Volovățul, Corosa, Jijia (cu subafl. sei de *n. sl.*: Sitna, Meletinul și Baliluiul), și Moșna.

Dacă regiunea Prutului înfățoșază un număr atît de însemnat de numiri slavone, la ce trebue să ne așteptăm mai incolo spre răsărit, către cîmpia Nistrului? De aceea nu vom întinde cercetările noastre în acea direcție, ci le vom îndrepta către munte, unde prezența denumirilor slavone în terminologia geografică, înfățoșază un mai mare interes, ca unele ce se întîlnesc în domeniul chiar propriu al rasei românești, și pot deci lumina mai bine atingerea intimă a acestor doue elemente, cel slavon și cel romîn, pănă în ascunzăturile cele mai retrase a le acestui din urmă.

Ca afluenți ai *Siretiului*, acărui nume iarăși l'am adeverit a fi străvechiu, tocmai de pe timpul Sciților, enumerăm, pe stînga, cu *n. rom.*: Cotovățul, Mihodra (ieșită din unirea Mihoderei cu pîrăul de *n. sl.* Slavărul); cu *n. sl.* Bialca și Hlibicioeul. Pe dreapta lui însă unde primește bogații afluenți ai Carpaților avem, cu *n. r.*: Siretelul, Suceava, Somuzul, Caricnul, Zăbrăul, Pîrăul Tatarului, Moldova și Buzeul; cu *n. sl.*: Mihova, Bistrița, Putnul, Șușița, Putna și Rîmnicul.

Trecînd la afluenții Siretiului, ei înșii riuri mari, care primesc numeroși tributari, găsim vărsîndu-se:

1. In enumerarea apelor urmăm tot deauna de la obîrșie spre revărsare.

/ ~~Černo = negru~~; †

~~to~~ / rus. černo = negru ‡; † rus. suhoi = uscat; ⊥ rus. sov = cusutură;

† rut. gasca = șerpe; ⊥ ~~velico~~ (rus. velico = mare; † rut.

lopati = a vui; ~~rus. lopat~~ vsl. velie = mare ‡ bulg. rus. rut. rac = racul;

rus. rut. camin = peatră; ⊥ rut. Solonet = izvor sărat; vsl. rus. sol = sare.

† ~~rus. Dob~~ ~~rus~~ vsl. rus. Dob = vale; ‡ în toate limbile slave brat = frate.

în pitiță; to rut. niriște = pesteră.

/ rut. trava = iarbă ⊥ rut. berge = ~~malaxit~~ mal, mălurvasa;

† rut. rus. brusnița = un soiu de ptrustă, la cannebergi,

airelle ponctuée; ⊥ rut. clin = mesteacăn. ‡

rus. corovă, corovca = vaca † rut. Volovii = bou, volovet =

ochii de bou to? ol?

‡ rut. sitnea = curgere. ⊥ rus. Meleat = ~~ape nesupoi~~ a se nisipi.

to ‡ Dahlui = Dahnui de la vsl. Dahnă = norvin

† rus. rut. moșne = punga.

† vsl. rut. rus. bielo = alb; ⊥ rut. hlib = pîine, hlibnicioh = pitar;

† rut. Mih = sac, înfundătură sau Mușchiu; ⊥ rut. Bistrița = pîrâu repede, de

la bistrii = repejune. Cuvântul se află numai în limba noteană,

nici în rusasce nici în bulgară. to rut. Susița = pădure neumblată

~~to~~ bulg. susa = uscăciune to rut. Putnea = vas de adăpat; to rut.

zibnie = heleștea de pești.

In *Suceava*, acărui nume pare a fi vechiu (Sucidava?) cu *n. rom.*: Sucevița, iar cu *n. sl.*: Sadăul, Talcăul, Bielca, Horinca, Hatna, Brodnia, Putna, Dubnicul, Solca și Soloneţul.

In *Moldova*, acărui nume l'am văzut mai sus a fi probabil de originea germană gotică, se varsă cu *n. rom.*: Moldovița (care primește la rîndul ei subafluenţii de *n. rom.*: Argelul, Ciumorna, Dragoșul și de *n. sl.* Borosa și Putna), Pîrăul Reu, Moișa (care primește doue afluente cu *n. sl.*: Bisca mare și mică), Neamțul și Neagra; cu *n. sl.*: Sadova, Dobra, Homora, Putna, Sulia, Voroneţul, alte doue Suhe, mare și mică și Topologul.

Bistrița, de nume slavon insemnînd apă repede, primește afluenți cu *n. rom.*: Pîr. Conesculni, Cimpoiul, Cîrlibaba, Cuejdiul, Cracăul, Pîr. Inieului, Pîr. Lelei, Pîr. Haitei, Bărnarul mic și mare, Neagra, Schitul, Tarcăul, Calul și Iapa; iar cu *n. sl.*: Velestina, Sabara, Bahna, Dorna, (cu sub afluenții sei de *n. sl.* Cerna și Tesna și de *n. rom.* Neagra), Bisca, Bistricioara (cu sub afluenții ei de *n. rom.* Saca, de *n. sl.* Putna), Brateșul și Nechidul.

Trotușul, de nume iarăși slavon, primește ca tributari de *n. rom.*: Pîr. Rece, Tarhoașul, (nume de origine maghiară dat de Secui), Asăul, Galbănul, Uzul, Oituzul (aceste doue de la poporul Uzilor-Cumani), Casinul și Căiuțul; de *n. sl.*: Camenca, Tazlăul (cu sub afluenții sei de *n. sl.*: T. Sarat și Cerna), Susa, Doftiana și Slănicul.

Putna, afluentul Siretiului, de nume slavon, primește ca tributari de *n. rom.*: Zabala și Nerusa[2], de *n. sl.*: Lioscul, Vizontul, Tisița, Cosa, Milcovul și Rîmna.

2. Trecem la numele românești și acele luate din elementul slavon al graiului românesc, și considerăm ca slavone, cum am spus'o și in text numai acele ce nu au in limba romînă nici un înțeles. Nerusa de și are sufixul slavon *ja*, totuși este românesc, ca derivat de la Neagra=Nera.

Rîmnicul, ultimul afluent al Siretiului din Moldova, de nume slavon, este adăpat cu pîrăele de *n. rom.*: Largul, Moţocul şi Pîr. Baianaului, iar de *n. sl.* cu Slimnicul.

Buzeul, afluentul Siretiului din Muntenia, acărui nume este de origine veche, primeşte ca tributari de *n. rom.*: Chilnăul şi Sircul iar de *n. sl.*: Crasna, Bisca mare şi mică, Slănicul, Zeletinul cu Rişca şi Nişcovul.

Trecînd la riurile ce se varsă in Dunărea din Muntenia, intîlnim intăi pe *Ialomiţa*, cu nume de origine slavon, acăruia afluenţi sunt, de *n. rom.* unul singur, Apa, iar de *n. sl.*: Prahoviţa cu Cricova şi Cricovăţul, Prahova cu Doftana, Teleajna, Cricovul şi Pociovalişlea.

După Ialomiţa vine un şir de bălţi, legate intre ele prin pîrăul *Mostiştea* de *n. sl.* Tot de *n. sl.* pare a fi braţul *Borcea* al Dunărei.

Al doilea afluent mai mare al fluviului in Muntenia este *Argeşul*, acărui nume este probabil de origine vechiu [3]. Apele sale sunt sporite cu următoarele riuri, de *n. rom.*: Vîlsanul, Argeşelul (cu sub afluentul seu de *n. rom.* Doamna), riul Tîrgului, Sora, Chircinăul, Baba, Potopul, Cobra, Băşconul şi Moţocul; iar de *n. sl.* cu: Şuţa, Rostaca, Sabara (cu afl. ei de *n. rom.* Ciorogîrla), Dîmboviţa cu Ilfovul (in vechime numit Elhovul), Colentina, Neajlovul, şi Dîmbovnicul.

Un soiu de canal care leagă balta numită Ezerul Grecilor cu Dunărea poartă numele, după cît se vede autochton, de *Muira*.

In *Olt*, afluentul cel mare al Dunărei care esă din Transilvania şi acărui nume este vechiu, afară de multe pîrăe mici, ce esă din ţara Secuilor sau din re-

3. Mai sus, p. 34.

† rus. trepet = tremurare

⊢ Trepteanca †

⊢ Geamărtălui Y Peșteana

† ? ‡ rut. cobare = nasuri unei munte

⊢ Cernișoara

‡ rut. doștina = nasuri un afluent al Bistriței din Rusia

⊢ ⊣ ⊢ Beica

⊢ Cîncle

† ? ‡ ? ‡ rut. topola = plop.

⊢ Tinoasa

bulg. topola = plop. ‡ ?

‡ vsl. cotel = mîța, dasemen în celelalte limbi slave

⊥ vsl. bulg. Planina = munte; rut. planita = zona muntelui

⊥ vsl. brzbz = sprinceană T

Nu este de primit părerea lui Bardu Mt Cust. I p. 206 m. partaşă şi de R. Rosetti, Tamărului, Satului şi Stăpânii. I p. 92 că oltenii nu a fost ocupat de slavi. Dar ce găsim nomenclatura slavo şi în sa.

giunile locuite de Sașii Transilvaniei, și care au primit în decursul timpurilor nume ungurești sau germane, se aruncă următorii afluenți mai mari, cu *n. rom.*: Pîrâul Lazarului, Negrul (în Ungurești Fekete-Ugy), Terzanul (Ung. Tatrang) Mălina sau Mălinii (prefăcut în ung. în Maloin), Bîrsa, Mîndra, Lunca, Dreptianca. Oltul mic, Sibiul (cu sub afl. seu Silișteа). Lotrul, Luncavățul, Mamul, Olțețul, (cu afl. sei de *n. rom.*: Nerea, Șeamarele și Frâtia și de *n. sl.* Cerna și Cerniet). De *n. sl.* se varsă în Olt: Otasăul, Covarna, Doftana, Homorodul, Sinca, Topologul, Tesluiul, Bistrița, Cîrcenul și Bîrca.

În *Vedea* se varsă cu *n. rom.*: Vedița, Hemiele cu Dimoșa și Telcormanul, iar cu *n. sl.*: Cotmana, Burda, Clanița toate pe stînga ei. În dreapta un singur pîrău, numit iar Vedița.

După Vedea vine un mic curs de apă ce se varsă în Dunărea și care poartă un nume probabil autoctton de *Călmățuiul*, care primește în sine un pîrău cu un nume de acelaș feliu, *Urluiul*.

Ultimul mare afluent al Dunărei din Muntenia, *Jiul*, acărui nume este probabil de asemene vechiu, primește în el riuri de *n. rom.* pe: Jirivadia, Gilortul (cu sub afluenții sei de *n. rom.* Ciocadia și Calnicul și cu acel de *n. sl.* Planița), Amaradia (cu sub afl. sei de *n. rom.*: Ploșca, Jaleșul, Salcia și Frumoasa), Motrul (acărui nume e vechiu cu sub afluenții de *n. sl.*: Brebina, Coșuța și Ușnița) și Curzul. De *nume slavon* sunt următorii afluenți ai Jiului: Sada, Șușița, Tismana cu Bistrița, Suhodolul, Bilța, Cepla, Planița, Șița, Dobrica, Izverna, Omorna, Șovarna, și Liamna.

După un riușor de *n. rom. Desnățuiul*, ce se varsă în Dunărea, se mai aruncă în ea pe teritoriul Olteniei cele de pe urmă riuri a le Munteniei, *Topolița* și *Bahna*, ambele de *nume slavon*.

Pînă aice am cercetat riurile acele ce vin în afară

de cetatea munților, scurgîndu-se din poalele lor către Dunăre, la care riuri întîlnirea de nume slavone nu ar părea așa de extraordinară. Cu toate aceste cîteva din ele își au obîrșia chiar în centrul cetății, precum Oltul, Jiul și cîți-va din afluenții Siretiului, care străbat prin cursul lor superior, cele mai înalte ramuri a le Carpaților, și am aflat și la aceste cursuri de apă un număr indestul de însemnat de numiri slavone, și anume chiar la început către obîrșia lor, deci în partea muntelui. Să pătrundem acuma peste munți, în Transilvania și celelalte cantoane locuite de Romîni, spre a vedea dacă se află și în regiunea care a fost în tot d'auna sălășluința poporului romîn, riuri sau pîrăe cu numiri slavone.

Tisa cel mai mare afluent al Dunărei, a cărui nume l'am aflat a fi vechiu și care primește în sine nenumărate riuri și pîrăe, ce se cobor din imensul masiv al Carpaților către latura lui apusană, este formată chiar la originea ei în munții Maramureșului, una din ascunzăturile cele mai retrase ale neamului românesc de pîrăul de *n. rom.* Tisișoara și de pîrăele de *n. slavon.*: Stanislaul, Dorinca și Lascina. Pănă la orașul Hust, unde Tisa eșă din Maramureș, către cîmpia maghiară și pănă unde curge prin un ținut aproape curat românesc, ea primește din dreapta ei afluenții de *n. rom.*: Cașăul, Șopîrca, Apșița, Talaborul, Agul mare, iar de *nume slavon.*: Svidovățul, Strîneceeul, Toracul (care are de sub afl. de *n. sl.*: Lazansca, Tonsova, Crăsnișoara, Terèsulca, Plaisca, Bertianca. Ianovățul și Mocrenca și numai unul de *n. rom.* Turbatul). În Talabor se varsă apoi sub afl. de *n. sl.* Cgulsca; iar în Agulmare altul tot de *n. sl.* Cehovița.[2] Cei lalți afluenți de *n. sl.* din dreapta riului Tisa pănă la Hust sunt: Bistra, Ciorna, Repninca, și Boliatinca. Afluenții Tisei din stînga i vom enumera pe tot percursul ei, ca unii ce curg din masi-

T?
+?

⊥?

[rut. Svid, rus. Svitina = cornul / copac / ros; ⚲ Sunt mai multe
rîuri cu numele de Strii d.c. în afluent pe Dnepr ~~[illegible]~~
turlui; ⚲ vsl. torac = sale ?? bulg. tor = gunoiu.?
¿ rut. Lagnea. Lagenica = baie; ¿?
of rut. rus. crasnii = frumos & l. vsl. crasa = frumusețe.
⚲ vsl. mvorina = umezeli, bulg. Mvorina = umezeli;
rut. mvorić = baltă; rus. mocroto = umezeli;
⊥ ~~H~~ rut. ugol = cot în cărbune ⚲ rut. Tchon = capră.

†? ⌊ rut. tarniță = șeaua de lemn.

⌊ rut. riscati = a alerga. ⌈ rut. borșt = borșcel. ⌋ rut. Soroca = Ciocănătoare, Corvus Pica.

⌊ toate limb. slav. gora = munte;

† toate limb. sl. dobro, dobre = bun.

† bulg. Cosna, Cosnița = panier. rut. Coșnic = panier, coșnicar = panierar.

⌊ rut. Mitrcom = repede

⌋ Dogna afluent stâng al ... ⌋ rut. Bucș = bucșa de la roată

vul Carpaților, patria și sălășluința poporului romîn, pe cînd pe acele ce vin din dreapta ei, le am urmărit numai pînă la Hust, de unde Tisa, intrînd în cîmpia maghiară, numele rîurilor din dreapta, care sunt și puțin însemnate, nu mai înfățoșază pentru scopul nostru nici un interes. Dintre acele ce se varsă pe stînga Tisei enumărăm de *n. rom.*: Tisa albă (cu afluenții sei de *n. rom.*: Balțatul, Bogdanul, Știaul și de *n. sl.* Stohovățul și Hovîrla), Vizăul a cărui nume nu vine de la ung. *viz*=apă, ci de la *vizā* un soiu de pește (cu sub afl. sei de *n. rom.*: Dragoșul Neagra, Spinul, și de *n. sl.*: Crasna, Rișcova, Cisla și Cruhla), Rănișoara, Mara (nume vechiu cu afl. de *n. rom.*: Casăul, Iza, Izvorul Raiului, Saiul, Pîrăul Secuhui, Slătioara, Secătura, de *n. sl.* Iodul), Valea Mireșului, Sameșul, Crișul, Mureșul, (aceste trei din urmă nume vechi), și Bega. Afluenții din stînga Tisei de *nume slavon* sunt: Saplonta și Tarna.

Dacă cercetăm afluenții afluenților Tisei găsim.

Că în *Sameș*, cu nume vechiu, compus din doue brațe Sameșul mare și Sameșul mic, se varsă în Sameșul mare, de *n. rom.*: Pîrăul Merlului, Sameșul rece și Răcătăul; iar de *n. sl.*: Rișca, Borșa, Sorca și altă Rîșcă. În Brațul Sameșului mic de *n. rom.*: Leșul, Saiul (cu afl. sei de *n. rom.*: Budacul, Valea Balașului și de *n. sl.* Galațul și Bistrița), Lunca Cherzului, pîrăul Runcului, Negrilescul și de *n. sl.* Zagra. În Sameșul întrunit se mai varsă de *n. rom.*: Gapoul, Almașul, Dragul, Agrișul și Lapoșul iar de *n. sl.*: Dobrichi, Cosna și Crasna.

Crișul, iar nume vechiu, se alcătuește din trei brațe Crișul Alb, Crișul Negru și Crișul Repede. În cel Alb se varsă afluenții de *n. rom.*: Grohașelul, Ponorul, Ciculi (cu afluenții sei de *n. rom.* Bîrsava, ca și afl. Timișului și Almașul iar de *n. sl.* Milcovul); de *n. sl.* se varsă: Desna, și Bucșavița. În Crișul Negru

să varsă afluenţi numai de *n. sl.*: precum: Pitsa, Cozia cu Suhodolul şi Vida cu Revul.

Mureşul, nume de asemenea vechiu, în lungul seu curs tocmai prin centrul Daciei traiane, prezintă prin nomenclatura afluenţilor sei un interes deosebit. Mai multe din pîrăele cele mici care'l imbogăţesc cu apele lor, poartă numiri ungureşti sau germane, pe lîngă acele româneşti paralele ce răsună din gura poporului romîn. Ne vom ocupa însă numai de acei tributari mai mari, care au păstrat denumirile lor cele vechi slavone sau romîne, chiar şi în gura popoarelor domnitoare a le Transilvaniei. Acei de *n. rom.*: sunt: Gurghiul (cu subafluenţii sei de *n. rom.*: Lăpuşna, Tanciul şi Iştirăul, de *n. sl.*: Tirca şi Gasva) Valea Şomuţului, Sebeşul cu Pîrăul Morţei, Secaşul, Strugarul, Streiul (cu afl. sei de *n. rom.*: Corbălul, Densuşul şi Puturoasa, de *n. sl.* Ohaba), Valea Groşilor, Secul, Valea Şarului, Căpuşul, Ludaşul (nume ung.), Sărătura, Sulita, Aricesul [4], Gîrbova, Ompoiul (nume vechiu), Slatina şi Valea Roşie. Tributari de *nume slavon*, Mureşul primeşte: Niraduł, Putna, Borsova, Racta, Tîrnova, (cu afl. de *n. sl.* Tîrnova mică şi Ohaba, de *n. rom.*: Căpuşa, Viza şi Secoşul), Dobra, Ohaba, Cerna, Gavralovăţul, Ovolva, Topliţa, Ilva, Ratoşnia, Casova şi Cladova.

Dintre ceilalţi afluenţi ai Dunărei avem întăi de *n. rom.*:

Bega, care primeşte afluenţi numai pe dreapta lui şi anume, după cît se vede cu numiri ce nu sunt de origine slavonă: Sasa, Lunca mare, Minişul, Subseul, Bengosul şi Matia.

Timişul, nume vechiu, adaogat cu afluenţii de *n. rom.*: Secaşul, Dumbrava, Bîrsava (nume vechiu), Pîrăul rece, Slatina, Riul lung, Sebeşul şi Nadragul;

4. Numele acestui riu va fi explicat mai jos.

↑ rut. pidsac = mrcaja & prim pişti; · ↓ bulg. coga = spre
copire = idem ↓ rut. vid = vidim & rut. vu=
vent, mugst.

↓ osl. tiera = oglindă; rut. tirca = pată, tircatii = patat. ↑?

↓ bulg. trnav = spin

] vsl. Morava = Moravia. ♂ ?

⊥ rut. Dogon, dogonka = fugă, ajungere în fugă. F rut. gus = gîscă.
vsl. gîs = gîscă.

♂ bulg. rut. vsl. cral = rege ♀ ? ♂ brălo = alb în trăl lînt [illegible]
⊥ rut. ohal = baltă F ? ♂ ?

iar de *n. sl.* cu: Rucosniţa, Buhinul, Bocarul, Cerna cu Corganul, Poganişul, Teregoviţa, Balvaşniţa şi Bistra, (cu afl. ei de *n. sl.*: Micola, Bistra Morului, Marga, Ruşchiţa, Lozna şi de *n. rom.* Rugul).

Se mai intîlnesc in reţeuua nedescurcată de ape, bălţi şi canaluri care se intind pe cursul inferior al Timişului *numele româneşti* ale apelor Valea Mică şi Birda, precum şi acele *slavone*: Moraviţa şi Clopodia.

In *Cara*, nume probabil autochton, se varsă pîrăele de *n. rom.*: Vecinicul, Lupacul şi Bercagul şi acele de *n. sl.* Dognosca şi Gusasca.

In *Cerna*, (numele vechiu dar slavizat al Tiernei) se varsă de *n. rom.*: Mohadia (nume vechiu) Luncavăţul şi Cornişul, iar de *n. sl.*: Craiova, Launa, Bielarca, Ohaba, Verendinul, Sordinul, precum şi doue de origine necunoscută: Iocdasica şi Sacristica.

Dacă cercetăm această enumerare, constatăm că aproape toate riurile mari poartă numiri vechi, iar cele de a doua mînă sunt in o bună parte de origine slavonă. Nici un curs de apă insă mai insemnător nu poartă numiri ungureşti sau germane. Singurele care par a face excepţiune sunt: *Arieşul* acărui nume chiar in gura Romînilor este format din unguresculu *Aranyos*. Aceasta insă se poate esplica prin influenţa dominaţiunei maghiare, care traducind vechiul nume al Aurariului (de la aurul ce'l duce in valurile sale) in unguresculu Aranyos, acest nume apoi s'a impus şi Romînilor prin intrebuinţarea lui deasă in gura stăpînilor lor. A doua escepţiune numele de *Mühlenbach*, dat de Germani riului Sebeşul este numai aparentă, intru cît acest nume este intrebuinţat numai de Germani, şi chiar Ungurii îl numesc tot cu numele românesc. Ungurii şi Germanii au dat unele numiri la părăe de tot neinsemnate care

străbăteau adese ori proprietăţile lor, ceea ce nu era decît prea firesc.

Cu totul altfel stau lucrurile cu numirile slavone. Aceste le-am vĕzut egalînd une ori in număr chiar numirile româneşti, pe lîngă că unele din cele româneşti sunt luate tot din elementul slavon al limbei lor, precum: Matca, Baba, Potopul, Răchitna, şi aceasta ori unde v'om indrepta privirile noastre, fie in şes, fie la munte. Intr'adevăr putem constata că chiar afluenţii acei ce vin lîngă obîrşia riurilor, obîrşie care este mai tot d'auna in munte, poartă adesea ori numiri slavone. Amintim afluenţii Bistriţei, Buzeului, Jiului şi ai Tisei, care se află in partea superioară a cursului lor, in munţii cei mai inalţi ai ţărilor romîne. Din Banat şi munţii intermediari intre şesul Tisei şi Transilvania amintim iarăşi afluenţii Cernei Carei, Nerei, Timişului şi Crişului, precum şi acei ai Sameşului mare. Dacă am fi putut studia şi nenumăratele pîrae de tot mici, care concurg la formarea riurilor enumerate, ne am fi convins incă şi mai mult, despre adevărul că nomenclatura obştească a tuturor regiunilor in care astăzi locuesc Romînii este in o bună parte de origină slavonă [5].

Această respîndire atît de insemnată a denumirilor slavone in terminologia geografică a ţărilor romîne se intinde nu numai la riuri, ci şi la munţi şi la nu-

---

5. Enumerăm aice pîrăele unui singur riu, al Sebeşului, punînd cu cursive numele slave: Valea Slatinei, V. Crăpăturei, V. Spinului, V. Atsileului, Pîrăul Cărpiniş, V. Balaurului, V. Ursei, V. Caselor, V. Netodului, V. *Kakovei*, V. Botei, P. *Tatomir*, V. Brădăţălului, P. Carului, V. *Nedeia*, P. *Dobrei*, P. Mînzului, V. *Dobro*, P. Tilfei, P. Merlei, V. *Bistra*, P. Ciobanului, V. Groapa mare, V. Frumoasa, P. Curpului, P. Serbotei, P. Urlieş, P. Tatarului. Aceste pe stînga lui, iar pe dreapta: P. intre Cerbi, P. Poticului, P. Costaşei, V. Dudului, V. Sărbei, P. *Prizgorei*, P. Balilor, P. Gotului, V. Miraşului, V. *Sugagului*, P. Groşeştilor, V. Mirtina mare, V. Botei, V. *Lomanului*, V. Răchita, V. Boilor, V. *Sarmagului*. (*Ignaz Lenek von Trauenfeld*. Geographisches Lexicon Siebenbürgens, Wien, 1839 s. v. *Sebeşului-Ruu* in Vol IV, p. 34). +

+ Rudolf Bergner, un bun cunoscător al Transilvaniei spune in articolul lui zur Topographie und Ethnologie Siebenbürgens in Revista Das Ausland 1852 p. 21-22: „Bistrig klingt ebenso unverkennbar slavisch wie die meisten topographischen Zeichen in ganzen von Romänen bewohnten Gebiete Siebenbürgens"

↓ rest. [illegible] = [illegible] ↓ ?

bulg. glave = cap. + rest. glave = capitul; res. glave = cap. ↓ ost. glave = cap.

mirile aşezărilor omeneşti, care toate infăţoşază aproape aceiaşi proporţie intre numirile slavone şi acele romîne, incît nu mai găsim de lipsă a le enumera cu aceiaşi amărunţime cu care am urmat la arătarea apelor.

V'om aduce aice numai numirile piscurilor a citor-va lanţuri de munţi, din aceia tocmai care se trag prin locurile ce au fost cu deosebire sălăşluinţa poporului romîn. Aşa in munţii Banatului, intîlnim pe lîngă numeroase denumiri de caracter românesc, precum: Culmea Ferei, Culmea Bobului, Cracul roş, Cuca, Vîrful Socului, V. Brunişorului, Cucuioara, Ciclovaciul, Galşul, Moşul, Juvernata, Pregeta, Moldoviţa, Balonul, Teul inalt, Plestra, Pleşa, Ponorul, Stupariul, şi numiri slavone la piscuri tot atît de inalte. Aşa: Piatra Nedei, Gesna, Semenicul, Vîrful Nemanului, Coprivul, Omesnicul, Tilva Frasinului, Sviniacea, Domolegtul, Belcovăţul, Bregletele, Domanul, Habitul, Doclina, Glava, etc.

In munţii Făgăraşului, cei mai inalţi ai Carpaţilor româneşti, intîlnim iarăşi alăturea cu numiri româneşti, precum: Clăbucetul, Surul, Negoiul, Buteanul, Văcarea, Păpuşa, Popăul, Boldoviştea, Comarnicul, Masgava, Boiţa, Strunga, Tretinul, şi nume inviderat slavone, bună oară: Budislavul, Racoviţanul, Zanoaga, Dobriaşul şi altele.

De asemene intîlnim foarte adese ori chiar in munte cu atîta mai mult in şes, numiri de localităţi de origine slavonă, şi anume de acele ce nu au nici un inţeles in limba romînă, şi care deci au fost lăsate de poporul slavon, ce le-au botezat pentru prima oară, ca moştenire in gura poporului românesc. Aşa cităm din aceste in Maramureş: Dombrovica, Leordina, Ruşcova, Crasna, Ruşchirva, Novoselica; in Fagaraş şi regiunea invecinată: Grădiştea, Ohaba, Rucova, Ghimboca, Obreşa, Balvaşniţa, Tincova, Teplica, Doboca,

Dobra, etc. Apoi numele districtelor Olteniei, Gorjiu şi Doljiu şi cîte altele.

Această intindere a denumirilor geografice de origine slavă, in ţările romîne dovedeşte intr'un mod neindoelnic că aceste ţări au trebuit intr'un timp să fi adăpostit in toată intinderea lor o poporaţiune indestul de numeroasă de acest neam, care au fost absorbită tocmai de elementul românesc, ceea ce reiesă inviderat din faptul că astăzi nu se mai intîlneşte poporaţiune de ginte slavonă in ţările Romînilor, şi că numirile lăsate de ea se regăsesc *cu toatele* in gura acestor de pe urmă. Istoria care este menită tocmai de a explica prezentul prin trecutul unui popor, ne arată ce a fost acea intinsă poporaţiune de obîrşie slavonă, care au trăit cît-va timp alăturea cu Romînii pe pămîntul Dacici, anume popoarele *sclavine* care au inundat Dacia pe timpul ambelor năvăliri hunice[6].

---

6. *Hasdeu* comite doue erori in părerile ce le rosteşte asupra nomenclaturei geografice, cu privire la elementul slavon reprezintat in ea. Mai intăi D-sa susţine că „nici un popor slavic n'a locuit vre odată in Dacia spre apus de Argeş şi mai cu samă in Oltenia." Nu numai atîta, dar mai adauge că „Oltenia şi munţii de la Muscel pănă la Vrancea au fost puturea verguri de ori ce impoporare slavă" (Ist. Crit p. 268). Cum rămîne insă cu numirile slavice a le afluenţilor Jiului şi cu munţii din regiunea Făgăraşului, pe lîngă altele numeroase ce sar in ochi la cea dintăi inspecţiune a unei mape a Munteniei? *Hasdeu* găseşte ce e drept un mod de a explica prezenţa unor asemene numiri şi fără a aduce neapărat popoare slave prin aceste locuri. El spune (Ist. crit. p 275): „in curs de şepte secoli de cirilism oficial şi ecclesiastic in Romănia, pănă la Matei Basarab şi Vasile Lupu, *fără să fi fost nevoie de vre o intervenire etnografică* din partea Slavilor, ci curat numai pe calea culturală a fost destul timp pentru a aplica această procedură de traducţiune mai peste toată intinderea Daciei." Cu alte cuvinte Hasdeu atribue prezenţa unor termini slavoni in toponimia unor părţi din ţările romîne, unei slavizări oficiale şi ecleziastice. Mai intăi dacă ar fi aşa, atunci nu inţelegem pentru ce ne am opri la unele părţi ale Daciei şi nu am aplica pe intregul ei această idee. Noi credem că nici este nevoie a arăta cît de greşită este o asemene explicare a topografiei slavice. Cum vroim noi ca limba oficială sau ecleziastică să fi dat numele lor Dîmboviţei, Bistriţei, Ialomiţei dintre care această din urmă exista inainte chiar de ivirea in lume a crestinismului slavon. (p. 364) Sunt cunoscute incercările desperate a le Ungurilor de a maghiariza nomenclatura Transilvaniei. Izbutit'au ei a alunga multe nume vechi din gura poporului şi a le inlocui cu de cele maghiare? La noi există

De corectat.

Cele mai multe numeri gogr. sunt de origine ruteane cari vevochi slave sau bulg. Se fi vare adevarat sprijinul lui Pic. Die dakischen Slaven und die Gegenden Bulgaren ~~[illegible]~~ Prag 1888. Pe ca slumenhet slav angat in Dacia ca fi fost ruteane, si atunci cum a explica cuvintele die kirche comune, si de a origine rust.

Comp. o dare de seama angat la Pic in Astrid I p. 889, p. 237

~~7 a~~

7 bis, ~~Rudolf Bergner~~, Zur Topographie und Ethnographie Siebenbürgens in Revista Das Ausland N. 21-23. 14 Die heutigen Rumänen haben einzig und allein die grossen Slawsunomsukkaten der Gebirge überbracht.

Că Românii și nu celelalte națiuni a le Transilvaniei au desnaționalizat pe Slavoni și i-au absorbit in sinul lor, se vede de pe aceea că numirile slavone, date de ei elementelor geografice, se regăsesc tot deauna in gura Românilor și nu in acea a Germanilor sau Ungurilor, care numesc adese ori acele elemente cu cuvinte formate din propriile lor limbi [1].

Intru cît însă Slavii au fost netăgăduit mai vechi locuitori ai Dacici, decît Ungurii și Germanii, și au fost desnaționalizați de Români, lăsîndu-le ca moștenire nomenclatura slavă, care se regăsește in gura Românilor, și de la ei a fost imprumutată de popoarele străine, este invederat că Românii, care au intrat in o mai strînsă legătură cu Slavii, decît celelalte popoare conlocuitoare, sunt și mai vechi locuitori ai țărilor carpatine decît Ungurii sau Nemții. Ei sunt însă mai vechi și decît Slavii. Sunt matca mărei in care aceștia revarsară imbelșugatele lor valuri; dar precum riurile nu pot indulci apa sărată a oceanului, astfel nici Slavonii nu putură schimba firea română.

---

franțuzismul ca medă cel puțin de 60 de ani. Să ni se arăte un singur nume geografic intors pe limba ce ne domină gîndirea! Ce a putut face chiar puternicul curent al latinismului ce a stăpînit cu atîta putere mintea românească? Făcut'au el din Tîrgoviștea Tîrgul Vestei, sau din Bachluiu riul Bacului? Existența nomenclaturei slavone ne dovedește, alăturea cu mai multe cuvinte ce nu s'a putut introduce pe calea religioasă, că a trebuit să fie intre Slavi și Romîni un contact *de la popor la popor* in care Slavonii au perit, iar Românii s'au imbogățit din peirea lor.

1. Așa găsim că Românii au păstrat numirile următoare date de Slavoni, alăturea cu acele date de Maghiari sau Germani.

ROMÎN SLAVON	MAGHIAR	GERMAN
Belgrad	Karoli Fejervar	Karlsburg
Ocna	Vizakna	Salzburg
Bran	Törczvar	Törzburg
Cetatea de Baltă	Kükullövar	Kokelburg
Șăbenița	Görgeny-Soakna	Salzhau
Gerla	Szamos-Ujvar	Armenierstadt
Orăștia	Szasvaros	Broos
Pleșa	Uvegsür	—
Grădiștea	Varhely	

Elementul slav a influrit însă nu numai asupra numirei locurilor in care se mişcau Romînii. Aşezarea lui intre dînşii au insoţit tot odată o schimbare petrecută in forma viţei lor, anume întărirea indeletnicirilor agricole şi prefacerea poporului romînesc din unul mai ales păstoresc in unul cu deosebire agricol.

Năvălirea barbarilor şi retragerea Daco-Romanilor in partea muntoasă a ţărei schimbase condiţiunile traiului lor. Ei trebuiră să părăsască in mare parte lucrarea pămîntului şi să se dedee impreună cu Dacii şi Sarmaţii pe care îi regăsiră in munte, la viaţa păstorească, singura cu putinţa in regiunile inalte. Creşterea vitelor şi hrana animală deveni izvorul de căpitenie al traiului Daco-Romanilor; iar indeletnicirile agricole rămaseră numai ca o excepţiune in viaţa lor economică.

De aceea intîlnim in terminologia pastorală a Romînilor cuvinte in deobşte latineşti, precum: *bou*, *vacă*, *viţel*, *taur* [8] *berbece*, *ariete*, *oae*, *miel*, *cal*, *iapă*, *mînz*, *armasar* [9], *capră*, *ied*, *porc*, *scroafă*, *caş*, *chiag*, *staul* [10], *turmă*, *unt*, *zăr*, *păcurar* [11], *păstor*; apoi cîte-va cuvinte

8. *Buhaiu* este turcesc. Vezi *Cihac* dictionnaire d'étymologie daco-romane, II, p. 551.

9. *Mînz* de la mansuetus; *armăsar* de la admissarius. *Idem*, I, p. 17, 157.

10. *Chiag* de la coagulum; *staul* de la stabulum. *Idem*, I, p. 53, 263.

11. Aşa se numeşte *ciobanul* in Ardeal şi la Macedo-Romîni, unde cioban este necunoscut. *Cioban* vine de la turcescul Tschuban, luat el insuş de la Perşi, şi a fost introdus de Turci la popoarele cucerite de ei, (la care intîlnim acelaş nume: in *grec.* τζοπάνης; *sîrb.* ciobanin; *alb.* tsoban), mai ales prin faptul că ei aveau tot deauna nevoie de carne de oae, mîncarea lor favorită şi deci veneau in deasă atingere cu păzitorii de oi. Credem că inainte de a cădea Muntenia şi Moldova sub Turci, şi la Romînii din aceste părţi esista terminul de *păcurar*, dovadă existenţa unor numiri de localităţi ca *Păcurăreşti*, sat in judeţul Tutova, unde această denumire nu poate veni de la păcură, care nu se află in acele părţi, ci numai de la păcurar, vechiul nume al ciobanului la Romîni. Mahalaua *Păcurari* din Iaşi vine chiar de la o fîntînă ce se afla in părţile ei şi care purta din vechi numele de fîntîna *lui* Păcurar (Letopiseţele, I, p. 232). Credem deci că Dl *Hasdeu* (columna lui Traian 1874. p. 103) greşeşte cînd atribue cuvîntului cioban o origine dacică, cînd atunci ar fi trebuit să s'intîlnească tocmai in Transilvania, iar nu să fie

probabil de origine dacă precum *baciu*, care se află şi la Albanezi in inţelesul de tovarăş, şi la Sirbi cu aceiaşi insemnare ca şi la Romini, pe cind lipseşte de la toate celelalte popoare slave. *Stînă*, albanez *stan* gr. mod. *στάνη*, sirb. stan; la celelalte popoare slave stan inseamnă lagăr, castra. *Urdă* la sirbi urda şi la Celti urda, transmisă după cit se vede de Romini prin mijlocirea unei poporaţiuni romanice care altă dată trăia in Moravia, acuma cu totul slavizată, dar care au rămas păstoare pănă astăzi [12]. Urda nu se află in celelalte limbi slave. *Traista* la alb. *trasa* sau *traste*, la Macedo-Romini *traistură*, nu există nici la Slavi, nici la Unguri. Cu toate că bacin, stînă, urdă se află şi in limba maghiară, nu credem că Romînii să le fi imprumutat de la Unguri, ci mai curînd prezenţa lor in limba acestora, se explică prin o inriurire romînească, de oare ce de alt feliu cum s'ar explica aflarea lor in forme identici aproape cu acele romaneşti la popoare aşa de indepărtate in privirea geografică de Unguri, precum Albanejii, Macedo-Romînii sau Grecii, chiar Bulgarii, şi care nu au fost cu Ungurii nici odată intr'o atingere nemijlocită? [13]

Ori cum ar sta insă lucrul cu elementele dace ale păstoriei romine, este neindoelnic ca elementele slavone sunt puţin numeroase in această sferă econo-

---

şi in Moldova de origine mai nouă, precum o dovedeşte aice faptul că el a înlocuit pe păcurar.

12. *Jirecek*, Entstehung christlicher Reiche im Gebiete des oesterreichischen Kaiserstaates, Wien, 1865. p. 225.

13. De şi derivaţiunea filologică a mai multor altor cuvinte, pretinse de Dl *Hasdeu* ca dace, precum *uulău*, *movoc*, *turcă* nu ne pare la adăpostul unor critici intemeiate, pentru cuvintele raportate in text credem că Dl Hasdău are chiar filologiceşte dreptate a le pretinde ca dace. (Columna lui Traian 1874, No. 5, 6, 7 şi 9). Pentru originea dacică, ne pare hotăritoare imprejurarea că aceste cuvinte nu aparţin nici unui popor cu care Romînii au venit in atingere, nici Romanilor, nici Slavonilor, nici Ungurilor; apoi faptul că se intîlnesc aceleaşi forme in limbile macedo-romînă şi albaneză. Tot ca dace am presupune din cauza originei lor indoelnice cuvintele *cîrlan*, *imaş*, pe care *Cihac* le deduce fără temeiu din limba maghiară. Dictionnaire, II p. 488, 508.

mică a traiului poporului românesc, căci întîlnim numai cîte-va cuvinte de origine slavonă precum *țap*, *stog*, *cireadă*, *izlaz*, care acest de pe urmă există numai ca cuvînt îndoit, pe lîngă altul de origine latină *pășune*. Cînd au venit deci Slavonii asupra Românilor, viața păstorească era întemeiată, toate noțiunile privitoare la ea erau botezate cu numiri indigene, încît nu mai fu de lipsă a le alipi cîte o denumire străină. Chiar de se întîmplă și aice vre o întunecare a unui cuvînt vechiu prin unul al noilor năvălitori, aceasta fu un fenomen excepțional, și din fapte de aceste izolate și adese ori așa de capricioase a le limbei, nu se poate deduce nici o încheiere.

Totuși observăm că de pe atunci cată să se fi introdus cuvîntul slavon *dobitoc* în limba română, care însamnă *animal* și vine de la cuvîntul slavo bulgar *dobyti*=a cîștiga, de unde s'au tras apoi și cuvîntul *dobîndi* adică avere, de oare ce animalele erau pe atunci aproape singura avuție a Daco-Romanilor, retrași în munți.

Altfelîu stau lucrurile cu agricultura Aice influența slavonă este puternică. Cel puțin jumătate, dacă nu mai mult, din terminii întrebuințați în agricultură sunt de origine slavă, încît trebue numai decît admis că Slavonii, care determinară în o așa de mare parte terminologia agricolă la Românî, avură un rol însemnat, dacă nu putem zice la întemeierea, cel puțin la întărirea lucrărei pămîntului.

Ca agricultura, îndeletnicirea economică singură în onoare la Românî, n'a fost nici odată părăsită cu totul de Daco-Romani, chiar după retragerea lor în munți, ne o dovedește întâi faptul că o parte din terminologia agricolă în limba română are caracterul latin. Astfelîu sunt, afară de numele de animale aduse mai sus, care se pot raporta și la viața păstorească, următoarele noțiuni care să referă numai la agricultură

arie, *agru* (pe lîngă ogor), *ara*, *sămăna*, *triera*, *aratru*, *jug*, *furcă*, *secere*, *falce*, *grău*, *săcară*, *orz*, *malaiu* sau *meiu*, *rapiţă*, *spic*, *paiu*, *neghină*, *mezuină* sau *mejdină*[14], *moină*[15]. Paralel cu aceste cuvinte care arată o inviderată indeletnicire cu agricultura, ne spune istoricul bizantin Nicetas Choniates, că impăratul Isac Angelul in expediţiile, pe care le făcu in mai multe rînduri in muntele Hemus contra Romînilor revoltaţi, dădu peste girezi de grău cărora el le dete foc[16], pentru a-şi resbuna de pustierile comise de Valachi in impărăţia sa, incît videm că nici Romînii din munţii Hemului şi ai Pindului, pe care îi vom cunoaşte ca de o natură mult mai puţin aşezată decît aceşti de din coace de Dunărea, nu părăsise cu totul, incă fiind in munţii lor, viaţa statornică a agriculturei. Pe lîngă aceasta insă mai posedăm tot din limba romînă ca argument hotăritor, că Romînii nu părăsiseră cu totul cultura pămîntului, odată cu retragerea lor in munţi, anume imprejurarea că aproape toată terminologia vinicolă este de origine latină, ceea ce dovedeşte că cultura viei n'au incetat nici un moment la Romînii din Dacia. Aşa avem, afară de cuvîntul *vin*, care nu prea este hotărîtor in chestiune, din cauză că vinul s'a putut importa, următoarele cuvinte, acăror aflare in limba romînă cere numai decît cultura neintreruptă a viţei in Dacia, de la colonizare până in zilele noastre. Mai intăi insuşi cuvîntul *vie*, pronunţat pe alocurea *vinie* şi scris astfel in textele vechi, care vine de la latinul *vinea*; *viţă* de la *vitis*, *poamă* de la *poma*, *strugur* de la elinul tryga, *auă*

---

14. Terminul cu care se insamnă brazda ce desparte doue ogoare şi care vine de la latinescul *medium*.

15. Pămînt lucrat, de la *mollis* latin, in opoziţie cu *ţalină* pămînt neinceput, cuvînt de origine slavă.

16. *Nicetas Choniates* Ed. Bonn. p. 487. „*πυρὶ δὲ τὰς θημονίας τῶν καρπῶν παραδοὺς*."

(in texte vechi) de la *uva*, *must* de la *mustum*; (mustul nu putea fi importat, ci trebuia pregătit pe loc). De asemene ne a mai rămas in terminologia vinicolă doue cuvinte tot vechi. derivate din limba elină: *harag* și *agurida*[17]. ✝

Să se adaugă către aceste dovezi, scoase din limbă, și păstrarea colindei cu plugușorul la anul nou, in care se pomenește numele lui Traian și nu se va putea tăgădui, că Romînii de și strămutați in muntele cel atît de nefavorabil agriculturei, nu părăsiră nici odată această indeletnicire a vieței lor civilizate de altă dată. Romînii erau doară păstori, nu prin stadiul culturei in care se aflau, ci prin o nenorocită reintoarcere din o viață cultă și inaltă la această treaptă inferioară de desvoltare omenească. Fiind că istoria nu intoarnă nici odată pe un popor indarăt, chiar atunci cînd îl duce spre povîrnișul decăderei, de aceea Romînii nu putură să lese cu totul in părăsire amintirile pururea vii a le traiului roman. Ei se indeletniciră deci cu cultura pămîntului până și in gîturile munților, și unde găsiau numai putința de a stoarce din pămînt hrana lor de toate zilele, nu lăsau neintrebuințat un asemene mijloc.

Insă cu toate că poporul daco-roman rămăsese cu plecări agricole, puține erau locurile din munți unde să se poată pune in lucrare asemene indeletnicire. Pe tăpșanele nu prea inalte, puțin meiu, orz sau sacară; in văile cele adînci și expuse la soare, precum in *Valea Vinului*, de la hotarul Transilvaniei către Bucovina, cîte-va vițe de vie. iată tot rolul agricultureĭ in această perioadă a vieței poporului românesc.

---

17. D-l *Hasdeu* (Col. lui Traian, 1874. No. 4) vra să găsască și doi termini daci: *gordin* și *ravac*. Asupra gordinului se poate disenta, dar ravacul vine invidierat de la turcescul *ravaq*=miere liquidă. (*Cihac*, dictionnaire II. 607).

46 Se afară de acest pretinsu și nevăsturnabilă
dovadă cărți din timpul, se mai constată, și documentul
și Românii o-ar îndeletnicit și cu agricultura ~~[illegible]~~
~~[illegible]~~ de îndată ce și începe a fi pomenită
și actele ungurilor. Are mai întâi ~~[illegible]~~ din ce se
Regele Andrei al II-lea al Ungariei în actul din
1222 pentru care întărește Dăruirea Țara Bârsei cele
cavalerii Teutoni și scutele și de vânte ce au avut
și o plateaua cand vor lua pe Țara Românilor.
Prin urmare Românii aveau în ~~posesie~~ stăpânire
lor o parte de pământ, lângă Țara Bârsei, ~~și nu~~
~~[illegible]~~ cât proprietate pământului atrage numai
decât după dânsa și [illegible]

Principala lui indeletnicire rămase tot păstoria: şi dacă coborirea de mai tîrziu de la munte la cîmpie, intinse şi lăţi dedarea lui la agricultură, partea de poporaţiune romînă, rămasă in munte, urmă mainte a se ţinea de păstorie, ceea ce face incă pănă in ziua de astăzi.

Cu venirea Slavilor pare a se fi dat un sbor mai mare lucrărei pămîntului. Această lăţire a agriculturei proveni de sigur din causă că Avarii, după o locuinţă mai indelungată in Panonia, perdură din selbătăcia lor primitivă, astfel că Romînii şi Slavonii, retraşi in munţi, putură să scoată capetele afară din vizuinile lor şi să se coboare mai cătră vale, unde se putea mai cu folos agriculta pămîntul. Că intinderea agriculturei la Romini, corespunde cu aşezarea Slavonilor in mijlocul lor, ne o dovedeşte insemnatul contigent slavon de terminii privitori la agricultură, pe cari îi intîlnim in limba romînă.

Astfel enumerăm pe lăngă *aratrul* latinesc pe mult mai lăţitul *plug*: apoi părţile acestui instrument precum: *cobilă* (trăinoire de la charrue), *grindciu* (axe de la charrue), *cormană* (oreille), *plasă* (tailloir) [18]. *Rariţă* sau *Raliţă*, un soiu de plug fără roate, acărui nume vine de la un alt cuvînt slavon insemnînd plug, *rale*. Mai insemnăm apoi *brazdă*, *răzor*, adică brazda care desparte done cîmpuri, şi care la Romînii din Ardeal se numeşte *mezuină* sau *mejdină*, termin latinesc ce vine de la *medium*, *ţălină*, slavon alăturea cu *moină* latin de la *mollis*, *toloacă*, *miriste* [19], *pirloagă*, a *im-*

18. *Cihac*, dictionnaire II p. 66, 129. Dl. Cihac deduce insă *Corhană* sau *Cormană* de la Ung *Korhany*, pe cînd el vine invederat de la slavicul *Kormiti* a indrepta, de oare ce plugul se indreaptă prin coarnele sale. Nu Romînii, care erau agricultori la venirea Ungurilor, au imprumutat acest cuvînt de la niste barbari care nu aveau nici o noţiune de agricultură, ci Ungurii l'au imprumutat de la Romînii nuiţi cu Slavonii.

19. *Cihac*, dict., II p. 556, il derivă de la ung. mera, merat=păşune.

blăti, *ogor*, de la slavicul *ogarieti*=a arde imprejur un cîmp ce este a se cultiva, alăturea cu latinul *agru*, *tărnăcop*, *pologŭ* (blé couché et coupé, a se *pologi*=verser, des blés), *greblă*, *lopată*, *snop*, *clae*, *căpiță*, *grapă*, *coasă* [20], și altele incă.

De și deci nu se poate susținea că Romînii să fi invățat agricultura de la popoarele slave [21], totuși este netăgăduit că influența acestui popor asupra agriculturei românești a fost insemnătoare, și că această indeletnicire a inceput a fi mai căutată de Romîni, de la așezarea Slavonilor in mijlocul lor, epocă ce cade impreună cu o lăsare a lor mai in jos din inaltele regiuni a le muntelui.

Coborirea Romînilor de la munte la cimpie se făcu foarte incet și ținu un timp foarte indelungat. Pe cît fuga spre adăpostire le fusesă grabnică, pe atîta de greu le venea să părăsască o viață, ce e drept grea și plină de lipsuri, dar care cel puțin le asigura existența. In vale îi aștepta mana și bogăția, dar și primejdia era să bată la porțile lor. De aceea tot deauna cînd Romînii fură atacați, ei căutără o scăpare in sinul ocrotitor al muntelui.

Eșirea in număr mai mare a poporului românesc către șes se făcu pe timpul descălecării. Atunci elementul românesc, comprimat in Carpați prin așezarea Ungurilor in Transilvania, își făcu vînt către locurile deschise, și roiul seu fu așa de bogat incît implu în curînd acele doue grădini ce se intind la poalele Ardealului. Pănă la descălecare insă Romînii nu indrăz-

---

20. Cele mai multe din aceste cuvinte sunt luate după Dl. *Hasdeu*, originile agriculturei la Romîni, in Col. lui Traian, 1874, No. 3.

21. Așa susține Dl. *Hasdeu* l. c. „*Ne fiind latină, care să fie originea plugăriei române?* aproape *totalitatea* terminologiei agricole a Romînilor este curat slavică". Dar *arie*, *agru*, *arutru*, *a trieru* și alte cuvinte caracteristice nu dovedesc ele că agricultura era practicată, fie ori cît de restrîns de către Romîni, inaintea atingerei lor cu Slavii?

+ Dintre invincibile străine, ~~acea~~ aduce altele decât elementul latin, două au atins până la un punct țesătura însăși a limbii românești, anume cea tracă, datorite substratului dac (ilirie sau albanez), și cea slavă, care au introdus în ce nu numai (mai ales cea slavă) multe cuvinte, ci și forme gramaticale, elemente fonetice și de formare a cuvintelor. Celelalte numeroase invincibile datorite ~~atingere~~ atingerii mai mult sau mai puțin statornicia poporului român cu ~~[illegible]~~ popoarele cu care a venit în ~~atingere~~ ~~atingere~~ legătură, au modificat limba ~~numai~~ ~~tot~~ în vocabularul ~~[illegible]~~ și atingând numai prin puțin ~~[illegible]~~ și uneori ~~[illegible]~~ de loc firea logică a limbii. ~~[illegible]~~ Astfel fiind lucrurile, poporul român își rezumă astăzi cu drept cuvânt

nirĕ să se intindă departe in afară de cetatea Carpaţilor. Partea cea mai mică a poporului lor se coboră in văile interne, anume elementele mai indrăzneţe şi mai doritoare de schimbare a traiului. Majoritatea poporului rămase insă in munte, care şi astăzi incă adăposteşte in increţiturile sale o bogată poporaţiune romînă.

Care fu influenţa acestei vieţi a poporului românesc in munţii Dacici?

Am arătat mai sus cum năvălirea barbarilor şi retragerea locuitorilor din oraşele şi satele Dacici in munţi, avu de urmare stingerea neapărată a ori cărei vieţi mai civilizate, şi nimicirea totală a organizaţiei politice, sub care Daco-Romanii trăise pănă atunci. Dacă insă sistemul ocirmuirei romane dispăru din minţile Romînilor in lungul restimp cît ei stătură adăpostiţi in increţiturile munţilor, aceştia păstrară aproape neatinsă in sufletele lor o moştenire mult mai de preţ: limba, obiceiurile şi moravurile străbune, părţile acele intime şi trainice a le vieţei, care inchegă in un tot popoarele, le dau o fisionomie şi un caracter particular.

S'au observat de mult ~~şi cu drept cuvînt~~ că, in elementul seu latin, limba noastră se apropie cel mai mult de graiul Romanilor, în unele mai mult chiar decît limba italiană, vorbită pe pămîntul insuşi ce fu primodiala patrie a poporului roman. Cu toate elementele străine care impestriţază vocabularul seu şi care dau limbei romîne un caracter atît de original, gramatica ei a rămas latină, păstrînd mai ales in formele conjugărei o asemănare foarte pronunţată cu limba latină, din care a eşit. Nu mai puţin extraordinar este bună oară imprejurarea că mai toate pronumele, conjucţiunile şi propoziţiunile, adecă tocmai particulele relaţionale a le limbei sunt de origine latină. ~~Aceasta ne arată că contopirea elementelor stră-~~

ine, şi mai ales al acelui slav in limba romînă, n'a fost un *amestec*, ci o *absorbire* a elementului străin in acel indigen, latin, şi că deci cu drept cuvînt astăzi poporul românesc îşi revendică locul seu sub soare in marea familie a gintei latine care «măreţ indreaptă paşii sei, vărsînd lumina 'n urma ei.»

La această păstrare atît de credincioasă a tipului graiului strămoşesc, contribui mult retragerea Romînilor in adăpostul munţilor Carpaţi. Elementele străine ce se alipiră de limba romînă, intrară intr'însa după ce se fixase şi se hotărise formele ei. De aceea numai cît îi imbogăţiră vocabularul, fără a atinge esenţa chiar a limbei, ţesătura, canavaua pe care vorbele se inşiră, pentru a deveni organul exprimărei cugetărei.

Tot retragerea in munţi şi viaţa in mare parte păstorească, pe care Romînii fură nevoiţi să o imbrăţoşeze, explică alt fenomen cu totul extraordinar, pe care limba lor il infăţoşază. Aceasta este unitatea aproape deplină a acestei limbi la nordul Dunărei şi lipsa ori cărei forme dialectale intre provincii cu toate aceste geografie atît de indepărtate. Este cunoscut că Romînul inţelege cu cea mai mare uşurinţă pe fratele seu din ori ce parte a Daciei, acel din Maramureş pe locuitorul Olteniei şi Bănăţanul pe Bucovinean. Deosebirile intre limbele acestor provincii constau cele mai de multe ori in cuvinte, de altfeliu mai toate din elementele străine, care şi astăzi incă inriuresc asupra graiului poporan. Sunt numai cît provincialisme, nu deosebire de forme sau dialecte propriu zise[22]. Şi cu toate aceste intinderea totală a ţărilor locuite astăzi de Romîni este de 300.000 de chilometri patraţi, deopotrivă cu acea a Italiei şi mai

22. *Emile Picot*. Documents pour servir à l'étude des dialectes roumains, Paris; *A. Cihac*, dictionnaire d'étymologie daco-romane, II, p. X.

20593

mare decît jumătate din intinderea Franţiei. Cînd constatăm pe de altă parte ca bună oară Lombardul nu poate înţelege pe locuitorul Romaniei nici Veneţianul pe Piemontez [23], atît de deosebite sunt dialectele ce le vorbesc, cu toate că îndepărtarea lor geografică unul

ine, și mai ales al acelui slav în limba romînă, n'a fost un amestec, ci o absorbire a elementului străin în acel indigen, latin, și că deci cu drept cuvînt astăzi poporul românesc își revendică locul seu sub soare în marea familie a gintei latine care «măreț îndreaptă

mare decît jumătate din întinderea Franției. Cînd constatăm pe de altă parte ca bună oară Lombardul nu poate înțelege pe locuitorul Romaniei nici Venețianul pe Piemontez [23], atît de deosebite sunt dialectele ce le vorbesc, cu toate că îndepărtarea lor geografică unul de altul este foarte mică, atunci unitatea extraordinară a limbei românești ne va pune și mai mult în mirare.

Viața mai mult păstorească, purtată fără încetare din loc în loc a Romînilor, și reînhingerea lor pe un teritoriu comparativ mic, acel al munților pe care ei îl percurgeau necontenit cu turmele lor din un capăt în altul, dă cheia acestei găcitori, care de altfeliu, fără această petrecere a Romînilor în munți, ar rămînea nedeslegată.

Inriurirea slavă însă pe care am constatat'o în acest capitol nu s'a mărginit numai aice. Ea s'a reînnoit încă odată sub altă formă, acea bulgărească, pe calea religioasă, pe care o v'o a studia-o în capitolele ce urmează. [24]

23. Emile Picot. Les Roumains de la Macédoine Paris. 1875, p. 35.

III

BULGARII

1. NĂVĂLIREA BULGARILOR.

Năvălirea acestui popor n'au lovit Dacia de a dreptul, ca acea a popoarelor studiate până aice. Inriurirea sa asupra Romînilor este de o natură cu totul alta, și provine din imprejurări particulare. Inainte însă de a arăta caracterul acestei inriuriri, să cercetăm cine sunt Bulgarii, și cum au ajuns ei să intre in legătură cu Romînii din Dacia traiană.

Bulgarii, popor de rasă finică[1], ca și Hunii și Avarii, se pun in mișcare după cît se vede odată cu A-

1. Unii autori, ruși mai ales, susțin că Bulgarii ar fi fost de rasă *slavă*. Dovada cea mai bună că ei aparțineau rasei finice, reiesă din catalogul principilor lor celor vechi, scris in limba slavonă, însă conținînd nume din limba veche a Bulgarilor și care nu au de loc apropiere cu slavona (vezi *Jirecek*, Geschichte der Bulgaren, Prag, 1876. p. 127, nota 1). Apoi s'a păstrat de Constantin Porfirogenitul înțelesul unui cuvînt al limbei kazare *sarikel*=casă albă, cuvînt ce se găsește și astăzi cu acelaș înțeles in limba finică a *Tsuvașilor*. Kazarii însă erau de aceeași rasă cu Bulgarii. (vezi *Louis Léger*, Cyrille et Méthode, Paris, 1869, p. 64 și 80).

varii și par chiar a fi fost impinși de aceștia asupra Europei, din regiunile de lîngă Volga, unde locuiau la inceput. Astfeliu ei trec Dunărea incă in anul 495 și pustiază pentru intăia oară Tracia și Iliricul [2], pe cînd Avarii apar abia in anul 560 in valea Dunărei. De cum se infruptară cu dulcele prăzi făcute in aceste provincii, ele nu mai putură hălădui de reul lor, așa că impăratul Anastasiu se vede silit a ridica zidiul cel lung intre marea Neagră și Selibrium, pe Propontida, pentru a se apăra de năvălirile lor. Sub Iustinian ei lovesc in repetite rînduri impărătia bizantină, și chiar un număr de familii se așază statornic aice [3].

Bulgarii insă intră, probabil odată cu Avarii, in Panonia, unde in curînd ei ajung atit de influenți, incît intîmplîndu-se să moară Chaganul Avarilor, Bulgarii prerind că noul Chagan să se aleagă din națiunea lor. O luptă cumplită se incinge intre Bulgari și Avari, in care acești din urmă rămin invingători, și 9000 de familii bulgare sunt nevoite să părăsască Panonia [4] (630). Cîte-va din ele scapă in Italia, și regele Longobarzilor Grimoald le rinduește ca locuri de așăzare orașele Bovianum și Aesernia in munții Abruzilor, unde incă pe timpul lui Paul Diaconul, istoricul regatului longobard, se auzia vorbindu-se limba bulgară [5]. Totuși Bulgarii nu dispărură cu totul din Panonia, căci in anul 625 se vĕd Bulgari in armata Avarilor care asediază Constantinopolea.

Pe cînd insă puterea Bulgarilor mergea sporind, acea a Avarilor, slăbită prin lupte lăuntrice, decădea necontenit. In 634 ducele Bulgarilor *Cubrat*, care

2. *Theophanes*, ed. Bonn, I, p. 222; *Cedrenus*, Bonn, I, p. 628.
3. *Procopius*, de bello gothico, IV, 19. (Bonn II, p 555).
4. *Fredegar*, Historia Francorum, c. 72, (scrie către 660).
5. *Paulus Diaconus*, Hist. Longobard., V, 29, (scrie către 787).

recunoștea până atunci, de și numai nominal, ca și Slavii din Dacia, supremația Chaganului, scutură în totul autoritatea acestuia și se proclamă neatîrnat. Cubrat trimite la împăratul Heraclîu între anii 634 și 641, pentru a încheia pace cu el și a-i oferi slujbele sale. Împăratul, prea mulțămit de această propunere, trimite lui Cubrat daruri bogate și titlul de patriciu.

Ducele Cubrat muri între anii 620-668 și lăsă cinci fii după el. Cel mai mare din ei, *Batbaias*, rămase în țările părintelui seu; al doile, numit *Cotrag*, trecu Nistrul și se așăzâ în fața frățîne-seu. Al treile și al patrule dintre frați apucară spre Panonia, din care unul se puse sub autoritatea Chaganului Avarilor, iar celalalt trecu mai departe până în Italia, la Ravena, supunîndu-se acolo regelui longobard. Al cincile fiu, *Asparuch*, trece peste fluviile Nipru, Nistru și se o. peste la fluviul Onglu, la nordul Dunărei, în o poziție tare, aparată din față de bălți și pe laturi de riuri, ceea ce ne indică Basarabia actuală[6].

Bulgarii de aice se răpăd în 678 și pradă Tracia, ceea ce impinge pe împăratul Constantin Pogonat să treacă Dunărea; spre a-i bate în însuși țara lor. Impedecat însă de a înainta din pricina mlaștinilor, și împăratul fiind nevoit să părăsască expeditia, din cauza unei dureri de picioare de care suferea, Bulgarii ieu această plecare a împăratului drept un semn de teamă, și atacă ei pe Bizantini, îi resping peste Dunăre, unde trec apoi dînșii singuri, așezîndu-se în partea răsăriteană a Bulgariei de astăzi, în o poziție

6. *Theophanes*, I, p. 546 *τὸν Ἀσπαροῦχ καὶ Ἀκατζιροῦ περάσας καὶ τὸν Ὄλγον καταλαβὼν βορειοτέρους τοῦ Δανουβίου ποταμοῦ.* Numele de Olgos sau Oglos vine de la slavicul vechiu *ogla*=unghiu. Mai tîrziu Turcii numiră această regiune *Bugiak*=tot unghiu. Vezi *Jirecek*, Geschichte des Bulgaren, p. 129, unde D. a. inse. c., spunînd că regiunea însăși se numea Oglos, de care se izvorul bizantin dă acest nume numai fluviului, de la care apoi s'a trac numele regiunei.

⊢ pune mîna pe regiunea numită
V sudul

—word

strategică din cele mai bune, apărați din față prin munții Balcani, din dărăt prin Dunărea și despre răsărit de talazurile mărei.

Cînd Bulgarii puseră stăpînire pe această țară, o găsiră impoporată cu neamuri de rasă slavonă, *Sclavinii*, care locuiau aice, impărțite in șepte ginți, pe care Bulgarii le orînduiră să locuiască părțile țărei mai dinspre ~~meazăzi~~ și apus, până la marginile Avariei: iar pe tribul Severanilor il strămutară de la pasul Beregava spre țărmurile mărei. Acești Sclavini pe care i-am vĕzut ocupînd și Dacia in toată intinderea ei, și care coborîndu-se din vechile lor locuințî de la nordul și răsăritul Carpaților, se apropiese de Dunărea incă de pe timpul strămutărei Goților, trecuse cu incetul fluviul, cînd singuri, cînd impinși sau intovărășiți de Huni, Avari sau Bulgari, și ocupase aproape intreaga peninsulă a Balcanului.

Bulgarii, in număr nu prea insemnat, așezîndu-se intre Sclavinii de la sudul Dunărei, de și dădură țărei ocupate de ei numele de Bulgaria, pe care'l păstrează până astăzi, își perdură naționalitatea lor finică și se slavonizară in curînd, devenind un popor slavon, cu un nume străin. Astfelin se intîmplară lucrurile și in Rusia, unde Waregii Scandinavi perdură naționalitatea lor germană in sinul tribnrilor slavone supuse de ei politicește, dar care primiră numele de Ruși. Tot așa in apusul Europei, Normanii de nume german, fură desnaționalizați de poporul francez in sinul cărnia se așezară, dînd insă provinciei ocupate de ei, numele de Normandia, rămas in uz până in zilele noastre.

«Slavonii deci inundară din Dacia atît peninsula Balcanică cît și cîmpiile maghiare, și curînd veni timpul, cînd limba lor fu vorbită in dialectele cele mai deosebite din văile Arcadiei până in pasurile Carpaților Bucovinei, și de la malurile lacului Balaton pă-

nă la marea de Marmara. Pe atunci ei locuiau și în Ungaria, Transilvania, Valachia și la sudul Dunărei, în Moesia, Tracia, Macedonia și multe alte regiuni devenite de atunci grecești sau albaneze. Partea nordică a Slavonilor fu absorbită de Maghiari și Romîni; acea sudică trăește încă și astăzi sub numele neslav al Bulgarilor»[7].

Prin urmare cînd e vorba de Bulgari, ca popor istoric, nu avem a face cu oardele finice care se așezară între Sclavinii peninsulei Balcanului, ci cu însuș poporul Sclavinilor, care desnaționalizâ pe năvălitori, a căror sînge, păstrat mai ales în familiile nobile, se perdu în curînd în massa poporului slav. De aceea înrîurirea acestui element asupra Romînilor nu este decît o reînoire a înrîurirei slave, de și cu un caracter cu totul deosebit.

Prin așezarea Bulgarilor în Moesia, impărăția bizantină primise o lovitură din cele mai grele. Barbarii, care pănă acuma veniau din afară în impărăție pentru a o prada, se introdusese chiar în sînul ei: nu mai erau impedecați în năvălirile lor de marele fluviu al Dunărei și de cetățile ridicate pe malurile sale, care opuneau oardelor lor o împrotivire adese ori greu de străbătut.

Asparuch domnește pănă pe la 700. și întemeiază trainica stăpînire a Bulgarilor la sudul Dunărei, prin mai multe lupte norocoase cu Bizantinii. Urmașul seu, *Terbeliu* (700-720), se amestecă chiar în luptele pentru tron a pretendenților bizantini. În anul 717 Bulgarii dau ajutor Bizantinilor contra asediului Constantinopole de către Arabi. După doi principi neînsemnați, vine *Cormesiu* (753-760), pe timpul cînd în Constantinopole bîntuia furia iconoclasmului. După mai multe lupte cu izbînda împărțită între Bizantini și

7. *Jireček*, Gesch. der Bulg., p. 83.

Bulgari. aceştia bat pe duşmanii lor cumplit în ingustimile pasului de la Beregava, şi dacă n'ar fi izbucnit grele turburări în statul bulgăresc îndată după această luptă, poate că ar fi fost numărate zilele împărăţiei bizantine. După mai mulţi principi, acărora istorie nu poate să ne intereseze, dar între care întîlnim pe unul *Sabin*, cu un nume ce pare a fi roman, se urcă în anul 802 vestitul *Crum* pe tronul ţărei bulgăreşti.

Acesta dă un nou avînt luptelor cu Bizantinii şi ie Sofia din regiunea Strimonului, care până atunci fusese stăpînită de Greci. Împăratul Nicefórus intrînd în Bulgaria, ajunge până la reşedinţa lui Crum, pe care o ie şi o arde. Regele Bulgarilor lasă să se întîmple aceasta, meditînd o cumplită răsbunare: închide anume toate pasurile Balcanilor şi prinzînd întreaga armată bizantină, face în ea un groznic măcel, acăruia victimă cade însuş împăratul Nicefórus. Din titva lui îşi face regele barbar o cupă de băut, din care închina la mesele mari. Crum pentru a resbuna arderea capitalei sale, pătrunde după izbîndă în Tracia şi Macedonia, le pradă şi ie poporaţia în robie, iar în anul următor, 812, pune mîna pe oraşul Mesembria şi asediază, după o nouă luptă victorioasă cu Bizantinii, chiar oraşul Constantinopolea. Începîndu-se trătările de pace, Grecii îi întind, la întrevederea ce avu loc spre acest scop, o cursă, în care Crum era aproape să-şi piardă viaţa. Înfuriat pe Greci, pentru gîndul lor trădător, regele bulgar pustiază împrejurimele oraşului. Fratele seu ie între aceste Adrianopolea, constrînsă prin foame a se preda, face o mulţime nenumărată de prinşi, care cu averile şi vitele lor sunt transplîntaţi de Crum în regiunile de la nordul Dunărei, pe care le v'om găsi supuse tot Bulgarilor. Aceşti prinşi izbutesc pe timpul domniei lui Mortagon, urmaşul lui Crum, în anul 836, a scă-

pa de peste Dunărea, cu ajutorul unor corăbii trimise pe această apă de împăratul Theophil, și a se întoarce în patria lor, de unde se confirmă încă o dată stăpînirea Bulgarilor la nordul Dunărei, și pe care un scriitor bizantin o însamnă chiar cu terminul de *Bulgaria de din colo de Istru*[8].

Aceasta sunt însă singurile arătări conținute în autorii bizantini, privitoare la stăpînirea Bulgarilor pe malul nordic al Dunărei, asupra țărilor unde locuiau Daco-Romanii în unire cu Sclavinii. Cauza pentru care Bizantinii nu conțin mai multe științi asupra Bulgariei de dincoace de Istru este că pe ei, interesîndu-i numai luptele întreprinse de Bulgari contra împărăției lor, pe ele le descriu, cu ele se îndeletnicesc ei cu amărunțime. Este însă mai presus de ori ce îndoială că Bulgarii, mai ales pe timpul puternicului Crum, trebuiau să'și fi întins stăpînirea asupra țărilor așezate la nordul Dunărei, întru cît aceste nu erau pe atunci supuse nici unei stăpîniri. Într'adevăr puterea Avarilor fusese nimicită de Carol cel Mare în 797, care eliberase popoarele sclavine ce zăceau sub autoritatea lor. Aceștia, dușmani de moarte ai Avarilor, vĕzîndu-i căzuți, îi taie și îi omoară în toate părțile, încît nenorociții Avari sunt siliți a căuta adăpostire parte la Franci, parte la Bulgari. La nor-

8. *Leo Grammaticus*. Bonn, p. 308: „*Ὁ δὲ τῶν Σερυαχησίων Κροῦμος πολλὰς δὲ τῶν ἐγγὺς Μακεδόνων μετὰ λαοῦ πλείστου διαπεράσας κατεπήγασεν ἐν τῷ Δαυκλείᾳ λεγομένῳ.*" Acest *din colo de Dunărea* este arătat de *Cedrenus*. Bonn, II, p. 184 ca aparținînd Bulgariei, de unde ce el spune că Crum a strămutat pe prinși în Bulgaria: „*εἰς Βουλγαρίαν μετοίκους.*" Conform cu aceste arătări îi găsim în scriitorii bizantini arătată o Bulgarie dincolo de Istru (pentru noi dincoace), în care ar fi fost transportați captivii lui Crum și care este indicată, cum am văzut, și de Leo Grammaticus și Cedrenus. *Scriptor incertus* de Leone Bardae filio p. 345. „*εἰς Βουλγαρίαν ἐκεῖθεν τοῦ Ἴστρου ποταμοῦ.*" Asupra reînturnărei poporaței în patria ei, vezi: *Leo Grammaticus*, p. 231; *Georg. Monachus* II, p. 184.

Adăugim la nota de la p. 392 de mai sus, unde aducem derivarea numelui Barcului din *Mongaios*, dovada că Grecii sudau ca *m* literă *b*, conținută în cuvîntul din Leo Grammaticus care zice pe Samuel: *Σαμουήλ*, *Σαμβήλ*.

8) Vom aduce dovezi mai jos.

dul Dunărei inferioare nu exista însă pe atunci nici un alt stat care să fi putut impedica lățirea Bulgarilor către această parte; căci Francii, de și bătuse pe Avari, se oprise cu intinderea stăpînirii lor la Dunărea mijlocie, și nu se coborîse asupra Daciei, către Dunărea inferioară. Apoi cînd vedem că Bulgarii își intindeau spre sud impărăția lor cu atita izbînda, incît puneau in primejdie existența impărăției bizantine, putem noi sta un moment la indoială că ei să nu fi intins mîna spre a pune stăpînire, aproape fără luptă, pe țările locuite impreună de Romîni și Slavoni la nordul Dunărei, cu atît mai mult că aceste țări, prin minele lor de aur și de sare, au atras in tot deauna pe năvălitori.

Această stăpînire a Bulgariei asupra Daciei traiane explică însă, intr'un chip firesc și nesilit, introducerea bisericei bulgărești la poporul romin. Nu este deci decît conform cu logica istoriei, după care fie ce faptă omenească și care cauza și explicarea sa, dacă intilnim o Bulgarie la nordul Dunărei in scriitorii bizantini.

Tocmai din această pricină, protivnicii stăruinței Romînilor in Dacia traiană își dau toate silințele putincioase, spre a demonstra că stăpînirea Bulgarilor nu s'au intins nici odată la nordul Dunărei; căci dacă aceasta n'au avut loc, atunci este neapărat ca Romînii să fi imprumutat forma slavonă a ritului lor la sudul Dunărei, in imperiul bulgăresc [9], Se intelege deci de cită importanță este desbaterea acestui punt in chestiunea continuității Romînilor la nordul Dunărei. Partizanii lui Rosler, aduc pe rînd, ca niște armate la bătălie argumentele lor: intăi acel cu elementele elinești a le limbei romîne; apoi acel dedus din elementul albanez; in al treile rînd lipsa persistenței topografiei vechi, care toate le am vezut că se

9. Vezi d. e: *Rosler*, p. 205; *Hunfalvy*, Ansprüche, p. 33

reduc in fum și nu pot sta față cu o critică pătrunzătoare și o expunere conștiincioasă a faptelor istorice. Să videm dacă sunt mai norocoși cu tăgăduirea stăpînirii Bulgarilor la nordul Dunărei, care singură poate da adevărată explicare a introducerei ritului bulgar la Romînii din Dacia traiană.

Este de observat că istoricul grec atita ne spune pentru determinarea acestei părți de pămînt, ocupată de Bulgari la nordul Dunărei, că era *din colo de Istru.* Să cercăm a arăta mai cu deamăruntul dovezile existenței stăpînirii bulgărești la nordul Huviului, precum și regiunea pănă unde se intindea.

Indice

Bulgarii. 352
Cubrat 353
Balbaiar 354
Cotrag –
Asparuch – n 356
Ongla ~~[illegible]~~ –
Ὄγγον –
Torbelia) 356
Carmesia)
Sabin) 357
Crum)
Bulgaria & Dis cole & Intra 358.

Geograful Ravenat, scriitor anonim care alcătuește geografia lui pe la sfîrșitul veacului al VII-le, după strămutarea Bulgarilor în Moesia, arătînd regiunile pe care acest popor le-ar ținea în stăpînire pe timpul seu, cuprinde în aceste și țările Daciei. El spune: «In Tracia sau Macedonia și Mysia inferioară locuesc acum Bulgarii, care au eșit din sus pomenita Sciție mare. In care Mysie aflăm să fi fost mai multe cetăți, din care vroim să însemnăm pe cîte-va precum: (urmează o enumerare a cetăților Moesiei propriu zise, a Bulgariei de astăzi). De asemenea *din colo de Dunăre* sunt următoarele cetăți *a le Mysiei inferioare*: Porolissos, Certic, Largiana, Optatiana, Macedonica, Napoca, Potaissa, Salinis, Brutia (Brucla tabulei Peutingeriane și a lui Ptolemeu), Apulon, Sacidaba (Suzidava), Cedonia, Caput Stenarum, Betere (Ponte-vetere), Aluti (Pons-Aluti), Romulas. De asemene lîngă Cedonia se află cetățile Burticum (neconținută în tabula Peutingeriană), Blandiana, Germizira, Petris (?), Aquas, Sarmazege (Sarmizagethusa), Augmonia, Augusti (Pons Augusti)[1]. Toate aceste cetăți le am văzut că aparțineau Daciei celei cucerite de împăratul Traian. Intru cît geograful Ravenat arată părțile pe unde se aflau aceste cetăți ca supuse Bulgarilor, el în-

1. *Ravennatis anonymi* cosmographiae et Guidonis geographica, e l. Pinder et Parthey. Berolini 1860 p. 185. Asupra acestui loc, important pentru hotărîrea existenței stăpînirei Bulgarilor la nordul Dunărei, au atras pentru prima oară luarea aminte *H. Ouvré* în Convorbirile literare, XIX, p. 330.

dică deci *că Dacia traiană s'ar afla sub ascultarea lor*. Numele de Mysia sau Moesia inferioară, dat de Ra venatul părților de la nordul Dunărei, nu este con form cu granițele care pe timpul Romanilor se dă deau provinciei Moesiei europene, și care se mărgi nea la sud cu munții Hemus, care o despărția de Tra cia și *la nord cu Dunărea, care o despărția de Dacia*[3]. Ea se impărția însă in *Moesia superioară* și *inferioară*, după cursul Dunărei, astfel că Moesia inferioară ve nia mai către răsărit. Se vede că pe timpul lui Ra venat se șterse precizarea insemnărei acestor de părțiri geografice, de care ce il videm arătînd ca fiindu-se in Moesia inferioară, cetăți care sunt insem nate pe harta lui Ptolemeu și pe tabula Peutinger ană ca existînd in Transilvania, centrul Daciei ro mane[4].

Pentru Geograful Ravenat provincia Dacia se în tinde numai in Banat, unde se afla după el, ni ș țări foarte intinse care se numesc *Datia prima* și *s cunda*, numită și *Gepidia*, in care acuma locuesc Hu nii, ziși și Avari, in care patrie a le Dacilor, cerți că s'ar fi aflat in vechime mai multe cetăți, din ca insemnăm: Drubetis, Medilas (ad Mediam), Pretorie (Pretorium), Panoniis (ad Pannonios), Gazana (Gaga), Maschunis, Tibis (Tibiscum), care se unea te (prin un drum?) cu cetatea Agmonia a Moesii. De asemene din altă parte mai sunt in acele Da cetățile: Tema (reu cetită pentru Tierna), Tivisc (pus incă odată pe lingă Tibis de mai sus, care e acelaș oraș), Gubali (Caput Bubali), Zizis (Azizis), Ba sovia, Arcidaba, Canonia, Potula, Bacaucis; (ace trei din urmă nearătate in tabula Peutingeriana

2. *Ptolemeus*, III, 9, 10. *Plinius*, H. N. III, 26 § 29.
3. *Ptolemeus*, II. 2: „ἡ ἄνω, ἡ κάτω Μυσία".
4. Vezi harta de la p. 160.

~~Lămuriți într'un alt loc și mai bine pe unde și pe unde se întindea Dacia pe care o așaji numai în Banat, pe când Transilvania o atribue, cum am văzut, Mysiei inferioare, ani în Banat spune Geograful~~

Lămuriți într'un alt loc și pe unde se întindea Dacia, pe care o așaji ieri numai în Banat, pe când Transilvania o atribue, cum am văzut, ~~Mysiei~~ Moesiei inferioare. ~~În acest Dacia a lui Tlavenat~~ În acea regiune, nu spune Geograful, că se află

Prin aceste țări a le Dacilor trec mai multe fluvii, între altele acele ce se chiamă: Tisia, Tibisia, Drica, Marisia, Arinc, Gilput și Grisia[5].

Se vede ușor că denumirile provinciilor au la Ravenatul alt înțeles decît la autorii romani propriu ziși: că el mărginește numele de *Dația* (Dacia) numai pentru părțile de la apusul Transilvaniei, unde se întîlnesc toate orașele, numai puțin și riurile arătate de el ca curgînd prin Dacia: iar că Transilvania și părțile răsăritene, atît la nordul cît și la sudul Dunărei, el le însamnă prin numele de *Moesia inferioară*. Întru cît el arată însă că Moesia inferioară ar fi pe timpul seu locuită de Bulgari, este învederat că încă înainte de a trece Bulgarii Dunărea în 678, ei puseseră stăpînire pe Dacia traiană, ceea ce corespunde cu revolta Bulgarilor contra stăpînirei avare, întîmplată sub ducele Cubrat. E probabil că această răscoală avu un efect mai întins decît acel al emancipărei Bulgarilor de sub ascultarea nominală a Avarilor; că ei se substituiseră chiar în dominația acestora asupra regiunilor ce s'întindeau din Banat pînă în Carpați, Transilvania actuală, și asupra cărora singure, din pricini geografice, Avarii putuseră avea o dominare efectivă. De acea și anonimul Ravenat arată că în Dacia propriu zisă, adecă în Banat, ar mai locui pe timpul seu încă Avarii, care în curînd după aceea fură împrăștiați de armele lui Carol cel Mare. Imperiul avar a primit deci întăia lui lovitură din spre răsărit de la Bulgari, și apoi a fost nimicit de Franci, care-l atacară din spre apus.

Cum vine geograful să schimbe astfel harta Daciei vechi, despre care se vede—după numirile cetăților scoase din izvoare vechi—că avea bună cunoș-

5. *Ravennatis*, cosmographia, p. 202.

ținută, și să pună Ardealul cu Valahia la *Mysia inferioară*, țara Bulgarilor? Nu aflăm altă causă decît pentru că aceste țări se țineau pe timpul lui de asemenea de țara Bulgarilor, numită de el Mysia inferioară. Tot dintr'o așa pricină și țara Avarilor dintre Tisa și Dunăre este numită *Dacia*, după numele Daciei avare. «*Mysia transdunăreană* a geografului Ravenat de la sfîrșitul secolului al VII-le, este deci identică cu *Bulgaria transdunăreană* de la începutul secolului IX-le a scriitorilor bizantini» [6].

Să mai întărim încă faptul stăpînirei bulgărești la nordul Dunărei prin alte vîte-va dovezi.

Geograful Bavarez, care scrie pe la sfîrșitul veacului al IX-le, enumeră popoarele care ar locui pe *țărmul septentrional al Dunărei*, și începînd de la nord, de lîngă Dania, înșiră mai multe popoare slavone; apoi după ele, vorbește despre Boemi, Moravi și Bulgari, *considerînd deci și pe aceștia ca locuitori ai ripei nordice a fluviului.* Mai adaugă după aceea geograful, că aceste popoare împreună cu Bulgarii se mărginesc cu impărăția noastră, adecă acea a Francilor Carlovingiani [7], și ne întrebăm, cum s'ar putea aceasta, dacă Bulgarii s'ar fi mărginit la nord cu Dunărea inferioară, de oare ce nici odată imperiul franc, nici chiar în timpul celei mai mari întinderi a sale, nu au ajuns pănă la nordul cursului inferior a Dunărei, din jos de la Porțile de fer [7]. Să se observe sfîrșit că geograful Bavarez înșiră pe Bulgari îndată după Moravi. Aceasta nu se

---

6. *D. Onciul*, l. c. p. 331.

7. Reprodus în *Schafarik*, Slavische Alterthumer, II, p. 673: „Descriptio civitatum et regionum ad *septentrionalem plagam Danubii*. Isti sunt... Behaimare (Boemi) in qua sunt civitates XV, Marharii (Moravii) habent civitates XI, *Vulgarii*, regio est immensa et populus multus, habens civitates V... *Iste sunt regiones, que terminant in finibus nostris*". Vl. *Onciul* în Conv. lit. p. 332 nu observă locul cel important, în care geograful spune că *toate poporele aceste, împreună cu Bulgarii, s'ar afla pe ripa nordică a Dunărei.*

~~[illegible] timpului [illegible] mai [illegible]~~

‡ Suidas ne spune că Crum supuse pe Avarii la [illegible] grea impresurată de către Franci, ceea ce nu se poate raporta decât la Avarii din Panonia asupra cărora dici Crum îşi întinse stăpânirea.

~~-1 Suidas I. p. 1017: ὅτι τοὺς Ἀβάρεις κατακράτος ἄρδην ἐφώνισας οἱ αὐτοὶ Βούλγαροι ἠρώτησε δὲ Κρεῖν τοὺς τῶν ἀβάρων αἰχμαλώτους.~~

putea altfeliu, decît dacă ambele popoare se atingeau prin nordul Transilvaniei; căci Moravii nu au locuit nici odată până în preajma Dunărei, așa că fluviul să-i fi despărțit de Bulgari. De aceea nu este decît conform cu adevărul, cînd geograful Bavarez arată pe Bulgari, ca ocupînd și nordul Dunărei.

Cercetînd izvoarele veacului de mijloc ne lovește întâi o împrejurare, anume aceea că mai multe cronici din cele mai vrednice de credință, arată pe Bulgari ca vecinii împărăției Francilor, și anume după ce Carol cel Mare cucerește țara Avarilor, adecă Panonia. Așa *Einhard* în chronicon universale, după ce spune că împăratul Francilor stărmase pe Avari, adaugă că «pe Bulgari sau oprit de ai lovi, fiind-că stingîndu-se puterea Hunilor (Avarilor), ei nu puteau face nici un rău [8]. Sub urmașii lui Carol cel Mare întîlnim necontenit soliile le Bulgarilor la imperiul Francilor. Așa în 824 regele bulgar Omortag trimite o ambasadă la Ludovic cel Bun, spre a regula mărginile ămbelor împărății [9]. Ce ar fi avut ei de regulat, dacă i-ar fi despărțit Dunărea? În 832 pe cînd împăratul Ludovic se afla în Hamburg, veniră la el soli bulgari cu daruri [10]. În 867 Ludovic Germanicul, care domnea în partea numită Germania a desfăcutului imperiu al lui Carol cel Mare, după un sfat ținut cu nobilii și prelații sei, hotărește să înceapă o predicare a creștinismului în Bulgaria [11]. În 892, după desăvîrșita împărțire a împărăției france, găsim pe regele Germaniei, Arnulf de Carinthia, că reînoește

8. *Pertz*, Monumenta Germaniae historica, VIII, p. 102, rînd 45.
9. *Herimanni* Cronicon, în *Pertz*, VII, p. 103, r. 5-15. Aceași arătare este repetată de *Einhard*, *Pertz*, VIII p. 172, r. 1 și Annalista Saxo, *Idem* VIII, p. 573, r. 39
10. *Annal.* Saxo, în *Pertz*, VIII, p. 574, r. 19.
11. *Annal. Saxo*, în *Pertz*, VIII, p. 579, r. 64.

contra lui Zventibald ducele Moravilor, vechea prietinie cu Bulgarii [12].

Reiesă invederat din toate aceste locuri că impărăția Bulgariei se invecina cu acea a Francilor. Atingerea lor nu se putea insă face decit pe o linie spre răsărit, și anume pe la riul Tisa, până unde, după căderea Avarilor, se intindea stăpinirea Francilor. Din această pricină, se și intimplă mai multe ~~lecări~~ intre Bulgari și imperiul Francilor, nedespărțite de ori ce relații de vecinătate. Analele Fuldense raportează mai multe lupte intimplate intre Bulgari și Franci [13]. Eginhardt, in analele sale, arată că Bulgarii intr'un rind ar fi pătruns in Panonia, pustiind totul cu foc și cu sabie și, alungind pe ducii franci, așezară peste poporul cucerit ocirmuitori bulgari [14]. Aceasta nu s'ar fi putut intimpla dacă Bulgarii n'ar fi fost vecinii Panoniei. Că Bulgarii veniau spre răsăritul pomenitei țări reiesă dintr'un loc al analelor Fuldense, in care *Bulgarii sunt arătați ca venind asupra Francilor din spre răsărit*, in ajutorul Slavilor Moravi [15], ceea ce indică și mai preciz o vecinătate răsariteană a Bulgarilor cu Panonia. Aceiași mărginire către răsărit a Bulgarilor cu Panonia este arătată și de Constantin Porfirogenitul, impăratul scriitor din Constantinopole către 952. El spune asupra așezării Ungurilor, că s'ar mărgini despre răsărit cu Bulgarii de care îi desparte fluviul Istru numit și Dunăbiu, de către nord cu Pacinații, de către apus cu Francii, de către sud cu

12. *Herimanni* Chronicon, in *Pertz*, VII, p. 110. r. 33.

13. *Einhardi*. Annales ad. a. 827, in *Pertz*, Monumenta I. p. 216: „Bulgari expulsis eorum ducibus, bulgaricos super eos rectores constituerunt" cf. *Ann. Fuld.*, *Idem*, p. 359.

14. *Ann. Fuld.*, in *Pertz*, Monum. I. ad annos 818, 822, 824, 825, 829, 863.

15. *Idem*, ad ann. 863, *Pertz*, I. p. 374: „Interea rex collecto exercitu specie quidem quasi Rastizen Maharensium Sclavorum ducem, *cum auxilio Bulgarorum ab oriente venientium*."

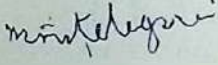

mönţelegeri

– Ministério

Hrovații. Și intr'adevăr dacă cercetăm cursul Dunărei găsim că ea merge de la sud spre Nord intre Milanovaci și Orșova, formînd pe această distanță o graniță răsăriteană a Ungariei din spre Bulgaria. Porfirogenitul nu putea indica in altă parte cursul Dunărei ca margine despărțitoare răsăriteană, de oare ce pe timpul lui, Ungurii ocupase cel puțin țările de la Tisa și Transilvania apusană, și el insuș îi arată ca locuind in regiunea riurilor Timișului, Mureșului, Crisului și a Tisei [16].

Stăpînirea Bulgarilor asupra Transilvaniei reiesă și din un alt loc al analelor Fuldense, unde la anul 892 se spune că: «Arnulf regele Germanilor ar fi trimis o solie către Vladimir regele Bulgarilor, rugîndu'l a nu mai vinde sare Moravilor, cu care ar avea răsboiu [17].

De unde putea să expoarte Bulgaria sare către impărăția Moravilor? De peste Dunăre, din peninsula balcanică fără indoială că nu, pentru cuvîntul cel foarte firesc că in această parte de loc nu se află ocne de sare, afară de acele cu totul neinsemnate ale Bosniei și care sunt nu de mult descoperite. Și astăzi Bulgaria, Serbia și cele lalte țări transdunărene importează sare din Valahia. Cum era dar cu putință ca Bulgarii să exporteze sare și anume tocmai pentru Moravia, dacă nu ar fi posedat in aproprierea ei chiar, bogatele mine de sare a le Transilvaniei? La sare de mare, fabricată pe țărmurile mărei Negre, nici

---

16. *Const. Porphyr.*, de admin. imp., Ed. Bonn., III, p. 174: „οἱ δὲ ποταμοὶ εἰσιν οὗτοι, ποταμὸς πρῶτος ὁ Τιμήσης, ποταμὸς δεύτερος ὁ Τούτης, ποταμὸς τρίτος ὁ Μορήσης, τέταρτος ὁ Κρίσος, καὶ πάλιν ἕτερος ποταμὸς ἡ Τίτζα. Πλησιάζουσι δὲ τοῖς Τούρκοις πρὸς μὲν τὸ ἀνατολικὸν μέρος οἱ Βούλγαροι, ἐν ᾧ καὶ διαχωρίζει αὐτοὺς ὁ Ἴστρος, ὁ καὶ Δανούβιος λεγόμενος ποταμός. πρὸς δὲ τὸ βόρειον οἱ Πατζινακῖται, πρὸς δὲ τὸ δυτικώτερον οἱ Φράγγοι, πρὸς δὲ τὸ μεσημβρινὸν οἱ Χρώβατοι.“ cf. D. Oncul, Oriental P. R. p. 130.

17. *Pertz*, I, p. 408: „(Arnulfus) missos etiam suos inde ad Bulgarios et rege eorum Laodamur ad renovandam pristinam pacem cum muneribus mense Septembri transmisit et *ne coemptio salis inde Maravanis daretur expocit*“.

că se poate gîndi, intru cît un material așa de greu ca sarea n'ar fi suportat un transport atît de îndepărtat; apoi dacă era vorba de sare de marea, Moravii care pe atunci, sub domnia lui Sviatoplue, posedau și Panonia până la ţărmurile mărei Adriatice, n'aveau decît să o extragă din această mare, mult mai bogată in sare (4%), decît marea Neagră ($1^1/_2$%).

Este sigur apoi că salinile Transilvaniei au fost tot deauna exploatate, din epoca romană până in zilele noastre, și că tot deauna au alimentat Panonia cea săracă in acest mineral. Pe timpul Romanilor am intilnit în Dacia mine de sare acărora producte erau coborite de companiile plutașilor pe Mureș cătră Panonia. Acelaș lucru este dovedit că se petrecea pe la anul 1007 pe vremile lui Ahtum, șeful unui stat bulgăresc din Transilvania, care păstrase domnia sub suzeranitatea Ungurilor [18]. Anume in viața Sf. Gerhardt se spune despre acest principe, că el își insușia pe nedrept stăpînirea asupra *sărurilor regești ce coboriau Mureșul*, așezînd vămi și păzitori in schelele acelui fluviu până la Tisa, și supunîndu-le pe toate la dări [19]. Este invederat că această coborire a sărei pe Mureș se urma insă cu mult timp inaintea lui Ahtum, de vreme ce dinsul usurpa un drept regesc, care ființa din vechi. Iată deci că se apropie data cînd aflăm lucrate salinele Transilvaniei, de anul 892, in care se pune de analele Fuldense, solia cu cererea ca Bulgarii să nu mai vindă sare Moravilor, și deci este invederat că aceasta rugăciune nu putea avea in vedere alte saline decît acele din Transilva-

18. Despre Ahtum mai multe in Cap. IV. No. I Ungurii.

19. *Katona*, Historia critica, unde se reproduce viața sf. Gerhardt I. p. 134: „Et usurpabat (Achtum) sibi potestatem super sales regios descendentes in Morosio, constituens in portibus eiusdem fluminis usque ad Tisiam tributarios et custodes, conclusitque omnia sub tributo".

nia, care fiind în stăpînirea Bulgarilor, dînșii puteau opri exportul sărei din ele.

Cronicile poporului ungurese nu lipsesc apoi de a arăta existența mai multor ducate bulgare în Dacia, pe vremile năvălirei maghiare. Așa afară de Anonimus notar, care amintește ducatele lui *Salanus* și *Menumorut*, mai găsim o asemene pomenire în Thurocz, unul din izvoarele cele mai vrednice de credință asupra istoriei Ungurilor. El spune la domnia lui Ștefan cel Sfînt, regele Ungurilor, despre luptele acestuia cu *Kean ducele Bulgarilor*, următoarele: «După acea a pornit armata sa în potriva lui Kean ducele Bulgarilor și al Slavilor, care ginte ocupa niște locuri întărite prin natură, pe care duce l'au bătut și ucis numai după grele osteneli și sudori războinice, și luă de la el nestimată mulțime de comori, mai ales aur și pietre scumpe. Ștefan așezâ acolo pe un moș al seu cu numele Zoltan, care după acea moșteni acele părți transilvane, și care de aceea se numese în limba vulgară Erdely Zoltan»[20]. Acest Kean este deci invederat un duce bulgar de din coace de Dunărea, căci țara lui este arătată ca așezată în munți, pentru care este descrisă ca întărită de natură; apoi se spune anume că ea făcea parte din țara numită mai apoi Erdely, adecă Ardealul; prin urmare era așezată în Transilvania. Mai sus am întîlnit asemene principalul bulgar al lui Ahtum. Întocmirea acestor principate, până la un punt neatîrnate de imperiul bulgăresc de la sudul Dunărei, la nordul fluviului, își găsește explicarea în decăderea puterei bulgărești după moartea țarului Simion (927). Urmașul seu Petru este un principe slab, sub care Bizantinii ce până atunci tremurase înaintea Bulgarilor, încep iarăși ai domina, și în a-

20. *Thurocz*, II. 30. Mai multe asupra lui Kean la Cap. IV No. I sub Unguri.

nul 971 împăratul Ioan Zimisces cucerește chiar Bulgaria dunăreană, supunînd'o impărăției de Răsărit[21]. Curînd apoi trebuia ca intreaga impărăție bulgărească să cadă strivită sub loviturile puternicului brat al lui Vasile Bulgaroctonul (1018). Decăderea puterei centrale a Bulgarilor inlesnise fără indoială formarea de mici state neatîrnate bulgărești, care se și organizară în curînd, mai ales la nordul Dunărei. Un astfeliu de principat este acel al lui Kean.

E probabil că asemenea principate ca acele a le lui Kean, Salanus și Menumorut vor fi existînd de mult timp în impărăția bulgărească însă ca vasale capului ei. Odată cu decăderea puterei centrului de care dînsele se țineau pînă atunci, ele incercară un traiu neatîrnat, care însă nu trebuia să aibă o prea lungă durată, fiind strivite încă în leagănul lor de cucerirea maghiară. Thurocz. spune că din averile cele multe luate de la Kean, Sf. Ștefan inzestrează mai multe biserici și mai ales pe acea din Alba. Fără indoială că amintirea acestui războiu se va fi păstrat de preoți, ca unii ce erau datori să pomenească în biserică atît pe gloriosul donator cît și strălucitele sale fapte. Prin aceasta însă spusele lui Thurocz căpătă o puternică intărire.

Această stăpînire a Bulgarilor la nordul Dunărei avu mult timp drept urmare că în veacul de mijloc țările Daciei purtară numele de Bulgaria. Astfel viețele Sf. Stefan spun că pe timpul acelui rege 60 de familii pecenegheveniră cu toată averea lor, *din părțile Bulgariei*, în Panonia[22]. Pecenegii însă au locuit

21. *Jirecek*, Gesch. der Bulg., p. 171.

22. Sancti Stephani regis legenda minor, c. 8, in *Endlicher*, Mon. Arpadiana, p. 130: „sexaginta viri Bessorum quorum superius mentionem habuimus, cum universu apparatu suo, *de partibus Bulgariae* egressi ad regem venire volentes termini Pannoniarum apprehendaverunt." Cf. *Hartuicii* episcopi vita sancti Stephani, c. 17. *Idem* p. 181. Ca *Bessii* nu insamnă cumva

— emancipeaza tin ce in ce statele mici bulgarile
ce se organizaseri la nordul Dunarii ast a la
Mosvanite si can stat cad apoi in curand dupa
acele cat Ungurii

~~era arătată ca ţinându-se de~~
~~Bulgaria~~

† era arătată ca ţinându-se de Bulgaria

numai în Muntenia, nici odată în Bulgaria propriu zisă, de din colo de Dunăre. Bulgaria aice însamnă deci Valahia. In o scrisoare a lui Bela al IV către papa Grigorie al IX-le din 1237, regele maghiar îi spune că de cît va timp ar fi crescut foarte mult poporaţiunea în *ţara Severinului, către părţile Bulgariei* [23], şi această ţară a Severinului ne este foarte bine cunoscută din o diplomă al aceluiaş rege din 1247, că se întindea până la fluviul Olt [24], şi nu era deci decît Oltenia actuală, care purta încă pe atunci numele de Bulgaria.

Pe de altă parte cronicarul persian *Fazel Ullah Raschid* spune că în anul 1240 principii Mongolilor trecură munţii Galiţiei pentru a intra în *ţara Bulgarilor* şi a Ungurilor; Orda care mergea spre dreapta, *după ce a trecut ţara aceasta* îi eşă înainte Bazarambaun cu o armată, dar e bătut. Cadan şi Buri au mers asupra Saşilor şi i-au învins în trei bătălii. Bugek din ţara Saşilor trecu peste munţi, intrînd la Kara-Ulaghi şi a bătut popoarele ulaghice [25]. Este învederat că sub numele de ţara Bulgarilor şi a Ungurilor, Raschid înţelege Transilvania, căci el o arată ca fiind aşezată îndată după munţii Galiţiei şi înainte de a ajunge la Saşi şi la munţii sudici, peste care trecînd au dat

---

poporul omonim din Tracia. (m. sus, p. 95). ci *Pecenegii*, vezi legenda minor c. 14, *Idem* p. 149 şi *Bartuccius*. c. 13, p. 179. Pecenegii deveniră Bessi prin următoarele scurtări: Pecenegi, Picenati, Piceni, Bisseni, Bessi.

23. *Pray* Annales. I. 218: „terram Zemram, circa partes Bulgariae." Intr'o diplomă din 1239: „circa partes Bulgariae, in terra quae Zeuren nominatur" (*Fejer* IV, 1. p. 111).

24. *Fejer* IV. 1, p. 447: „damus et conferimus illi et per eum dictae domui totam terram de Zewrino cum alpibus ad ipsam pertinentibus, pariter cum kenezatibus Ioanni et Farcasii usque ad flumen *Oltae*." Mai mult asupra acestei diplome la cap. IV, No. III, Muntenia şi Moldova înainte de descălecare.

25. Citat de *Hasdeu*, Ist. Crit., p. 68. Mai jos (Cap. IV, No. III) vom analiza mai pe larg acest text interesant din mai multe puncte de videre, şi vom constata minuţinasa lui exactitate, prin corespondenţa lui din punct în punct cu cronicele indigene maghiare.

de Valahii, pe care îi vom afla în acel timp locuind în partea nordică a Munteniei. Această arătare a lui Raschid corespunde pe deplin cu faptele, întru cît am văzut mai sus că în Transilvania erau mai multe ducate bulgare, care fură nimicite pe timpul lui Sf. Ștefan și deci se putea ca numele de țara Bulgarilor să fi rămas în amintirea locuitorilor până pe la 1240, de cînd datau documentele pe baza cărora scrie cronicarul persian.

Și că într'adevăr amintirea stăpînirei bulgărești se păstrase până pe la acel timp, ne o dovedește alt document din 1231, în care se spune că moșia Boia megieșită cu moșia Sîmbăta și care astăzi se află în însăși țara Valahilor, fiind stăpînită din timpuri mai vechi decît amintirea omenească de către mai marii, bunii și străbunii lui Trul fiul lui Cioru, fusese *alipită către pămîntul Făgărașului încă din vremile pe cînd țara Valahilor era țara bulgărească* [26]. Această amintire care întrecea în 1231 memoria oamenilor, se referea fără îndoială la vremile dinaintea anului 1018, data nimicirei întăiului imperiu bulgăresc, cînd tot pe atunci cucerirea maghiară pusese un capăt ducatelor neatîrnate bulgărești de la nordul Dunărei, prin urmare la o stare de lucruri ce apusese acum de mult.

Denumirea neproprie de Bulgari dată Romînilor de la nordul Dunării ține până adînc în timpurile veacului de mijloc. O mapă catalană din 1375 dă Ro-

---

26.-*Teutsch und Firnhaber*. Urkundenbuch zur Geschichte Siebenbürgens, No. XLIX: „quod terram Boie terre Zumbuthel conterminam et nunc in terra Blacorum existentem, qualiter eadem terra a tempore humanam memoriam transeunte, per maiores, avos atavosque ipsius Trulh filii Choru possessa et a *temporibus iam quibus ipsa terra Blachorum terra Bulgarorum extitisse fertur ad ipsam terram Fugros tenta fuerit*". Dl *Hasdeu* Ist. Critică p. 11, înțelege acest loc astfeliu: „numai de cînd se zice că au venit Bulgarii în această țară a Romînilor." Traducerea este cu totul arbitrară și schimbă radical înțelesul locului. *Exsto, exstare* vra să zică *a fi, a fi fost* și deci înțelesul nu poate fi altul decît acel din text.

+ Si pseudo Moldove găsim atestate aceasta denumire de Bulgaria. Anumite o listă nesasică de oraşe adaugate la Voskresenskaja lětopisă numite kotunul pe Nistin: „oraş bulgaro-român (bolgarăskyi i voloskyi gorodokă)

Citat de I. Onciul, Originele T. R., p. 156

‡ Conform cu toate acestea imprejurări și aflăm pe un scriitor bizantin spunând că Ocean regele Bulgaritor transportă pe ja mai mulți prinși faceți de el la Cuarea Adrianopolii în Bulgaria de din colo de Istru[x], ceea ce pentru un scriitor bizantin, care scrie în Constantinopoli, nisamnă ~~din loc~~ de partea stângă a fluviului, ~~în Moldovia în~~ ~~[illegible]~~ unde va ia țărilor românesc. Acești prinși Greci izbutesc a scăpa ~~din~~ ~~pe~~ de acie

xi De Leone Bardae filio incertus scriptor p. 345: „εἰς Βουλγαρίαν ἐκεῖθεν τοῦ Ἴστρου ποταμοῦ". Un scriitor de mai târziu Nicephor Gregoras, p. 39 ~~341~~ vorbește pun opoziție de „Βουλγαρίαν ἐντὸς τοῦ Ἴστρου". ~~Comp. și Leo Grammaticus, Bonn p. [illegible]~~ ~~231. Cedrenus, Bonn [illegible] p. 142; Georgius Monachus, Bonn [illegible]~~ ~~[illegible] p. 184.~~

mâniei dunărene numele corupt de *Burgaria*, păstrind acel corect de *Bulgaria*, pentru regiunea de la sudul fluviului [27]. Intr'un document de la Mateiu Corvin găsim chiar pe Valahii din Brașov și din țara Birsei desemnați ca Bulgari [28]. Insfârșit până in ziua de astăzi Maghiarii numesc *Bolgarszek*, adecă scaunul Bulgarilor, o parte din orașul Brașov, in care locuesc tocmai Rominii, și nu se intilnește nici o urmă de popor bulgăresc.

Dacă nu ne inșălăm intinderea stăpinirei bulgărești și la nordul Dunărei este pusă prin toate aceste dovezi mai presus de ori ce indoeală, și arătarea existenței unei Bulgarii la nordul Dunărei in scriitorii bizantini se justifică pe deplin. Fiind țările locuite de Romîni supuse stăpînirei bulgărești, introducerea liturghiei bulgărești in biserica Romînilor din Dacia și a limbei bulgărești in statele și in relațiile lor oficiale, nu va mai părea neexplicabilă. Tot așa primiră și statele germane a le apusului, răsărite pe ruinele imperiului roman, limba latină in biserica și oficiile lor, cu toate că aice introducerea acestei limbi străine fu datorită mai mult unei inriuriri culturale și religioase, decit uneia politice.

Nu este deci de nevoe a alerga la ipoteza unui traiu indelungat al poporului romîn *in sinul națiunei bulgărești din colo de Dunăre*, pentru a explica aflarea bisericei slave la el sub forma ei bulgară, precum nu este de trebuință această ipoteză, spre a explica elementele slavone a le limbei românești, de oare ce am vezut că popoarele slave ce inundară Dacia și se ameste-

---

27. ~~Hasdeu, Ist. Crit. p. 12.~~

28. „Bulgari in civitate nostra Brassoviensi et *terra Bareza* commorantes temporibus diversum regum Hungariae praedecessorum nostrorum de ovibus eorum nunquam aliquos proventus quinquagesimales solverint". (Act din 1469 publicat de Dl *Hasdeu* in Col. lui Traian, 1874, p. 127). Fiind vorba de păstori de oi, se indică invederat pe Romîni.

Notices et Extraits du manuscrit publiés par l'Institut royal de France XIV, 2. Paris 1841 p. 1 și 71. Comp. Hasdeu Ist. Crit. p. 12. Acest nume de Burgarii nu se raporta la data partea de 1775 când Tarul se mai purtă numele de Valahia și Moldova ci este o reminiscență mai vechie.

cără aice cu Romînii erau de obîrșie *sclavină* adecă *slovenă*, ca și acele ce ocupară peninsula Balcanului, incît este firesc lucru ca elementul slavon al limbei românești să infățoșeze caracterele dialectului sudic vorbit de popoarele slavone și nu acel al raselor nordice, care nu veniră cu Romînii decît în relații de vecinătate, dar nu se contopiră în massa populației lor [29].

29. Existența unei Bulgarii la nordul Dunărei este combătută cu cea mai mare înverșunare de protivnicii stăruinței Romînilor în Dacia traiană. Modul cum ei combat această chestiune arată însă că ei urmăresc în lucrările lor altă țintă decît stabilirea adevărului istoric. Așa bună oară *Röster*, de și cunoaște analele Fuldense și le citează în mai multe locuri, spune că; „nirgends begegent auch nur eine Erwähnung das die Bulgaren östliche Nachbarn Pannoniens gewesen" (Rom. stud. p. 203), ceea ce am văzut că tocmai acele anale raportează *ad litteram* la anul 863 loc ce este peste putință să fi scăpat din vedere lui Rösler, dar pe care 'l trece cu scop. Cu prilejul sării vîndute de Bulgari Moravilor, Dl. *Hunfalvy* emite părerea cea absurdă că să fi fost această sare de cea marină culeasă pe țărmurile mării Negre (Ansprüche, p. 81). Nici unul nici altul nu pomenesc nimic despre ducatul lui Kean din Transilvania, care fără îndoială că a trebuit să le fie cunoscut, întru cît se află în izvoarele studiate și citate de ei.

nu domnia lui Mortagon urmașul lui Crum*), cea a dovedește că și pe timpul acestuia Bulgarii stăpâneau regiunile de la Nordul Dunării și oare a Trecii scapă de acei din captivitatea bulgară.

Indice

Mysia 401
Dulcă prima 403
Egeidia –
Crum
Omortag } 405
Francii 406
Ahtum 407
Morovii –
Kean 409
Gyula Zoltan –
Salanin
Mamunovat } 410
Severinului țara 411
Kara Ulaghi 411
Cadan
Bura } –
Trul
Ciorn } 412
Burgaria 413
Bulgarizat. –

* La Grammaticum, p. 231 Georg. Monachus, II, p. 184.

IV

CREȘTINISMUL LA ROMÂNI

1. CREȘTINISMUL PRIMITIV AL DACO-ROMANILOR

Forma slavă a ritului creștinesc la Românii din Dacia traiană a putut fi introdusă la ei prin Bulgari, cu toate că Românii n'au părăsit nici odată țara lor, și anume, cum am văzut, din cauză că stăpînirea statului bulgăresc, adecă acelui intâi, distrus la 1018 de împăratul bizantin Vasile al II-le, se intindea și la nordul Dunărei.

Inainte insă de a păși la expunerea modului cum Bulgarii insuși s'au intors la creștinism, și cum apoi au răspîndit forma dată de dînșii acestei religiuni, la Românii din Dacia, trebue să arătăm care a fost religia poporului-românesc, inainte de a veni el in atingere cu Bulgarii, cu atita mai mult cu cît tratarea acestei intrebări, va lumina și alte punte intunecoase ale trecutului seu.

Religia de căpitenie a Daco-Romanilor, in timpul stăpînirei romane, fu acea păgînă, in deosebitele ei forme, fie ca religie romană curată, fie amestecată

sau chiar insoţită de culturi străine, celtice şi asiatice. Creştinismul nu apare in nici una din inscripţiile aflate pe pămintul Daciei, cu toate că din această lipsă de manifestare nu trebue conchis neapărat la neexistenţa lui. Se ştie că religia creştină, fiind persecutată până la Constantin cel Mare, slujba ei se făcea in ascuns, la Roma in catacombe, in alte părţi prin locuri tăinuite, intru cît creştinii nu indrăzniau a apărea cu inchinarea lor la lumina zilei. Cînd impreună cu Constantin cel Mare religia creştină, devenind domnitoare in imperiul roman, incepu a lăsa urme vĕzute a le existenţei sale, Dacia incetase acuma de vr'o jumătate de secol a mai aparţinea impărăţiei romane, şi poporul Daco-Roman căutase in munţi adăpostire contra năvălirilor, incetînd odată cu aceasta la el ori-ce manifestare scrisă a vieţei sale.

In zădar deci vom căuta să aflăm la Romîni urme vĕzute a le existenţei religiunei creştine din timpurile romane. Dacă insă semnele vĕzute a le religiei creştine lipsesc cu totul din epoca romană, dinsa ne au lăsat alte urme, tot atît de convingătoare, despre existenţa religiei creştine la poporaţia din Dacia, urme păstrate in limba Romînilor.

Graiul romănesc cuprinde in sine un număr indestul de insemnat de cuvinte de origine latină, care reproduc astăzi noţiuni privitoare la religia creştină. Pentru ca un cuvînt să primească şi să păstreze o insemnare oare-care, se cere neapărat ca inţelesul ce l'a luat, să fi căzut odată cu formaţiunea lui; cu alte vorbe odată cu turnarea formei, limba au modelat in ea şi cuprinsul cuvîntului. Se poate ca un cuvînt să primeaccă in decursul timpului şi alte inţelesuri; aceste vor fi insă tot deauna derivate sau secundare. Inţelesul principal, fundamental al cuvîntului a trebuit să fie dat odată cu ţişnirea lui din graiul omenesc, intru cît cuvîntul nu este decît intruparea ma-

x D. Ovid Densusianu care a făcut amănuntele circulare în această privire în Histoire de la langue roumaine 1901 spune p. 13: „Nous ne trouvons pas la moindre allusion au culte chrétien dans les inscriptions de la Dacie".

x Mai nu. p. 267.

Sunt unele cerne chiar văpet ale existenței creștinismului la Daco-Romani. Așa este o inscripție de acarsie dată poate fi fixată pe la 275 originară din Napoca, în care unul Aurelius Babus veteran, ca tată, pune o peatră funerară pentru sale Aurelio Marinia de 17 ani și copilului sau de un an Aurelius Marinianus. Ca toate și inscripția începe cu formula păgâna D. M. (Dis Manibus) sa sfârșește cu monogramul creștin ☧ care conține formula iarăn creștină

(S T T L)

Sit tibi terra levis, sa te fie țărina ușoară.

De acest inscripție cu început păgân și sfârșit creștin se efte ca sutul în alte parți ale imperiului numele patronimice din această inscripție cu un caracter invederat sirian și provincia romană Sirio era cunoscut ca creștinizat în marea sa parte, încât un tribun și un mare prefect unui familie sirian creștin în Dacia lui Traian"

Această inscripție a unui aproape tot și avem ca dovadă documentare ampre existența creștinismului Daco-roman. Toate celelalte indicații ca textul lui Tertulian care pare ca vorbe de ~~ca~~ creștinismul în Dacia sunt reprezintă sau contrapuse de alte ipoteze.[2] †

Singurul ipoteze ~~sau~~ indirect nu e vorbă unii de o putere convingătoare este granit

† De și capul este singurul și reprezentantul creștinismului în Siria romană cerând prin Decat roman. Cotrovi și nu fie facut propagandă în Dacia necât sunt nouă relațiile și vrut a fi fost pe ... romanii, ca Dacia a fi fost deposit de ... roman

1) Vezi inscripția reprodusă de V. Tărăan, Istoria creștinismului Daco-roman, 1911, p. 75-85 împreună de un foarte bun comentar.

2) Ibid. p. 75.

† Forma populari Domine Deus tua ipsa in Dacia in
Moesia adeo ut forma contrari Domine Deus
(dupli forma numeri imparatis Iulia
Domina); ~~pro a~~ accusat apelata in Dispht.
nulla cale jutatil pagiana in aplica mea
lingua in ei religie cristica & mod sin
invaluit Dominique.

terială a ideei sau noțiunei. Intr'adevăr cum ne-am putea închipui ca limba romînă să fi luat mai tirziu elemente latinești, pentru a le aplica la noțiuni privitoare la religia creștină? Mai intăi ar fi natural ca, dacă aceste noțiuni au fost cu toatele imprumutate de la popoare străine, să le găsim insemnate cu cuvintele luate din limbele acelor popoare, precum am vĕzut mai sus că uneltele și noțiunile de plugăric imprumutate de Romîni de la Slavoni, au venit in viața romînă, impreună cu cuvintele luate din limba acestora. A se presupune insă că Romînii, de și ar fi primit noțiunile lor creștine de la popoare mai tirzii, totuși s'ar fi intors la elementul latin al limbei lor pentru a le numi, este cu neputință, intru cît acest element se contopise in limba romînă după formarea ei, și deci n'ar mai fi avut de unde să-l reimprospăteze. Prin urmare cuvintele creștine de origine latină a le limbei românești sunt neexplicabile, dacă nu admitem că ele au luat naștere *in minți ce erau tot odată și creștine și romane*. Să cercetăm aceste cuvinte.

Mai intăi acel de *Dumnezeu*. Romanii de și primisera in locul politeismului lor monoteismul evreo-creștin, totuși au numit pe singura ființă supremă a creștinismului, cu terminul aplicat la supremul zeu al păgînilor, Jupiter, *Deorum Dominus*, de unde a făcut, de oare ce era unul singur, pe *Dominus Deus*: *ital.* Domeneddio, *span.* Dondio, *vechiu fr.* Domdieu, și Damdieu, *român* Dumnezeu.

Sînt, de origine latină, din *sanctus*, prin lepădarea lui *c* inainte de *t*, alăturea cu slavonul *sfînt* de la *sfeti*, care au fost nazalizat tot prin inriurirea lui sînt. Termenul latinesc se vede a fi mai vechiu, fiind că se intîlnește in combinațiile cele mai tocite a le limbei, pentru insemnarea unor sărbători: Sîmedru (sîntul Dimitrie), Sîntămăria (sînta Maria), Sînchetru (sîntul Petru), Sînzieni (sîntul Ioan), Sînvăsiiu (sîntul Va-

sile); din aceste se vede însă că terminul *sfînt* a înlocuit pe *sînt*, pe unde acesta nu era unit cu alte cuvinte într'un singur trup, rămânînd neatins în cele din urmă. De aceea el se află în scriptele cele mai vechi a le limbei române, alternînd cu cuvîntul slavon, pe cînd din cele mai noue a fost cu totul delăturat [1].

Înger, de la Angelus, care cuvînt presintă toate formele cele mai vechi de schimbare din limba latină în cea română, cu *a* înainte de *n* prefăcut în *i*, *g* rostit ca *dj* și *l* între doue vocale prefăcut în *r*, ceea ce dovedește că el au trecut în limba română în epoca cea d'întâi a formărei sale. Alăturea cu el avem forma grecească *Anghel*, ca nume de barbat, *Anghelina* ca nume de femeie și *Archangel*, care aceste de pe urmă sunt intrate în limba română după fixarea formelor sale, atunci cînd ea nu mai avea puterea primitivă de schimbare a sunetelor, care o desebește în timpurile vechi. Împrumutarea vorbelor de pe urmă s'a făcut din limba grecească, dovadă păstrarea lui *γ* (Ἄγγελ) în sunetul *gh*.

Creștin, cu *e* radical, care vine de la latinul *Chrestianus* și nu de la grecescul Χριστιανὸς. Forma Chrestianus era o corupțiune latină poporană a cuvîntului grecesc, căci ne spune Lactantius că «forma acestui nume propriu vine de la greșala neștiutorilor, care schimbînd litera, obicinuesc a zice Crest» [2]. Tot așa dojănește Tertulian pe poporenii sei, spunîndu-le că »reu pronunță numele de Chrestianus, așa că nici măcar numele nu știu cum îi este într'adevăr» [3]. Forma

1. *Ioan a lui G. Sbiera*, Codicele voronețan, Cernăuți, 1885, vocabular s. v. *sînt*.

2. *Lactantius*, De vera sapientia et religione, Lipsiae [illegible]: „Sed exponenda huius nominis ratio est propter ignorantiam errorem, qui cum immutata littera *Chrestum* solent dicere."

3. *Tertullianus*, Apologeticus III: „Sed et cum perperam aut *Chrestianus* pronuntiatur a vobis (nam nec nominis certa est notitia apud vos)." Vezi și

răspîndindu-se în orașe după proclamarea acestei doctrine de religie a statului roman, sili pe Romani ca nu vrocăm să o primiască să caute adăpostirea idololatriei la prin sate, de unde apoi omul de țară, ~~[illegible]~~ de la sate ~~de~~ paganul devenit sinonim cu închinător de idoli."

---

1) Du Cange s.v. Paganus: "quod cum Constantini Magni et filiorum edictis proscriptus esset ab urbibus et civitatibus profanus Deorum cultus, eorumque fana passim in iis clauderentur, in pagos sese recipiunt itaque Deos suos colerent et clandestino ~~[illegible]~~ mori peragerent."

creștin vine deci de la latina poporană, care era vorbită și în Dacia, încît avem aice o dovadă din cele mai clare despre existența cuvîntului, deci și a noțiunei în gura poporului daco-roman. Mai amintim că forma întreagă latinească, netocită ca în cuvîntul comun creștin, s'a păstrat în numele propriu al unui munte din Transilvania, *muntele Crestianilor* [4].

Alăturea cu cuvîntul creștin, avem acel de *păgîn*, care vine de la latinescul *paganus* = om de țară; căci creștinismul, ca o teorie și o doctrină nouă, se încuibă mai întîi în orașe, încît centrele luminate erau acuma creștine, cîmpul satele rămăsese tot idolatre. De aceea găsim bună oară o lege a lui Valentinian I din 368 care numește cultul vechiu: religio paganorum [5]. Înțelesul acestui cuvînt de necredincios, se vede în toate limbele romanice. Așa *ital.* pagano, *port.* pagão, *span.* pagano, *prov.* pagan, paquan, paian, *român* păgîn. Prin urmare în românește n'a putut veni de la slavonul pogan [6]. De la acesta avem cuvîntul *pogan*, în sensul de scîrbos, desgustător, iar nu păgîn, care este ca și în celelalte limbi surori, o rămășiță curat latină.

Terminul *biserică* vine de la latinul *basilica*, prin schimbări fonetice regulate a le limbei române. El nu vîne de la grecescul *Βασιλική*, de la care se trage însă cuvîntul latin din care derivă cel românesc, încît biserica se derivă nu direct din limba greacă, ci indirect prin mijlocirea celei latine, precum franțezul *église* provine, nu din grecescul *ἐκκλησία*, ci din latinescul *ecclesia*, care bine înțeles se trage și aice din

---

Suetonius în Claudio XXV: Chrestiano, Chrestiani. — Aceste citate le am împrumutat din studiul d-lui *G. Chițu* „Cuvinte creștine în limba română" în Columna lui Traian pe 1882, p. 452 și 607, pe care l'am urmat în toate cuvintele acele ce conține și articolul D-sale, adaogînd și altele omise de D-sa.

4. Mai sus, p. 293, nota 4.
5. Cod. *Theodosianus* XVI. II, 18.
6. Cum susține *Cihac*, Dictionnaire, II, p. 237.

cuvîntul grecesc. Basilice la Romani se numea însă niște localuri, care slujiau pentru a impărți dreptatea în numele impăratului. Cînd creștinismul deveni religiune de stat în imperiul roman, și se învoi deci libertatea cultului lui, creștinii ne putîndu-se hotări să se închine Dumnezeului lor în templele care adăpostise pe zeii și sacrificiile păgîne, transformară în localuri de închinare basilicele romane, acăror nume rămase apoi alipit de templele creștinești. Isidor Hispalensis (sfîrșitul veacului al VI-le) stabilește astfel originea acestui cuvînt: «Basilice se numeau mai întăi locuințele regilor, de unde își au ele numele. Acuma însă de aceea se numește basilică templul dumnezeesc, pentru că acolo regelui tuturor, lui Dumnezeu, se oferă închinarea și jertfele»[1]. Este curios că d'intre popoarele romanice afară de toate grupele de Romîni (*mac.-rom.* băsearică și *istr.* basericlie) numai Rumanșii din valea Engadinului îl mai posedă sub forma *baseilgia*. Precum acest cuvînt n'a putut veni Grisonilor din limba grecească, cu care aceștia nici odată n'au venit în atingere, astfel nu se trage el nici în românește din acea limbă, de oare ce limba romînă păstrează pretutindene pe *v* inițial grecesc: *văpsea* de la *Βάπτω*, *varvar* de la *Βάρβαρος*, *Vasilicale Vasile* de la *Βασιλικὰ*, *Βασιλεῦς*.

O parte din biserică, anume acea care se întinde între altar și public se numește *timplă*, derivat din vechiul *templum* și anume de la pluralul *templa*, și arătînd și cuvîntul Dumnezeu, cum Romînii transportase în creștinismu noțiunile și cuvintele păgînismului.

1. *Isidorus Hispalensis*, Originum sive Etymologicarum libri XX. Lib. XV cap. IV, 11: „Basilicae prius vocabantur regum habitacula, unde et nomen habent. Nunc autem ideo divina templa *Basilicae* nominantur quia ibi regi omnium, Deo, cultus et sacrificia offerantur."

† si cuviniet haut tin grecste

‡ Collectio canonum ecclesiae hispalensis,

Altar care există în toate limbile romanice, se derivă de asemenea din latinul *altar*. Sub înrîurirea slavonă, Romînii au dat naștere unei a doua formă a acestui cuvînt, *oltar*, în care *a* latin a fost prefăcut în *o*.

Cruce de la latinul crux.

Mormînt de la *monumentum*. ~~Într'o inscripție *morimentum*, care dovedește astfel într'un chip invederat existența cuvîntului, chiar sub forma actuală, încă de pe timpul Romanilor.~~ *prin rotacizare lui n latin*.

Botez, care vine de la latinul *baptiso* și nu de la grecescul *Βαπτίζω*, pentru temeiurile arătate la cuvîntul biserică.

Un cuvînt, care de și astăzi nu are un înțeles religios, este dedus totuși din un termin religios, e acel de *martur*, derivat din elinul *μάρτυρος*: căci acei care atestau credința creștină, și ca o urmare erau chinuiți, erau numiți *μάρτυροι*[8]. Acest cuvînt trebue să existe în limba romînă dinaintea lui Constantin cel Mare cînd încetară martirii creștini, și de aice se explică și pentru ce el nu mai are astăzi în românesce înțelesul de martir, care a fost înlocuit mai tîrziu prin cuvîntul slav de *mucenik*, introdus prin literatura bisericească slavonă, iar cuvîntul *martur* a rămas numai cu înțelesul de *témoin*.

Taina cea mai înaltă și cea mai veche a bisericei creștine, *cuminecarea* sau *impărtășenia*, este reprodusă în românește prin două cuvinte, ambele de origine latină. Dacă însă cuvîntul *impărtășenie* putea fi format și mai tîrziu din cuvîntal latin de *parte*, încît presența lui nu poate hotărî nimic asupra vechimei la Romîni a noțiunei la care se repoartă, nu este tot ast-

8. *Du Cange*, Glossarium ad scriptores mediae et infimae latinitatis s. v. „*μάρτυρες* dicti qui fidem christianam ejurare jussi omnia veritatis dicendae ac testificandae causa propetiebantur."

feliu cu celalalt termin de *cuminicare*, *cuminicătură*, care se derivă direct din latinescul *comunico-are* și nu din slavonul *comerkati*, căruia îi lipsește silaba caracteristica *ni*, pe care nu înțelegem cum ar fi introdus-o limba romînă, întocmai după tipul latin, dacă dînsa ar fi luat cuvîntul din graiul slavon. Din potrivă, Slavonii l'au împrumutat de la Romani, poate chiar de la Romîni, lepădînd silaba *ni* și scurtînd cuvîntul.

Lege în înțelesul de *religie* (acest de pe urmă este un neologismu necunoscut limbei noastre poporane), care se derivă de la latinul *lex-legis*, și fiind că ideia de lege dispăru curînd după năvălire, la Romînii cei ce perduse toate noțiunile vieței de stat, apoi acest cuvînt de *lege* s'ar fi perdut și el, dacă n'ar fi fost încă din timpul Romanilor alipit de noțiunea de religie, pe care Romînii păstrînd'o, ținură cu ea și cuvîntul de *lege*.

Legea scrisă numită *sînta scriptură* de la latinescul *Santa scriptura*, identic în mai multe limbi romanice.

Pacat, termin religios care însamnă tocmai călcarea legei, se derivă de la latinescul *peccatum*, și este întrebuințat în atîtea locuțiuni, precum *a-și trage păcatul*, *a paște păcatul pe cine-va*, *păcat de el*, *păcat!* încît fără îndoială este de origine veche în limba romînă.

Păreasime, adeca cele 40 de zile de post înaintea Paștilor, numite și în biserica latină *quadragesima*, și care conform fonologiei limbei romîne au schimbat pe *q* în *p*, ca în *patru* din *quattuor*, *poturniche* din *coturnix*.

Preòt din latinul *presbyter*, împrumutat el însuși din grecescul πρεσβύτερος. Această derivațiune din latinește se adeverește dacă asămănăm celelalte dialecte romîne și limbele romanice: *mac-rom.* preftu, *istr.*

+ vulgar probiter

Sarbătoare care vine din epitetul latin ~~[illegible]~~ conservator dat la o mulțime de ~~[illegible]~~ zei din Imperiul roman și ca special din Dacia a lui Aesculapius și a ~~[illegible]~~ Hygiei din conservatorul, Deus Azizus ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ bonus puer conservator, Hercules conservator*) în sumul de zei sărbătoare din conservator s'a scurtat în servator din servatoria de unde a ieșit sarbătoare.

*) Inscripțiile celelalte multe altele în V. Parvan Ulmi creștinismul daco-roman p. 127 și urm

prevtu, *milanez* prevet, *neapolit.* prevete, *sicil.* previti, *sp.* prebitero, *catalan*, probere, *prov.* preveire, *albanez* prift [9].

Latin este și al doile cuvînt care însamnă pe servitorul bisericesc, *popa* de la latinul *popa* sacerdote însărcinat cu tăerea jertfelor. Fiind ca el mînca adesa ori din cărnurile tăcte, apoi ca adiectiv are in latinește înțelesul de bine hrănit din cărnuri. De aice se explică epitetul de *popaventer* din Persius [10], care corăspunde așa de bine cu românescul *pîntece de popă*.

Pași, cuvînt intrebuințat numai in plural. Originea lui este evrească de la *pascha* și se află in grecește *πάσχα* și in latinește pascha. Dovadă însă că cuvîntul românesc se derivă din latinește, ca și francezul Pâques, este in faptul că in ambele limbi cuvîntul se află la plural, și Latinii numiau de obiceiu această serbătoare *Pascharum dies* (Symmachus), pe cînd in grecește el este neutru și in numerul singurit, *τὸ πάσχα*: de asemene și in limbile slavice este pretutindene la singurit.

Secriu, de la latinescul *scrinium*, de unde vine și *scrin*. Este invederat că cuvîntul maghiar *sekreny* este imprumutat de la Romîni, și nu Romînii l'au luat de la Maghiari.

De asemine și cu cuvîntul *cimitir*, *țimitir* de unde prin metateză s'au făcut *țintirim*, care vine de la latinescul coemeterium. Cuvîntul maghiar *cintirim* care nu'și găsește etimologia sa in limbile turanice, este inviderat imprumutat el de la un popor romanic, adecă de la Romînii, cu care Ungurii veniră mai intăi in atingere, și nu in mod invers [11].

---

9. *Cihac*, dict. I, p. 216.
10. *Persius*, Satir. VI, 72
11. Cum susține *Cihac*, dict. II, p. 535.

Drac, principiul reului, care vine de la *draco* latinesc, alăturea cu *diavol*, care pare a veni de la elenicul διάβολος, de oare ce au păstrat in românește pe *v*, pe cînd in celelalte limbi romanice care l'au moștenit din latina, intîlnim pe *b*, pe care și Romînii l'au păstrat in cuvintele care'l posedau in limba latină, precum biserică, botez. Astfel in *fr.* diable, *sp.* diablo, *port.* diabo, *prov.* diabol, numai in *italienește* după o dispoziție specială a acestei limbi de a schimba pe *b* in *v*, diavolo.

Serbătoare, a *serba* o zi sîntă, de la latinul *servare* sau *observare*.

Cîșlegi de la *caseum ligare*.

Duminică, care provine din latinescul *Dies dominicus* sau *dominica*, intrebuințat chiar de primii părinți ai bisericei creștine, precum de Tertulian. De asemene și toate celelalte nume a le zilelor septămînei, de și de origine păgînă: Luni=ziua Lunei, Marți=a lui Mart, Mercuri=a lui Mercur, Joi=a lui Joe, Vineri=a Venerei, Sîmbătă, de la evreescul Sabbath, sunt cu toate aceste introduse și la Romîni tot prin canalul religiei *creștine romane*, pentru care ele se și află cu numiri identice la celelalte popoare romanice, pe cînd la Germani și Slavoni ele se deosebesc.

Toate noțiunile deci principale a le religiei creștine se află reproduse prin cuvinte latinești. Cele ce s'au adaos in urmă de biserica slavonă sau de cea grecească, nu au importanța acestor d'intăiu. Astfeliu de la Slavoni ne au rămas numele treptei superiore bisericești, *vlădica*; numele serbătorei nașterei lui Hristos, *crăciunul*; cîți-va termini pentru insemnarea diferitelor părți a le slujbei dumnezeești, precum *molitfă*, *utrenie*; cîte-va instrumente și obiecte intrebuințate in biserică, de o origine mai tîrzie, precum *cristelniță*, *clopot*, *strană*, *tămîe*; titlul dat fecioarei Maria de *precistă*; cîte-va numiri particulare pentru unele stări bi-

20593

Rusaliile psuteoste, de la latinul Rosalia prin intermediarul unei forme greșite ~~Ρ~~ Ῥουσάμα.

Comăndare de la commendare „care chiar în veacul de Mijloc dobândiri înțelesul de pomană prin rugăciuni făcute în memoria reposaților"[1]

Cracium care pare și el a fi de origine latină de la Crsatio sau culatio (nem)[2]

De asemenea terminii relativi ca la bisa ricĕ care la acțiuni efectuate sub acceptiile și, ca a se ruga = rogare, frupt = fructum, a se înclina = inclinare, a se înscura, mărita = uxorare, maritare; munte = mupteu; căsătorie de la casa etc.[3]

---

1) L. Sainean, Incercare ampre Semasiologiei limbei romane în Revista lui Tocilescu VI, p. 257.

2) ~~Videm, p. 255 și 259~~ V. Ouzeneanu, Histoire de la langue roumaine, p. 262. V. Pavan Istoria Crestinismului Dacu-romanu, p. 108

3) Sainean, l.c., p. 255, 259. Comp. ampre tuturor acestor cu Denvăr Tamaschek, Zur Kunde der Haemushalbinsel p. 52 și G. Chițu, Cuvinte creștine în limba romană în Columna lui Traian 1882 și 1883

... lui în toate celelalte limbi romanice moderne ...

~~Pe ce cale s'a putut introduce în Dacia traiană un număr atât de însemnat de cuvinte creştine de origine latină? O asemenea întrebare nu ar fi de nevoie a se pune pentru nordul Dunării, unde au căutat acei romani de recunoaşterea religiei creştine ca religie de stat tolerată, episcopii latine. Dar Dacia traiană era depărtată de imperiu încă din anul 270, şi cel ortodox de a se vedea pe acea s'a menţinut atingere cu imperiul după botezul lui Constantin cel Mare?~~

~~Dacia Traiană a fost tot deauna în legătură foarte strânsă cu Moesia superioară şi cu o mică parte a Moesiei inferioare. [illegible] multaminim [illegible] cetăţi vecine [illegible] torii băile de la Ad Mediam [illegible] Calpurnius Iulianus guvernatorul Moesiei superioare care doar nu şi-ar fi pus [illegible] să-şi fi căutat sănătatea la izvoarele Herculeam. Dacia fuse încă în relaţii cu Moesia încă înainte de ocupaţiunea romană; După părăsirea ei, [illegible] pentru că [illegible]~~

+ Dovezile legăturii vezi în [illegible] Pârvan, Contribuţii epigrafice la istoria creştinismului daco-roman, p. 145

I Dovezile [illegible]

sericești: *stăreț*, *schivnic*, *mucenic*; mai multe ornamente și haine bisericești: *nebedernițĭă*, *naracliță*, *potcap* și cîte-va alte cuvinte, precum: *moaște*, *spovedanie*, *capiște* (templu păgîn in deosebire de biserică), *sobor*, *prohod*, *propoveduire*, *pristăvire*, *blagoslovenie*, *pogrebanie*, *pravoslavnic*, și *bogdaproste* [12].

Inriurirea grecească nouă, sub care, după cum vom videa, biserica romînă căzu de timpuriu, adause un mai bogat număr de noțiuni in limba romînă, toate insă de o insemnătate secundară, incît intăetatea rămîne tot elementului latin, ca elementul predomnitor al religiei creștine la Romîni.

Mai intăi *aghiasmă*, necunoscut in Transilvania unde se numește apă sfințită, și *evanghelie*; apoi o numeroasă serie de demnitari bisericești, necunoscuți timpurilor mai vechi: *patriarh*, *mitropolit*, *episcop* (biserica mai veche romînă nu cunoaște această deosebire; pentru ambii nu are decît terminul de *vlădică*, pentru care, și la introducerea noului termin, se da titlul de mitropolit și episcopilor inferiori lor in ierarhie), *egumen*, *arhimandrit*, *ecsarh*, *ierarh*, *iereu*, *ierodiacon*, *proestos*, *protoiereu*, *protopop*, *protosinghel*, *eclisiarh*, *catihet*, *arhondar*, *psalt*, *anagnost*, *călugăr*, *sahastru*, *schimă* (monacală). Cîte-va obiecte referitoare la ornamentica sau slujba bisericească precum: *faer*, *patrafir*, *comănac*, *mitră*, *metanie*, *cutapiteasmă* (care in vechime se numea *timplă*), *amvon*, *colivă*, *disc*, *mir* adecă untdelemnul sfînt, de unde *mironosițele*. In sfîrșit cîti-va termini cu deosebite ințelesuri, precum:

12. Aceste sunt apropape *toate* cuvintele introduse in timpde 800 de ani a predomnirei bisericei slavone la Romîni. Influența asupra limbei și a terminologiei creștine a fost deci foarte mică. De aceea nu înțelegem cum a putut susține *Miklosisch* (Altslavonische Formenlehre, 1874, p. XXVI — și după el *Jirecek* (Gesch. der Bulg., p. 225) că *terminologia creștină* a Romînilor și introducerea pînă tîrziu a limbei slavone ca limbă bisericească, invoacă încheierea că Romînii s'ar fi creștinizat destul de tîrziu."

mănăstire, metoc, apostol, arhanghel, hirotonisire, litanie, octoih, panahidă, panaghie, pascalie, pentecostar, proschinitar, polileu, triod, satană și dimon [13].

Baza fundamentală a religiei creștine la Romîni este deci imbracată in cuvinte latinești. De unde rezultă intr'un chip inviderat că Romînii au primit această religiune incă din perioada romană a existenței sale.

13. Aceștia sunt aproape toți terminii creștinești de origine grecească in limba romînă. De și numeroși au in deobște puțină importanță pentru ideile religioase. Religia creștină ar fi putut exista la Romîni și dacă ar fi lipsit ei cu toții,

Intâi

~~Veridicul Bulgarodaciei 275~~

~~decât~~ în cetățeni [illegible] străini de acea parte, înainte
de cucerire [illegible] descoperirea altor de [illegible] așezări
de moșii romani porțiunea anului 270, în ~~Dacia~~
+ Transilvaniei, dovedind cu siguranță
stăruința cetățenilor între fostele provincie
romană și zestrea împărăției, ~~[illegible]~~
prezența și desele relații cu barbarii din
stânga Dunării. Zidirea podului lui Constantin
la Celei; ~~construc~~ începutul creștinării
Goților prin apostoli greci înainte de Ulfila*
~~Dar toate acestea și așa la câmpia dunăreană~~
~~și [illegible]~~ Transilvaniei Dar atât
acești misionari greci cât și Ulfila care
a propovăduit 7 ani la nordul Dunării
înainte de a trece la sudul ei, ~~cât~~ precum
și ceilalți misionari ca Audius și Savo
[illegible] ~~[illegible]~~ în Buzău predicară în
grecește și numai în câmpia dunăreană,
din nu pot avea ~~[illegible]~~ un rol în
răspândirea creștinismului la Românii
[illegible] mai ales în interiorul Carpaților.

* alături cetăți [illegible] a scrie [illegible]

Fr. Kapp V. Baron [illegible] Zur Geschichte der Sassen in Siebenbürgen și Mittheilungen des Inst. für Oesterr. Geschichtsforschung, Ergänzungsband 1893. p. și Römer und Romanen și Die romanischen Landschaften des röm. Reichs.

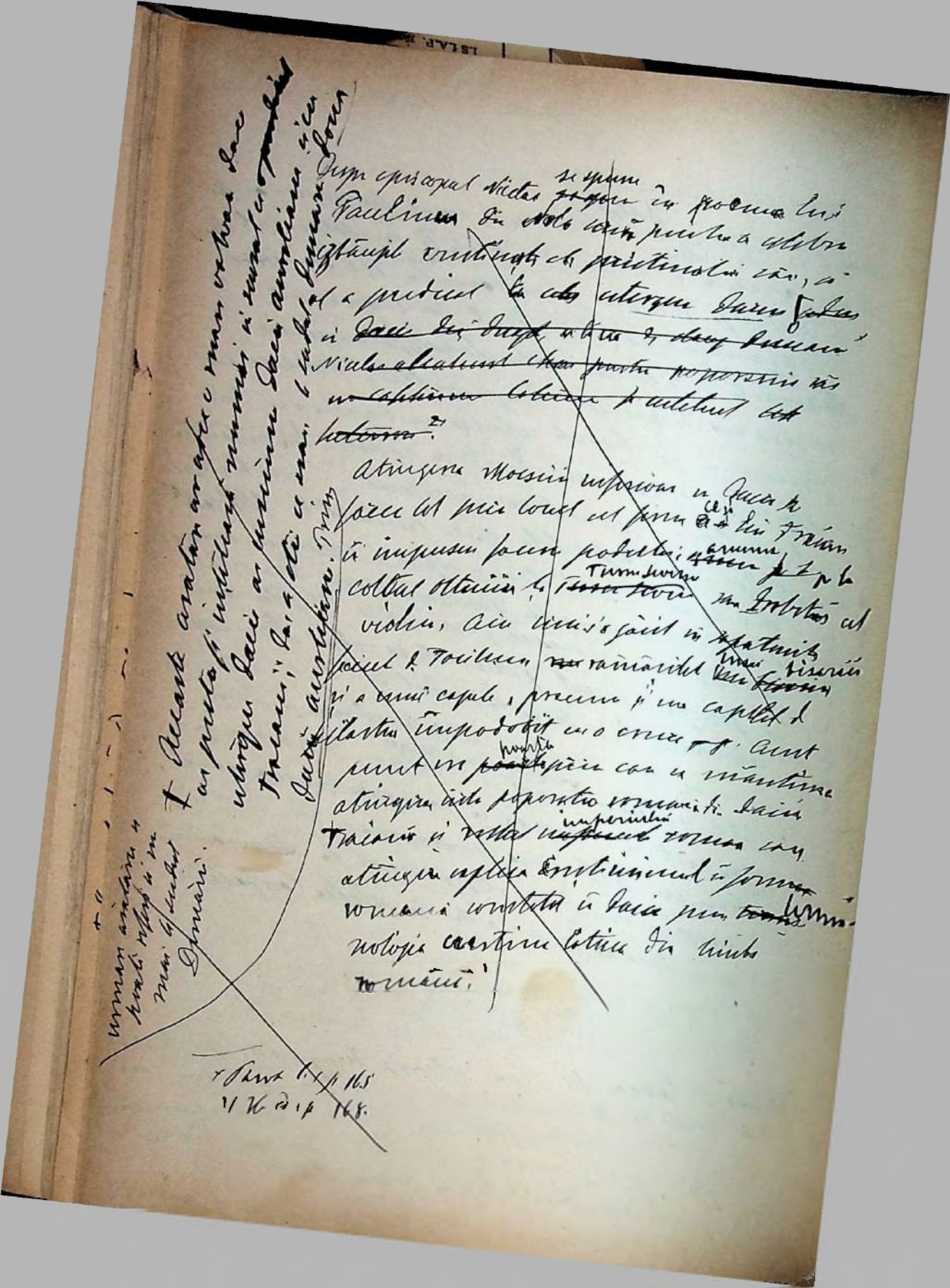

Aflarea în limba Daco-Românilor a unor cuvinte latino-creştine, a căutat să fie întrebuinţată tot ca argument pentru sprijinirea teoriei părăsirei Daciei de coloniştii romani, pe timpul lui Aurelian, şi de dovadă că limba română ce se vorbeşte astăzi la nordul Dunărei s'a format, la început, la sudul acestui fluviu. Sprijinitorii acestei păreri raţionează anume astfelu asupra faptului.

Dacia traiană a încetat de a mai face parte din imperiul roman la anul 270, înainte ca Constantin cel Mare să fi înălţat religia creştină la rangul de religie a statului roman. Întru cît unele din cuvintele creştineşti de origine latină nu s'au putut introduce în limba română decît înviderat după Constantin cel Mare, şi pe acest timp Dacia traiană nu se mai ţinea de imperiul roman, este înviderat că trebue ca poporaţia de mai tîrziu a acestei regiuni să fi locuit şi după Constantin cel Mare în limitele imperiului roman, pentru a putea primi în limba ei asemene cuvinte. Cel mai caracteristic din ele este cuvîntul *biserică*. Am văzut anume că acest cuvînt fu aplicat de creştinii romani, la localurile ce slujiau mai înainte pentru darea dreptăţei, şi care fură prefăcute de închinătorii lui Hristos în case de rugăciune. Cînd se putu face aceasta? Nu rămîne nici o îndoială, că numai după ce religia creştină deveni acea oficială a imperiului roman, şi nu înainte, cînd era persecutată, prin urmare după anul 325, data suirei lui Constantin, şi împreună cu el a religiei creştine,

pe tronul impărăției romane. Cum e cu putință, se intreabă protivnicii stăruinței Romînilor in Dacia traiană, ca Daco-Romanii, care nu mai făceau parte din imperiu de la 270, să aibă in limba lor un asemene cuvînt, «afară decît dacă vroim să punem in danț cele mai extravagante combinațiuni» [1].

Acest argument, atît de puternic in aparență, cade inaintea unei singure intimpinări foarte firești. De și Romînii din Dacia traiană nu mai făceau parte din imperiul roman, pe timpul cînd cuvîntul *biserică* a putut intra in limba lor, ei puteau primi inriuriri de peste Dunărea, și mai ales propaganda creștină putea pătrunde la dînșii, cu totul neatîrnat de imprejurarea dacă mai erau sau nu sub stăpînirea impărăției. Ne mirăm cum de protivnicii stăruinței Romînilor nu și-au dat samă de acest fapt atît de elementar, că pentru a suferi inriurirea unui element nu este neapărat a fi supus lui politicește.

Sunt insă oare care fapte din care se poate deduce cu siguranță că țările de la nordul Dunărei n'au fost cu totul subtrase chiar de la autoritatea imperiului roman, cel puțin in zestimpuri. și deci de la o inriurire chiar oficială a bisericei creștine de peste Dunărea.

Așa Tertulian, scriitor bisericesc din veacul al II-le după Hristos, deci din timpul cînd Dacia era incă sub stăpînirea Romanilor, enumerînd in cartea lui contra Iudeilor, popoarele acele in care ar fi pătruns pănă atunci religia creștină, pune intre ele și pe *Daci*,

---

1. Acest argument nou a fost adus de Dl *Tomaschek*, după neexplicabila D-sale convertire la teoria lui Rösler. D-sa care la inceput era unul din protivnicii ei cei mai rostiți. Vezi Zur wallachischen Frage in Zeitschrift für oesterreichische Gymnasien 1876, p. 312 și Zur Kunde der Haemus-Halbinsel. Wien, 1888, p. 51: „wenn mann nicht ein Hexentanz der abenteuerlichsten Combinationen aufführen will." Asupra trecerei D-lui Tomaschek din tabăra protivnicilor in acea a sprijinitorilor teoriei rösleriane, vezi a mea Teorie a lui Rösler, p. 15 și in ediția franceză, les Roumains au Moyen-Age, une énigme historique, Paris, 1885, p. 10.

inuresje lipsa de
[illegible] daci

A supra modului cum protivnicii stăruinţii Românilor în Dacia trăiască înţeleg a'şi susţinea părerile, însemnăm numai împrejurarea ce îi răpuse mereu argumentele lor cele vechi, fără a lui în privire cele adese contra lor şi a combate den întîmpinările. Ase d. Emil Fischer reproduce în 1904 în sensul deal din Herkunft der Rumänen argumentul de mult răspuns de mine ca cuvântul biserică

~~Din Rumänen / argumentul de mult răspuns de mine, este atât altele ca acesta ca cuvântul biserică.~~

ii perm reduto Dupré

și că el intelege sub acest nume pe Dacii proprii, din provincia romană sau de afară din ea, se vede de pe aceea că el ~~inșiră îndată după ei pe~~ Sarmați [2].

Constantin cel Mare, pe care l'am aflat unind ambele maluri a le Dunărei cu un pod de piatră, nu construise in zadar o așa de tramică legătură intre impărăția lui și țările de la nordul Dunărei. Istoricii timpului chiar mărturisesc că Constantin ar fi intreprins această expediție pentru a «venera virtutea crucei» [3]. Ca o urmare a propagandei creștine făcute din inițiativa lui pe malul stîng al fluviului, o mare parte din Goți se intorsese la religia creștină, incît in conciliul de la Nikea, 325, găsim figurind și un episcop al Gotiei *Teofil*, căruia urmează vestitul *Ulfilas* 350, traducătorul bibliei gotice. *Sfinții Sava* și *Nichita* apar apoi puțin după aceea ca martiri creștini la Goți, din care am vezut că cel intăi este ucis prin inecare in riul Buzeului, după anul 355 [4]. Este foarte firesc de admis că propaganda creștină a lui Constantin cel Mare se va fi intins și asupra foastei Dacii romane.

O a doua intreprindere făcută de un impărat constantinopolitan pentru a creștina nordul Dunărei, este acea a lui Iustinian, care intr'o novelă a lui, adresată lui Castelian, arhiepiscopul Primei Iustiniane, locului

---

2. Adversus Iudaeos, c 7: „Iam Getulorum varietates et Maurorum multi fines et Hispanorum omnes termini et Galliarum diversae nationes et Britannorum innaccessa Romanis loca, Christo vero subdita, et *Sarmatarum et Dacorum* et Germanorum et Scytharum et abditarum multarum gentium, in quibus omnibus locis Christi nomen, qui iam venit, regnat."

3. *Theophanes*, Bonn, I, p. 40: „*Τούτῳ τῷ ἔτει* (318) *Κωνσταντῖνος ὁ μέγας κατὰ Γερμανῶν καὶ Σαρματῶν καὶ Γότθων στρατεύσας νίκην ἤρατο κραταιὰν διὰ τῆς τοῦ τιμίου σταυροῦ δυνάμεως, καὶ τούτους ἐρημώσας εἰς ἐσχάτην αὐτοὺς κατήγαγε δουλείαν.*" [illegible] 147.

Cedrenus, Bonn, I, p. 517 repetează cuvintele lui Theophanes: „*διὰ τῆς τοῦ σταυροῦ δυνάμεως.*" Cf. și Chronicon pascale Olymp. 277, Ianuario et Iusto coss.; de la Hr. 328.

4. Mai sus, p. 302.

seu de naștere, așezat pe unde va in Serbia actuală, îi spune «că astăzi având cu ajutorul lui Dumnezeu astfeliu de intinse marginile impărăției, incît ambele maluri a le Dunărei sunt ocupate cu cetățile noastre și atît Viminaciul cît și Recidua și Literata (Lederata) care (aceste doue din urmă) sunt din colo de Dunărea, sunt iarăși venite in stăpînirea noastră, am socotit de cuviință a strămuta prefectura, care era in Panonia in insuș patria noastră, Prima Iustiniana, fiind că Dacia mediteraneă (in care se află Prima Iustiniana) nu este indepărtată de Panonia secundă». Este evident că Iustinian pune această strămutare a prefecturei in Prima Iustiniana, in legătură cu lățirea stăpînirei sale peste Dunărea, care va fi fost intrebuințată mai ales spre intinderea credinței, căreia era un așa de ferbinte inchinător. De aceea tot el ridică la rangul de mitropolit pe episcopul din patria lui. Prima Iustiniana, punînd sub eparhia lui provinciile Dacia mediteraneă, Dacia ripensă, Mysia secundă, Dardania, Praevalitana, Macedonia secundă și parte chiar din Panonia secundă[5].

Dar chiar dacă aceste relațiuni, in ori ce caz trecătoare, nu ar fi indestulătoare pentru a explica prezența creștinismului latin la Rominii din Dacia traiană, vom găsi in legăturile in care aceștia au stat, incă mult timp după deslipirea Daciei de impărăție, cu elementul roman din peninsula Balcanului, o explicare, prisoselnică chiar, a prezenței creștinismului in Dacia, in forma in care'l aflăm.

Pentru a face această dovadă, trebue mai intăi să cercetăm cum era starea și intinderea elementului ro-

5. Novella XI: „Quum igitur in praesenti Deo auctore ita nostra respublica aucta est, ut *utraque ripa Danubii iam nostris civitatibus frequentetur et tam Viminacium quam Recidua et Literata, quae trans Danubium sunt*', nostrae iterum ditioni subiectae sint necessarium duximus, etc."

Prima Justiniana se afla la

~~Ca~~ ~~[illegible]~~ Taurescium lange Procopiję de astăpă în Sabia sud-vestică.

Principatele romane

D. Onciul. Originea ~~[illegible]~~ p. 136

~~Mai întâi~~ ~~Mai întâi~~

~~Cercurile~~ Peninsula Balcanului ere pe atunci în ~~vecinii~~ atingere cu imperiul roman de care ere legate prin șosele ~~[illegible]~~ și nu ere ca astăpă impartite în o mulțime de state cu poporație de obarșii deosebită. Și această legătură cu imperiul roman se transmite și coloniților ~~[illegible]~~ ramași în Dacia traiană prin poporația romană din orașele Dunărene. De aceea și

man în peninsula Balcanului și ce efect au produs asupra lui năvălirile barbare.

Istoricul bizantin Priscus, în călătoria făcută la Atila pe la anul 450, se miră mult cînd întîlnește un om ce'l salută și-i vorbește grecește, la curtea regelui Hunilor, căci zice el despre Huni că: «fiind o amestecătură de diferite popoare, vorbesc cu preferință, pe lîngă limba lor barbară, sau limba Hunilor, sau a Goților sau chiar acea a Ausonilor (latină), aceasta din urmă cunoscută fiind de către acei ce vin în atingere cu Romanii»[6]. De care alți Romani poate fi vorba aici decît de acei de pe malurile Dunărei, vecini cu împărăția lui Atila?

Și într'adevăr, dacă cercetăm starea provinciei Moesia sub Romani, găsim că dinsa de la cucerirea ei sub August, se umplu se pe încetul cu colonii și element roman. Se întîlnesc în ea o sumă de nume romane de cetăți, care au dispărut mai toate, ca și acele din Dacia traiană, în timpul furiilor năvălirei. Astfel erau *Singidunum* (Belgrad), cvartirul legiunei a IV-a Flavia felix, *Tricornium* sau *Tricornia castra*, *Mons aureus*, *Margum*, cetate întărită pe malul Dunărei, deci locul de staționare al unei garnizoane romane, *Viminacium* (Custolatz), oraș însemnat, legat cu Constantinopole prin o cale romană ce trecea pe la Naissos, așezat tot lîngă Dunărea și cvartirul legiunei a VII-a Claudia, *Bononia* (Widin), loc întărit din nou de Justinian, prin urmare prevăzut cu o garnizoană, *Ratiaria* mare oraș lîngă Dunărea, locul de staționare a legiunei a XIV-a gemină și a unei flotile de pe Dunărea, (astăzi Arzer-Palanka). Aceste toate pe marginea Dunărei. In lăuntrul țărei încă se întîlnesc orașe cu nume roman, prin urmare locuite de

6. *Priscus*, Bonn. p. 190. Comp. [illegible] p. 225.

coloniști: *Municipium*, *Horreum* - *Margi*, *Praesidium*-*Pompei*, *Medianum*. Pe lîngă aceasta marele oraș *Naissos*, patria lui Constantin cel mare și locul seu favorit de petrecere, deci poporat de Romani. Distrus fiind de Atila, este rezidit și întărit de Justinian.

Moesia inferioară, așezată mai jos pe cursul Dunărei, nu era mai puțin bogată în așezări romane decît cea superioară. Mai întâi găsim lîngă fluviu: *Regianum*, *Augusta*, *Variana*, *Oescus*, cvartirul pentru cît va timp a legiunei a V-a macedonice, de asemene întărit de Justinian, *Nicopolis* zidit de Traian în amintirea cuccerirei Daciei și deci impoporată cu coloniști romani, care păstrează pînă astăzi vechiul seu nume, *Novae*, *Sexanta*, *Prista*, *Tigrae*, *Transmarisca*, *Durostorum* (Silistria), cvartirul legiunei a XI-a, *Troesmis* (Iglita), unde s'a găsit rămășițile unui lagăr roman și multe inscripții, *Noviodunum* (lîngă Isaccea) cvartirul legiunei a II-a Herculea, sau după alte izvoare a legiunei I-a Iovia, întărit din nou de Justinian. Pe lîngă aceste orașe de origine și poporație latină, se întîlnesc și cîte-va de origine grecească, precum mai multe colonii pe țărmurile mărei, iar mai în lăuntru, pe coastă, Nicopoli de lîngă Hemus și Marcianopole.

Fără îndoială că toate aceste orașe, care prin numele lor arată că erau colonii romane, sau prin aceea că erau stațiuni de legiuni, trebuiau să numere multă poporație romană, dovedesc că elementul latin era îndestul de bogat reprezentat în vechea Moesie, care era o provincie romanizată.

Alăturea cu provincia Moesia și în continuitate cu dînsa găsim și provincia Dalmația, pe țărmurile mărei Adriatice, pe deplin romanizată, mai ales în partea nordică, pe unde se atingea cu Pannonia inferioară, pe malurile riurilor Drava și Sava, încît se vede că întregul curs al Dunărei, din sus de Porțile de fer

și până aproape de vărsarea ei în mare era plin de cetăți și de poporație română [7].

Constantin Porfirogenitul spune că toată partea nordvestică a peninsulei balcanice, de la sudul Dalmației, spre apus până în Istria și spre răsărit până la marea, era înainte de venirea Slavilor, adecă pe la începutul veacului al VII-le, înpoporată cu Romani. El adaugă că această poporație, acăreia origine o atribue el greșit numai unei colonizări făcute de Dioclețian, se numea încă pe timpul seu Ῥωμάνοι [8], în care cuvînt el îi dă o rostire deosebită de aceea pe care o purtau în de obiceiu Romanii, în scriitorii bizantini, anume Ῥωμαῖοι.

Credem că împăratul scriitor reproduce prin acest cuvînt chiar numele actual de *Romîni*, care poate pe atunci încă nu întunecase sunetul vocalei *a* în *î*. Prin laturea apusană a acestei regiuni, prin Istria, se atingea lumea română orientală cu aceea occidentală, și această atingere teritorială este neapărată, pentru a explica analogiile surprinzetoare ce există între limba română și surorile ei latine apusene [9].

Nu numai aceste provincii mărginașe erau romanizate, ci încă și centrul peninsulei, pe unde se întindea Tracia. Astfeliu Procopiu, scriitor din veacul VI-le dă numele mai multor localități din Tracia, care au toate un caracter latin, aproape chiar românesc: Βέρσαρα (Bărsana), Κοβέγχιλες (Cobencile), Δουρβουλίη (Turbure), Λαβούτζα (Lăbuța), Τριαδεντιλίους (Trei zeci de tei), Σχεπτεχάπας (Șepte case), Ἀργεντάρες (Argintari), Λουποφόντανα (Lupu-fîntîna), Στένες (Stîna), Τερτενούτσας (Terțănuța), Στρόγγες (Strunga),

7. *Jung*, die romanischen Landschaften des römischen Reichs, Innsbruck 1881, p. 366 și urm.
8. Const. Porphyr., II p. 125. 126 și 141.
9. *Gaston Paris* în Romania, 1872, p. 11.

Σκάρες (Scara), *Κλεισοῦρα* (Clisura, clausura), *Ἀρῖνα* (Arina), *Γεμελλομοῦντε* (Gemelo-munte), *Ἀλτίνα* (Altina), *Δουσμάνες* (Duşmanii), *Μαβροβάλλε* (Mavro-vale), *Οὐλμετῶν* (Ulmăt), *Λούτσολο* (Luţul), *Πρεσίδια* (presidiu), poate acelaş cu Praesidium-Pompei de mai sus.

Observăm in aceste numiri cîte-va forme care arată că prin veacul al VI-le limba romanică răsăriteană incepuse a se forma şi a se deosebi de celelalte limbi romanice, după cum se vede aceasta din prefacerea lui *o* in *u* in cuvîntul *munte* şi postpunerea articolului in Luţ*ul* şi Cobenci*le*. Tot pe atunci ne spun alţi autori bizantini, ca generalii Martinus şi Comentiolus, vroind să lovească pe Avari in Tracia lîngă Balcani, in anul 579, fură impedicaţi prin o spaimă năprasnică care apucâ pe armata lor. Căzînd o sarcină de pe spetele unui catîr, un soldat strigâ către stăpînul animalului «torna, torna fratre», şi oastea luînd această chemare drept un strigăt de alarmă, o rupse de fugă. Aceste cuvinte observă Teofanes, ar fi fost rostite, in limba patriei[11]; aşa dar era limba care se vorbea obicinuit in apropierea Balcanilor. Apoi dacă in lăuntrul Moesiei se vorbea limba latină ca limbă comună, cu cit mai mult trebuia să se facă aceasta in oraşele Dunărei, pe care le-am găsit inpoporate cu un puternic element roman.

Din cele spuse rezultă că partea nordică, cea apusană şi mare parte chiar din centrul peninsulei balcanice erau acoperite de un strat compact de element roman. Numai partea răsăriteană, pe lăngă marea Neagră şi cea sudică, pe ţărmurile mărei E-

10. *Procopius* de Aedificiis, Bonn. p. 268 – 308. Comp. *A. Densusanu*, Istoria limbei şi literaturei romîne. Iaşi 1885 p. 45.

11. *Theophanes*, Bonn I. p. 397; *Ἑταῖρος τοῦ δεσπότου τοῦ ζώου προσφωνεῖ τὸν φόρτον ἀνορθώσας τῇ πατρίῳ φωνῇ: τόρνα, τόρνα, φράτρε.* *Theophylact*, Bonn, I, p. 99, dă strigătul prin cuvîntul, *ῥετόρνα*.

Ibiera, Contribuţiune pentru istorie, p. 275 aduce mult mai multe analogii dar mare parte îndoielnice.

+ Καστελλόνοβο (castellum non), Εκουάνει (scaum), ~~[illegible]~~ Φλορεντιάνα (Florentiana) ~~Μουν~~ Μουντρακαστέλλον (castellum Montium) ~~[illegible]~~ Ρομετιάνα (Romaniana), Ρωμουλιάνα (Romuliana), Ζηντουκόρτου (Castellum Zintu), Μουντερεγίνει (Monte Regina) Καστελλῶνα (castellum), 10;

+ aşa Decius, Maximianus, Gratianus şi Flavius Valens în oraşe din Panonia; Claudius II, Probus Carus, Diocletianus din Ilirie; Aurelianus, Galerius, Valerianus din Moesia; Claudius, Flavius Valerius din Dardania; Maximinus Trax din Tracia. Aceasta repetată urcare pe tron a unor împărăţi din regiunile ilirice a avut de urmare

+ Vezi dovezile acestor ~~orig~~ origini vezi în Al. Marienescu, Ilirii Macedo-Romanii şi albanezii Analele Acad. Tom. II Tom XXVI 1904.

(~~romanizaţia~~ predominarea ~~ei~~ ei în imperiul roman; ~~le~~ legiunile ei faceau şi desfaceau împărăţii şi Ilirii intocmiţi pe Italia în condiţiile ~~cer~~ cerse statului roman. ~~O~~ Romanizarea mai deplină a acestor provincii răsăritene tuturor se fie o consecvenţă firească a unui asemenea stare de lucruri;*) aşa că

gee erau inpoporate cu element grecesc, din care pricină in aceste părţi acel roman nu putuse pătrunde. In partea romană a peninsulei Balcanului, elementul domnitor era atît de puternic, incît mai mulţi impăraţi ce se sue pe tronul Romei, erau originari din aceste provincii. Astfeliu Maximian era din Sirmium, Claudius şi Aurelian din Moesia, Diocleţian din Dalmaţia, Constantin şi Ulcea Constantin cel Mare din Naissus, in fine chiar Leon I, Justin I şi Justinian sunt tot din aceste părţi, şi anume Justinian din o familie slavonă romanizată, din oraşul Prima Justiniana, aşezat undeva in Serbia de astăzi.

Lăţirea impărăţiei romane peste părţile răsăritene a le Europei, avuse de efect de a romaniza, aproape deplin toate regiunile ce se invecinează cu Dunărea, şi anume pe de o parte Dacia traiană, pe de alta ţările ce se intindeau la sudul ei, de lîngă marea Adriatică până in marea Neagră şi in lat din creştetele Carpaţilor până in inima Balcanilor. Această intinsă regiune forma, ca o pînză deasă de element roman, care cuprindea tocmai acele ţări, in parte, in care resună astăzi dialectele limbei româneşti: acel daco-romîn, acel macedono-romîn in acel istro-romîn[12], incît astfeliu regăsim in această continuitate teritorială a elementului roman, in părţile unde se vorbeşte astăzi limba romînă, originea comună a acelor trei dialecte. Dacă ele samănă mai mult intre ele, de cum samănă toate trei cu limbile surori latine din apusul Europei, această potrivire a lor mai intimă provine din imprejurarea, că elementul roman oriental a stat mai mult timp in legătură intr'un singur tot, de cum a păstrat el a-

12. Este cunoscut că acest din urmă este vorbit astăzi numai de o mică insulă de Romini din peninsula *Istria*. Această insulă, nu ştim prin ce minune a scăpat de a fi slavizată, precum a fost poporaţia romană a Dalmaţiei.

tingerea cu elementul roman occidental. Pe cînd Occidentul a fost despărțit de Orient de pe la 406, (epoca adevărată a dispariținnei imperiului roman de apus. cînd Galia. Spania și Africa intră în stăpînirea barbarilor. iar Italia este copleșită și inundată de ei). sfărămarea unității Latinilor orientali se face mai tîrziu, cu aproape 300 de ani, de la năvălirea bulgară înainte, 678. Vom vedea că în tot acest răstimp Romînii din munții Carpați au stat în legătură cu elementul roman de la sudul Dunărei din Moesia, primind de la el nu numai înriurirea creștină, dar încă și făurind împreună cu el acele forme, în multe puncte atît de asemănătoare, a le graiului comun celor trei grupe a le Latinilor orientali: Romînii din Dacia traiană, acei din Macedonia și acei din Istria.

Se cercetăm deci ce înriurire au avut asupra elementului roman, astfeliu precum l'am constatat că exista în peninsula balcanică, năvălirile barbare.

Năvălirile barbarilor de la sudul Dunărei se indeplinesc în condițiuni deosebite. după popoarele ce se cobor aice din părțile de la nordul fluviului. Încă de la primele strămutări a le Goților, mai mult încă la venirea Hunilor și mai ales la acea a Avarilor. popoarele slave pe de o parte urcase, precum am văzut, munții în Dacia, unde se amestecară cu Romînii cei refugiți în ei, pe de alta trecuse fluviul și se așezase în provinciile imperiului de răsărit, alăturea cu elementul roman. Cu toate că și Slavii erau barbari și se vor fi dedat fără îndoială la scene de sîlnicie, ei nu par totuși a fi inspirat acea îngrozire fără saman ce cuprindea pe toate popoarele, atît romane cît și barbare, la venirea oardelor de neam mongol, precum erau Hunii, Avarii și Bulgarii.

De aceea cu toată copleșirea tot mai deplină a Moesiei de către Slavoni, elementul roman nu pare a fi

părăsit provincia, cel puțin nu in massă, precum vom vedea că o face inaintea năvălirei bulgare. Astfel am arătat mai sus că Goții, cînd se coboriră la 375 peste Dunărea unde se și așezară vremelnic, dădură aice peste Slavoni cărora le intipăriră oare-care urme de gotisme in limba lor, primind și de la ei in schimb elemente slavice. De asemene cînd Hunii devastară Moesia și anume regiunea Naisului, se aflau in apropierea acestui oraș niște sate, care toate după probabilitățile erau locuite tot de o poporație slavă. Nu mai puțin cînd Bulgarii se așază in Moesia orientală, ei o găsesc atît de plină de Slavoni incît își pierd in curînd naționalitatea in sinul elementului in care ei se așezase. Slavii deci se coborîseu in peninsula Balcanului incă de prin veacul al IV-le, și cu toate aceste in decursul acestuia și a celui următor, mai intîlnim elementul roman incă puternic și numeros in orașele Dunărei. Așa in decursul veacului al IV-le aflăm pe mai mulți episcopi in acele orașe precum pe Auxentius in Durostorum, Palladius in Ratiaria (Arzer-Palanka, lăngă Vidin), și Ursatius in Singidunum (Belgrad) care scrieau și predicau in latinește[13]. Episcopii orașelor Moesiei mici nu știeau măcar grecește, de oare ce la un sinod ținut in Moesia inferioară, pe timpul impăratului Leon cel Mare (457-474) și la care luară parte următorii episcopi: Marcian din Abinta (?) Petru din Nove (lăngă Columbaci, in Serbia) Marcel din Nicopoli, Marcian din Appia (?) și Manofil din Durostorum, aceștia necunoscînd decît limba latină și nu pe cea greacă, se slujiau in relațiile lor cu Constantinopole de un translator[14]. Așa dar Romînii nu părăsise orașele Dunărene in urma năvălirei sclavine.

13. Vezi citatele in *Iung*, die rom. Landschaften des rom. Reichs. p. 374.
14. *Le Quien* in Oriens christianum, XI. p. 1217.

Față însă cu acea bulgară ei nu mai putură ținea piept, ci se retraseră din toată Moesia precum și din orașele înșirate pe malul Dunărei, (cu toate că aceste fiind cetăți întărite putuse opune năvălirei o împotrivire mult mai mare decît orașele deschise ale Daciei lui Traian), și o rupseră de fugă în cotro putură; cei bogați mai îndepărtare, cei săraci în munții ce se învecinau cu țara lor, și anume cea mai mare parte spre sud, către munții Balcanului, Pindului, ai Tesaliei, Epirului, ajungînd unii din ei pînă în muntele Athos, și chiar în Elada și în Poloponez. Parte din ei însă vor fi trecut Dunărea, pe unde dînsa este restrînsă între cele două lanțuri de munți ce par a-și da mîna peste valurile ei, începînd de la Turnu-Severinului în sus, și vor fi căutat scăpare în șirurile Carpaților, alăturea cu frații lor din Dacia traiană, începînd din acele a le Olteniei, care tot deauna au adăpostit o numeroasă populație romană.

Despre fuga elementului roman din Moesia către sud avem mai multe arătări conținute în deosebite isvoare, toate însă concordante. Astfeliu Novela a XI-a a împăratului Justinian arată că pe timpul lui Atila, prefectul din cetatea Firmus (Sirmiu) din Ilirie fugi în Tesalonia din pricina devăstărei Iliricului de Huni [15], și fără îndoială că dacă prefectul fugise, tot așa făcuse și o sumă de locuitori.

Viața sfîntului Dimitrie, scrisă pe la începutul veacului al IX-le, arată cum [o mulțime de oameni fug din Panonia și Moesia, țări munite de autorul acestei] o multime de oameni pe din Panonia și Moesia, țări numite de autorul acestei

15. Nov. XI: „Quum enim in antiquis temporibus Firmi (adecă a Sirmiului) praefectura fuerit constituta, ibique omne fuerit Illirici fastigium tam in civilibus quam in episcopalibus causis; postea autem *attilanis temporibus eiusdem locis devastatis, Apeunus praefectus praetorio de Termitana civitate in Thessalonicam profugus venerat.*"

(can dateaji din aceeaşi epocă)

vieți Dacia și Dardania, înaintea năvălirei bulgare, căutînd adăpostire tot în Tesalonic [16].

Apoi viața celor 15 martiri din Tiberiopole spune că Bulgarii așezîndu-se în dreapta Dunărei, aduseră o strămutare a poporațiunei din spre miază noapte în spre miază zi; iar alții fură aduși din sud către nord [17]. Tot aice se cuvine și un loc conținut într'un manuscript din muntele Athos și anume din notițele istorice a mănăstirei Costamunitu, care spune că «pe timpul împăraților iconomahi, (726-780), popoarele de pe lîngă locurile dunărene, avînd un timp de anarhie, pentru că împăratul Romanilor avea luptă pentru sfintele icoane cu necredincioșii, atunci așa numiții Richini (un trib slav) și mai ales *Vlachorichinii* și Sagudații, eșind din Bulgaria și coborîndu-se încetul cu încetul către deosebite locuri, au venit și în Macedonia, și la sfîrșit au ajuns în Sfîntul Munte cu toate femeile și copii lor, nefiind nimine care să-i împedice sau să-i războiască». Această notiță importantă prin aceea că arată coborîrea poporației romanice alăturea cu de acea slavă de la nordul peninsulei, și anume din Moesia cea ocupată de Bulgari către sud, trebue îndreptată în privința datei, care este coborîtă prea jos, și trebue pusă pe timpul chiar al intrărei Bulgarilor în Moesia, dinaintea căreia fug nu numai Romanii, dar chiar și popoare slavone. Sagu-

---

16. *Migne.* Patrologia, cursus complectus, series graeca, T. 116, col. 1338 „Quod omnes circa illam civitates ac provinciae habitatoribus vacuae essent effectae, haec autem (adecă Tesalonicul) sola ut dictum est, superesset, omnesque *a Danubiis partibus* Paunoniaque et Dacia et Dardania reliquisque et provinciis et urbibus, transfugas reciperet atque in sinu suo foveret." Mai jos despre locuitorii Naisului și Sardicei adaugе: „alii autem ex eis qui e. Naissos et Sardica erant, veluti illorum muros oppugnandi artis experientiam nacti cum lamentis dixerunt unde fugientes vobiscum (adecă cu locuitorii Tesalonicului) ut pereamus huc venimus"

17. Theophylacti Bulgariae Arhiepiscopi historia martyrii XV martyrum *Migne*, op. cit. T. 126 col 189.

dații anume se întîlnesc în Macedonia încă din anul 675 și în 678 se pomenește tot acolo un rigă al Richinilor [18].

O a patra mărturie tot atîta de hotărîtoare este aceea conținută în «strategiile» despotului bizantin *Kekavmenos*, din a doua jumătate a veacului al XI-lea. Acest strategist bizantin dă în scrierea lui pe lîngă mai multe principii privitoare la arta militară și oare care notiți istorice, între care acele ce ne interesază sunt cuprinse în capitulele 173-188, unde vorbește și de Valachii Imperiului bizantin, pe care îi ocărește și îi defaimă cu o mare ură, de oare ce pățise după cît se vede multe de la ei, pe cînd trăia în mijlocul lor. El are chiar un capitul special intitulat «despre necredința Vlahilor» (186) în care tocmai se află importanta notiță pe care vroim s'o analizăm aice: «Nici o dată neamul Vlachilor n'a păzit credința către nimene, nici măcar către cei mai vechi împărați romani. Bătuți de împăratul Traian și cu totul striviți, ei fură supuși, și regelui lor Decebalus tăindu-i-se capul, îl puseră în țapă în mijlocul cetății Romanilor. *Acești (Vlachi) sunt însă așa numiții Daci și Bessi. Ei locuiau mai întăi lîngă fluviile Dunărei și a Savei unde locuesc acuma Sîrbii, în locuri tari și greu de străbătut. Răzămați pe ele, ei fățăriau iubire și devotament către împărații cei mai vechi și eșind din țările lor, pustiau provinciile romane: deci supărîndu-se Romanii pe ei îi băturâ; iar ei eșind din locurile lor, s'au împrăștiat în tot Epirul și Macedonia, cei mai mulți din ei așezîndu-se în Elada*» [19].

---

18. *Tomaschek*, zur Kunde der Haemus-Halbinsel, Wien, 1882 p. 43 unde se află reprodus și locul din manuscriptul muntelui Athos, după *Uspenski*, Vostok Christianskii, Kiev, 1877, Istorija Athona, III, p. 321.

19. *Vassiljewski*, Sowiety raskazy wizantiiskago bojarina XI wieka. St-Petersburg. 1881 p. 106-107. „Οὗτοι (οἱ Βλάχοι) γὰρ εἰσὶν οἱ λεγόμενοι Δάκαι καὶ Βέσσοι· ὅπου δὲ πρότερον πᾶσαν τοῦ Δακορωμάνου πατρικὴν

17 bis Origine terminului de Valah nu controversat. Vezi asupra acestuia cercetările lui Ioniță Sbiera, Contribuțiuni puține istorie, p. 281.

Să cercăm a pătrunde adevăratul înțeles al încurcăturei ce o spune aice strategul bizantin. Mai întâi el are în vedere Vlachii ce-l încunjura, care locuiau pe timpul lui în Macedonia, Epir și Elada, și după științele sale, culese după cum se vede, atît din istoria veche (Dio Cassius), cît și din tradiția vie încă pe timpul lui, el caută să-și dee samă despre originea lor. Un lucru este constant că el le atribue o patrie lîngă Dunărea, de unde s'ar fi coborît cătră locurile ce le ținea pe timpul seu. Aceste două păreri a le lui Kekavmenos reesă într'un mod neîndoelnic. Încurcătura începe numai acolo unde Kekavmenos părăsește tărîmul faptelor constatate de el sau relatate lui și caută să găsască o *cauză* acestei emigrări a Valahilor de la nord cătră sud, și unde el amestecă știrile culese și aice dintr'o tradițiune ce poate nu mai era așa de lămurită, cu cetirile sale despre războaiele lui Traian în Dacia. El cunoscuse din Dio luptele marelui împărat cu cerbicosul rege al Dacilor și știea că lupta se sfîrșise în defavorul acestuia. De aice până la ideia de a atribui acestei lupte năvălirea Vlahilor, alungați din țara lor, nu era decît un pas, pe care Kekavmenos, îl făcu, respingînd tradițiunea ce i va fi spus poate adevărata cauză a emigrațiunilor valahe, sau îndeplinindu-o în cazul cînd ea ar fi făcut în privința explicărei istorice a faptului năvălirei. Din amestecul însă a tradițiunei, care fără îndoială arătase lui Kekavmenos de unde venise poporul Vlahilor, anume din Bulgaria și Serbia actuală, cu studiele

---

καὶ τοῦ Σάου, ὃν τὸν ποταμὸν Σάβαν καλοῦσιν, ἐνθα Σέρβοι ἀρτίως οἰκοῦσιν, ἐν ὀχυροῖς καὶ δυσβάτοις τόποις. Τούτοις διαβοῦντες ὑπεκρίνοντο ἀγάπην καὶ δουλωσιν πρὸς τοὺς ἀρχαιοτέρους βασιλεῖς καὶ ἐξευχαίετσι τῶν ὀχυρωμάτων ἐπήγοντο τὰς χώρας τῶν Ῥωμαίων ὕθεν ἀγαγακτήσαντες κατ' αὐτῶν ὡς εἰρηται διεφθειραν αὐτους. Οἱ καὶ ἐξελθοντες τῶν ἐκεῖσε διεσπάρησαν πασῃ τῇ Ἠπείρῳ καὶ Μακεδονίᾳ, οἱ δὲ πλείονες αὐτῶν ὠκησαν τὴν Ἑλλάδα."

sale istorice, se născu confuzia dată de el, că Dacii ar fi locuit cînd-va in Serbia de astăzi și că din acele locuri, fiind alungați de Traian se coborîră către țările grecești. Tot din această confuzie vine și amestecul ce'l face Kekavmenos intre Daci și Vlahi. El nu știe nimica despre colonizarea Daciei, nici despre deosebirea ce ar trebui făcută intre Dacii vechi și Vlahii noi, popor de viță romanică. Ba el știind probabil că Vlahii din țările incunjurătoare fusese mai inainte numiți Bessi, popor trac ce se romanizase, mai adaugă pe lîngă amestecul de Daci cu Vlahi, și acel al lor cu Bessii, incît scrie astfel enigmatica lui frasă că *Vlahii sunt Dacii și Bessii.*

Importantă este in spusele lui imprejurarea că el știe că Vlahii sunt Dacii răsboiți de impăratul Traian, ceea ce ne arată că pe timpul seu existau Daci sau Vlahi in Dacia traiană, nu mai puțin insă arătarea lui că Vlahii ar fi venit din locurile de pe lîngă malurile Dunărei spre a impopora părțile grecești. Aceste doue serii de fapte trebue despărțite in narațiunea lui Kekavmenos, care le-au introlocat numai fiind că, de meserie militar, nu'l prea tăia capul in a le istoriei. Lăsînd la o parte puntul intăi care vine in sprijinul continuității Romînilor in Dacia traiană, și oprindu-ne numai la cel de al doile, constătăm și la el *existența unei tradițiuni care strămuta in nordul peninsulei, lîngă Dunărea, patria cea veche a Romînilor din peninsula Balcanului, de unde s'ar fi coborît către sud* [20].

Aceste izvoare deosebite conțin deci, bine analizate și drept inteles, e o mărturie netăgăduită despre co-

---

20. Nu trebue să ne pună in mirare aserțiunea d-lui *Tomaschek* că locul din Kekavmenos ar conține cea intăi (și singura) dovadă directă a strămutărei elementului roman din Moesia in Dacia traiană, cînd strategul grec spune *tocmai contrarul*, Zur Kunde der Hemus Halbinsel. p. 83.

Le zi dă chiar originea poporului macedo-român : Toron ypon, „ὅτι καὶ
care ne-ar » ni ut Decât rămășițele locuitorilor romani ori romanizați
cari s-ar refugiat în munți Primaintea popoarelor navalitoare." Tinut
însă ca acest region ar fost ocupat și colonizat de Romani mult
timp înaintea Dacii și [illegible] întărirea ca atare ce ar
dovedit de acel al poporului din acesta și pe care-l provin
apoi și Macedo-Romanii înșiși[illegible] o dovedesc limba și multe
în dialectul lor de acel al Daco-Romanilor. Nu se știe ca Macedo-
Romanii ar[illegible] identificat cu vre-o limbă, ca macedo-vlahii ori români
ai o[illegible] nicăieri.

Tot așa de ușor s-ar[illegible] contra-emigrare elementului roman
din Moesia și din partea mai sudică a peninsulei Balcanului
care parte de fiu cade de Dunăre - ocupând Slavonii Bavonita mai ales
avem de dovadă de acestea și cronicile bizantine mai ales
pe de parte din urmă cu ignoranță împrejurare chiar amănunțită
și cu romani, și despre ea în toată ocupat de Slavoni
și vechiul Dunării, [illegible] Tocmai istoricul contimporan ca Justinian în o epocă
că pe timpul acestui împărat „ Slavii și cetele Avarilor
și modul de mai cruzi Hunii, toate Traci, Sarmați
Chiar pe timpul acesta și toată regiunile de la Dunăre
Adriatic până la întinsele Bizanțului și și până
cu Dir și ocupate în mai bun de Goți-Vesi de Romani
care ei în Dunăre în captivitate". În anul 548 Slavii
prădă Iliria până la Epirul și Grecia în captivitate
fără număr de multe ori în ei înșiși numeroși". Din

" ed. Duchesne, Die Ausbreitung der lateinischen Sprache p. 202.

/ Procop. [illegible] în tratatul în Vitalia Memorie
/ [illegible] [illegible] populorum ad Danubium incolentium

Vezi Procop. Vandal p. 33

(Cf. Și bun spunea ai Dunăre (" Die colonien romane die Istria
vile mai adanc dusă und i an formiert Romanen in Istrien
dere limbă Vop în 24 Skizzen Dacien sind in die Romanen
Constantinus prado e vita Romanen übergegangen."
* Annal 1506 p. 143.

ad. Marinescu
Slavii, Mauri și Romani
în Albania și în ai. lucr.
vezi și [illegible]
143 și 149 (33 p. 33).

ani după acea în 550 și după ce fac macelarii grupare în
locuitorii orașului Topurus și Cauji Maria Egea, „ca fiind
și copiii în robie și în întoarcere în țară lui cu nesmuncarate
mulțime de robi."

~~Tot așa și~~ Arătarea aceasta de lucru de capturi din regiunea
~~de Proc~~ de Procop cât și de alte scriitori bizantini ca
Mesnandru, Theophylactus, Theophanes[1], ~~[illegible]~~ veștii
Sf. Dimitrie adună și mai mult

1) Procop. Ibidem IV, p. 37.

2) Toate aceste lucrări mult ~~analizate~~ sătuite, din Mulțime de d. Rade Rosetti
în Pamfilius, Sătuni și Hepanii I, p. 1907, p. 4 și urm.

~~Prezentarea din Dioclea gice că, în acest oraș~~ [illegible]
~~mulți creștini~~

~~Așa intâi în cartea a II a Miracolelor Sf. Dimitrie de la
începutul veacului al IX-lea se gice ca „Sclavinii și Avarii
devastând Ilirical... au dat toate poporații de aici din
colo de Dunăre (la Nordul ei), ... acaro fie partea ~~fiind~~
fiind resamului și datinele romane, ... și i-a înmulțit
resamul creștin ~~după~~ ... după mai bun de
60 de ani, ... chagamul Avarilor dada acestea popor
dorsuit natura propria ca domnu de oregru bulgar
Cubez ~~[illegible]~~ amoscând domnii poporului după
țara părintească, lui tot poporul roman repatriat
în toate Dunăre (la Sudul ei) și ocupă campul
Beramicului... unde de și dacandu-i în Tesalonic"~~

~~[illegible]~~

~~[illegible]~~

~~[illegible]~~ ziceau că, în acest [illegible] [illegible]
~~[illegible]~~ creștini

Citim în cartea a II a Miracolelor Sf. Dimitrie d. p. la începutul veacului al VII^a se zice că „Slavinii și Avarii devastând Ilíricul ... ~~au~~ duc toate popoarele de aci din colo de Dunăre (la Nordul ei), ... acestea își păstrau însă portul neamului și datinile romane, ... și își înmulțeau neamul creștin- ~~După~~ .. După mai bine de 60 de ani, ... chaganul Avarilor dădu acestui popor deosebit națiune proprie cu domn de origine bulgar Cuber — acești cunoscând domnii poporului după țara părintească, tot poporul roman ... trecu Dunărea (la Sudul ei) și ocupă câmpul Keramisienilor ... unde e azi [illegible] și în Tesalonic"

~~[illegible]~~

[illegible]

borirea locuitorilor romani din părțile Moesiei către sudul peninsulei balcanice.

Cît despre o contra emigrare a elementului roman din Moesia către părțile din coace de Dunărea, ne a rămas amintiri mai puține în izvoarele timpului, una din ele îmbrăcată în haina mitică a legendelor care însoțesc viețile sfinților. Anume tot viața sfîntului Dimitrie spune că Slovenii și Avarii, după ce devastară toată peninsula Balcanului, până aproape de zidurile Constantinopolei, «*duseră toată poporația de aice spre partea acea a fluviului Dunărea care este așezată către Panonia și care provincie avuse cîndva de capitală orașul Sirmium.*» Că această parte a Panoniei venia la nordul fluviului, de și avea de capitală un oraș așezat la sudul lui, se vede de pe aceea că viața sfîntului Dimitrie, cînd povestește mai tărziu reintoarcerea acestor poporații luate de Avari inapoi in patria lor, spune că ar fi *trecut Dunărea*. Despre acest popor strămutat mai intăi la nordul Dunărei, apoi intors indărăpt la sudul ei, viața sfîntului mărturisește că era *de origine romană cu femei și copii*[21].

Amintim că tot așa făcuse și Crum cînd, după luarea Adrianopolei, strămutase un mare număr de familii in Bulgaria de la nordul Dunărei. Și aice avem arătarea unei strămutări de la sud către nord. Apoi locul din viața celor 15 martiri din Tibercopole raportat mai sus[22] spune că așezarea Bulgarilor in dreapta Dunărei, aduse o strămutare a poporației dinspre mează noapte inspre mează-zi, *iar alții fură aduși din mează-zi către mează-noapte.*

Se vede deci ce efect aveau năvălirile barbare. Ele

21. *Migne* Patrologia T. 116, col. 1362, in textul original: „τῶν πάντα Ῥωμαίων," col. 1365: πλεῖστον λοιπὸν οἱ ἐκ τῶν Ῥωμαίων ὄντες, μετὰ γυναικῶν καὶ τεκνῶν.

22. Mai sus p. 439.

strămutată poporația așezată a Romanilor în toate direcțiunile, când de la nord la sud, când în sens invers. În valmașagul și neregula stărei produse prin revărsarea barbarilor asupra impărăției romane, mișcările și strămutările părței până atunci statornice a poporației urma capriciurile bîntuitorilor, și aceeași strămutare neregulară când spre sud, când spre nord, provocată direct de popoarele barbare, se va fi urmat și de la sine de elementul romau, spăriet și gonit din toate părțile, de furia năvălitorilor.

Este firesc lucru ca preoții mai ales, din sudul Dunărei, să fi căutat mai curînd adăpost în munții Carpați, unde puteau să aibă o poziție mult mai bună ca propoveduitori ai religiei creștine între popoare ce atunci se întorceau la această credință, de cît să fi căutat scăpare alăturea cu compatrioții lor, creștini de mult, în părțile sudice a le peninsulei.

Din analiza de pănă aice rezultă însă că Romînii din stînga Dunărei au stat în legături cu frații lor din Moesia încă timp îndelungat după părăsirea Daciei, în care epocă acei de la nord, primiră de la acei de la sud înrîurirea religioasă creștină, și în deobște prin atingerea între ei, se păstră în graiul tuturor o unitate îndestul de statornică. Năvălirea Bulgarilor împrăștiind cu totul elementul roman din Moesia, parte către sudul peninsulei Balcanului, parte către nord în munții Daciei traiane, întreaga lățime a văei Dunărei din Carpați pănă în Balcani se interpuse între cele doue trunchiuri a le Latinilor răsăriteni, mai perzîndu-se o insulă din ei, și pe coastele mărei Adriatice. De atunci atingerea între aceste trei mădulare rășchirate a unui aceluiași tot nu se mai putu efectua. Ele se desvoltară fie-care deosebit și dădură naștere, în limbile ce le vorbeau, la trei graiuri, care se diferențară îndestul pe baza lor comună, pentru a

Indice -

Ulfilas 429
S. Sava -
S. Nichita -
Primo Justiniana 429.
Recidiva } 430
Literata }
Lingidunum 431
Tricornium -
Mons aureus -
Margum -
Bononia -
Ratiaria
Menstriginum ~~Mons Horreum~~ 432
Horreum Margi -
Praesidium Pompei -
Medianum -
Regianum -
Augusta -
Variana
Desem
Nicopolis -
Novae -
~~Sexta~~ -
Sexanta -
Pristis -
Tigrae -
Transmarica -
Durostorum -
Silistria -
Noviodunum -
Nicopolis ad Hemum -
Marcianopolis -
Ῥομαῖοι 433
~~Bursaria~~ -
Βερτάνα
Κυβέγκιλοι
[illegible]
p433

Vlachorichinii } 435.
Sagudatii }
Vlachi 440
Dacii 442
Rusii -

+ obârșii comună acestor trei grâiuri și străpoarte
aceasta obârșie la sudul Dunării, unii mai
apropiați de malurile fluviului, altii în regiunile
lacustrice ale peninsulei, în munții Hemus
și Pind. Dintre filologi amintim pe cel
mai de samă ~~Ovid~~ D. Ovid Densușianu
care are o teorie mijlocie ca primește pe de
o parte aleatoriu naționalitatea română
la sudul Dunării, pe de alta sprijină, și
starunțe oare câte grupe de ~~[illegible]~~
Români în Dacia trăcană.x Mai la comă
est o introbare de cantitate între unii
și de Densușianu intru cât și zu, după
dovezile aduse, mețin un adaos de popo
rota vorbit din lud în Dacia trăcană.
Identitatea unei a celor 3 dialecte lăge
o ceea ce desăvârșiu după cele arătate
pacă aici.

x Histoire de la L. roum. p. 288 și norm

alcătui trei dialecte deosebite a le limbei romănești [21].

Astfeliu se explică pe de o parte cum se face de Romînii de la nordul Dunărei, posedă creștinismul lor vechiu în o formă pe care o putea avea numai după Constantin cel Mare, pe de alta se dă cheea asemănărei mai mari între cele trei dialecte a le graiului latin oriental, decît al acestuia cu limbile romanice apusene. Tot cu acest prilej însă am putut lămuri și despărțirea teritorială a grupurilor de Romîni ce vorbesc acele trei dialecte.

In expunerea de până aici am primit tot deauna ca subînțeles că Daco-Romanii nu au părăsit țara lor de baștină și am arătat că relatiile între daco-romîne, macedo-romîne și istro-romîne ~~...~~ nu cereau numai decît ~~o ...~~ o formație împreună a acestor trei dialecte.

~~Existența~~ Teoria lui Rösler însă împărtășită și de mulți filologi presupune din potrivă, o +

[21] Că diferențarea dialectelor daco și macedo-romîn a trebuit să se facă încă din epoca romană, se vede de pe aceea că ambele limbi reproduc aceleași noțiuni tot *cu cuvinte latinești, însă deosebite*. Bună oară:

DACO-ROM.	DE LA LATINUL.	MACEDO-ROM.	DE LA LATINUL.
lună	luna	mesu	mensis
doue-zeci	duo decem	gingiți	viginti
cugeta	cogito	mintuesc	mens
trimite	transmitto	petrec	pertrajicio
cere	quaerere	demandare	de mandare
săruta	salutare	bașia	basiare
friguri	frigus	hievră	febra

Imprejurarea că între cele trei dialecte romănești este o asemănare atît de pronunțată, nu trebue să ne pună în mirare, întru cît ele au pastrat unitatea lor în sinul lumei romane, până la veacul al VII. Mai surprinzătoare pot părea unele asemănări între limba romînă cu surorile ei apusene, cu toate că despărțirea lor din viața comună a imperiului roman este mai veche cu vr'o 300 ani. Vezi o enumerare a unor asemănări aproape neexplicabile între limba italiană și vechea franceză cu romînă în a mea Teorie a lui Rösler, p. 217. Les Roumains au Moyen-âge p. 169. — [illegible] p. 443 [illegible] p. 142 [illegible] 14[illegible]/27 [illegible] [illegible] asemănare [illegible] Traiu s'au format Romanii daco- și [illegible] Macedo-Romanii!

Romînii avură deci inainte de a cădea sub Bulgari o formă religioasă națională, creștinismul latin. De cum intrară sub stăpînirea bulgărească, aceștia le impuseră ritul lor și goniră din biserica lor pe acel latin.

Incă inainte de intoarcerea oare cum oficială a Bulgarilor la creștinismu, poporul slavon ce era sub el, apucase a trece in număr indestul de insemnat la religia lui Hristos. Astfel este cunoscut că in armatele bizantine se aflau incă de timpuriu ofițeri și soldați slavi, care mai mult decît sigur nu vor fi rămas păgîni in o incunjurime creștină. Astfel intîlnim incă de pe la sfirșitul veacului al V-le, și inainte chiar, nume de comandanți bizantini ca Onogost, Ostrui, Dobrogost, Vserd, Svarun. Nu numai atît, dar chiar impărați bizantini se recrutează intre Slavoni, precum era Iustin, acăruia soție purta numele slav de Liubniki. Mama lui Justinian și sora lui Iustin se numia Viljenica și tatăl acestuia Istok. Iustinian el insuși purta numele de Upravda, ce insemnă dreptate, de unde prin latinizare se făcu Iustinian. In veacul al VII-le, de la 666-680, un slav Nikita stă pe scaunul patriarcal din Constantinopole. In 691 sinodul de la Trul opreste la creștinii peninsulei elenice serbătorile păgîne, precum Kolindele și Rusaliile. Aceste de pe urmă fiind niște serbători a le Slavilor, este evident că popoarele creștine, de care este vorba in hotărîrile sinodului, erau Slavi intorși de curînd la creștinism. Cedren spune chiar că Critagon (Mortagon sau Omortag), urmașul lui Crum, vĕzînd că gintea bulgară se

+ adeo in limbo latino!! altfel nu se pot explica numerosii termini fundamentali religiosi de origine latina in limbi Romanitas.

Comp. à D. Onciul, Original P. R. 18.126.

întorcea pe nesimțite la creștinismu, persecuta cumplit pe închinătorii nouei religiuni [1].

Slavii deci din peninsula balcanică, în care se cuprindeau și Slavii Bulgari, începuse a se întoarce la creștinismu, încă înainte de domnia lui *Boris* (852-888). Se pare că aproape tot poporul supus primise religia lui Hristos și că numai clasa domnitoare a Bulgarilor stărnia încă în păstrarea religiei păgîne. Boris însă era un principe prea inteligent, pentru a nu simți că va fi greu Bulgarilor a păstra supremația asupra unui popor, de care îi despărția simțimîntul religios, și care era atras în afară către Grecii, acăror religiune o împărtășia. Boris se hotărî deci să primească creștinismul. Acesta însă nu fu adus de o cam dată la Bulgari, cum se crede de obiceiu, prin apostolii Slavilor, Metodiu și Ciril, (care tocmai pe atunci predica la Moravi, unde fusese chemați de regele țărei lor, Rasu tislav); ci tot prin Greci, care introdusese noua religiune în sînul păturilor supuse a le poporului din Bulgaria, pătrunse creștinismul, și în acele superioare. După o luptă cu împăratul bizantin Mihail al III-le, Boris se împăcâ cu el și primi, chiar la locul unde se încheie pacea, botezul, luînd numele de Mihail, după acel al împăratului ce-i stătuse nănaș. Mai mulți din *boierii*, (nobilii) lui Boris, se botează împreună cu el, în 864 sau începutul lui 865. Parte însă din nobili se împotrivesc la schimbarea religiei lor și încearcă chiar o răscoală, care însă este stinsă în sînge și cruzimi de către noul creștin, ce înțelegea să începâ astfelin era domnici creștine între Bulgari.

La începutul introducerei sale în sînul acestui popor, creștinismul avuse deci forma grecească. Tot

1. *Jirecek*, Gesch. der Bulg., p. 79; *Léger*, Cyrille et Méthode, p. 49.

atunci însă spornica lucrare a fraților apostoli Metodiu și Ciril, cerca să introducă creștinismul sub o formă nouă și neobicinuită până atuncea, *acea slavă* în poporul Moravilor. De obîrșie din Tesalonic și după toate probabilitățile Slavi de neam [2], ei traduc cărțile bisericei creștine în limba ce se vorbea împrejurul lor, adecă în acea slavonă, care primi mai tîrziu și numele de veche bulgară, și dobîndesc chiar de la papă învoirea de a predica creștinismul în limba slavă în contra silințelor călugărilor germani, care voind să pună pe Moravi sub biserica lor, apărau cu mare înfocare dogma trilimbiștilor, după care numai în cele trei limbi, întrebuințate în biserică până atunci, ebraica, greaca și latina, ar fi fost învoit a se serba pe Dumnezeu.

După moartea celor doi apostoli, Germanii izbutiră a atrage pe popor în partea lor, încît ritul slav începe a fi persecutat cu mare asprime în Moravia. Ucenicii lui Ciril și Metodiu se retrag atunci în Bulgaria, unde Mihail îi primește cu multă bună voință. Șase din cei mai însemnați învățăcei ai apostolilor și anume: Gorazd, Clemente, Laurentius, Naum, Sava și Anghelar devin episcopi în Bulgaria și astfeliu se urmează de acuma înainte, în Bulgaria, înflorirea și întemeiarea creștinismului slavon, care fusese încercat în zădar în o țară a apusului Europei. De aceea cu toate că creștinismul s'au introdus la Bulgari, neatîrnat de silințele lui Metodiu și Ciril, întru cît la poporul lor prinse mai cu osebire rădăcină această nouă formă de închinare creștină, are până la un punt dreptate tradiția, care atribue creștinarea poporului bulgar propoveduirei apostolilor celor mari ai Slavilor, Metodiu și Ciril.

---

2. Așa susține și cu drept cuvînt Iireček, Gesch. der Bulg., p. 151; Léger din potrivă crede că ar fi Greci. Cyrille et Méthode, p. 56.

Fiul lui Mihail, *Simion* (893-927), cel mai mare stăpînitor al Bulgarilor, ie titlul de împărat și orînduește un mitropolit cu reședința în *Preslav*, vechea Marcianopolis, lîngă rîul Kameik (în Bulgaria răsăriteană către marca Neagra). Lupte victorioase cu Bizantinii întind domnia lui pînă sub zidurile Constantinopolei, și această dușmănie cu Grecii silește pe regele Simion să iee corona imperială de la papa din Roma, care era bucuros să îndatorească pe un principe atît de puternic. Fiind că după ideile de atunci un împărat nu putea să fie fără un patriarh lîngă dînsul, Simion ridică mitropolia Bulgariei la rangul de patriarhat. Acest patriarhat schimbă reședința, împreună cu capitalele regatului bulgar, care fură pe rînd *Preslav*, *Sofia*, *Moglena*, *Voden* și *Prespa*. După cucerirea Bulgariei dunărene de către împăratul grec Zimisces, (969-976), regele bulgar *Samuel*, acăruia putere se mărginea mai ales în Macedonia, alese drept capitală a mieșuratei sale țări orașul *Ohrida*, așezat lîngă lacul cu acelaș nume, care oraș deveni în acelaș timp reședința patriarhului bulgar. Patriarhatul neatîrnat al Bulgarilor din Ohrida avu însă o viață foarte scurtă. Numai doi patriarhi bulgari se schimbară pe scaunul Ohridei: *Filip* către anul 1010 și *David* 1015-1018. În acest de pe urmă an, căzînd și Bulgaria macedoniană sub Vasile II Bulgaroctonul, dînsul, de și mănține autocefalia patriarhatului de Ohrida, numește în el un patriarh grec, pe *Ioan de Dibra* 1019 care inaugurează seria arhipăstorilor greci din Ohrida Bulgarilor [3].

Ne oprim de o cam dată aice cu istoria bisericei bulgărești, pentru a vedea în ce legături au intrat ea cu Romînii Daciei traiane.

3. *Iireček*, Gesch. der Bulg., 211 nota 1. Comp. p. 201.

Rominii de și intrară sub stăpînirea bulgară de la Cubrat inainte, fură de o cam dată lăsați in pace in privirea religioasă, astfeliu că se poate da creștinismului in forma romană o viață de vr'o 500 de ani (sfîrșitul veacului al IV-le — sfîrșitul veacului al IX-le), in care restimp se intipăriră atît de adînc noțiunile fundamentale a le creștinismului roman in mintea poporului și se alipiră atît de strîns de cuvintele latine ce le insemnau, incît aceste nu mai putură fi desrădăcinate prin nici o inriurire posterioară.

De cum însă Bulgarii se creștinizară și se introduse la ei forma creștinismului slavon, incepu o propogandă foarte activă pentru lățirea acestei credinți in tot cuprinsul impărăției lor, care se intindea la nordul Dunărei asupra Valahiei și a Transilvaniei, locul tocmai unde se adăpostiau Rominii. Este cunoscută rîvna de proselitismu a noilor intorși la o religiune. Am vĕzut pe Bogor cum pedepsește in chipul cel mai aspru pe boierii de la curtea lui, ce nu vroiau să recunoască noua religiune. Slavii apoi au fost tot deauna un popor netolerant, care au căutat să impună celorlaltor popoare religia lor. Ei erau tot odată prea fanatici și dedați ideilor religioase, precum dovedește puțini ani după inrădăcinarea creștinismului la ei, ivirea din sinul lor a nenumărate secte diferite, dintre care se deosebește mai cu samă acea a Bogomililor, care se lăți cu atîta repejune și numără atîța martiri. Elementul domnitor sub care zăceau Rominii era din acele ce se aprindeau ușor la ideea religioasă. Era deci firesc lucru, ca el să considere drept eretici și apostați pe toți acei ce se inchinau in altă formă cătră Dumnezeire, și să se silească a-i intoarce cît mai curînd la forma sa proprie de inchinare.

Incă discipulii lui Metodiu și Ciril, poate chiar din timpul cînd invățătorii lor predicau in Moravia, prin urmare incă de prin secolul al IX-le, se incer-

4. Locus ut patet interessant. Vyš. Strnadovský Sava Moravia, Historia seu vita SS. Cyrilli et Methodii, Solisbaci MDCCK, p. 231.: „Fuerunt apostolorum nostrorum missionarii: Aspel in Pannonia, Wyss nos in Sarmatia, Jandow in Dacia, Wawrik in Russia, in Algibus walachicis Mojmyr, Oslaw in vicinia Quadramensis Silesiae... et plures alii". D. Ioa. Dobner / Conv. Lit. XXIII, p. 314 / tamen auctoritatis exiguae, quandoquidem in nullo alio scriptore nisi in Vitis apostolicis Slavi. Ut incidat a Strnadovský in impossibile quod sub finem evangelii Nicodemitici celebrari narrat missa in monasterio Velehradensi, ne pondus auctoritatis evangelii vitae ab eiusdem pia memoria D. Pič perspicue demonstratum. A Praga cum [illegible] Nitriam, ubi Methodius ad eundem Velehradensem locum, pastoratum sui munus cum septem episcopis suis ut Cyrillus divertit. Diversis Slavoniae et Sarmatiae regionibus praefuerat, solerter obibat" [illegible] a Strnadovský in locum [illegible] cum [illegible] in [illegible] a [illegible] in [illegible]

case să introducă forma slavă a creştinismului la Romînii din Dacia, căci un document ~~aproape contimpuran ne spune~~, că dintre ucenicii marilor apostoli, Bezrad ar fi propovedit invăţătura lor in ~~Ungaria~~, Wyznog in Polonia, Nawrok in Rusia, Oslaw in Silezia, *iar Moznopon in munţii Romînilor*. ~~Totuşi se pare că această propogandă nu fu incununată de mare izbîndă, in ceea ce priveşte pe Romîni.~~

Intoarcerea Romînilor de la creştinismul roman la acel bulgar a fost datorită unei presiuni exterioare, căci nu exista nici un motiv care să fi făcut pe Romîni a *lepăda o formă de religie pe care o inţelegeau, şi a lua pe una pentru care nu aveau nici o inţelegere.* Pricepem pe Luterani care părăsesc catolicismul, pentru că Luther, indreptîndu-se către mintea lor, le dovedi abuzurile şi relele acestuia, indemnîndu-i a se indepărta de el. Lepădarea unei forme religioase pentru a lua pe o alta fu aice efectul lucrărei asupra inteligenţei şi a raţiunei. Ce motiv ar fi putut impinge pe Romîni a inlătura forma poporană a religiei lor şi a adopta una, din care nu inţelegeau nici o singură vorbă? Dinaintea puterei insă şi a autorităţei trebuia să se plece acel supus, şi indată ce cîţi-va preuţi bulgari vor fi găsit o viaţă uşoară şi mănoasă intre Romîni, numerul lor va fi crescut pe fie-ce zi, apostolii bulgari se vor fi adaos fără incetare, pentru a răspîndi invăţătura lor intre Romîni. Astfeliu in puţin timp, sprijinit pe braţul autorităţei seculare, pe care tot d'auna clerul a ştiut să'l iee in ajutorul seu, s'a lăţit şi intărit creştinismul bulgăresc intre Romînii din Dacia traiană.

Există o tradiţiune la Romîni, care ne-a fost păstrată de Dimitrie Cantimir. Ea spune că: «inainte

---

~~A. „In alpibus valachicis". Citat de *Stredowsky*, Moravia sacra. Vezi *Hasdeu*, Limbi slavică la Romîni până la anul 1400 in Traian, 1869, p. 168.~~

de sinodul de la Florența, Moldovenii, după exemplul celorlaltor națiuni, care își trăgeau limbile lor din graiul roman, întrebuințau literile latine. Dar fiind că în acel sinod mitropolitul Moldovei trecuse în partea Latinilor, urmașul seu Teoctist, diaconul lui Marcu Efesianul, de neam Bulgar, pentru a desrădăcina cu atîta mai mult din Moldova sămînța catolicismului și să rădice tot d'auna tinerilor putința de a ceti sofismele Latinilor, au încredințat pe Alexandru cel Bun ca nu numai să surgunească din țară pe oamenii de altă credință, ci să scoată și literile latine din toate scrierile și cărțile, și să introducă în locul lor pe acele slavone» [5].

Că principele Cantemir raportează aice o tradiție, se vede de pe puțina logică a cuprinsului ei. Pentru a se impedica lățirea credinței catolice în Moldova, să se alunge *literile*, *adecă alfabetul latin*! Dar dacă s'ar fi urmat înainte a se predica creziile catolice și prin mijlocirea alfabetului cirilic? Dacă această idee ar fi eșit din mintea lui Cantemir, el ar fi avut cel puțin atîta bun simț de a spune că se alungă *limba* latină din biserica romînă și se introduse *limba* slavonă. Că principele Moldovei înțelege însă sub litere într'adevăr elementele alfabetului, se vede de pe aceea că el raportează asemene spuse sub capitolul «de litteris Moldavorum».

Legenda este cu toate aceste de o mare importanță. Se vede din ea că poporul moldovenesc pe timpul lui Cantemir, punea în legătură o ceartă între biserica latină, care fusese mai înainte la el și acea slavonă, cu schimbarea alfabetului latin în acel cirilic.

Păstarea acestei tradiții în o altă formă, și pe o altă cale ne va lumina însă și mai mult asupra a-

5. *Cantemir*, Descriptio Moldaviae, p. 152.

devăratului ei înțeles. In o carte tipărită la Buda in limba bulgară in 1844. intitulată *Tarstvenica*, in care se cuprind biografiile domnilor bulgari, autorul ei, raportîndu-se la niște manuscripte vechi, spune:

«S'au insemnat in niște cărți vechi scrise de mînă că după reposarea patriarhului bulgar sfîntul Ioan, carele au ridicat pe Asan la impărăție, au chemat Asan de la Abrida pe părintele Teofilact, și l'au pus patriarh in Trinov. Insă sfîntul Teofilact au luminat și au curățit toată Bulgaria de eresurile, de care multe se aflau atuncea in ea. După aceea au invitat pe impăratul Asan de au trecut in Valahia, să o cucerească și să o curăță de eresul roman, ce pe atunci domnia in Valahia, și Asan s'au dus și au supus amîndoue Valahiile sub stăpînirea sa, *și au silit pe Valahi, care pănă atunci ceteau in limba latină, să lese mărturisirea romană, și să nu ceteasca in limba latină, ci in cea bulgară, și a poroncit ca celui ce va ceti in limba latină să i se taie limba, și de atunci Valahii au inceput a ceti bulgărește*» [6].

Paralela bulgară a legendei romîne este mai rațională. Ea pune anume că Asan ar fi scos *limba* latină din biserica romînă, pentru a indepărta eresul roman și au introdus limba bulgărească. Mai notăm și ca legenda bulgară urcă mai sus in timp inlocuirea creștinismului latin la Romîni prin acel bulgar, punîndu-o pe timpul Asăneștilor.

O asemene concordanță deplină intre doue legende păstrate la popoarele romîne și bulgare, care ămbele arată că, inainte de *a fi limba bulgară in biserica romînă, era cea latină*, dobîndește o insemnătate mult mai mare de cum s'ar cuveni a se da unor simple povești. Potriveala cea neașteptată a doue izvoare atît de deosebite, dar care puteau fi tot atît de bine in-

6. Reprodus de episcopul *Melchisedek* in Uricariul, III, p. 107.

Sbn Carstvennitka ili istorica bolgarskaia Buda 1844 reprodusa tomul I Ep. Melchisedek in Uricariul III p. 107. Asupra tăriemnătății acestei legende bulgare vezi și Diconcius Originile P. II p. 106-107 și Tic, Zur rum. mg. Literaturgesch. p. 61-64 unm.

formate, de oare ce se raportau la fapte petrecute între ămbele popoare, dă acestor legende valoarea unor mărturii istorice din cele mai sigure. Căpătăm deci un punt stabilit, acela că înainte de creștinismul bulgar, fusese la Romîni unul de formă romană, cu limba latină ca limbă a predicărei, încît se adevereste și astfel deducțiunea trasă mai sus din cercetarea terminologiei bisericești.

Mai departe ămbele legende atribue schimbarea limbei liturghiei, din latina din slavona, unui act de autoritate: cea moldovenească lui Alexandru cel Bun, cea bulgărească lui Asan, împăratul Bulgarilor. Ămbele legende conțin însă neexactități istorice. Astfeliu sinodul de la Florența s'a ținut tocmai în 1437, cînd Alexandru cel Bun murise acum de 4 ani; iar împăratul Asan care se resculase contra Bizantinilor, numai de cuceriri nu avea timp la nordul Dunărei. O singură dată trecu el peste Istru «în vecina Scitie», nu însă cucerind, ci *fugind bătut*, înaintea împăratului Isaac Angelul[7]. Apoi pe timpul lui Asan, 1185-1196, nici nu exista o Vlahie la nordul Dunărei, cu atîta mai puțin doue, ci numai o Sciție era cunoscută, încît se vede foarte lămurit caracterul legendar al ămbelor arătări, adecă tocmai îmbrăcarea unui adevăr în închipuirile basmului.

Desbrăcînd îndoita legendă de partea cea adausă de neștiința poporului, rămîne ca miez al ei, faptul că *înainte de creștinismul bulgar era la Romîni creștinismul roman, care tocmai fusese scos cu violență de către un împărat bulgar*, ceea ce însă se petrecu mult înaintea lui Asan, pe timpul tocmai a regelui Bogor sau a urmașului seu Simion.

Eată deci că legenda adevereste într'un chip neașteptat inducțiunile trase din fapte constante.

7. *Nicetas Choniates*, Bonn, p. 487.

+ ca ar fi nu răsunetul unei legende și o propriu a lui izodire,

8) Critica făcută de Dl Ioan Bogdan (Analiză critică a câtor-va noliți despre introducerea liturghiei slave la Românii în Convorbiri literare, XXIII, p. 295 și urm.) părerii nule că slavonismul ar fi fost introdus pe cale sălnică la poporul român, ~~[illegible]~~ și pe care critică Dl Bogdan este o întâmpinare pe lipsa de credință ~~[illegible]~~ ce ar fi să se dea ~~[illegible]~~ spusele lui Paisiu ~~[illegible]~~ reproduse de Paisiu în Tarsfenic+, este neîntemeiată. Dl Bogdan ~~[illegible]~~ mărturisește el însuși că „nu se putut afla de unde a luat Paisiu știrea despre stârpirea catolicismului din Volahia și introducerea pravoslaviei" (p. 305) și aici era tocmai punctul interesant. Dacă Dl Bogdan ar fi dovedit că ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ aceste spuse a le lui Paisiu le ~~[illegible]~~ împrumutat dintr'un izvor nevrednic de a fi crezut, demonstrația dat ar fi mers, dar întâi îl tocmai ampre acestui ~~[illegible]~~ fapt ne aduce nimic este invideret că avem a face aici cu o tradiție bulgarească, cu atât mai vrednică de credință cu cât după cum cât Dl ne arată Paisiu nu au putut-o împrumuta de la Cantemir, de vreme

Păcii scrisese istoria lui cel puțin de 10 ani
înainte ca să se fi publicat pentru istoria
vară Descrierea Moldovei a principelui
Cantemir (Vdo l.c. p. 307 note 1)

Dacă creştinismul la Romîni imbrăcă forma bulgărească şi fu introdus la ei cu violenţă de către stăpînii lor, Bulgarii de peste Dunăre, este evident că ţările romîne, şi cu deosebire Transilvania trebuiau să fie supusă canoniceşte unui scaun bulgăresc. Cu toate aceste in numerul episcopiilor bulgăreşti enumerate de impăratul Vasilie II Bulgaroctonul, după resturnarea intăiului imperiu bulgăresc, in hrisovul prin care recunoaşte autocefalia mitropoliei din Ohrida, nu se vede trecută nici o episcopie cu reşedinţa dincoace de Dunăre; dar impăratul adauge in acest hrisov că lasă sub jurisdicţia Ohridei şi pe *Valahii din toată Bulgaria*[8]. Se vede din această dispositie *specială pentru Valahi*, că pentru dînşii nu existau scaune episcopale deosebite, şi că ei ascultau, după cum vom vedea in curînd, direct de patriarhia bulgărească.

Organizarea de mai pe urmă a scaunelor episcopale din ţările romîne, lasă a se intrevedea această stare de lucruri. Este cunoscut că mitropolitul ortodox al Transilvaniei au fost hirotonisit, până in timpurile mai noue, de către mitropolitul Valahiei, ce poartă incă astăzi titlul de mitropolit al Ungro-Vlahiei şi exarh al plaiurilor, adecă al munţilor Transilvaniei[9]. Apoi in timpurile mai vechi se vede că nici nu se aflau mitropoliţi sau episcopi in ţările de peste munţi, de oare ce primul demnitar ce urcă pe această treaptă, amintit in Transilvania, apare abia in anul 1456, cînd este pomenit in mai multe documente *Ioan de Capha* ca episcop românesc.[10]. Po-

8. Vezi originalul hrisovului publicat in *Golubinsky*, Kraskit ocerkă istorii pravoslavnychă cerkvei bulgarskoi, serbskoi, romynskoi, Moskva, 1871, p. 259—263. La p. 263: „*τῶν ἀνὰ πᾶσαν Βουλγαρίαν Βλαχῶν τιμᾶν δὲ αὐτόν.*"

9. *Şaguna*, Geschichte der griechisch-orientalischen Kirche in Oesterreich, Hermannstadt 1862. § 48 unde citează Sintagmaţionul patriarhului Hrisant: *οὗτος* (adecă mitropolitul Transilvaniei) *ἔχει ἀναφορὰν πρὸς τὸν μητροπολίτην Ὀυγγροβλαχίας λόγῳ πατριαρχῷ καὶ ἐξαρχικῷ δικαίῳ.*"

10. Până odinioară se credea că cel mai vechiu episcop românesc era *Ioa-*

menirea unor episcopi de ritul grecesc prin episcopatul Cumanilor, făcută în o bulă papală prin 1234, se referă tot la niște episcopi din Valahia, de prin regiunea Milcovului, precum vom vedea mai jos.

Apoi dacă centrul Daciei, chiar în timpuri mai tîrzii n'avea episcopi, și cînd îi dobîndește, îi găsim sub autoritatea canonică a celor din Valahia, aceasta ne probează într'un mod evident că biserica creștină din Transilvania n'au avut în timpurile mai vechi propriile sale scaune episcopale, ci era *pusă sub jurisdicția unui scaun străin*; că de și nu se aflau episcopi, poporul din Transilvania se ținea totuși de religia răsăritului și anume sub forma ei bulgărească, se vede din faptul că Ahtum principele Banatului, de pe la anul 1000 se închina la această religie [11].

In Valahia însă n'au fost în decursul restimpului înainte de descălecare decît Romînii ca popor de religie creștină ortodoxă; prin urmare numai la ei se puteau întîlni episcopi de această religiune, și de aceea aflăm pe episcopii, de care pomenește bula papală din 1234, la Valahii din episcopatul Cumanilor: iar mai tîrziu cînd prin coborîrea din munții Transilvaniei se întemeiază statele romîne, atunci se organizază și biserica romînă sub mitropoliți și episcopi ortodoxi. Dacă Romînii ar fi avut episcopi încă din vremile stăpînirei bulgărești, atunci ar fi trebuit ca aceștia să se fi aflat în centrul Daciei, Transilvania, și ca ei să fi devenit superiori acelora ce se întîlnesc mai tîrziu în țările descălecate. Găsim însă lucrurile stînd tocmai din potrivă. De și organizația politică a Munteniei se coboară de la munte la cîmpie, organizarea ierarhiei bisericești se urcă de la cîm-

---

nichie din 1479. In 1885 am descoperit eu în manuscriptele bibliotecei din Pesta pe *Ioan de Capha*, în 1456.

11. Mai jos cap. IV, No. 1 sub Unguri.

(scrie între 1143–1171)

† Așa Balsamon în comentarul canonului 30 al sinodului din Trulla † care se repră la excepția făcută pentru preoții din bisericile parțiale barbare (adică nord-Dunărene) de a li se învoia căsătoria, spune că el ar fi întrebat deosebiți episcopi din Rusia dar și pe mitropolitul Alanisi care i spusese că în deosebire de preoții din parțile grecești aceea din cele barbare ar pasta femeile lor și după hirotonie. Ῥάλλη καὶ Πότλη, θεῖ θεοὶ καὶ ἱεροὶ κανόνες, II p. 370

Kasemene și Zonara 1081–1118 în interpretarea canonului lui din Trulla ~~[illegible]~~ pentru popoarele barbare spune că „să nu să ice pas de la urși spre apărarea de deochiu și de farmecu și să nu să pună urși să calce copiii spre a-i pod de lucrari rele" (obiceiuri și superstiții exclusiv românești)

pie către munte, fiind productul unui timp posterior, de care ce poporația romînă și creștină se afla in imensa ei majoritate inchisă in munții ce incunjurau centrul Daciei traiane.

Trebue să admitem că țările romîne nu atîrnau canonicește de nici una din episcopiile bulgare de pe malul Dunărei, ci erau in supunere directă către scaunul patriarchal bulgar, care 'și avea reședința la inceput in Preslav, și care și-o schimbă apoi împreună cu capitalele imperiului bulgar in Sofia, Moglena, Voden, Prespa și in sfîrșit in Ohrida, ceea ce esplică și lipsa episcopiilor din Dacia. Această țară era sub eparhia specială a patriarhului bulgar, tocmai ca țară adusă in chip silit la creștinismul bulgar, și asupra căreia trebuia deci pusă in lucrare o supraveghere mai de aproape. De aceea se și pun Romînii din intreaga Bulgarie sub autoritatea directă a patriarhului de Ohrida de către Bulgaroctonul, ne făcînd el in această orinduire decît intărirea unei stări de lucruri existente. Inființarea unei episcopii bulgărești in Dacia putea să aibă de efect desbinarea acestei țări de sub autoritatea bisericei bulgare. Abia după desființarea imperiului bulgăresc, și după ce țările de la nordul Dunărei incap sub stăpînirea Ungurilor și a Cumanilor, vedem apărînd in ele episcopi deosebiți, ~~precum ni-i arată bula din 1234.~~

Faptul care vine in sprijinul ~~acestei~~ părerii că Romînii erau supuși de a dreptul către patriarhia bulgară este că din timpurile cele mai vechi găsim biserica țărilor romîne, de indată ce ea se constitue, supusă patriarhiei bulgărești din Ohrida, și aceasta anume in timpuri cînd această patriarhie era cu totul decăzută din ceea ce fusese mai inainte.

Așa știm că pănă la 1359, bine înțeles de mai inainte vreme, biserica munteană atîrna de alte patriarhii decît de cea constantinopolitană; căci in acest an Alexandru

Basarab cere de la aceasta din urmă ca să-i sfințească un mitropolit, lucru la care patriarhul consimte numai sub condiția expresă, ca pe viitor să nu mai ceară țara mitropolit de aiurea decît de la Constantinopole [12]. Că această *altă patriarhie* de care atîrnase pănă atunci Muntenia, nu era decît Ohrida, se vede de pe aceea că cîți-va ani mai tîrziu, în 1390, patriarhul grecesc adresîndu-se lui Mircea voevodul Munteniei îi vorbește de «arhiepiscopul *vostru* de la Ohrida» [13]. Pe cît se vede Muntenia se întorsese în curînd iarăși la vechea sa ascultare de scaunul Ohridei, după ce stătuse desbinată cît-va timp, trecînd sub acel de Constantinopole.

Tot pe atunci găsim și pe Inga vodă domnul Moldovei, că trimete la Ohrida, «spre a lua blagoslovenie, ca să așeze în Moldova un mitropolit» [14].

Rezumînd cercetările de pănă aci asupra bisericei bulgărești la Romînii din Dacia traiană, încheiem: 1) că forma bulgară a creștinismului s'a substituit în chip violent celei vechi romane; 2) că Romînii fură mănținuți sub autoritatea directă a patriarhului bulgăresc, fără a li se constitui niște episcopi speciali, pănă după căderea imperiului întăi bulgar și trecerea țărilor romîne sub altă stăpînire, cînd atunci apar și episcopi romîni la nordul Dunărei; 3) că din aceste legături vechi a le Romînilor cu patriarhia bulgară, acăreia de pe urmă scaun fu Ohrida, se explică

12. Acta patriarchatus Constantinopolitani, ed. Miklosisch et Müller, Wien, 1860, I. p. 383-388, anno 1359.

13. Acta patr. II p. 230: „ὁ ἀρχιεπίσκοπος ἡμῶν ὁ Ἀχριδῶν."

14. Letopisețele țărei Moldovei publicate de M Cogălniceanu, Iași, 1852, I p. 102. Notița conținută în Indreptarea legei, Tîrgoviștea 1652. p. 403: „Aceasta se scrie în pravila lui Mateiu Vlastari că și Moldo-Vlahia au fost supusă Ohridenilor" ar fi foarte însemnată, de oare ce Mateiu Vlastari au comentat dreptul canonic pe la 1335. Cercetînd însă întregul comentar al lui Vlastari, n'am găsit nicăiri o asemene indicațiune.

14 bis) Se caută ipoteza noastră a unei introducerii ~~[illegible]~~ elementului creștinismului bulgarilor la Românii — căci ipoteza românilor în istorie este o supoziție nemărturisită, pe document contemporan — ~~nu~~ s'au mai susținut și alte ipoteze de Hasdeu Limba slavică la Românii în ~~Trac~~ Revista Traciei, 1869, p. 168, și de Sterndale Emăccanu. Creștinismul în Dacia 1875, p. 110 .. D-l Bogdan Analiza critică în Cons. Lit., XXIII 1898 .. p. 295 se abține de la orice părere.

supunerea ierarhică a bisericelor romîne, constituite mai tîrziu, sub această patriarhie.

Înrîurirea bisericei bulgărești asupra minței și desvoltărei poporului romîn, care țînu aproape opt veacuri, fu din cele mai dăunătoare. Devenind prin o urmare fatală și limba statului și aproape singura scrisă și cetită, limba bulgară împedecă cultivarea graiului național pentru acest restimp atît de îndelungat. Atare predomnire a Bulgarismului la Romîni nu se poate asemăna cu acea a limbei latine în biserica și statele apusene; căci aice, de și o limbă străină slujia la început pentru transmiterea gîndirilor, această limbă străină conținea cheia unei comori întregi de idei înalte, de forme măestre, de învățături prețioase, care pătrunseră în curînd, tocmai prin acest canal, mințele mulțimei, și deșteptîndu-le, le făcură destoinice pentru civilizare și pentru spornica rodire de mai tîrziu a graiului național. Limba latină fu o scoală pentru limbile poporene. La noi slavismul, timpit, orb și lipsit de ori ce idee, apăsa ca un munte asupra cugetului poporului romîn, fără să-i aducă nici un folos, îngroșînd tot mereu întunericul care-i cuprinsese mințile, în loc de a'l împrăștia. Limba slavonă înăbuși gîndirea românească.

De aceea pe cînd în apusul Europei întrebuințarea limbei latine, aduse și efecte pozitive și rodnice asupra cugetărei omenești, la Romîni predominarea slavismului destruse numai cît, fără a crea nimic. Înrîurirea ei pozitivă, urmele lăsate de ea, în conștiința românească sunt aproape nule. Cuvintele slavone, introduse prin biserică, sunt acele ce s'au prins mai slab de graiul poporului romîn, deci acele ce s'au deslipit mai ușor în timpurile mai nouе. Ele nu pătrunseră în organismul viu al limbei, nu se întrupară în ea, nici nu făcură cu ea o parte întregitoare. Suprapuse adese ori cuvintelor romanice, ele au

fost aruncate departe de graiul poporului, indată ce struna romînă, atinsă de degetul regenerărei, sbîrnîi puternicul seu sunet. Cu totul alta este inriurirea directă slavonă, stabilită prin contactul direct de la popor la popor. Aici cuvintele imprumutate de la Slavi rămaseră contopite in limbă, astfeliu că astăzi ele sunt cu neputință de alungat din ea, fără a o sărăci, fără a rupe din arborele ei multe frunzi grase, multe flori mirositoare.

Aice vedem o inriurire firească, primită din bună voie și plecare, de limba și simțul poporului. Din colo una măestrită și silită, suferită de graiul și de mintea poporului timp de veacuri intregi, dar pe care, la un timp dat, o scuturâ și o respinse.

In lucrarea de regenerare a naționalității noastre pe care cu un mare avînt au intreprins'o timpul in care trăim, și care are drept prima ei țintă curățirea limbei, să băgăm de samă a nu ne atinge de cuvintele, chiar străine, ce au devenit un trup și un singe cu noi; să luăm aminte ca tăind uscăturile, să nu atingem ramuri verzi, ce vor putea produce frunze și flori. Numai pedanții cred că o limbă se poate fabrica; poporul adevărat, natura vie nu-i ascultă.

Și să nu ne temem că prin cuvintele slave ce le cuprinde limba noastră, am deveni Slavi, tot atît de puțin pe cît Francejii devin Germani prin elementul german al limbei lor, sau Spaniolii Arabi, prin acel arab. Limbele se caracterizază, nu după tesaurul lor de cuvinte, ci după țesătura intimă a gîndirilor, și aceasta e romană; căci in toată intinderea ei, gramatica limbei noastre este latină, prin declinare, mai mult încă prin conjugare și prin particulele de relație: adverbe, prepoziții și conjuncții și pronume care toate sunt latinești, nicăi întreaga țesătură logică a limbei este latină

+ cum am spus și mai sus.

Sa se adaoge închiserea de la p. 616-619.

—

am apărut la capătul
istoriei vechi a neamului
românesc și la pragul este
mișcărei vieții sale politice. La
acest lung răstimp de 1800
de ani studiat pana aici
am desfășurat un șir de fapte
însemnate care au contribuit
la formarea naționalității române
Trei sunt factorii mai de seama
care au contribuit la orașa.
aceta nouă individualitate istorică
Trunchiul arie și anume tracic
al popoarelor ce au locuit în
Dacia romanilor de unde
românii compun din românilor
agatarșilor și ale sciților absorbiți

de Geți, și de Dacă se mai
mult rică din rămăși-
ții autorului ~~[illegible]~~ înglăbit
și cucerirea romană.
Și acest substrat al na-
ționalității romane
și altor vlastare poporului
roman care purfăcă cu
totul coroana arborilor
rasarit din ea, pastrand
numai din salbatinul
trunchiu, pe care
implantau, energia pe
seamă și o vrîtă
trăimeia.

Peste această îmbinare astfel alcătuită din Traci și Latini, se adăugiră în vremile năvălirei, înrîuririle aduse de popoarele barbare asupra naționalității române. Am vĕzut însă că din toate popoarele năvălitoare, Slavonii fură aproape singurii ce puseră în lucrare o mai statornică înrîurire asupra vieței poporului romîn. Germanii nu avură aproape nici o atingere liniștită, urmată de vre un efect oare care asupra caracterului seu; tot așa și cu numeroasele neamuri de obîrșie mongolă, care izbutiră, chiar în Transilvania, unde veniră în o atingere îndelungată cu poporul românesc, a introduce numai în limba lui cîte-va cuvinte din graiul lor. Pe cît însă de slabe și neînsemnate fură înrîuririle lăsate de celelalte neamuri, pe atît de puternică fu acea a rasei slavone, care fu pusă în lucrare pe calea atingerei etnice, apoi pe acea a religiunei și culturei, care ținu mai mult de 900 de ani, un timp uriaș! Cît de puternic însă a trebuit să fie stratul roman, interpus între fundamentul trac și suprapunerea slavonă, spre a predomni pe ambele aceste două elemente, și a da în rezumat naștere unei poporații noue de viță romanică.

De aceea ca rezultat al frămîntărei, îndeplinite în timp de veacuri pe pămîntul mănos al Daciei traiane, avem un popor de rasă latină, care ca atare se afirmă la viață, ca atare vra să trăiască și să păstreze neatînsă comoara sufletului seu. Din momentul ce acel element, nobil și generos, pătrunse în constituirea ființei sale, el se crezu ca pe deplin alcătuit. Se supuse înrîuririlor ce mai veniră peste el, neputîndu-le înlătura; însă se apără cît putu de a lor copleșire, și își aduse totdeauna aminte, chiar în timpurile acele de mai grea răstriște, despre înalta origine din care se trăgea. Ca melcul își retrase trupul în scoica ce-i slujia de adăpost, munții Carpați, și cînd îl scoase iar la lumină, spre a se îndrepta către Dunăre, și'a

bea apă turbure», cum spune un cîntec copilăresc, el se afirmă ca o odraslă a poporului roman. Aceasta fu ideea mîntuitoare ce 'l apără pe el in tot timpul furtunosului seu traiu. Mai întăi sub formă de instinct, care 'l impedecă, intr'o măsură insemnată, de a și uni ființa cu popoare de alt neam, mai tîrziu sub forma de idee conștiută, totdeauna originea lui romană îi sluji de scut și de apărare. Și in timpurile mai noue, cînd îi fu dat a renaște la viață și la propășire, tot din această idee sorbi el puterile de viață ce-i erau de lipsă spre a înflori.

Astfel din lunga perioadă, a cărui studiu l'am incheiat, poporul romîn eși alcătuit din elementele sale fundamentale, impreunate așa feliu, incît acel roman să rămînă ca predominitor, și acest proces de fierbere și contopire a părților sale alcătuitoare se indeplini in cetatea Carpaților.

Odată cu veacul al XIV-le poporul romîn, format și gata de luptă, se revarsă in văile și șesurile către malurile Dunărei și țărmurile mărei Negre. Cu intemeierea principatelor, incepe desfășurarea vieței sale politice, ce nu se mai putea desvolta in țările de peste munți, coplesite de cucerirea maghiară. Pe cînd istoria veche a poporului romîn se petrece aproape in intregimea ei in cuibul nestrăbătut al munților Carpați, istoria mai noue a acestuiași popor are drept teatru de desfășurare cîmpia Munteniei și acea a Moldovei, istorie de cînd in cînd inspirată sau stîrnită de trunchiul cel ingenunchiat rămas dincolo de pîraie.

Am sfîrșit cu expunerea constituirei naționalității românești, pe care am văzut'o invingînd, in cumplita luptă pentru viață, asupra tuturor elementelor cu care dînsa venise in ciocnire. Acuma avem se cercetăm a doua fază a acestei ~~desbateri a poporului romîn~~ luptă a poporului romîn cu mediul în care trăia

~~din noianul timpurilor~~, din care 'l vom vedea la sfîrșit, după nespuse sbuciumări, eșind iarăși invingător. Dacă ar fi fost menit să piară, de mult ar fi dispă-

Indien

Critagon 446.
Aoni 447
~~Aogon~~
Melodin –
Ciril –
Garagd 448
Clementin –
Naum –
Sava –
Angheler –
Simeon 449
Preslav –
Sofia –
Moglene –
Vrden –
Prespa –
Samuel –
Ohrida – 437
David –
Ivan & Dibra –
Mogenpon 451
Valahi 455
Ivan & Capha –

Cartea II

Istoria medie

Epoca slavonismului

de la veacul al IX-le până la veacul al XVII-le

800–1600

~~Capitol IV~~

~~Dacia și privatele a II-a năvălirii~~

~~Inscripțiunea de stat~~

700–1290

În aceasta a doua carte desfășurăm soarta poporului român cât de la începuturile introducerii creștinismului slavon ~~tot~~ în biserica lui ~~[illegible]~~ care cade împreună cu întâia încercare de viață de stat, până la surparea dezmierdării slavone din biserică prin acea grecească în țara Românească dunăreană și prin acea germană la cei din Carpați.

Această epocă a ... durat de întâi ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ cuprinzând aproape 8 veacuri, conține mai mult viață politică, raportând pe cea internă și externă, decât preocupări culturale. ~~[illegible]~~ În ea se va dezbate poporul român din rocâtul veacurilor care l-a înnăbușit până atunci, răzbind, și și ... de a întemeia o viață de stat națională. Interesul ei se va concentra mai întâi în dezvoltarea vieții de stat, apoi în organizarea acesteia și în apărarea lui și independenței contra primejdiilor ce-l amenințau, și ...

unele așezăminte, care sunt inviderat de origine bulgărească, de oare ce terminii care le insamnă sunt derivați din această limbă. Astfeliu găsim organizarea primelor state romîne, intocmită sub niște șefi numiți *voevozi*. Cuvîntul vine de la vechiul dialect slav, vorbit de Slavonii peninsulei Balcanului *voda*= conducător, *vojavoda*=conducător de răsboiu, de la *voi*=resboiu. Tot cu un cuvînt de origine slavo-bulgară este insemnată și clasa nobililor la Romîni, *boierii*, care cuvînt vine de la vechiul slavon *boljar*= nobil. Caracteristic este terminul de *boiarin* intrebuințat destul de des de izvoarele noastre vechi[2] și care corespunde vechiului slav *boljarin*. Aceste doue așezăminte: voevodul adecă conducătorul și nobilii, clasă ce se desface de la sine și după un proces de alegere social cunoscut, din sinul unui popor, trebuiau să existe chiar inainte de injghebarea societăților organizate, intru cît ele sunt chiar condiția unei organizări. Fiind ele insemnate cu termini de origine bulgară, dovedesc incă odată adînca vechime a acestei inriuriri la Romînii din Dacia. Tot la acest timp primitiv, al intocmirei vieței de stat, am raporta noi și terminul slav de *bir* intrebuințat la Romîni pentru a insemna darea pe cap a poporului de rînd, ceea ce in latinește se numea *tributum*. Această dare este și dînsa un element neapărat in constituirea unei societăți, ori cît de rudimentare, și deci trebue să fie contimpurană la Romîni cu boierii și voevodul.

Asupra vechimei așezămîntului voevodului la Romînii și la Slavii din Transilvania, ne poate indruma aflarea lui chiar la Unguri, despre care Constantin Porfirogenitul spune că la venirea lor in Panonia și

2. Vezi o sumă de documente de la Const. Brancovanu in condica logofeției de pe timpul lui, necărtă la archiva Statului in București.

chiar înainte, erau sub conducerea unor voevozi [3]. Fără îndoială că Ungurii nu putuse aduce cu sine din stepele asiatice, acest așezămînt bulgăresc, acărui origine este de căutat la sudul Dunărei, și că atribuirea lui Ungurilor de către împăratul scriitor, încă înainte de a se opri acest popor în Panonia și Transilvania, unde putuse întîlni rudimente de state sub voevozi, trebue pusă pe socoteala unui anacronism comis de Porfirogenitul, care pe cînd scriea la 952, aflase pe Unguri organizați sub voevozi. Existența unor voevozi la Unguri, îndată după arătarea lor în valea Dunărei și munții Carpați, este o dovadă evidentă că popoarele supuse de ei aice, Slavonii și Românii erau organizați la venirea Ungurilor sub acest feliu de conducători.

Se cercetăm care erau voevodatele ce se aflau în ființă în țările de peste munți din stînga Tisei, la venirea Ungurilor.

Cronica cea mai veche ungurească scrisă de Anonimus Belae regis notar, enumeră trei: al lui *Menumorut*, ~~pe lîngă riul Someșului~~, prin Crișiana și nordul Transilvaniei, al lui *Gilad*, prin Banatul Temișoarei și a lui *Gelu*, în Transilvania. Alte izvoare posterioare mai adaog un al patrule principat al lui *Kean*, în sudul Transilvaniei. Să cercetăm dacă existența acestor state se adeverește pentru timpul cînd părțile locuite de Români au fost supuse de Unguri.

Cel întăi din aceste principate, este arătat de A-

---

3 *Const. Porphyrogenitul*, de administrando imperio, c. 38 (Ed. Bonn, p. 168): „*Ὅτι τὸ τῶν Τουρκων ἔθνος πλησίον τῆς Χαζαρίας τὸ παλαιὸν τὴν κατοίκησιν ἐποιεῖτο εἰς τὸν τόπον τὸν ἐπονομαζόμενον Λεβεδία ἀπὸ τῆς τοῦ πρώτου βοεβόδου αὐτῶν ἐπωνυμίας.*" (numită Lebedia de la cel întăi voevod al Ungurilor). *Idem*, p. 169: „*ὀλίγον δὲ χρόνου διαδραμόντος ὁ χαγανος ἐκεῖνος ἤρχων Χαζαρίας τοῖς Τουρκοις ἐμήνυσε τοῦ πρὸς αὐτὸν ἀποσταλῆναι Χελάνδια τὸν πρῶτον αὐτῶν βοεβόδον*," (Helandia întăiul lor voevod, al Ungurilor sau Turcilor, cum le zic scriitorii bizantini).

nonimus ca stăpînit de un duce *Menumorut*. Acest ducat era așezat la nordul Banatului, de la munții Biharului în sus prin regiunea Crișului, a Tisei și a Someșului, căci Anonimus vorbește de un castel *Bihor* al ducelui și arată aceste rîuri ca curgînd prin țara sa[4]; cuprindea deci regiunea numită astăzi Crișiana, unde Ungurii dau chiar peste orașul românesc *Satulmare*[5]. Acest ducat era vasal imperiului bulgar de peste Dunărea. Anonimus notar arată greșit că ar fi fost supus impăratului bizantin[6], care pe atunci tremura el însuși înaintea puterei bulgare, condusă de impăratul Simion și nu avea cum să stăpînească regiuni din coace de Dunăre, sărind peste impărăția bulgărească. Reiesă deci cu evidență că Anonimus amestecă aice impărăția grecească cu cea bulgărească, căreia într'adevăr era supus ducatul lui Menumorut. De aceea și cronicarul spune că atunci cînd Menumorut fu somat de Arpad a-i ceda teritoriul statului seu, el îi respunse *«cu o inimă bulgărească»* că nu se va supune[7]. Celelalte izvoare mai vechi a le istoriei maghiare confundă pe acest duce Menumorut cu Sviatoplue ducele Moraviei, care și dînsul fu bătut de Unguri la cucerirea Panoniei de către ei. Astfel *Keza*, *Thurocz* pe cît și *cronica Budensă* fac din Sviatoplue

4. *Anonimus Belae regis notar*, c. XX, XXII, LI. In c. XI determină astfeliu mărginile ducatului: „Terra que est inter Thisciam et silvam Igfon que jacet ad Erdeleu, a fluvio Morus usque ad fluvium Zomus."

5. Existența Satului-mare se dovedește cel puțin de pe timpul sfîntului Ștefan, căruia soția Gisela, adusese coloni bavarezi în acel loc. *Fejer*, III, 2, p. 24, anno 1230: „Andreas... nostris hospitibus teutonicis de *Zathmar Nemethy*, iuxta fluvium Zamos residentibus, qui se dicebant in fide dominae *Keislae* ad Hungariam convenisse." Cf. *Katona*, historia critica, I, p. 131.

6. *Anonimus*, c. XX: „per gratiam domini mei imperatoris constantinopolitani." La c. XXVIII Anonimus spune conform cu aceasta că Menumorut se pregătea a fugi în Grecia.

7. *Anonimus*, c. LI: „Quod Menumorut, qui duci Arpad prius per legatos *bulgarico corde*, superbe mandando, terram cum pugillo se daturum negabat."

un fiu al lui Morut[8], spunînd că ar domni asupra Bulgarilor și Moesienilor (adecă Bulgarilor din Moesia de peste Dunăre), de unde se vede cu siguranță că cronicarul unguresc amestecă pe ducele Moraviei cu un principe bulgar din Transilvania, care era supus Moesianilor, iar nu domnia peste ei. Poporația stăpînită de acest duce, vasal al imperiului bulgăresc, era in parte de origine romînă, precum se vede aceasta din păstrarea vechilor nume a le riurilor Crișul și Sameșul și din aflarea orașului denumit cu numele românesc de Satu-mare. E probabil că de acel ducat se va fi ținut și partea mai muntoasă a Maramureșului, care după ce Ungurii cuceriră regiunea lui mai plană, rămase ca un adăpost pentru Romîni, sub voevozi naționali, pe care-i vom videa că se aflau ab antiquo, in această regiune de la nordul Transilvaniei.

Al doile principat amintit de Anonimus, este acel al lui *Glad*, care se intindea in Banatul Temișoarei, de la riul Mureșului pana la Orșova, ultima cucerire pe care Ungurii o fac in țara lui Glad, adecă până la puntea lui Traian, pe care și Porfirogenitul o arată ca aflindu-se la capătul țărei cucerite de Unguri[9].

8. *Simon Keza*, ed. Endlicher. Monumenta Arpadiana. Sangalli, 1849, p. 101: „surrexit tandem *Zuatoplug filius Morot*, princeps quidem in Polonia, qui Bracto subjugando Bulgaris Moesianisque imperabat, incipiens similiter in Pannonia post Hunnorum exterminium dominari." Cf. *Thurocz*, I, c. 24: „Voluere tamen nonnulli quod Hungari in secundo eorum introitu *non Zwathopalug sed Marothum patrem illius*, in Pannoniam invenissent dominantem". *Chron. Budense*, ed. Podhradzky, Budae, 1838, p. 32: „Quidam princeps *Swetibolug Marothi filius* in Polonia, cepitque nihilominus et in Pannonia dominari".

9. *Anonimus*, c. XI: „Terram vero que est a *fluvio Morus* usque ad castrum Urscia, preocupavisset quidam dux Glad, *de Bydyn castro egressus*." c. XLIV: „Glad ducem qui dominium habebat a *fluvio Morus usque ad castrum Horum*, ex cuius etiam progenie longo post tempore descendit Ohtum, quem Sunad interfecit. Hungari ibi per duas hebdomadas permanserunt, donec omnes habitatores illius patriae a *Morisio usque ad fluvium Temes* sibi subjugaverunt et cum vellerent transire amnem Temes, venit obviam eis Glad, dux illius patrie cum magno exercitu equitum et peditum, *adiutorio*

Cînd Ungurii întreprind cucerirea ducatului lui Glad ei supun întâi partea cuprinsă între Mureș și Timiș, ceea ce arată că ducatul lui Glad se întindea din jos de Mureș, precum acel al lui Menumorut să lățea la nordul acestui riu. Că și acest ducat era sub suzeranitatea Bulgarilor, se vede întâi de pe aceea că ducele Glad ~~era~~ originar din Vidin, apoi că Anonimus spune că Ungurii după ce au trecut riul Timiș au pătruns în hotarele Bulgarilor, în sfîrșit că armata lui Glad era alcătuită din Cumani, Romîni și *Bulgari*. Romînii erau poporația băștinașă a Banatului centrul foastei Dacii. Bulgarii erau stăpînii acestui ducat, acăruia șef însuși era Bulgar, iar Cumanii sunt introduși de notar numai prin un anacronismu, de care ce aparițiunea lor în valea Dunărei este posterioară cu 200 de ani cucerirei maghiare. Că ducatul lui Glad era sub suzeranitate bulgărească, se mai cunoaște și de pe aceea că un urmaș mai indepărtat al lui, numit *Ahtum*, care trăește pe timpul lui sîntul Ștefan, pe cînd Bulgaria dunăreană căzuse în puterea Grecilor sub împăratul Zimisces, recunoaște supremația acestora, după cum recunoscuse predecesorul seu autoritatea imperiului bulgăresc. Despre Ahtum ne spune viața sîntului Gerhardt, că de și fusese botezat după ritul grecesc în Vidin, totuși păstra, probabil după vechiul obiceiu bulgăresc, poligamia, avînd 7 femei. El construește în orașul Mureșului (Tîrgul Mureșului de astăzi) o mănăstire în onoarea sîntului Ioan Botezătorul, în care așază călugări greci. Dînsul se emancipase cu totul de domnia maghiară, usurpînd dreptul de a taxa sările regești care se coborîau din Transilvania pe riul Mureș. Terito-

---

Cumanorum et Bulgarorum atque Blacorum, et in eodem bello mortui sunt duo duces Cumanorum *et tres Kenezi Bulgarorum*. Adepta victoria huic egressi *venerunt versus fines Bulgarorum*; dux vero Glad fuga lapsus castrum Kence ingressus est; hinc euntes castrum *Urovu* ceperunt".

riul stăpînit de Ahtum se așternea întocmai pe acolo, pe unde am văzut mai sus că se întindea stăpînirea lui Glad, ba chiar începînd ceva mai de sus de Mureș, de la Criș până la Vidin și Severin. Și acest ducat însă, de și stăpînit de o dinastie bulgărească, după numele ducilor sei, Glad, Ahtum, era locuit în mare parte de o populație românească, ceea ce se vede de pe păstrarea vechilor numiri a le riurilor Crișul, Mureșul, Timișul și Bîrsava, de pe aflarea Tîrgului Mureșului și a Turnu-Severinului, apoi de pe Valachii care formau armatele ducelui Glad. Tot Românii trebuia să fie și numerosii păstori, care păsteau după arătarea cronicarului, în munții acestei țări, nenumăratele lor turme [10].

Al treile principat arătat de Anonimus ca aparținînd anumit Românilor era acel al lui *Gelu*, care este arătat ca întinzîndu-se în țara de dincolo de păduri, adecă în Transilvania, unde s'ar afla riuri din nășipul cărora s'ar culege aur. Totuși acest ducat pare a se fi întins mai ales în părțile nordice a le țărei, căci în cele de la sud era, după cum vom vedea, alt ducat, pe care îl aflăm mai tîrziu încă neatîrnat, după ce acel al lui Gelu căzuse sub Unguri. De aceea vedem că capitala sau castelul ducatului lui Gelu

10. Vita *S. Gerhardi* in Endlicher. Monumenta Arpadiana, p. 214: „erat quidem princeps in *urbe Morisena* nomine Ahtum, qui secundum ritum Grecorum in civitate Budin fuerat baptizatus. Habebat autem septem uxores, pro eo quod in religione christiana perfectus non fuerat. Regi autem Stephano honorem minime impendebat, confitens in multitudine militum et nobilium suorum. Erant ei et pecora infinita, quæ omnia habebant pastores suos deputatos, et usurpabat sibi potestatem super sales regios descendentes in Morosio, constituens in portibus eiusdem fluminis usque ad Ticiam tributarios et custodes, conclusitque omnia sub tributo. Accepit autem potestatem a Grecis et contruxit in praedicta urbe Morisena monasterium in honore beati Ioannis Baptiste, constituens in eodem abbatem cum monachis grecis. Serviebat namque eidem viro terra a fluvio Keres usque ad partes Transilvanas et usque in Budin et Zeren." Comp. *Anonimus*, c. XIIV. „*Glad*, a cuius progenie *Ohtum* descendit." *Idem*: „*Glad* ducem ex cuius etiam progenie, longo post tempore, descenderat *Ohtum*, quem Sunad interfecit". Vezi și c. XI

+ Cu toate că Ahtum recunoscu supremaţia greceasca vi fusese bolegat ~~[illegible]~~ rîtul grecesc, s'ar fi fost indoiala bolgar. mai întâi după numa epoi din coborâre lui din ducel Glad, cum arata Anonimus care spune că Ahtum s-ri coborâtorul ~~lui Glad~~ ducelui banatăn Glad pe care Ungurii l'au aflat în ţară vi care a domnit a poi vasal ungurii" ++)

~~[illegible]~~ p. 132-133.

++) Cap. II: "Glad ex cuius progenie Ahtum fuit natus" Comp. C. 44.

era așezat lîngă riul Samesul [11]. Ducatul acesta este arătat de Anonimus ca locuit de Romîni și Slavoni, care ar fi oamenii cei mai slabi de pe tot pămîntul, căci n'ar avea alte arme decît arce și săgeți, iar ducele lor Gelu nu ar fi om de samă, nu ar avea pe lîngă sine buni ostași și nu va îndrăzni a se opune Ungurilor, cu atît mai mult că ar fi suferit în repetite rînduri incursiuni de la Cumani și Pacinați [12]. Lăsînd la o parte aprecierea lui Anonimus asupra valoarei poporului românesc, în care părtinirea ungurească se vede chiar de pe deconsiderarea armelor romîne, care erau cu toate aceste identice cu a le Ungurilor, să vedem ce poate fi adevărat din raportul lui Anonimus asupra ducatului românesc din Transilvania.

Nu rămîne nici o îndoială asupra existenței poporației românești în acea parte de loc și asupra împrotivirei sale sub un conducător în contra năvălirei Ungurilor, de oare ce am văzut că erau Romîni și în celelalte ducate cercetate mai sus, și că șefii acelor state se opusese cu putérea cuceririi maghiare.

Pentru aflarea Romînilor în Transilvania și în deobște în țările de peste munți vorbesc însă, afară de locurile aduse pînă aici din Anonimus notar, și care îi pomenesc deadreptul, încă și alte împrejurări, care întăresc relațiunile lui, și pe care voim să le adu-

---

11. *Anonimus*, c. XXVII: Qui (Gelou) cum fugerat properans ad castrum suum iuxta flumen *Zomus* positum, milites *Tuhutum* audaci cursu persequentes, ducem *Gelou* iuxta fluvium *Copus* (Copșa) interfecerunt." Comp. c. XXIV: „dum coepisset audire ab incolis bonitatem *terrae ultra silvanae* ubi *Gelou* quidam *Blacus* dominium tenebat."

12. *Anonimus*, c. XXV: „quod terra illa irrigaretur optimis fluviis et quod in arenis eorum colligeretur aurum, et habitatores illius terrae viliores homines essent totius mundi, quia essent *Blasii* et *Sclavi*, quia alia arma non haberent nisi arcum et sagittas et dux eorum *Gelou* minus esset tenax, et non habent circa se bonos milites et auderent stare contra audaciam Hungarorum, quia a Cumanis et Picenatis multas iniurias paterentur." — Cu toate ca numele Ducelui Bulgari și al romîn pot fi nechimuit i am observa Dr Xenopol Istoria P. R. p. 126 totuși a existința acestui teritoriu dependinte de imperiul bulgar, rămîne în ființă

cem, fiind că de către protivnicii străruinței Romînilor in Dacia traiană, nu vroește a se pune o valoare deosebită pe mărturisirile notarului lui Bela.

Anonimus spune anume că Panonia ar fi fost locuită la venirea Ungurilor de Slavi, Bulgari, *Valahi* și *păstorii Romanilor*; căci după moartea regelui Atila, Romanii numeau țara Panoniei pășune, fiind că turmele lor păsteau acolo [13]. Aceași calificare a Panoniei de *pășunele Romanilor* se intilnește in un memoriu vechiu, redactat de părintele Ricardo in 1237. In această scriere se spune: «S'au găsit in *faptele Ungurilor creștini* că ar fi altă Ungarie mare de unde au eșit cei 7 duci cu popoarele lor, spre a'și căuta un loc de așezare, intru cît nu mai puteau incăpea de multimea locuitorilor, care au venit in țara ce astăzi se numește Ungaria, iar pe atunci se numia *pășunele Romanilor*, pe care și-o alesără spre a o locui, după ce au supus popoarele ce trăiau atunci in ea» [14].

Să se observe că și Anonimus vorbește de cronici anterioare consultate de el, și amintește analele cronice, care nu par a fi fost altele decît *gesta Hungarorum Christianorum* pomenite de memoriul lui Ricardo, și de la care chiar Anonimus se vede a fi imprumutat titlul cronicei scrise de el, și numită tot *gesta Hungarorum*.

El spune apoi, ca și acea cronică menționată de Ricardo, că pricina pentru care Ungurii părăsise pa-

---

13. *Anonimus*, c. IX: „Quam terram habitarent Sclavi, Bulgari et *Blachi, ac pastores Romanorum*, quia post mortem Athilae regis terram Pannoniae Romani dicebant pascua esse, eo quod greges eorum in terra Pannoniae pascebantur."

14. De facto Ungariae Magnae in *Endlicher* Mon. Arpad., p 248: „Inventum est in gestis Ungarorum Christianorum, quod esset alii Ungaria maior, de quo VII duces cum populis suis egressi fuerant, ut habitandi quererent sibi locum, eo quod terra ipsorum multitudinem inhabitantum sustinere non posset, qui tandem venerunt in terram que nunc Ungaria dicitur, *tunc vero dicebatur pascua Romanorum*, quam inhabitandam prae terris ceteris elegerunt, subiectis sibi populis qui tunc habitabant ibidem." Reprodus și in *Fejer* IV, 1, p. 50, anno 1236.

tria lor primordială fusese prea marea sporire a poporatici, și in sfirșit amintește și despre vechea numire a Panoniei ca pășune a Romanilor, explicind mai lămurit oare cum această denumire prin arătarea că provinca de la Romanii, care-și păsunau turmele in aceste părți [15]. Arhidiaconul Thomas, care scrie cătră 1266 o istorie a pontificilor din Salona și Spalato, zice și el că: «Ungurii veniră in Panonia și, după ce uciseră locuitorii acelei regiuni, iar pe parte din ei îi reduseră in sclăvie, s'au așezat in acel cîmp. Această regiune, adaugă el, se zice că din vechime a fost *pășunele Romanilor*» [16].

Cine erau acești Romani și ce insemnau pășunele Romanilor? Despre Romanii propriu ziși, nu mai putea fi vorba, acăror imperiu dispăruse de mult. Tot atit de puțin pot fi înțeleși Grecii din Bizanț care se numeau *Ῥωμαῖοι*, intru cît la venirea Ungurilor 898, epoca tocmai cea mare de inflorire a imperiului bulgar sub țarul Simion, nici nu puteau fi pomeniți Bizantini pe malul nordic al Dunărei, și apoi ce aveau să caute pășunile Grecilor din Bizanț, prin aceste părți, ei care nici nu aveau turme? Acești *pastores Romanorum* nu erau decît Romînii, care se coborîau unc ori din munții lor și păsunau numeroasele lor turme in pustia Avarilor, regiune aproape nelocuită dintre Tisa și Dunăre, Mesopotamia maghiară. De aceea se numia și această parte de loc *pascua Romanorum*.

Că lucrul este asșeliu ne o dovedește un loc din Simon Keza, in care acest cronicar spune că sub Atila eșiră cetățenii romani din orașele Panoniei, retrăgîn-

15. *Anonimus*, c. 1: „tamen multitudinem populorum inibi generatorum non alere sufficiebat.“ Vezi și nota 13

16. Historia Salonitarum pontificum atque Spalatensium. *Schwandtner*, scriptores rerum hungaricarum, Vindobonae. 1746: „Interfectis namque incolis regionis illius, aliisque in servitudinem redactis, posuerunt si in planitie illa. Haec regio dicitur antiquitus fuisse *pascua Romanorum*.“

du-se in Apulia, iar *Valahii, cari fusese păstorii și colonii lor, rămăseră de buna lor voe in Panonia»* [17]. Aice se vede deci că acei păstori romani, nu erau decît Valahii adecă Romînii, care intr'adevăr după retragerea părței bogate a poporației orășănești, rămăsese in țările ocupate de barbari și se dedase la păstorie.

Arătările tuturor acestor izvoare ungurești sunt intărite prin spusele concordante ale cronicarului rus *Nestor*, care scriea către anul 1100. El spune că «in anul 898 Ungurii trecură pe la Kiev pe lingă marele munte ce și astăzi se numește incă muntele Ungurilor. Ajunși la malurile Niprului, ei așezară acolo corturile lor, căci ei erau nomazi precum sunt și astăzi Polovții. Ei veniau de la răsărit și trecură niște munți inalți, care s'au numit munții ungurești, și *se apucară la lupta cu Valachii și Slavii care locuiau aceste țări*; căci mai intăi se așezase Slavii aice; apoi veniră Valachii, care supuseră pe Slavi; apoi Ungurii alungînd pe Valachi și cucerind această țară, se așezară aice lingă Slavoni, după ce-i supuseră. De aice vine numele țărei de Ungaria» [18].

Acești Valachi și Slavi ai lui Nestor, corespund in tocmai cu Blasii et Sleavi ai lui Anonimus, incit este inviderat că ambele arătări se referă la acelaș fapt, supunerea Romînilor din Transilvania de Unguri.

Partizanii teoriei imigrărei poporului romîn din dreapta Dunărei, care resping mărturisirea lui Anonimus ca a unui scriitor ce nu ar merita cea mai mică credință, neputînd procede tot astfeliu și cu călugărul Nestor, iar pe de altă parte mărturisirea formală a acestuia punîndu-i in o mare incurcătură, caută se inlăture greul, interpretînd pe Valachii lui Nestor ca

17. *Keza* in Endlicher Mon. Arpad., p. 15: „*Blackis qui ipsorum (Romanorum) fuere pastores et coloni, remanentibus sponte in Pannonia.*"
18. Chronique dite de *Nestor* par *Louis Léger*, Paris, 1884, c. XIX, p. 19.

+ Tot ~~Keza~~ Keza spune apoi despre Secui ca „ar fi ramasiți de ai Bucilor care aveau împrăună cu Vlachii soarta d. a fi asezati în holarele munților, unde amestecate cu Vlachii începuri a întrebuințe literile lor" ~~18~~ 17 bis

---

17. ~~Keza ed. Florianus p. 85~~ Chronicon Dubnicense ed. Florianus III, 17 și Chron. Budense ed. Podhradsky p. 24: „Blackis qui ipsorum (Romanorum) fuere pastores et coloni, remanentibus sponte in Pannonia". Aceleași cuvinte sunt conținute și în alte ~~cronici~~ cronici ungurești ca ~~Chron. Dubnicense~~, ~~Chron. Budense~~ Chron. ~~Posoniense~~ Posoniense. Vezi locurile cu variantele la reproducere de D. Onciul Tradiția istorică în chestiunea originelor romane în Analele Acad. rom. II. Tomul XXIX. 1907. Vezi și I. Gherghel, Cronicele ungurești despre Romani în Revista Tinerimii romane I. 1898 p. 28 și urm. Ambii susțin o origine mai vechă comună a acestor texte

18 Chronicon dite de Mistra pa Louis Léger 1884 c. XIX p. 19

---

17 bis ~~Keza~~ Keza l. c. ~~18~~ ~~Midrus~~ p. 70: „~~Blackis~~ Zaculi Hunnorum sunt residui qui cum Blackis in montibus confinii sortem habuerunt. Unde Blackis commisti literis eorum usi ~~perhiberunt~~ perhibentur". Cf. locurile paralele din alte cronici ung. reproduse de Onciul și Gherghel în studiile citate în note 17.

Franci ai imperiului Carolingilor [19]. O atare interpretare este cu neputință din mai multe motive:

1. Mai intăi, de și Carol cel Mare purta titlul de impărat roman, poporul pe care el îl stăpînea se numea Franci, și imperiul lui era cunoscut nu atita sub titlul seu oficial-eclesiastic de imperiu roman, cît sub acel real de imperiu al Francilor, și este cunoscut că Slavii au dat numele de *Valachi* numai popoarelor de ginte latină, nici o dată celor de ginte germană, precum erau Francii [20].

2. Pe timpul venirei Ungurilor in Panonia nu mai remăsese decît doare amintirea cuccerirei lui Carol și stăpînirei impărăției france in ca. Moravii sub Sviatopluc, pe care îl restoarnă tocmai Ungurii la venirea lor, substrăsese Panonia de mult de sub dominarea Francilor, care fusese stăpîniți după Carol cel Mare de niște principi slabi și necapabili [21]. Apoi este de observat că pe timpul cuccerirei maghiare nici chiar titlul de imperiu roman nu mai exista, incît măcar pe nmmele acesta zadarnic să se poată baza explicația Valachilor ca Franci. Acel inființat de Carol cel Mare,

---

19. (*Rosler*) Romänische Studien, p. 80. Asupra valoarei lui Anonimus ca izvor istoric vezi: (*Pic*) Der nationale Kampf gegen dar ungarische Staatsrecht. Leipzig, 1882, I. „Anonymus Belae regis notarius" și a mea Teoriea lui Rosler, p. 96, (Les Roumains au Moyen-âge p 74) Asupra timpului cînd a trăit acest cronicar, și pe care adversarii continuității se silesc a-l cobori cît se poate mai incoace, sub Bela al IV-le. 1235-1270, pentru a slăbi astfelin mărturisirile sale asupra timpului cuccerirei maghiare (*Rosler*, p 183), aducem un document care a fost omis atît din studiul d lui Pic cît și din al nostru, și din care se vede că cronicarul anonim a trăit sub Bela al III-le. 1173-1196: „Litterae Belae III conditionum praedii Zeles a domino Troa pro palatino Farkasio factam, ac *Pauli regis autea notarii*," tunc episcopi transilvaniensi chyrographo testimonioque confirmantes". Din colecția comitelui *Iuseph Kemeny* in Transilvania IV, 1871, p 29.

20. *Martin Cramer*, de origine et rebus gestis Polonorum, c. XII: „Polonorum atque Slavorum lingua non modo hi populi verum etiam omnes qui *sunt Italici generis Vlussi et Vlossi dicuntur*, quod ipsum etiam argumento est Italicam hanc gentem esse"

21. *A. Thierry*. Histoire d'Attila et de ses successeurs, II, p. 215. *Palacky* Geschichte Boehmens, Prag. 1844. I, p. 140.

[precum și D. Onciul, Originile Principatelor române, p. 124-125.

incetase de a mai fi cu Carol cel Gros, 887, și nu fusese incă reinființat in legătură cu Germania, prin Oton cel Mare, 962. El fusese inlocuit in partea sa răsăriteană prin regatul Germanici, care pe atunci exista, in fruntea sa cu Arnulf de Carintia. Unde se poate găsi in o asemene stare de lucruri, fie și cel mai slab motiv care să fi făcut pe Nestor a pomeni, nici măcar pe Francii lui Carol, ci pe Germanii lui Arnulf, cu numele de Valachi?

3. In sfirșit este de observat că Nestor spune in locul raportat mai sus că Valachii au venit *de s'au așezat intre Slavoni*, și el revine de doue ori in alte locuri asupra acestei chestiuni, incit pare a fi fost bine informat in această privire [22].

Prin urmare nu intelege a vorbi numai despre intinderea *unei stăpiniri a Romanilor* in aceste părți ci de așezarea acestora *cu popor* in sinul Slavonilor de la Dunăre. Aceasta insă nu s'a intimplat pe timpul lui Carol cel Mare. Dinsul introcmise in Panonia, cucerită de la Avari, cite-va comitate ocirmuite de Franci, și aduse chiar cite-va colonii pentru a impopora locurile pustiete prin răsboiu: aceste colonii incă erau «de obirșie *germană*, ridicate din Bavaria, sau *slavone*, aduse din Carintia. Numărul lor așezat aice deveni insemnat, și astfel se dădu naștere in jurul Vienei și a muntelui Comagene unui simbure de

22. *Nestor* ed. Leger, c. III. p. 4: „*Valachii venind peste Slavii de la Dunărea* și făcindu-le silnicie, acești Slavi se dusera să se așeze pe Vistula și luară numele de Lechi". La c. XIX p. 19 cronicarul rus spune iarăși că „Ungurii trecind peste Carpați se apucară la luptă cu Vlachii și Slavii care locuiau aceste țări"; căci mai intăi *Slavii se așezase aici*; *apoi veniră Valachii care supuseră pe Slavi*" și la c. VIII. p. 8 el adauge: „Atunci veniră Ungurii Albi și moșteniră țara Slavonilor, *după ce alungară pe Valachi care o aveau luată de mai nainte*." Partea in cursive din acest de pe urmă loc se bănuește de Dl. Miklosisch a fi fost interpelată, neaflîndu-se decît in doue manuscripte. De aceea a și fost omisă de dsa in ediția cronicarului rus publicată la Viena in 1860. Chiar in acest caz, incă rămîn celelalte doue locuri autentice.

poporație *teutonică*» [23]. Singura intrepretare rațională a spuselor lui Nestor, este de a raporta cuvintele lui la cucerirea romană, pe timpul lui Traian, și la efectul ce această cucerire trebui să'l aibă asupra popoarelor sarmatice, care locuiau in Dacia alăturea cu Dacii [24]. Prin urmare Valachii lui Nestor, nu pot fi alții decît poporul romîn din Dacia. Că Nestor nu înțelegea prin Vlachi nici pe Franci, nici pe Romani nici pe Spanioli, nici pe Venețieni (Italieni nu erau pe atunci), se vede de pe enumerarea popoarelor Europei, făcută de el in capitolul al II-le al scrierii sale. El spune aice: «de rasa jafetică sunt: Waregii, Suedezii, Normanii, Goții, Rușii. Englezii, *Spanioli*. (Galitzani), Valachii (Volochi), *Romanii* (Rîmleni, românește vechiu Rîmleni), Germanii (Nemtzi), Korliazii (nu se știe ce popor insamnă), *Venețianii* (Veneditzki), *Francii* (Friagovi)». Nestor, cunoscînd celelalte popoare ce s'ar fi putut numi Valahi și numindu-le cu nume speciale, terminul de Volochi rămîne numai pentru Romini, pe care mai ales Slavonii i-au insemnat cu acest nume, de oare ce cu dînșii au venit ei mai cu deosebire in atingere, pe cînd de celelalte popoare romanice erau despărțiți prin rasa germană. Cît despre rîndul in care sunt enumerate aceste popoare și unde Valachii sunt înșirați după Spanioli,

---

23. *Thierry*, Hist. d'Attila, II, p. 194

24. De aceea *Dlugosz*, istoric polun din veacul al XV-le, reproduce, nu știm din ce izvoare, părerea lui Nestor asupra strămutărei Slavilor de la Dunăre, atribuindu-o însă anume cucerirei romane, Historica polonica I, p. 1122: „Stephano Moldaviae Woivoda apud Walahos mortuo, quorum maiores et aborigines de Italia regno pulsi (genus et natio Volscorum esse fuisse creduntur), veteribus dominis et colonis Ruthenis, primum subdole deinde abundente in dies multitudine, per violentiam expulsis, illam occupaverunt; in Ruthenorumque ritus et mores, quo facilior proveniret occupatio, a proprio degenerantes transmigrarunt". Această intrepretare a locurilor lui Nestor este susținută și de *Bielovski*, Leatopis Nestora in Monumenta Poloniae historica, Liow, 1864, I, p. 839. Vezi și *Simion Mangiuca* in Romänische Revue, Pesth III, 1887, p. 178.

din care ar vroi să se deducă că ar insemna pe Italieni, observăm că Nestor nu urmează in expunerea lui nici așezarea geografică nici asemănarea națională; așa el sare de la Ruși la Englezi pentru a trece de la aceștia la Spanioli peste Franci, pe care nu-i aduce decît la sfîrșit, după ce au pomenit pe Valahi, Romani, Nemți și Venețiani. Necunoscînd el așezarea popoarelor după cum era in realitate, el arată numai numele lor, care lovise urechile sale. Italienii nici nu existau ca popor pe vremile lui Nestor și poporațiile de căpitenie a le Italiei in acest timp erau tocmai Venețianii și Romanii, pe care Nestor ii cunoaște și-i numește cu numiri deosebite. In deobște cunoștințele geografice a le lui Nestor sunt din cele mai confuse, precum nici nu puteau să fie altfel la un călugăr rus din veacul al XI-le. Pentru a da un exemplu despre știința lui geografică, amintim că intr'un loc el dă ca margine a Varegilor adecă a Scandinavilor spre apus țara Englejilor, iară spre sud pe acea a *Valahilor*[25]. Apoi dacă Valahii lui Nestor ar fi Italienii, iată Scandinavia mărginindu-se cu Italia. Dar nu se potrivește această arătare nici cu Rominii? Este adevărat. De aceea nici nu trebue cerut de la călugărul rus altă ceva decît numiri, nu așăzări geografice, și am vĕzut că numele de Valahi nu se poate referi decît la Romini.

Concordanța intre izvoarele unguresti și cronicarul rus, douĕ izvoare atît de deosebite, dovedește intr'un chip neindoelnic aflarea Rominilor in Transilvania la venirea Ungurilor, ceea ce nu este decît conform cu faptul că coloniștii romani n'au părăsit nici odată cucerirea lui Traian.

Odată insă dovedită existența Rominilor in Ardeal, nu avem nici un motiv a ne indoi că ei nu vor fi

25. *Nestor*, ed. *Léger*, p. 385.

‡ Alt ipoer contimpuran en Nista este poema germanic
a Nibelunganila care intre vaspetie vinte la nunta lui
Etzel (Attila) en Krimhild enumera pe lange Reis
Grecii ne Pecunghe ie pe Vlachi en Duecle la Ramune

Der herzoge Rämune üzer Vlachen lant
Mit sieben hundert mannen kom er für si gerannt [1]

allein ~~und~~

~~si~~ Duecle Ramune din tare Vlahilor
Cu sept sute oameni veni ei el grabnic.

Forma dela terminului ~~Ro~~ Ramune nu tare
ne intrevedem ie el chiar pronunciare nazalizate
a numelui de Român, de oare ce ia toate dicionarele
germane actuale cuvintele nazalizate francezi
sunt redate ie numeroase prin final ung, ung. Ex.
Chateau ~~(pronunciat~~ e spirit: Chatauig; Melun
spirit Melüng. Germanii aud tot deauna cu
~~g d g a sfarsit~~ g ca sfarsit al cuvintelor
unei ~~sta~~ silabe nazale, d und unmeja
ie aud une de Ramune redă ~~numelui~~ cuvântul:
~~romanu~~ român"

---

1 Der Nibelungen nöt ed. ~~Bartsch~~ Bartsch p. 220.

fost constituiți intr'un stat vasal Bulgarilor, și anume sub principele *Gelu* arătat de Anonimus, precum erau vasale tot Bulgarilor celelalte ducate constatate ca in ființă în țările de peste munți la venirea Ungurilor.

Românii sunt însă adeveriți și documental aproape de la prima aparițiune a documentelor unguresti din Transilvania: Astfel un document din 1227 reproduce conținutul unui altuia mai vechiu, dat de regele *Coloman*, 1055—1114, unor Români din ținutul Crasnei, prin care regele confirmă stăpînirea asupra pămînturilor lor, și le înnoviințază mai multe libertăți. Cu toate că numele acestor Romini sunt reproduse cu totul schimonosit de documentul maghiar, totuși recunoaștem in ei mai multe nume, care nu puteau fi purtate decît de Români precum: *Voinea*, *Dinu*, *Vulcan* și *Micul*[26]. Un alt document din 1763 arată că s'au produs in justiție un document din 1445 in care se confirmă in persoana urmașilor Petru, Mindru, Han, Costea, Sandrin, Nicolai de Pop și Nicolai din Vizău, donația făcută de regele sf. Ștefan strămoșilor lor, Negrilă și Radomir in comitatul Vizăului[27].

---

26. Doc. din 1227, *Teutsch und Firnhaber*, Urkundenbuch I, p. 41: Andreas rex . . . quod homines de genere (lipsă) ad nostram accedens praesentiam nobis privilegium *Colomani regis* tulerunt . . . qui talis est: Colomanus (lipsă) principes fuit in Kraszon civitate Mesta, cui rex donabat civitatem Kraszon et i (lipsă) non suscepit, sed et ipse petivit ut non daret decimas, terra sua fuit planities bubalorum et mera planities. Scecos sua silva Nepocor, vestem ferens et ipse nepos Nezdino portat (lipsă) dextram apothecam portat non décimas det, non in exercitum vadat, non cum villa debitum persolvet Nerdinus. Nomina vero supradictorum hominum sunt hec: Tota filius Nerdini *Vone*, *Dine* filius Ioan, Stephan, *Volcan*, Poch, Bungi, Vich, *Mic*, quorum petitiones satisfacere volentes etc." Documentul este aproape neinteligibil, fiind foarte stricat.

27. Documentul e conținut in manuscriptul biblioticei museului din Pesta, No. 274 intitulat *Simonchich* Noctium Marmatiarum vigiliae, la p. 19. Reproducem locul extras din el de Dl *Hasdeu* in istoria critică a Rominilor p. 123, nota 17: „Hujus Urkund filii Negrila et Radomer dicuntur esse progenitores familiae Tomay-aga, *nobiles Valachi* in Borsa. In cuius probam *authenticam* adducimus *protocolarem* comitatus Marmaros extractum qui sic est: Familiae Tomay-aga successores producunt anno 1733 coram legiti-

In sfîrșit mai citãm încă un document din 1437, pe care'l vom analiza mai pe larg la expunerea relațiilor lui Mihai Viteazul cu Romînii Ardealului, in care țaranii romîni și unguri revoltați cer să li se inapoiască libertățile pe care le aveau concedate de regele Sf. Stefan [28]. Toate aceste documente dovedesc însă că Ungurii au aflat pe Romîni ca locuitori ai țărilor transcarpatine la venirea lor in ele.

Al patrulea ducat, și acesta tot vasal al Bulgarilor, este arătat că existînd încă neatîrnat pe timpul lui Stefan I cel Sfînt, care îl supune autorității statului maghiar. Acesta este ducatul lui *Kean* ducele Bulgarilor și a Slavilor, care ar ocupa o regiune intărită de natură, in care sfîntul Stefan pune pe un moș al seu numit Zoltan ca duce in locul lui Kean. Regiunea in care se intindea acest ducat trebue căutată in sudul și răsăritul Transilvaniei, căci mai intăi această parte poate fi privită ca cea mai intărită de natură, apoi mijlocul și nordul Transilvaniei erau ocupate de ducatul românesc, incît nici că remîne alt loc pentru ducatul lui Kean decît sudul acestei țări. S'ar putea admite că el să se fi intins in Muntenia

---

mario comitatus pro nobilitatis recognitione Kenderes de Malomvitze comitis comitatus ejusdem, anno 1445, in qua Petrus, Mandra, Dan, Kosta, Sandrinus, Nicolnus de Pop et Nicolaus de Vizo specificantur, quod *ipsorum primas parentibus Negrul et Radomer vocatis collatio adhuc a St. Stephano facta sit*, pro fidelibus servitiis in Kenezatu de Vizo." Documentul vorbește anume de nobili valachi și apoi numele de *Mindru*, *Costea*, forma romînă prescurtată din Constantin, *Sandrin* prescurtare din Alexandru. cu sufixul românesc *in*, *Negruță*, diminutiv din negru cu sufixul rom. *uță*, intăresc această indicare. *Smkai*, II, p. 30, cunoaște și el acest document din colecția lui Cornides. Reproducerea documentului de doue colecții deosebite, a lui Simonchich și a lui Cornides, intăresc autenticitatea lui.

28. *Fejer*. X, 7, p. 893: „universitatis regnicolarum Hungarorum et Valachorum, pro reacqirendis et reobtinendis pristinis libertatibus, per sanctos reges cunctis huius regni Hungarorum incolis datis et concessis . . . *quod litterus Sancti Stephani regis* aut succesorum ejusdem, in quibus libertates et statuta habebantur, ab imperiali majestate possent impetrare, censum annalem solvere, munera dare et servitia exhibere hoc modo teneantur."

400

Ce știa pomenirea contemporanei
Vlahiei de la nordul Dunării ați
constituit că Vicetas domnește
[illegible] în timpul lui Petru
și Asan [illegible] regatul Asăneștilor-
Bulgarilor (1185-1197), „Cumanii
care locuiau la nordul Dunării
au fost învățați de la Vlahi (care de acei
dați de demult) o rânduială
neobișnuită mai înainte, care
din mână în mână de la strămoșii
lor copii în copii s-a păstrat
nemutată", iar în alt loc, Vlahii
despre care Scaliți (Cumanii),
au o veche de Vlahi (de la nordul
Dunării) Vlahii Dunăreni
au fost [illegible] 28 Ian
și nu au [illegible]

28 bis Aceleași lucruri știe Vincentiu despre
de D. C. Erbiceanu în Revista pentru
Istorie, Arheologie și Filologie
Iași, an. II, fasc. XXIV (1901), p. 25.

2

Un document care reportează cuceririle Asăneștilor
la 1210 este actul de Regestul Papei de la
1250 care amintește despre ajutorul dat de
tatăl lui Petru al II-lea Asăneștilor [illegible] Ioniță
[illegible] lui [illegible] Vorile Asan
împăratul Româno-bulgar care în mai multe
luări de cuvânt [illegible] Românul și Bulgar
spații contra necredincioșilor până în Adrianopol
ajutați prin ordinul lui Ioachim care
întovărășește pe Papă, Românii, deși cu
Bulgarii: Papa știe acest petrecut
și anul 1210 până la acesta [illegible]
unii Românilor 28 bis

28 bis Anuarul Ungurean Századok 1912 Fascicula
IV apr. 15 aprilie, p. 252 Articolul Dlui Ilie
Răsoiu / Cea dintâi capitulație a secuilor
din anul din 1210 / anul documentului
și anume în Diplomatarium [illegible] din 1250 de la Bela
al IV-lea: „a cum descem Dunărea / Vorile
Asan și am luat cu pace toată partea noastră / [illegible]
contra infidelilor regis Vulcano cu arcași
ciliari pedicis implorasset, noi prin Ioa-
chimus comitem Scibiniensem am-
chiați mai întâi pe saxonibus, olachis, Siculis
Pizenegis, în subsidium [illegible]
sol, cum [illegible] / voliță
comunicat de D. prof. Ioan Nistor) — Alte
documente pomenitoare de Românii [illegible]
vezi [illegible] în Cop. Hasdeu Românii
și Ungurii

fiind apărat astfeliu prin puternicul lanţ al Carpaţilor, dacă *Thurocz* nu ar fi adăugit că «Zoltan au moştenit acele părţi transilvane, de unde apoi se trage numele obicinuit al ţărei de Erdely Zoltan», adecă Ardealul. Tradiţia asupra acestei lupte a lui sfîntul Ştefan cu ducele Kean este cu atita mai de crezut, cu cît fusese păstrată de preoţii de la biserica sfintei Fecioare din Alba Iulia, căreia Ştefan dăruise cele mai multe din preţioasele tesaure dobîndite de la Kean, şi a cărei preoţi erau deci ţinuţi să pomenească pe rege şi să amintească faptele sale[29].

Un al cincilea ducat pomenit de izvoarele ungureşti, şi mai ales de Anonimus ca aflîndu-se in Panonia, pe timpul venirei Ungurilor, este acel al lui *Salanus*, a cărui existenţă este însă supusă indoelei. El însă nu interesază deadreptul istoria Rominilor, intru cît se afla in afară de regiunea locuită de ei[30].

Cercetarea stărei Transilvaniei la venirea Ungurilor arată că Rominii in această ţară se aflau constituiţi in mici state, sub niste voevozi vasali impărăţiei bulgare, ceea ce corespunde in toemai cu rezultatele dobîndite in capitulele anterioare. Am vĕzut anume că Romînii nu se desţărase nici odată din Dacia, că peste ei au venit Slavonii, care trăiau incă la venirea Ungurilor, alăturea cu ei, in ţările transcarpatine, nefiind incă desăvîrşit procesul de absorbţiune din partea

29. *Thurocz*, II, c. XXX: „Post haec autem movit exercitum super *Kean ducem Bulgarorum et Slavorum*, quae gentes loca naturali situ munitissima inhabitant. Et locavit ibi unum proavum suum nomine Zoltan, qui postea hereditavit illas partes Transilvanas et ideo vulgariter dici solet Erdely Zoltan. Ex hac itaque gaza multiplici, Sanctum Rex Stephanus plurimum locupletatus, Albensem Basilicam quam ipse fundaverat aureis altaribus ditavit". Comp. *Chron. Budense* p. 66. şi *Simon Keza* p. 103: „post haec cum Kean *Bulgarorum duce et Sclavorum* praeliatus est, quo devicto de ipsius thesauro beati Virginis ecclesiam de Alba ditare non omisit".

30. Vezi asupra argumentelor care vin in favoarea existenţei acestui ducat. *Onciul*, in critica Teoriei lui Rösler, in Convorbiri literare, XIX, 1885, p. 263.

elementului românesc, care-i înghiți mai tîrziu cu totul, și că ambele aceste popoare începură, de la decăderea stăpînirei avare în Panonia, și înlocuirea ei cu acea bulgară asupra Daciei, a se coborî de la munte la cîmpie, apucîndu-se de o viață așezată și de lucrarea pămîntului, ceea ce trebuia să aibă de neapărată urmare închegarea vieței de stat. Constituirea efectivă a Românilor și Slavilor în niște state sub suzeranitatea bulgărească, s'au adeverit și din studiul izvoarelor ungurești. Astfel am dobîndit, din combinarea tuturor fîntînelor istorice cercetate, un tot armonic precum trebue în tot d'auna se fie adevărul.

Indien

Mugiorn 464
Mummomt 466
Glad — 466, 468
Gelu — 466, 470
Dear — 466, 480
Dikov 467
Aktum 469
Romanische pastorii 472
Nestor 473
Erdely Zoltan) 481
ardealul)

Spinal
voice — p 465
bir — —
vocod 465

Peste aceste țări transcarpatine, în care începuse a se închega niște rudimente de viață organizată, vine puțin timp după ivirea zorilor ei, cucerirea maghiară.

Ungurii sunt un popor de rasă mongolă, din ramura finică a acestui trunchiu, de care se țin Finii propriu ziși, Ostiacii și Wogulii, și deci înrudiți cu ramura turcă a aceleiași rase [1].

După ce Ungurii se desfac de trunchiul finic din care se trag, ei locuesc cît va timp în Rusia de astăzi, prin guvernamentul Orenburg, în regiunea numită pe atunci *Ungaria mare* [2]. Abatele Regino din Prüm, trăitor în veacul al X-le, care văzuse el însuș pe Unguri în incursiunile lor în Germania, descrie astfel pe aceasta a 3-a ediție a poporelor hunice: «Ungurii rătăcesc în pustietățile Panoniilor și a le Avarilor și își caută hrana zilnică din vînat și păscuit. Ei luptă mai ales cu săgeți, pe care știu să le arunce cu o mare ghibăcie, din arcurile lor de lemn. Nu se pricep a se lupta în o ordine de bătae sau a asedia cetăți: adesc ori se prefac a fugi, pentru a înșela pe dușman. Ei nu țin însă mult timp la luptă; de altfelin ar fi neînvinși, dacă stăruința lor în bătălie ar fi deopotrivă cu furia primei lor ciocniri. Se hrănesc aproape în chipul fiarelor sălbatice, cu

1. *Hunfalvy*, Etnographie Ungarns. Budapest 1877, p. 146. Comp. *Elisée Reclus*, Nouvelle géographie universelle, Paris, III p. 332 și p. 675.

2. Voyage de *Rubruquis* c. 23. apud *Gebhardi*, Geschichte des Reiches Ungarn, Pesth, 1802, p. 320.

carne crudă și cu sînge. Inima dușmanilor morți o tac in bucăți și o inghit in chip de doctorie. Ei nu știu ce este mila și cu atît mai puțin cunosc simțiminte motivate prin frica de Dumnezeu sau datoria către rudenii» [3].

Acest cumplit neam de oameni, care ajungeau pe strămoșii lor, Hunii, în selbătăcie, strămutîndu-se din Ungaria mare, se opresc pentru cît-va timp, pe la 830, in regiunea numită *Ateluzu*, intre Nipru și Carpații moldovenești, unde aleg de rege al lor pe *Arpad*, șeful intăiei lor dinastii. Ei se pun in legături cu impăratul bizantin Leo, contra lui Simion impăratul Bulgarilor, pradă și devastează cumplit țara acestuia. După aceea ducîndu-se partea validă a Ungurilor in o expediție către Germania, Bulgarii se aliază cu un alt neam de barbari mongoli, *Pecenegii*, și pustiesc cumplit locuințele Ungurilor din Ateluzu. Parte din cei rămași a casă caută atunci un adăpost in munții de la granița Moldovei, in colțul sudic răsăritean al Carpaților. Din acești Unguri, refugiți aice, se trage poporul *Secuilor*, neam deosebit de Unguri, ce impoporează prin excepție munții, pe cînd de altmintrelea această rasă au ocupat pretutindene locurile plane.

Pentru această origine a Secuilor vorbesc mai multe imprejurări:

1. Aceea tocmai că ei sunt singurii Unguri care locuesc in munte, fapt explicabil numai pentru un popor fugit inaintea unor năvăliri, și nu la unul năvălitor.

2. Imprejurarea că Secuii vorbesc tot limba maghiară, de și ceva mai arhaizătoare decît Ungurii pro-

3. *Chronicon Reginonis* ad, a. 889 in *Pertz*, Monumenta Germaniae historica.

La aceasta descriere bibeu adaos cuvintele lui Ricardo în cronica raportată și mai sus[1] ~~(p. 472 nota 14)~~ că „Unguri trăiesc pârele salbatice, necultivând pământul, mâncând carne de cal, de lup și de alte animale de acest fel și bând lapte și sânge de cal”; precum și spusele episcopului de Freising: „(Unguri sunt) oamenii urâți, cu ochii scufundați, mărunți la statură, barbari și salbateci în năravuri și în limbă, ca se nu pot acest neamțu omenesc”[2]

La aceasta adaugă Ricardo despre viața Ungurilor din Ungaria mare Cuiș (Pavius Etyl) (Volga) mai sus p. 472 nota 14: „sicut bestie vivunt, terras non colunt, carnes equinas, lupinas et huiusmodi comedunt; lac equinum et sanguinem bibunt”

+ Hispanii Tarii Oltului,

1 P. 472, nota 14.

2 Loc citat de canonicul Bunea în discursul cau de recepțiunea în Acad. Rom. p. cu moartea l'e impedeus a. e. Tirso 1900, p. 4.

prii. Aceasta se explică dacă luăm în considerație că Secuii se despărțiră de Maghiari cu vr'o 60 de ani înainte de așazarea acestora în Panonia, și că o ramură de popor ce se desparte din massa lui, ce se desvoltă, mai departe, rămîne tot deauna în limbă cu particularități mai arhaice [4].

Ungurii întorcîndu-se din expediția lor, și găsind locuințele lor din Ateluzu pustiete, adună rămășițele poporului lor, și trecînd pe lîngă Kiev, pleacă către apusul Europei. Fiind că foasta lor țară, Ateluzu, fusese ocupată de către Pecenegi, apoi ei trebuiră să apuce către Panonia, pe la nordul Carpaților. Ei cunoșteau această țară din prădăciunile lor anterioare și tot deauna o vizitase, apucînd drumul prin Galiția, ceea ce făcură și acuma. Că aceasta fu calea urmată de ei, se adevereşte apoi și din izvoarele maghiare, care concordă spre puternica lor întărire, cu spusele cronicarului rus Nestor [5].

Prin urmare Ungurii nu trecură prin Valahia și pasul Turnului-roș sau Porțile de fer, pentru a pătrunde în Panonia, și nu ocupară deci întâi Transilvania [6], ci după cum am arătat cuceriră centrul Daciei traiane, cît-va timp după așăzarea lor în Panonia, unde intrară pe la nord [7].

---

4. Dl *Hunfalvy*, presupune că Secuii fură așezați anume în acea parte a Transilvaniei, spre apărarea țărei. (Ethnographie Ungarns, p. 201). *Simon Keza* (Ed. Endlicher, p. 170) spune că Secuii ar fi rămășiți a le Hunilor: „isti Zaculi Hunnorum sunt residui". Identitatea aproape deplină a limbei maghiare cu acea a Secuilor, exclude această ipoteză, căci limba Hunilor, mai veche cu 500 de ani, trebuia să difereasă mai mult de limba actuală a Ungurilor, de cum se deosebește limba Secuilor. +

5. *Anonymus* c. VIII, *Simon Keza*, p. 102. *Chronicon Budense* p. 36. Comp. locul din Nestor raportat mai sus p. 474.

6. Cum susține *Rösler*, Romänische Studien, p. 198, pentru a dovedi că țările prin care trecură Ungurii erau nelocuite.

7. Această este părerea și a vestitului istoriograf și colecționator ungur comitele *Ioseph Kemeny*. Într'un articol publicat în *Kurz*, Magazin I, 1844, el spune la p. 235: „Obwohl Sibenbürgen schon früher durch die Maghiaren theilweise erroliert wurde, so war es bis zur Regierung des Fürsten Gyula

+ Acesta origine a lui Secuilor și Ioan Țuțeanu, Istoria Secuilor [illegible] vol. II, Tom XVII

Este de luat aminte apoi, că Ungurii nu prea repurtară isbînzi strălucite la primul lor atac în contra popoarelor țărilor de la Dunărea și mai ales a le celor carpartine. Astfel în contra ducatului lui Menumorut, ei fac doue expediții, din care în cea d'întâiu cuceresc numai pustietatea Nyr, așezată la nordul ducatului. Menumorut se retrage în muntele Igfon, și se împotrivește încă cu destulă putere, pentru a sili pe Unguri să încheie cu el un tratat, prin care *ducele bulgar este lăsat în principatul seu*, cu îndatorirea de a da pe fata lui în căsătorie fiului lui Arpad. La moartea lui Menumorut, ne remănînd nici un moștenitor de sex bărbătesc, prin aceasta se întîmplă de trecu ducatul la fiica lui și deci la soțul ei, Zulta [8].

Tot așa de puțin cu efect fu și atacul îndreptat de Unguri contra ducelui Glad, de care ce, de iar el se supune Ungurilor, nu este scos din domnie, și urmașii lui se găsesc încă pe timpul lui sf. Stefan ca duci ai acelei țări. Întîlnim anume pe acel Ahtum care nevoind chiar să mai recunoască supremația regelui maghiar, este bătut de sf. Stefan și înlocuit cu un nepot al regelui, numit Sunad [9].

Asupra cuceririi Transilvaniei, observăm de asemene că versiunea păstrată de Anonimus nu o arată

---

von dem ungarischem Mutterlande doch noch immer getrennt, und die gänzliche Einverleibung mit Ungarn geschah erst nach der Besiegung des Fürsten Gyula".

8. *Anonimus*, c. LI: „dux vero Arpad inito consilio suorum nobilium, mandata Menumorut dilexit et laudavit peticionem Menumorut differe noluit et filiam suam in uxorem Zulte accepit cum regno sibi promisso et missis legatis mandavit ut celebratis nuptiis filiam Menumorut filio suo Zulte in uxorem acciperent et Duci Menumorut darent Bihor castrum." c. LII: „Menumorut post illam causam in secundo anno *sine filio mortuus est*, et terram eius totaliter Zulte genero suo dimisit in pace".

9. *Anonimus*, c. XI: „terram vero que est a fluvio Morus usque ad castrum Ursela preoccupavisset quidam dux Glad, ex cuius progenie Ohtum fuit natus, quem postea longo post tempore sancti regis Stephani. Sunad filius Doboca nepos regis, in castro suo interfecit."

+ Decatul lui Kean este scrisă de către Sf. Ștefan și a ridicat Transilvania românii cum mult timp malarul de Ungaria.

+ În chobștie cucerirea țărilor românii carpatine începe mai cu hotărâre sub Sf. Ștefan și a Tragoncep parte la 1200 când Ungaria inclusă aceasta cucerire prin ocupare Țării Bârsei. + 10 bri

10 bri Vezi un regulament al imunitărei Ungaria cumpre Romanilor făcut de D. Augustin Bunea în discursul de neptunie și academie (1900 p. 3) pe care revoltea lui l'a împiedicat ~~[illegible]~~ l'a [illegible] regulament al făcut despre istoria [illegible].

(Bunea (l. c. p. 484) p. 3.

ca o izbindă deplină, de oare ce după moartea lui Gelu, Tuhutum capul Ungur căruia Anonimus îi atribue supunerea ducatutui românesc, este ales de poporația țărei ca domn in locul lui Gelu. Urmașii acestui cap țin Transilvania până pe timpul lui Ștefan, cind ducele Gyula, strănepotul lui Tuhutum, căutînd a se face tot așa de neatîrnat ca și Ahtum, provoacă pe regele maghiar a'l bate și supune. Prin urmare dinastia romînă fusese inlocuită cu una maghiară, iară in celelalte rămăsese tot principatul românesc de mai inainte [10]. ~~Sudul Transilvaniei rămîne~~ insă ~~cu totul liber de stăpînirea maghiară până pe timpul lui sf. Ștefan, care supune ducatul lui Keán.~~

Năvălirea Maghiarilor asupra țărilor transcarpatine are deci cu totul alt caracter decît acele ale popoarelor barbare de mai inainte. Mai intăi poporul băștinaș din țările de peste munți, Romînii și Slavonii fiind organizați in niște state sub influența și suzeranitatea bulgară, ei puteau opune o nu slabă impotrivire, pe care o și incercară, până la un punt cu succes, față cu oardele maghiare. Aceste nu se putură revărsa neoprite, și pune toată țara sub foc și sub sînge. Ele trebuiră să lupte cu oștiri impotrivitoare, iar nu numai să urmărească in goană niște fugari inspăimîntați.

Năvălirea Ungurilor este mai mult o *cucerire* a țărilor locuite de Romini și Slavoni, și aceasta incă nedeplină. Nu venise deci Ungurii ca Goții, Hunii sau Avarii, ca un orcan ingrozitor de popoare prădalnice, ce prefăceau in pulbere și cenușă tot ce le eșia inainte, ci ca niște dușmani, cu care cei atacați se

10. *Anonimus* c. XXIII: „milites Tuhutum ducem Geloum iuxta fluvium Copus interfecerunt; tunc habitatores terre videntes mortem domini sui, sua propria voluntate dexteram dantes dominum sibi elegerunt Tuhutum; a die illo terram illam obtinuit pacifice et feliciter sed posteritas eius usque ad tempora sancti regis Stephani obtinuit."

luptară, și cu toate că supuse, pastrară însă drepturi față cu noii lor stăpîni. Eată cum se esplică de popoarele de peste Carpați, care apucase acuma să se coboare din adăposturile munților, nu avură nevoie a se retrage și maintea năvălirei maghiare inapoi in cetățile lor firești, ci se supuseră cu incetul stăpînirei lor, care și dînșii incepură in curînd, intrînd in curentul civilizației, a imbrățoșa viața așazată și organizată a popoarelor peste care căzuse.

Din această imprejurare se explică însă un fapt capital din istoria Romînilor: aşerbirea și robia cea nemai pomenită in care căzură Romînii față cu Ungurii. Înșelați prin respectarea de la inceput, a drepturilor lor, ei rămaseră pe loc, și fură apoi cu incetul reduși in selăvia cea mai degrădătoare, prin o necontenită usurpare a drepturilor lor de către cuceritorii țării. Dacă Ungurii ar fi năvălit țările carpatine ca și celelalte popoare barbare, Romînii și Slavonii, ar fi nimerit indărăt calea munților, pe care nu de mult o coborise, și Ungurii ar fi devenit stăpînii țărilor goale, nu și ai popoarelor de peste Carpați.

Expunerea caracterului cuceririi maghiare după Anonimus notar, găsește o intărire in faptul că chiar pe timpul lui sf. Ștefan, o sută de ani după intrarea Ungurilor in Panonia, principatele supuse de năvălitori la sosirea lor, păstrau incă jumătatea de neatîrnare, in care îi lăsase cucerirea. De aceea vedem pe sf. Ștefan că este nevoit să lupte contra lui Ahtum, Gyula și Kean, fără a vorbi de țările așăzate din colo de Tisa, și care trebuiră de asemene mănținute cu puterea in stăpînirea Ungurilor. Semi-neatîrnarea părților de din coace de Tisa, care interesază istoria Romînilor, se mănține in tot decursul istoriei ungurești, și adevereşte astfel spusele anonimului notar. Astfel pe la 1298 intîlnim pe voevodul *Lorandus* care rîpind sub ocîrmuirea lui toată regi-

unea dintre Tisa și Transilvania, și făcîndu-se aproape cu totul neatîrnat de regele Andreiu III, acesta este nevoit a duce contra lui o puternică armată [11]. Un alt voevod și palatin, *Dausa*, are in ocirmuirea lui cele 5 comitate de din coace de Tisa: Bihar, Solnok, Satu-mare, Zonuk și Crasna, pe care le conduce cu ajutorul unei adunări sau diete a numitelor comitate, prin urmare ca niște regiuni nu pe deplin incorporate in regatul ungurese [12]. In Transilvania intîlnim, tot pe timpul lui Andrei III pe voevodul *Ladislau*, care la stîngerea dinastiei arpadiane, refuză a recunoaște pe Carol de Anjou, noul rege al Ungariei, pănă cînd papa nu aruncă asupra țărei sale interdictul eclesiastic [13]. Tot pe atunci intîlnim in comitatele Maramureșului și al Ugocei pe voevodul *Nicolae* [14], și mai tîrziu aflăm in aceeași parte de loc alți voevozi romîni, care se revoltă in contra coroanei ungurești. Insă despre aceștia mai tîrziu. De o cam dată am vrut să arătăm numai cum caracterul cel slab al cucerirei ungurești, se reflectă in urmă in organizarea

11. *Koracliich*, Supl. I, p. 102, 1298: „Lorandus vero occupato Scepusiensi castro, totam inde usque Transilvaniae limites regionem sub suam redegerat potestatem". Comp. *Fejer* VI, 2 p. 26, 1296; „Praeterea quum contra Rorandum Voyvodum et fratres suos, filios Thomae, cum nostrae militiae multitudine armatorum processimus".

12. *Fejer*, VIII. 2. p. 98. 1317: „Magister *Dausa* comes de Bihor et de Zoboleh ac in comitatibus de Zathmar, de Zonuk. de Krazna vice suae personae iudex specialis deputatus". *Idem*, VIII. 2 p. 52, 1317: „per litteras Magistri *Dausa* in congregacione quinque provinciarum per ipsum". Alte locuri vezi reproduse in *Pic*, der nationale Kampf gegen das ungarische Staatsrecht. Leipzig, 1882, p. 101, nota 26

13. *Fejer*, VII. 3, p. 70, 1309: „Contra saepedictum Ladislaum tanquam contra Haereticorum fautorem et inimicum fidei procedendum et totam terram sibi subiectam et adhaerentium faventium, obdientium vel dantium sibi quoque modo auxilium, consilium vel favorem ultra sylvas et citra sylvas, eclesiastico supponimus interdicto" Ladislau este pomenit pentru prima oară ca voevod al Transilvaniei in 1288 (*Fejer*, V, 3, p. 434).

14. *Fejer*, VIII. 1 p. 147, 1303: „Capitulum eclesie Albensis Transilvaniae nobili viro et honesto *Nicolao Voevodae*, filio magnifici Mauritii, comite de Ugocsa et Marmarusia".

provinciilor alipite pe lîngă coroana maghiară, ceea ce poate tot odată fi invocat ca o puternică dovadă a adevărului raporturilor lui Anonimus. Tot în sprijinul autonomiei indestul de deplină a părților de din coace de Tisa, se mai poate aduce batereа monezei separat pentru aceste țări, cu o monetărie în Cluș pentru cele 5 comitate, și alta în Sibiu pentru Transilvania proprie. In sfîrșit linia Tisei forma chiar și o granită vamală, rămășiță a vechiului timp, cînd Ahtum percepea vamă de la sărurile regești ce treceau peste Tisa în Ungaria proprie [15].

15. *Pic*, Ueber nationale Kampf p. 172-187 Comp. mai sus p. 469.

Indie

Tan Rissi 452
Tara Deuila –
Tan Valahila –
Bissini 453
Vydh d Bord –
Bruel hist lin Stoca –
Thel hist lin Leon 454
Lyrtwig 503

Special

Boerones 456
Voevoji 455
Kneji –
castrenses
populi castrenses } 510
militia castra
iobagiones castrenses 510

colți unde și unde, la primirea stăpînirei unui [illegible] întăritor.

Am cercetat elementul care a dat forma [illegible] tivă poporului românesc de peste Carpați. [illegible] tăm pe acele ce au pregătit adăposturile [illegible] parte din acest popor le căută din coace [illegible] de ei.

II

PECENEGHII, CUMANII ŞI TATARII

1. PECENEGHII ŞI CUMANII

Pecenegii sau *Pacinaţii* sunt iarăşi un popor de rasă mongolă, care după ce aliindu-se cu Bulgarii atacă pe Unguri în Atelzuzu, şi-i fac să părăsască această regiune, se întocmesc ei în locul Ungurilor aice şi se lăţesc apoi în spre sud, peste cîmpia munteană. Constantin Porfirogenitul descrie într'un chip foarte lămurit migraţiunile Pecenegilor. El spune despre ei că «ridicînd armele contra Cazarilor, au fost învinşi şi siliţi a-şi părăsi ţara şi a se trage în regiunea locuită de Turci (Unguri). Făcîndu-se o luptă între Turci şi Pecenegi, numiţi pe atunci Cancar, armata Turcilor a fost învinsă şi s'au despărţit în două părţi: una din ele au apucat către orient, spre Persia; cealaltă îndreptîndu-se către occident, spre locul numit Atelzuzu, s'au aşezat aice. După cîţi-va ani Pacinaţii, năvălind peste Turci, i-au fugărit împreună cu principele lor Arpad. Turcii bătuţi, fugind şi căutîndu-şi locuri de aşezare, veniră la marea Mo-

India

ravic, alungară pe locuitori și se așezară aice, care țară o țin ei până în zilele de astăzi [1]. (952). Porfirogenitul sfătuește apoi pe fiul seu, pentru care el scrie cartea lui, ca să trăiască în pace cu Pecenegii, ce ocupase Muntenia pe timpul lui; căci altfelîu ei ar putea periclita stăpînirea Bizanțului asupra Chersonezului; apoi ei fiind puternici, ar putea impedeca incursiunile Ungurilor și a le Rușilor în impărăția bizantină [2].

Pecenegii erau impărțiți în opt triburi, din care patru locuiau, pe timpul impăratului scriitor, din colo de Nipru, iar patru din coace de acest fluviu, dintre care tribul *Giazicopon* era cel mai apropriat de Bulgaria, prin urmare locuia prin cîmpia muntreană, iar alt trib Gyula era cel mai apropriat de Turcia sau Ungaria, ocupa deci banatul Olteniei [3]. De pe atunci se constată că exista în țara Pacinaților, dinspre marea Neagră, *Cetatea Albă*, pe care Porfirogenitul o numește *Aspron*, fiind că, zice el, ar fi fost zidită din stîncă albie. Nu este de admis că această cetate să fi fost ridicată de Pecenegi, care erau un popor nomad, ci după numele ei, era fără îndoială o veche colonie grecească, numită în vechime *Tyra*, și de la care s'a păstrat o piatră ce conține o inscripțiune, redactată parte în limba latină, parte în cea grecească [4].

Neamul Pecenegilor este astfelîu descris de alt autor bizantin, *Cedrenus*: «Ginta Pacinaților este scitică, din acei Sciți ce se numesc regești, este mare și numeroasă și nici o altă semințe scitică nu este în stare

1. *Const. Porphyrog.*, de adm. imperii, c. 38.
2. *Idem*, c. 1, 2.
3. *Idem*, c. 38 (ed. Bonn. p. 166): „τὸ θέμα Γιαζίκοπον πλησιάζει τῇ Βουλγαρίᾳ, τὸ δὲ θέμα τοῦ κάτω Γύλα πλησιάζει τῇ Τουρκίᾳ."
4. Vezi reproducerea ei în *Hasdeu*, Arhiva istorică a României, I, 1, p. 41. Inscripția e din anul 201 d. Hr. Și geograful arab *Al-Edrisi* (1099-1154) pomenește Cetatea-albă sub numele de *Armoncastros*.

a i se impotrivi. Se imparte in 13 triburi, care in deobşte poartă numele de Pacinaţi; locuesc dincolo de Istru, in *locurile plane*, de la fluviul Boristene (Nistru) pănă la Panonia, rătăcind neaşezaţi şi locuind de a pururea in corturi»[5]. De şi Cedrenus spune că Peceneghii ar fi Sciţi, ba chiar incă regeşti, aceasta nu provine decît din obiceiul scriitorilor bizantini, de a arhaiza numele popoarelor. Am vĕzut mai sus că Sciţii erau niste popoare de rasă arică[6], pe cînd Peceneghii sunt inviderat Mongoli. Astfeliu Ana Comnena ne spune că Pacinaţii şi Cumanii vorbeau aceeaşi limbă, şi din un vocabular de cuvinte cumanice din 1303, păstrat pănă astăzi, se vede că limba Cumanilor sămăna foarte apropiat cu limba turcească. Turcii insă sunt o ramură de Mongoli, inrudiţi cu Finii şi cu Ungurii[7].

Limita dată locuinţei Peceneghilor din spre apus, anume Panonia, trebue inţeleasă in Oltenia, la Porţile de fer, căci ei nu ocupase Transilvania, in care trec numai atunci, pentru a căuta adăpostire, cînd este nimicit poporul lor decătră Bizantini.

De pe la 970 Pacinaţii incep incursiunile lor in impărăţia bizantină, mai intăi in unire cu Rusii şi apoi singuri. In acest timp un duce al Peceneghilor, *Kegenes*, se rescoală contra Chaganului celui mare, *Tirachus*, este bătut de acesta şi fuge intr'o insulă a Dunărei, de unde trece in impărăţia bizantină şi botezîndu-se, ajută impăratului Zimisces contra lui Tirachus. Acesta, supărat pentru adăpostul oferit de

---

5. *Cedrenus*. ed. Bonn, II, p. 581.
6. Mai sus, p. 48.
7. *Anna Comnena*, VIII. 5. (Bonn. I. p. 404): „Σκύθας (Peceneghii) τοῖς Κομάνοις ὁμογλώττους". *Klaproth*, vocabulaire latin, persan et coman de la bibliothèque de Petrarcha, in Mémoires relatifs à l'Asie, Paris. III, p. 113-256. Vezi o comparaţie intre limba cumană, acea turcă şi acea maghiară in *Köster*, Romänische Studien, p. 352—356.

Bizantini lui Kegenes, trece Dunărea cu 80,000 de oameni, insă e bătut, prins și primește creștinismul.

Pe la 1013 ne spune *Ana Comnena* că «*Tselgu* ducele miliției scitice, trecînd strimtorile munților, care stau deasupra Dunărei, cu o armată amestecată din deosebite neamuri, de aproape 80,000 de oameni, parte de Sarmați și de Sciți, parte și de Daci (Unguri), căci și din această ginte nu puțini erau sub conducerea lui Solomon, atacă cetatea Chariopolis»[8]. Din această indicare s'ar părea că Pacinații ar fi eșit din Transilvania, de oare ce armata aliată este arătată ca trecînd strimtorile munților, care vineau deasupra Dunărei, adecă vre unul din pasurile Carpaților. Noi credem insă că scriitoarea bizantină va fi raportat la intreaga armată trecerea pasurilor Carpaților, pe care numai Ungurii trebuiau să o facă, pentru a eși din țara lor cătră Dunărea, spre a se uni cu corpul Mongolilor, cu atîta mai mult că insuși Ana Comnena arată că numărul Ungurilor, sub generalul lor Solomon, era insemnat. In acelaș an, acelaș scriitor pomenește și pe Cumani, care de acolo inainte sunt necontenit amintiți. Pecenegii insă puțin după aceea dispar din țările de la Dunăre, intre 1083-1096, fiind zdrobiți de Isaac Anghelul intr'o luptă la Lebunc, asupra rezultatului căreia, fatal pentru Pecenegi, raportează tot Ana Comnena, că o ginte nu de zeci de mii de oameni, ci intrecînd ori ce număr, a fost stîrpită pănă la nimicire, cu femei și copii»[9].

După această luptă nenorocită, mare parte din Pacinații rămași in viață, acei prinși, intră in armata bizantină. Cîte-va pîlcuri, care mai rămăsese la nordul Dunărei, se retrag in Transilvania, unde sunt de-

8. *Anna Comnena* VII, 1, (ed. Bonn, I, p. 330): „Ἦρος δὲ ἐπιφανέντος Τζέλγου ὁ Τζέλγου τὰ ὑπερκείμενα τοῦ Ἰστρου τέμπη."

9. *Anna Comnena*, VIII, 4, 5, (I, p. 400 și 406).

semnați sub numele de *Bessi*, nume redus din acel al Pacinaților prin următoarele scurtări: *Picenati*, *Piceni*, *Bisseni*, *Bessi* [10]. De la Pacinați, aceste deosebite numiri fură aplicate și la Cumani, și de aceea întîlnim în 1222 acea pădure a Bissenilor în Transilvania care aparținea acestora în comun cu Românii, și acăreia întrebuințare regele Andrei o concede Sașilor din Sibiu [11]. Încă mai dinainte Pecenegii vĕzîndu-și poziția compromisă față cu Bizantinii și poate neputînd suferi înălțarea Cumanilor în fruntea neamului lor, începuse a se ruga de regii Ungariei spre a fi primiți în statul lor. Astfeliu pe la 1021 ne spune *Chartuicius*, autorul unei vieți a sfîntului Ștefan, că 60 de familii pecenegice veniră cu toate avuțiile lor din părțile Bulgariei (Muntenia) cătră Panonia, rugîndu-se de regele Ungariei a fi primite să se așeze aice [12].

De la poporul Pecenegilor au rămas în țările române cîte-va numiri geografice, precum un pichet de graniță pe Dunărea, lîngă satul *Tufeni*, care poartă numele de *Pecineaga*. Tot astfeliu sunt numite două pîrăe care curg din Dobrogia și se varsă în Dunărea: *Now-* și *Star-Pecineaga* [13].

De la 1057 înainte se ivește pe lîngă poporul Pe-

---

10. *Katona*, Historia critica regum Hungariae I. p. 281: „eundem a Patzinacitis, dictis etiam Pacinacis et Picenis" p. 279: „Bessos item Bissenos a nostris non raro pro Cumanis et Patzinacites accipi." Nu trebue amestecați Bessii-Pecenegi cu populația de acelaș nume din muntele Hemus, popor de rasă tracică

11. Mai sus, p. 493. Document din 1224: „silva Blacorum et Bissenorum" Comp. biographus Ladislai în *Katona*. II. p. 549: „Unde Cunos seu Cumanos cum Bissenis seu Picenis aut Patzinacitis in unam gentium coaluisse iam alias ostendimus."

12. *Chartuicii episcopi*, vita S. Stephani regis. c. XVII în *Endlicher*, Monumenta arpadiana. Sangalli 1849, p. 181: „Sexaginta viri *Bessorum* . . . cum universo apparatu suo . . de partibus *Bulgariae* . . terminis Pannoniorum appropinquaverunt" Despre însemnarea Munteniei cu numele de Bulgaria vezi mai sus, p. 410.

13. *Frunzescu*, Dicționar geografic, București, 1872. s v. Cf. harta României publicată de Flemming la Glogau.

semnați sub numele de *Bessi*, nume redus din acel al Pacinaților prin următoarele scurtări: *Picenati*, *Piceni*, *Bisseni*, *Bessi* [10]. De la Pacinați, aceste deosebite numiri fură aplicate și la Cumani, și de aceea întîlnim în 1222 acea pădure a Bissenilor în Transilvania care aparținea acestora în comun cu Românii, și acăreia întrebuințare regele Andrei o concede Sașilor din Sibiu [11]. Încă mai dinainte Pecenegii văzîndu-și poziția compromisă față cu Bizantinii și poate neputînd suferi înălțarea Cumanilor în fruntea neamului lor, începuse a se ruga de regii Ungariei spre a fi primiți în statul lor. Astfeliu pe la 1021 ne spune *Charțuicius*, autorul unei vieți a sfîntului Ștefan, că 60 de familii pecenege veniră cu toate avuțiile lor din părțile Bulgariei (Muntenia) către Panonia, rugîndu-se de regele Ungariei a fi primite să se așeze aice [12].

De la poporul Pecenegilor au rămas în țările române cîte-va numiri geografice, precum un pichet de graniță pe Dunărea, lîngă satul *Tufeni*, care poartă numele de *Pecineaga*. Tot astfeliu sunt numite două pîrăe care curg din Dobrogia și se varsă în Dunărea: *Now-* și *Star-Pecineaga* [13].

De la 1057 înainte se ivește pe lîngă poporul Pe-

---

10. *Katona*, Historia critica regum Hungariae I, p. 281: „eundem a Patzinacitis, dictis etiam Pacinacis et Picenis" p. 279: „Bessos item Bissenos a nostris non raro pro Cumanis et Patzinacites accipi." Nu trebue amestecați Bessii-Pecenegi cu populația de acelaș nume din muntele Hemus, popor de rasă tracică.

11. Mai sus, p. 493. Document din 1224: „silva Blacorum et Bissenorum" Comp. biographus Ladislai in *Katona*, II. p. 549: „Unde Cunos seu Cumanos cum Bissenis seu Picenis aut Patzinacitis in unam gentium coaluisse iam alias ostendimus."

12. *Charțuicii episcopi*, vita S. Stephani regis, c. XVII in *Endlicher*, Monumenta arpadiana, Sangalli 1849, p. 181: „Sexaginta viri *Bessorum* . . . cum universo apparatu suo . . de partibus *Bulgariae* . . terminis Pannoniorum appropinquaverunt" Despre însemnarea Munteniei cu numele de Bulgaria vezi mai sus, p. 410.

13. *Frunzescu*. Dicționar geografic, București, 1872, s. v. Cf. harta României publicată de Flemming la Glogau.

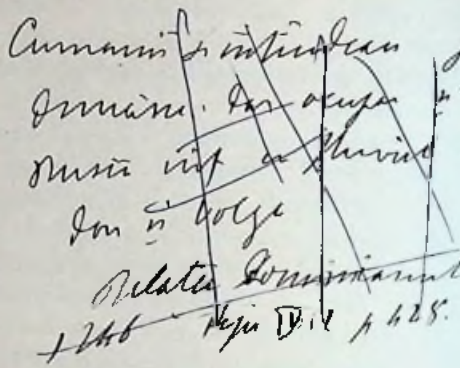

ceneghilor la nordul Dunării și acel al *Cumanilor*, care par a fi fost un trib pecineg, venit după înfrîngerile repetite suferite de dînșii de la Bizantini să ice conducerea neamului. Ei ajung cu timpul la predominire, impunînd numele lor întregului popor. Cumanii vorbiau aceeași limbă cu Pecineghii [14]. Bizantinii amestecă ambele popoare în numele arhaic de Sciți. Cumanii joacă un rol însemnat în revolta Vlaho-Bulgarilor contra împăratului de Constantinopole Isac Anghelul, precum și în tot timpul cît au ținut luptele noului stat cu împărații latini din acel oraș. Acest popor era și el nomad ca și Pecineghii. Ei nu cultivau pămîntul, ci cumpărau grînele ce le trebuiau din Chersonezul Tauric. Ei se lățiră deci, ca toate popoarele nomade, ce încearcă șesul oriental al Europei, pînă la bazele munților Carpați, cuprinzînd toată Moldova și țara Muntenească pînă din colo chiar de Olt. Pe la 1239 o armată franceză vine în ajutorul lui Baudouin de Courtenay, împăratul latin al Constantinopolei, cel atacat de Grecii din Asia, sub împăratul Batațe din Nicea. Pentru a ajunge la Constantinopole capii expediției se pun în bune relațiuni cu Cumanii din Muntenia și cu împăratul Ioan Asan al Valacho-Bulgarilor. Cronicarul Alberic, de origine din Belgia, care însă fusese călugăr la o mănăstire din Ungaria, și primise aice mai multe informațiuni de la martorii oculari ai evenementelor, ne spune că doi capitani ai armatei franceze, de sigur pentru a dobîndi și ajutor de la Cumani, în lupta lor contra Grecilor, se încuscrîră cu acei ai Cumanilor. Așa Guillaume fiul lui Geoffroy de Mery, conetabilul Romaniei și Baudouin de Haynaut luară de soții pe cîte o fată a unui cap cuman, Soronius; iar vestitul Nariot de Toucy, ce era înrudit chiar cu regele Franției

14. *Anna Comnena*, VIII, 5 (Bonn I, p. 404) Mai sus, nota 7.

Ludovic cel sfînt, luă în căsătorie pe fiica craiului Ionas, celui mai mare rege al Cumanilor. Tot acest cronicar ne mai spune că cele doue fete a le lui Soronius fusese botezate în Constantinopole, fără îndoială după ritul catolic, ce predomnia pe atunci în acest oraș, și că soția lui Nariot de Toucy, după moartea barbatului ei, deveni călugăriță [15]. Se vede deci că Cumanii trebuiau să fi părăsit mult din barbaria lor primitivă; că unii din ei își trimiteau chiar fetele la Constantinopole, unde ele se creștinizau, și că această religiune le devenise atît de iubită, încît fiica unui rege cuman se călugărește, atunci cînd o ajunge nenorocirea. Se știe apoi că Cumanii începuse a îmbrățoșa creștinismul și la nordul Dunărei. Astfeliu arhiepiscopul Robert din Strigoniu înființase pentru ei anume episcopatul Cumanilor, schimbînd în el vechea episcopie a Milcovului din sudul Moldovei.

Această căsătorie a celor trei capi franceji cu fete cumane avu însă loc în Constantinopole, de unde ce Alberic ne spune despre cele doue fete a le lui Soronius că erau creștinizate în acel oraș, și despre a treia ne dă iarăși indicațiunea că era creștină. De mai înainte însă se făcuse și alianța formală între Cumani și Franceji, prin punerea în lucrare a doue obiceiuri cumanice. Capii armatelor aliate se prinseră frați de cruce, ceea ce se îndeplini prin operațiunea următoare: atît Cumanii cît și Francejii se impunseră la braț și culeseră sîngele într'o mare cupă de argint, peste care apoi turnară vin și apă, bînd după aceea cu toții din amestec [16]. Pentru a întări și

15. *Alberici monachi trium fontium*, Chronicon, nunc primum editum a G. G. Leibnitio, Lipsiae 1698-1700 în 4°, II, p. 578 ap. *Hasdeu*, Originile Craiovei în Oltenești, Craiova, 1884, p. 60. Cf *Gibbon*, Geschicte des Abnahme und des Falls des römischen Reiches, aus dem englischen uebersetzt, Wien, 1791, XII. p. 339 și urm.

16. Obiceiul frăției de cruce s'a păstrat la Români. Vezi *Alexandri*, Poe-

† ~~Apoi~~ [intre des arătarii] Domini carnal. „Asslin" [can] spun în 1246 că „Cumanii se întindeau până la Dunăre și o ceapă și regiunea Rusiei inferioare în fluviile Nipru, Don și Wolga."

Fejer, Codex Diplomaticus Regni Hungariae IV, 1, p. 425

† Ara intra iubi în documentul de Kolomeidi anul 1608 a unor oameni din satul Berihuți (sud Brăila) pe care arătat ca margine a lui drumul lui Conceac. Acest nume este cumanic, pentru că un tot cuman are numit despre un cap al lui ~~Cono~~ amintit de cronica de Kiev 1169-70 în locul „Salbatein Cumanii". Konceac în manuel său și în oastea „Bersudiei"[17 bis]. Al doilea termen geografic de obarie cumanice este

17 bis. Hardin „Cuvânt din Batrini". I. p. 171.

mai trainic legăturile intre ei, Cumanii scoaseră un cine intre armata lor și acea franceză și-l tăiară cu săbiile in bucăți, spunînd că așa să fie tăiat acel ce va trăda credința aliatului seu [17].

E probabil că, de și această aliantă se pecetlui in Constantinopole prin căsătoriile amintite, ea fusese inchegată in valea Dunărei, unde Cumanii își aveau sălășluința. Că acest popor locuia in Muntenia și Moldova, se dovedește, afară de textele autorilor bizantini, care vor fi raportate mai jos la istoria imperiului valaho-bulgar, — și din numeroasele denumiri geografice rămase de la Cumani in gura poporului romîn. Astfeliu se află in Moldova și Muntenia vr'o 33 de numiri care amintesc numele Cumanilor, și este cunoscut din documentul de la 1247 și din bula papală din 1234 că Muntenia și Moldova purtau numele de Cumania [18]. Afară de aceste denumiri care amintesc de a dreptul numele Cumanilor, mai există in Muntenia ~~mare un alt~~ nume geografic ~~de origine cumanică~~, ~~anume~~ *Teleormanul*, numele unui riu și a districtului prin care curge. Etimologia acestui cuvînt se află numai in limba cumanică. El insamnă pădure nebună, adecă deasă, nestrăbătută, de la doue cuvinte cumanice: *teli*=nebun și *orman*=pădure. Cinamus ne spune că pe la 1152 Sciții, adecă Cumanii, irump in imperiul bizantin. Impăratul inaintînd insă asupra lor ei trec inapoi Dunărea, unde Bizantinii îi urmăresc, și inaintînd din coace de fluviu peste un loc intins, ajunseră pănă la un munte ce se numea

---

sii populare a le Romînilor, p. 13; *Hasdeu*, Oltenești, p. 79—91. El era cunoscut' încă vechilor Sciți. Vezi *Herodot*, IV, 70.

17. *Joinville*, Mémoires ou histoire et chronique de St. Louis, ed. Fr. Michel, Paris, 1859. p. 150—152.

18. Doc. din 1247: „a fluvio Olth et alpibus ultrasilvanis totam *Cumaniam*". Bulla din 1234: „In *Cumanorum* episcopatu". Vezi mai jos numerul III, Muntenia și Moldova inainte de descălecare.

Tenu-ormon, și care era către hotarele Galiției [19]. De și numele dat de Cinamus se referă la o pădure de la hotarele Galiției, și nu la regiunea ce poartă astăzi numele de Teleorman, totuși s'a putut ca el să fie dat de Cumani și la o pădure din județul cu această numire.

In Oltenia, unde trebue să se fi stabilit legăturile intre Franceji și Cumani, avem dovadă aflărei acestui popor in doue localități, una pe Olt numită astăzi *Cumanii*, iar in izvoarele mai vechi *Vadul Cumanilor* [20], care arată deci că pe aice au trecut ei pentru a intra in Muntenia mică, și alt punt numit iarăși *Cumanii* tocmai in partea opusă, pe Dunărea, in fața Vidinului, pe unde Cumanii au eșit cînd s'au dus să se unească cu Francejii, spre a cobori către Constantinopole.

Ajutorul dat insă Francejilor in 1239 fu fatal Cumanilor. Tocmai pe cînd se luptau alăturea cu aliatii lor contra Grecilor, in cotro ei trimisese partea cea mai de valoare a națiunei lor, țările ce le ocupau la nordul Dunărei sunt atăcate de cumplita năvălire tatară. Slăbiți și nepregătiți cum erau, sunt cumplit bătuți de Tătari, și parte din ei fug peste Dunărea spre frații lor ce apucaseră intr'acolo; parte insă se adăpostesc ca și Peceneghii in Transilvania. Bela IV, ne putînd face altfeliu, se hotărește a primi pe Cumani in Ungaria. Asupra acestei imprejurări ne spune *Rogerius*: «Kuthen regele Cumanilor trimise soli anumiți la regele Bela, spunînd că el de mulți ani s'ar bate cu Tatarii și obținuse de doue

---

19. *Cinnamus*, Bonn, p. 94: „*καὶ ἐπί ὄρος Τένου Ὄρμον ἦλθον, ὅπερ ἀγχοῦ τῶν Ταυροσκυθικῆς ὁρίων ἀνέχει.*" *Klaproth* l. c. p. 240. Numele nu este turcesc, căci in această limbă ar trebui să fie *Deli-Ormon* cu *d*, precum se găsesc la localitățile ocupate de Turci mai multe asemene numiri.

20. Hrisovul lui Dan Voevod din 1385 in Olteneștele D-lui *Hasdeu*, p. 54—55.

+ acest tocul numeri geografice ~~intelectuel de origine~~
de origine cumană intelectuel în regiunea sau
Muntenii (pod Braila și Teleorman)
dovedesc unii afirmați de popoarele romanesc
și în sunt muntean, cotorul cum de la munte
unde se afla mai numeroasă și cea parte în ~~[illegible]~~
Dimineața ~~[illegible]~~ elementelor geografice
numeri dat de cumani cau de Dunăre după
acel popor și dovedesc din coexistența lor
în acel popor turcesc în acelaș limb și pe
acela, teritoriu.

ori victoria asupra lor. A treia oară însă, pe cînd era nepregătit, ei deodată năvăliră în țara lui, și el neputîndu-și aduna armata, trebui să dea dos înaintea blăstămaților de Tătari, și astfeliu aceștia pustiară mare parte din țara lui. Dacă regele ar vra a'l primi și a'l ținea în libertate, el cu ai sei ar fi gata a i se supune, a intra cu toate avuțiile sale în Ungaria și a primi credința catolică [21]. Că poporul Cumanilor rămăsese nomad pînă la așăzarea lui în Ungaria, ne o arată acelaș *Rogerius* cînd spune, că întrînd regele Cumanilor cu nobilii și rusticii sei în Ungaria, avînd ei o nesfîrșită mulțime de cai, începură a mînca și a dăuna pășunele, finețele, viile și livezile Ungurilor, pe lîngă purtarea brutală a acestui popor barbar [22].

Din această cauză credem noi că nu au putut Cumanii să ridice vre un oraș în țările române, cu atît mai puțin Craiova, acărui nume este slavon și nu cel puțin cuman. Craiova este forma românească a slavicului *Kralieva* sau *Kraliova*, formă ce se regăsește ca însăși în izvoarele vechi [23], și nu însamnă altă ceva decît *a craiului*, formată precum *Bucova* din *buc*=fag, *Sadova* din sad=plîntă, *Rogova* din *rog*=corn, etc. De unde se poate scoate oare fundarea ei de către craiul *Ionas* al Cumanilor, socrul lui Nariot de Toucy [24]? Tot cu atîta dreptate susțineau *Fotino* și *Tunusli* că

21. *Rogerius*, Carmen miserabile, c. 2.

22. *Idem*, c. 3. Vezi și o scrisoare a papei Grigorie al IX-le către Arh. de Strigoniu din 1229 în *Fejer* III, 2, p. 153: „Cum autem gens praedicta (Cumanorum) *vaga et instabilis*, hactenus nusquam certas habuerunt mansiones."

23. Așa Banul Barb Basarab din 1494 este numit *jupano barbulă kralevski*. *Venelin*, Vlacho-bolgarskaia gramata, p. 134 ap. *Hasdeu*, Oltenețele p. 30.

24. Acestă părere este susținută de Dl *Hasdeu* cu multă erudiție în Originile Craiovei", apărute mai întîi în Columna lui Traian din 1876, p. 289 și urm., apoi reproduse în Oltenețele, Craiova 1884, p. 27 și urm. Toate cele spuse de Dl Hasdeu despre Craiul Ionas sunt adevărate; dar în ce legătură stă „acest mare rege al Cumanilor" cu orașul Craiova, eată ceea ce nu

Craiova fusese intemeiată de țarul Ioniță al valacho-Bulgarilor; ba cu ceva mai mult temeiu, intru cît acesta era impăratul unui popor așezat, ce putea deci să intemeieze orașe. Chiar acele localități care poartă numele Pecenegilor sau a le Cumanilor, au fost numite de *Romîni* sau de Slavonii cei romanizați mai tîrziu, după numele acestor popoare, arătînd deci coexistența lor pe pămîntul Daciei, nu insă că acele locuri ar fi fost intemeiate de niște popoare ce erau nomade.

Mai amintim in sfîrșit că un trib din Pecenegi sau Cumani se numeau *Uzi* [26], și că de la dînșii au rămas in gura Romînilor numirile riurilor *Uzul* și *Oituzul*, de la care apoi și a luat numele și pasul Oituzului.

---

reiesă din scrierea D-lui Hasdeu, și de sigur că acesta era punctul interesant in *originile Craiovei*. D-sa singur combate pe Fotino și Tunusli care deduc acest cuvînt de la *Craiul Ioan*, arătînd părerea admisă și in text că *Craiova* conține in sine cuvîntul *Craiu* nici cînd insă cuvîntul *Ioan*. Dl Hasdeu care respinge pe *Ionită* al lui Fotino ca intemeietor al Craiovei, îi substitue pe *Ionas* al Cumanilor. Pe ce temeiu oare? Nu credem că pe baza vocalei *a*: *Craiu Ionaș=Craiova*. Scrierea D-lui Hasdeu este foarte instructivă, ca tot ce era din pana d-sale; asupra originelor Craiovei nu ne dă insă nici o știință.

26. *Cedrenus*, II, p. 582: „ὃς καὶ πολλάκις ἐπιόντας τῶν Πατζινάκων τοὺς Οὔζους (γένος δὲ συννιζὰν οἱ Οὖζοι)." Amintirea Uzilor se face de Cedrenus la lupta dintre Bizantini cu Kegenes și Tirachus, așa dar pe la 970, pe timpul cînd Pecenegii erau in fruntea oardelor mongole. Pecenegii și Cumanii fiind unul și același popor, este indiferent de care din aceste două triburi se țineau Uzii.

Indice

Pecenegii 516
Tacinatii 516
Atelugu 516
Piagicopon 517
Celatea albi –
aspron –
Tyra –
Kegenes 518
Tyrachus –
Tselgu 519
Picenati 520
Piceni –
Bissen –
Bessi –
Pecenaga –
Cumanii 521
alberic cronicarul –
Soronius cap cuman –
Nariot & Poucy –
Tokomanul 523
Cumanila vadul 524
Uzi 526

+ De acea intelnim, si dupa intrarea cumanilor in Imperiu 1241, un Duce al lor numit Uzuz, Theiner, Mon. Hung. sacra I. p. 340: Uzuz et Talon principales Cumanorum pro se et universitate Cumanorum quorum consensus se habere dicebant "(se obligi la mai multe indeterminii catre biserica catolica)

2. TATARII.

Tătarii sunt cel de pe urmă neam de barbari, ce incheie pentru Europa orientală lunga perioadă a năvălirilor. Ei locuiau la inceput regiunea acea din Asia cunoscută sub numele de *Mongolia*, așezată deasupra Chinei proprii, intre Tibet, China și Siberia. Este un podiș inalt, mărginit din toate părțile de munți rîpoși și repezi pe din afară, aplecați in lăuntru și perzindu-se pe nesimțite in intinsul deșert Gobi, o țară de pășuni lipsită mai cu totul de păduri, acăreia bogăție de căpitenie sunt animalele. Oamenii ce locuesc acea intinsă regiune, cînd se intilnesc, nu se intreabă cum le merge sănătatea lor, și cum stau vitele ce le au. O asemene regiune era menită de natură chiar a impinge poporația ei la viața nomadă, și astfeliu a rămas dînsa din vremile cele mai vechi pănă in zilele noastre.

Rasa oamenilor ce locuește această parte a globului este galbănă, inrudită cu Chinejii pe de oparte, pe de alta cu Finii și Turcii, ce o mărginesc prin Siberia. Limba lor e aglutinată și civilizația le este aproape necunoscută.

Mongolii, de și n'au propriu vorbind o istorie, au determinat prin năvălirile lor o bună parte din istoria popoarelor civilizate, asemene cataclismelor pămîntului, care și dînsele au avut prin provocarea strămutărei neamurilor, urmări istorice din cele mai insemnate.

Pe la 1206 ajunge mai mare peste Tătari *Gingis Khan*, care îi impinge in afară de regiunea locuită de

ci, nu către cucerirea, ci către despoierea lumei [1]. El prădă și supune China și Asia apusană, și își întemeiază apoi reședința vastului seu imperiu, care era mențiuut in un soiu de unitate prin frica de prădăciuni, in *Karakorum*, oraș așăzat in centrul Mongoliei, și moare lăsînd pe poporul seu indulcit cu noua lui viață, care avea de principiu traiul pe socoteala și din munca altora. Fiul seu, *Batu Khan*, intreprinde o expediție asupra Europei, imensa Asia fiind aproape toată cutrierată și prădată in timpurile tatălui seu. El pătrunde prin stirbătura Uralilor către marea Caspică, pustiază Rusia, orașele Vladimir, Moscova, Kiev, ineacă apoi Polonia, și dă foc Cracoviei. De aice Tătarii se impart in doue grupe, din care unul se indreaptă mai către nord, mergînd asupra Sileziei și a Germaniei, ieu Breslau și bat la Lignitz pe Germani, insă cu pierderi așa de mari, incît nu vroese să urmeze mai departe rătăcirile lor, ci se intorc iarăși in Asia. Cealaltă ramură, sub conducerea insuși a lui Batu Khan, se repede asupra Ungariei.

Tatarii sunt descriși astfel de un martur contimpuran și chiar ocular: «Infățoșarea Tatarilor e ingrozitoare, cu mădularele scurte și trunchiurile mari, fața lată și pielea albă (?), obrajii lipsiți de peri și nările adînci, ochii mici și indepărtați unul de altul; desprețuesc hrana cu pîne, se nutresc din cărnuri atît proaspete cît și putrede, iar drept băutură amestecă lapte inghegat cu sînge de cal. Nici cea mai repede apă nu poate să-i oprească, trecînd-o in not călări pe caii lor. Se slujesc de corturi făcute din pînză sau piei» [2]. *Nicefor Gregoras*, care trăește de asemene pe

---

1. *Archidiaconus Thomas*, Historia salonitarum pontificum c. XXXVIII in *Schwandtner*, scriptores rerum hungaricarum vol. III: „non pro regnandi cupiditate, sed pro praedonum aviditate."
2. *Idem*.

timpul lor, spune despre ei că «de aceea ar fi neînvinși, fiind că nu ar mînca grău și nu ar bea vin».

Vestea despre venirea lor asupra Europei se lăți în ca cu mult timp înainte, precum se vestește furtuna prin tunetul cel surd și prin fulgerii scăpărători, ce luminează orizonul. Cînd ei sosiră, sălbatici și neînduraţi, lumea plecă capul, căci îi aștepta ca pe o boală molipsitoare, sau ca pe un nour cumplit de lăcuste, care însă nu înghiţia numai semănăturile, ci și pe semănători. Se zice că înainte de a pătrunde în negrile păduri ce acopereau Transilvania, ei ar fi consultat oracolii, spre a ști dacă să le treacă sau ba[3]. Dar ce erau să facă? Din Rusia mîncase tot, și trebuiau numai decît să meargă mai departe.

Regele Ungariei, Bela IV, trimise îndată un corp de oaste, care să întărească intrările Carpaţilor în Transilvania, și mai ales pasul din Bucovina cunoscut pe atunci sub numele de *Poarta Rusiei*[4], către care Tatarii își îndreptau oardele lor. Armata ungurească răsturnă în calea Tatarilor păduri întregi de brazi seculari; dar Tatarii trimiseră înainte 40.000 de *purtători de securi*, care să spargă drumul, și unde nu vor putea izbuti cu tăierea, să deschidă cu focul[5].

3. *Rogerius*, Miserabile Carmen, Cap. XX.

4. Această trecătoare trebue căutată peste munţii Bucovinei, pe unde și mai tîrziu, pe timpul năvălirilor lor în Transilvania, Tatarii apucau, prin văile Putnei, Bistriţei și a Dornei. (Vezi Letopiseţele ţărei Moldovei II, p. 393 și o inscripţie pusă de Mihai Racoviţă, care va fi raportată la locul cuvenit, în Vol. al V-le al acestei scrieri). Locuitorii acelor părţi arată și astăzi *drumul Tătarilor*. Izvoarele timpului spun că trecătoarea s'ar afla „inter Rusciam et Cumaniam" și că Tatarii eșiră la Bistriţa (*Rogerius*, c. XX). *Arh. Thomas*, c. XIV. spune că regele Ungariei ar fi venit spre a întîmpina năvălirea „ad montes qui sunt inter Rutheniam et Ungariam et usque ad confinia Polonorum."

Un alt document, contimpuran năvălirei, arată că Tatarii ar fi intrat pe la Rodna, adecă tot pe la Bistriţa: „anno incarnationis domini MCCXLI ipsa die resurrectionis dominice Tartari per alpes et silvas irrumpentes *Rodunum* quoddam oppidum Ungariae intraverunt." (*Pertz*, Mon. Germ historica, Scriptorum T. XXIV, p. 65).

5. *Arh. Thomas*, c. XXXVII: „Habebant 40 000 securigeros qui praecibant exercitum, silvas caedentes, vias sternantes et omnia offendicula ab ingressibus

Munții fumegau, brazii trăsneau și se risipeau in cenușă, fiarele spăriete părăsiau pădurile, și prin această prăpastie a naturei se vestea prăpastia omenească ce era să se năpustească asupra Ungariei.

Pe cînd căpiteniile armatei ungare țineau un sfat de războiu, de odată vine un alergător să le spună că Tătarii au intrat și că sunt aproape (12 Mart 1241)[6]. O panică nespusă cuprinde oștirea, care o rupe de fugă și nu se oprește decît la Pesta.

Ungurii perzînd capul, cum se intîmplă totdeauna in marile nenorociri, invinovățesc pe Cumanii, cei primiți de curînd in Ungaria, că ei ar fi chemat pe Tatari, și ucid pe regele lor *Kuten*. Această faptă nesecotită adauge pe lîngă grozăviile năvălirei, o rescoală a Cumanilor, care atunci intr'adevăr se unesc cu Tatarii și, după ce pustiesc mai multe orașe, trec in Bulgaria.

Batu Khan apucă cu grosul oardelor sale către Pesta, dînd in calea lui, toate orașele prin care trecea, pradă flacărilor, și ne cruțînd nici o viață omenească. Ungurii eșă din Pesta sub regele Bela, pentru a intimpina pe Tatari la riul *Saiul*, și se adăpostesc intr'un lagăr intărit. Acesta insă e luat de dușmani, Ungurii sunt bătuți și măcelăriți, iar Bela insuș scapă numai cu mare greutate in viață și fuge[7]. Tatarii insă nu se apucă indată de pradat, ci urmăresc sfărămăturile armatei maghiare, ucigînd tot ce le cădea in

---

removentes. Quam ob rem indagines quas rex parari fecerat tam facile transcenderunt ac si non ex ingentium abietum et quercum fuissent exstructae congeriе, sed ex laevibus essent stapulis praeparatae; ita brevi spatio contritae sunt et combustae ut nullum foret obstaculum transcendendi". Comp. c. XIV.

6. *Rogerius*, c. XXI: „duodecimo die intrante Marcio". Cf. nota 4 documentul din *Pertz*.

7. *Keza* in *Endlicher*. Mon. Arpad., p. 119: „Bela in Soio a Mongolis devincitur anno domini MCCXLI, ubi fere tota regni milicia est delata, ipse Bela coram eis ad mare fugiente." *Thuroez* II, c. LXXIV. dă acelaș an pentru luptă. Greșește deci *Rogerius* c. II. care o pune după 1242. Mai compară și *Archid. Thomas*, c. XXXVII și *Rogerius*, c. XX.

mîni. Știeau ei doară că, pentru a prada în toată libertatea, aveau nevoie de liniște. După ce pun mîna pe capitala Ungariei, găsind pecetea regească, ei plăzmuesc niște cărți în numele regelui, pe care le trimit în toate părțile, îndemnînd prin ele pe popor să nu se teamă, căci de și a perdut lupta, totuși se pregătește a lovi din nou pe Tătari; aceasta, spre a reține pe oameni de la fugă, ai găsi și prăda. Astfeliu întrunind ei șiretenia cu violența, păreau că voesc să pună un capăt existenței întregului popor, asupra căruia se năpustise.

Pe cînd Batu înainta către Pesta, alte oarde sub capi mai mici cutrierau Transilvania în toate părțile. Astfeliu *regele Cudan*, îndată ce trecu Poarta Rusiei, mergînd prin păduri timp de trei zile, veni la bogata așezare germană *Rodna*, unde erau însemnate mine de argint. Poporul li se opuse întăi, și Tatarii se prefăcură a fugi, după care, poporația crezînd că au îndepărtat pericolul, se puse pe băut, «după cum o cerea furia Teutonilor.» Cînd însă petreceau mai bine, Tatarii se întorc în cetate, și fac în popor un măcel îngrozitor. După ce pustiesc Rodna și Bistrița, se coboară prin valea Oltului către Brașov, bătînd pe Sașii de aice în trei întîlniri, și trimit pe un capitan al lor *Bugek*, care trecînd peste munții Brașovului, intră în Valahia, unde bate pe Românii ce-i eșiră înainte, spre a se opune.

Alt toiu de Tatari, sub *Orda*, apucă prin centrul Transilvaniei, și se coboară până la țara Făgărașului, peste munții căreia trec asemene în Muntenia, unde sunt întîmpinați de banul Basarab al Olteniei, care și dînsul este bătut.

O a patra grupă se coboară prin laturea exterioară a Carpaților, prin Moldova, sub *Bochetor*. Acesta, trecînd Siretiul pe la gurile lui, intră în episcopatul Cumanilor, care, precum vom vedea se'ntindea prin ți-

nuturile Putnei și a Rîmnicului de astăzi, și unde locuia o poporație compactă de Romîni, acăreia prezență atrăsese pe năvălitori către această parte[8].

Ungaria deci și mai ales Transilvania suferi o năvălire din cele mai pustietoare. Martorii oculari ai cumplitelor scene intîmplate atunci, ni le descriu in culorile cele mai vii, care lasă a pătrunde uneori chiar frumusețî de stil prin barbara latinitate ungurească a veacului de mijloc. Intîlnim in scrierile lor locuri ca aceste: «Cădeau oamenii goniți de Tatari in dreapta și in stînga, ca frunzile la vîntul de iarnă; cadavrele nenorociților acoperiau drumurile: curgea sîngele in șiroae groase ca niște rîuri, care mînjiau pămîntul nefericitei patrii[9]. Atîta era de deasă aruncarea săgeților, incît mai că acoperiau cu umbră pe acei ce luptau, și săgețile sburau prin văzduh ca lăcustele sau omidele, lipite unele de altele[10]. Era o priveliște ingrozitoare de a videa in timpul nopței o cătime atîta de mare de cadavre omenești, care zăceau imprăștiete ca lemnele sau ca pietrele; dar această grozăvie deveni o scăpare pentru vremile de mai tîrziu. Mai mulți oameni, ne indrăznind să fugă in timpul zilei, se tăvăliau in sîngele celor morți, și ascunzîndu-se intre cadavre, găsiau astfel cei vii lîngă cei morți, scăpare și apărare[11]. Pe cîmpii și pe drumuri zăceau corpurile multor morți, unele cu capetele tăete, altele sfîșiate in bucăți, multe din ele arse in casele sau bisericele unde căutase adăpostire. Această ne-

8. Drumurile apucate de Tatari, sunt arătate de călugărul *Rogerius*, care concordă de minune cu expunerea unui istoric persian *Fazel-Ullah-Rosched*. Vom reveni asupra acestor texte incă odată in capitolul următor, unde vom determina regiunile locuite de Romîni, inainte de descălecarea, in Muntenia și Moldova. Vezi ~~harta de la sfîrșitul No. III.~~

9. *Arh. Thomas*, c. XXXVII.

10. *Rogerius*, c. XXVIII.

11. *Arh. Thomas*, c. XXXVII.

+ Ei destruere episcopatus, impraticere p locutorii & lui crestini ?

norocire, această pedeapsă și grozăvie ținea cale de doue zile, și tot pămîntul era acoperit cu sînge. Și zăceau corpurile pe fața pămîntului ca turmele la păscut, sau precum stau răspîndite în cariere fărămăturile de piatră» [12]. Și așa mai departe file întregi pline de aceste tablouri, unul mai înfiorîtor decît altul, și care departe de a exagera spăimîntătoare realitate, erau în neputință a o reproduce.

Timpurile Goților, Hunilor și Avarilor se reîntorsese. Poporația trebuia să-și caute scăparea în fugă, cei bogați cît puteau mai departe, cei săraci adecă greul poporației, în munți și păduri. Astfeliu Rogerius spune în mai multe rînduri că oamenii se ascundeau în păduri [13], de unde Tătarii voiau tocmai să-i scoată prin înșălăciuni, pentru ai putea prada și robi. Cînd el scapă din prinsoarea în care căzuse la Tatari, și fuge prin păduri pînă la Alba Iulia, dă în drumul seu peste o gramadă mare de oameni, refugiți în vîrful unui munte rîpos și înalt. «Dînșii, spune el, ne primiră cu lacrimi, întrebîndu-ne despre pericolele noastre. Ne oferiră pîne neagră făcută din făină și scoarță măcinată de stejar: dar dulceața ei ne păru superioară tuturor mîncărilor de pînă atunci. Am stat acolo la ei o lună de zile, și nu îndrăzniam a ne cobori; dar trimiteam cercetători, din oamenii mai ușori, care să vadă dacă au mai rămas prin țară vr'o parte de Tatari. Cu toate că de multe ori nevoia de a căuta bucate ne silea a cerceta locurile alta dată poporate, tot deauna coborîrea noastră se făcea cu mare frică» [14].

---

12. *Rogerius*, c. XXX. Despre modul cum acești selbatici tratau femeile spune o scrisoare a lui *Ivo* din Carnunt către arhiep. din Bordeaux din 1242 în *Fejer*, IV, I. p. 237: „Mulieres autem vetulas et diformes antropophagis qui vulgo reputantur, in escam quasi pro diario dabant; nec formosis vescebantur, sed eas clamantes et eiulantes in multitudinem coituum suffocabant."

13. *Rogerius*, c. XXX.

14. *Rogerius*, c. XL. Mai sus, p. 337.

11 bis Tot cam am vezut mai nu[mai] o femeie dezgustătoare
vrăjitoriu ungurul roman Maximianum, pe care
îl dacu înnaintea navalirei Goților ca acum
genuin pe o doamnă pe care Dracon [illegible]
Sofiei lui Andrei în manuscr. Sibiiu pe care amintește
Tăcitu / Mai m. p. 250 comp. ca Hasdeu, Rog. / Dict. 218

La inceput Tatarii păreau că au scopul a inființa in Transilvania o trainică stăpînire. Așa ducele lor *Cadan* dă in anul 1242 un edict, pe care'l datează din Zuyo, «anul domniei noastre al II-le,» și in care ordonă ca Secuii și Valachii să primească precum făcuse și Sașii (Flandri) banii lor, in prețul celor necesare, ca și banii bizantini[15]. Tatarii vezînd că numai cu prada nu se putea intemeia domnia lor, incepuse a lua măsuri de organizare. Firea lor pradalnică insă, neputînd ingădui așezarea pe loc și o viață liniștită, după ce pustierea Ungariei nu le mai indămănează traiul in ea, se hotăresc să o părăsască, după trei ani de continuă jăfuire[16]. După eșirea lor, o foamete cumplită pune vîrful miseriilor suferite.

Năvălirea Tătarilor, cu toate că de o violență neauzită, nu avu urmări trainice pentru țările de peste munți. Retrăgîndu-se ei, Ungaria și cu țările anexe își revenira in fire; oamenii se intoarseră la locuințele lor, se apucară de rezidit acolo pe unde barbarii dărămase, de cultivat iarăși ogoarele, de reintocmit așezările lor cele distruse de năvălire, și in curînd sub spornica lucrare a poporului, se reintregi iarăși firul vieței intrerupte. Asupra Ungariei deci și a țărilor romîne de peste munți, năvălirea Tătarilor nu produse alt efect, decît acel al năpustirei unei imense bande de hoți, care avu urmări fatale pentru generația ce

---

15. Reproducem acest interesant document, care și el pomenește existența Romînilor in Transilvania, la venirea Tatarilor: „Nos Catan ex stirpe Iedzan in regno Hungariae Kaymakam solis et terrae maximo Khano Syngu Babiloníci... hortamur... et committimus vobis Pengas, Bylany, Korni, Kastellani in castris Clusu, Dees, Busdach, quod cum a nobis data potestate ordinare debeatis ut quemadmodum Flandry in initio regni nostri acceptabant nummos nostros vulgo Keser Chunnich Tatar Pensa, et dicti Zycly et *Blachy* per omnia necessaria, quia ad nostram utilitatem pertinent, acceptarent, tanquam nummos byzantinos. Datum in Zuyo anno regni nostri II." Din colecția comitelui *Ioseph Kemeny*, reprodus in *Transilvania* IV, 1871, p. 55.

16. *Thurocz*, II, c. LXXIV: „Manserunt ipsi Tatari in regno Hungariae tribus annis."

Tatarii Index

Tatarii 527
Gengis Khan 527
Karakorum 528
Bata Khan –
Goarta Russus 529
Kutan 530
Saint –
Cadan 531, 534
Rodna –
Orda 531
Rochetor –

o suferi, nu însă urmări istorice pentru acele ce erau să vină.

Asupra cîmpiei așternute la poalele munților, năvălirea Tatarilor avu un efect mai insemnat, anume distrugerea sau slăbirea începuturilor de state înjghebate pe aice, și deci înfățoșarea putinței de a se întemeia o nouă formațiune de stat, pe ruinele formațiunilor vechi. Pentru a înțelege însă acest rezultat, trebue întâi să cercetăm care era starea țărilor Munteniei și Moldovei la venirea Tatarilor.

III

MUNTENIA ŞI MOLDOVA

INAINTE DE DESCALECARE

1. REGIUNEA SLAVONĂ IN MUNTENIA ŞI MOLDOVA.

Mai mulţi cronicari şi istorici au fost de părere că Muntenia şi Moldova ar fi fost cu totul deşarte de locuitori, atunci cînd ele fură colonizate prin Romînii de peste munţi. Aşa Cantemir susţine că «Moldova, de care dînsul se ocupă, ar fi fost lipsită de locuitori la descălecarea lui Dragoş, care ar fi împărţit'o toată la tovarăşii sei de arme. Dînşii însă, ţinînd că este lucru nevrednic pentru oameni deprinşi cu armele să se apuce de lucrat pămîntul, fură siliţi ca să facă prădăciuni in ţările vecine, cu invoirea principelui lor, şi răpind de acolo cultivatori de pamînt să-i aşeze pe a le lor proprietăţi» [1].

1. *Cantemir*, Descr. Moldaviae, p. 121. Traducerea acestui loc de *Hodoş* este cu totul greşită. El traduce „connivente principe" (adecă cu invoirea lui Cantemir), prin frasa „cu invoirea domnilor acelor ţări." Ce înţeles ar mai avea atunci: „*raptosque* inde cultores terrae in suas transferre sedes"? In deobşte traducerea lui Hodoş este necxactă şi nu te poţi răzăma pe ea.

După Cantemir, poporația Moldovei ar fi fost datorită unei indoite colonizări : acea de peste munți, de origine romînă și de rang nobiliar, și acea adusă de nobili pe moșiile lor, de origine ruteană sau polonă, popoare ce locuiau în aproprierea Moldovei, și care alcătuiră stratul supus al poporului moldovenesc.

Neculai Costin așișderea spune că «de la Atila și de la Bulgari până la Laslău craiul ungurese, pe vremea căruia s'a descălecat al doilea rînd țara, 700 și mai bine de ani, au fost pustii locurile acestea [2]. Tot așa susține și Miron Costin că «fost'au dar pustii mai bine de 600 de ani, locul acesta unde acum suntem noi, adecă Moldova» [3]. De asemene Ureche arată că «Moldova în atîta ani s'au aflat pustie, până cînd au vrut milostivul Dumnezeu a nu lăsa pe acest pămînt fără de oameni, ci cu voia sfinției sale îndemnîndu-se o samă de feciori de domni din Maramureș, au venit peste munți» [4].

Aceeași părere este reprodusă, dintre cronicarii străini, de Ungurul *Thurocz*, care spune că : «Bogdan voevodul Valachilor din Maramureș adunînd pe Valahii din acel district, ar fi trecut pe ascuns în țara Moldovei, care ar fi fost de mult timp pustie de oameni, din pricina vecinătății Tătarilor» [5].

De altă părere sunt boierii Moldovei, care întocmiră vestita anafora din 1817, căreia i s'a dat numirea de «anafora pentru felul proprietății în țară din învechime». Această anafora nu este o lucrare teoretică, ci o socotință a boierilor în un proces al răzășilor de

2. *Letopisețele*, I, p. 88.
3. *Idem*, I, p. 31.
4. *Idem*, I, p. 97.
5. *Thurocz*, III, c. XLIX : « Bogdan waywoda Olachorum de Maremorosio, coadunatis sibi Olachis ejusdem districtus, in terram Moldaviae, coronae regis Hungariae subiectam, sed a multo tempore propter vicinitatem Tartarorum *habitatoribus destitutam*, clandestine recessit. »

Vrancea cu biv vel vistierul Iordache Ruset, care dobîndise o parte din moșia răzășilor ca dar, de la Constantin Alexandru Ipsilanti. Răzășii vrânceni se tînguise la domnul Scarlat Calimach că fără dreptate s'ar fi dăruit acea moșie vistiernicului Ruset, intru cît n'ar fi fost pămînt domnesc, ci moșia lor de baștină. Vechilul lui Iordache Ruset intimpină că răzășii n'ar poseda nici un hrisov domnesc de dăruire a pămîntului stăpînit de ei. Răzășii respunseră că stăpînirea lor era mai veche decît inființarea Moldovei, și deci nu puteau avea hrisoave de la domni, ce venise in urma nașterei proprietății lor. Scarlat Calimach cere de la cîți-va boieri, cei mai cărturari ce se aflau pe atunci, părerea lor asupra acestui punt, părere rostită de boieri prin anaforaua din 1817 [6].

Argumentele pe care le invoacă această anafora, pentru a susținea că țara au fost locuită din vechime, că deci pămîntul Moldovei n'a fost cu totul pustiu pe timpul descălecării, și că deci nu ar fi fost luat in intregimea lui in stăpînirea domnului, devenind pămînt domnesc, precum tocmai am vĕzut că spunea Cantemir, sunt mai ales următoarele: «Mărturisirea istoricului *Filipide* arătînd că Cîmpul-Lung din Moldova și Vrancea, mult mai inainte de descălecarea lui Dragoș, pentru că au fost locuri tari și pentru bărbăția locuitorilor, singuri erau stăpînitori slobozi acestor părți»; al doilea faptul că chiar Alexandru cel Bun, care nu domnește decît 50 de ani după Dragoș, cumpără mai multe moșii «de pe la moșinași, ce le aveau din moși și strămoși,» ceea ce nu s'ar putea înțelege, dacă originea acelor proprietăți n'ar fi fost mai veche decît cu 50 de ani mai inainte, «căci atunci cum s'ar fi putut zice, *din moși și strămoși*?»

---

6. Reprodusă de Uricarul lui *Th. Codrescu*, IV, Iași, 1853, p. 325—343.

+ Un document din 1407 se găsește chiar expresiunea și mai caracteristică „Dom este în toate hotarele lor este vechi ca din veacul vecii." (Melchisedek, Chron. Dunăr., apendice, p. 3.)

Anaforaua însă nu aduce nici un hrisov de a le lui Alexandru cel Bun în sprijinul acestei păreri[7]. Citează numai niște hrisoave de la Ștefan cel Mare din 1487, 1494 și 1502 și de la Petru Vodă din 1529, prin care se întăresc vînzări și cumpărături de baștini strămoșești și de împărțală bătrîne a moșinașilor pămîntului. Mai invoacă anaforaua și imprejurarea că obiceiul pămîntului ar respecta în tot deauna stăpînirea din vechime, chiar cînd ea nu ar putea fi sprijinită pe o scrisoare de dăruire, observînd boierii că «dacă ar rămînea a li se cere asemenea scrisori de pe la moșinașii de toată starea, nici o a mia parte n'ar rămînea moșii cu asemenea urice de danie, și toate celelalte s'ar lua domnești». În sfîrșit mai aduce anaforaua și mai multe întăriturî a le domnilor vechi, precum una din 3 Iulie 1424, de la Alexandru cel Bun, alta din 1448, de la Petru Vodă Aron, o a treia din 1483, de la Ștefan cel Mare și încă altele, care toate arată că întăresc stăpîniri de baștină a deosebiților locuitori, ceea ce nu este decît o repetare a temeiului al doilea.

Dacă însă în timpurile mai vechi putea fi desbatere asupra întrebărei dacă țările romîne erau sau nu impoporate la descălecare, astăzi după starea izvoarelor cunoscute a le istoriei Romînilor, nu mai poate fi nici o îndoială asupra acestei imprejurări, și mai multe dovezi, din care unele documente sau mărturisiri contimporane, adeverese aflarea de locuitori de

---

7. Cităm noi pe următoarele, care, de și conțin dovada invocată de anafora, nu se referă la cumpărături. Un document este din 1428 (Uricarul II, p. 248) și dispune „că hotarele acelor trei sate de mai sus scrise să le fie după hotarele cele vechi, *pe unde din veci au apucat.*' Altul din 1418 (*Wickenhauser*, Moldova Bietrăge zu einem Urkundenbuch für die Moldau und Bukovina, Wien, 1862, I, p. 59, nota 7) ordonă ca „hotarele acelor sate să fie așa *precum au fost din veci.*" Dacă originea acestor stăpîniri ar fi datat numai de la descălecare, Alexandru cel Bun nu ar fi putut întrebuința asemene rostire.

baștină ai Munteniei și Moldovei, peste care vine și se suprapune pătura descălecărei.

Poporația care locuia din vremuri mai vechi Muntenia și Moldova, era de două neamuri: Slavoni in spre șes și Romîni cătră munte. Despre locuința popoarelor slave prin partea plană a Romîniei libere, fac dovadă întăi numeroasele denumiri de riuri și localităti de origine slavonă, fără înțeles in limba vorbită a poporului romîn, prin urmare date învederat de o poporație slavonă, ce acuma a dispărut sub pătura romînă. Astfel dintre riuri citămu: *Jijia*, *Bahluiul*, *Neletinul*, *Bistrița*, *Tratușul*, *Slănicul*, *Tutova*, *Crasna*, *Sușița*, *Maruța*, *Zabala*, *Studinița*, *Putna*, *Milcovul*, *Rîmnicul*, *Slîmnicul*, *Nișcova*, *Rișca*, *Tealeajnul*, *Berza*, *Doftana*, *Cricovul*, *Sabarul*, *Glavaciocul*, *Ialomița*, *Dîmbovița*, *Neajlovul*, *Cotmana*, *Tismana* și altele multe.

Am arătat aiure că numele unuia din aceste riuri datează tocmai din veacul al VII-le, anume Ialomița, amintită sub numele de Ilivachia in scriitorii bizantini [8]. Etimologia acestui nume slavon, care vine de la cuvîntul *ialov*=sterp, neroditor, ne arată că acest riu își trăsese numele de la stepa pe care o străbate, *Baraganul*. Imprejurarea însă că Slavii au dat acestui riu un nume ce-și trage originea din observarea că pămîntul din jurul seu era neroditor, ne arată că acei din ei ce locuiau prin aceste părți știeau să prețuiască rodirea pămîntului, că deci își trăgeau hrana din el, erau popoare așezate. Constatarea acestui singur nume pentru timpul cînd Slavii începură a se mișca cătră sud, indreptățește incheierea că alăturea cu el trebuia să fi fost sumă de altele, și că deci numele slave ce le intîlnim in cîmpia moldo-valacă sunt toate anterioare descălecărei. Căci cum ar putea

8. Mai sus p 364.

ele să fie posterioare, cînd este constatat că nici o așezare însemnată de popor slav nu s'au întîmplat în Muntenia sau Moldova, după întemeierea principatelor?

Pe lîngă numirile riurilor, a dealurilor și altor elemente geografice firești, România mai înfățoșază și o sumă de numiri de localități de origine înviderat slavică, care arată că ele au fost întemeiete de Slavoni; dar fiind că ele astăzi sunt locuite exclusiv de Romîni, trebue numai decît admis că poporația slavonă a dispărut, absorbită de elementul românesc, ce a venit peste dînsa.

Înșirăm aice cîte-va din numeroasele denumiri, luate numai de la comunele a doue județe, anume din Mehedinți, partea de șes a județului, și Dorohoiu:

In *Mehedinți* aflăm: *Glogova*, *Jupca*, *Leorda*, *Negomiri*, *Șovarna*, *Tehomiri*, *Vulimirești*, *Zegujani*, *Gvardinița*, *Iablanița*, *Padina*, *Smadovița*, *Stignița*, *Corcova*, *Jirovul*, *Milata*, *Clenovul*, *Dobra*, etc.

In *Dorohoiu*, la celalalt capăt al țărei, întîlnim: *Herța*, *Tirnauca*, *Hreațca*, *Buda*, *Molnița*, *Oroftiana*, *Pomirla*, *Lișna*, *Hovirna*, *Crasnaleuca*, *Horodiștea*, *Mileanca*, *Dertca*, *Lozna*, *Zvoriștea*, *Zamoștii*, *Rădăuții*, *Catușca*, *Suhărăul*, etc.

Și așa în toate județele de șes a le României, în care un mare număr din comunele sau cotunele aflătoare poartă numiri slave, pe cînd din potrivă în județele de munte, de și se află și acolo sate cu numiri slavone, marea majoritate a lor poartă numiri românești.

Aceste fapte neîndoelnice îndreptățesc încheierea noastră că partea șesă a României era locuită înainte de descălecare mai mult de popoare de viță slavonă, care au fost desnaționalizate cu încetul, potrivit cu lățirea elementului românesc tot mai jos cătră cîmpie.

Existența Slavonilor în cîmpia moldo-română este însă atestată, pentru vremile anterioare descălecărei, nu numai de topografia țărei, ci și de alte izvoare. Așa Miron Costin în poema polonă ne spune că dînd Dragoș peste un om în hotarele Moldovei, cînd rătăcise la vînatul bourului, i se adresă lui cu cuvintele: *bune ome*, la care dînsul răspunse, pe rutenește că nu ar înțelege ce i se spune, și atunci Dragoș chemînd un tălmaciu, acel locuitor îi spuse în *limba ruteană* că s'ar numi *Jațcu* și ar fi din Sneatin, că el își așezase de cîți-va ani prisaca în acel loc, în care nu venise nimine pănă acuma la el [9].

Mai mult încă, Slavonii în șesul Moldovei, la coborirea lui Dragoș, sunt dovediți și documental. S'au aflat anume un document din anul 1134, care pomenește despre existența în Moldova către acea epocă, a unui principat slavon, cu reședința în orașul *Bîrlad*. Iată cuprinsul acestui document prea interesant: «In numele Tatălui și Fiului și sîntului Duh eu *Ivancu Rotislavovici*, de prin scaunul de Galiția principe al Bîrladului, mărturisesc negutitorilor din Mesembria ca să nu plătătcască vamă la descărcarea în Bîrlad, în Tecuciu și în celelalte orașe a le noastre, iar la exportarea diferitelor mărfuri: locale, ungare, rusești și boeme să plătească numai în Haliciul mic și nu aiurea, iar plata o va spune voevodul, și intru această promisiune.., de la nașterea lui Hristos una mie una sută trei zeci și patru, luna lui Mai în 20 zile» [10].

Acest hrisov ne arată deci că prin sudul Moldovei se afla în veacul al XII-le un principat, sub un duce

9. Arh. ist., I. 1, p. 166.

10 Vezi reproducerea acestui document, în textul original slavon, în studiul d-lui *Hasdeu*, diploma bîrlădeană, în Col. lui Traian, 1868. El a fost descoperit de tatăl d-lui Hasdeu, *Alexandru Hasdeu*, la Vincentius Rolsky, coborîtor din Dimitrie Cantemir. Vezi biografia lui Rolsky în Traian, 1868, p. 199.

Indici

Dragoș I 536
Vrancea 538
Zalomița 540
Zațca 542
Rotislavovici Ivanu 542
Bistrița 542
Trencia –
Galați –
Askii Torg ~~[illegible]~~ 545 16
Iași

§ Comp. asupra ~~legăturilor~~ [insamnătăţii] comerciale ~~între genii~~ a Alexei Mesembrie ca staţie comercială între genii Dunării şi Constantinopolei, Const. Porphyrogenitul etc. ed. Bonn, VII, p. 74 şi 99.

Ivancu Rotislavovici, ce era sub autoritatea ducilor de Galiția, de oare ce el arată prin document că ar fi «Kneaz al Bîrladului de prin seaunul Galiției» (ot stola galizskago Kneaz berladsky) [11]. In acest principat se aflau *mai multe orașe*, din care se pomenesc trei: *Haliciul mic* ce era, după cum se vede din numele seu, o colonie a Haliciului, adecă a Galiției: *Tecuciul*, care in slavonește insamnă șivoiu și *Bîrladul*, acărui etimologie până acuma a rămas neexplicată. De și acest principat este pomenit in o diplomă din veacul al XII-le, existența lui trebue să fie mult mai veche, de oare ce relațiile sale comerciale erau la acea dată atît de intinse, incît ajungeau până in Mesembria și Boemia [12]. Fără indoială ca suzeranul acestui principat, ducatul Galiției, se intindea până la hotarele sale, care vor fi ajuns ceva mai sus de Bîrlad, poate până pe la județele Vasluiului, Romanului, și Bacăului, incît vedem că nordul Moldovei era și el sub stăpînirea, cel puțin nominală a Galiției, cea efectivă aparținînd popoarelor barbare, ce ocupau unul după altul cîmpia moldo-romînă [13]. Prezența unor orașe slavone in sinul popoarelor barbare pe pămîntul Moldovei, trebue se ne mire tot atît de puțin ca și aflarea orașelor Kiev, Nowgorod, Moseva in lăuntrul Rusiei, și mai adînc in sinul lumei barbare. Slavonii erau mai deprinși

11. Dl *Hasdeu* vra să înțeleagă aceste cuvinte in sensul că Ivancu s'ar trage din semința ducilor Galiției. *Seaunul* insă se referă la puterea, la autoritatea lui, nici de cum la originea familiei.

12. *Nestor* (ed. Leger c. XXXIV, p. 53) spune: „je veux vivre à Perlastovatz sur le Danube: car c'est là qu'est le centre de mes terres. Toutes les richesses y arrivent. *De la Grèce* l'argent, les étoffes, les fruits, les différents vins; *de la Bohème*, l'argent et les chevaux; *de la Russie*, les peaux, la cire, le miel, les esclaves.“ Din acest loc se explică comerțul Bîrladului pe mare cu Mesembria și pe uscat cu Boemia.

13. O icoană de la o biserică din Lemberg conține o inscripție după care unul *Ioan de Ognasd* ducele Valachiei ar fi căutat in 1150 scăpare in Galiția, alungat fiind din țara lui de o năvălire păgînă și ar fi căpătat căpitănia Czehowului (Buletinul instrucțiunei publice, II, 1868). Nu știm dacă această icoană, inscripția și data ei sunt intr'adevăr autentice.

cu popoarele prădătoare: apoi ei reprezintau în sînul Mongolilor elementul civilizător, încît toate nevoile mai culte ale oardelor ce cutrierau Europa răsăriteană găsiau în Slavoni mijlocitorii lor firești. În orașele înființate de Slavoni, cumpărau și vindeau popoarele barbare obiectele de acărora schimb aveau trebuință. Toate aceste orașe slave erau cetăți întărite, care primiau în sînul lor pe barbarii turani numai atunci cînd veniau pentru daraverile lor le închideau porțile și le opuneau împotrivire, de îndată ce se apropiau cu scopuri dușmănești [14].

Existența acestui principat al Bîrladului este dovedită și din alte izvoare. Așa cronica numită *Novgorodskaja* vorbește sub anul 1146, 12 ani după data documentului arătat, tocmai despre *Ivancu*, numindu'l principe de Bîrlad (kniaza berladskago). Cronica de Kiev iarăși amintește în mod destul de lămurit aflarea orașelor pomenite în diploma bîrlădeană, spunînd la anul 1158 că Iaroslav ducele Galiției, căutînd să dobîndească de la Muscali estrădarea principelui *Ivancu*, care și dînsul ridicase pretenții la tronul Galiției, acesta căută prin fugă un adăpost în *orașele dunărene* (v gorodiech po dunaiskich) [15].

Ce soiu de popor locuia în acest principat al Bîrladului? Poate se vor fi aflat și Romîni, atrași din munții lor către ale sale orașe, în care ei puteau vinde acele mărfuri *locale* de care vorbește documentul. În ori ce caz însă ei nu alcătuia greul poporului, și mai

14. Dl *Pic*, în scrierea sa. Zur rumänisch-ungarischen Streitfrage, Leipzig 1886, demonstră în capitolul seu, Die altslavische Wehrkraft zu Land und zu Wasser, p. 148 și urm. că Slavii obicinuiau a încunjura fie-care oraș al lor cu întăriturî. D-sa spune p. 251: „Aus dem eben erwähnten Umstande, dass die Slaven bei dem unerwarteten oder nicht verhinderten Einfalle des Feindes in ihren Burgen Schutz zu suchen pflegten und fanden, geht aber unzweideutig hervor dass dieselben gegen die Mittel der damaligen Kriegführung genügend befestigt waren und sich im Kriegsfall bewährten."

15. Vezi locurile doveditoare în Traian, 1869, p. 203—204.

F Locuitorii acestei regiuni a Moldovei poarte în ipoarele timpului numele de Brodnicii, nume corupt de scriitorii bizantini în acel de Bordoni. Ce vor fi fost aceste Brodnicii nu se poate hotărî cu siguranță."

---

1) D. Radu Rosetti îi identifică cu Bartadinicii Principelui Rotulovovici Revista Romană III, 1890. p. 55 a cum. D. Onciul Originalul p. 239, ~~[illegible]~~ combate aceasta identificare. ~~Diplom~~ S'a crezut ca Brodnicii erau Romani (Kunfalvy, die Rumänen und ihre Ansprüche, p. 83) interminando ca p. Sapient. ca Brodnicii din diplomul regelui Andreu II din 1222 ~~[illegible]~~ sunt redate cu Walachi în ciitorim papala a acestui diplom din acelaș an 1222 (Hunn. Doc I. p. 75 și 77) dar nouă editie a celuiu de document a D. Zimmermann. Werner, Urkundenbuch, I, p. 23 pune și în bulă papală tot Brodnicorum, încât argumentul dispare.

ales nu ei intemeiase acele orașe, de oare ce numirile lor își găsesc etimologia in limbile slave. 16)

In afară de aceste trei orașe pomenite in documentul din 1134, mai intîlnim in șesul Moldovei, inainte de descălecarea lui Bogdan, pe următoarele, in o geografie rusască, anterioară anului 1347: *Kilia*, *Belgorod* (Cetatea albă), *Askii Torg* (Tîrgul Iași) arătat ca aflîndu-se lîngă Prut, *Romanov Torg* (Tîrgul Roman), lîngă Moldova, Neamțul in [illegible]

La aceasta acuma pe mult se întindeau regiunile locuite mai ales de Romani și poate interioare ale lingătoarei Carpatilor

16) O geografie rusască alipită pe lîngă Voskresanskaja Letopis și publicată în Polnoe Sobranie ruskich letopisei vol VII conține următorul lor asupra unor orașe din țările române: p. 240 „lîngă Dunăre Vidicov cu șepte jiduri de piatră, Mdin; din colo de Dunăre Novoie Selo, a Moljatoja; lîngă marea Karna, Kavarna. De aceasta parte a Dunării la gura Nistrului, lîngă marea: Belgorod (Cetatea albă), Corn, Askij Torg (Iași) la rîul Prut, Romanov Torg (Roman) lîngă Moldova, Nimeci (Neamț) în munte, Conocjanov, Kamen, Soccava, Seret, Bania, Nejun, Kolomyja, Goradok pe Cozmuș, lîngă Nistru Chotin și acesta e un oraș bulgăresc și valah". Dla Pic prin o comunicare, epis colară, crede că aceasta geografie este din veacul al XIII-lea. Dla Hasdeu susține din protivă că nu poate fi decît din veacul al XV lea sfîrșitul celui al XIV-lea de oare ce conține numele orașului Roman, care a fost întemeiat de Roman vodă domnul Moldovei. Vezi un document de la acest domn din 1352 mart 30 „dat în al nostru oraș, al lui Roman vodă" (arh. ist., I. i. p. 181).

Totuș această notiță din geografie rusască este prețioasă pentru pe reproducerea numelui Iașilor cu forma Askij Torg pe care nume se regăsește în alte documente

slavoni cu forma Iasky. Acest cît numele vechiu din cari Moldovenii au făcut pe acel de Iași (scris mai tot deauna Ea) (prefacând pe sk în ș. Dupa analogia ciska = cișită; ploske = plosnită; voske = vărsă, musca = muzică. Ișinii a dat forma plusată a Iașilor. Se asupra originii numelui vezi a Sh. Ștefan nu Ongrul Iașilor Ashiva

Dacă șesul era locuit in majoritate de popoare slavone, muntele era sălășluința aproape exclusivă a Romînilor; căci Slavonii ce căutase și ei un adăpost alăturea cu Romînii in munții Daciei, incă din vremurile primelor năvăliri, își perduse naționalitatea lor in sinul poporului românesc, unde erau să dispară in curînd, sub valul ce se coboria din vîrful munților și acestialalți, ce mai pastrau incă in cîmpia moldoromînă feliul lor de a fi.

O cercetare a documentelor și izvoarelor celorlalte, ce ne le au lasat timpurile anterioare descălecărei, ne va dovedi că intreg semicercul de munți, ce se intoarce către România, era locuit, cu mult inainte de descălecare, de popor românesc.

Regele Ungariei Bela IV. care domnește de la 1235 până la 1270, vroind să apere țara lui de reintoarcerea năvălirei mongole, care pusese in o așa de grea cumpănă statul unguresc, vroește să așeze pe marginile Transilvaniei, din spre Muntenia, pe cavalerii sfîntului Ioan din Ierusalim. El dăruește deci acestor cavaleri pămînturile așezate peste munți, in Valahia, prin un document din 1247. In acel document se pomenesc cinci mici state, din care trei sunt arătate anume ca impoporate cu Romîni, iar doue lasă a se induce aceiași imprejurare. Regele anume concede cavalerilor toată *țara Severinului*, impreună cu knezatele lui *Ioan* și a lui *Farcas* până la riul Olt, precum și țara numită *Lytira* (~~a Lotrului~~), exceptînd din această donație ~~țara~~ *voevodului valah* ~~*Lyrtioy*~~, *pe care*

Knezatul

Lytuon[1]

[1] Acest nume a fost citit in diferite moduri: Lyrtioy Lyniog, și Lytuon după celui din d. Onciul Ungurii T. R. p. 165 Comp. presiunilor documentului în Hurm. Doc. I. 1, pe Tab. III (n. 110). Doc. este datat în sumar p.

o lasă Valahilor precum [illegible] *avuse, și până acuma.* Mai dărueşte regele cavalerilor intreaga Cumanie, de la riul Olt inainte, afară de ţara voevodului *Seneslau. pe care o lasă de asemene Valahilor precum o* [illegible] *avuse și mai inainte.* Documentul aminteşte apoi și despre Valahii din ţara Lytra. Despre celelalte doue principate a le lui Ioan și Farcaş, de și documentul nu ne arată de ce popor erau locuite, putem induce cu siguranţă că era tot de Romîni, mai intăi din faptul aşezărei lor in regiunea de peste Olt, care in tot deauna a fost unul din adăposturile de căpitenie a le Romînilor, apoi din imprejurarea că aceste doue state sunt numite knezate, ceea ce am vĕzut că erau niște autorităţi in obiceiu la poporul romîn de peste munţi [1].

Regele concedează prin documentul seu cavalerilor dreptul de a percepe jumătate din veniturile, foloasele și slujbele tuturor teritoriilor dăruite, și anume a ţărișoarelor din dreapta Oltului, precum și din ţara lui Seneslau din stînga acestui riu, pe jumătate, iar a restului Cumanici in intregimea lor, pentru terminul de 25 de ani. Dacă regele incuviinţază luarea a jumătate din veniturile ţărilor stăpînite de voevozii Lyrtioy și Seneslau, atunci ce inţeles poate avea exemtarea lor din donaţia făcută și lăsarea lor in starea precum fusese pănă atunci? Pentru a inţelege această aparentă contrazicere, trebue să observăm ca veniturile regești din aceste deosebite ţărișoare puteau fi doue soiuri: *biruri*, in acele supuse direct autorităţei regelui și dăruite cavalerilor, precum bună oară in ţara Lytra, de la care regele concede «jumătatea tuturor veniturilor și foloaselor ce se culeg pentru regele de la Valahii ce locuesc in tara Lotrului», și *tributuri*, de la ţările lui Iayrtioy și Se-

1. Mai sus p 503.

neslau, pe care regele le lăsa afară din donația făcută. Astfeliu regele putea incuviința cavalerilor jumătate din veniturile sale, cuvenite ca tribut din țările voevozilor romîni, fără ca să le fi dat vre-un drept de ocîrmuire asupra lor, pe care nici regele nu'l avea. Regele renunță însă in totalitate, in favoarea cavalerilor, la unele venituri speciale din țărișoarele date in stăpînirea lor directă, precum de la biserici, atît acele existente cît și de la acele ce s'ar zidi in viitor; apoi de la morile acelor țărișoare, in care regele vroia să favorizeze desvoltarea unei astfeliu de industrii. Lucru curios, de la morile din țara Lytira, care este arătată cum am vĕzut ca locuită de Romîni, regele crede că nu are nevoie de a incuviința această favoare, și își păstrează dreptul la jumătatea veniturilor din ele, probabil fiind că aice, ele fiind bine întemeiate, regele nu mai avea nevoiă să incurajeze inființarea lor. Regele mai concede cavalerilor și veniturile pescăriilor, afară de acele din Dunărea, din care își opreste jumătate.

Valahii din țara Lytira mai sunt indatoriți a face slujba militară, ajutînd cavalerilor cu *pregătirea lor resboinică*, de cîte ori ar fi a se respinge vre un atac exterior, și cavalerii sunt la rîndul lor indatoriți să dee sprijinul lor acestor Valahi in aceeași imprejurare. Insfîrșit mai conține documentul, dispoziția, că de cîte ori vre un mai mare (nobil) al țărei Lotrului (Lytira) ar fi osîndit la moarte, dînsul să poată apela la curia regească [2].

---

2. Reproducem documentul conținut in *Fejer* IV, 1, p. 447, in părțile cele mai caracteristice: „Nos Bela...damus et conferimus dictae domui totam terram de Zevrino, pariter cum Kenezatibus Ioannis et Farcasii usque ad fluvium Oltae, *excepta terra Kenezatus Lyrtion voivodae quam Olachis relinquimus prout iidem hactenus tenuerunt*; ita tamen quod medietatem omnium utilitatum et redituum ac servitiorum de tota terra Zevrino et Kenezatibus supra nominatis provenientium nobis nostris reservamus, medietate alia ad u-

le Hurm. d. d. N. Dumuşanu gosiir a Di. 1251 şi d. N. Iorg. mulţ.

Acest document constată într'un chip neîndoelnic existența, pe la începutul secolului al XIII-le, a mai multor țărișoare în regiunea nordică a Munteniei, din care parte erau deadreptul supuse coroanei ungurești, iar parte numai vasale și tributare; că aceste țărișoare stăteau sub niște conducători, voevozi și kneji români; că poporul român ce le locuia era așezat, având între altele și mori, și că numera în rîndurile sale o clasă de nobili. În țărișoarele supuse regelui ungurese Românii erau îndatoriți, ca și în regiunile de peste munți, la apărarea granițelor de năvălirile străine: se bucurau deci în totul de organizarea și de privilegiile pe care am constatat că le avea națiunea românească chiar în limitele statului unguresc.

---

sum domus supradicte cedente, exceptis ecclesiis constructis et construendis in omnibus terris supra dictis, de quarum reditibus nihil nobis reservamus; exceptis etiam molendinis omnibus, infra terminos praenominatarum terrarum ubicunque factis vel faciendis *praeterquam intra Lytra*; nec non aedificiis et agriculturis omnibus sumtibus fratrum dictae domus factis, fenetis, piscinis etiam praeter piscationes Danubii, que nobis et ipsis communes reservamus. Concedimus etiam quod mediatatem omnium proventuum et utilitatum quae ab Olachis terram Lytira habitantibus regi colliguntur domus hospitalis percipiat. Volumus etiam *quod memorati Olahi ad defensionem terrae et ad iniurias propulsandas quae ab extraneis inferentur, cum apparatu suo bellico assistere*, et e converso ipsi fratres in casibus consimilibus in subsidium et juvamen iuxta posse impendere teneantur; nec non sententias quas tulerit in eosdem ratas habebimus atque firmas hoc addito quod si contra *maiores terrae* aliqua sententia de sanguinis effusione prolata fuerit, in qua senserint se gravari, ad nostram curiam valeant appelare. Ad haec contulimus praeceptori ante dicto a fluvio Oltae et Alpibus ultrasilvanis totam Cumaniam sub eisdem conditionibus quae de terra Zevrini sunt expressae, *excepta terra Seneslai voievodae Olachorum, quam eisdem relinquimus, prout iidem hactenus tenuerunt*, sub eisdem etiam conditionibus per omnia quae de terra Lytira sunt superius ordinate. Hoc autem nolumus praeterire quod a primo introitu saepe dictorum fratrum usque ad viginti quinque annos, omnes reditus Cumanie terre integraliter domus praecipiat iam praefata, *praeterquam de terra Seneslai ante dicta, de qua tantum medietatem redituum et utilitatum obtinebit*" În întărirea papală a acestui document (*Theiner*, Mon. Hungariae sacra I, p. 209—211) Lyrtioy este numit *Lyntioy* și terra Lytira, *terra Lytua*. Țara Lotrului era locuită încă dinaintea acestei donațiuni. Bela principele de coronă al Ungariei, dărueşte în 1233 lui Corlad. moșia Loviștea de *lingă apa Lotrului*. *Fejer* VII, 4, p. 83: „nostre donationi terram *Loystha* vocatam, ab aqua *Lothur* vocata que fluit ad aquam *Olth*, cum omnibus utilitatibus suis et pertinentiis donavimus"

Existența acestor principate românești mai este intărită și prin un alt izvor, la care nu ne am prea putea aștepta, atît este el de străin și de indepărtat de istoria Romînilor, anume prin un cronicar sau istoric persian, *Fazel-Ullah-Raschid*, care scrie cătră anul 1300 o cronică a evenementelor istoriei popoarelor mongolice, după actele oficiale ce se aflau in archivele chanului mongol din Persia. Asupra redactărei acestei cronici, iată ce spune autorul ei: «se aflau in arhivele chanului Mongolilor din Persia niște fragmente istorice de o autenticitate recunoscută, scrise in limba și cu literele mongole; dar puține persoane puteau să le citească. Pentru a pune aceste materialuri la dispoziția publicului, sultanul Mahmud Gazan Khan vroi să fie redactate in un corp de istorie și incredințâ această lucrare in 702 (1303) celui mai umilit dintre servitorii sei, Fazel Ullah fiul lui Abu-l-Kair supranumit Raschid, medicul din Hamadan, care primi ordinul de a consulta pentru a orîndui aceste materialuri pe invățații chinezi, indiani, uiguri, kiptșahi și alții, care se aflau la curtea sa»[3]. Această prețioasă scriere redactată puțin timp după evenimente, pe temeiul unor documente oficiale, iată ce conține relativ la intrebarea ce ne preocupă: «In primăvara anului 1240, principii mongoli trecură munții Galiției pentru a intra in țara Bulgarilor și a Ungurilor. Orda care mergea spre dreapta, după ce a trecut țara Aluta, îi eși inainte Bazaram Ban cu o oștire, dar fu bătut. Cadan și Buri au mers asupra Sașilor și i-au invins in trei bătălii. Bugek, din țara Sașilor, trecu peste munți, intrînd la Kara-Ulaghi și au bătut popoarele Ulaghice»[4].

3. *D'Ohsson*, Histoire des Mongols, la Haye, 1834, I, p. XXXV.

4. *D'Ohsson*, II, p. 627—628. Asupra acestui loc au atras pentru prima oară luarea aminte reposatul *Alexandru Hasdeu*.

+ Data pure de d'Ohsson se replace mon dacé
lucain in privin ca anii turcul mep ca
lume Iulii si ca dei primvara lui 700 hibern
pe cade in 1241 ''

Vep Hardu Negru vodă in Etymologicum
magnum IV p. XCVII.

Adevărul spuselor lui Raschid poate fi controlat prin mărturisirea cronicelor ungurești, redactate de persoane ce fusese contimporane evenementului. Numai anul indicat de cronicarul persian nu este pe deplin exact: ar trebui să fie 1241. ~~Eroarea însă poate fi pusă în socoteala reducerei anilor hegirei în anii de la Hristos, operație indestul de complicată.~~ Toate celelalte arătări concordă pe deplin cu cronicele ungurești contimporane. Așa Raschid spune că Tatarii au intrat în Ungaria în primavară și anume trecînd peste munții Galiției, iar Rogerius în Carmen miserabile și archidiaconul Thomas în istoria pontificilor din Salona, arată ambii că Tătarii au intrat prin Poarta Rusiei, așezată precum am văzut între Galiția și Cumania, în ziua de 12 Mart [5]. Între șefii mongoli citați de Raschid aflăm și pe *Cadan*, arătat ca mergînd spre stînga de Orda, care apucînd spre dreapta, ajunge la țara Oltului și apoi la Bazarambam. Cadan deci cobori pe la baza Carpaților orientali, prin valea Oltului, și ajunse la Sașii Brașovului, de unde trecu în Muntenia la Kara-Ulaghi. În tocmai astfelu arată și izvoarele ungurești amintite, că Cadan ar fi atacat Rodna, unde erau minele de argint, de unde el se va fi coborît, pe calea arătată, către Brașov și Kara-Ulaghi [6].

Această concordanță surprinzătoare între cronicarii ungurești și unul persian, ne arată că Raschid era foarte bine informat, din documentele ce le avea la îndămînă, asupra locurilor și a împrejurărilor, și că putem da o deplină crezare și celorlaltor arătări a le sale, care nu pot fi verificate prin alte izvoare.

Ce spune cronicarul persian despre Romîni? Mai

5. Mai sus p. 529.

6. Vezi *Rogerius*, Miserabile Carmen, c. XVI și urm. și *Arh. Thomas*, Historia pontificorum Salonitarum.

intăi că Orda, care mergea spre dreapta, coborînd de la nord către sud și trecînd prin țara Aluta, *după ce trece această țară*, îi eșă inainte Bazaram-Bam, care e bătut. Acest Bazaram-Bam nu este decît corumperea titlului voevodului romîn, unit cu numele seu, este *Basarab-Banul* care vroia se impedece pe Tatari de a trece din țara Oltului in Oltenia. Era voevodul aceluiași stat pe care documentul din 1247 il arată ca stăpînit de Lyτιον; poate că era acest Lyτιον el insuși, care fiind din familia Basarabilor, fusese denumit de Unguri, in documentul din 1247, cu numele seu propriu, iar de cronicarul persian cu titlul seu și numele de familie.

Raschid ne mai spune incă că din corpul condus de Cadan și Buri, după ce dînsul bătu pe Sașii Brașovului, un capitan Bugek trecu munții, după cît se vede prin pasul Predeal, și atăcînd popoarele karaulaghice ce-i eșiră inainte, le bătu și pe aceste. Este invederat că cronicarul persian are aice in videre alt grup de Romîni, decît pe acei ce luptau sub banul Basarab contra lui Orda. Sunt acei amintiți de documentul din 1247 ca locuind in stînga Oltului, in țara voevodului Seneslau, care ~~poate conducea el singur pe poporul seu la luptă contra~~ Tatarilor [1].

Această impotrivire a ducatelor românești contra năvălirei tatare arată că ele dispuneau de puteri insemnate, spre a indrăzni să se opună unei năvăliri, inaintea căreia regele maghiar o rupsese de fugă, și de aice se explică, cum se face de nici odată călugării ospitaliți nu luară in stăpînire locurile concedate lor prin diploma lui Bela, de oare ce regele își insușise

1. *Kara-Ulaghii* nu pot fi Romînii din Moldova, cum susține Dl *Simion Mangiuca* in Rom. Revue. Pest, III. p. 436, ci numai acei din Muntenia, in fața Brașovului. Vezi *Hasdeu*, Ist. crit., p. 106.

numai niște drepturi inchipuite asupra unor regiuni asupra cărora nu avea nici o autoritate, și dăduse deci ceea ce nu era a lui. Mai tîrziu intîlnim tot in aceste părți, pe voevod *Lythen*, probabil același cu Lyrtioy din 1247 din Oltenia și cu Basaram-Bam a lui Raschid, care se revoltă impreună cu fratele seu Barbat contra regelui Ungariei, Vladislav Cumanul (1272-1290), la inceputul domniei lui, pe cînd era incă minor, adecă pe la 1272-70, «ocupînd, cum spune regele, pentru sine o porțiune din pămîntul nostru *de dincolo de alpi* și nevroind cu nici un chip să ne dee veniturile acelor părți» [8]. Atît indicațiunea locului unde domnia Lythen cît și numele fratelui seu, *Barbat*, arată că este vorbă de Romîni din Valahia, și deci de unul din ducatele indicate de documentul din 1247 și de cronica persiană; după numele voevodului, probabil acel din dreapta Oltului.

Din cercetarea de până aice rezultă că atît Oltenia cît și partea muntoasă a Valahiei mari era locuită de Romîni inainte de descălecare.

Mergînd mai departe pe coastele munților Carpați intîlnim altă grupă insemnată de Romîni, locuind in colțul unde acești munți, părăsind indreptarea lor către răsărit, apucă de o dată inspre nord, anume prin ținuturile de astăzi a le Putnei și a Rîmnicului, in așa numită *Vrance*.

---

8. *Fejer*, V, 3, p. 274, 1285: „Cum nos in aetate puerili regnare coepissemus, Lythen waiwoda una cum fratribus suis per suam infidelitatem *aliquam partem de regno nostra ultra alpes existentem* pro se occuparat et proventus illius partis nullis admonitionibus redire curabat; saepe dictum M. Georgium contra ipsum misimus qui cum summa fidelitatis opera circumpugnando cum eodem, ipsum interfecit et fratrem suum nomine *Barbath* captivavit et nobis adduxit et sic per eundem M. Georgii servicium tributum nostrum in eisdem partibus nobis fuit restitutum." Acest document este intărit prin un altul, in care magistrul Gheorghe mulțămește la rîndul seu pe unul Petru, pentru ostenelele puse in aceeași expediție contra lui Lythen și Barbat. *Fejer*, V, 3. p. 397, 1288.

O bulă papală din anul 1234 spune despre aceste părți următoarele: «In episcopatul Cumanilor, se află după cît știm, niște popoare care se numesc Valahi. De și ele se cred a fi creștine, desprețuesc biserica romană și nu primesc sacramentele de la onorabilul nostru frate episcopul Cumanilor, ci de la niște pseudo-episcopi ce se țin de ritul grecesc. Cîți-va din regatul unguresc, atît Unguri cît și Sași și alți drept credincioși, zăbovind printre ei, trec la credința lor, și făcîndu-se una cu acei Valahi, primesc după feliul lor sfintele sacramente, in desprețul episcopului Cumanilor» [9].

In episcopatul Cumanilor se vede deci că locuia, pe la 1234, o masa compactă de Valachi, care își aveau organizarea lor bisericească deosebită, și anume sub mai mulți episcopi. Este firesc lucru de a admite că nu le lipsea și o organizare politică, și că erau intocmiți in un voevodat, asupra existenței căruia fîntînele sunt insă mute. Că țara in care se intindea episcopatul Cumanilor era o țară organizată, se vede și de pe aceea că se așezase in ea mai mulți Unguri și Sași, care apoi părăsiau religia lor catolică, intorcîndu-se la acea a pseudo-episcopilor. Pentru ca Ungurii și mai ales Sașii, popor civilizat pentru acele timpuri, să fi fost atrași afară din țara lor, trebuia ca noua lor patrie să le fi oferit oare care foloase materiale, mai ales in trebi comerciale [10].

---

9. *Fejer*, III. 2. p 349, 1234: „In Cumanorum episcopatu. sicut accepimus, quidam populi qui Valachi vocantur existunt, qui etsi censeantur christiani, Romanam ecclesiam contemnentes, non a venerabili fratre nostro episcopo Cumanorum, sed a quibusdam pseudoepiscopis, graecorum ritu tenentibus universa recipiunt sacramenta. Nonnulli de regno Ungariae, tam Ungari quam Teutonici et alli ortodoxi morandi causa cum ipsis transeunt ad eosdem et sic cum eis quasi populus unus factus, cum eisdem Valachis, eo contempto, praemissa recipiunt sacramenta." *Theiner*. Mon. Hung. sacra. I. p. 131, dă variantele *Walathi* și *quia* populus, (după originalul bulei din arhivele Vaticanului). G. Hurm. Doc., I p. 132.

10. *Pic*, Abstammung, p 114, nota 26: „Dass hier eine zahlreiche valachische Bevölkerung gemeint ist, erhellt schon daraus, dass selbe eigene Bischöfe hatte, und fremde Elemente in religiöser Hinsicht amalgamiren konnte." Trebuiau deci se aibe și biserici.

Episcopatul Cumanilor amintit d. bulei din 1234 fusese înființat d. papa
cu 7 ani mai
vechi Bonifaciu Cumanilor în 1227 p. Dan
în 1227 p. Dan
Cumanum; acumu vedemu ce nu este încă arătat. Dîm c. acest episc
al Cumanilor
copat era la Milcov, d. care c. află o alta episcopie mai vechie,
ace a Milcovului cu d. le o vom a cunoaște în ce c. Cumanilor
Episcopia Milcovului este amintită în un document d. 1056 prin
care Laurențiu episcopul cu ajutorul Secuilor pustie c. repară biserica
ce întemeiată d. Ștefanu I. d. 1) 2) d. 3)
acest document este bănuit d. falș d. avem alte dovezi pentru
acestă schimbare a numelui episcopiei Milcovului în Cumanilor
Cumanilor în colțul text d. nici o epocă d. Ștefanu. 2) În document
din 1228 episcopul Teodoriu mustră p. Leon c. se reparasse pentru
schimbarea numelui episcopiei 3) Din al Milcovului în acea a Cumanilor 4)
În 1371 episcopul Nicolai protestează contre [illegible] c. ocupară d. cu d.
le papii restatorniceau episcopia sub Teodoriu [illegible] c. pe [illegible]
Nicolai din 1229 arată d. asemenea c. episcopi [illegible] d. 5)
le potrivit Tatîșcîu „fără prin Milcov, p. mul[illegible] den acel acelaș
„Cumanilor cu ale unuia d. anului. Ob[illegible] cu mai târziu
din 1483 spune despre Episcopiei Milcovului, nume ce rămăsese după ștergerea Cumanilor
Brașoviului cu ora cu d. Dioce lui; ci acest episcopat fusese supus la
bisericii Tatarilor Tartari. Dacă ci acestă bulă e spusă ca episcopia e așă
acolo în partea Transilvaniei, bucur a poate explica cu prin acea ci
Românilor vinerea pentru papa partid în epoca d. Carol Robert,
ca ce face aut Germani a raport la Transilvaniei adică; acestă ci de
curs ai Brașovul era supusă la aut episcopat. 6) Despre colegiul Bogdania
în epoca despre Bochela mustră de acolo Tatîșcîu c. „după c. bine pleurus
sunt, sătui în apiunile Episcopatul Cumanilor. 7)"

Pentru întîmplarea episcopiei d. 1224 vezi bula citată mai jos nota 1 și 5

1. Dorei bule papale din 1218 Hurmuzaki, Documente I, p. 65. Regesta p. 33
2. Hasdeu Arh. ist. I, 1, p. 54 după Bunkiu Al. Istoria
3. Teutsch und Firnhaber, Urkundenbuch p. 4: „Quid vobis obstat nominis mutatio, eadem manente episcopatus cura verbum nationum ratione et verbum? Nonne in ecclesia Christi legimus et aquam una parte convenit? Quidni etiam Siculus cum Cumano Olachoque?" Cât învederează verbe d. schimbarea numelui episcopiei.
4. Theiner, Mon. Hungariae sacra, II, p. 110
5. Hurm., Doc., I, p. 425: „cum audiam civitas d. Milcov penitus in finibus Tartarorum januebensium diutius fuerit, nec inibi episcopus et alii catholici habitatores existerent" Textul poate publicat în Hurm. au civitas d. multo a avut fost scrisă cum arată J. W. Voigt Quellen u. Dok. I, p. 216. La Lucas celui civitas d. Milcov este ord despre un alt loc din 1247 cu vorbește d. „episcopatu Milcovicensem in finibus Tartarorum" Tartarorum a / Hurm. (Lucas note)
6. Theiner Mon. Hung. sacra II, p. 267: „Venerabili patri nostri Fratrem episcopi Milcovicensi ... Sicut dilecti civitas Milcovicensi quae in partibus Transilvanis sita est et civitas Milcovicensis a catholicis hominibus inhabitata fuisse ... dicit devotionis ad locum Brassoviensem in Dioecesi Milcovicensi situm ..."
7. Bogdania Miscellan. Carmen c. 87: „Bochelo autem cum aliis vicibus plurimis Terrae transmontanae, pervenisset Varadinum

Cumanii nu se așezase în Ungaria, decît în număr prea mic, sporind ei în această țară după năvălirea tatară. Astfeliu în o bulă din 1227, îndreptată către arhiepiscopul Strigonului, papa îi spune că au aflat despre întoarcerea mai multor nobili din acea gintă și a unui principe Botz, *din țara lor*, cu toți supușii sei, pentru care îl însărcinează a rîndui un episcop special pentru acea țară [15], ceea ce arhiepiscopul face, prefăcînd episcopia Milcovului în una menită în special spre întoarcerea Cumanilor la credința catolică.

Acești Romîni, pe care-i aflăm în episcopatul Cumanilor, constituiau o masă compactă și în ținutul Secuilor, încît se vede că era o continuitate în așezările lor, din muntele, care vinea stăpînirea Secuilor pînă în șes, ce stătea sub acea a Cumanilor. Cronicarul ungurese Simon Keza spune despre Secui, pe care îi crede greșit a fi o rămășiță a Hunilor, că fiind primiți de Unguri în Panonia, nu fără așezați în cîmpia țărei, ei avură împreună cu Valahii soarta de a fi relegați la hotar, unde amestecați cu Valahii se zice că ar fi deprins literele lor» [16].

Astăzi scaunele Secuilor sunt aproape în totalitatea lor locuite numai de poporație maghiară. Cea romînă în sînul căreia Secuii se așezară, a fost cu totul desnaționalizată de ei, și au deprins limba ungurească. Odată cu maghiarizarea poporului romîn, s'a schimbat și caracterul terminologiei geografice din romînă în maghiară, lucru ce nu se întîmplă nicăi-

---

15. *Theiner* Mon. Hung. sacra, I, p. 86: „Atqui cuius nobiles gentis illius per te ad baptismum gratiam pervenerunt et quidam princeps Bortz nomine de *terra illorum* cum omnibus suis subditiis."

16. *Simon Keza*, Endlicher, p. 100: „Isti enim Zatuli Hunnorum sunt residui, qui dum Hungaros in Pannoniam iterato cognoverunt remeasse, redeuntibus in Ruthenie finibus occurerunt, insimulque Panonia conquesta, partim in ea sunt adepti, non tamen in plano Panonie, sed cum Blackis in montibus confinii sortem habueruut, unde Blakis commixti litteris ipsorum uti perhibentur."

rea aiurea. Faptul că mai înainte locuiau și Românii alăturea cu Secuii, nu poate fi supus nici unei îndoeli. Afară de spusele lui Keza, mai posedăm și o dovadă documentală, într'un act emanat de la regele Vladislav, din 1301, prin care «*Românii din satele valahe, ce se află în mijlocul Secuilor* de lîngă Odorheiu, sunt apărate de năvălirile Secuilor» [17]. Românii își perdură naționalitatea după un timp îndelungat de conviețuire alăturea cu Secuii, anume tocmai pe la sfîrșitul veacului al XVII-le. De aceea întîlnim încă multe sate în scaunele Secuilor, acele ce altă dată erau locuite de Români, în care se ședjește încă astăzi în biserică în limba română, ceea ce dovedește că perderea naționalității românești s'a făcut după introducerea limbei române în biserică, ceea ce se face către sfîrșitul veacului al XVII-le. Și astăzi cînd întrebi pe locuitorii acelor sate ce sunt? Ei răspund *Olahi*, adecă Români.

Aflarea unei populații românești în scaunele secuești, întărește însă mult existența ei pe acelaș timp și în Vrancea, care era contiguă regiunei locuite de Secui, și cu care dînsa alcătuia o singură massă, ce locuise cînd-va numai în munți, însă care de la năvălirea Secuilor, peste ea, în adăposturile tocmai unde ea se retrăsese, se coborîse și mai spre vale, în locurile unde mai tîrziu se înființă episcopatul Cumanilor.

Din organizarea Vrancei, anterioară descălecărei, se explică cum se face de ea păstrează mai întăi în sînul statului muntean, apoi de la Stefan cel Mare, după deslipirea ei din corpul Munteniei, în acel al Moldovei, o poziție deosebită. Cantemir ne spune

17. Document din colecția lui *Kemeny*, Transilvania IV. 1871, p. 95: „villas nostras olachales in medio Siculorum nostrorum de Udvarhel commorantium."

că această «republică ar cuprinde 12 sate și vro 2000 de case, acăreia locuitori trăesc cu păstoria și nu practică agricultura. Ei plătesc principelui pe an un tribut hotărît, iar in celelalte se ocîrmuesc după legile lor, neprimind de la domni ordini, nici judecători» [18]. Și Vrancea deci păstrează, la descălecarea Munteniei, o autonomie respectată de intemeitorul unității statului, ca și de cealaltă parte a țării, banatul Olteniei.

Pînă aice deci am stabilit că intreaga coastă meridională a Carpaților Transilvaniei era incinsă, inainte de intemeirea domniei muntene, de o pînză de popor românesc, constituit in mici state, care aveau nobleța, episcopii și voevozii lor, care cunoșteau scrisoarea și erau indestul de bine organizați pentru a atrage la ele pe Ungurii și Sașii de peste munți, organizare ce primi o grea lovitură prin năvălirea Tatarilor.

Urcînd pe Carpații moldovenești, de la Vrancea in sus, care aparține prin poziția ei atît Moldovei cît și Munteniei, intîlnim o poporație romînă prin județele Bacăului și a Neamțului, pe acolo pe unde știm că se ridică și cetatea Neamțului, acăreia nume dovedește existența unei poporații slavone sau romîne in imprejmuirile sale. Doi autori bizantini ne-au lăsat arătări neindoelnice asupra acestui fapt, pe care ambii îl așază in veacul al XII-le.

Cinnamus, născut la 1145 și deci contimpuran evenementului ce raportează, spune că «in anul 1161 impăratul Manoil Comnen, dușmanul cel mai inversunat al Ungurilor, trimite in expediția intreprinsă contra lor in acel an, pe Alexios cu o mare armată către Dunărea, prefăcîndu-se că ar vroi să lovească

18. *Cantemir*, Descr. Moldaviae, p. 124.

pe Unguri iarăși prin locurile obicinuite. *Leon Batatze cu o armată tot așa de puternică, in care se afla mai ales un număr insemnat de Valahi, care se zic a fi o colonie italică, fu trimis pentru a cădea asupra Ungurilor din o altă parte, din spre marea Neagră, pe unde ei nici o dată nu fusese atacați* [19]. Conform cu acest plan Alexios ajunse la Dunăre, și spăria necontenit pe Unguri, prefăcîndu-se că ar vra să treacă fluviul, in timp ce Batatze, căzînd asupra lor din părțile de către marea Neagră, pustie totul in calea sa, ucise un mare număr de oameni, și luînd tot pe atîța in robie se intoarse inapoi incărcat cu prăzi. Impăratul vroind insă să dee Ungurilor și o a treia lovitură, trimise incă o armată, care inaintă către nord, in direcțiunea Tauro-Sciției, sub conducerea lui Lamparda și Petralifa.

Ungaria trebuia deci să fie lovită din trei părți de odată: prin locurile obicinuite, din partea mărei Negre și prin Taurosciția. Locurile obicinuite sunt prin sud, trecînd Dunărea și Sava, pe unde in nenumărate rînduri găsim pe Bizantini resboindu-se cu Ungurii [20]. Tauro-Sciția nu este altă ceva decît Galiția [21]. Atacul de la mijloc sub Batatze, trebuia deci să se facă intre aceste doue puncte extreme și fiind că Cinamus spune că lovirea lui Batatze trebuia să vină *dinspre marea Neagră*, este inviderat că el avea in vedere Moldova și trecătorile Carpaților din aceste părți, (bună oară pasul Oituzului), cu atîta mai mult că Cinamus adaugă că, prin aceste părți, nici odată Ungurii nu fusese vre-o dată atacați, ceea ce este adevărat, pentru regiunea arătată. Tocmai in acest scop al

19. *Cinnamus*, Ed. Bonn. p. 260: „...*Λέοντα δε τινα Βατάτζην ἐπίλεκτον ἐτέρωθεν στράτευμα ἐπαγόμενον ἄλλο τε συχνὸν καὶ δὴ καὶ Βλάχων πολὺν ὅμιλον, οἳ ἰῶν ἐξ Ἰταλίας ἄποικοι παλαι εἶναι λέγονται.*"

20. *Cinnamus*. p. 12. 119, 131, 217, 222, 239 etc.

21. *Cinnamus*, p. 115: „*κατὰ Γαλίτζης χώρας Ταυροσκηθικῆς.*"

unei neașteptate loviri apucase Batatze peste pasurile răsăritene a le Carpaților. Valahii sunt arătați însă ca aflîndu-se numai in corpul seu de armată. S'ar putea crede ca acești Valahi erau din acei ce locuiau in imperiul bizantin. Atunci însă nu înțelegem, mai intăiu, pentru ce ei se aflau numai in armată ce ataca din spre Moldova, și nu și in celelalte ce mergeau peste Sava și prin Galiția, care nu sunt arătate ca avînd in ele acest element. Apoi numărul cel foarte mare de Valahi, pe care cu deosebire apasă cronicarul, îi arată pe aceștia ca o imprejurare deosebită in constituirea armatei grecești. Pentru ce oare Cinamus ar fi notat această particularitate, dacă ar fi fost vorba de simpla alcătuire a unei armate bizantine? Scriitorul grec nu putea doară să fi amintit despre Valahi, din cauză că i-ar fi crezut pe ei cei mai bravi din toată armata, căci, atunci ar fi blamat ostirile propriului seu popor. Pomenirea deosebită a Valahilor in armata lui Batatze, se explică numai, dacă admitem că acești Valahi erau din partea locului, pe unde trecea generalul bizantin, și că ei aliindu-se cu impăratul Grecilor, sporise numărul armatei expediționare, ba poate chiar o constituiau aproape in totalitatea ei, punîndu-se numai sub conducerea unui general experimentat.

Această intrepretare a locului lui Cinamus nu este o simplă ipoteză, căci alt scriitor bizantin, contimporan cu Cinamus, ne dă o indicațiune, că Valahii ce locuiau prin acel timp in Moldova, erau intr-adevăr prietinii și aliații impăratului Manoil Comnen. Anume iată ce povestește *Nicetas Choniates* despre o imprejurare intîmplată in 1167, șase ani după expediția lui Batatze. Mosul impăratului Manoil, sebastoratorul Andronic Comnen, fiind inchis pentru că meltise o rescoală contra nepotului seu, ajunse a scăpa din inchisoare și, trecînd Dunărea, vroia să

fugă către ducatul Galiției; el ajunsese acuma la hotarele acestei țări și se credea ajuns în un loc de scăpare, cînd fu apucat de către niște Valahi, care prinsese limbă despre fuga lui, și îl înapoiră împăratului [22]. Slujba, făcută de Valahii lui Choniates ~~lui~~ Manoil, arată că ei căutase să "îndatorească, ~~pe împăratul~~ și că erau deci în bune relațiuni cu curtea bizantină. Acești Valahi însă trebuiau să locuiască tot pe acolo, pe unde și Cinamus spune că se aflau acei ce luară parte la expediția lui Batatze, anume prin județul Bacăului. Nicetas spune anume că acești Valahi s'ar afla pe la hotarele Galiției, unde ei prinsese pe Andronic. Sub numele de *Γαλιτζα* nu se poate înțelege orașul Galați, fiind că am văzut mai sus că astfeliu se numea Taurosciția, adecă Galiția propriu zisă [23]; apoi Nicetas vorbește de *hotarele* acestui loc, care deci nu putea fi un oraș, ci o țară. ~~Am văzut însă că Galiția se coborîa în Moldova până la principatul Bărladului, care era pus suzeranitatea ei~~ [24]. Hotarele deci a le Galiției de Bîrlad, trebuiau să fie ceva mai sus de capitala principatului lui Ivancu, aproximativ prin județele Vasluiului, Romanului, și a Bacăului, și fiind că poporația romînă s'au dovedit în deobște ca locuind părțile muntoase, acești Valachi trebue să se fi aflat prin județul Bacăului și acel al Neamțului [25].

22. *Nicetas Choniates*, Ed Bonn, p. 171: „Ἀλλ' ὅτε τοῦ δειμαίνειν ἀπεῖχεν Ἀνδρόνικος ὡς ἤδη τὰς χεῖρας τῶν διωκόντων λαθὼν καὶ τῶν τῆς Γαλίτζης ὁρίων λαβόμενος, πρὸς ἣν ὡς εἰς σῶζον καταφύγειον ὥρμητο τότε θηρευτῶν ἐμπίπτει ταῖς ἄγκυσι, συλληφθεὶς γάρ παρὰ Βλάχων, οἷς ἡ ἡμιμὴ τὴν αὐτοῦ φιάσασα ψυχὴν ὑφηγήσατο ἐς τουπίσω πρὸς βασιλέα πάλιν ἀπήγετο."

23. Mai sus, p. 560.

~~24. Mai sus, p. 515.~~

25. Di *Hasdeu*, Ist. crit. p. 15, înțelege locul lui Cinamus în sensul că s'ar referi la Românii din Oltenia, care ar fi cuprins la acea dată Făgărașul, pătrunzînd în Transilvania împreună cu Batuze prin pasul Turnului-roș. Cum ar fi putut spune atunci Cinamus, că această parte venia dinspre marea Neagră și că pe acolo Ungurii nu fusese nici odată atacați? Ca nu poate fi vorba de Românii aduși de prin Ungaria cu armatele bizantine împotriva locul provinciei contemporane, a vedi de pe aceștia în Oltenia, ci aceia Valahi pomeniți vorbesc despre ei în Galiția. Vezi Cedrenus Ioan ca memorial al imp. Isac II Angelo Annal. acad. Rom. II Tom. XXIV, 1901 +

1 cînd sub pretorinia de Principe din acele vremuri Omonimele și
Daniel care semnalesem Lublinul de la Polonia și Ste-
pansan de Jupt Kievul, trebue să se fi întins și în
Moldova pare mai jos este Principatul Bârladului
pe care documentul banului de Jos din 1826 îl pune
tocmai așa de numărul sub supremitatea 23-24

24 T. Rosetti, Bradnicii în Revista noastră 1850, p. 35 și num.
De oricînd originele p. 236 tăgăd unele tobarăna
galiții așa de udâne în Moldova

Concordanța intre cei doi autori bizantini, care ea insăși intărește faptul aflărei Romînilor prin regiunile arătate, mai este sprijinită și de altă imprejurare, anume tocmai de numele ce'l poartă cetățuia, acăreia ruine se vĕd incă lîngă orașul Neamțul, care oraș impreună cu pîrăul și județul de acelaș nume, au fost toate imprumutate de la acel al cetății.

O bulă papală ne dă deslușiri asupra zidirei acestei cetăți, care se vede făcută intr'adevĕr de Nemți, anume de cavalerii Teutoni, cărora regele Andrei II, după ce le restitui donațiunea țărei Bîrsei, pe care intăi le o retrăsese, le adauge spre desdăunare și o «bucată de loc peste munți in Cumania, unde numiții frați ridicară o cetate foarte tare »[26]. Indepărtarea in care se află insă cetatea Neamțului de țara Bîrsei, ar putea să arunce oare care indoială asupra zidirei ei de cavalerii Teutoni din Brașov. Să nu uităm insă că Germanii erau colonizați și in Bistrița și Rodna, chiar in fața cetății Neamțului, in Transilvania, și că deci este mai mult decît sigur că acea intăritură fusese făcută de cavaleri in interes comun pentru a apăra pasul Tulgheșului, cel mai indămănatec de trecut pentru barbarii din cîmpie, cătră așezările din țara de peste munți. [27]

Este inviderat insă că numele de cetatea Neamțului nu a fost dată acestei așezări de cătră intemeitorii ei, ci *de acel popor in sinul căruia dînsa fusese ridicată*, adecă de Romînii lui Cinamus și ai lui Choniates, din elementul slavon al limbei lor.

Din toate aceste rezultă insă in chip evident con-

---

26. Bulla din 1232 in *Theiner*, Mon. Hung. I. p. 106: „Sed licet idem rex eis terram abstulisset, eandem ipsam tandem restituit ut debebat, quin etiam pro recompensatione damnorum, *ultra montes in viam, partem contulit Cumaniae, in qua dicti magister et fratres castrum munitissimum construxerunt.*"

27. Există o altă cetate a Neamțului in Moldova la Podul Dîmboviței i numită tocmai de Romînii Dîmbovițeni. Vedi I. Tocilescu in Analele Acad. rom. II Tomul XXI, 1901 pustiu a acestei cetăți amintită in bulla din 1232. Nimic nu împiedecă insă ca și aceasta să fi fost ridicată de Romîni

nuitatea așezărilor românești, și de la Putna in sus până spre Bucovina.

Cantemir ne a mai pastrat o relațiune din care putem deduce, că și mai la nord, prin munții Bucovinei, se afla o grupă de poporație românească constituită, ca și Vrancea, in un soiu de republică, care exista incă cu oare care drepturi și privilegii pe timpul seu. Aceasta era republica *Cimpulungului*, care cuprinde vr'o 15 sate, toate cu legile și judecătorii lor proprii. Locuitorii ei nu se pricep la lucrul pămîntului și toată ocupația lor e păstoritul oilor. Tribut anual plătesc și ei, dar nu cît voește domnul, ci cît s'au legat ei cătră domnii de mai inainte, și această legătură lasă a se intări totdeauna de cîte ori se pune domn nou, trimițînd anume delegați spre aceasta la curte [27]. Este invidiat că niște asemene drepturi, păstrate după constituirea statului moldovan, arată că oamenii acelei regiuni erau mai vechi locuitori ai țărei decît acei ce veniră de peste munți; că ei se supusese acestora in chip condițional, și că din acea așezare originară a drepturilor lor față cu descălecătorii, se trăgea poziția deosebită de care ei, ca și Vrâncenii se bucurau in sinul statului moldovenesc.

De la Cîmpulung in sus, se intinsese Romînii in hotarele monarchiei polone, mult mai spre șes de cum indrăznise să o facă, in regiunile mai joase a le țărilor romîne, celor bîntuite de barbari. Aice intîlnim niște *kneji Bolohoveni* sau *Valahi*, intre principatele de Haliciu, Volhynia și Kiev, până in apropierea Bugului superior. Un document ne dă chiar prețioasa indicațiune că orășelul Bolochov din Galitia era numit villa Valachorum». Ei trăiau sub conducătorii lor proprii, numiți kneji, ca și la Romînii din Ardeal și

27. *Cantemir*, Descriptio Moldaviae, p. 123, 124.

+ Cantemir adaoge că locuitorii Câmpulungului nu sunt boieri, dar nici supuși boierilor, ca au un obiceiu al pământului care nu e acel de pretutindeni. Ciobani îndrăgneți, apelați de asprimea locuințelor lor, și primesc pe Vornicii a le plac și gonesc pe ceilalți. Dacă, cum am ~~spus~~ spus, dacă lor a parte, străvechi, pe care nici un domn nu i-a ispitit și o orsacă. Străini, și și-ar lăsa vetrele și al cantei culmile și gura mânându-și rimânul bogatei fugară.

17

[Este de notat împrejurarea ca Românii ortodoxi ajută Ungurilor catolici contra ~~lui~~ tarii Volhyniei ce era și ea ortodoxă ceea ce dovedește strâns legăturile politice între Bolohovenii și Ungurii. Fiind ca Ungaria nu s'a intins niciodată până pe ~~[illegible]~~ obârșiile Bregului, apoi nu ne rămâne alte ipoteze de dreptul decât ca acest grup de Români emigrarea acolo din cuprinsul Ungariei ca care pastrăm legăturile de supremă ca și Românii Ducalcali de Dragoș pe pamântul Moldovei, 27 bis din aceste fapte în trag Ungurii dreptul de supremație asupra Moldovei, dreptul care pierdeau ~~la~~ tumulele lui de fapt prin cadrul Moldovei cât Tatari.

Un document din 1378 al Consagului Volodislav din Opolia (Galiția) ~~[illegible]~~ lui Ludovic Valacul (adică Moldovanul) un câmp pustiu ca să-și asupra un sat după dreptul ~~[illegible]~~ valac, îndatorindu-l a de consagului slav din sutilași pe an și cât 2 groș de fer care Tarasu din satul a ce face pe moșie. Alt document în 1424 în cuprindere ~~[illegible]~~ arătăm-ți ut al lui Svidrigel consagul Cernigovului dat lui Vlad Dragoș-novici să se asupra un sat după dreptul valac. Amintit document în I. Bogdan, Ne datoriile militare ale Cnejilor III. Tom XXIX 1907.

în analele Acad. rom.

27 bis. Mai jos Vol. II, Descălecarea Moldovei

Ungaria, și tocmai această organizare a lor, sub așezămîntul românesc al knezatelor, întărește faptul romînităței acestei poporații.

Prima lor menționare se face in anul 1231, in luptele regelui Ungariei Andreiu al II-le pentru Halicîu, cu principele volhynian Daniil. Aici apar intre trupele auxiliare și knejii Bolochoveni ca aliați ai Ungurilor. Patru ani in urmă intreprind Bolochovenii in coințelegere cu principele de Cernigov alt răsboiu in contra Volhynilor, și intre 1235—1240, de sine singuri, o expediție contra principelui Boleslav al Mazoviei. Incă și după invaziunea mongolă ei fură in stare a mai purta un lung și energic resboiu cu principele Daniil,[28] care se sfîrși in 1257, cu isbînda acestuia.

Este lesne de înțeles cum această massă de Romîni, indestul de numeroasă pentru a purta răsboae pe propria ei samă, a putut să se lățască către nord și răsărit pănă adînc in părțile șesului. Regiunea, pe care ei o ocupară aici, era ocrotită de statul polon, pe cînd, in spre sud, ei trebuiau să nu se prea indepărteze de munte, din pricina expunerei la prădăciunile barbarilor.

Din cercetarea de pănă aice s'au dovedit că Romînii ocupau și laturile exterioare a le Carpaților, și anume pe tot intinsul lor percurs, de la cataractele Dunărei, pănă in nordul Moldovei. Era firesc lucru ca Romînii, deprinzîndu-se de la o vreme cu greutățile traiului, să fi incercat a se cobori pe ămbele laturi a le munților ce-i adăpostise atita timp. Pe cînd deci pe de o parte ei se lăsau către văile Transilvaniei, unde se constituiau in mai multe voevodate, ei se coborîau și către acele deschise in spre Dunărea

28. *Onciul*, Dragoș și Bogdan in Conv. lit., XVIII, p. 261 care rezumă cercetările lui *Kaluzniacki*.

și marea Neagră, organizîndu-se și aice sub aceeași formă de ocîrmuire națională. Pe cînd șesul era mai mult in stăpînirea Slavonilor, ca unii ce venise dinspre șes, partea muntoasă a țărei era mai ales locuită de Romîni, de care ce dînșii se coborise din munți, și această deosebire de origine a poporației ambelor regiuni a le țărilor romîne, se oglindește și in terminologia geografică, mult mai bogată in numiri de origine slavonă la cîmpie decît la munte [29].

Impoporarea Munteniei cu locuitori inainte de descălecare, dă samă pe de altă parte despre putința unui comerț indestul de intins al Genovezilor cu latureа nordică a Dunărei, prin veacurile al XII-le și al XIII-lea. Astfelu unele din porturile Dunărei sunt fără indoială de origine genoveză, precum o dovedește numele de *Giurgiu*, derivat de la *San-Giorgio* patronus Genovei și *Calafatul* care vine de verbul italian *calafatare*, ce insamnă a unge cu smoală vasele de apă. Fiindcă aceste orașe sunt pomenite chiar din primele documente ce s'au descoperit pănă acuma, părerea, că ele să fi fost intemeiate inainte incă de descălecare, găsește indestule temeiuri.

Țările romîne de dincoace de munți nu erau niște pustietăți nelocuite, la venirea Romînilor de dincolo. Ele infățoșau nu numai o poporație indestul de numeroasă, dar aceasta era chiar inchegată in o organizare rudimentară de viață de stat. Năvălirea tatară, spăriind și sguduind pănă in temelia lor aceste inceputuri de viață orînduită, făcu pe locuitori a pri-

29. Din locuința poporului romîn in Valachia inainte de descălecare și anume din stăpînirea lui prin Basarabi in Oltenia, după cum ne o arată cronicarul persian Raschid in 1241, se explică cum se face de găsim intr'o cronică polonă intitulată „Annales Polonorum vetustiores" și care cuprind istoria acestui popor de la 1248—1282, sub anul 1259, următoarea notiță: „Tatarii după ce subjugară *pe Basarabeni*, pe Litvani, pe Ruteni și pe alte neamuri, au luat cetatea Sandomirului", ap. *Hasdeu*, Ist. Crit. p. 67: „Thartari subiugatis *Bessarabenis*, Lithvanis, Ruthenis, Sandomirg castrum capiunt."

5 Genovezii își întinseră comerțul în Marea Neagră
mai ales după căderea împărăției latine ~~a favoritelor~~ Venețienilor
1261 (Tratatul de la Nymphaion). La 1288 genovezii încheie un
tratat cu Armenia, se ~~[illegible]~~ așezară în Tatarie și fundară
Caffa în Crimeea. Marea Neagră devine în curând un lac
genovez. Afară de pește, piei lucrate, carne sărată, Geno-
vezii se aprovizionau mai ales cu grâne de ~~[illegible]~~
portului căruia îi făcuseră repetate tratate și pentru că
e vorba de grâne din cuprinsul împrejurimii ~~[illegible]~~
se raportă mai mult la țărmul de la Dunăre ~~[illegible]~~
~~[illegible]~~ adică din partea depărtată de Constantinopol
ce [illegible] cărora avea mare preferință de
[illegible]. Acest grâu a [illegible] ale [illegible].
însă și în partea de Sud Vest al Mării Negre, la
Mesembria, Anchial și Varna dar și sigur și la Du-
nărea de jos („pe la Chilia și Cetatea Albă”) (cum vom
vedea la urmă) [x]. ~~Hard~~ Și nu prea curând
de la genovezii [illegible] cele două porturi [illegible]
Georgie și Lolopt (de la Georgie și Calafeltea-
~~[illegible] corabii [illegible]~~) ? ...

după cum vom vedea mai la vale ~~și probabil~~
și pe acest grâu și-l aprovizionau și din țările române,
unde și probabil pescuiau pentru porturile
Gheorghe (de la Sf. Georgio) și Lolopt (de la Calafeltea-
a rege corabii cu deut) [x]

* după Hardu. corabia care de N. Iorga Chilia
Cetatea albă, p 43-47.

~~x N. Iorga, Chilia și Cetatea Albă, p. 43-47 [illegible]~~
" [illegible]
x-1 ~~Hard Hardu [illegible] Corabia de Iorga~~ l. c.

Indice

Severinulus Tara 546
Ioan –
Tarcas –
Lytera tara –
Lotulus tara –
Lystiog vovod –
Simulan – 547
Fagel Ullah Raschid 550
Orda –
Cadan –
Buri –
Bugek –
Ulaghier popoan –
Kara Ulaghi –
Basaramban / Rasmel Ion / 552
Ultulus tara –
Cumanilor episcopul 554
Milcoviana episcopie 555
Secuiu 556
Vrancea 557, 558
Neamtul 559, 563
Batatys Leon 560
Galitia 562
Cumpulung Bucovina 564
Bolohovna Kneji 564
Giurgiu 566
Ulefetul –

mi, ca o apărare mîntuitoare, coborirea de peste munti a valului de Romîni ce se lăţia cătră cîmpie. Astfeliu pregăti cumplita năvălire mongolă patul cel nou, in care era să curgă de acum inainte mult bîntuitele unde a le vieţei romăneşti.

Intemeierea statelor Munteniei şi a Moldovei nu are deci inţelesul unei colonizări, intreprinsă de Romînii de peste munţi, in siliştele deşerte a le viitoarelor principate, ci este o suprapunere a unui element nou coborit, din Transilvania, peste unul de baştină, care se plecă inaintea lui. Din această amestecare a ămbelor pături se explică singure urmările deseălecărei, după cum vom vedea la locul seu.

Aice insă, mainte de a păşi la expunerea evenementului insemnat care procurâ Romînilor viaţa neatîrnată, şi făcu cu putintă o istorie proprie a Romînilor şi o desvoltare a lor naţională, trebue să limpezim un alt punct esenţial: relaţiile in care s'au putut afla Romînii de la nordul Dunărei cu acei din Macedonia, şi dacă intre ei au mai fost vre o atingere de la prima lor desfacere in doue popoare [30].

30. Comp. mai sus. p. 427. — Asupra tuturor ducatelor şi voevodatelor, atît acele aflate de Unguri la intrarea lor in Panonia şi Transilvania, cît şi acelor urzite mai pe urmă in Muntenia şi Moldova de mai tîrziu, vezi harta alăturată.

IV

IMPERIUL ROMÎNO-BULGAR

1. LOCUINȚELE ROMÎNILOR IN PENINSULA BALCANICĂ

Unii scriitori ai timpului nostru cred că imperiul valacho-bulgar, întemeiat peste Dunăre în anul 1185 de către frații Petru și Asan, s'ar fi întins și la nordul fluviului asupra Munteniei, și rapoartă la Romînii din Muntenia numele de Valachi din titulatura acelui imperiu.

Se pretinde că «imperiul romîno-bulgar al Asăneștilor, se desfăcu către sfîrșitul dinastiei romîne, într'un stat romîn din stînga Dunărei și altul bulgar din dreapta ei, și că tot aice trebue căutate originile principatului Valachiei, cu instituțiunile sale bizantino-bulgare, și cu numele de Ioan în titlul domnitorilor, moștenit de la Asănești» [1]. O asemene părere este gre-

1. *I. Onciul* in critica Teoriei lui Rösler din Convorbiri literare XIX, 1885, p. 347. Vom esplica in vol. al II-le, la cercetarea vechilor așezăminte a le țărilor romîne, cap. I No. IV, originea lui *Ioan*, adaos la numele tuturor domnilor, și vom vedea acolo in ce legătură stă el cu impăratul Ioniță al Romîno-Bulgarilor.

† și mai amănunțit în Originele Principatelor române, 1855, p. 25 și urm.

(p. 427 și urm.)

+ Am cercetat mai nu lățirea ce mare a romanei
țării în peninsula Balcanului și mai ales în
regiunile ei dimăruse, ~~(p. 4~~ precum și dispariția
elementului roman din acest regiuni adusă prin
navalirea slavo-bulgară (p. 444). Prin aceasta răs-
pândirea pângeri a elementului roman din câmpia
sud-dimăreană, el se concentra în sudul pe-
ninsulei unde caulau adaposteau în munte
inaltă ca ~~Bal~~ Hemulea, Pindulii, Rodopelea
și altii. De aceea toate dar absolut toate amintirea
poporului roman — valacu — din aceasta
peninsulă se refer numai la regiunile muntoase
sau la acel de la sudul acestei munți, nici
odată la o populație romană din Moesia.

Viața Sf. Dumitru scrisă pe la începutul veacului al IX-le spune că Bulgarii voind să cuprindă Tesalonicul prin surprindere ar fi trimis și ca un spion a știa la limba Sfântului Dimitrie, un Tesalonicean și spune că cei ~~aceste~~ ~~trei~~ limbi erau: „graiul de la noi, al Romeilor al Slavilor, și al Bulgarilor". Bulgarii nefiind încă pe deplin slavizați vorbeau o limbă deosebită de acea a Slavilor. Pe ~~graiul~~ Romeilor înțelege grecii. Dar scriitorul Vieții Sf. Dumitru arată că la trei limbi numeroase de spusă erau: cea grecească, cea bulgară, cea slavă, ~~așa~~ ~~deci~~ limba de la noi nu poate însemna decât acea a locuitorilor Tesalonicului unde românii macedoneni înainte de Tesaloniciu pe atunci se cuprindeau Macedonii. 6 bis

6 bis) Migne Patrologia Tom 116 ~~p~~ p. 1368: « τὴν καθ' ἡμᾶς γλῶσσαν, καὶ τὴν Ῥωμαίων, Σκυθῶν καὶ Βουλγάρων » Vezi Bărbulescu Individualitatea limbii române și ... Contribuțiuni pentru istoria, p. 352.

doua a lui *fratre* (frater). Dacă asemănăm aceste cuvinte cu altele raportate de Procopius, scriitor bizantin mort la 558, găsim aceeași apropriere mai mare de latina, ce se constata și in cuvintele de mai sus. Așa aflăm, pentru unele localități, numiri de caracter latin, incă nemodificate prin formele particulare a le limbelor romîne: *Tredetitilia* = *trei zeci de tei*, in care *l* incă nu este muiat in *i*, *durvuli*=turbure in care *l* nu este modificat in *r*. Lîngă aceste insă intîlnim *gemelo-munte*, in care se vede transformarea lui *o* din *mons* in *u*[5]. Se cunoaște deci, in cuvintele lui Theophilact și Theophanes, precît și in acele din Procopius, epoca de tranziţiune a limbei romane poporane, in limba vorbită astăzi de Macedo-Romîni. Este deci invederat ca aceste cuvinte, unite cu imprejurarea că scriitorii bizantini arată că ele au fost rostite in Tracia de către niște localnici de acolo, dovedesc existența prin veacul al VI-le a unei poporaţii de viță latină prin acele părți, ceea ce nu este decît conform cu cele ce am aflat mai sus, despre intinderea elementului roman in peninsula Balcanului.

Cedrenus rapoartă că in luptele căpiteniilor bulgare: David, Moisi, Aron și Samuil in contra imparatului Constantinopolei Vasile II, David fu ucis ~~in Macedonia~~, intre *Castoria* și *Prespa*, de către niște Valahi [nomazi][6], adecă păstori, care se purtau cu oile prin acele locuri, iarăși patria lor. ~~Acela, imparat~~ vroind să nimicească puterea Bulgarilor, făcea in toți anii cîte o expediție in inima țărei lor, care se intindea in regiunea Ohridei, in *munții Macedoniei*. Samuil regele Bulgarilor, pentru a scăpa de aceste lovituri (care se intîmplă după 1013), intărește o trecătoare ce se afla intre Cleidion și *Cimpu-*

5. Mai sus 433.
6. *Cedrenus*, Bonn, II p. 435.

lung[7]. Acest nume românesc al unei localităţi din munţii Macedoniei, arată locuinţa Romînilor in acei munţi, aşezaţi la sudul Balcanilor.

Tot Cedrenus mai adaoge aiure că in o altă luptă, petrecută in anul 1016 intre imparatul Vasile, şi Ioan fiul lui Aron, in aceleaşi regiuni, «iscoadele lui Ioan, aflînd că insuşi imparatul ar veni asupra lor, alergară inspăimîntate către oştirile lui Ioan, nestrigînd altă ceva decît «vgiţi vine imparatul,» şi toţi o rupseră de fugă odată cu Ioan. Cuvîntul *vgiţi*, care este redat de scriitorul bizantin prin *βεζεῖτε*, aparţine limbei macedo-române, şi arată deci că armata lui Ioan era compusă, ca şi acea de mai sus a lui Martinus şi Comentiolus, din oameni ai acestui popor, pe care îi intîlnim tot in regiunile muntoase a le Macedoniei, luptînd acuma in contra Bizantinilor, precum altă dată slujise sub ei[8].

In 1019, după supunerea desăvărşită a Bulgarilor, imparatul Vasile II organizază biserica acestei naţiuni, lăsîndui forma naţională, insă numind un arhiepiscop grec la scaunul Ohridei. Prin hrisovul dat cu acea ocazie, impăratul dispune ca *Valahii din intreaga Bulgarie* să fie supuşi autorităţei acestui arhiepiscop[9]. Din această vorbă nehotărîtă de Valahii intregei Bulgarii, s'au incercat a se deduce, că Valahii

---

7. *Cedrenus* II, p. 457: „*κίμβα-λόγγου*"

8. *Cedrenus* II, p. 466: „*Τοῦτο γνόντες οἱ τοῦ Ἰωάννου σκοποὶ μετὰ φόβου πρὸς τὸ τοῦ Ἰωάννου στρατόπεδον ἔρχοντας καὶ δειλίας καὶ ταραχῆς τοῦτο ἐνέπλησαν μηδὲν ἄλλο βοῶντες εἰ μὴ βεζεῖτε ὁ Τζάρος.*" Limba macedo-română elideză adeseori pe *u* dintre două consoane: huratic devine in această limbă *hroatec*, mulare (cătăr) *mlare*, muliare *mlaare*, muşat mşat etc. De asemine fugim devine *fgim* şi *vgim* pronunţat *vzim* şi fugiţi *vgiţi*. *Caragiani*, studii istorice asupra Romînilor din peninsula Balcanului, p. 234. Dl. *Aron Densuşanu* greşeşte cînd crede că cuvîntul lui Cedrenus ar insemna *vedeţi*, Ist. Limbei şi literaturei, p. 48. *Βεζεῖτε* in greceşte nu are nici un inţeles.

9. Vezi hrisovul imparatului Vasile din 1019 conţinut in acel al imp. Mihail Paleologul din 1272 in *Golubinsky*, Ocerk ist pravosl. Moscva, 1871, p. 263: „*καὶ τῶν ἁγιωτάτων Βουλγαρίας Ἀκρίδων τιμῶν δὲ αὐτὸν καὶ σέβεσθαι μεγάλως καὶ ἀκούειν τοῦ λόγου αὐτοῦ.*"

locuiau și în Moesia, până la Dunăre; aceasta însă nu este de loc îndreptățit, întru cît hrisovul putea, chiar vorbind de Valahii întregei Bulgarii, să nu se raporte decît la partea locuită de ei, munții acestei țări.

Pe timpul imparatului Alexios I Comnenul (1081—1118) ne spune fiica lui Ana Comnena, vestita povestitoare a acestei impărății, că un Valah cu numele de *Pudilus* înștiințase pe imparatul ce stătea la Anchialos, că Cumanii ar fi fost călăuziți, de Valahi peste trecătorile munților Balcani[10], ceea ce dovedește că Valachii erau în acești munți a casă la ei, de oare ce făceau pe călăuzii.

Către anul 1170 călătorul evreu Veniamin din Tudela pomenește despre Valahii din *Tesalia* în descrierea călătoriei sale către Palestina. El spune despre dînșii: «Dincolo de riul Sperchios se începe Valahia, această locuitori așezați pe munți își dau numele de Valahi. In înțală ei sunt asemene căprioarelor De pe munți ei se pogoară în Grecia pentru pradă și hoții. Nimene nu cutează a-i înfrunta în războiu și nici un rege nu-i a putut birui»[11]. Cantacuzen vorbește de niște Valachi care ar locui în muntele Rodop[12]. Tot de asemene ne arată scrisoarea lui Henric, administratorul imperiului latin din Constantinopol, către papa Inocentius al III-le, în care îi povestește prinderea imparatului Balduin de către Ioniță,

10. *Anna Comnena*, Bonn, I, p. 273—274. *Πουδίλος* este redarea grecească a numelui mac.-rom. *Pădulu* (vezi *Caragiani*, Studii istorice asupra Românilor din peninsula Balcanului. București. 1888. p 351). Celalt text din Ana Comnena, I, p. 395 în care spune că armata lui Alexios se compunea din Bulgari și din nomazi, numiți Valahi în limba poporului, nu hotărăște nimic asupra locuințelor Românilor de dincolo de Dunărea. Locul din *Cinnamus*, Bonn, p. 262, l'am văzut că se raportă la Românii din nordul Dunărei. Mai sus p. 560.

11. Reprodus fragmentul în *Hasdeu*. Arh. ist., II p. 25.

12. *Cantacuzenus*, Bonn. I, p. 146.

că Valahii ar locui în munți, dincolo de Adrianopole[13].

Toate amintirile de până aice despre poporul Valahilor îl arată ca locuitor al muntelui, parte din ele numindu'l chiar nomad, precum sunt de obiceiu locuitorii munților, care se îndeletnicesc cu păstoria. Este indestul de curios că descrierea rabinului Veniamin corespunde din punt în punt cu acea, pe care o face Nicetas Choniates, alt martor ocular despre caracterul și obiceiurile acestui popor: «Împăratul găsi cetățuile și satele lor întărite prin noue metereze, iar apărătorii lor acățați pe înălțimi după chipul cerbilor, săriau ca și caprele peste prăpăstii și nu primiau nici o luptă față»[14].

Autorii veacului de mijloc pomenesc însă, în felul lui Veniamin, și despre regiuni întregi care purtau numele de *Valachia* în sudul Balcanilor, și toate aceste regiuni se întind în părțile muntoase a le peninsulei.

Așa Nicetas Choniates amintește despre *Valahia mare*, care se întindea în Tesalia[15], denumire cunoscută și lui Villhardouin, cronicarul imperiului latin din Constantinopole, sub numele de Blaquie sau Blachie la grant[16]. Tot la dînsa se rapoartă și arătarea lui Cantacuzen (1341—1355), care vorbește despre o regiune întinsă din împărăția bizantină numită Blachia, plină de castele întărite, și asupra căreia împăratul scriitor ar fi numit pe fratele seu Ioan Anghelul prefect, purtînd el însuș pe lîngă titlul de îm-

18. *Theiner*, Monumenta Slav. merid., I, p. 40: „contra caput rebellionis' Andrinopolim videlicet, que civitas est Grecie munitissima et montibus tantum interpositis Blachorum affinis populis."

14. *Nicetas Choniates*, Bonn. p. 561.

15. *N. Choniates*, p. 841: „*Τὰ Θετταλίας κατέχων μετέωρα νὴν μεγάλη Βλαχία κεκλήσεται.*"

16. *Geoffroy de Villehardouin*, de la conquête de Constantinople, Ed. Nathalis de Wailly, Paris, 1874 p. 117, (Vezi citațiile mai jos No. 3, nota 7).

= Imparatul Vasile al II mai amintit încă odată pe Valahii atunci când darmul pe „Valahii din Clade strategului Niculeță" (~~[illegible]~~) pe un timp de 580. 13 bis

† Tot așa îi arată și strategul bizantin Kekavmenos când spune că „așa e obiceiul lor, cu familiile și turmele Vlahilor să petreacă din luna aprilie până în septemvrie pe munți cu mai înnalți și în locurile cele mai reci" 14 bis

13 bis „τὴν ἀρχὴν τῶν Βλάχων ἐλλάδος". Din anonim contra pursa a Kekavmenos citit de G. Murnu în articolul sau: Când și unde se vorbea Romănii ~~[illegible]~~ intâia dat în Istoria în Conv. lit. XXXIX, 1905 p. 103 Comp. Ibid. p. 598. observăm încă ca indirect prin limita la Valahii ~~[illegible]~~ sunt amintite mai de timpurie de Theophilact (mai nu p. 570)

14 bis Kekavmenos ed. Wassilievsky p. 68. Murnu Kekavmenos și Romănii în veacul al ~~[illegible]~~ XI-le în Conv. lit. XXXIX 1905 p. 591

părat al Răsăritului și acel de rege al Blachiei [17]. Chalcocondilas in sfîrșit, de și nu mai numește regiunea Blachia, amintește despre Romînii ce locuiau pe timpul lui in *Tesalia și Pind*, apoi in *Laconia* pe lîngă muntele *Taigetul* și *Tenarul* [18].

In afară de Valachia mare din Tesalia se mai întîlnesc încă următoarele regiuni purtînd acest nume: *Valahia mică* [19] in Etolia și Acarnania, ambele țări de o muntuoasă sălbătăcie și *Valahia superioară* între Ianina și Tricala [20].

S'au crezut însă a se afla Valahi in Serbia. Anume mai multe documente vechi vorbesc de familii valahe, dăruite de către regii Serbi unor mănăstiri. S'a cercat a se scoate de aice aflarea de Valahi *din coace de Balcani*. Așa Stefan Nemania (1158—1199), dă mănăstirei Chilandarului din muntele Athos 170 de familii valahe din Radovo și Giurgevo sudostvo. Stefan Uroș I adauge către această danie alte 30 de familii valahe de lîngă riul Drin; Stefan Uroș al II-le mai dărueste și Valahi din regiunea Skopiei. Cea mai mare donațiune de Valahi, de 320 familii, se face de Stefan Dușan mănăstirei Sf. Archanghel, de la Bistrița. [21]

Toate aceste familii de Valahi erau așezate in regiunea Kosovo in Albania nordică și pe platoul Skopiei din Serbia sudică, invecinat cu Kosovo. Toți acești Valahi sunt apoi arătați ca păstori, pe cînd Ser-

17. *Cantacuzenus*, ed. Bonn, p. 320, anno 1342: „*Ἰωάννην τὸν Ἄγγελον εἰς κεφαλὴν τῶν κάστρων καὶ χωρῶν Βλαχίας.*"

18. *Chalcocondilas*, Bonn, p. 35.

19. *Phrantzes*, Bonn, p. 414: „*τῆς μικρᾶς Βλαχίας.*"

20. *Schol. Thucyd.*, II, p. 102: „*Δολοπία ἡ νῦν καλουμένη Ἀρμπλαχα.*" Tot din acești Valachi, din partea sudică a peninsulei Balcanului, vor fi fost recrutați și acei conduși de *Ipso Chitonitis*, cubicularul regelui Franției, Robert fiul lui Hugo Capet (996—1031) in contra Siciliei, in armata căruia analele Barense ne spun că figurau „Ruși, Guandali (?), Turci, (Unguri) Bulgari, Macedonieni și *Valani*." Annales *Barenses* in Pertz Mon., VII, p. 53, rînd 38.

21. Vezi Hrisovul lui Șef. Milutin la Miklos. și Müller, Acta et diplom., III, p. 188. Hrisovul lui Uroș, Acta et diplom., III, p. 85.

bii și Albanejii sunt agricultori [21]. Este deci invederat vorba de o poporație de munte, care putea să înainteze în migrațiile sale din Balcani și Pind până în munții Serbiei, fără ca aceasta să se poată deduce o locuință a ei în cîmpia Moesiei.

Din toate aceste arătări rezultă cu siguranță că Romînii de la sudul Dunărei nu locuiau în cîmpia ce se întindea între acest fluviu și munții Balcani, ci mai ales în partea muntoasă a peninsulei, la sudul acestor munți, în numeroasele lor ramificări, care se întind ca o bogată rățea în Tracia, Macedonia, Epir, Tesalia și alte provincii, toate muntoase, ale Turciei și Greciei de astăzi. #

Este invederat că dacă Romînii trans-dunăreni ar fi locuit în Moesia, ar trebui să mai aflăm astăzi, cel puțin niște insule din poporul lor, respîndite prin această regiune, ceea ce tocmai nu se întîlnește, de oare ce toată poporația românească, ce ce se află în Bulgaria cisbalcanică, este originară din principate, și imigrată aice în vremile mai nouă, în timpurile Fanarioților și a le regulamentului organic [22]. Macedo-Romînii ce se întîlnesc în Bulgaria de astăzi (vechea Moesie) sunt cu toții locuitori de prin orașe, îndeletnicindu-se cu comerțul și industria și ținînd une ori hanurile la drumul mare. Cu toții deci sunt imigrați în timpuri mai nouă aici, ca și Romînii din stînga Dunărei. Nici unul nu este locuitor băștinaș al acestei regiuni [23].

21. Comp. *Pic*, Abstammung der Rumänen, p. 56—59.

22. *F. Kanitz*, Donaubulgarien und der Balkan, Leipzig, 1882, I. p. 63: „Verschiedene Ursachen und namentlich das bauernfeindliche Regiment der walachischen Bojaren begunstigten die Entstehung und rasche Zunahme der rumänischen Colonien auf dem bulgarischen Donauufer." Pretutindene Romînii locuesc malul Dunărei. Vezi *Kanitz*, I, p. 19. 83, 98, 106; II, p. 28, 46, 174 și III, p. 278. O singură colonie *Copriva* este înaintată până la 1½ [illegible] de Dunărea, *Idem*, II, p. 158.

23. *Kanitz*, I, p. 9, 64 și 200. Orașul *Arbănas* de lîngă Tîrnova, locuit în mare parte de Macedo-Romîni, a fost întemeiat de colonii venite din El-

† când se înființa imperiul valacho-bulgar

Ei vorbiseră mai aici din regiunile Moesiei unde am văzut că, pe timpul stăpânirii romane, locuită o pătrunsă bătută de poporaţie romanică. De aceea și Nicolae Choniatu ne spune într-un la că „Valacii de acum se numesc în vechime Misi”

---

[1] Mai sus, p. 433 și urm., Nicolae Choniatu, Bonn, p. 482: „Τοῦτο κατὰ τὸν Αἷμον τὸ ὄρος Βαρβάρος οἱ Μυσοὶ πρότερον ὠνομάζοντο, νυνὶ δὲ Βλάχοι κικλήσκονται.”

‡ D. Onciul adoag p. 153, ca „de cât ori e vorba nu mai de partea din sudul Dunărei a imp. romano-bulg., ca este numite Bulgaria, iar imp. întreg Bulgaria et Valachia.” De

p De câte ori este vorbe în cuvântul bizantin mai vechi despre Italia, ~~ce~~ și se raportă tot deauna la Roma nici de la Sudul Dunărei și nu la cât de nordul și, de oare ce nici odată împărăția bulgară, nici ~~ca~~ d'intâi destinu la 1016 de Bulgaroctonul nici cea ~~ca~~ romano-bulgară înființată la 1185 nu și au intrat stăpânirea și ampre Roma nici din Dacia trăcăcă. Cea mai bune dovadă a acestei fapt este diplomă lui Asan (I ~~sau II 120~~ + 1207 sau II + 1241)[x] car dacă un privilegiu comercial Ragusa jamais pomenit mai mult ocaș de la sudul Dunărei, fără a amintit pe un cuvânt despre regiunile de la sudul nordul fluviului

x Este destatem ampre câmpu Asan. Veja mapa ce dar publicat în apendicul Dos Marini. I. 2. p 785 și urmă și pe ampagnii.

Poporația romanică care forma pe timpul Romanilor elementul etnografic esențial al țărei, a fost cum am arătat, în mare parte alungată spre sud în adăpostul munților, acolo unde și astăzi dînsa se regăsește. Cei care mai rămaseră în Moesia fură absorbiți cu totul de numerosul element slavon care-i încecă. De aceea în zadar s'ar căuta urme de poporație romanică *veche* în cîmpia bulgară. Toți acei ce se întîlnesc aice sunt imigrați nu de mult, fie ca poporație de cîmpie din țările române de la nordul Dunărei, fie ca element orășănesc din Rominii de la sudul Balcanului. Vechea poporație romană a Moesiei trebue căutată în adăposturile ei, prin Balcani și ceilalți munți ce se ramifică din ei. Aici au locuit dînsa în tot decursul veacului de mijloc; aici s'au desvoltat și istoria ei.

Poporația română din peninsula Balcanului, acea pe care o vom videa că întemeiază imperiul Romîno-Bulgarilor, era deci despărțită de acea din Dacia traiană prin Slavii ce ocupau Moesia, încît numele de Valah nu se poate refe.i decît la una din cele două popoare ce puteau să'l poarte, acel de la nordul Dunărei, sau acel de la sudul Balcanilor, nici cînd însă să se cuprindă sub el ambele trunchiuri, ce erau despărțite unul de altul și nu formau o unitate teritorială, care este neapărată pentru constituirea unui stat.

La data înființărei sale (1185) imperiul Romînobulgar nu se putea întinde și în Transilvania, patria adevărată a elementului daco-roman, întru cît această țară căzuse sub Unguri, încă de pe timpul lui Sf. Ștefan (către 1000). În Muntenia am văzut, că de și locuiau Romîni, aceștia ocupau partea muntoasă, fiind și dînșii sub suzeranitatea regilor unguresti. Unde

Hasan (Arbănas) din Albania. *Caragiani*, studii istorice, p. 227. *Kanitz*, I. p. 573.

rămîne deci loc Bulgarilor pentru întinderea împărăției lor peste Românii de la nordul Dunărei, mai ales dacă luăm în privire și împrejurarea că de la 950 înainte până ce vin Tătarii în 1241, cîmpia muntează este sub stăpînirea cumplitelor oarde a le Pecenegilor și a le Cumanilor?

În protiva acestor argumente hotărîtoare ce aduce sprijinitorii părerei protivnice? Numele de Bulgaria, păstrat până prin veacul al XIII-le Munteniei, ceea ce am văzut că se explică de la sine prin faptul că țările locuite de Români făcuse mai înainte parte din imperiul întâi bulgăresc, și păstrase numele de Bulgaria ca amintire a acestei vechi stăpîniri[24].

Expunerea istoriei împărăției romîno-bulgare, și mai ales acea a întemeierei sale, la care Românii luară o parte hotărîtoare, va duce la aceeași încheiere, anume că elementul românesc al acestui stat era acel de la sudul peninsulei, nici odată acel din Dacia traiană.

24. Mai sus, p. 410. Titulatura împăratului *Ioan Caliman Asan* (1241—1245) de „autocrat al Tîrnovei, al Bulgarilor, Grecilor, *peste Moldo-Valahia* și țara Ungurească al Budei și până la Viena" (*Aprilov*, Bolgarskia gramota, Odesa 1845, p. 31) [illegible] și poate avea însemnătate pentru existența numelui Moldovei încă din veacul al XIII-le, ce vede departe a fi mai mult o pompă decît un adevăr, că tot atît de puțin dominau efectiv Bulgarii asupra Moldo-Valahiei [illegible] și ocupa Budei, capitala Ungariei. Era tot o reminiscență a vechei stăpîniri a întregului imperiu bulgăresc. Vezi și *Pic*, Abstammung, p. 95. Dl. *Hasdeu* în Arh. ist. I 1 p. 96 publică documentul cu data greșită de 1192.

Indice

Asaneștii, 568
Cartoria
Europa / 571
Kiprbe Jeppov 571
Tesalia 573
Valahia mare 574
supremoar 575
Romino bulgar (imp) 567

(vyf. pre-adeo)

Special

Ioan ca titlu 568
~~[illegible] 570~~

+ nu poate avea nici o valoare. Documentul entrig în care ea a afli fiind invederat fals precum a dovedit o. D. Ioan Bogdan în studiul sau ampre diplomatic lui Ioan Calinean asau publicat în Conv. lit. 1915, p. 449 și urm. — D. Onciul partizanul infinitarei statului muntean prin desfacerea lui din imparatie Asaneștilor — nu ca Vlahia din titulatura Asanejilor se referă nu la Vlahiile din nedul Balcanilor ci la ~~Valahia~~ Valahia nord-Dunarsană — Muntenia. ~~[illegible]~~
(D. Onciul. Originea T. R. p. 28 n. 153)

Argumentele deabsunt unmălocuri: 1) Că asămenea ură dadeau ţăllui d. împ. ai Valahiei şi Bulgariei împărăţia d. c. şi despre [illegible] puterea la Dunăre mai d. întindea Mare Vladie. Dar un prea puţin lucru se aşteaptă împărăţia şi a fi intitulat cineva d. d. necunoscută numerelui la ce împ. ai Valahiei / Ungariei, Ţării ne de Dunăre). 2) Că Ioannes unde ca Valahiei şi ne magiari, ceea ce nu s'ar putea întâmpla dacă ei ar fi fost acest împărăţi Ungariei. Documentul pe care o aşteptăm afirmau ca Ioannes Vlaicul se numea lucru. Vorbă numai d. confinii Hungariei, Bulgariei şi Vlahiei, şi a înţeleşului numai hotărât unde Ungaria şi Bulgaro Vlahiei. Dacă ţări ar fi fost, pare c'ar fi d. ei nu aşteptat Vlahiei, după cum se vede acest de după unmatheo unter la „et ille habeat imperium meum in finibus Bulgariæ et Blachiæ quod ne Hungaria habeat in finibus Hungariæ". Nu propriu-zis Ţărilor ar arăta ca afundă în Bulgaria ne ar fi confinii şi ajunge până ora. La partea împărăţiei lui Bulgari şi Valahiei ne numită Bulgaria d. împarte d. Dunăre şi Marea ne numită Bulgaria d. împarte d. Dunăre şi Valahiei ne înţeleşului „şi Valahiei" şi raportă după argumentul adus d. d. Orieş că şi alţi străini înţeleşul în ce parte de interesă pentru Ioannes (Vezi ne anul 1187). Ne adaugă la Dubrovnic / Ragusa. Documente Fpp 268-276, chrysobul, în când d. c. mordue Asăni nu d. Ioannes Vlaicul ne ţăr. ne vorbă şi ţări adaugă „de confinio Tartari versus occidentem usque ad Danubium" când ne subdităm nopoluri Valahiei ţinea ad ora Asăni şi numiţi Bulgari versus septentrionem Ioannes Vlaicul ne Ioannes Vlaicul Danubium usque Gothiam (Gothiam) ne ţară a c. vorbă d. Valahiei în ţări adică d. Goticul numeşte ţări a ora ne numeşte Valahiei / 1187) şi ne Dubrovnic ne subdităm Ioannes Vlaicul ne Valahiei ne. — Nu mai.

Imperiul intăi bulgăresc fusc stins la 1018 prin puternicul braț al lui Vasile Bulgaroctonul. Bulgarii rămaseră in stăpînire bizantină 167 de ani, pănă cînd in 1185 sună iarăși pentru ei ceasul eliberării de sub jugul străin[1]. Trezirea lor la viața neatîrnată le veni însă dintr'o parte, la care ei poate nu se așteptau, de la păstorii romini din munții Balcani. Răscoala acestora fu provocată prin următoarea imprejurare:

Impăratul Isac al II-le Anghelul își pusese in gînd să sărbătorească căsătoria lui cu fiica lui Bela III. regele Ungariei, intr'un chip cu totul neobicinuit. Pentru a-și aduna banii trebuincioși, el scrise o dare obștească, in natură, asupra intregei sale impărății, ce trebuia să fie luată cu deosebire de pe animale: vite, oi și rîmători, și care lovea mai ales in păstorii romini din muntele Hemus, a căror avere de căpitenie era tocmai in girezi de vite și turme de oi. Romînii trimet pe doi frați *Petru* și *Asan* la imparatul, care se afla cu lagărul la *Kypsella*. Deputații păstorilor, oameni simpli și necioplițí, susținînd tînguirile lor cam cu iuțeală și amărăciune, Asan cel mai infocat din ei, fu lovit peste obraz, din ordinul sebastocratorului Ioan. Răspinși in cererile și atinși in onoarea lor, ei

1. Asupra primei perioade a imperiului valacho-bulgar vezi *Nicetas Choniates*, passim. O bună rezumare a spuselor cronicarului, vezi in *Hurmuzaki*, Fragmente zur Geschichte der Rumänen, I, 1878, p. 12 și urm. Capitolul intitulat: „Entstehung, Dauer und Unterjochung des valacho-bulgarischen States".

se intorc inapoi, cu inima ferbînd de ură și răsbunare, și se hotărese a răscula pe poporul lor contra asupritoarei domnii a Grecilor din Constantinopole. Scump trebuia să plătească decăzuta impărăție de răsărit palma aplicată pe obrazul unui popor tinăr și viteaz, care după cum spunea Veniamin din Tudela nu fusese stăpînit incă de nici un rege.

Propunerea făcută poporului de cei doi trimiși ai sei, de a se răscula, intîlni de o cam dată o primire indoelnică. Lupta cu o impărăție mare, acăreia putrejune erau departe de a o cunoaște, spăria chiar și pe acei mai inimoși. Petru și Asan recurseră la un meșteșug pentru a hotări massele: ei ridicară o biserică in Hemus, in care adunară mai mulți oameni epileptici, pe care poporul îi credea posedați de spirite necurate, și aceștia fură invățați, că după accesele cele ingrozitoare la care erau expuși, să spună, că sfîntul Dimitrie, făcătorul de minuni din Tesalonic, s'ar fi strămutat aici la ei, spre ai scapa din jugul in care se aflau. Astfel ajunseră frații Petru și Asan a convinge pe poporul lor că numai să indrăznească, și indrăzneala lor va fi incununată de o deplină izbîndă. Revoluția proclamîndu-se, *Asan* fratele mai mare își pune o coronă pe cap și coturni de purpură in picioare, apărînd el insuși ca imparat inaintea compatrioților sei inmiinunați. După mai multe lupte din care Romînii esă invingători, ducînd cu sine in munții lor nenumărată pradă, izbutește impăratul să infrîngă odată pe Valahi, folosindu-se de intinderea năprasnică a unei groase cete, și luîndu-i la goană, îi scoate din Hemus și-i alungă pănă la Dunăre, unde Petru și Asan caută o scapare pe malul sting al fluviului, la poporul Cumanilor, ce locuia pe atunci in Muntenia. Impăratul vrăvuește toate regiunele Valahilor in lung și in larg. In loc insă de a pune străji in toate satele lor, care erau foarte numeroase in

Hemus, mai toate așazate de prăpăstii amețitoare și inălțimi infricoșate[2], el se mulțămește a da foc girezilor de grău ce le intîlnește in cale, și apoi se intoarce, insălat prin rugăciunile de ertare ale Valahilor și făgăduințele lor de supunere.

De abia ajunsese impăratul in capitală, cînd Petru și Asan trecind inapoi Dunărea, ajutați de un puternic corp de Cumani, deschid iarăși lupta contra imperiului bizantin, «hotărîți de astă dată a reinființa imperiul Misienilor și al Bulgarilor după cum fusese mai inainte»[3]. Generalul bizantin Cantacuzen, insărcinat de impăratul cu conducerea operațiilor, este surprins intr'o noapte de Valahi și cumplit bătut, perzindu-și până și hainele lui cele cusute cu aur, pe care le imbracă cu mare mulțămire conducătorii răsculaților, Petru și Asan. Impăratul schimbă pe Cantacuzen, punînd pe Vrana in locu-i, care insă intoarce armele contra stăpînului seu, incît această revoluție din imperiul bizantin dă timp Valahilor de a-și aduna și intări incă mai mult puterile, spre impotrivire.

Romînii, incurajați prin izbînzile lor de până acuma, incep a se cobori din munți și a ataca orașele grecești așezate la poalele lor, ferindu-se tot deauna de a primi vre o luptă hotăritoare in cîmpie, cu trupele imperiale. După mai multe incercări fără rezultat decisiv in anii 1187—1190, Isac Anghelul intreprinde

2. *Choniates*, p. 487.

3. *Choniates*, p. 485: „καὶ τὴν τῶν Μυσῶν καὶ τῶν Βουλγάρων δυναστείαν εἰς ἓν συνάψουσιν ὡς πάλαι ποτὲ ἦν οὐδαμῶς ἠνείχοντο." Aceste vorbe a le lui Nicetas, unite cu imprejurarea că in timpul imperiului intăi al Bulgarilor se intîlnesc de mai multe ori Valahi in armatele lor, (vezi mai sus p. 571), apoi numele latinesc a doi imparați bulgari dinainte de 1018, *Sabin* și *Pagan*, ne fac se credem că și in intăiul imperiu al Bulgarilor, Romînii jucase un rol insemnat. Intrebarea insă cere un studiu mai adîncit, pe care nu'l putem intreprinde aice. Cu Misienii erau aceiași cu Valahii, vezi nota următoare.

o expediție, în acest de pe urmă an, chiar în centrul regiunei Valahilor, în cetatea muntelui Hemus[1]. Asăneștii din momentul ce se resculase, luase o măsură foarte înțeleaptă, de a întări cetățuile și castelele ce se aflau în muntele Hemus, încă de pe timpul lui Iustinian, care le ridicase aice contra năvălirilor barbare. Valahii se închiseră în ele la venirea împăratului, sau se ascunseră în văgăunele cele mai neumblate ale munților, și așteptau momentul favorabil pentru a cădea asupra armatei împărătești. Anghelul văzînd că nu le poate face nimica, se hotărăște să iasă din adîncul munților, unde nu se simțea în siguranță, și voind să scurteze drumul, apucă prin o trecătoare îngustă spre orașul Berrhoe. Aice îl așteptau Valahii. Cum intră armata imperială în strîmtoarea cea primejdioasă, o ploae de bolovani și de stînci rostogolite, curge peste dînsa din vîrful munților, și ea cade sfaramată și ucisă, fără a avea macar putința de a se apăra. Împăratul scapă numai după cele mai mari pericole și ajunge la Berrhoe, lăsînd în mîna barbarilor toate bagajele armatei și însuși coiful seu imperial, pe care 'l perduse în fugă.

Din acel moment împăratul se leapădă de ideea de a mai aduce iarăși la ascultare pe Valahi, și se fată cu dînșii numai măsuri de apărare. Aceste și erau de nevoie; căci Valahii, încurajați prin răspingerea armatelor bizantine, atacă și ocupă mai multe cetăți grecești, precum Anhialos, Varna, Triadizza și pradă pe altele precum Filipopole și Adrianopole. Ei devin tot mai îndrăzneți, cearcă lupte fățișe cu Bizantinii, bat pe generalul Guido și ucid pe Batatze în o luptă la Adrianopole. O nouă revoluție din Constantinopole,

[1] Iată cum arată Choniates locuințele Valahilor. „Ἀσὰν τὸν κατὰ τὸν Αἷμον τὸν ὄρος βασιλεύσαντα, οἱ Μυσοὶ χωρίοις οἰκοῦντες οὐκ ἐπὶ μεγάλοις πλινθεύονται.“

Aici cum spune alocuțiunea lui Nicetă Choniată c. împăratul Isaac Angelul „s'a încumetat (asan) ca și Diavolul căpet „să 'și aleagă tronul sau printre munții cei înalți și goi" P. Eftimiu
Poate alt titlu al lucr. Isaac Angelus
Anale Acad. rom. D. Onciul, 1901 reproduce din

Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη [illegible] Σόλων Σ.μ. 77-78

prin care Isac Anghelul este detronat de fratele seu Alexios, întăreşte şi mai mult poziţia răsculaţilor (1193).

Izbînzile Valahilor păreau că vor suferi o întrerumpere prin moartea capului lor celui mai energic şi inteligent, Asan. Anume o rudenie a lui, Ivanco care trăia în neînţelegiuire cu cumnata lui Asan, fiind mustrat şi ameninţat cu moartea de aceasta, apucă el înaintea pericolului, punînd un capăt zilelor lui Asan. Acest omor însă pare a fi avut un motiv politic, ascuns prin acel espus, căci Ivanco după moartea lui Asan, vra cu partida lui să rîpească la el puterea. Se pare că Ivanco fusese impins la acest omor prin ineţirile sebastocratorului Isac, rudenia împăratului Alexios, ce fusese prins de Valahi într'o luptă anterioară. Sebastrocatorul făgăduise chiar omorîtorului pe fiica lui în căsătorie. Ivanco pune cu partida lui mîna pe Tîrnova, cel mai însamnat oraş din Hemus, unde el organizează o împotrivire în contra lui Petru, fratele lui Asan, care luase moştenirea celui ucis. Petru, ajutat însă de fratele seu cel mai tînăr *Ioniţă*, constrînge pe răsvrătitorul Ivanco în cetatea Tîrnova, unde dînsul chiamă pe Greci în ajutor, dovada cea mai bună despre înţelegerea lui cu dînşii. Armata bizantină refuză a merge contra Valahilor, şi Ivanco este nevoit să iasă din Tîrnova şi să fugă la Constantinopole, unde caută a stîrni pe Greci în contra Valahilor. El este foarte bine primit de Bizantini, se căsătoreşte cu Ana văduva sebastocratorului Isac, care murise în prinsoare la Valahi, şi arătîndu-se în mai multe lupte cu aceştia ca un conducător priceput, împăratul pune în el toată speranţa luptei contra răsculaţilor.

Tocmai atunci se întîmplă că şi Petru să piară jertfa cuţitului unui altui ucigaş, tot din gintea sa[5].

5. *Choniates*, p. 621.

Urmează în locul seu al treilea frate, *Ioniță*, care pune pe o trainică temelie impărăția valaho-bulgară, (1197). Cum vine la domnie însărcineaza pe un alt Valah, *Hrisos*, să apere cetățuia *Strumnița* în contra atacurilor Grecilor, cetățuie așezată pe vîrful unui munte, a cărcia case se vedeau de jos ca niște cuiburi, iar locuitorii lor păreau paseri acățate pe înălțimi. Tot Hrisos aduce curînd iar în stăpînirea Valahilor cetățuia *Prosacon*, un loc din cele mai bine întărite de natură, așezat pe o stîncă înaltă și masivă, pe vîrful căreia conducea o singură potecă, ce mergea pe margina unor prăpăstii înfricoșate, în fundul cărcia riul Axios (Vardarul) rostogolea spumegoasele sale valuri[6]. Această cetate este încă întărită de Hrisos, cu ajutorul unui arhitect și mecanic grec smomit din lagărul bizantin, și împăratul atăcînd-o fără pregătirile trebuincioase, este bătut cumplit și se retrage la Constantinopole. Altă nenorocire însă trebuia să lovească în imperiul bizantin. Ivanciu, acel Valah renegat, care după ce ucisese pe Asan, își căutase scapare la Greci, și ajunsese acolo la cele mai mari onoruri, nu se știe din ce pricină, poate cîștigat prin făgăduințele lui Ioniță, fuge din Constantinopole și vine la Ioniță, spre ai ajuta în lupta contra foștilor sei prietini. Ivanciu, organizînd o armată după sistemul bizantin, devine pentru Greci cel mai periculos dușman. Alexios trimite în contra lui pe *Manoil Kamytzes*, care izbutește să ieé cu asalt cetățuia de lîngă locul numit *Kritzimo*[7]. Ivanciu însă chiamă în ajutorul seu pe alt căpitan român, din muntele *Zagora* în Hemus[8], și înșălînd pe Kamytzes prin niște turme, pe care le trimete în calea lui spre

6. *Choniates* p. 644 (Strumnitza) și p 665 (Prosacon).
7. *Choniates*, p. 678: „ὁ καθ' ὑπόβασιν ὄρους ἐν τόπῳ καλουμένῳ λεγομένῳ ἐδομήνου ὁ Ἀλέξιος."
8. *Choniates* p. 679: „τῷ ἄρχοντι τῆς Ζαγορᾶς Ἰβάνκῳ."

+ In anul 1199 Nicetas Choniatu raportă ei Cumanii ca o ceată de Vlahi tra-
cand Istrul, au năvălit în Tracia?
~~[illegible]~~ Valahii de care e
vorba ~~[illegible]~~ aici putem locui la nordul Dunării
locul de sălășluință al ~~[illegible]~~ Cu-
manilor; ~~[illegible]~~
~~[illegible]~~

---

x) Ed. Bonn, p 663: Σκύθαι κατὰ μοίρας Βλά-
χων τὸν Ἴστρον διαβάντες τοῖς θρα-
κικοῖς πολίσμασιν"

a-l face să se iee după ele și să le prindă, avînd nevoie de provizii, îl bate de'l stînge și 'l ie chiar prins. Grecii izbutesc totuși mai tîrziu a scăpa prin tradare de acest nou dușman, ucigînd pe Ivancu și trimițînd pe fratele seu *Mito* in surgun[9].

~~In anul 1200 Valahii in unire cu Cumanii, care îi sprijinise fără incetare in toate expedițiunile lor de până acuma, pradă Tracia.~~ Impăratul Alexios, pentru a scăpa de prădăciunele ~~lor~~, trimite după ajutor la principele Galiției, Roman, care atăcînd țara Cumanilor, îi silește să părăsască expediția și să s'intoarcă a-și apara propria lor țară[10]. Puțin după aceea, incepînd incurcăturile cu Latinii din cruciata a IV-a, Bizantinii lasă deplină libertate imperiului valaho-bulgar, de a se constitui intr'un chip regulat.

Papa Inocențiu al III-le aflând despre izbînzile noului stat din peninsula balcanică, merge inaintea dorințelor lui Ioniță, trimițîndui in anul 1199 pe protopopul grecesc din Brundisium, *Dominik*, om cunoscător al limbei latine și grecești, care-i duse pe lîngă solie și o scrisoare, in care intre altele papa îi spunea că «auzind că străbunii lui s'ar trage din vița Romanilor și că au moștenit de la ei atît generositatea sîngelui cît și curata evlavie ce o are către scaunul apostolic ca un drept creditar, și ar fi propus încă demult a'l cerceta și prin scrisori și prin nuncii. Mai adauge papa că-i va trimete in curînd soli mai insemnati, indată ce va cunoaște scopurile lui»[11].

Ioniță primește pe delegatul papei cu cea mai mare bună voință, și răspunde indată prin presbiterul Vlasie din Brandizuber arătîndui că «el Io-

---

9. *Choniates*, p. 687: „καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ (τοῦ Ἰβάνκου) Μίτον φυγάδα τίθησι."
10. *Choniates*, p. 691.
11. *Theiner*, Monuments Slavonum merid., I, p. 11: „audito quod de nobili urbis Romae prosapia progenitores tui originem traxerint."

niță, împăratul Valahilor și al Bulgarilor, prețuește scrisoarea papei mai scump decît tot aurul și decît veri ce piatră prețioasă, că au mulțămit mult prea puternicului Dumnezeu pentru că i-au cercetat pe ei servii sei cei nevrednici după bunătatea sa cea nepreținută, și a vezut umilirea lor și le-au adus aminte de singele și de patria din care se trag [12]. După aceste Ioniță intrînd in materie, răspunde papei că se roagă să'l primească in sinul bisericei romane și să-i dee coroană și cinste ca unui fiu iubit, după cum ar afla din cărțile vechi că ar fi fost incoronați tot de sfîntul scaun mai mulți imparați, predecesori de ai sei.

Papa trimtie lui Ioniță, după ce primește această veste imbucurătoare, un răspuns prin capelanul Ioan pe care'l adresază: lui Caloioan domnul Valahilor și al Bulgarilor; repetează in el cele spuse in misiunea d'intăi, anume că știindu-l a se trage din nobila stirpe a Romanilor, se așteaptă al videa primind credința cea a tot mîntuitoare. Papa îi spune că au cercetat registrele sale, spre a se incredința dacă intr'adevăr se coronase regi in Bulgaria de către scaunul apostolic, și găsise intre altele că pe timpul papei Adrian, regele Bulgarilor Mihail ceruse ca să i se trimită de la Roma un cardinal, care să alcagă pe arhiepiscopul bulgar, iar după ce Adrian trimisese acolo un subdiacon și doi episcopi, Bulgarii corupți prin darurile și făgăduințele Grecilor, gonise pe Romani și primise presbiteri greci. De și memoria unei ușurinți așa de mari, urmează papa mai departe, ne a îndemnat să fim cu mai mai mare băgare de samă, și să nu trimitem la fața ta pe nici unul din frații noștri cardinali, cu toate aceste am hotărît să

12. *Idem* p. 15: "Et reduxit nos in memoriam sanguinis et patriae nostrae a qua descendimus."

trimitem la tine pe iubitul fiu Ioan Capelanul, care este însărcinat să ducă arhiepiscopului bulgar un paliu și să ordineze episcopii ce ar fi de nevoie. Mai era însărcinat să cerceteze despre coroana ce-a dată de biserica romană strămoșilor lui Ioniță, atît în cărțile cele vechi cît și în alte documente, pentru ca papa să poată lucra în cunoștință de causă. Papa sfîrșește scrisoarea lui prin cuvintele următoare: Rugăm așa dar pe nobilitatea ta, ca să primești pe legatul nostru ca pe însuși persoana noastră și să'l tratezi cu cinste, primind și tu însuți sfaturile lui cele mîntuitoare și îngrijind ca să se primească și să se ție de către tot neamul Valahilor și al Bulgarilor, căci se cuvine ție atît spre gloria timpurară cît și spre mîntuirea veșnică, ca precum ești cu sîngele Roman așa trebue să fie și cu urmarea, și că poporul țărei tale care se zice că se trage de la Romani să urmeze institutele bisericei romane [13].

Ioan Capelanul orînduește un arhiepiscop în *Tîrnova* și doi episcopi în *Belesbolna* și *Prestlava*, care cu toții primesc pe papă de capul bisericei. Și Ioniță recunoaște aceste orîndueri prin un hrisov din anul 1204, în care spune că, «plăcîndu-i lui Dumnezeu al face împărat al întregei Bulgarii și al Valahiei, au cercetat vechile scrisori și documente din care au văzut că predecesorii sei *Simion*, *Petru* și *Samuel* primise coroana de la papă; că și dînsul au cerut aceeași favoare de la Inocențiu al III-le, consimțind a primi în totul religia catolică, hotărînd să o țină precum

13. *Idem*, p. 16: „ut sicut genere, sic sis etiam imitatione Romanus et populus terrae tuae, qui de sanguine Romanorum se asserit descendisse, ecclesiae Romanae institutа sequatur." Că poporul Macedo-Romîn păstrase amintirea originei sale romane, se vede și din *Cinnamus*, Bonn, p. 260, care raportează că s'ar zice despre Valahi, invidiați de tradiția păstrată de ei, că ar fi coborîtori vechi din Italia: „*Βλάχων οἱ τῶν ἐξ Ἰταλίας ἀποικοι παιδες εἶναι λέγονται.*"

o au ținut și predecesorii sei, împărații Bulgarici și ai Valachiei, făgăduind aceasta cu o nestrămutată tărie și dînd delegatului papei ca dovadă a întocmirei sale hrisovul seu întărit cu pecetea de aur [14].

Acest hrisov însoțit cu cîte-va prețioase daruri îl trimite papei prin Ioan Capelanul, întovărășit de călugărul Vlasie.

Papa, primind actul formal al supunerei bisericei romîno-bulgare sub autoritatea lui, se grăbește a răspunde la dorința lui Ioniță, trimițîndu-i în acelaș an încă pe cardinalul *Leon di Santa-croce*, care să ducă împăratului Valahilor și Bulgarilor diadema regală, să'l ungă și să'l încoroneză de împărat. Prin diploma papală trimisă lui Ioniță cu acest prilej, papa îi învoește și baterea monezei, care să-i poarte chipul, numește pe archiepiscopul din Tîrnova primat peste toată împărăția lui, și lui să-i fie supuși Mitropoliții atît din provinciile Bulgariei cît și a le Valahiei [15].

Ioniță este coronat de rege și împărat al Bulgarilor și Valahilor în Noemvrie 1204.

În timp ce aceste tratări însemnate ocupau tot timpul lui Ioniță, în Constantinopole se petreceau mari schimbări. Împărăția bizantină era răsturnată și în locul ei feodalismul croia o nouă ocîrmuire, pe malurile calde a le Bosforului, (12 April 1204).

Ioniță, știindu-se rîdicat de papă în rîndul principilor catolici, care acuma își întemeiau domnia în Constantinopole, se grăbește a le trimite o solie, în care îi felicitează pentru izbînda repurtată și se oferă ca ajutor în contra Grecilor. El primește îndărăt respunsul cel pe cît de necuviincios pe atîta și de nepolitic, că «s'ar cuveni ca dînsul să nu se parte ca

14. *Idem*, p. 27.

15. *Idem*, p. 25: „Calojohani illustri Bulgarorum et Blacorum *regi*...et in terra tua primatus optinant dignitatem eique Metropolitani tam in *Bulgariae* quam *Blaciae* provinciis constituti subjaceant."

un rege cu egalii sei, ci ca un rob ce este el, să arăte tot respectul către moștenitorii stăpînilor sei. La din contra, Latinii vor lua armele in contra lui și'l vor face să plătească scump indrăzneala și obrăznicia lui [16]. Adînc jignit prin această desconsiderare nemeritată, Ioniță se hotărește să'și răsbune. El se pune in înțelegere cu Grecii cei răsturnați de Latini, și provoacă mai multe răscoale a le lor in *Didymotichon*, *Adrianopole*, *Vizia*, *Tzurulus* și *Arcadiopole*. Latinii, după ce ineacă in singe revolta celorlaltor cetăți, atacă Adrianopolea, care cere ajutor de la Ioniță. Acesta pleacă indată in contra Latinilor, le smulge intr'un asalt singeros orașul Filipopole și trece după aceea la despresurarea Adrianopolei [17]. El era ajutat de 14,000 de Cumani, care slujiau in armata lui ca mercenari. Acești după ce atacă armata impresurătoare, se prefac a fugi și atrag pe Latini in grosul armatei lui Ioniță, unde Valahii și Cumanii fac din ei un măcel ingrozitor. Impăratul Balduin de Flandra cade el insuși prins in mînile lui Ioniță in 15 April 1205, este dus in Tîrnova, unde incarcat cu lanțuri este aruncat in inchisoare [18].

După victorie, Ioniță trimite pe Cumani să pustiieze provinciile supuse impărăției latine, care fusese cu cît va timp mai inainte aspru pedepsite de acestia pentru incercarea lor de răscoală, incît bietii Greci, loviți de Latini și de Romîni, nu știau unde să mai găsască scăpare. Orașul Adrianopole care i se opune cu izbîndă, nu poate insă să'l ie [19]. Ioniță se aruncă

16. *Ephraemius Monachus*, Historia bizantina, in versibus, Bonn, p. 298. 299.

17. Afară de *Choniates* care povestește aceasta luptă la p. 308—314 mai vezi *Nicephorus Gregoras*, I. p. 13—16. Comp. și scrisoarea fratelui impăratului Balduin, Henric, din 1205 către papa Inocențiu III, in care îi povestește prinderea fratelui seu in *Theiner*, Monum. Slav. meridionalium, I, p 40.

18. *G. Aeropolita*, Bonn, p. 95.

atunci asupra orașului *Serres*, bate pe Latinii ce alergară in ajutorul cetății, pătrunde in ea, dă foc orașului, ie cetățuia și prinde garnizoana latină ce o păzea. După această izbîndă, Ioniță atacă *Tesalonicul*, capitala ducatului lui Bonifacius de Montferrat, care izbutește însă să respingă pe Valahi. Ioniță cade atunci asupra celorlalte orașe a le ducatului lui Montferrat, *Berrhoe*, *Filipopole*, *Apros*, *Rhaedestos*, *Perinthus*, *Arkadiopole*, care sunt toate prădate și ruinate in chipul cel mai ingrozitor. Răspinși din toate părțile. Latinii mai stăpîneau numai Constantinopolea, nefiind in siguranță nici in dosul puternicilor sale intăriturl. Toată Tracia era prefăcută intr'o pustietate infricoșată, in care mai că nu se mai intilniau ființi vii, afară de fiarele pădurilor, care luase iarăși stăpînire pe această țară, din care omenirea aproape dispăruse. Ioniță avea de gînd să despoporeze cu totul Tracia, transportînd poporația cea care rămănea cu viață, in regiunile Moesici pe lîngă Dunăre.

Papa incearcă in zadar a impaca pe Ioniță cu Latini, căutînd să'l sparie intr'un rînd cu amenințarea unui atac combinat al Latinilor cu Ungurii, spre a'l face mai cu samă să elibereze din prinsoare pe impăratul Balduin. Aceste stăruințl amenințătoare a le lui Inocențiu al III-le nu fac decît să răcească cu totul rîvna impăratului romîno-bulgar către scaunul latin din Roma și in 1205 găsim scrisoarea papei către Ioniță, in care se tîngue de puțina onoare cu care acesta primise pe un sol al papei[19]. Impăratul Romîno-Bulgarilor era un cap politic. Nu era el doară să se iee după simțimente individuale, in afacerile statului seu. Grecii inspăimîntați de scopu-

19. Scrisorile lui Inocențiu din 1205 și 1207 in Theiner, l. c. I, p. 42—44.

rile lui Ioniță, se impacă cu Latinii și cer ajutor de la imparatul Henric, care izbutește a respinge de astă dată pe Ioniță dinaintea Adrianopolei, urmărindu'l apoi până la Anchialos, și luînd o mulțime de pradă de la Bulgari și Valahi, se intoarce nesupărat la Constantinopole,

Ioniță, pentru a răsbuna pierderea suferită, asediază din nou Tesalonicul, cînd o mînă ucegătoare ripește și lui viața, ca și fraților sei. Astfel se stingea in floarea vrîstei și a puterei in 1207, acest cumplit product al unui popor voinic. Neobosit, energic și viteaz, unia cu insușirile unui mare căpitan, cruzimea cea mai rafinată și instinctul destrugerii, pe care se părea că i-l communicase aliații sei Cumanii, cu fata regelui cărora dînsul chiar se insoțise.

După moartea lui Ioniță, care nu lăsă copii, tronul Romîno-Bulgarilor trebuia să vină in mîncle lui Ioan, fiul lui Asan celui mort la 1196. Acesta fiind insă copil, un usurpător *Borilă*, fiiul surorei lui Ioniță, pune mîna pe coroană, căsătorindu-se, spre a-și crea mai multe drepturi la tronul rîpit, cu insuși mătușa lui, fata regelui Cumanilor, vĕduva lui Ioniță[20]. Ioan Asan scapă cu ajutorul invățătorului seu la Cumani, dincoace de Dunăre. Ajungînd el vrîstnic cere ajutor de la Ruși, in țara cărora trăise ascuns cît-va timp, vine in Bulgaria, bate pe Borilă și'l asediază apoi in cetatea Tîrnova, pe care o ie după șepte ani de asediu, prinde pe Borilă și'l orbește, punînd astfeliu mîna pe tronul la care avea drept. (1218)[21].

20. *Ephraemius Monachus* p. 316: „ἀδελφόπαις τις Βορίλας κτείναντος Σκυθίδα θείαν γαμετὴν παρανόμως γήμας, ὑπῆρξεν ἔγκρατὴς καὶ Βουλγάρων. Ἀσὰν δὲ παῖδα παιδαγωγὸς τις λάθρα νέαν κομιδῇ, παραλαβὼν ὡς τέκνος πρὸς Σκύθας ἀπήγαγεν εἰς σωτηρίαν.“

Acropolita spune și el că Borilă era fiul surorei lui Ioniță p. 26: „τὴν Σκυθίδα θείαν γαμετὴν εἰληφώς“

21. *Acropolita* p. 35.

rile lui Ioniță, se impacă cu Latinii și cer ajutor de la imparatul Henric, care izbutește a respinge de astă dată pe Ioniță dinaintea Adrianopolei, urmărindu'l apoi până la Anchialos, și luînd o mulțime de pradă de la Bulgari și Valahi, se întoarce nesupărat la Constantinopole,

Ioniță, pentru a răsbuna pierderea suferită, asediază din nou Tesalonicul, cînd o mînă ucegătoare rîpește și lui viața, ca și fraților sei. Astfel se stingea in floarea vristei și a puterei in 1207, acest cumplit product al unui popor voinic. Neobosit, energic și viteaz, unia cu insușirile unui mare căpitan, cruzimea cea mai rafinată și instinctul destrugerii, pe care se părea că i-l comunicase aliații sei Cumanii, cu fata regelui cărora dînsul chiar se insoțise.

După moartea lui Ioniță, care nu lăsă copii, tronul Romîno-Bulgarilor trebuia să vină in mînele lui Ioan, fiul lui Asan celui mort la 1196. Acesta fiind insă copil, un usurpător *Borilă*, fiiul surorei lui Ioniță, pune mîna pe coroană, căsătorindu-se, spre a-și crea mai multe drepturi la tronul rîpit, cu insuși mătușa lui, fata regelui Cumanilor, văduva lui Ioniță[20]. Ioan Asan scapă cu ajutorul învățătorului seu la Cumani, dincoace de Dunăre. Ajungînd el vrîstnic cere ajutor de la Ruși, in țara cărora trăise ascuns cît-va timp, vine in Bulgaria, bate pe Borilă și'l asediază apoi in cetatea Tîrnova, pe care o ie după șepte ani de asediu, prinde pe Borilă și'l orbește, punînd astfeliu mîna pe tronul la care avea drept, (1218)[21].

---

20. *Ephraenius Monachum* p. 316: „ἀδελφόπαις τις Βορίλας κεκλημένος Σκυθίδα θείαν γαμετὴν παρανόμως γήμας, ὑπῆρξεν ἐγκρατὴς καὶ Βουλγάρων. Ἀσὰν δέ παῖδα παιδαγωγός τις λάθρα νέον κομιδῇ, παραλαβὼν ὡς τάχος πρὸς Σκύθας ἀπήγαγεν εἰς σωτηρίαν."

Acropolita spune și el că Borilă era fiul surorei lui Ioniță p. 26: „τὴν Σκυθίδα θείαν γαμετὴν εἰληφώς"

21. *Acropolita* p. 35.

Ioan Asan este cel mai strălucit reprezentant al dinastiei Asanilor. Pe timpul lui se întindea împărăția romîno-bulgară peste toată Moesia, parte din Serbia cu Belgradul și Nișul, Tracia cu Didimoticlul și Andrianopolea, Macedonia întreagă și țara Albanejilor până la Durazzo[22], încît videm că împărăția lui Ioan Asan se coborîse din munții unde o înființase răscoala Valahilor și se întinsese în cîmpia cea locuită pretutindene de poporul bulgăresc. El se intitulează singur și primește de la vecini tot titlul moșului seu Ioniță de domn al Valaho-Bulgarilor[23]. Pe cît de aprinși și de cumpliți fusese predecesorii sei, pe atîta de blîndă și omenoasă se arată domnia lui Ioan, încît el lăsă întipărită în memoria oamenilor, pe lîngă amintirea unei înalte măreții, pe acea a unei figuri dulce și bună, care atrase binecuvîntarea contimporanilor și părerile de rău a le posterității. Ioan Asan se căsătorește cu Maria fiica lui Andreiu al II-le regele Ungariei. Pe fiica lui Elena o mărită după fiiul lui Ioan Duca Batatze, împăratul grecesc din Nicea, cu care apoi se leagă pentru a ataca imperiul latin, ce mai ducea o existență efemeră în Constantinopole[24]. Chiar capitala este asediată în două rînduri de către aliați, și puțin lipsi de dînsa nu căzu în mînile lor.

Papa interveni atunci în favoarea imperiului latin pentru al scapa de peire, cerînd de la regele Ungariei ca să meargă în ajutorul imparatului latin[25]. Din fericire pentru Latini alianța între Batatze și Asan se strică în curînd, din cauza scopului dat la lumină

22. *Iirecek*, Geschichte der Bulgaren, p. 253, după o inscripție din 1231, pusă de Ioan Asan pe o biserică zidită de el.

23. In doc. din 1237 in *Theiner* Mon. Hung., I p. 155, papa scrie: „Nobili viro Assano domino Blachorum et Bulgarorum."

24. *G. Acropolita* p. 52-56 *Euphraemus Monahus*, p. 328—330.

25. Epistola Gregorii IX Belae IV regi Ungariae scripta 1235 in *Theiner*, Monum. Ist. Ungariae, I, p. 140.

de cel d'intâiu, de a-și intinde domnia sa in Europa, unde Asan înțelegea să stăpînească el.

Relațiile cu papa îndrumate în aparență pentru vecie de Ioniță, nu ținuse nici macar cît viața întemeietorului lor. De îndată ce Ioniță se sculase cu războiu contra Latinilor, el se îndepărtase de biserica romană. Astfeliu patriarhul din Tîrnova, la început pus sub papă, rupînd odată cu stăpînul seu legăturile care'l uniau cu Roma, și pe de altă parte pe atunci Constantinopolea și cu patriarhul ei fiind căzuți în stăpînirea Latinilor, se înțelege cum exarhul Romîno-Bulgarilor dobîndi neatîrnarea și autochefalia, care era pe de altă parte considerată de popor ca o complinire neaparată a neatîrnărei statului.

Și cu toate aceste era neaparat ca, îndată ce relațiile cu Grecii se întorsese în reu, impărații romîno-bulgari să caute a se apropie de Latini, fie numai pentru a spărie pe Greci și ai face mai plecați a primi pretențiile lor. Stricîndu-se anume buna înțelegere între Asan și Batatze, corespondența între papa și impăratul romîno-bulgar reie iarăși un caracter mai prietinos. Totuși din titlul dat de marele pontifice capului Romîno-Bulgarilor, de *domnul* Bulgarilor și Valahilor[26] și nu *imparat sau rege* al lor, precum numea Inocențiu al III-le pe Ioniță în scrisorile sale, se vede că un ghimpe tot rămăsese în relațiunele papei cu Asănești, din încordările de mai înainte. Papa însă, crezînd că au pus iarăși mîna pe biserica valaho-bulgară, trimite în acelaș an, odată cu adona scrisoare către Asan, o enciclică către toți prelații din Bulgaria și din Valahia, prin care îi îndeamnă la în-

26. Epistolae Gregorii IX Assano *domino* Bulgarorum et Valachorum scriptae, 21 Mai și 1 Iunie 1237, în *Theiner*, Monum. Ist. Ungariae, I, p. 155 et 157.

toarcerea in sinul bisericei drept credincioase[27]. Această pripire a papei strică totul, și Asan se schimbă din prietinul prefăcut in dușmanul fățiș al papei, mai ales că și cu Latinii relațiunile, imbunătățite un moment, se rupsese iarăși. Papa înfuriat, provoacă pe regele Bela al IV-le a pleca in un soiu de cruciată contra necredinciosului Asan, și cere de la Balduin al II-le, impăratul Constantinopolei să cedeze lui Bela drepturile de supremație pe care Balduin le avea asupra impărăției valaho-bulgare. Bela pretinde de la papă ca toate pămînturile ce le va cuceri de la Bulgari, precum Bulgaria sau Macedonia să rămînă alipite de monarhia ungurească, iar papa să aibă asupra lor numai autoritatea bisericească[28]. Bela însă este impedecat de a da urmare planurilor sale, prin cumplita năvălire tatară, despre care incepuse a veni către Europa vestea ingrozitoare.

In 1241 moare și Ioan Asan, lăsînd mai mulți copii, din care cel mai mare *Caliman* se urcă pe tronul tătîne-seu. După Caliman, mort in 1246, urmează fratele seu *Mihail*, care și dînsul este ucis in 1257, de către vărul seu *Caliman II.* Acesta vroind să iee cu deasila in căsătorie pe soția mortului, fiica lui Stefan Uroș regele Serbiei, pentru a legitima uzurparea sa, este ucis de Uroș in 1250.

Cu dînsul se stingea dinastia Asanilor și, rămînînd tronul vacant, se întruniră marii demnitari ai impărăției, pentru a alege un nou monarh. Alegerea căzu asupra lui *Constantin*, nepotul de fiu al lui Stefan Nemania, intemeietorul puterei Serbilor, care pentru a'și întări dreptul la corona statului valaho-bul-

27. Epistola Gregorii IX ad universos praelatos in Bulgaria et Valahia; 1 Iunie 1237, in *Theiner*, Monum. Hist. Ungariae I. p. 155-156.

28. Epistola Belae regis Ungariae scripta Gregorio IX; 7 Iunie 1238, in *Theiner*, Mon. Hist. Ung., I. p, 171.

Indices

Isai III Anghelul 579.

Petru } –
Asan }

Hermus munte 582

Boorhoe lupta –

Ioanen Asan 583

gar, se căsători cu o nepoată a lui Ioan Asan și 'și dete numele de *Constantin Asan*. El nu mai avea însă nimic altă ceva comun cu vechea dinastie decît numele[29].

Istoria impărăției valaho-bulgare ne arată că originea și începătura ei este de căutat la poporul Românilor din munții sudului peninsulei ilirice. Aice se răsculă acest puternic element contra imperiului bizantin; aice se dădură luptele cele mai incordate și in deobște noua impărăție desfășură intreaga ei putere la sudul Balcanilor, patria poporului român. Bine înțeles că, intemeindu-se statul valaho-bulgar, organele lui ocărmuitoare trebuiră să se coboare din crierii munților, și de acea videm pe Asănești alegîndu-și drept oraș de reședință *Tirnova*, așezată pe coastele Hemului spre cîmpia dunăreană. Odată însă cu aceasta coborire a statului valaho-bulgar de la munte la cîmpie, se petrecu in intreaga lui ființă o transformare insemnată, acărui studiu va lumina multe intrebări, rămase pănă acuma fără un răspuns mulțămitor.

29. *Acropolita*, Bonn., p. 162: „ἐπεὶ δὲ ἔρημος ἐναπελείφθη κληρονόμου γνησίου ἡ τῶν Βουλγάρων ἀρχή, ξενιόντες οἱ προύχοντες εἰς βουλὴν τὸν τοῦ Τοίχου υἱὸν Κοσταντῖνον εἰς τὸ ἄρχειν αὐτῶν ἀναδέξασθαι ἐβουλεύσαντο".

Desfășurarea cea extra-ordinară de putere arătată de poporul Valahilor din peninsula Balcanului, in luptele pentru intemeiarea și susținerea impărăției lor ingemănate cu poporul bulgăresc, a dat partizanilor teoriei părăsirei Daciei de coloniști unul din argumentele, pe care ei le cred din cele mai puternice intru a ei aparare.

Argumentul este formulat in chipul următor: Valahii erau cînd-va foarte puternici la sudul Dunărei, de oare ce ei sunt in stare să bată nu numai armatele bizantine, dar incă și pe acele ale cavalerilor feodali, ce intemeiază in Constantinopolea imperiul latin. Apoi luptele fiind conduse de capi romîni, se adauge că și inteligența romînă predomnea in acest imperiu, încît astfeliu din toate punctele de vedere Romînii joacă la inceputul existenței statului, intemeiat de ei in unire cu Bulgarii, un rol precumpenitor.

De pe la jumatatea veacului al XIII-le, epoca stîngerei dinastiei Asanilor, numele Romînilor incepe a se pomeni tot mai rar in istoria acelei impărății, pănă ce la sfîrșit el dispare cu totul, fiind inlocuit pretutindene cu acel al Bulgarilor; și cînd împărăția inființată de Asani piere pe cîmpia de la Cosova, sub loviturile Turcilor (1389), ea piere ca stat bulgăresc curat, fără nici o amintire măcar a elementului românesc, ce altă dată îl inalțase la glorie și la mărire.

Ce devenise Romînii din această impărăție?

Rösler ne răspunde, că au trecut Dunărea la nor-

dul ei, unde nu-i intîlnim până atunci, și unde din potrivă încep a se arăta, îndată ce ei dispar de pe scena peninsulei ; că din această pricină, de la începutul veacului al XIII-le intîlnim pe Valahi tot mai numeroși la nordul Dunărei, până ce umplu mai întăi Muntenia, apoi și țările învecinate, pe cînd din *Moesia*, fostul scaun al impărăției lor, ei au dispărut aproape cu totul [1].

Această amestecare a Moesiei cu părțile sud-balcanice nu este făcută fără scop. Într'adevăr dacă Rösler ar pune greul impărăției acolo unde l'am văzut că era într'adevăr, în părțile sudbalcanice, unde se află și astăzi un puternic element românesc, atunci nu ar avea de unde să facă a se fi scurs poporatia romînă către părțile Daciei traiane. Strămutîndu-l însă arbitrar în Moesia, și admițînd că Romînii ar fi fost cînd-va foarte numeroși în Moesia, unde astă-zi ei nu mai există, poate să introducă explicarea dispariției lor, prin trecerea Dunărei.

Ghibăcia este într'adevăr meșteșugită. Dar în istorie nu poate fi vorba de idei sau interpretări iscusite sau ingenioase, ci numai și numai de stabilirea adevărului, care nu poate fi decît unul singur. Am văzut însă mai sus, dovedit într'un chip înviderat, că elementul roman, de la năvălirea bulgară înainte nu mai exista în Moesia, unde nu se întîlnește, ~~nici în timpul anterior,~~ nici pe ~~acel al~~ înființărei imperiului romano-bulgar, nici după acea până în zilele noastre. Prin urmare Romînii nu au avut de unde veni din Moesia în Dacia, de oare ce din Moesia ei dispăruse de la secolul al VII-le înainte. Din jurul Balcanilor însă nu s'au mistuit, fiind că acolo îi regăsim și astăzi, și după cum vom vedea, într'un număr mult mai mare de cum se crede de obiceiu.

nu mai exista

---

1. *Rösler* p. 119.

Rösler, temindusc însă de a nu fi dat pe față, caută să se acopere aiurea spunînd că «Romînii ar fi trebuit să fie foarte numeroși în Tesalia și în Rodop până pe timpul năvălirei otomane»[2]. Fără îndoială că aice au fost numeroși. Dar ce au a face asemene regiuni cu Moesia, și apoi în ele ei nu numai că *au fost*, dar *sunt* încă și astăzi în număr însemnat.

Simțind slăbăciunea acestei temelii a teoriei lor, sprijinitorii părăsirei Daciei caută să-i pună propele, și anume întâi susținînd că Romînii din imperiul romîno-bulgar, (fără a mai determina de astă-dată regiunea de unde, de la nordul sau de la sudul Balcanului), «în timpul luptei pentru eliberare, începută în 1185, și care dobîndi în tot decursul seu un însemnat ajutor din partea poporului Cumanilor, trebuiră să se împrietenească tot mai mult cu poporul Cumanilor, și astfeliu să se sporească plecarea către emigrare a celor d'întâi către țările celor din urmă, de la nordul Dunărei. Valahii, fiind nevoiți *a-descori* a căuta scăpare peste fluviu la aliații lor, înaintea armatelor bizantine, ei trebuiră în curînd să vadă cît de favorabile erau cîmpiile Munteniei pentru păsunarea turmelor lor, și multe familii, multe obștii sătești preferară a rămînea pe malul nordic, decît a se întoarce pe acel drept, unde războiul cu Bizantinii le făcea viața grea și nesigură»[3].

Mai întâi nu este exact, că Romînii să fi fost nevoiți a trece *de mai multe ori* Dunărea, spre a căuta scăpare la Cumani, înaintea armatelor bizantine. *O singură dată* se întîmplă aceasta, la începutul răscoalei. Mai în urmă fiind necontenit victorioși, nu aveau trebuința de a trece Dunărea, ci înaintau mereu către sud, asupra Constantinopolei.

2. Idem, p. 114.
3. *Rösler*, p. 117. Comp. *Hunfalvy*, Ansprüche, p. 81.

Dar apoi pentru ce oare ar fi părăsit Romînii regiunile locuite de ei până la răscoală, cînd aceasta le izbutise atît de bine, încît să îndrumeze înființarea unei puternice împărății? Cum? Ei bat pe Bizantini, îi prădă, le ieu cetățile, pot să facă ce vrau nu numai în însuși țara lor, dar chiar în întreaga peninsulă, și tot ei să fugă, să'și părăsască patria, să se strămute la nordul Dunărei! Cît timp fusese robii Bizanțului nu le venise în gînd asemene desțărare, și să o întreprindă acuma, cînd erau aproape stăpînii lui? Ar fi trebuit ca Romînii să fi avut mintea altfeliu conformată de cum e astăzi în omenire, pentru a admite asemene încheiere. Noi credem însă că putința științei istorice se bazează tocmai pe convingerea intimă, că oamenii *cumînți* au judecat tot deauna în acelaș mod, că atît legile logicei formale cît și acele a le logicei materiale, adecă a faptelor, nu s'au schimbat cîtuși de puțin, și că nici pe atunci oamenii nu puteau *fugi de bine* și *alerga după reu*. Căci ce soartă aștepta oare pe Romîni, popor de păstori, în mijlocul Cumanilor, care umblau în mare parte după pradatul turmelor, decît aceea de a fi despoiați de avuția lor cea mai de preț?

Fără îndoială că nici acest motiv nu era indestulător. Căta deci a i se mai adăugi încă un sprijin, și mai putred încă decît celelalte, anume că: «între schimbările etnografice care se îndepliniră în urma lățirei puterei otomane, nici una nu ar fi mai însemnătoare ca împuținarea elementului roman în peninsulă (unde?), adus prin absorbire și emigrare»[4]. Năvălirea Turcilor ar putea fi un motiv serios pentru retra-

4. *Rosler*, p. 116. Comp. p. 114 unde spune: „Hier (in Thessalien) und in der Rodope mussen sie bis in die Zeit der ethnographischen Umgestaltung der Halbinsel durch die Osmanen, sehr zahlreich gewesen sein." Cf. *Hunfalvy*, p. 101.

gerea Romînilor de la sud spre nord, dacă nu s'ar lovi in cap cu datele. Turcii pun pentru intăia oară piciorul in Europa in 1356, și la acea dată elementul românesc era ácum *de mult*, numeros și insemnat la nordul Dunărei. Chiar ambele principate a le Munteniei și Moldovei, erau inființate, și anume prin o emigrare a Romînilor, insă *nu de peste Dunăre*, ci după cum vom vedea-o, *din Transilvania*, adecă *nu de ~~la~~ peste ~~cîmpie~~ spre munte, precum ar cere-o ipoteza părăsirei Daciei, ci de la munte spre ~~cîmpie~~*.

Nu deci prin trecerea elementului românesc *din Moesia* (unde el nu se afla) dincoace de Dunărea, se poate explica dispariția amintirei lui, din istoria posterioară a imperiului intemeiet de frații Asănești. Pentru a da o explicare istorică, adecă bazată pe adevăr, a acestui fapt netăgăduit, trebue să cercetăm rolul pe care elementul românesc și acel bulgar l'au avut in constituirea și desvoltarea impărăției intemeiete de ele. Vom vedea apoi dacă acel românesc s'a stins din istorie, din pricina dispariției sale fisice din viața peninsulei, sau din alte motive. ~~Vom vedea~~ că el ~~și astăzi există~~, și intr'un numer insemnat, insă nu in Moesia, unde nu au existat nici odată de la năvălirea bulgară inainte, ~~ci in aceleași regiuni, unde ol se afla și pe timpul constituirei imperiului romîno-bulgar, și unde a luptat pentru intemeierea lui~~. Si că s'a stins pomenirea lui din istoria ulterioară a impărăției, la inceput romîno-bulgară, această eclipsare a numelui seu, celui altă dată atit de vestit, era neapărată, fiind date rolurile indeplinite de el și de Bulgari in impărăția lor comună.

Cind este vorba a cerceta rostul pe care l'au avut Romînii la inființarea și susținerea regatului valaho-bulgar, se infățoșază mai intăi o intrebare. Fost'au poporul acela care au provocat și susținut cu atita energie lupta in contra Bizantinilor, precum și ves-

gerea Romînilor de la sud spre nord, dacă nu s'ar lovi in cap cu datele. Turcii pun pentru intăia oară piciorul in Europa in 1356, și la acea dată elementul românesc era ăcum *de mult*, numeros și insemnat la nordul Dunărei. Chiar ambele principate a le Munteniei și Moldovei, erau inființate, și anume prin o emigrare a Romînilor, insă *nu de peste Dunăre*, ci după cum vom vedea-o, *din Transilvania*, adecă *nu de ~~la~~ peste ~~cîmpie~~ spre munte, precum ar cere-o ipoteza părăsirei Daciei, ci de la munte spre ~~cîmpie~~*.

Nu deci prin trecerea elementului românesc *din Moesia* (unde el nu se afla) dincoace de Dunărea, se poate explica dispariția amintirei lui, din istoria posterioară a imperiului intemeiet de frații Asănești. Pentru a da o explicare istorică, adecă bazată pe adevăr, a acestui fapt netăgăduit, trebue să cercetăm rolul pe care elementul românesc și acel bulgar l'au avut in constituirea și desvoltarea impărăției intemeiete de ele. Vom vedea apoi dacă acel românesc s'a stins din istorie, din pricina dispariției sale fisice din viața peninsulei, sau din alte motive. ~~Vom vedea~~ că el ~~și astăzi există~~, și intr'un numer insemnat, insă nu in Moesia, unde nu au existat nici odată de la năvălirea bulgară inainte, ~~ci in aceleași regiuni, unde el se afla și pe timpul constituirei imperiului romîno-bulgar, și unde a luptat pentru intemeierea lui~~. Si că s'a stins pomenirea lui din istoria ulterioară a impărăției, la inceput romîno-bulgară, această eclipsare a numelui seu, celui altă dată atît de vestit, era neapărată, fiind date rolurile indeplinite de el și de Bulgari in impărăția lor comună.

Cînd este vorba a cerceta rostul pe care l'au avut Romînii la inființarea și susținerea regatului valaho-bulgar, se infățoșază mai intăi o intrebare. Fost'au poporul acela care au provocat și susținut cu atîta energie lupta in contra Bizantinilor, precum și ves-

tita familie a Asăneștilor într'adevăr Valahi din munții peninsulei? S'ar părea că, după izvoarele cercetate mai sus, cronicarii bizantini și scrisorile papale, ar trebui să privim lucrul ca afară din ori ce discuțiune. Cu toate aceste nu este astfeliu. Învățații slavi, care au interes a da Bulgarilor rolul precumpenitor în răscoala întîmplată la sfîrșitul veacului al XII-le contra imperiului din Constantinopole, susțin că Romînii, chiar dacă au luat parte la această răscoala, au jucat însă un rol cu totul secundar, că mai ales Petru, Asan, Ioniță și coboritorii lor au fost Bulgari; că dacă răscoala este atribuită de Greci Valahilor, aceasta provine numai din pricina urei celei inversunate pe care Bizantinii o purtau dușmanilor lor de moarte, și care îi impingea să le steargă numele din istorie. Valahii deci nu ar fi avut acel rol strălucit, pe care istoriografii timpului i-l atribue lor, și numele lor ar fi fost numai substituit cu deadinsul celui al Bulgarilor, spre a înlătura pe aceștia astfeliu cu totul din amintire.

„Espunerea deosebită a luptei pentru neatîrnarea Bulgarilor, își găsește explicarea în amestecarea numelui de Valah și de Bulgar la istoricii contimpurani, și fiind că în timpurile următoare numele Bulgarilor revine iarăși în onoare și aceeași schimbare a numelui în izvoarele apusene poate fi datorită înrîurirei grecești, apoi *s'ar putea induce înlocuirea voluntară a unui nume prin celalt, din partea politicilor din Bizanț*, care 'și poate găsi explicarea în ura și disprețul național, și care căuta a înlătura cu totul uriciosul nume al Bulgarilor. Numai atunci cînd Bulgaria fu restatornicită în vechile ei margini, cînd rezistența ei fu recunoscută de toată lumea, și cînd chiar ajutorul ei fu cerut în potriva imperiului latin din Constantinopole, nu se mai făcu nici o greutate

de a se recunoaște oficial numele altă dată atît de uricios al Bulgarilor [5].

Autorii acei ce tăgăduesc Romînilor continuitatea pe teritoriul vechei Dacii, susțin, din potrivă, că Valahii ar fi avut rolul precumpenitor la întemeierea și sprijinirea statului valaho-bulgar, aceasta pentru ca îndată ce numele lor începe a se șterge din istoria peninsulei Balcanului, să-i poată strămuta dincoace de Dunărea, spre repopularea cu ei a Daciei traiane! Cine nu vede, în o asemene tratare a istoriei, cu totul alte tendințî decît cercetarea adevărului?

Mai întăi nu prea înțelegem ce folos ar fi avut Bizantinii a atribui căderile lor mai curînd Valahilor decît Bulgarilor, și dacă ar fi fost vorba pe tăinuire, mult mai aproape ar fi fost a ascunde căderile însăși, decît numele poporului ce le pricinuia.

Dar această părere nici nu este întemeiată. Nu este adevărat că autorii bizantini ar ascunde cu scop numele Bulgarilor. Așa Nicetas ne spune într'un loc că Asan, revenind de peste Dunăre cu o trupă de Cumani, se hotărește a restatornici împărăția Valalahilor și a *Bulgarilor*, astfel cum ea fusese mai înainte [6]. Aiure tot Nicetas pomenește un episcop bulgar [7]. Într'un alt loc acelaș scriitor spune că demoniacii, pe care Petru și Asan îi închisese în biserica sf. Dimitrie, profetizau că «Dumnezeu vroia ca gintea *Bulgarilor* și a Valahilor, scuturînd jugul cel învechit, să dobîndească libertatea [8]», și aceeași pomenire a

5. *Pic*, Abstammung der Rumänen, p 87. *Jirecek*, Gesch. der Bulg, p. 225.

6. Mai sus. p. 581, nota 3.

7. *Choniates* p. 339: „*τὸν ἀρχιποίμενα τῶν Βουλγάρων.*" Mai vezi și p. 488.

8. *Choniates:* p. 485: *ὡς ὁ Θεὸς τοῦ τῶν Βουλγάρων καὶ τῶν Βλάχων γένους ἐλευθερίας ἠνδόκησε.*"

Bulgarilor se intîlnește și în alți autori bizantini, care povestesc tocmai primele timpuri a le răscoalei, tocmai acele în care se pretinde că ei ascundeau cu îngrijire numele poporului ce le ar fi dat loviturile. Astfeliu deci, baza chiar pe care se întemeiază interpretarea Slaviștilor, ascunderea intenționată a numelui Bulgarilor de către scriitorii bizantini, cade de la sine.

Însă nu numai scriitorii bizantini vorbesc despre Valahi, și privesc ca atari pe capii răscoalei. Papa Inocențiu III, în scrisorile lui către Ioniță, dă acestuia în repetite rînduri titlul de domn, mai tărziu acel de împărat al Bulgarilor și *Valahilor*, și spune iarăși în mai multe rînduri că atît Ioniță cît și poporul seu, care se trage din Italia, ar trebui cu atît mai mult să primească religia catolică[9]. Slaviștii potrivesc îndată și această mărturisire cu părerile lor. Ei consideră spusele papei, asupra originei romane a lui Ioniță, ca un *compliment*, pe care papa îl făcea Bulgarului, spre a'l dispune mai curînd la primirea catolicismului, compliment pe care vicleanul Bulgar și'l însuși îndată și'l luă la serios[10]. Noi credem că o asemene interpretare este tot ce poate fi mai silit, și că nici nu ar merita o critică mai serioasă, dacă nu ar fi împărtășită de oameni cu o reputație științifică așa de bine întemeiată ca sprijinitorii ei. Nu este în destul de curios ca complimentele papei să concoarde așa de bine că istoricii falsificatori din Constantinopole?

Nu sînt însă numai aceste izvoarele care ne spun că dinastia Asăneștilor era de origine valahă. Mai mulți cronicari franceji și unul german, care cu toții

9. Mai sus p. 585. Afară de locurile raportate, mai vezi și cele ce spune Vasile Mitropolitul Bulgarii în scrisoarea lui către papa din 1202 (*Theiner* l. c. I. p. 17): „tanquam heredes descendentes a sanguine romano."

10) *Pic*, Abstammung p. 52 „und können unmöglich alle *Complimente*, die man sich gegenseitig machte ernst nehmen."

descriu fapte, in care ei singuri au jucat un rol pe aice prin orient, mărturisesc că Ioniță era Valah. Așa *Geoffroy de Villehardouin*, care luptase in persoană contra lui Ioniță in armata nenorocitului Balduin, spune despre Ioniță că era regele Valahiei și al Bulgariei și că el insuși era Valah, și tot astfelin mărturisește și *Henri de Valenciennes*[11].

Următorul lui Balduin, impăratul *Henric*, scrie după nefericita luptă purtată contra lui Ioniță, către papă că «de odată s'a răpezit asupra lor acest Ioniță cu Valahii și Cumanii sei»[12].

Robert de Clary, un nobil din armata franceză, care au luat parte la mai multe lupte cu Ioniță, numește de asemene pe acest principe Ioan Valahul[13].

In sfîrșit mai amintim și pe cronicarul cruciatei a 3-a, intimplată tocmai in timpul lui Petru și Asan. *Ansbertus*, care descrie iarăși fapte petrecute sub ochii sei. Dinsul deosebește intre naționalitățile de căpitenie

---

11. *Geoffroy de Villehardouin*, Conquête de Constantinopole avec la continuation de *Henri de Valenciennes*, editée par Nathalis de Wailly, Paris 1874. p. 117: „*Iohannis* qui était *roi de Blaquie et de Bogrie*, et ce Iohannis était un *Blaque* qui s'était révolté contre son père" p. 164 conține in nota 76 o versiune a altor manuscripte, care scrie numele lui Ioniță „*Iohanice le Blac.*" p 209: „*Iohannis le roi de Blaquie* venait secourir ceux d'Adrianopole avec une bien grande armée, car il amenait *Blaques et Bogres* et bien 14.000 Cumains qui n'étaient pas baptizés." p. 249: „Les Grecs qui étaient entrés dans la cité la rendirent a lui et lui à l'instant les fit prendre et les fit mener en *Blaquie*, p. 294: „Et au 5-ime jour il vint au pied de la *montagne de Blaquie*, à une ville qui avait non *Enlui* (alte manuscrise dau: *Enlin*, *Aulin*, *Alin*) qui siet au pied de la *montagne de Blaquie.*"

Henri de Valenciennes. Idem p. 309: „Alors ils résolurent qu'ils iraient vers la *Blaquie* pour requerir l'aide et l'appui d'un haut homme qui avait nom Esclas et était en guerre avec *Burila*, qui était son cousin germain. Alors l'empereur commanda que l'armée chevauchât, vu qu'il avait grand desir de trouver *Burila* son ennemi, car *Iohannis Poncle de Burila* lui avait occis son père, l empereur Baudouin." p. 333: „Esclas, je vous donne ma fille et puis je vous ocirroie avec la *grande Blaquie*, dont je vous ferai seigneur etc."

12. *Theiner*, Mon. Slavorum merid., I. p. 40: „Irruit subito Blachus ille Iohannitius in nostros cum Blachis et Commanis et aliis."

13. *Robert de Clary*, La prise de Constantinopole in Chroniques grecoromaines, inédites ou peu connues, publiées par Charles Hopf, Berlin 1873, p. 51, 52. 82—84.

a le peninsulei Balcanice pe *Greci*, *Bulgari*, *Serbi* și *Valahi*, și pomenește pe «un oare care *Calopetru* Valahul și pe fratele seu *Crasianus* (Asan) cu supușii lor Valahi»[14].

In afară însă de aceste mărturisiri concordante a o mulțime de izvoare atît de deosebite, ca bulele papale, cronicarii bizantini, cronicarul german al cruciatei a 3-a și acei franceji ai impărătiei latine din Constantinopole, care singure prin intilnirea lor uniformă asupra naționalității valahe a Asăneștilor, ar trebui să ridice ori ce indoială, mai posedăm in Nicetas Choniates o știință incă și mai prețioasă, care ne arată că *limba care era mai pe placul capilor răscoalei era acea valahă*. El ne spune anume, cu autoritatea lui de martur ocular a celor mai multe scene și de informat la fața locului pentru cele la care nu asistase, că «in una din numeroasele lupte intîmplate intre Valahi și Bizantini, unul dintre preoții prinși, pe cînd vroiau să'l ducă prizonier in Hemus, *fiindcă cunoștea limba Valahilor se rugă de Asan, ca unul ce era de aceeași limbă cu el, ca să-i dee drumul*» Nicetas arată deci că acest preot rugă pe Asan *in limba valahă*, ca una ce fiind limba lui Asan, preotul spera să 'l dispună mai curînd in favoarea lui și să 'l facă a primi rugămințile ce-i făcea[15].

In acest loc noi credem a găsi o dovadă asupra naționalității valahe a lui Asan și deci a intregei sale familii, asupra căreia nici mai poate incăpea vre o discuție.

Față cu niște mărturii atît de variate și tot odată atît de concordante, ce se poate aduce? Imprejura-

14. *Ansbertus*, Historia de expeditione Friderici imperatoris, curante Ios. Dobrowsky, Pragae, 1827, p. 29 și 34.

15 *Choniates* p. 617: „τότε δέ καὶ τῶν δορυαλώτων τις ἱερέων εἰς τὸν Αἷμον αἰχμάλωτος ἀπαγόμενος δεῖται τὸν Ἀσὰν ἀφεθῆναι δι' ἀμαφωνίας ὡς ἴδρις τῆς τῶν Βλάχων φωνῆς εἰς ἔλεον αὐτὸν ἐγκαλούμενος."

rea că Ioniță numește într'un loc al scrierii sale pe împărații bulgari predecesorii sei, Simion Petru și Samuel, străbuni [16]. Ioniță însă pentru a-și da mai mult drept la tronul Bulgaro-Valahilor putea să se pretindă coborîtor din vechia dinastie bulgară. Așa tot el spune că Simion, Petru și Samuel fusese împărați ai Bulgarilor și Valahilor, și lucrul rămîne cum am spus și mai sus nehotărît, dacă nu cumva a fost așa cum spunea Ioniță, adică dacă Romînii nu jucase un rol însemnat și în prima împărăție bulgară.

Cît despre împrejurarea că monumentele slave nu arată pe Asănești ca Romîni, ci ca Bulgari [17], ea își găsește ușor esplicarea în strînsa legătură în care se aflau Romînii cu Bulgarii, într'un timp cînd deosebirile etnice nu aveau încă nici o valoare; apoi în faptul pe care'l vom constata mai jos, că dinastia Asăneștilor, de și de origine romînă, se bulgarizase tot mai mult cu timpul, și membrii ei puteau deci să treacă drept Bulgari. [18]

Am arătat că Romînii transdanubieni ocupau munții Hemus. Intru cît cele mai multe din luptele, din care au eșit mîntuirea Bulgaro-Valahilor, au avut de teatru acești munți, patria Valahilor, este firesc lucru de a admite că Valahii formau contigentul cel mai însemnat al armatelor revoluționare.

Nu se poate prin urmare tăgădui că răscoala în contra împărăției bizantine porni de la Valahii din muntele Hemus, către care se alipiră în curînd și

16. *Theiner*, Monumenta I, p. 29: „predecesorum meorum imperatorum Bulgarorum et Blachorum Symionis, Petri et Samuelis *progenitorum* suorum." Tot așa îi numește și papa Inocențiu al III-le în o scrisoare către Ioniță din 1202 Noembrie în 26, *Theiner*, l. c. I, p. 16: „Sicut illustri Petri, Samueli et aliis progenitoribus tuis ex libris tuis legitur concessisse." Ar putea fi însă și o greșită traducere a cuvîntului slavon *preadĕti*, ce însamna nu numai progenitor, dar și predecesor. Vezi *Hasdeu* în Traian, 1869, p. 282.

17. *Pic*, Abstammung, p. 88-90.

18 Comp. Studiul lui Höfler, Die Walachen als Begründer des zweiten bulgarischen Reiches der Asaniden. in Sitzungsberichte der K. Akad. der Wiss. Wien 1875 Philologisch-hist. Klasse, p. 225 și urm.

Ē pe temelia mai ales a naționalitatea valoch, Iuvim cu timpul o împărăție cunoscut bulgarească, și este cum se explică această prefacere:

Bulgarii, care vroiau să restatornicească vechea lor putere.

Acești Valahi jucară rolul cel mai mare în timpul luptelor de răsvrătire, în legătură cu Cumanii de la nordul Dunărei. Analele bizantine resună numai de numele lor, amintind pe acel al Bulgarilor mult mai rare ori.

Cu toate aceste imperiul întemeiat de Asănești dincolo de Dunăre [illegible] și gata cu [illegible] se] împacă nevoită aparentă contrazicere. Cît timp fu vorba de a întemeia statul, prin puterea brațului, prin lupta energică, păstorii din munții Hemus dădură cel mai puternic contingent. Cînd însă statul trebuĭ organizat, Bulgarii începură a da tonul. Ei erau mai culți decît Românii; aveau biserica lor, cu o ierarhie stabilită și existentă, respectată încă de Greci la distrugerea primului lor stat, o limbă scrisă și cunoșteau viața de stat încă din timpul întăiului lor imperiu, toate elemente care lipsiau poporului de păstori pe jumătate nomazi ai Românilor. Astfeliu este raportat că Ioniță punea să se traducă epistolele sale către papă, din limba bulgară, în care probabil erau redactate de el însuș, întăi în grecește și apoi din această limbă în latinește[18]. Se poate ca Petru și Asan, care trăise până la o vrîstă mai coaptă ca păstori în munți, să nu fi știut bulgărește, și astfeliu se explică cum de preotul cel prins se adresază lui Asan

18. *Theiner*, Monum. slav. merid., I p. 15: Literae Caloioannis domini Bulgarorum et Blachorum missae domino Innocentio papae III, translatae de Bulgarico in Graecum et de Graeco postea in Latinum." Domnul Sbiera (Codicele Voronețan. Cernăuți, 1885 p. 339) crede, după stilul epistolelor lui Ioniță către papă, că ele n'au fost concepute în latinește sau cel puțin nu de un cunoscător deplin al graiului latinesc, dar nici în graiul bulgaro-slavonesc. „Crezi că citești o scrisoare românească." Presupune deci că Ioniță le ar fi scris în românește și apoi ar fi fost puse pe bulgărește. Nimic nu ne îndreptățește a primi o asemene presupunere. Latineasca veacului de mijloc, mai ales la popoarele din răsărit, are în deobște o întorsătură simplă, care o apropie de limba română.

17bis. Prin urmare propunerea lui Rösler, p. 110 ca Bulgarii să fi format mai întîi în Rusia meridională un Kopf, în Bulgaria adăugându-se brațul românesc" [illegible] în imperiul valaho-românesc [illegible]

în limba romînă. Despre Ioniță, care era copil pe timpul rescoalei, și care se coborîse cu frații sei între Bulgarii din cîmpie, nu se mai poate susținea o asemene neștiință.

Cît timp statul valaho-bulgar stătu în munți, Romînii predominară, cu toate că și ei tot în limba bulgară vor fi scris cele ce trebuiau să le scrie. De îndată însă ce Petru, după ce scoase pe Ivancu din *Tîrnova*[19], strămută în acest oraș reședința impărăției, care oraș așezat pe coastele Hemului ce privesc către Moesia, era locuit în totalitate de Bulgari, este invederat că încunjurimea chiar în care stătea dinastia romînă o silea să primească în curînd toate elementele vieței bulgare și să se prefacă în bulgară. Decăderea tot mai mare a impărăției latine din Constantinopole nu mai cerea încordarea atît de mare a puterilor militare, și domnia lui Ioan Asan este o eră aproape de liniște pentru statul valaho-bulgar. Elementul răsboinic, Valahii, trebuia deci să peardă necontenit din însemnătatea lui, iar acel pacinic și organizator. Bulgarii, să iasă tot mai mult la iveală. Dinastia domnitoare ea însăși fiind bulgarizată, înțelegem ușor cum se face că, după cît-va timp, numele Valahilor dispare mai cu totul din constituirea imperiului, și ei nu se mai arată ca un element domnitor, ci ca unul supus, ca unul din popoarele statului bulgăresc.

Această esplicare găsește o puternică confirmare în faptul că scriitorii mai tîrzii ai imperiului bizantin, care expun din nou luptele Asăneștilor pentru neatîrnare, mai întăi încep a pomeni mai mult pe Bulgari decît pe Romîni în istorisirea lor, și apoi substituesc în totul numele de Bulgari acelui al Valahilor, încît acesta dispare cu totul din scrierile lor. Așa

19. Mai sus p. 583.

Pachymeres (1242—1308) numește încă pe Valahi în mai multe rînduri alăturea cu Bulgarii. *Gheorghe Acropolita* care trăește de la 1220-1282 numește însă pe Ioniță împărat al *Bulgarilor*, și tot așa face și cu predecesorul seu împăratul Asan[20]. Cu toate că și dînsul descrie revoluția din Hemus, pretutindene înlocuește în chip sistematic numele Valahilor, pe care îl avea înainte în scriitorul contimpuran Nicetas Choniates, cu acel de Bulgari cu poporul acela care, *pe timpul seu*, era elementul dominant în împărăția valacho-bulgară. Și cu toate aceste Acropolita cunoaște existența țărei Valahilor, pe care o amintește în două rînduri. Într'un loc spune că Ioan Asan percurse marea Valahie, ocupă Elbasanul și devăstă până la Iliric, toate indicațiuni care strămută așezarea Valahilor tot în părțile sudice ale peninsulei. Aiurea ne mai spune, că Ioan Asan dădu unui general al seu bani și șese trireme, ca să poată ajunge la marea Valahie, cea ce ne arată că această țară trebuia să fie așezată pe țărmurile mărei Egee[21]. Valahii existau deci și pe timpul lui Acropolita, de oare ce dînsul vorbește de țara locuită de ei. Ei perduse însă ori ce însemnă-

---

20. *George Acropolita*, Bonn, p. 20, 22, 24: „*τὸν βασιλέα τῶν Βουλγάρων Ἰωάννην*." p. 35: *ὁ πρῶτος βασιλεὺς τῶν Βουλγάρων Ἰωάννης δύο ἴσχυσε υἱοὺς τὸν Ἰωάννην καὶ τὸν Ἀλέξανδρον.*' Despre Ioan Asan spune la p. 52: „*ὁ βασιλεὺς πρὸς τῶν Βουλγάρων ἄρχοντα Ἀσάν.*" Istoria lui *Euphrosinus Monachus*, de și scrisă după 1254, până la care an ajunge, pomenește pe Valahi întocmai ca și Choniates. Ea nu este însă decît o punere în versuri a cronicei lui Choniates. Vezi bună oară ediția din Bonn, p. 237, vers. 5764—66:

„*ὧν χάριν Μυσῶν ἐκαρατόθη πας ἔθνος*
καὶ Αἵμου οἰκοῦν οἱ κικλήσκονται Βλάχοι"

parafrază pusă în versuri a locului din Nicetas, de la p. 452: *τοὺς κατὰ τὸν Αἷμον τὸ ὄρος, βαρβάρους, οἱ Μυσοὶ πρότερον ὠνομάσοντο, νυνὶ δὲ Βλάχοι κικλήσκονται*"

21. *Acropolita*, Bonn, p. 46: *κατέδραμε δ' καὶ τὰς μεγάλης Βλαχίας ἀλλὰ καὶ τοῦ Βιβάνου κατακυριεύει καὶ μέχρι τοῦ Βλυρικοῦ τὰς ἴδιας ποιεῖ.*" p. 66: „*δοὺς δὲ αὐτῷ χρῆμα καὶ τριήρεις ἓξ ἐπὶ τὴν μεγάλην Βλαχίαν ἀφῆκεν.*

tate istorică și politică, nu mai jucau nici un rol în viața statului; de acea scriitorul nu se mai ocupă de ei.

Același lucru ne întîmpină la alt cronicar bizantin *Nicefor Gregoras*, care trăește între anii 1295—1360, până cînd merge istoria lui. Nici acesta nu amintește despre poporul Valahilor, ci atribue toate împrejurările petrecute în imperiul Asăneștilor, atît sub Ioniță cît și înainte, poporului bulgăresc. El numește pe Ioniță, fratele întâiului Asan, stăpîn al tuturor *Bulgarilor*, fără e adăugi cum face papa în scrisorile sale, și al Valahilor. Tot așa vorbește despre fiiul lui Asan, Ioan Asan, că pe timpurile lui ar fi ajuns a domni asupra *Bulgarilor*; ca domnitorul *Bulgarilor*, Asan, a cărui soră era măritată după împăratul Teodor, murise; că fiul acestuia, Ioan Asan, căruia se cuvinea stpînirea asupra *Bulgarilor* după dreptul de moștenire, se sui în tronul seu, și așa mai departe [22].

Eată deci explicat pe deplin și rolul însemnat al Romînilor în lupta pentru neatîrnare, și disparițiunea lor ulterioară de pe scena politică.

Rămîne de limpezit încă o ultimă întrebare. Ce au devenit Romînii, care altă dată întemeiese împărăția valaho-bulgară? Pentru a răspunde la ea, trebue să cercetăm însă regiunele unde dînșii au locuit totdeauna în peninsula Balcanului, și nu cumva Moesia, unde nu-i am putea reafla nici astăzi, pentru motivul cel foare firesc că nici odată ei nu au trăit aice.

Ce au devenit Romînii din locurile ce le ocupau în vremile luptelor cu împărăția bizantină? La aceasta

22. *Nicephorus Gregoras*, Bonn. p. 14, 28, 60. 132 etc. Și Nicephorus Gregoras vorbește de *Valahia*, anume de o fiică a principelui Valahiei luată în căsătorie de un rege a Serbiei; această Valahie însă nu mai însamnă Valahia mare de la sudul Balcanului, ci Muntenia de la nordul Dunărei, care pe timpul lui Gregoras era acum constituită. (Vezi mai jos Vol. II, cap. I No. II).

23 Accasto su pare a 4 adunanti ~~ampie Romanitas~~ capitale a rotulare
~~[illegible] Romanitas [illegible]~~
~~[illegible]~~
Romanitas in imperii valacho bulgaro in [illegible] in
acci dat de d. oriental cor prima stabilire
[illegible] legatura a [illegible]
[illegible] romanul [illegible],
de imperiul valacho bulgaro in d. acolo
[illegible] (novelele [illegible]) [illegible]
[illegible] a imp. bulgarii) [illegible] originale

(incompatibile p. 25 [illegible])

[illegible]

răspundem, că ei se află tot acolo, în aceiași munți pe care îi ocupau și atunci, în aceleași așezări acătate pe înălțimi, unde locuesc în orașe ca Moscopolis (altă dată cu 70,000 de suflete, astăzi aproape ruinat prin Turci), Metzovo, Vlacho-Clisura, Crușova, Calareții, Bitolia sau Mănăstir și altele. Ba în multe locuri, populația înmulțindu-se peste sămă, Macedono-Românii s'au coborît din munții lor și au împoporat orașele din cîmpie, precum Serres și Salonic în Macedonia; Ianina în Epir: Elbasan, Berat, Prizren în Albania; Volo, Larissa și Tricala în Tesalia și altele multe, unde alcătuesc pretutindenea populația comercială și industrială, une ori chiar aristocrația orașelor. [15]

Cum se face însă de ei nu mai apar ca Valahi, adecă ca Români, ci ca alte popoare, Albaneji și mai ales Greci? Aceasta provine din pricină că ei, supunîndu-se elementelor domnitoare, caută singuri a trece drept ceea ce nu sunt; se dau drept Albaneji și mai ales drept Greci, încît astfeliu mîzgul românesc dispare sub coaja ce'l acopere.

Dacă se cercetează cu deamăruntul împrejurările, atunci descoperim lucruri de tot neașteptate, anume că toate luptele încordate, duse pentru neatîrnare de poporul grecesc, în contra asupritoarei domnii a Turcilor, au fost purtate de Românii acei îmbrăcați în haina grecească; că vestiții eroi, pretinși Greci, ai luptei pentru emancipare, precum Marcu Botsari, Colocotroni, Riga Fereul, Caraiscachis și mulți alții, erau cu toții Valahi, mai mult sau mai puțin grecizați; că astfeliu neatîrnarea Grecilor moderni, înflori din mormintele Românilor, cari'și vărsară sîngele lor pentru un popor și o cauză străină.

Unde sunt românii peninsulei Balcanului? Să se întrebe pe autorii Greci ei înșii, care destăinuiesc, adesori fără să vrea, origina eroilor, de care ei fac atîta

fală; să se intrebe numele satelor din care ei sunt originari, și apoi să se cerceteze poporația, tradițiile, numele patronimice a acelor locuitori, limba pe care o vorbesc, însă numai pe ascuns, și în sînul familiilor lor, și atunci se va arăta adevaratul caracter al poporației lor romane, acoperite de vălul grecesc[23].

Prin urmare Românii din Macedonia, Epir, Tesalia, Elada, Peloponez (și chiar Creta), locuesc, și astăzi acolo unde tot-deauna au locuit, în munții sudului peninsulei Balcanului. Ei nu s'au strămutat de aici la nordul Dunărei, iar Românii din Dacia traiană nu au venit aice din acele indepărtate regiuni, ci au roit necontenit mai imbelșugat din munții Carpați unde se adăpostise contra năvălirilor, către cîmpia ce se intindea la poalele lor.

Elementul românesc de peste Dunărea a fost în atingere cu cel de la nordul fluviului în vremurile romane, precum am arătat'o în decursul acestei scrieri, și de aice se explică asemănările între graiurile lor. Din momentul însă ce năvălirea slavo-bulgară desfăcu în trei trunchiuri unitatea romană de pe cursul Dunărei, și aruncă elementul roman din Moesia în crierii Balcanilor, ori ce continuitate teritorială fu ruptă între Românii de la nordul și cei de la sudul Dunărei. Fie care din aceste popoare își urmă calea sa deosebită, și ei nu mai veniră în nici o atingere unul de altul, decît doar în chip individual și întîmplător.

Românii din impărăția Asanilor nu au fost nici cînd acei din Dacia traiană, nici aceștia nu au venit aice din statul romîno-bulgar.

Această incheiere care se impune neapărat din

23. Colegul meu Dl. *I. Caragiani* a intreprins într'o lucrare măeastră, desmormîntarea intregului popor al Românilor din peninsula Balcanului. Vezi Studii istorice asupra Românilor din peninsula Balcanică, București, 1888.

studiul nepreconceput al faptelor, pe care l'am indeplinit în paginele de pănă aice, explică singură mai multe deosebiri radicale între apucăturile ambelor grupe de Romîni, și care ar rămînea niște gîcitori nedeslegate, în cazul unei origini transdunărene a Romînilor din Dacia traiană. Mai întăi este un fapt netăgăduit. Ambele grupe de Romîni, acei din stînga Dunărei și acei de la sudul Balcanilor, se deosebesc într'un chip desăvărșit în condițiile economice a le traiului lor. Pe cînd acei din Dacia traiană sunt în imensă majoritate agricultori; pe cînd această indeletnicire are la dînșii, pentru a zice astfelîu, un caracter național, la Romînii de la sudul Hemului agricultura este aproape necunoscută. Ei trăesc mai toți din industrii, care sunt foarte desvoltate în cuiburile acățate pe piscurile munților, precum tot ei alcătuesc poporația industrială și comercială a tuturor orașelor mari din șesurile regiunilor lor. Afară de aceste ei practică profesiile liberale, de ingineri și arhitecți, medici și mai ales profesori, reprezentînd în sînul acelor orașe și elementul cultural de căpitenie. Mai nici un Macedo-Romîn nu se ocupă cu agricultura, și din acei rămași în munți, partea mai necultă urmează înainte a se indeletnici cu păstoria.

Observăm că universalitatea răspîndirei agriculturei la Romînii nord-dunăreni cere numai decît ca dînșii să fi fost așezați din primele timpuri a le aflărei lor pe pămîntul Daciei, adecă de la colonizare, ori ce indeletnicire productivă cerînd pentru a se putea ivi și mănținea niște condițiuni naturale și economice hotărîte, fără de care ea nu ar fi cu putință. Astfelîu ar fi tot atît de peste fire ca un popor să se dedee navigațiunei, fără o mare care să scalde țărmurile țărei sale, pe cît și agriculturei, dacă el nu are pămînt pe care să'l poată cultiva. Dacă deci vedem pe poporul romîn de dincoace de Dunăre de-

dîndu-se cu statornicie agriculturei, trebue să inducem numai decît că el a trebuit să aibă la dispoziţia lui un pămînt, pe care să fi putut pune în lucrare această îndeletnicire. Irlandezii şi cu Românii din Transilvania sunt singurele popoare din Europa care să se ocupe cu agricultura, de şi aproape nu mai au pămînt în proprietate. Pentru Irlandezi starea aceasta anormală a fost adusă prin nişte împrejurări istorice cunoscute, răpirea violentă a proprietăţilor lor de către cucerirea engleză. Totuşi, dacă chiar istoria Irlandei ar fi necunoscută, s'ar putea induce din singurul fapt că poporul acestei ţări este alcătuit în mare parte din cultivatori de pămînt, concluziunea că el a trebuit să fie într'o epocă anterioară proprietarul acelei ţări. Aceeaşi încheiere trebue s'o tragem şi pentru poporul român, acărui stare anterioară este mult mai puţin cunoscută.

Se pretinde că atunci cînd Românii veniră în Dacia, prin veacul al XII-le şi XIII-le, ei găsiră aici stabiliţi pe Slavoni, pe Unguri şi pe Nemţi. Stabilirea unui popor începe însă în tot deauna prin luarea în stăpînire a teritoriului, şi este înviderat că dacă aceste popoare erau *stăpînii* ţărei la venirea Românilor, ele trebuiau cu atît mai mult să fie şi *proprietarii* ei. Cum se esplică atunci că Românii veniţi mai tîrziu în această ţară, se dedau agriculturei, ceea ce presupune neapărat, după cum am văzut'o proprietatea pămîntului? Şi dacă mai tîrziu Românii, în ţările ungureşti, fură despoiaţi de proprietatea lor, aceasta se făcu numai prin o siluire. Cu toate aceste de şi li se ripise proprietatea, ei păstrară, ca şi Irlandezii, îndeletnicirea legată de dînsa, agricultura, dovadă că ei fusese odinioară proprietari. Nu este decît conform şi cu raţiunea, dacă am întîlnit mai sus urme de proprietari români, asupra pămîntului Transilvaniei, din vremurile mai vechi.

Am văzut însă că Românii din sudul Balcanilor se îndeletnicesc cu alte ramuri de producțiune decît cea agricolă, și că acei ce se cobor din munții lor, se dedau aproape exclusiv la comerț și industrie. Cum să se explice atunci ca acei dintre Românii sudului peninsulei care veniră până dincoace de Dunăre, să nu se mai ocupe cu industria, ci să devină agricultori? Pentru ce o parte din Românii Macedoniei și ai Pindului, coborîți din munți, să se ocupe numai cu industria și alții *tot din ei* numai cu agricultura, și anume acești din urmă să fie tocmai aceia ce au emigrat mai departe, elementele deci mai dispuse a colinda, cele mai puțin statornice, mai puțin așezate din poporul lor? Apărătorii teoriei părăsirei Daciei de coloniști ar trebui să reflecteze asupra tuturor acestor imposibilități, înainte de a așterne pe baza ei *drepturile* la supremația Transilvaniei.

Dar apoi forma ritului, care la Macedono-Românii este acel grecesc și la Daco-Românii a fost până mai dăunăzi acel slavon? Cum! apărătorii strămutărei Daco-Românilor, vrau să-i o facă a petrece în *Moesia* (?), sub stăpînirea bulgară, o bună parte din veacul de mijloc, tocmai pentru a explica prezența la ei a bisericei bulgare, și cînd căutăm la acel popor ce rămîne până la sfîrșit sub stăpînirea bulgară, îl găsim nu cu o biserică bulgară, ci cu una grecească, și aceasta din timpurile cele mai vechi, de prin veacul al XI-le![24]

Cît despre presupunerea că Românii transdunăreni s'ar fi strămutat din coace de fluviu din vremuri mai

24. Mai întâi în nici una din numeroasele biserici, unele din ele foarte vechi, ce există în sudul peninsulei balcanice, nu se întîlnește vre o inscripție slavonă. Toate fără excepție sunt grecești. Una din acele biserici, din satul românesc *Costantini*, trei ceasuri departe de Ianina, lîngă ruinele oracolului de la Dodona, conține o inscripție *grecească* din veacul al XI-le. (După împărtășirea d-lui Ioan Caragiani.)

vechi, în timpul furiei năvălirilor hunice, avarice sau bulgarice, ea este curat vorbind absurdă, căci odată ce se admite că coloniștii au fugit înaintea năvălirei, care putere omenească iar fi putut înapoia, tocmai în țările acele, unde grozăviile ei se deslănțuiau în toată sălbătăcia lor? Ar fi a readuce pe copii cătră popoarele barbare, dinaintea cărora fugise părinții lor.

Iată în ce țesătură nedescurcată de contraziceri și imposibilități ne aruncă vestita teorie a lui Rösler. Din potrivă, dacă lăsăm pe Romîni acolo unde soarta i-au aruncat, atunci istoria lor se desvoaltă în chipul acel firesc și nesilit, în care ea a fost expusă în paginile ce preced.

Am ajuns la capătul istoriei vechi a neamului românesc și la pragul întemeierei vieței sale politice. În acest lung răstimp, de ~~aproape~~ 1300 ani studiat până aice, am desfășurat un șir de fapte însemnate, care au contribuit la formarea naționalității române. Trei sunt factorii însemnați care au contribuit la crearea acestei noue individualități istorice. Trunchiul pe care se prinseră celelalte două fu acel vechiu aric, și anume ~~eranic~~ Tracic, al popoarelor ce au locuit Dacia înainte de cucerirea romană, compus din rămășițele Agatîrșilor și a le Sciților, absorbite de Geți și de Daci și mai mult încă din rămășițele acestora, absorbite de cucerirea romană. Pe acest substrat al naționalității române se lăstui vlăstarea poporului roman, care prefăcu cu totul coróna arborului răsărit din ea, păstrînd numai din sălbaticul trunchiu, pe care se înplîntase, energia fără samăn și a vieței trăinicie.

TABLA DE MATERII.

	Pagina
Precuvîntare	8
Introducere	15
Capul I. Timpurile ante-romane	23
I. *Sciții și Agatirșii*	25
1. Topografia Sciției	—
2. Moravurile Sciților și rasa lor	39
II. *Geții și Dacii*	54
1. Așezările Geților și a le Dacilor	—
2. Nationalitatea Geților și a Dacilor	64
III. *Organizarea Geților și a Dacilor*	75
1. Viața materială	—
2. Religiunea și moravurile	88
3. Organizarea Statului	107
IV. *Luptele Dacilor cu Romanii*	118
1. Inainte de Traian	—
2. Intăia expediție a lui Traian	131
3. A doua expediție a lui Traian	145
Capul II. Dacia sub Romani	161
I. *Colonizarea Daciei*	163
1. Elementele străine	—
2. Poporația băștinașă	177
3. Elementul roman	192

Pagina

II. *Organizarea Daciei romane* 206
1. Organizarea generală . . . . . —
2. Organizarea municipală 215
3. Colegiile 229

III. *Viața Daco-Romanilor* 239
1. Indeletnicirile economice . . . . . —
2. Construcțiunile 253
3. Viața morală și intelectuală 264

IV. *Istoria Daciei sub Romani* 268
1. De la Traian la Aurelian . . . . . —
2. Părăsirea Daciei 283
3. Toponimia 292

Capul III. Dacia în prima perioadă a năvălirei barbare. Românii în munți. 309

I. *Goții, Hunii și Gepizii* 313
1. Năvălirea Goților, Hunilor și a Gepizilor . —
2. Daco-Romanii în munți 333

II. *Avarii și Slavii* 354
1. Năvălirea Avarilor și a Slavilor . . . . —
2. Înrîurirea slavonă 368

III. *Bulgarii* 392
1. Năvălirea Bulgarilor . . . . . —
2. Bulgaria nord-dunăreană 401

IV. *Creștinismul la Români.* 415
1. Creștinismul primitiv al Daco-Românilor . —
2. Cele trei grupe a le Latinilor răsăriteni . 427
3. Creștinismul bulgăresc la Români 446

Capul IV. Dacia în a doua perioadă a năvălirei barbare. Începuturi de State 461

I. *Ungurii* 463
1. Starea țărilor de peste munți la venirea Ungurilor . . . . . —

		Pagina
2.	Năvălirea maghiară	483
3.	Starea Rominilor sub Unguri	491
II.	*Peceneghii, Cumanii și Tatarii*	516
1.	Peceneghii si Cumanii	—
2.	Tatarii	527
III.	*Muntenia și Moldova inainte de descălecare.*	536
1.	Regiunea slavonă in Muntenia și Moldova.	—
2.	Locuințele Rominilor in Muntenia și Moldova	546
IV.	*Imperiul romîno-bulgar*	568
1.	Locuințele Rominilor in peninsula balcanică.	—
2.	Istoria imperiului romino-bulgar	579
3.	Rolul Rominilor in imperiul romino-bulgar.	596

ERRATĂ.

Pagina	*rîndul*	*in loc de:*	*celeste*
64	1	Sciții și Dacii	Geții și Dacii
442	ultim	inţeles, e o mărturie	inţelese, o mărturie
486	10	de iar el	de și el
496 nota 12	6	Macul	Marcul

591 nota 20 să se cetească al doile aliniat al notei astfeliu: Acropolita spune și el că Borilă fiul surorei lui Ioniță „τὴν Σκυθίδα θείαν γαμετὴ εἰλήφως" (p. 26).

594	21	1257	1

A. D. XENOPOL

ISTORIA ROMINILOR

I

ISTORIA VECHE